MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS A NAGYM. FÖLDMIVELÉSÜGYI MINISTERIUM

TÁMOGATÁSÁVAL

AZ ORSZÁGOS MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET

SZERKESZTI

PAIKERT ALAJOS

AZ ORSZÁGOS MAGY. GAZDASÁGI EGYESÜLET TITKÁRJA.

II. ÉVFOLYAM

1895.

BUDAPEST

„PATRIA" IRODALMI VÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1895

Megjelenik kéthavonként, évi 6 füzetben.

[illegible]ETÉSI ÁRA: Egész évre 3 frt. — Az Országos Magyar Gazdasági Egy[illegible] a Tö[illegible]ELMI Társulat és a Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak 2 frt. [illegible] FÜZETEK ÁRA 50 kr.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, Üllői-út, Köztelek.

Dr. Mórtéy Lajos Tudományegyetem Könyvtára Szeged

TARTALOM.

1895. II. ÉVFOLYAM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

ÁDY IGNÁCZ: A magyar gazdaságtörténet feladatai ... ...
F ALADÁR: Fiume kereskedelme a középkorban 1. ... ...
Fiume kereskedelme a középkorban. 2-ik és befejező közlemény ... ...
ARLOVSZKY ENDRE: A selyemtermelés története Erdélyben 1849-ig. Hivatalos adatok alapján összeállitva ... ...
OCZKY TIVADAR: Német telepitések Beregmegyében ... ...
KI SÁNDOR dr.: Aradmegye östermelése az erdélyi fejedelmek korában ... 28
YA JAKAB dr.: Gazdasági viszonyaink a XVII. század első felében... ... 301
ZNER JÁNOS: A mindszent-algyői uradalom történetéből ... ...
LLÓCZY LAJOS: Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez 60

II. ADATOK.

ÉRBÉRESSÉG első rendezése 1725-ben Tolnamegye által ... ...
. A Bethleni italmérés szabályozása 1641-ben ... ...
. A halászat történetéhez ... ...
Vasmegyei malmos gazdák kartelje 1698-ból ... ...
SEF FŐHERCZEG Ő Fensége: Az ónodi várhoz tartozó czigány jobbágyok összeirása ... ...
ÉNY LAJOS ifj.: Rákóczy Ferencz konyhájára való élés ... ...
Szőlőmüvelés történetéhez Abaujvármegyében ... ...
ÁROMY ANDRÁS dr.: A nagyszőllősi közbirtokosok végzései ... ...
A nagyszőllősi földesurak gazdasági rendtartása ... ...
CZ JÓZSEF: Gróf Bethlen Miklós gazdasági utasitása ... ...
Az 1744. évi erdélyi árszabás ... ...
I. Rákóczy György gazdasági rendeletei ... ...
ZEGHY SÁNDOR: Régi méhészeti tanácsadó ... ...
Keszthelyi rendtartás 1661-ből ... ...
Kapy Zsigmond gazdasági utasitásai ... ...
: Rákóczy György rendelete juhászata ügyében ... ...
ER BÉLA dr.: A magyar főpapok s a magyar király jövedelme 1186-ban.
OCZKY TIVADAR: XVII-ik századi megyei utasitás az adókivetésről ... 32
A munkácsi Páli nevü szőlőhegy 1625-iki szabályzata ... ...
YARORSZÁG ki- és beviteli forgalma az 1743. évben ... ...
ÉNYI LAJOS dr.: Az alsó lendvai urad. tisztség utasitása. 1719-ből ...
ERT ALAJOS: Széchényi István gróf és az Országos Magyar Gazdasági Egyesüle
SEY VICTOR dr.: A pannonhalmi főapátság hegymesterei számára 1712-ben kiadott rendelete ... ...

Lap.
RUISZ GYULA: Tessedik Sámuel adomái, önéletleirásának megvilágositásához 308
— Tessedik Sámuel adomái, önéletleirásának megvilágitásához. Második befejező közlemény ... 348
SZILÁGYI SÁNDOR dr.: II. Rákóczy György egyik méneseinek összeirása ... 52
SZÜTS MIHÁLY: Debreczennek az 1807-ikországos segélyre vonatkozó intézkedései 367
TAGÁNYI KÁROLY: A deési nemesség és polgárság közti egyezség 1613-ban 34
— Tormai Károly statisztikai táblái az 1845—47. évekről ... 124
— Deés városának gazdasági utasitása ... 131
— A földközösség történetéhez Zomborban ... 291
— Szarvkő várának bevételei és kiadásai 1448-ból ... 211
— Magyarország adófizető jobbágyainak kezén lévő szántóföldek, rétek és szőlők kimutatása az 1780. évi úrbéri tabellák alapján ... 242
— Borbándi szántóföldek kiigazitása és felosztása ... 219
VIRÁG ELEK: Utasitás a szentmiklósi udvarbíró részére ... 303
ZICHY ISTVÁN GRÓF: Aspremont János Gobert gróf gazdasági levelei ... 297
MAGYARORSZÁG ki- és beviteli forgalma az 1752. évben ... 356

III. VEGYESEK.

A régi mértékek kérdéséhez ... 133
A tokaji uradalom 1575-ben ... 135
Egy malom jövedelme 1587—89 ... 134
Gyécse (Géza) király gondja szarvasaira ... 244
Gabonakiviteli tilalom 1592-ben ... 134
Halászó gyalom ... 79
Hegyalja bortermése 1591—96-ig ... 135
Husnak és egyéb hozzátartozandónak limitációja ... 247
Jobbágyok költözése és szökése ... 245
Nagy Lajos király udvari szállitója ... 245
Marhahúsnak limitácziója ... 248
Országos felügyelősség a görög kereskedők fölött ... 79
Pest városa kétszáz év előtt ... 78
ACSÁDY IGNÁCZ: Magyar mértékek az 1715—20-iki évben ... 374
REIZNER JÁNOS: Régi gabona-mértékek ... 376
Helyreigazitás ... 376

IV. KÖNYVÉSZET.

BARCZA IMRE: Magyar gazdaságtörténelmi könyvészet 1893—94 ... 319

FIUME KERESKEDELME A KÖZÉPKORBAN.

Irta: Fest Aladár.

Bevezetés.

Magyarországon átalában oly véleményben vagyunk, hogy Fiume kereskedelmi virágzása csak attól a korszaktól kezdődik, a melyben e város a magyar koronához csatoltatott. Tény az, hogy mikor Fiumét átvettük, akkor jóformán már egészen tönkretette a III. Károly által annyira favorizált Triesztnek versenye. Még előbb bénitólag hatottak városunk kereskedelmére az 1470 óta csaknem évenkint ismétlődő török becsapások, melyek a Száva és Kulpa mentén Krajna belseje felé irányultak. Ezek a belföldről Fiuméba vezető utakát bizonytalanokká tették, mig Trieszt felé az ut egészben nyitva maradt.[1] Később ehhez hozzájárultak még az uszkok néven ösmert zengi határörök tengeri rablásai, melyek miatt Velencze a város megmaradt tengeri kereskedelmének tönkretételével állott bosszut.[2] De e zavaros időket megelőző békésebb korszakban épp ugy érvényesült a kedvező fekvésü fiumei kikötő természetes vonzóereje, mint akár mostanában: sőt bátran állithatjuk, hogy Fiume kereskedelme a XV. században Triesztéhez viszonyitva, tán még kedvezőbb arányokat tüntet fel, mint még manapság is. A két városnak lakosszáma között sem lehetett még akkora aránytalanság: Trieszt lakosságát még a XVI. században is csak 6—7000-re teszik:[3] Fiume lakosságát pedig adataim alapján már a XV. században legkevesebb 2000-re becsülöm, de lehetett 3—4000 is.[4]

[1] Krajna évkönyveiben török becsapások vannak följegyezve az 1469, 1470, 1471, 1472, 1475, 1476, 1477, 1480, 1481, 1482 éveknél. L. Dimitz: Gesch. Krains. Laibach, 1875. I. 279 és köv. l.

[2] L. „Fiume és az uszkokok" czimű munkámat. Budapest, 1891. Kilián.

[3] Jacops Cavalli: La storia di Trieste, 1877. 113. l.

[4] Az általam felhasznált mintegy 3000 okmányból, melyek 1436-tól 1461-ig terjednek, kiirtam 498 fiumei felnőtt férfi lakos nevét. Csak e pozitive az okmányokban szereplő személyeket veszem számitásom alapjául: a számot kikerekitem 500-ra s csak három családtagot számitva mindenikre, már 2000 lakost nyerek; a tényleges lakosszám azonban még jóval nagyobb lehetett: mert hisz az okmányok csak nem foglalhatják magukban az összes férfilakosságot?

Fiume kereskedelme egyátalán igen régi időkbe nyúlik vissza. A városban és környékén ősrégi hagyomány volt a tengerészettel, hajóépitéssel és kereskedelemmel való foglalkozás. A Quarnero partjainak és szigeteinek őslakói, a *liburnusok*, már a rómaiak idejében nagy hirnévnek örvendettek, mint bátor és ügyes tengerészek. Hajóik, a *liburnicae naves*, vagy egyszerüen *liburnae*, alakjukra és használhatóságukra nézve — különösen gyors járásuk miatt — kitünőeknek voltak elismerve, sőt mintául szolgáltak a rómaiaknak.[1]

Ibis *liburnis*, inter alta navium,
Amice, propugnacula.

Tengeri kereskedelmük számos római iró tanusága szerint már az ókorban is jelentékeny vala.[2] Flottájuk nem egy izben nagy hasznára vált a rómaiaknak hadi vállalataiknál. Igy pl. Julius Caesar galliai hadjáratában; igy az actiumi ütközetben, hol Antonius ellenében Augustusnak szerezték meg a győzelmet.[3]

Hogy a tengerjáró és hajóépitő liburnusoknak a mai Fiume helyén már volt állandó telepük, az iránt nem lehet semmi kétség. E mellett szól már maga a földrajzi fekvés. Fiumét első sorban folyótorkolati helyzete jellemzi. Ez a folyótorkolat volt a későbbi Fiuménak is a jelen század derekáig egyetlen s az akkori viszonyokhoz képest eléggé alkalmas kikötője. Az Isztriai félsziget déli csucsától a Quarnero legbelső szögletéig s onnan ismét délkeletnek le egészen a Kerka-torkolatig ez az egyetlen számbavehető folyótorkolat, mely egyuttal kikötőül is szolgálhat. E körülmény semmi esetre sem kerülhette el egy *par excellence* hajós nép figyelmét, annyival kevésbé, mert hajóik itt bőviben szerezhettek be jó ivóvizet, melyben e partvidék egyéb részei olyannyira szükölködnek. A Fiumára medre azonkivül stratégiai vonalat is jelölt. A folyó torkolatánál kellett lennie valamely átkelő helynek, hol a két part lakossága egymással közlekedett.

E föltevésünk a római uralom korára nézve bizonyossággá válik a Fiume területén talált s részben ma is látható római maradványok által. A római irók nem emlitik ugyan Fiumét, de igenis emlitik *Tarsacikát* (a közvetlen Fiume felett emelkedő *Tarsattót*), mint tengeri várost, melynek kikötője más mint a mai Fiume nem lehetett.[4]

E helyet emlitik aztán a középkor első századainak irói is, egye-

[1] Ily hajón utazott Maecenas, kitől Horatius (Epodon I., 1) igy bucsuzik:

[2] Forbiger: Geographie des Alterthums. III., 837. l.

[3] Caesar: De bello Gallico, 3, 5. — Horatius: Carm. I., 37.

[4] Plinius, III. 25. — Ptolomaeus, II. 17. — V. Ö. Maynert: Geographie der Griechen und Römer, VII., 326. l. és Forbiger i. m. III., 836—840. l.

bek közt a IX. századbeli Einhardus, Nagy Károly életírója,[1] De Fiume mai nevével mind ez idő alatt nem találkozunk egészen a XIII. század derekáig. Mindazáltal föltehetjük, hogy a Fiumára-torkolati kikötőhely a rómaiak ideje óta megszakadás nélkül kivánatos pihenőül szolgált a Quarnero hajósainak: csöndes vegetativ életet élvén mindaddig, mig a tőle éjszakra eső belföldi vidékek politikai konszolidációja és nagyobb állammá való tömörülése jelentékenyebb közvetitő szerepre nem képesitette.

I. Legrégibb adataink Fiume forgalmáról.

Fiume városnak mostani neve először 1260-ban jelenik meg IV. Béla királyunk egy okmányában.[2] Ám csakis puszta neve („Rieka", horvát formájában). Az is csak mellékesen, a Frangepánoknak adományozott Vinodolmegye (vagyis a mai horvát tengerpart) határleirásánál. De már a XIV. század elejéről oly adatoknak vagyunk birtokában, a melyek világosan mutatják, hogy Fiume már 1300 körül virágzó tengeri kereskedelemmel biró város volt, melynek e téren kétségkivül hosszu, tán századokra visszamenő multja lehetett. Mert fel nem tehető, hogy egy város kereskedelme mától holnapra készen szülessék — kivált a középkorban, midőn az állam gyámolitó gondoskodása e részben még nem mivelt olyan csodákat, mint napjainkban.

Lássuk tehát az adatokat.

Egy velenczei okmányból, melyet Ljubič, a zágrábi muzeum volt igazgatója tett közé, horvát vonatkozásu velenczei oklevél-gyüjteményében,[3] megtudjuk a következőket:

A XIV. század elején Fiume ura Duinoi Hugó lovag vala, a görczi gróf jobbágya. (A duinoi lovagok ősi fészke Duino várá volt, nem messze Miramarétól a tengerparton, a Trieszti öböl szélén s a Monfalconei öböl bejáratánál. Duinón kivül birták a Karston fekvő Senosetsch, Prem és Guteneck uradalmakat, s Fiume mellett Castua, Veprinaz és Moschenizze helységeket: amott Triesztel, emitt a Frangepánokkal voltak szomszédok.) E Duinoi Hugó 1304-ben pénz dolgában megszorulván, az aranynak mindig bővében levő velenczei köztársasághoz fordult kölcsönért. Nyolczezer lirára, az akkori viszonyokhoz képest óriási

[1] A VII. századbeli ravennai névtelen cosmographiája (Pinder-Parthey, Berlin, 1860), L. IV. c. 22, V. 14 és Guido geographiája (u. o.) c. 116. — Einhardus: Vita Karoli Magni, c. 13 (Pertz: Monumenta Germaniae, Scriptores II).

[2] Kercselich: Jura Regni Croat—Slav.-Dalm. I. r. I. k. 71. l. — Eredetije (szláv) a zágrábi országos levéltárban.

[3] Idézi Pichler: „Castello di Duino". Trento, 1882, 166. l.

összegre volt szüksége. Hogy ez összeget annál biztosabban megkaphassa, késznek nyilatkozott fedezetül a kölcsönösszeg törlesztésére *Fiume város összes vámjövedelmét* lekötni. Ez ügyben Máté, fiumei biró járt közben a tanácsnál. A velenczeiek nem idegenkedtek az e fajta nyereséges kölcsönüzletektől; de a tanács mint olyan, nem foglalkozott velük, hanem rendesen csak közvetitőként járt el s valamely magánember által köttette meg az üzletet. Igy történt ez esetben is, mint egy későbbi, 1312-iki oklevélből értesülünk.[1] E szerint Alberti Nicolò velenczei polgár megkapta 6 évre a fiumei összes vámjövedelem haszonélvezetét, — ugy látszik a már kölcsön adott, de még meg nem téritett 8000 lira fejében. Ez esetben tehát Fiume vámjövedelme ez időben hat év alatt kitett legkevesebb 8000 lirát; sőt valószinüleg jóval többet, mert a hitelező kétségkivül busás kamatokra is tartott igényt a kölcsönadott tőke után.[2] E szerint a város egy évi vámjövedelmét bizvást becsülhetjük legalább 1400 lirára. E vám pedig akkor Fiuméban ugy mint Triesztben is egy *negyvenedét* tette az átmenő áruknak.[3] Igy Fiume kikötőjének *akkori évi összforgalmát legkevesebb 56,000 lirára tehetjük.* A mai fogalmak szerint meglehetős szerény összeg: akkor azonban eléggé tekintélyes értéket képviselt.

Ez időben Fiume még nem tartozott Ausztriához. Az aquileiai patriarkák és a görczi grófok, kiknek uralmát a Duinoiak felváltva elismerték, maguk is közvetlen fejedelmei voltak a római-német birodalomnak. Nehány évtized mulva azonban Fiume urai kivonták magukat ez alattvalói kötelékből s az akkor már igen elhatalmasodott s a tenger felé is gravitálni kezdő *Habsburgoknak* fogadtak hübéri esküt.[4] Csak ekkor csatoltatott Fiume az osztrák államhoz (1366. február 7.), mint kiegészitő része az ausztriai alattvalókká lett Duinoi lovagok uradalmainak.

A Duinoi lovagok uralmának korszakából nincs több adatunk, melyből Fiume kereskedelmére következtetéseket vonhatnánk. A család 1399-ben halt ki s összes jószágait a vele rokon *Walseei* grófok nagybirtokú és nagytekintélyü házára hagyta, melynek uralmával uj korszak

[1] Eredetije a bécsi csász. levéltárban. Cividale, 1312. szept. 10. — Közli Pichler: i. m. 165. l.

[2] Az emlitett Duinoi Hugó unokája 1361-ben. 12%-ot fizetett kölcsönei után. L. Pichler i. m. 221. l.

[3] *De Rheno* fiumei városi jegyző hivatalos könyvében mondatik, hogy a vám ezentul is megmarad a *régi*, vagyis 2½ arany (minden bizonynyal 100 arany után). 1444. máj. 27. 176. lap. — Triesztben is ennyi a vám (quarantesimo). *Kandler: Storia del Consiglio dei Patrizî*, 46. l.

[4] A hübérokmány átirata 1418-ból a bécsi csász. levéltárban. Közli *Pichler* i. m. 196. l.

kezdődik Fiume történetében.[1] A Walseeiek (kiknek ősi fészke, Walseevára, még most is fennáll a Duna partján, Alsó- és Felső-Ausztria határán) elsőrendü szerepet vittek a habsburgi tartományok közéletében; a legelőkelőbb tisztségeket foglalták el s hatalomra és befolyásra nézve semmivel sem állottak hátrább a hires Czillei grófoknál.[2]

II. Velencze magatartása a fiumei kereskedéssel szemben.

Fiume uj urainak előkelő állása és messzeható befolyása kétségkivül kedvezőleg hatott vissza a város gazdasági helyzetére. Első feladat volt e részben az akkor hatalmuk tetőpontjára emelkedő velenczeiekkel valamelyes türhető *modus vivendit* megállapitani. Ezt a Walseei grófok — ugy látszik — el is érték; mert a XV. század folyamában (tehát épp akkor, midőn a velenczeiek legtöbbet árthattak volna Fiuménak), nincs rá adatunk, hogy a köztársaság e városnak kereskedelmét erőszakkal akadályozni vagy elnyomni igyekezett volna.[3]

Ez állitásunkat igazolja következő adatunk — az első, Fiume kereskedelmét érdeklő, melyre épen száz évnyi hézag után bukkannunk sikerült:

1404-ben egy János nevü velenczei kereskedő az Anconához közel fekvő Fanoban borral és kelmékkel rakta meg hajóját s onnan Zeng városa, a Frangepánok kikötője felé tartott, a Quarnerón keresztül. Utjában megállapodás nélkül haladt el a fiumei kikötő előtt. A fiumeiek erre két jól felszerelt hadi naszáddal utána indultak, utól is érték s vámot követeltek rajta. Miután a kereskedő ezt megtagadta, erővel tánadtak a hajóra, az ellenálló kereskedőt *megölték*, hajóját a rakománynyal együtt elkobozták s bevitték a fiumei kikötőbe.[4]

Ez esetből igen nevezetes dolgot tudunk meg: azt, hogy a fiumeiek *árumegállitó* jogot vindikáltak maguknak a Quarnerón. Hogy e jogot később, századok mulva is gyakorolták, megtudjuk egy az elébb elbeszélthez teljesen hasonló esetből, mely 1611-ben történt.[5] Annyira meg voltak győződve e joguk igazságosságáról, hogy — amint láttuk — e czimen bele mertek kötni még a hatalmas velenczei köztársaságba is.

[1] Pichler: Il Castello di Duino 224. és köv. l.

[2] L. *Meynert*: Gesch. von Oesterreich. Pesth, 1844. II. k., 152, 171, 278, 291—2, 342, 357. l.

[3] Ezt kiemeli Pichler is: i. m. 249. l.

[4] Velenczei levéltár, Misti XLVI, 141. Közölve: Monumenta Slavorum mer. VI, 41. l.

[5] A. Fest: *Fiume zur Zeit der Uskokenwirren*, Triest u. Fiume, 1893. 72. l.

Lássuk már most, mit szólt ehhez a velenczei tanács?... Nos hát a tanács akkor már erősen spekulált Dalmáczia birtokára s feszült figyelemmel kisérte Nápolyi László magyar trónpretendens küzdelmét Zsigmonddal a magyar koronáért, résen állva s lesve a kedvező pillanatot szándéka megvalósitására.[1] A köztársaság kormánya jól tudhatta, hogy Fiume mögött a Walseeház, e mögött pedig egész Ausztria áll: ily határozó pillanatban kerülni akarta a mellékes konfliktusokat. Beérte tehát azzal, hogy ez ügyben levelet intézzen Fiume város községéhez, (universitati terre Fluminis), melyben a várost eléggé sima és mérsékelt hangon — mindazonáltal megtorlással is fenyegetőzve — felszólitá: adja ki az elkobzott hajót és áruit hiány nélkül a megölt hajótulajdonos fivérének és járjon el szigoruan a vétkesek ellen, mivelhogy a fiumeiek által követelt vám „az igazság és minden szokás ellen vagyon." Hogy pedig ez üzenetnek kellő nyomatékot is adjon, az isztriai flotta parancsnokló kapitányát küldé hajójával Fiume elé a levél átadására.[2]

Mindössze ennyit tudunk meg az érdekes okmányból. Fiume akkori birtokosa, Walseei Reinprecht gróf, Albert osztrák herczeg (a későbbi magyar király) főudvarmestere,[3] kétségkivül módját találta, hogy a viszályt szép szerével kiegyenlitse. Az ügy aligha mérgesedett el. Fiume kereskedelme tehát békésen fejlődhetett tovább.

Pedig a velenczeieknek nem sokára módjukban lehetett volna a sérelmet alaposan megtorolni. Már öt évvel utóbb (1409.) százezer arany fejében megszerezték Nápolyi Lászlótól Zárát és a szomszéd szigeteket s megkezdték Zsigmonddal a háborut egész Dalmáczia birtokáért. 1420-ban övék volt már az egész dalmát szárazföld az összes szigetekkel egyetemben. (Az egyetlen Veglia kivételével, mely — mint a Frangepánok birtoka — a magyar korona tartozéka maradt 1480-ig.) Ezzel Velencze urává lett az összes csatornáknak, melyeken át Fiume a nyilt tengerrel közlekedhetik: e város kereskedelme ezentul csak a velenczeiek kegyelméből tarthatta fenn magát.

S a hatalmas köztársaság egyelőre nem élt vissza e domináló helyzetével. Ép a velenczei hatalom legnagyobb virágzása korszakából egész tömegével rendelkezünk a Fiume kereskedelmére vonatkozó adatoknak, melyekből kiviláglik, hogy Szent-Márk respublikája akkor még a *leben und leben lassen* elvét alkalmazta a kis városkára, melynek versenyétől nem igen volt mit tartania. Az Ádria büszke királynője

[1] F. A.: A Quarneroi szigetek elszakadása Magyarországtól. Századok, 1893. 893. és k. l.

[2] A fent idézett okmány befejezése.

[3] Meynert i. m. 291. l.

bizonyos jóakaró kicsinyléssel szemlélhette a Quarnero apró királynőjét, mely őt, ugy a hogy tudta, utánozni igyekezett.

Igy a velenczei kormány még 1421-ben az emlitett Walseei (I.) Reinprecht közbenjárására kivételes elbánásban részesiti a fiumei kereskedőket, visszaadván nekik nehány elkobzott hajójukat, melyek a velenczeiek által különben eltiltott árukkal voltak megrakva.[1]

Egy évtizeddel utóbb *Foscari Ferencz* doge formális kereskedelmi szerződést köt Walseei II. Reinprechttel, az 1422-ben elhunyt I. Reinprecht fiával. Ennek alapján 1431-iki nyilt rendeletében tudatja a gályák parancsnokaival s Velencze egyéb alattvalóival: hogy ő Walseei Reinprechtnek, Fiume urának, mint a velenczei uralom igaz barátjának megadta mindazon kereskedelmi előnyöket, melyeket eddig *Zengg urai, a Frangepánok* élveztek. Tehát:

1. Az engedélylyel biró velenczei hajósok szabadon vihetnek Fiumába az anconai Márkából bort, a Márkából s a nápolyi Abbruzzókból gabonát és lisztet.

2. A velenczei köztársaság termékeit ugy velenczei mint *fiumei* hajók is szabadon szállithatják Fiumába. (1431. jun. 22.)

Később Velencze ez engedményeket még megtoldotta azzal, hogy szabad marhabevitelt engedett a Quarnero szigeteiről Fiumába.[2]

A velenczei köztársaság tehát e korszakban határozott jóindulatot mutat Fiume iránt; mig Trieszttel folyton ellenséges lábon áll.[3]

III. Fiume kereskedelme a XV. század derekán.

1. A forgalom átalános irányai.

Összefüggő részletes adataink Fiume kereskedelmi forgalmáról 1436-tól 1461-ig terjednek, tehát huszonöt évre ép a XV. század közepéből. Ez adatok nagy bőségét a Fiumében fennállott *közjegyzői* intézménynek köszönhetjük. Mindennemü köz- és magánügyek a *császári tekintélyt képviselő jegyző* (imperiali auctoritate notarius) által foglaltattak irásba s egyuttal keltjük sorrendjében egy arra rendelt hivatalos és hiteles anyakönyvbe jegyeztettek be.[4] Ehhez képest fölötte nagy is volt a jogértő s korának tudományos szinvonalán álló fiumei közjegy-

[1] Velenczei levéltár: Libro dei Pregadi, Senato misti, 1421. jun. 28. Idézi Pichler: i. m. 264. l.

[2] 1442. április 4. Pichler: i. h.

[3] V. ö. Dimitz: Gesch. Krains, I., 278. l.

[4] E császári jegyzői intézményről igen tanulságosan értekezett tavaly Nagy Gyula az akadémia I. osztályábna.

zőnek tekintélye és ügyköre: nemcsak a város lakosai s az ott megforduló idegenek, hanem az egész szomszédos környék lakói az ő jelenlétében kötötték meg szerződéseiket és üzleteiket. Sőt igen gyakran más helyekre is hivták. Igy kiállitott s könyvébe bevezetett okmányokat Fiumén kivül Castuában, Lovranában, Tersattoban, Hreljinben, Zengben, sőt *Velenczében* is. Könyvében, a *„liber civiliumban“*, a legtarkább egymásutánban követik egymást a legkülönbözőbb természetü ügyiratok: tanácsvégzések, birói itéletek, adásvételi szerződések, árverések, meghatalmazások, egyezségek, végrendeletek, kötelezők, elismervények, házbérletek, óvások, stb. . . . . s mindez ügyiratok között igen tekintélyes számot képviselnek a kereskedelmi kötések.[1]

E kereskedelmi kötések, valamint egyéb rokontermészetü adatok alapján teljesen világos képet nyerünk Fiume akkori kereskedelmének irányáról, terjedtségéről és természetéről. E képet a következőkben foglalhatjuk össze:

Fiumében a XV. század derekán *tekintélyes kereskedelmi osztályt* találunk állandóan letelepedve. Az elsőrangu kereskedőket (mercatores in terra fluminis) az okmányok a megkülönböztető s csak előkelő embereknek járó *ser* czimzéssel emlitik. (Pl. providus vir ser Chirinus de Grimanis; ser Matteus quondam ser Donati stb.) — E kereskedők csak kisebb részben tartoztak régi fiumei családokhoz. Nagy részük idegen, többnyire olasz származásu: még pedig tulnyomóan a szemben fekvő anconai partvidékről, kisebb számban a velenczei partvidékekről, vagy egyéb olasz városokból. Igy emlitvék mint fiumei születésüek — a származási hely kitétele nélkül: *Mikolich Miklós*, *Vidonich Mór*, *Donadonich Máté* (ez utóbbinak apja azonban Anconából származott ide). A közeli *Zenggből* telepedtek be: Márton Ötvös (Martinus aurifex) és Nicolò de Baris, nápolyi eredetü ember. A *pápai állam partvidékéről: Anconából* Antonio di Giovanni; *Pesaróból* Agnolo di ser Jacopo és ser Castelino di Giovanni; *Riminiből* Lamberto és Piermatteo di Ugolino; *Fossombroneból* Raffaeleo di Francesco; *Fermóból* Adamo di Antonio, Piermarino di Rimidio, Mattiuzzi Giovanni és Bartolommeo. (A pápai államban — ugy látszik — az állandó vezetéknevek ekkor még nem voltak szokásban.) *Velenczéből*: Salamonis Lodovico. *Florenczből*: Bonfioli Anselmo, Delbene Rizzardo, de Fantonis Domenico. *Ragusából:* Nicolò di Demetrio; *Vegliából* de Candia Nicolò.[2]

[1] E „liber civilium“ 1849-ben került napfényre a fiumei iskolaépület (hajdan jezsuita-kollégium) *kályhalyukából! — Habent sua fata libelli!* — Most a városi levéltárban.

[2] E nevek a latin szövegben ilyenformán szólnak: Antonius Johannis de Ancona; Petrus Matteus quondam Ugulini de Arimino; ser Raffael Francisci de Fossambruno stb. A neveket könnyü volt visszaolaszositanom.

Már e névsorból is kitünik, hogy Fiume kereskedelmében a fő impulzust az olaszok adják; még pedig első sorban a pápai állam partvidékének szülöttei, másodsorban a vállalkozó florencziek s csak utolsó sorban a velenczei és ragusai köztársaság kereskedői. Mindenesetre azonban áll az, hogy a fiumei kikötő akkori forgalmát az *olasz* spekuláczió és vállalkozó szellem teremtette meg és tartotta fönn.

A közlött névsorból továbbá már előzetes következtetést vonhatunk a fiumei tengeri forgalom átalános irányára. Legsürübbnek kellett lennie a kereskedelmi érintkezésnek a pápai állam kikötői felé; mig Velenczének csak mellékes szerep juthatott. Meglátjuk, hogy e föltevést mennyiben erősitik meg további adataink.

Fiume városában az ott megtelepedett kereskedőkön kivül nagy számmal fordultak meg idegen kereskedők, kik részint tengeri, részint száraz uton jöttek idei üzletek kötésére és lebonyolitására. Az idegenek forgalma jókora területre terjedt ki. Hozzájárult egyrészt az Adria egész partvidéke, másrészt első sorban Krajna, aztán Horvátország és Styria. E forgalomban képviselve találjuk a következő városokat: *Isztriában*: Albona, Pola, Rovigno, Parenzo, Pirano, Capodistria, Umago, Trieszt. A *velenczei parton:* Velencze, Grado, Murano. A *pápai államban:* Bologna, Forli, Cesena, Rimini, Pesaro, Fano, Montalboddo, Ancona, Recanati, Fermo, Ascoli, Ortona. *Olaszország egyéb részeiből:* Barletta, Trani, Brindisi, Messina, Gaeta, Florencz. — A *horvát tengerpartról*: Buccari, Zeng, Carlopago. *Dalmácziából:* Veglia, Cherso, Arbe, Pago, Zara, Nona, Sebenico, Spalatro, Lesina, Curzola, Ragusa; tovább délre Scutari.[1] Végül a szárazföld belsejéből, mégpedig *Krajnából*: Laibach, Laak, Stein, Laas, Gotschel. *Styriából:* Cilli, Grácz. *Horvátországból*: Zágráb, Körös, Modrus. Egy-egy izben még *nürnbergi*, sőt *porosz* kereskedő is vetődött Fiumába.[2]

A kereskedőknek személyforgalmából már láthatjuk, mily vidékeket kapcsolt össze Fiume kereskedése a XV. században. Látjuk, hogy közvetitő szerepet játszik főképen az anconai partvidék és Krajna között. Mellékesebb szerep jut e forgalomban Velenczének az isztriai és dalmát partvidékkel együtt. Egészen utolsó sorban jön Horvátország belseje és partvidéke. Ausztria északi tartományai és Magyarország egyátalán nincsenek képviselve.

A fiumei közjegyző hivatalos könyve számos meghatalmazást is tartalmaz, melyekkel fiumei kereskedők jogi képviselőiknek megbizást

[1] 1453, 502. l.

[2] 1441-ben Mikolich Miklós fiumei vámszedő felhatalmazást ad Frank János constanzi kereskedőnek, hogy 3 arany vámilletéket behajtson Rosa János nürnbergi kereskedőn. *Liber civilium* 94. l. — Tomas hospes de Prussia mint tanu 1452-ben, 466. l.

Magyar Tudomány Könyvtár

adnak kinn levő követeléseik behajtására. A helyek, melyekre e megbizatások szólnak, nagyjából egybevágnak a fent vázolt személyforgalom körével. Ennek illusztrálásául csak nehányat emlitek belőlük. *Velenczében* van követelése Cresolich Pál fiumei birónak és Mikolich Miklósnak. *Anconában, Fanóban* Mikolich Miklósnak. Ugyanannak *Laibachban* és *Krainburgban*. Ugyane Mikolich Miklós más izben meghatalmazást ad az *egész apuliai királyságban* és a *pápai Márkában* levő követelései behajtására (per totum regnum Appullie et per totam Marchiam).[1] *Szlavoniában* vannak követelései Fermoi Chrisostom Fiumeba települt kereskedőnek. Hasonló módon vannak még emlitve Pesaro, Pago, Carlopago és más helyek: mind a már ismert körön belül.

Ezekből világosan elénk tünnek azon kereskedelmi főáramlatok, melyen a fiumei kikötőben találkoztak. Egy főáramlat északról *Krajna* felől irányult feléje, folytatást nyervén a másik főáramlatban, mely a pápai *Márka és Romagna* kikötőihez vezetett. Egy kevésbé erős áramlat a *dalmát-horvát* partok mentén vezetett Fiuméba, onnan folytatódván az isztriai kikötők érintésével *Velenczéig*. E négy áramlat kereszt alakjában futott össze városunk kikötőjében, mint csomópontban.

A fiumei kereskedelemnek igy körülhatárolt forgalmi köre semmivel sem volt szükebb mint az akkori Trieszté. Még egy jóval később volt (1518-iki) okmányban is a trieszti tanács igy nyilatkozik e város kereskedelméről: „e kikötőből folyvást hajóznak a kereskedők Velenczébe, Ravennába, az anconai Márkába s a nápolyi királyság abbruzzi és apuliai tartományába; — miért is e kikötő méltán mondható a Karstvidék, Krajna, Styria és Ausztria emporiumának."[2]

Biztosak lehetünk arról, hogy a tanács, midőn egész jelentőségében igyekezett feltüntetni Trieszt kereskedelmét, nem felejtkezett meg egy vidékről sem, hová az kiterjedt. A szárazföld felé tán terjedtebb is volt mint Fiumeé, ha Ausztriát is magában foglalta: de már a tenger felől nem találjuk meg benne Dalmáczia partjait és szigeteit, melyek pedig a fiumei forgalom körébe — mint láttuk — beleestek.

2. Áruforgalom.

Tekintsük most az előbbiekben körülvonalzott fiumei forgalom *anyagát*: az áruczikkeket, melyeket Fiume, mint e forgalmi rend-

[1] 1455 592 l., 1456 598. l.

[2] Az udvarhoz követül küldött trieszti püspöknek adott utasitásban: „qui portus est in sinu maris Adriatici, ex quo continue navigatur Venetias, Ravennam, Marchiam Anconitanam, Abruitum et Apuliam regni Neapolitani per mercatores: hinc inde potest dicere verum emporium Carsiae, Carnioliae, Stiriae et Austriae." Kandler: Storia del Consiglio dei Patrizi. 89. l.

szer szive, folytonos anyagcseréjével keringésbe hozott. Ez áruczikkek koránt sem voltak azonosak Fiume *mai* forgalmának anyagával. Ma mint tudjuk, a fiumei kikötő fő kiviteli czikkei a magyar buza, árpa és liszt, s a horvát erdőségek fája; beviteli czikkek — csak a legujabb időben — kávé és déli gyümölcs, olasz borok s a helyben való feldolgozásra szánt nyers petroleum és hámozatlan rizs. A XV. században a fiumei kikötő tömeges kiviteli czikkei: krajnai *vas*, német és magyar *állatbőrök* és a horvát partvidék *fája*. Beviteli czikkek: legnagyobb mennyiségben olasz *faolaj*, *bor*, *gabona*, *sáfrány*, kisebb mértékben *füge* és ascolii *szövött áruk*. Mindez áruk között mint a fiumei kereskedelem alapelemei egyfelől a *vas* és *bőr*, másfelől az *olaj* dominálnak.

Vegyük most egyenként a mondott áruczikkek forgalmát az 1436-tól 1461-ig terjedő huszonöt évi korszakban

A) Vas.

Olaszország, mint tudjuk, jóformán semmi vasat nem termel. Az Elba szigeti jelentéktelen vasbányák korlátolt termelése soha sem volt képes a félsziget szükségletét kielégiteni. Pedig a korai renaissance Olaszországa az ő fejlett miveltségével kétségkivül nagy mértékben rá volt szorulva e nélkülözhetetlen fém fogyasztására. S e szükséglet kielégitésére első sorban a *krajnai* vasbányák és kohók kinálkoztak, mint a melyek Olaszországhoz legközelebb estek, s honnan a szállitás — Fiume közvetitésével — tengeri uton, tehát a legkényelmesebben történhetett Közép-Olaszország felé.

Milyen nagy volt akkor a krajnai vas kelete Fiumében, kitünhetik már csak az egy adatból, hogy forrásunk, a „liber civilium“, a fölvett időszakból nem kevesebb mint *kétszázötvenhat* irásbeli kötést tartalmaz vasról és vasárukról.

A szállitott vas minőségét e szerződések rendszerint igy határozták meg: *„jó minőségü, bélyeggel hitelesitett auerspergi vas“* (ferrum bonum et bullatum, ferrum pulcrum bonum, ferrum bonum et mercimoniale de Ospergo — Auspergo, uesperch). Ez elnevezés alatt minden valószinüség szerint nyers vasrudakat kell értenünk, melyek a krajnai Auersperg-család vasmüveiből kerültek.[1]

Megkülönböztetve látjuk még a nyers vasnál a *finom* vasat (ferrum subtile) s a *puha* vasat (f. dulce). A szerződésekben mértékegységül általán a *milliare* (ezer font vagy tiz mázsa) szerepel. Ennek ára az

[1] Alkalmasint a sagori, hofi és sagratzi bányákból. Krajna vastermelése még 1871-ben is 69.000 mázsára rugott. L. *Umlauft: Oesterr.-Ung. Monarchie*, 1876, 657 és köv. l.

egész korszakon keresztül igen csekély ingadozással 13 aranyon van jegyezve. A fiumei kereskedők azonban ritkán fizettek tisztán készpénzzel; rendesen más árukat adtak ellenértékül: legtöbbnyire olajat, néha sáfrányt, fügét, aszalt szőlőt vagy szöveteket, Készpénzfizetésnél a milliart 12 aranyával számitották. Ez árakban — mint mondottam — igen csekély volt az ingadozás; miből következtethetjük, hogy ugy a termelés mennyisége, mint a szükséglet aránya keveset változott. Az árak tehát egészben véve állandóak. Csak 1445-ben szált fel a milliar ára 13½, 1446 és 1447-ben 14 aranyra; de már 1449-ben visszamegy 13 sőt 12 aranyra, 1450-en tul pedig 11½, 11 és 10 aranyon jegyzik. Az 1445—47-iki áremelkedés a háborus időkben lelheti magyarázatát, melyek a rendes bányaüzemet hátráltathatták. Ekkor ugyanis Hunyady János, Magyarország kormányzója, haddal támadt III. Frigyes császárra amiért V. Lászlót ki nem akarta adni a magyaroknak, s e támadás Krajnára is kiterjedt.[1]

A milliaron kivül kisebb mértékegységekül a *sarcina* vagy *salma* és a *fassius* (olaszul fascio) szerepelnek. E sulyegységek megértése végett tudnunk kell, hogy a szárazföld belsejéből az összes árukat lóháton vagy öszvérháton szállitották Fiuméba. (Ez érdekes szállitási és közlekedési visszonyokról későbben még bővebben szólok.) A *salma* (olaszul *soma*=teher) voltaképen egy *lóterhet* jelentett, mely a teherhordó állat két oldalán egyensulyban volt elhelyezve. Ennek egy-egy fele volt a *fassius* (fascio, vagyis köteg), vagyis annyi teher, melyet egy asszony — a tengerparti szláv vidékek másodrendü teherhordó állata és szállitási eszköze — a hátán elbirt. Egy salma sulya a mai mérték szerint egyremásra 120—130 kilogrammot, egy fassiusé következésképp 60—65 kilogrammot tett ki.[2]

A feldolgozott vasáruk között leggyakrabban *szögek* fordulnak elő a fiumei be- és kivitelben. Még pedig: *patkószögek* (clavi ab equo), *házhoz való szögek* (cl. a quaterno a domo) és *bárkához* való szögek (clavi a barca). Megkülönböztetve még: keresztfejü és *lapos fejü* szögek (clavi cum capitibus planis). Ezenkivül behoztak még a szögek készitésére való *vasvesszők* is (virgule pro faciendo clavos). A szögeket barilokban (apró hordókban) szállitották: egy baril értéke 4—5 arany között váltakozott.

[1] V. ö. Thuróczy krónikájában: Dominus Gubernator .... omnem Carinthiae et *Carnioliae* agrum .... cum severitate pervagatus est, res in praedam, homines in captivitatem, civitates et oppida et villas ardentes in flammas redigendo. C. 45 (1446. év).

[2] A salma 275 öreg fontot (libbra grossa) vagy 400 kis fontot (libbra sottile) foglalt magában. A libbra grossa = 0·477 kilogr.; a libbra sottile = 0·3012 kilogr. L. Kobler: Memoire della città di Fiume (kézirat), IV. r., 15. fej., 2. czikkely.

Forgalomba kerültek még Fiumén keresztül a következő vastárgyak: *kaszák* (100 db. falces bone a seccando = 108 arany), *kések*, *ekevasak*, *fésűfogak* (dentes a pectine) s *vaslemezek* (splagie sive quadri ferri dulcis). Végül még *puskák* is (schlopeti).[1]

E vasáruk kivétel nélkül Krajna különböző helyeiről kerültek Fiuméba. Szállításukban legkivált Laibach és Laak (Bischof-Laak) kereskedői versenyeztek egymással. A mai Laak akkor jelentékeny kereskedelemmel birt nemcsak Fiume, hanem Velencze felé is, mert akkor Trieszt elkerülésével a velenczei kereskedők is egyenesen Laakból szerezték be a krajnai vasat.[2]

E versenyben 1452-ig e város Laibachot még felül is multa, s csak ez időponton tul lép inkább előtérbe a főváros. Itt ott találkozunk még ez áruczikkek forgalmában steini és krainburgi kereskedők neveivel is.

Mekkora *értéket* képviselt a vasáruknak egy-egy évi forgalma Fiumében, arról csak megközelitő adataink lehetnek. Vannak kötések 100 aranyon aluli értékben; de vannak olyanok is, melyek 2—3—4—5—600 arany körül járnak. A hivatalos könyvbe jegyzett legnagyobb kötés 1179 aranyról szól. 1449-ben az irásbeli szállitási szerződések összes értéke 2138 aranyat tesz ki, 1453-ban 3124 aranyra emelkedik.[3]

Bizonyos azonban, hogy az irásban megörökitett üzletek csak egy töredékét teszik a forgalomnak; számos esetekben — rögtöni fizetésnél vagy kisebb összegeknél nem igen vették igénybe a közjegyző közbenjárását. Azonkivül pedig számos esetben Fiumén kivül eshetett meg az alku: a vevésnél Krajna, az eladásnál Olaszország különböző helyein, melyek a forgalomban részt vettek.

A vaskereskedéssel Fiumében két elsőrendü czég foglalkozott leginkább: Mikolich Miklós és Fermói Ádám, kik utóbb társaságba is álltak. Különben a nyereségből kijutott boldog-boldogtalannak: a kinek csak egy kis megtakaritott pénzecskéje volt, sietett azt vasba fektetni, amennyiben a nagy czégek átengedtek belőle valamit. Mert hisz a kereskedés az összes teljes jogu polgárság kiváltsága volt, s a biztos nyereségre való kilátás mindenkit vonzott.[4]

[1] 1457-ben egy laibachi kereskedő 50 puskát — schlopetos — szállit Fiuméba a fermoi Pierpaolonak, még pedig „illius bonitatis et sortis, sicut ipsi monstravit in terra Fluminis.“ (Lib. 631. l.) Tehát bemutatott minta után.

[2] Umlauft: Die öst.-ung. Monarchie, 662. l.

[3] Ez értéknek *sulyban* $\frac{3124}{13}$ — 240 milliar vagyis 2400 mázsa felel meg.

[4] Még *nőket* is. 1459-ben Domina *Nasta*, Donadovich Máté anyja és Bakinich Kristóf biró anyja is vesznek vasat; 4, ill. 3 milliart.

A fennmaradt szerződésekből azt is megtudjuk, hogy a Fiumébe hozott vas innen hová vette utját. A kötésekben mint főfogyasztók a pápai állam adriai partvidékének városai szerepelnek: Ancona, Fermo, Ortona, Pesaro, Rimini, Fano, Recanati. Továbbá: Barletta; Zára, Curzola, Ragusa; Albona és Velencze.

Ugy ennél, mint az akkori fiumei forgalom többi czikkeinél is feltünően ritkák az olyan üzletek, melyeket az olasz kereskedők a krajnaiakkal direkt uton végeznének. Az előttünk ismert esetek tulnyomó részében a fiumei kereskedők szerepelnek majd vevőkül, majd eladókul. Akkoriban tehát Fiuménak sokkal inkább volt saját kereskedelme, mint most, midőn leginkább csak átmeneti kereskedése van s jóformán csak expoziturája a budapesti piacznak, mely Fiumén át egyenes összeköttetésben van a külföldi fogyasztókkal és termelőkkel.

Áttérek most a második főczikkre, melyet a fiumeiek a szárazföld felől importáltak s tengeri uton exportáltak.

B) Bőrök.

Fiume középkori kereskedelmében kiváló helyet foglalnak el a *német marhabőrök* (coria alemanna v. teutonica; pelles magnae de Alemannia; cruda coria; teutonica coria bona et mercimonialia). Alapos okom van föltenni, hogy ez általánosan bevett elnevezés alatt magyar állatbőrök is kerültek Fiumén át forgalomba.

E bőröket ugyanis a fiumei kereskedők (a már emlitett Mikolich Miklós, Fermói Ádám és mások) csaknem kizárólagosan Laibachból importálták.[1] Hogy pedig e réven magyar bőrök is herülhettek Fiumébe, azt valószinüvé teszi III. Frigyes császárnak egy ezenkori rendelete, melyben meghagyja Krajna kormányának: intézkedjék az iránt, hogy Laibach városa falai körül szabad gyeptérség maradjon, hol a *magyarok* és más kereskedők marháikat legeltethessék.[2]

E czikkre vonatkozó kötésekkel ritkábban találkozunk forrásunkban. De e kötések egytől egyig jelentékeny értékekről szólnak. Alig akad egy is, mely 450 aranyon alul maradna. A maximális áruszerződések 1500—1700 aranyról szólnak.

A bőrök mértékegységeül hol a bál, hol a mázsa szerepel. A *bál* sulya változó: 125—135—140 fiumei öreg font; egyre-másra tiz darabot foglal magában. Értéke váltakozva: $5^1/_2$, $5^3/_4$, 6 és 7 arany. A *mázsa* (100 font) értéke 4, $4^1/_4$, $4^1/_2$ arany között ingadozik. Egy esetben a bőr darabját 95 soldóval, más esetben 116 soldóval látjuk számítva.

[1] Behoztak e czikkből még steini s egy izben gradazi (gráczi?) kereskedők.
[2] 1451. szeptember 14. Dimitz: Gesch. Krains, Laibach, 1875. I., 298. l.

Kisebb bőrök, mint birka-, bárány-, és kecskebőrök Dalmácziából (Trauból és Vegliából) meg a közvetlen szomszéd Custuából kerültek forgalomba. A kecskebőr darabja 24 soldó, a kos- és ürübőré 14 soldó értéket képviselt.

A Laibachból Fiumába került állatbőröket főleg az anconai Márka és Dalmáczia exportálta. Sürüen találjuk emlitve a következő rendeltetési helyeket: Fermo, Fano, Ortona, Ancona, Rimini. Azután még: Brazza, Curzola, Cherso; Fianona, Velencze.

C) Fa.

Meglehetősen élénk volt a fiumei kikötő akkori forgalma *faárukban* is, noha jelentőségre nézve nem közelité meg sem a vas-, sem a bőrforgalmat. E fanemüeket tulnyomó részben a közeli horvát partvidéki erdőségek szolgáltatták, nevezetesen a Frangepánok hreljini uradalma. (Hreljin vár romjai Buccari fölött emelkednek, a plassei vasuti állomás közelében.) A fát onnan a fiumei kereskedők megrendelésére a buccarii öbölhöz szállitották, a buccarizzai kikötőbe, a honnan bárkákon vitték Fiumába. Kisebb mennyiségek Grobnikból, Castuából s a közeli Sejanéból kerültek Fiumába a prelukai kikötőn át. A fa részint feldolgozott állapotban jutott városunkba, részint pedig a fiumei fürészmalmok dolgozták fel, melyeket többször találunk emlitve.[1]

E forgalomban a következő faáruk (lignamina) szerepelnek: *deszkák* (assides v. tabulae seccaticiae), *gerendák* (trabes); *palánk* v. *vastag deszka* (planchoni). A szintén előforduló *zabroni* és *cosolcii* jelentését nem birtam megfejteni.[2] Ezeken kivül keresett czikket képeztek a hosszu *gályaevezők* (remi a galea).

Ez áruk minőségéről és áráról a következőket találjuk följegyezve: a deszkák normális hosszasága 8—9 láb; fix áruk 100 darabonkint 20 lira (darabja tehát egyre-másra 4 soldó); kivételesen 4 arany vagyis 24 lira. A gerendák 4, 4½ 5 és 6 öl hosszuak. Áruk e szerint változik; rendesen fél lirát lehet számitani öle után: igy a négy öles gerenda 2 lira, a hat öles 3 lira értékü. Nagyobb becsben állanak a *planchonok* (palánk deszka?). Hosszaságuk 4 és 5 öl között váltakozik. Értékük ölenkint 1 lira még egyszerannyi mint a gerendánál), tehát a hosszaság szerint darabja 4—5 lira. A megrendeléseknél a szerződő

[1] „Secca" néven. Ilyennel birnak Barulich Vid tanácsur (Lib. cio. 1439. x. 12 és Rosso Vid biró (u. o. 111. l.) Mint fűrészmolnárok (seccator) emlitve: Pilar Simon (201. l.), de Busana Pál és egy Doimo (90. l.)

[2] Hasztalanul forgattam e végből Ducange „Glossarium mediae ac infimae latinitatis" czimü nagytekintélyü szótárát, melyben a fiumei jegyző által használt barbár latin szavaknak különben felét se birtam megtalálni.

felek ugy jártak el, hogy az áruk szélességi és vastagsági méreteit a közjegyzőnél deponálták s az átvételnél ezekkel ellenőrizték a szállitmányt.

A faforgalom nem képviselt nagy értéket. Jellemző erre nézve, hogy a fánál már nem aranyokban, hanem lirákban számitanak. A legnagyobb kötés 394 liráról szól. Mindazáltal a forgalom e czikkben igen terjedt volt. A fanemüek Fiuméból három irányban kerültek kivitelre, mégpedig első sorban a velenczei Isztria és a fával soha be nem telő Velencze felé. Csak másod sorban következik a pápai állam partvidéke, ez után pedig Dalmáczia. Forrásunkban a következő helyek szerepelnek, mint a fiumei fapiacz fogyasztói: Pola, Parenzo, Capodistria, Trieszt, Velencze; Ancona, Pesaro, Fermo, Ortona, Macerata; Arbe, Curzola, Zára. Végül a görögországi *Patras.*[1]

Igen nevezetes áruczikként szerepelnek még a *gályaevezők*, melyeket a fiumeiek kiváltkép a *velenczei arzenál* számára szállitottak.

Erről szól egy 1438-iki meghatalmazás, melylyel Mikolich Miklós megbizza a Velenczében tartózkodó Rosso Vid fiumei tanács urat, hajtsa be számára a velenczei hajó arzenál felügyelőitől (a Magnificis Dominis Arsenatus comunitatis Venetiarum) azt a pénzt, melylyel neki az odaszállitott evezőkért tartoznak (quam ipsi tenerentur pro remigio).[2]

Ugyanez évben Misuli János fiumei tanácsur az arzenállal szemben hasonló követeléssel lép fel, melynek behajtásával Ungerspach Miklós lovagot bizza meg, felhatalmazván őt, hogy e czélból jelentkezzék a velenczei kormánynál (ad comparendum coram serenissimo inclito ac ducali dominio Venetiarum).[3]

A következő (1439.) évben a velenczei arzenál felügyelői (domini Arsenalus comunitatis Venetiarum) egy hajót küldenek Fiuméba gályaevezőkért, melyeket a fiumei ser Tonsa, ser Nicola fia igért szállitani. Rosso Vid biró azonban 50 lira büntetés terhe alatt eltiltja a hajó matrózait az evezők átvételétől.[4] Még pedig azért, mert ő maga is 45 evezőt s ezenkivül még 36 aranyat követel a mondott ser Tonsán.[5]

1448-ból ismét egy hasonló esetet találunk följegyezve. Ez évben érkezik Fiuméba ser Nicolò de Mazzorbo, mint a velenczei arzenál

[1] 1448-ban egy curzolai kereskedő Fiuméban bárkát (barchusium) bérel, melyet Fiuméban vagy Buccariban fával akar megrakatni, hogy azt Patrasba szállittassa. Ott gabonával akar rakodni, melyet a hajósnak a bérszerződés értelmében Fiuméba vagy Pesaroba kell szállitania. *Liber civilium*, 363. l.

[2] Lib. civ. 1438. III. 19.

[3] U. o. 1438. VII. 30.

[4] U. o. 1439. VIII. 29.

[5] U. o. 67. l.

küldöttje, hogy *szokás szerint* evezőket szerezzen be a köztársaságnak gályái számára (pro onerando remos a galea, *prout moris est*, missus a dominis gubernatoribus Arsenatus comunitatis Venetiarum). A bizományos 14 napig vesztegel Fiumében, de nem kapja meg az evezőket, miért is óvást emel de Ravenna János capodistriai lakos és Jurlinovich Bálint meg Spinzich Quirin fiumei lakosok ellen, kik őt hiú igéreteikkel felültették.[1]

E gályaevezők tehát csaknem kizárólag a velenczei hajóhad számára készültek. A jobb minőség ugy látszik juharfából (aiero), a közönségesebb bükkfából való volt. Hosszaságuk $5^1/_2$ és 6 öl (passus) között váltakozott. A rövidebbekért száz darabja után 14—15—16 aranyat fizettek, a hosszabbakért 18-at. A rendes szállitmányok többnyire 1000 darabból állottak. A velenczeiek azonban csak válogatott minőséget fogadtak el: a kiválasztás rendszerint a tengerparton történt.

Ezen czikk gyártása már az akkor is virágzó fiumei *hajó-épitő* iparral áll összefüggésben, melylyel annak helyén tüzetesebben fogok foglalkozni.

D) Olaj.

E főfontosságu kereskedelmi czikkel nyitjuk meg azon áruk sorát, melyek a tenger felől importáltattak Fiumába, hogy onnan a vasért és bőrért cseretárgyakul a szárazföld felé vegyék utjokat.

Különben Fiume az időben maga is meglehetősen sok olajat termelhetett. Okmányainkban lépten nyomon találtunk emlitve bérbe adott vagy eladott olajfaligeteket. Ezek termését Fiumében préselték. Lóerőre berendezett olajsajtója volt egyebek között Zuanich Vid tanácsos urnak. Az olajsajtóhoz való kövek üzlet tárgyát is képezték a város lakosai között. Ez az olajfakultura még századok mulva is virágzott Fiumében. Erre mutat az az adat, mely szerint a fiumeiek 1613-ban a velenczeiek részéről várható ellenséges támadásra való tekintettel a város falai körül elterülő *olajfa-ültetvényeket* kivágták.[2] A fiumei terület olajfái minden valószinüség szerint csak az 1709-iki és 1763-iki szigoru teleken pusztultak ki.[2] Azóta alig látni itt-ott egyet mutatóban.

Azonban a Fiume területéről nyert olaj, ha bőven elég is lehetett a belfogyasztásra, aligha szerepelhetett kereskedelmi czikk gyanánt. Az a nagymennyiségü faolaj, mely e korban városunkon át a belföld felé vette utját, az Adriai tenger olasz és dalmát partvidékéről került Fiumába. A kereskedésnek ezen ágát *fermoi* kereskedők honositották meg

[1] Lib. civ. 359. l.

[2] *Fra Paolo Sarpi:* Historia degli Uscocchi, Fiume ed. Mohovich, 232. l.

[3] *Kobler* idézett kézirati műve, IV. r., 15. fej., 3. szakasz.

Fiumében, akik aztán ide áttelepülve még nagyobb lendületet adhattak az olajforgalomnak. Ezt látjuk az ezen czikkben dolgozó fiumei kereskedők névsorából: Fermoi Ádám, Fermoi ser Rizzardo, Fermoi Piermarino, Fermoi Mattiuzi Bertalan, Fermoi Mattiuzi János, Fermoi Antal. A legelső czég azonban ezen a téren is a gazdag és tekintélyes *Mikolich Miklósé* volt (ki később nagy vagyona révén Walseei Wolfgang közbenjárására III. Frigyes császártól birodalmi nemességet nyert.[1]

Az olajat a következő kikötők importálták Fiumába: *Olaszországból* Fermo, Ancona, Pesaro, Fano, Montesanto, Ortona, Brindisi; *Dalmáczióból:* első helyen Sebenico, aztán Zára, Spalato, Curzola és Ragusa.

A szállitási szerződésekben megkövetelt minőség: *tiszta, sárga kereskedelmi olaj* (oleum clarum zialum mercimoniale, ol. clarum et zialum, ol. bonum et mercimoniale). Egy esetben a fiumei kereskedő (fermoi Mattiuzzi János) visszautasitja a számára Anconából érkezett olajat, mert zöld, nem sáfrányszinü (crocei coloris), mint lennie kellene, és sok benne a seprő (amurca).[2]

Az olaj értékét, mint a vasét, szintén *suly szerint*, a milliar vagyis ezer font alapján határozták meg. Itt az árakban már jóval nagyobb az ingadozás, függvén a termés bőségétől, minőségétől és egyéb konjunkturáktól. A legmagasabb 46 arany milliarja után.[3]

Az árak legerősebb depressziója (20—30 ar.) az 1454-iki évnél látjuk, mely alkalmasint igen bőtermő év volt.

Ez árut nagy kádakban vagy hordókban (veges) szállitották, melyek térfogata igen különböző. Egy esetben a veges 180 *start* (mérőt), más esetben $7^1/_2$ *zabrot* tartalmaz. Az olajnál használt rendes ürmérték a *zabro* a közép latinban *zaber*; — tán rokona a német *zubernek*, a magyar *csöbörnek* és a szláv *džber*-nek. A zabro 100 *quartát* foglalt magában; egy quarta körülbelül egy font sulymértéknek felelt meg.[4] Igy a zabro egyremásra egy mázsának, 10 zabro egy milliarnak felelhetett meg. Ez arányt az árak is igazolják. Mikor ugyanis az olaj milliarja 45 aranyon áll, akkor 5 zaber éppen feleáron, $22^1/_2$ aranyon kél.

A Fiumába importált olaj Krajna felé vitetett ki ismét. Legtöbb jutott belőle *Laibachba* és *Laakba*, azután Steinbe és Laasba; egyes esetekben még a következő helyekre: Krainburg, Cilli, Grácz; Buccari, Albona, Trieszt.

[1] A nemességi okmányt (Linz, 1460 augusztus 24.) közli a *Codice diplomatico istriano.*

[2] Lib. civ. 247. l.

[3] Az egységárak teljes skálája, a mennyire a szerződések feltüntetik, a következő; 20, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46 arany.

[4] *Kobler* i. m. IV. r., 15. fej., 2. szakasz.

A fiumeiek a behozott olajért rendesen nem adtak készpénzt, — legalább nem a teljes értékben. Legtöbbnyire krajnai vasat adtak érte cserébe (nyers vasat vagy szögeket), ritkábban bőröket. Készpénzfizetés esetén jelentékeny árengedményben részesültek. Igy egy 1452-iki esetben az olaj értéke vassal fizetve milliaronkint 38 arany, készpénzül csak 35.

Az olajforgalom az egész időszakon keresztül jelentékeny értékeket képvisel. Igen gyakoriak a több száz aranyról szóló kötések; a maximális értékek egy izben 1115, egy más esetben 1500—1700 aranyra rúgnak. 1454-ben az olajforgalom összes évi értéke 4500 arany, a mi sulyban 161 milliarnak, vagyis 1610 mázsának felel meg. Itt azonban ismételnem kell, hogy e számok a forgalomnak csak azt a töredékét jelentik, melyet a fiumei közjegyző irásba foglalt. Pedig tudunk eseteket, mikor a fiumei kereskedők bevásárlásaik czéljaiból igen-igen messzire elmentek Olaszországba és üzleteiket ott kötötték meg. Igy az 1441-iki évnél följegyezve találjuk, hogy Mikolich Miklós kibéreltę a tranii Grandacci Miklós hajóját, hogy azon üzleti ügyekben elküldje öcscsét, Jakab papot *Siracusába.* Ott a hajós köteles 14 napig várni, ugyanott vagy Calabriában rakodni s visszamenet Anconában vagy Velenczében megállapodni.[1] A rakomány neme nincs ugyan emlitve, de tekintve Mikolich üzleteinek átalános irányát, első sorban olajra kell gondolnunk.

E) Sáfrány, füge, mandula, salétrom.

Ezen czikkek a faolaj mellett mellékesen szerepelnek mint beviteli áruk Olaszország felől. Legjelentékenyebb volt köztük a *sáfrány* (zafferano, crocus). Ortonából, Anconából, Fanóból zsákokban került Fiumába; innen leginkább Laibach felé vette utját. Az egyes szállitmányok 20—100 font között váltakoznak; fontját két aranyával fizették. — A *fügét* szintén a laibachiak vették, milliarját 11 aranyával. Tiz egész huszonnégy mázsányi szállitmányok egyszerre indultak meg Fiumából Laibach felé. Ugyancsak Laibach felé exportálták a *mandulát*, melynek fontja 3 és fél soldón kelt (milliarja tehát vagy 30 aranyon); egyszerre 24 egész 44 mázsát szállitottak. A *salétrom* Anconából és Ragusából vette utját Fiumén át Laibach felé; értéke éppen kétannyi volt, mint a vasé: 26 arany pro milliar. Egy esetben 30 mázsát küldenek Laibachba.

Mindezen üzletágaknál folytonosan találkozunk a vállalkozó szellemü Mikolich Miklós nevével. Mellette a többi czég alárendelt jelentőségü.

[1] Lib. civ. 100. l.

F) Gyapot és gyapjú, szövött áruk.

A tengeri uton Fiuméba hozott s innen a szárazföld felé tovább adott áruk között figyelmet érdemel az *ascoli-i föstött gyapot* (bombacium tinctum asculanum, bomb. tinct. de Esculo). Hozták vagy Ascoliból magából, vagy Anconából, *bál*-okban, melyek értéke 40—42 arany között változott. Fiuméból Laibachba, vagy a belföld kisebb helyeire került.

Gyapjut kisebb partikban Isztriából (Rovigno, Umago) és Velenczéből kaptak a fiumeiek, kik a szomszéd Frangepán-birtok kisebb helységeit látták el vele.

Lenszöveteket, nevezetesen *vásznat* (pannum linum) és *kanavászt* (canovacium) Laibachból hoztak be. *Posztó*-val és finomabb kelmékkel Velencze és legkivált Ancona látták el a fiumei piaczot, hol a kereskedés ez ágával főleg de Barnis Miklós foglalkozott. Ez az apuliai Sanseverinoból származott el; előbb Zengben lakott, hol a Frangepán grófok helytartója (vicarius) volt. 1448-ban Fiuméba költözött át, tán azon reményben, hogy üzletei itt nagyobb lendületet fognak nyerni. Tudjuk róla, hogy Anconában különböző kelmei voltak raktáron, köztük florenczi posztó is (pannum florentinum diversorum colorum); ugyancsak Anconából érkezik számára egy esetben egy vég *zöld damasz*, 100 arany értékben. Fiumei raktárában voltak *aranynyal átszött* és közönséges *selyem* kelmei, melyekre egy izben 1400 arany kölcsönt vesz fel. Más esetben 550 arany adóssága fejében két vég aranynyal átszőtt selyem kelmét (duas pecias panni sirici laborati cum auro) átenged Schemperger Boldizsár gráczi kereskedőnek, ki megigéri, hogy e zálogul szolgáló portékát *Budára* küldi eladás végett (1453-ban). Ugyanaz évben de Barnis egy láda selyemkelmét (unam capsam cum pannis siricis intus) Mikolich Miklósnak ad át kézi zálogul 601 arany fejében. E kelmék nagy értékeket képviseltek — egy vég zöld damasz 100 arany, egy vég aranynyal áttört selyem 225 arany —; azonban de Barnis gyakori zálogkölcsönei arra engednek következtetni, hogy ez üzletág meghonositása nem igen sikerült.

G) Bor.

Az olasz és dalmát bortermelés fölöslege már a középkorban megtalálta utját a fiumei kikötő felé. E czikk tehát már akkor nagy lendületet adhatott volna a város kereskedelmi forgalmának, ha különböző hatósági intézkedések aránylag szük korlátok közé nem szoritják.

Fiume lakosságának ugyanis akkoriban a kereskedés mellett a szőlőmüvelés képezte főfoglalkozását. Erről tanuskodik forrásunknak

száznál több okmánya, melyekben szőlők eladásáról, bérbe és mivelésbe adásáról, zálogba vetéséről stb. van szó. A bérbe és miveléshe adási szerződésekből kitünik, hogy a szőlőket már akkor sajátlagos fiumei rendszer szerint (iuxta consvetudinem terre fluminis) mivelték; t. i. minden valószinüség szerint apró, mintegy métermagasságu lugasokra felfuttatva, mint mostanában is. Egyetlen esetben találjuk kiemelve a haszonbérleti szerződésben, hogy a szőlő közepén egy magas lugast kell végig vezetni, friauli szokás szerint ciuxta consvetudinem Foriivlii); — és ilyeneket is láthatni még itt-ott Fiume környékén.

A Fiume területén termelt bor elárusitásánál érdekelve volt a hübérurasági, a káptalan és a község, melyek tized és fogyasztási adó fejében részt kaptak belőle.

A Walseei-ház kihalta után, midőn a város közvetlen a Habsburgház birtokába került, a tized ezt illette, s III. Frigyes császár alkalmasint csak egy régebbi úzust szentesitett, midőn rendeletileg ugy intézkedett, hogy a neki mint Fiume város urának járó tizedből egy negyedrész a káptalannak s egy másik negyed az ágostonrendiek fiumei klastrának engedtessék át.[1]

Hogy pedig ezenkivül a községnek a korcsmárosoktól fogyasztási adó is járt, megtudjuk a tanácsnak 1437-iki végzéséből, mely kimondja; hogy a vendéglősök, ha a bor után a kimérés napján nem fizetnek, birságul a megállapitott illetéknek kétszeresét adják.[2]

De érdekelve volt ezenkivül a bor értékesitésénél Fiuménak majdnem összes lakossága, mely legnagyobb részében szőlőtulajdonosokból állott. Ez teszi érthetőkké azokat a prohibitiv intézkedéseket, melylyel az idegen bor versenye ellen védekezni igyekeztek.

Az elv, melyet e védekezésnél alkalmaztak, az volt, hogy mig a fiumei bor az utolsó csöppig el nem fogyott, addig idegen bort beereszteni nem szabad. (Köztudomásu dolog, hogy ugy Fiumében, mint Dalmácziában, Isztriában és Olaszországban az összes bortermést egy szürettől a másikig elfogyasztják, mert konzerválásához nem értenek s igy ó-borokat egyátalán nem ismernek.) Ehhezképest 1437-ben a tanács elhatározza: a fiumei határon kivül termelt mustot vagy bort — akár seprüvel, akár a nélkül — behozni tilos. Az e tilalom ellen vétőktől a bort elkobozzák s azonkivül még 50 lira birságot vesznek rajtuk. Azon fiumei lakosok, kiknek a határon kivül szőlejük van, ott termett borukat behozhatják, de csak eskü alatt.[3]

[1] Kobler i. m. IV. r., 13. fejezet.

[2] Lib. civ. 1437. XII. 30. — 1689-ben a bor fogyasztási adója egy hetedrészt tett ki. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain. Laibach, 1689.

[3] Lib. civ. 1437. jul. 29.

E tilalom első sorban az olcsó olasz borok ellen irányult, melyek nagyon lenyomhatták volna a fiumei bor árát. Látjuk ezt egy későbbi intézkedésből. 1439-ben ugyanis Fiume összes polgársága a főtemplomban tartott népgyülésből kéri Walseei II. Reinprecht grófot, mint a város urát, ne engedje meg a bor behozatalát a pápai Márkából s a tengerentuli vidékekről (de partibus Marchiae et Ultramarinis). Az olasz borokat csak április 24-ike — Szt. György napja — után legyen szabad a korcsmákban kimérni (nequeant vendi ad taberuam usque ad festum Sancti Georgii).[1] Hogy e tilalom csakugyan időhöz volt kötve, s nem tartott egész esztendőn át, megtudjuk egy ugyanez év junius havában történt esetből. Ugyanis ser Giovanni de Galienis *Riminiben* borral rakta meg muranói Cimal Pál hajóját, megegyezvén a hajótulajdonossal, hogy ez a rakományt tetszése szerint *Fiuméba* vagy Zengbe szállitsa; ott várjon reá kilencz napig, mert ő utána akar jönni, hogy e kikötők valamelyikéből faárukat szállitson a riminii Julián-napi vásárra. A hajósgazda azonban nem tartotta be a szerződést; a *bort elhozta* ugyan *Fiuméba*, de itt fermoi ser Rizzardo áruival rakodott, hogy azokat Fermóba szállitsa.[2]

Egy későbbi (1444-iki) tanácsvégzésből megtudjuk, hogy a bor korcsmai kimérésénél valóságos rangsorozat szerint kellett eljárni. Szüret után következett legelsőben a Walseei uraság tizedbora; azután az egyházé (a tized átengedett negyede és saját szőleiben termett bora.)[3] erre a fiumei szőlőbirtokosoké; legvégül az importált idegen bor.[4]

Ez intézkedések a bort Fiumében tetemesen megdrágitották, minek következtében a borital kedvelői sokszor fizetésképtelenekké váltak és kénytelenek voltak hitelbe inni és zálogot adni. Igy pl. 1439-ben a megivott bor fejében a következő zálogtárgyakat találjuk modrusi György korcsmáros birtokában; egy háló, egy kapa, egy fürész, egy köpönyeg, egy ezüstgyürü s több efféle. Természetesnek találjuk tehát, hogy a fogyasztók szivesen használtak föl minden alkalmat, hogy olcsóbb borhoz jussanak. E végből sürüen jártak át a tersattói horvát területre, hogy ott kevesebb költséggel áldozhassanak Bacchusnak. Minthogy azon-

[1] Lib. civ. 1439 jan. 18. (A dátum tévedésből deczembernek van irva.) — Fiumében már akkor sok korcsma lehetett; okmányaink névszerint hét vendéglőst (caupo, tabernarius) emlitenek.

[2] U. o. 1439 jun. 9. A szövegben emlitett riminii kereskedő óvása.

[3] A lib. civ. okmányaiban a káptalan és székesegyház szőleit több izben találjuk emlitve. (Igy 639., 671., 729. l.)

[4] „Quando vinum illustrium Dominorum nostrorum vel ecclesie debet vendi ad tabernam, quod aliqua persona non audeat . . . post proclamationem factam ponere sive vendere aliquid vinum ad tabernam. Birság 8 lira és a bor. Lib. civ. 1444., 168. l.

ban e kirándulások által a község fogyasztási adója rövidséget szenvedett, a tanács 1447-ben kihirdette, hogy borivás czéljából a Fiumárán tulra menni egy fiumei lakosnak sem szabad, három napi börtön és 40 soldó birság terhe alatt.[1]

Szük termés idején azonban a tanács kivételesen már a szokott időnél előbb is megengedte az idegen borok behozatalát. Igy 1455-ben már január hóban megengedi, hogy bármely polgár szerezhessen be dalmát bort, de husvét vasárnapjáig csak saját használatára. A ki a vett bort kicsinyben továbbárusitja, 50 lira birságot fizet s borát elkobozzák.[2]

A fenn előadott intézkedések következtében Fiume borforgalma a középkorban egészben véve szük korlátok között mozgott. Kivitelre nem igen jutott belőle; legfölebb Horvátország és Krajna szomszédos helyeire mint Buccariba, Klanába, Feistritzbe. A behozatal már nagyobb arányokat tüntet fel: Fiumében magában sok bor fogyott; s e fogyasztást az ott megforduló számos idegen nagyban emelhette. A legtöbb idegen bor Olaszországból került a következő helyekről: Ortona, Rimini, Pesaro, Fano. Aztán a dalmát szigetekről (Arbe, Brazza, Curzola) és Ragusából. Végül a szomszédos Castuából, Lovranából és Trieszt mellől Capodistriából.

A borforgalom nem mozgósitott nagy értékeket: a legnagyobb kötés 184 aranyról szól; 150 modius bor már igen nagy szállitmány volt. A modius pedig (moggio, spodo) valamivel kisebb volt egy fél akónál. Két moggio ugyanis egy *ornát* tett ki, mely mérték $^{9}/_{10}$ akóval volt egyenlő. A moggio 24 *boccalt* tartalmazott.[3] Forrásunk azonkivül mint kisebb mértékeket említi a *vedrumot* (veder?) és a *cagniciust*, mely talán ugy viszonylott a boccal-hoz, mint a meszely a pinthez.

A mi az árviszonyokat illeti, azok a bor minősége szerint jókora eltéréseket mutatnak. Mindazáltal szembetünő az állandóan nagy árkülönbözet a fiumei s az idegen borok között. A helyben termett bor modiusa ugyanis átlagban 90 soldó körül mozog (84, 90, 92, 95 soldo); a szomszéd castuai átlag 65 soldón kel (60, 62, 68, 69 s.); mig az olasz és dalmát borok már akkor is kitünnek rendkivüli olcsóságuk által (37—54 s.).

A mi a bor minőségét illeti, rendes italul a vörös vagy tulajdonkép fekete bor szolgálhatott már akkor is. Csak kivételkép találunk emlitve fehér bort, s mint különleges fajtákat a *ribolát*, *trebianot* és *candiai malvasiát*. A szerződések kikötik, hogy a szállitandó áru jó és „egész-

[1] Lib. civ. 1447 decz. 15., 347. l.

[2] U. o. 553. l.

[3] Kobler i. kézirati műve, IV. r., 15. fej., 2. szakasz.

séges" (vagyis hamisitatlan) kereskedelmi bor legyen: *vinum bonum et mercimoniale, vinum sanum et mercimoniale.* A must pedig jó és édes legyen (*mustus bonus et dulcis*).

A behozott boros hordók valami hitelesitő bárczával (charta) voltak ellátva. Igy pl. 1446-ban de Caldana Tomasino fiumei polgár elismervényt ad arról, hogy Lovranából öt borral teli és „chartával" ellátott hordót kapott (se habuisse ac recepisse a Paulo Benchovich de Laurana vassa quinque plena vino et *cartizata*). 1445-ben hasonló kiállitással érkezik egy nagyobb szállitmány Riminiből (a fiumei megrendelő elismeri, hogy átvett „vassa decem magna plena vino et *cartizata* et duos vassellos *cartizatos*"). Különben a fiumeiek a külföldről jövő bort az átvétel előtt szakértők által is megvizsgáltatták. Igy az 1455. évnél följegyezve találjuk, hogy az Ortonából Fiumába szállitott bort arra rendelt hiteles személyek megkóstolták s konstatálták, hogy megfelel; mert „se nem eczetes, se nem dohos, se megvizezve, se meghamisitva nincs".[1]

Forrásunk többször emlit *canipá*-kat, azaz pinczéket, hol a bort tartották. Minthogy azonban Fiumében a földalatti pinczék mind e mai napig ismeretlenek, e canipák sem lehettek egyebek, mint a hordók elhelyezésére szolgáló földszinti raktárak, mint a minők mostan is használatban vannak.

H) Gabona.

Mint a bornál a bevitel, ugy a gabonánál *a kivitel* ellen foglaltak állást Fiume hatóságai. Mind a két czikknél csak arra gondoltak, hogy a helyi szükséglet az összlakosság érdekének megfelelőleg mindig fedezve legyen. Alkalmasint tartottak egy esetleg bekövetkezhető éhinségtől, mely oly gyakran fenyegető réme volt a középkori társadalmaknak. Mivel Fiume vidéke akkor ugy, mint most jóformán semmi gabonát nem termelt, ez elsőrendü élelmi czikkre nézve mindig a bevitelre volt utalva. Ehhez képest a városi tanács nagyon komolyan gondját viselte annak, hogy a Fiumében felhalmozott gabonakészlet fogyatkozást ne szenvedjen.

1441-ben óriási birság terhe alatt megtiltja a gabona, liszt és hüvelyes vetemények kivitelét: a tilalom ellen vétő nemcsak hogy elveszti az exportra szánt összes mennyiséget, hanem még *száz aranyat* is fizet büntetésképen.[2] (A birságok rendes maximuma csak ötven lira volt; az

[1] U. o. 589. l.

[2] „Die XXIII-a februarij Mateus publicus preco terre fluminis Sancti Viti proclamavit: quatenus nulla persona, cuiuscunque conditionis existat, audeat vel presumat portare aliquid *bladum, legumina aut farinam* extra terram fluminis predictam vel eius districtum sub pena *ducatorum centum auri* et perdendi bladum, legumina vel farinam; cuius . . . . medietas sit et esse debeat accusatoris. Et hoc fuit proclamatum de mandato regiminis dicte terre fluminis." — Lib. civ. 98. l.

itt megszabott büntetés ennek tizenkétszeresét tette!) — Nem is találni rá példát, hogy valaki e rendkivül szigoru tilalmat megszegni merészkedett volna.

Fiume középkori gabonakereskedése tehát tisztán csak a város élelmezésére szoritkozott. Ugy látszik, magának a város urának gondja volt rá, hogy Fiume e fontos czikkben hiányt ne szenvedjen. Több izben a Walsee-ház szomszéd birtokain alkalmazott várnagyok látják el a várost gabonával: 1446-ban Obernburger János, Prem kapitánya, *Walsei Reinprecht gróf nevében* szállit 156 márka értékü gabonát; 1450-ben Reichenburger János duinoi kapitány 250 arany értékben; 1452-ben ismét a premi kapitány gondoskodik a fiumeiek élelméről.

Fiume rendes gabonaszükségletét azonban leginkább az e piaczczal oly sokféle összeköttetésben levő olasz kikötők — első sorban ismét a márkaiak — látták el: Ancona, Fermo, Rimini; aztán Barletta, Trani, Brindisi apuliai kikötők és Velencze. Továbbá jött még gabona Zárából, Carlopagoból, Castuából, a belföldről Krajnából (Gotschee).

Az importált gabonanem rendesen *buza* volt, melyet a fiumei molnárok őröltek meg (okmányaink névszerint négy molnárt — molendinarii — és két malomtulajdonost emlitenek). Mértékegységül a *star* (olaszul *staio*, a fiumei dialektusban *ster*) szolgált, vagyis a fiumei mérő, mely egyharmadát tette a laibachi mérőnek.[1] Emellett találjuk emlitve a kicsinyitő képzővel ellátott *starolust* (dialektusban *stariol*), mely a vékának felelt meg. A star értéke 15 és 25 soldo között ingadozik. Az okmányilag emlitett legnagyobb szállitmány (Brindisiből 1454-ben) 2200 fiumei starolus (staroli ad mensuram terre fluminis), 2090 lira értékben. Más szállitmányok 150—800 star között váltakoznak.

Ezekben kimeritettem azon áruczikkek sorozatát, melyek a XV. században a fiumei kikötő forgalomnak állandó részeit képezték. Az olyan árukról, melyek csak egyes szórványos esetekben fordulnak elé (mint bors, bab, sózott hús stb.), alig van mit mondanom. Ugy hiszem azonban, nem mellőzhetem itt azt az esetet, mely annak idején Fiumében igen nagy forrongást idézett elő, midőn t. i. kisérlet történt arra nézve, hogy a töröknek hódoló barbareszk államokat e kikötőből lássák el a kánoni törvények által eltiltott árukkal (fegyverekkel vagy rabszolgákkal?).

Ez esetről tehát elmondom, a mit róla irva találtam.

J) Kánonilag tiltott áruk.

A már többször emlitett apuliai de Barnis Miklós, a Frangepánoknak volt zengi helytartója, 1453-ban uj üzletágba fogott azzal, hogy

[1] Kobler kézirati müve IV. r., 15. fej., 2. szakasz.

Fiuméból egy rejtélyes (mert nem tudni miből álló) szállitmányt akart utnak inditani a barbaresck államok felé. Alig hogy ennek hire ment, a tanács maga elé idézteté a merész vállalkozót, kit forrásunk szerint következő módon fogtak vallatóra:

„Miklós uram! Értésünkre esett, hogy kigyelmed a hajóját Barbariába akarja inditani, még pedig a szent kánoni törvények által eltiltott rakománynyal: a mi nem csak előttünk, hanem az összes keresztények előtt gyülöletes dolog, mely miatt sok baja és kára lehet ugy Nagyságos Urainknak (a Walseei grófoknak) mint az egész népességnek. A miért is tudni akarjuk, igaz-e ez a hir, vagy sem?“ [1]

Mire de Barnis — kevés tisztelettel, de annál nagyobb önérzettel — következőleg válaszolt:

„Hajóm oda fog menni, hová Isten akarja: mi közötök hozzá? Hiszen nem rakodott a nektek alávetett helyeken, hanem idegenben. Egyet azonban mondok nektek, még pedig azt, hogy többé semmi dolgom nem lesz sem a hajóval, sem a rakományával, mihelyest rakományostul eladtam, — a mint ez többek előtt tudva is van.“ [2]

A tanács erre elhatározta s még az nap nagy néptömeg előtt kihirdetteté a következő tilalmat:

„Egyetlen fiumei lakos se merészkedjék bárminemü hajón a barbereszk államokba (ad partes Barbariae) átkelni, sem oda a szent kánoni törvények által eltiltott dolgokat küldeni — feje és összes javai elvesztésének terhe alatt.“

Mi történt tovább de Barnis hajójával és titkozatos rakományával, azt már nem mondja meg az irás. Ép oly kevéssé tudjuk meg minden kétséget kizárólag, mi volt hát tulajdonképen az a kánonilag tiltott áruczikk, melynek szállitását oly irtózatos, halált érdemlő bünnek tartották Fiumében. Első sorban rabszolgákra volnánk hajlandók gondolni: de e véleményünkben megingathat az, hogy forrásunk „eltiltott *dolgokat*“ (res prohibitas) emlit; ily tág értelmet talán a középkori latinságban sem tulajdonithattak a dolog (res) szónak. Föltevésünket tehát akkép kell formuláznunk, hogy a kérdéses áruczikk alatt vagy rabszolgák, vagy pedig fegyverek, ostromlószerek vagy egyéb hadviseléshez szükséges

[1] „Domine Nicolae, nos intelleximus, quod vos chocham vestram dirigere intenditis Barbariam cum carico prohibito a sacris canonibus; quod non solum nobis exosum est, sed cunctis christicolis. Quamobrem complura mala et damna pati possent Illustres Domini nostri ac etiam totus iste populus. Ideo scire volumus, an hoc sit verum aut non?“ Lib. civ. 1453 jul. 2.: 495. l.

[2] „Coca transfretabit, quo Deus volet (sic), quid vobis? cum non sit caricata in locis vobis suppositis sed in alienis locis? Unum tamen vobis dico: quod nihil agere habeo cum dicta choca nec cum carico, cum ipsam vendiderim cum toto carico, prout compluribus personis notum est.“

anyagok értendők. A fiumeiek nagy felháborodását a rabló pogányokkal való ily lelketlen üzérkedés felett annyival természetesebbnek tarthatjuk, a mennyiben ép egy hónappal ez eset előtt (1453. máj. 29.) bukott el Konstantinápoly, melyet a győzelmes törökök vad kegyetlenséggel dultak fel és fosztottak ki, nagy bánatára és keservére az összes kereszténységnek. A ki az átalános gyász közepette még arra birt gondolni, hogy aljas nyereségvágyból a hitetlenekkel tilos üzletekbe bocsátkozzék, az méltán kihivta maga ellen polgártársai haragját.

A fejvesztés büntetését különben nem hajtották végre az előkelő rangu volt zenggi helytartón, ki ez eset után is megmaradt fiumei lakosnak, tovább is kereskedett s csak három év mulva (1456) halt meg.[1]

[1] Hagyatéka emlitve a Lib. civ. 613. lapján.

ARADVÁRMEGYE ÖSTERMELÉSE AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KORÁBAN.

DR. MÁRKI SÁNDORTÓL.

„Arad Története" czimü könyvem I. kötetében a fenmaradt, nagyon is töredékes adatok alapján ösmertettem Arad vármegye gazdasági viszonyait az Árpádok és a vegyes házakból való királyok korában. A II. kötetben, mely legközelebb jelenik meg, külön szólok a vármegye gazdasági ügyeiről a fejedelmek s a török hóditás és külön ismét, egyuttal bővebben, a Habsburgok koráról. Más fejezetek tüntetik föl az uradalmi viszonyokat s a birtokos nemes családokat, a mit azért kell megjegyeznem, hogy az alábbiakban csakis az östermelésre legszorosabban vonatkozó kevés adatot kivánom bemutatni.

Elképzelhetni, hogy a politikai és katonai teljes bizonytalanságnak ebben az idejében, Arad vármegye behódolásának korában (1566—1695.) csak rablógazdálkodást lehetett folytatni.

A *halászatot* ebben a korban sem hanyagolták el a lakosok. A történetiró Istvánfy is erősen dicséri a Marosnak Eperjes és Csála közt levő szakaszát a halak sokasága miatt.[1] A bodrogi barátoknak a basák szabad halászatot s halbehordást engedtek.[2] Nagyban üzték a halászatot a Körös vidékén is; a péli vámszedés és a Körösön való halászat joga még a XVI. század másik felében is az egri püspököt illette.[3] Szokatlan nagyságu pisztrángokat fogtak a deszni patakokban. A Körösbe Borossebesnél ömlő Sebes vizéből s más patakokból Wesselényi nádor asztalára egykor háromszáznál is több pisztrángot küldtek a jobbágyok.[4]

Vadászattal rendszeresen nem foglalkoztak, pedig különösen elszaporodtak a vizimadarak, különösen a vadrucza és a vadliba. Sokra becsülték tolla miatt a darut; 1604. Huszein gyulai bég Rákóczy lippai kapitányt a kért árpa helyett kétféle szép darutollal igyekezett megbékéltetni.[5]

Az **állattenyésztés** helyenként némikép emelkedett, mivel a parlagon heverő földeken csak ebből remélhetett még valami hasznot a gazda. A végeken sok lovaskatona szolgálván, természetesen nagy gondot for-

[1] *Istvánfy-Vidovich*, 342. [2] *Fábián*, I. 117. [3] *Századok*, 1883., 587. [4] *Grossinger*, Hist. Phys. Regni Hung. III. 118. [5] *Tört. Tár*, 1879., 395—6.

ditottak a *lótenyésztésre;* 1635-ben a jenővidéki biztokosoknak egy-egy lovast kellett tartaniok Jenőben.[6] Pompás fajlovakat is növeltek; Bethlen Gábor 1601-ben egy 500 frtos lóért kóti és vizneki részjószágait engedte át a jenei Szentandrássy Györgynek.[7] A törökök tehát szivesen hajtották el a magyarok lovait; ugy pl. 1590-ben a déznaiakét,[8] mig 1657 és 1658 tavaszán a jeneiektől raboltak lovakat.[9] Viszont azonban diplomatiai tárgyalást okoztak a jeneiek is, kik 1657-ben az aradi törökök ménesét keritették hatalmukba.[10] A sok áradás és a kolumbácsi legyek miatt sokat szenvedtek a lovak. 1638 nyarán pl. a Jenő és Várad táján levő mezei hadak lovai — Melith Péter szerint — igen bágyadtak voltak „a sok légybogár és fü nemléte miatt.[11]

A *baromtenyésztők* szintén örökös zaklatásoknak voltak kitéve. 1574-ben a lippai bég egy faluból 40 barmot hajtatott el, miért különben a szultán haragját is magára vonta;[12] viszont Halmágy vidékén 1604-ben a hajduk 25,000 frt ára szarvasmarhát szedtek el, hogy Magyarországban eladják,[13] 1667-ben pedig a szabadiak marháit hajtották el.[14]

A *juhtenyésztést* maguk a törökök is előmozditották, mert kedves huseledelük volt a juh. Különösen a szerbek foglalkoztak vele s 1581-ben a fönlaki náhie 20 községében összesen 27,127 juh után szedtek adót a törökök [15] s 1587-ben a pankotai esperesség területén még mindig 2390 dézsmabáránya volt az egri püspöknek.[16]

A *sertéstenyésztés* külön fajt fejlesztett. A Vadász környékén lakó magyarok ugyanis ép ugy, mint a biharmegyei szalontaiak, mikor néha heteken át a makkos erdőkben bujdokoltak a törökök elől, vadmalaczokat fogdostak össze s ezeket csürhékbe hajtva, megszeliditették és fölnevelték. Ezektől származtak a kevés zsiru, de igen jó husu vörös disznók, melyeket közönségesen szalontai fajnak neveznek s mely Vadász vidékén most már jóformán kiveszett.[17]

Földmivelést rendszeresen nem üzhetett többé a magyar ember. Ha szántani, vetni, aratni, gyüjteni, nyomtatni, hordani volt kinn a határban, sohasem hagyhatta otthon kardját, fokosát, baltáját, mert sohasem tudhatta, mikor üt reá a török. 1583-ban pl. a temesváriak fölégették a deszneknek tizenegy asztagba rakott buzáját és szénakazlait;[18] viszont 1657-ben a temesvári basa panaszkodott, hogy péli jobbágyaitól ezer mérő gabonát vittek el a jeneiek és a szalontaiak.[19] Az uradalmi

[6] 1635. május, V. t.-cz. [7] *N. R. A.* 816.. 2. [8] *Pesty,* Szörény, I. 67. [9] *Szilágyi* A két Rákóczy, 544. [10] *Szilágyi,* Erdély s az é.-k. háború. II. 389., 410., 505. [11] *Erdélyi Orsz. Eml.* 203. [12] *Szalay,* Erdély s a porta, 131. [13] *Dudás,* Szabad hajduk, 47. [14] *Századok,* 1872., 701. [15] Részletes jegyzék *Kammerernél,* Defterek t. 336.

[16] *Balásy* az Egri Egyházm. Közlönyben 1875., 15—19.. [17] Néphagyomány. [18] *Orsz. lelt.* Acta publ. Trans. 1583—94. [19] *Törökm. Tört. Eml.* V. 440.

élet majdnem mindenütt megszünt; a gazdaságokat nem igen lehetett ellátni beruházásokkal, mivel a török még a magyar területen levő egy-egy csür emelése miatt is nagy lármát csapott, ráfogván, hogy ellene épit valami erősséget a magyar földesur. Egy ilyen Deszniben emelt csür miatt özv. Bebeknét az európai diplomáczia előtt is meghurczolták a portán.[20] Ily körülmények közt tehát senkinek sem lehetett kedve a befektetésekhez és mindenki valóságos rablógazdaságot folytatott. 1607-ben ugyan Ivánházán Székely István földén állitólag buzát, bort, zabot, kölest, árpát, kendert lent is termeltek,[21] de talán inkább csak a papiron, mint a valóságban. Nem valószinü például, hogy az az 500 mázsa kender, melyet Báthory István fejedelem saját pénzén vásárolt a lippai törökök számára,[22] Arad-Zarándmegyéből került volna ki. A buzát különben, minőségéhez képest, osztályozták is; igy Zarándmegye törvényszéke 1609 jan. 28-án elrendelte, hogy Király György 25 (köböl?) *nyolczas* buzát adjon Kis Juditnak.[23]

Kertészetet a kath. papság leszorulása után nagyobb arányokban nem üztek; rendesen épen csak annyi területet fogtak föl kertnek, a mennyiből konyháik szükségleteit fedezhették. Kertes, mint helynév, 1553-ban fordul elő először. Voltak kertjeik a borosjenei vitézeknek is, kik eleget panaszkodtak, hogy mikor 1636 októberében Rákóczy katonáit a Körös a vár alól kiöntötte, azok az ő gyümölcsös, fás és veteményes kertjei közé mentek tanyázni s mivel miattuk a lakosok az erdőre nem járhattak, saját kertjeik gyümölcsfáit kényszerültek fölégetni.[24] 1652-ben Moga Gábor halmágyi kőházához kert is tartozott[25] s külön *szilváskertje* is volt.[26] Radnának ősi diófái — néphagyomány szerint — ezekből az időkből valók. Maga a török is pártolta a gyümölcsfaültetést[27] s bennlakásának legkedvesebb emlékei a *sikulai alma* meghonositása. A sikulai alma, mely vadvizes talajban is jól tenyészik, „Magyarország pomonájának büszkesége."[28] Hagyomány szerint a borosjenei basának a vár

[20] *Szalay*, Erdély, 270. [21] *IV. L. R.* 120*b*. [22] *Szalay*, Erdély, 52. [23] *Tört. Adattár*, II. 206—7. [24] *Szalárdy*. 129. [25] *N. R. A.* 106., 68. [26] *N. R. A.* 938., 40. [27] A Soborsin közelében egy almafa tövében 1852-ben „talált" levél, mely szerint Oglár sikulai (!) bég 1675-ben megkegyelmezett azoknak a ker. raboknak, kik fejenként legalább 30 fát ültettek el, először a *Gazdasági Lapokban* (1857., 34. sz. 449—450. l. R. I. L. közlésében) jelent meg s onnan még ujabb időkben is több más lap (pl. Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek, 18—88. I. füzet és Budapesti Hirlap 1888., 33. sz.) átvette, sőt *Acsády* is (Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 270. l.) hitelesnek tartotta. Voltakép azonban (mint ezt az *Arad és Vidéke* 1883. évi karácsonyi számában kimutattam) a Soborsinba épen 1857-ben letelepedett jeles pomolognak, *Őry* Ferencznek tréfája az egész.

[28] *Bereczky* Máté, Gyümölcsészeti vázlatok, 365—6. *Entz*, Kertészeti Füzetek, V. 36. *Oberdick*, Illustr. Handbuch der Obstk. IV. 541. *Belke*, Illustr. Monatshefte,

mostani főbejáratával szemben a plébániai lakás helyén levő gyümölcsös kertjéből mindössze két almafa maradt meg, melynek gyümölcsét a parasztok nem ették, mert későn ért; némelyek azonban, kik széna-boglyában tartogatták, tél végén már jóizünek találták. 1800 táján mutatóba bevittek egyet Sikulára Aczél Istvánhoz, ki pinczéjéből husvét táján felhozatván, azt rendkivül megkedvelte, Pesten, Bécsben bemutatta és sikulai jobbágyait rábirta, hogy saját kertjeikben is mentül többet ültessenek. Az eredetileg borosjenei alma igy vette nevét Sikuláról. [29] Viszont a most *déznai alma* nevet viselő muskotályfaj a déznai vár egykori kertjéből terjedett el.[30] Üvegházak az egész vármegyében nem voltak s I. György fejedelem 1636 okt 24-én maga irja, Boros-Jenőn mennyire csodálták az urak azt a *gránátalmát*, melyet felesége Váradról küldött.[31] A diszbokrok közül legáltalánosabb volt az illatos, lilaszin virágu *orgonafa* (Syringa vulgaris L.), mely Világos vára körül 9 s Dézna vára mellett a déli oldalon levő Palota nevü egykori kertjében több nagy csoportban terem.[32]

A szőlőmivelés a török hóditás területén általában hanyatlott, de éppen nem maradt abban, Zarándvármegye bortermelését még 1562-ben is mintegy 20,000 akóra tehetni [33] s 1568-ban a török kezében levő Lippa előhegyein levő szőlleje után is kapott némi pénzt Soklyósy István deák.[34] Csakugyan még a hóditás idején is sok bort szürtek a lippai polgárok; 1596-ban városuk ostromakor kieregették finom boraik egy részét, hogy az üres hordókat a vár védelménél használhassák. A mint keresztény kézbe kerültek vissza az egyes bortermő vidékek, azonnal szaporodnak a rájuk vonatkozó adataink. 1604 tavaszán még zugolódott a borosjenei őrség, hogy nem juthat borhoz [35] s pár év mulva ott is, Lippán is ujra virágzott a szőlőmivelés. Lippának 1607 junius 30-án János Zsigmond példájára már elengedte Rákóczy Zsigmond fejedelem a hegyvám fizetését,[36] jul. 26-án pedig Petneházynak a Makrahegyén levő két szőllejét vette ki a tized, kilenczed és a hegyvám alól. [37] A törököknek Lippára ujból való betelepedése azonban másodszor is megakadályozta ott a gazdaság ez ágának egészséges továbbfejlődését s általán csak a Makra éjszaki oldalán lehetett ezentul mivelni szőlőt. Az egész

1872., 309. *Török* Géza a Bihari Gazdában. 1881.f 13. l. [29] Néhai *Bodányi* László szives közlése V. ö. P. Nagy, Arad (kézirat), V. 115. *Parecz* (Arad, 18.) azon adatát, hogy Sikulán P. Nagy kezdte volna termeszteni ez almafát, épen P. Nagy emlitett kézirata czáfolja meg. [30] *Parecz*, 13.

[31] *Szilágyi*, A két Rákóczy, 27. 8. [32] *Simonkai*, Arad természetr. leirása. I. kötet, II. rész, 202. [33] Ekkor 1987 akó volt az egri püspök zarándi bortizede. [34] *N. R. A.* 810., 37. [35] *Gál* László gyüjteménye (Pesztilentiás levelek, XVII., 18.) az erdélyi muzeumban. [36] *IV. L. R.* 98*b*. [37] *U. o.* 109*b*—110*a*.

XVII. században ezentul csak a *boros-megyeri*, *pankotai* és *borosjenei* szőlőhegyeket használták. 1. *Boros-Megyeren* 1607-ben Mátyás István, Szeg István s Nádudvary János; míg 1608-ban Veres János és Ferencz, Kis György, Szőrös László s 1652-ben az Agyagosban Szabó András és István, Csókásy Mihály árvája és Szőcs Pál, Csúton pedig Szőcs Pál, Nagy Péter, Kis István, Veres Dániel, Mézes Gergely, István és János szőlősgazdák nevei ösmeretesek.[38] 2. *Pankota* falu előhegyein 1607-ben Nádudvary Jánosnak, Göröngyösy Andrásnak és Kerek Mihálynak voltak szőlőskertjeik.[39] 3. *Boros-Jenő* határát mivelték leggondosabban s a fejedelmek e végből elég bőven osztogatták a mentességeket. Az országgyülés már 1617 májusában felszabaditotta a jenei vitézeket minden bortized fizetése alól.[40] A *Kövespatak*, *Boganczoshegy*, *Szőlő*, *Baglyos*, *Banyácz*, *Orgonás*, *Prépostszőllő*, *Somkerék* és *Világlátó* voltak a promontorium legnevezetesebb pontjai s 1626—1651 közt Bogdán László, Boros Péter, Csályay Katalin, Czirják Gáspár, Ember János, Gáborjáni János, Gáspár János, Jeney András és János, Kandó István, Lupa János, Maróthy György és Mátyás, Mészáros István, Mikola György, Nagy Pál, Oláh Mladin, Paisgyártó Mihály, Petneházy István és neje, Rácz Mihály, Rokszini György, Simon András, Szabó Ábrahám és György, Szentandrássy György, Tóth Jakab, Pál, Anna és Erzsébet, Vancsa Gergely, Vér Ferencz és Gáspár és Zöldy István a birtokosai.[41] Számos szőlleje volt azonkivül a fejedelemnek is, kik közül I. György a Kövespatakon vagyis a tulajdonképeni Makra-hegyen maga is beültettetett egyes elpusztult területeket.[42] Apatelkén most is Rákóczy szőlejének neveznek egy 17 holdas szőllőt;[43] róla neveznek ott három forrást egy kénes kutat magán a Makrán s *Rákóczy-pinczéjének* hijják a Makra trachitjába vágott hatalmas üreget, melynek legnagyobb hossza mintegy 60 s magassága 4—5 méter. A 7—8000 hektoliter bor befogadására alkalmas pinczét, melynek kőanyagát alkalmasint a borosjenei vár épitésénél használtatta föl a két Rákóczy György, — 1808-ban Atzél István tisztittatta ki s tette ismét használhatóvá.[44] Kár, hogy I. Rákóczy György aradmegyei szőlőgazdaságáról adataink egyáltalán nincsenek.

Erdőgazdaságról szó sem lehetett. „Erdőlhetett", azaz épület- és tüzifát meglehetős szabadosan vágathatott a lakosság akárhol. A várak palánkozása, karózása sok fapusztitással járhatott; a borosjenei nagy

[38] *IV. L. R.* 128*b* VI., 124. és XXVI. 182—4. [39] *IV. L. R.* 123*b*. [40] *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 434.

[41] *L. R.* X. 127*b*., XII. 12*a*., XX. 206*b*., XXI. 25*ab*. és 173*b*., XXIV. 49*b*. XXV. 512—3. *N. R. A.* 816. 10., 832. 37., 940. 20. [42] *XXI. L. R.* 25*ab*. [43] Jelenleg gr. Szapáry Gabriellié. [44] Alaprajzát *Mezey* Béla apatelki földbirtokos ur vázlata után más helyen közlöm. Most, mint bornagykereskedő, ő használja e pinczét.

szigetet 1650 táján teljesen kopárrá tették, bokrait, füzeseit kiirtották, hogy 150 lovas ráczot s más jövevényt telepithessenek oda s a XVII. század végén egy szemtanu fátlan pusztaságnak irja le a Jenő és Gyula közt levő sikságot; csak a két Körös közt volt hatalmas tölgyerdőség, melyben árvizek idején járni, tájékozódni is alig lehetett.[45]

Bányászattal ezekben az időkben jóformán senki sem foglalkozott. Inkább csak a stilus curialis megszokott kifejezésének látszik, hogy 1597-ben Báthory Zsigmond fejedelem Kornis Gáspárnak a deszni uradalmat „a benne található vasbányákkal s hőforrásokkal együtt" ajándékozta.[46] Nincs különösebb jelentősége annak az adatnak sem, hogy Váradi Buza János 1606-ban egyuttal a belényesi vas- és rézbányák felügyelője volt; legfeljebb arra enged következtetni, hogy mint ilyen a mai Arad sebesi járásában esetleg müvelt bányákra is ő ügyelt.[47] A régieket müvelték, helyesebben kotorták talán, ujakat azonban nem nyitottak.[48]

[45] *Almády* naplója. *Thököly*, I. 749. *Szalárdy*, 128. [46] *Fábián*, I. 226. [47] *III. R. L.* 17*ab*. [48] Az 1663-ban megjelent würtembergi krónikának azt az adatát, hogy Radnán ezüst és rézbányák voltak, a beszterczе-naszódi Radna helyett hibásan alkalmazza *Fábián* (I. 146—7.) az aradmegyeire.

ADATOK.

A DEÉSI NEMESSÉG ÉS POLGÁRSÁG KÖZTI EGYEZSÉG 1613-BAN.

Contractus, seu Compositio Prudentum, ac Circumspectorum Dominorum Judicis Primarii, Juratorumque *Civium*, totius item Senatus. Universorum *Inhabitatorum*, ac Universorum, Egregiorum Dominorum *Nobilium Oppidi Regalis Dés*, in concordiam, seu communionem eorumdem observanda stb.

Adjuk emlékezetre mindeneknek, az kiknek illik ez mi jelenvaló levelünknek rendiben, hogy in anno praesenti *1613. Aprilis 10-a die*, mi bizonyos okokból és tekintetből indíttottván, az minémü controversia, discordia, és perlődés volt mi közöttünk, ennekelőtte való időkben dési nemességnek az dési városnak biráinak, polgárinak, tanácsinak, az mi nemes immunitásink, privilegiumink, és szabadságainknak, az övékhez képest való egyenetlenségek miatt. Miért hogy minden dissensiók, intestina gyülölködéseknek, és simultásoknak matériáit közüllünk kiakartuk gyomlálni, tisztitani, és egy uniot concordiát egyezséget akartunk végezni, az dési városnak épületére, jó állapotban való megmaradására, mind az mi immunitásainknak az ő helyekben való megmaradásokra. Azokat mind a két felöl egyben gyülvén nemességül, és városul, egyenlő értelemből és tanácsul egybenmagyaráztuk, egyengettük és az alatt megirt tizenkét articulusok continentiájok szerént rajta megalkudtunk. elvégeztük meghihatatatlanul, ez jó négy külső arbiterek a Vitézlő *Monostorszegi Kun István* uram, nemes *Belső-Szolnok vármegyének egyik föispánja, Viz-Szentgyörgyön* lakó *Makrai Péter* uram, *Némában* lakozó *Némai Vajda János* uram, ezen *vármegyének* egyik *föszolgabirája, Ghirótban* lakó *Thorma György* uram előtt omnino in Comitatu Szolnok Interiori existentibus et residentibus. Mely Articulusoknak tenora szerint mi, mostan Désen lakó nemesség szabad akaratunkból, az Désen lakó becsületes föbiráknak, polgároknak, tanácsinak,

városul, s mind az utánnok levő posteritásoknak is, magunkat mind, és mind utánnunk való posteritásinkat is köteleztük, igértük, és promittáltuk, promittáljuk, és igérjük, kötelezzük praesentium testimonio mediante, ez mi kötéslevelünknek végében megirt summáiglan, melyek renddel igy következnek:

Primus Articulus. Végeztük egyenlő értelemből, és akaratból, hogy ami nézi a *Templomot, Kastély, Schola, Harang*: azoknak épületire pro temporis, loci, et rei exigentia, a dési nemesség annyit fizetne, mint egy városi ember. És hogy azok is mind városiaknak, nemeseknek egyaránt szolgáljanak, prout res communis, a minthogy azoknak *épületire, csinálására* egyenlő lészen a fizetés, azonképpen a szolgálatjától is, usussától egyenlő légyen a fizetés.

Secundus Articulus. Az egyházi személyeknek *praedicátoroknak*, mesternek szokott, és rendelt *fizetésekben* in toto singillatim, et annuatim az *negyven öt-öt pénzt* megadjuk az város közzé, ugy mindazonáltal, hogy a Schola-Mesterek is, a nemesség fiain a tanitásért többet ne vehessenek, hanem csak annyit, mint a városi fiakon. Hasonlóképpen mind borból, buzából, minden Dési határon lévő földeinkből annuatim mind a *praedicatoroknak*, s mind az *ispotálynak* az ő *quártájokat* megadjuk, melyeknek felvételiben illyen mód observáltassék: hogy a *dézma adó nemes* embernek, a dési főbirónak hirré tévén azt először, hogy az ő város számára való *fél-dézmájokat* kiakarnák adni, és annakutánna a magokét bé akarnák takaritani; hogy peniglen az *fél-dézma* igazabban bétakarodhassék, az nemes Principalis uram instántiájára, ugyanakkor a dési főbiró uram haladék nélkül tartozzék dézmáló meghitt atyafiait a Principálistól arrabocsáttatott embereivel arrabocsátania, a *praedicator,* s mind az *ispotály quártáját* illyen módon kiadnia, és fel vennie; hogy a nemesség a Principálissal egyetértvén, valamikor akarják egy bizonyos praefigált napon az városi derék *dézmálásnak* előtte, minden nemes ember az ő földét kimutatván, a déési főbirótól, és Principalistól arrarendeltetett embereknek, a felül megirt *dézmát* megadja. Ha pedig a dési főbiró akkor arrarendeltetett embereit nem bocsátaná, és prolongálnák, ugy a nemesség képiben a principalis protestálna az városi birák előtt, annak utánna elmenvén az ő földökre, hagyják a *fél-dézmát* igazán a földnek szinén, és az nemesség onnan az ő magok számára valót hordhassák el szabadoson. Mely mellett minthogy a városnak szokott *fél-dézmát* igazán kiadjuk, városul, tanácsul, egyenlő értelemből megengedték, hogy ennek utánna a dési nemességnek a fél-dézma adásért, minden időben successive szabad lenne mind örökben, mind zálogban szántó, kaszálló, szőllő örökségeket pénzünkön vennünk igy, hogy a compositio

után valamelyeket vennénk a dési: városnak szokott rendtartása szerént karácsonyba mi is város levelét váltsunk in testimonium emti possessionis, és azt in publico Civitatis theatro proclamáljuk. Mely örökségek felöl mi azt végeztük, hogy *mi is a város birái elött tartozzunk törvényt állani*, ha valamely competens, azaz atyafi-vér valamikor tanálkoznék ezekhez, servato tamen juridico semper Civitatis processu, és ugyanezen örökségeket is a *Kamara-házhoz járó fél-dézmára* nézve, ha idö jártában az kivántatnék, megnemesithessük, megadván mindezekböl annakutánna is mindenkor a városunk szokott, és megigért féldézmáját. Mely megnemesittetett földekhez, ha annakutánna vér tanálkoznék, ugyan, akkor is tartozzunk törvényt állani, és ha juridice tölünk a törvény elitélné, valamit azoknak a földeknek megnemesitésére költöttünk, tartozzék az a vér is minékünk azt a költséget kész pénzül refundálnia, és mi is cum Literis exemtionalibus, pénzünket megadván, tartozzunk mindjárt a dési biró elött megeresztenie. Mely vérségnek *praescriptiója 12 esztendeig szolgáljon,* annakutánna a dato Literarum Exemp tionalium superinde emanatarum, üres legyen tőle in perpetuum. Ezek mellet igérték, fogadták azt is ő kegyelmek városul, tanácsul, *hogy minden fordulóra való városi nyilas földekböl azonképpen a széna fűböl is valamikor városul újabban felosztanók, az nemességnek is utcza-szeriben kinek-kinek szomszédja mellett amint jutna, annyi nyilas földeket adnának mindenkor az mint illenék.*

Item. Azt is meg engedték, hogy majoroknak való helyeket a városnak derekán kivül ennekutánna vehessünk, épithessünk mint sajátunkat, kiket igy circumscribáltunk, és határoztunk: I. hogy *Kis-Halász-utczában* a *Moys Mihály* mostani majorja, *ki Pathai Máté* majorja volt annak elötte; azon major mellett az mely köz, napkelet felé megyen, azon renden való utcza szeriben együtt és annak háta megett való *Rósa hegy aljában,* mely utcza Dél felé ki mégyen, Majorok vétele megengedtetik a Buda János majorjáig, ezen articulusnak continentiája szerént.

Item. Másfelöl a *Zalka Patak* mellett kétfelöl a köbányáig megengedtetik; harmadfelöl a *Pathai Lőrincz* majorján felül az Malaton az *Magyarósi Tamás* háza mellet való utczában megengedtetik, igy: hogy a határozáson belöl ha ki ennekutánna venne nem csak a vér, hanem minden adófizető városi ember, pénzét letévén, és az rajta való épületet megbecsülvén, ki vethesse belőle. Mely majorokban ha lábos marháinkat, barmainkat tartjuk, ugy semmi fizetéssel azoktól a város közé nem tartozunk. Ha pedig házat épitenénk rajta, béres szolgáinkat tartanánk benne, az olyan majorok háztól tartozzanak annuatim ötven ötven pénzt adni. Az első, fejedelem adajának medietását felvetésén tartozzunk, még felét pedig öszi Szent Mihály napban. Hogyha

pedig valami marhás idegen lakó, vagy marhátlan embert, ki nem mi kenyerünkön volna, az ollyanokat ő kegyelmek rójják fel, és szolgáltassák az ö érdemek szerint. Hogy ha vér tanálkoznék ezen major helyekhez, pénzünket letévén becsü szerint, a vér tőlünk törvény szerént elvehesse, az becsü után való esztendő és három nap alatt, melynek utánna elmaradjon mellölle.

Tertius Articulus. Hidaknak, *porgolátoknak*, utaknak csinálását is egyenlőképpen nemességül, városul rendeltük, végeztük illyen formán: hogy az *porgolátnak* megcsinálása ugy osztassék fel, kinek mint azon földön öröksége hozzá illendő vagyon, nem nézvén abban senki. Azt hozzá tévén, hogy az utczákban a nemességnek rendekben való *tizedesek* in tempore hirré tegyék a város notariussa keze irása alatt való czédulákban, melyekben meg légyen irva: hogy hol vagyon, és kinek-kinek hány rúd légyen az ö *porgolátja*. Az *utaknak csinálása* felöl végeztük, hogy illyen mód observáltassék: hogy mindenkor halasztás nélkül az utak, aratásra megkészüljenek, mely utak mind városiaknak, s mind nemességnek használhassanak. Ezen utak csinálására való adás is a szerént légyen egyenlőben, a mint kinek ahoz való értéke, és járó marhája akkor lészen, ha pedig valamelyikünknek akkor járó marhái nem lennének, gyalog emberrel érjük meg, vagy annak a napi számával. A *gátcsinálásra* magunkat semmiképpen nem kötelezzük, mert vámmal fizetünk az őrlésért, mindazonáltal magunk jó akaratunkból, és usque beneplacitum pro temporisa commoditate minémü segitséggel ki ki közülünk akar lenni, az mi szabadságunk, illyen mód alatt, hogy nékünk az őrlésben szerünk hozzá lévén, ennekutánna semmi injuriájok, szerünktől való elszakasztásunk hátramaradásunk semmi időben ne légyen, melyet ő kegyelmek is megengedtenek ilyformán, hogy ennekutánna secundum compromissum nostrum valaki közülünk a gát megcsinálásban ugyan semmi segitséggel nem akarnánk lenni, az ollyanoknak mi közülünk az őrlésben is szer ne adatnék, hanem az ő szerencséje lenne, ha örleni hadnának.

Quartus Articulus. Miért hogy nyavalyás és félelmes idők, és állapotok országunkra, városunkra is jöhetnek, kiváltképpen pedig idegen, és külső ellenségeknek reánkjövésekor, melyhezképest amint akkor a szükség kivánja, felvettük, és igértük városunk és *kastélyunkban* a rendszerént való őrizést, prout aliquem nostrum tunc ordo tetigerit. Ez mellett, hogy ha valami eset, történet, ugymint tolvajok, dulók, fosztók, égetők, ha jönnének városunkra, fegyveres kézzel, akik akkor honn lenne bennünk, hogy insurgáljunk cum aliis oppidanis, kire nézve ugy deliberáltunk, hogy a miképpen mi nemességül, ugy similiter et oppidani, mind a polgári, mind a tanácsi rendek, nemine tunc in tali casu ex-

cepto, mind mi mellettünk. s mind ö kegyelmek mellett, insurgáljunk, et in finem fortuitae rei megvárjuk.

Quintus Articulus. Végeztük és rendeltük a *borfogást* város számára, két-uttal egy-egy Esztendőben egy-egy holnapig, azaz négy hétig. mely borfogás közben mi is sem idegen bort, sem magunk szőlőinkben termett borainkat a város főbirája, *czégéres* akaratja. és engedelme nélkül magunk számára akkor *ki nem kezdjük*. Mely borfogásban illyen mód observáltassék: hogy mindenkor, és minden esztendőben az első borfogás Husvét előtt egy héttel kezdessék, és a borfogásnak előtte tizednappal, minden rendeken valóknak, a borbirák: czégéresek, magunk személyiben mindenikünket megkeresvén házainknál, meghirdessék azt, hogy az jövendö, és következendö hétnek elsö napján, város számára, tanács akaratjából: *a borárultatást egy holnapig mindentül el akarnák fogni.* Mely meghirdetéskor, és azon napon, ha valakinek czégér alatt csapon bora lenne, az a hordó bor a borfogás közben is szabadoson elkelhessen, annakutánna a meghirdetett héten is, valaki akarna közülünk, szabadoson bort kezdhetne, de ugy mindazonáltal azt, hogy az ö szerencséje lenne, ha azon héten elkelne, a czégérit, a borfogásnak első napján bévegye, azt tovább ne árulhassa. Hogy ha penig valaki titkon akarna árulni, vagy árulna, vagy penig a mellett, amely bornak a czégérit fennérte volna, más bort is árulna ezen czégér alatt — comperta rei veritate-integre becsüjén maradjon azon hordó bornak, melyben illyen mód observáltassék: hogy a vádló félt a 6 arbiterek eleibe citálják ha nemes ember principalis házához, ki hogyha törvény szerint convincaltatik, annak betsüjének két része a nemességé, harmad része a város birájáé, hasonlóképpen ha ugyanczen dologért valamikor városi embert vádolnának, és comperta rei veritate, törvény szerint a város birája előtt a 6 arbiterekkel együtt, az is becsüjén maradjon azon hordó bornak, melynek harmada a nemességé, két része a város birájáé lészen. — A mi nézi minden esztendőben öszszel az uj bornak, és az ó bornak is felczirkálását, regestrálását, végeztük: hogy ennek utánna egyenlőben felczirkálhassák minden renden való házaknál ugy, hogy a két czégéres mellett a Principalis két nemes embert bocsásson, és igy mindenik fél mindenik renden valóknak borait igazsággal felirják, és felnotálják. Ezt is hozzá tévén, hogy mikor a dési hegyen termett borainknak, avagy akárhol termett volna is, akit dési ember miveltetett, közönséges borfogást rendelnek városul a dési boroknak, akkoron sem nemesség, sem a városiak, se városházánál, se másutt idegen bort ne árulhassanak, sub poena aestimationis praedeclarato.

Sextus Articulus. Dési piaczon való vásárlás, adás, vevés, kalmár-

ság, kereskedés, erdőkön való madarászás, vadászás, vizben való halászás, a ki közülünk ezeket tudna, azt rendeltük, végeztük felőle, hogy szabados légyen mindenkor egyaránt mind nemesnek, mind városiaknak. Az mellett valamely erdő szabados az városi embereknek marhájával, termésivel, fájával: a nemeseknek is ugy légyen szabados, mint a városiaknak, a mely erdő tilalmassa a városnak: hogy azon erdő tilalmas légyen communiter mindenektől, ugy mindazonáltal, hogy biró uraimék successivis semper temporibus mindenikünknek háza, majorja környül, és egyébb örökségeknek is épületire illendőképpen a tilalmas erdőkből fát tartozzanak adnia, az mint azelőtt is afelöl rendtartásunk volt, mely erdő-adásnak jutalmáért az erdő biráknak városi mód szerint mindenikünk az egyszeri rendben kért fáktól két pénzzel tartozzunk. Azt is hozzá tévén, hogy ha valaki közülünk az illyen tilalmas erdőből épületre kért, és a lehordott fákat tűzre felvágná, nulla necessitate urgente, compertaque rei veritate, az ollyanoknak biró uraimék is arra az örökségre, épületre, a kire kérte volt azokot a fákot, ne tartozzanak fát adni, hanem másféle épületre, ha a szükség azt mutatja. Ez mellett azt is végeztük, hogy mikor egyik erdő tilalmas, az makkjáért a disznóktól egy ideig azon erdő mint addig közönségesen minden rendektől tilalmas légyen, valameddig ismég közönségesen fel nem szabadul; mely mellett azt is végeztük, hogy in genere mindennémü barmainknak, marháinknak szabados légyen a nyomás-mező ily conditióval, hogy a szénafü minden időben a disznoktól, és juhoktól tilalmas lenne, mindazonáltal télben a szénán ott tartaná, az ő maga földén kosárt csinálván, kiki az ő juhait.

Item hogy a makkos erdőnek is, mikor termése vagyon, a juhtól tilalmas légyen, de mikor termése nincsen, az is szabadoson lenne, mely juhoknak a nyomáson való járásinak mindenik félen való nyomáson bizonyos helyei, és határi lennének. Az hova penig a szántó marhának, csordának derekas járása lenne, oda a juhoknak szabad ne lenne járni.

Item a városnak derekában ennek utánna hogy senki majort a juhnak ne csináltatna, se ne fejhetné ott, hanem a város derekán kivül kiki az ő helyében.

Item hogy szabad lenne ménes lovat is, egy ekében való hámhuzó lovat tartani, de folttal, sereggel ne lenne szabad, se penig más határon való jószágból senkinek erre való nézve közülünk ideszállitani, hajtani szabad ne lenne, a végre, hogy itt tartsa.

Item hogy a révben való járásban, kelésben ennekutánna mind városiak, nemesek egyenlő szabadsággal, fizetéssel éljenek, és tartozzanak, igy mindazáltal, hogy mind a hidaknak, és hajóknak erigálásá-

ban. és ujonnan való megépitésében, mi is nemességül egyenlő fizetéssel tartozzunk úgy mint egy városi ember; az általtelelésben is penig több fizetéssel nem tartozunk mint a városi Atyafiak. — Ezt is hátra nem hagyván, hogy mikor a nemességnek kaszállásra jobbágyi béjőnek, akkori város biráját az a nemes ember jobbágyi felöl ne tartozzék azoktól a jobbágyoktól akkor a révben fizetni.

Septimus Articulus. Végeztük azt is a törvények rendszerént való megtartása felöl, hogy az elöbbi *Juridicus Processus* mindkétfelöl integre megobserváltassék, tudniillik hogy a városi embert a nemesség a Város birája székin, servato semper juridico processu kereshesse, inde fiat *appellatio* ad Curiam Principis, et inde fiat remissio causae. E contra a dési nemességet a városi ember az ő vármegyéjek székin kereshesse aszerint mint eddig is in usu volt közöttünk, minthogy ha valami adósság 10 forinton felül való, fenyegetés, verés vagy halál dolga történnék, vagy penig nemes örökségek, házak, majorok, veteményes kertek, szőllők, szántó, kaszálló füvek miatt történnék a nemes emberrel valo perlődés, innét is légyen az appellatio in Curiam Principis modo praemisso. His exceptis: hogy ha valaki közülünk a városi atyjokfiát nyelvében, tisztességiben laedálná, tartozzék az a nemes személy a városi ember instantiájára a Principalis előtt törvényt állani, oly készülettel, hogy a harmadik törvénnyel finaliter decidáltassék, és ha convincáltatik a nemes személy, a Principalis 20 forintig exequálhasson, apellatioban penig ne mehessen; 10 forintig való adósság felöl is hasonlatos mód observáltassék. E contra hasonlatosképpen igérik, fogadják, és kötelezik ők is városul e két dolognak megállására, s mind penig törvényeknek kiszolgáltatására, hogy harmadik széken minden exceptiók, és dilatio nélkül ez két dolgot finaliter megitéljék, és appellátióban nem bocsátják. Az *nyelv-birságnak* penig két része, szokott mód szerént a törvénytévőké légyen. A városi rendről e compositio, végezés után zálogositandó, avagy örökre veendö szöllő, szántó, kaszálló vagy nyilas földek felöl, ha történnék, az a perlődés légyen a város birái előtt, secundum justitiam Deo habitam, et conscientiae puritatem, servatoque superinde juridico processu civitatis, similimodo a majorok felöl is, a második megirt articulusnak módja szerint.

Octavus Articulus. A *szolgák* felöl való perlődés abban maradott, maradjon is, ugy rendeltük, amint eddig is volt in usu, hogy minden nemes ember közülünk ad instantiam quaerulantis cujuscunque status et ordinis, az Urától arra rendeltetett napon, és órán, házánál bizonyos nemes atyafiainál törvényt tenni szolgája felöl tartozik igy: hogy a *város birája* ő maga egyik, vagy odabocsáttatott három polgárival együtt tegye a nemesség a törvényt; ha a városi félnek appellálni kellene, légyen egyenesen az *appellatio* a Fejedelem Táblájára, nem a

Vármegyére, ugyanezen törvényt irja meg a város notariusa, mely Transmissiót elsőbben conjunctim megolvasván, légyen az elbocsátása a város birája, és a nemes Principalis alatt, ez compositio, végzés nézvén mind nemes és paraszt-renden való szolgákra. Ezt is hátra nem hagyván, hogy ha a mi szolgáinkat ha valamikor a factumon a véren kapnák, szabad lenne biró uraméknak juxta contenta Decreti megfogatni. Az olyannak penig ha történik törvénye lenni, légyen a Város birái elött. Ha ugyanazon szolga azon factumról, vagy ha más határon is ha mi történt volna, és onnét is el szaladna, ne lenne szabad meg fogatni biró uraméknak, hanem minden nemes ember a szolgája felöl a városi embernek instántiájára modo praemisso tartozik törvényt tenni, holott vagy az actornak, vagy az In causam attractusnak nem tetszenék a törvény, légyen *appellatio* egyenesen a Fejedelem Táblájára. A városi renden való emberek szolgája is simili modo tartozzék törvényt állani, az ő birája elött, servato semper juridico processu civitatis.

Nonus Articulus. Végeztük azt is, hogy ha a nemes örökségeknek, a nemes embernek városi renden való atyafijával, vagy az városinak nemes atyafiával, határ miatt vagy szöllő-gyepü felöl igazitások történnék, hogy mindenkor biró uraméktól három polgár uraink a nemesség közül az ö *Principalisuktól a kit annuatim a nemesség választ*, arra bocsáttatott három nemes emberek igazitsák el törvény szerént, secundum conscientiam Deo debitam a két fél között valo controversiát, melyben illyen mód tartassék: hogy egy bizonyos napot, és órát kérjen az actor a Birótól, és a Principalistól, executorokat is annak igazitására, mely a két féltől meghatározott nap alatt mind a két fél peres ugy készüljenek bizonyságokkal, hogy akár irva, akár élő bizonyságokkal mikor elő állanak, azon peres föld szinén készen légyenek. Ha penig valamelyik fél méltó mentséggel akarná halasztani arról a napról a dolgot, és bizonyságra kéredzenék, vagy ha ahoz a perhez nem tudott volna tartozni, vagy penig az ő bizonyságit akkor valami okon nem producálhatta volna, igy lévén a dolog, más határozott napra is ki bocsáttassék egyszer productiora, és utánna finaliter mondjanak törvényt. Mindenik fél az hat arbiternek itéletén és találta törvényén tartozzék meg állani, ha tetszik, ha melyik félnek nem tetszik, *appellálhasson a Táblára*, az appellátiótól való fizetésben penig a városi szokott mód observáltassék, munkájokban penig a törvénytévőknek a törvénytételért mindenik fél 16 pénzzel tartozzék. Továbbá végeztük és helyben hagytuk, hogy a nemes örökségek mindenik nemes ember számára valók mindenkor, és minden időkben az jó Fejedelmektől nékiek donáltatott szabadságban változhatatlanul meg maradjanak successive semper in perpetuum.

Item. Hogy ezen örökségeknek felkertelésében ilyen mód observáltassék, hogy mind a nemes ember a városi ember instántiájára, s mind a városi fél a nemes embernek instántiájára promoneálván elébb erre az ö Principálisok által 15-töd nappal tartozik felkertelni. Ha valamelyik fél, törvény-sövénynyel, (ki hat sor sövény) támasszal, és lészával, contumacia ductus, ereje hozzá lévén, fel nem kertelné az ö része köz-sövényt, annak utánna biró uramék tartozzanak oda menni, és azon köz-sövényt megbecsülni a városi emberrel, a nemes ember sövényének az ö része szerint való árát a becsü után valo 15-töd napra tartozik megadatni, és megelégiteni kész pénzzel. Similo modo, ha a városi valamely örökségnek köz sövényét fel akarná épiteni, a nemes ember szomszédot annak elötte 15-töd nappal az ö Principálisok által az ö részének felcsinálására intse, kit hogy ha nem mivelne, contumacia ductus ereje hozzá lévén, modo praemisso a Principális egynéhányad magával biró uramékkal együtt oda menjenek, meg becsüljék, és a városi embernek a nemes ember részéről való sövénynek az árát kész pénzül 15-töd napra a nemes Principális tartozzék meg adatni. Helyén hagytuk azt is, hogy a nemes örökséget a Nemesség között ö magok szabadon fel oszthassák, ugy mindazonáltal, miért hogy inkább a dési város szabadságának, és privilegiumának ne láttassék az is ártania, hogy biró uramék is mindenkor, successivis etiam semper temporibus concordiae causa, et senioris discussionis gratia, három polgárival tartozzanak oda menni, és olyan divisióban, executióban a nemességgel együtt lenni, mely nemes örökségeknek felosztásátul senki közülök fizetéssel ne tartozzék, hanem munkájokért csak egy ebéddel.

Decimus Articulus. Végeztük azt is, hogy minden idegen és külsö gonosztévők ha fortuito magok oltalmára a nemes ember házához szaladnának, akármi rendeken valók lennének, a requisitor cui incumberet, akár a város birái, akár más városi emberek, ha a nemességet megtanálnák felöle, és hogyha akkor valamelyik házánál lenne, és az ki oda szaladott volna et rebus ut fertur sic stantibus, az olyan malefactort tartozzunk mindjárt a biro uramék instántiájára vagy kézbe adni, vagy felelni felöle harmad nap elteléséig. Ha penig valamely a nemesség közül, eféle felöl felel, és azalatt vigyázatlansága, és gondviseletlensége miatt elszalasztja, az olyannak díjával tartozik, *salvo tamen jure Domus Nobilitaris permanente.* Továbbá végeztük azt is, hogy ennek utánna a dési városnak közönséges határinak megoltalmazásában, és arra való költségben illyen formán lészünk, mind penig ha külső ellenség reánk akarna jönni, és fizetéssel, ajándékkal a város elszállithatná, hogy az olyan esetben, történetben biró uramék akkor a nemes Principalist hivassák, és a dolgot egyenlö értelemből

eligazitsák, leszállitsák. Az Principális is hivatván a dési nemességet, a dolognak és a költségnek mivoltárol őket certificálván, kit-kit akkorbéli szükségéhez képest és az ö értékek szerént megróván, pro bono publico biró uramék kezekben szolgáltassák.

Undecimus Articulus. Végeztük a *mívesek* felöl egyenlő értelemmel, hogy a dési határon levő *szöllömiveseknek*, kapásoknak, aratóknak, buza, és szénahordóknak egyenlőképpen való napi számokat, és fizetéseket valamit közönségesen elrendelnénk, azt senki nem transgrediálja. Ha penig valaki tanáltatnék, a ki vakmerőségböl a közönséges végezés ellen transgrediálna, 3 forinttal bünttetessék, mely 3 forintot a nemességen a nemes Principális exequáljon, két része a Nemességé légyen, harmadik része penig a Város Birájáé légyen, a Városi renden penig a Városi Biró exequálhasson, két része a város birájáé, harmada a nemességé légyen. Ezt kivévén, mivelhogy az *aknai* határon is vagynak mind városi és nemes atyánkfiainknak is szöllőik, azoknak mívektől valamit az *aknai* atyafiakkal végeztünk az ott való határon való mivesek fizetésében, azon mód observáltassék. Továbbá végeztük azt is, hogy ennek utánna a dési nemesség közül senki házánál a *dési czéhtartó míves mesteremberek* ellen, a melyeket itt Désen feltanálnának, és amihez elegendök lennének, senki privatim magának míves embert ne tarthasson házánál. Ha penig másunnan idegen míves ember: szabó, ötvös, szöcs, varga, kovács, és egyébféle mívesek is, ha a nemesség házánál egy egyideig történnének megszállani, az olyanok nemes gazdáinak valami keveset bár mívelhessenek privatim, de gazdáján kivül másnak, a czéhes mestereknek derogámenjekre ne lenne szabad mivelni. Ezt is hátra nem hagyván, hogy amikor a város a míves embereknek fizetések felöl limitál, minket is azon rendtartással éltetnek.

Duodecimus Articulus. Ad extremum azt is végeztük, hogy a *vizen való kereskedésnek: czellérségnek* dolgában rendiben, minden ahoz illendő dolgokban, fizetésben, minket nemességül a város ugy éltet, mint egyik városi embert, és a miképpen annakelőtte is volt.

A czellér-czéhnek tábláját semmi időben, és semmi dologért a nemesség ne tartozzunk elvenni, és hordozni. Igy mindazonáltal, hogy minden esztendőben a húsz-húsz pénzt, ugy mint a feltétel-pénzt mindenik nemes czellér magok megadván, magok közzül válaszszanak egy szolgát, aki mikor kivántatik, a czéhnek együtt való léte, a nemes czellér uraimat hivja a czéhmester házához. Ha penig annak a nemes szolgának negligentiája miatt a nemesség bé nem menne a czéhben, ugy hogy nem hivta volna az a szolga a ki miatt elmaradtak, 1 forinttal büntettessék. Ha penig a városról elmegyen a szolga, czéhmesterének hirré adja, és képebéli embert hadjon, hogy az ő absentiája miatt fogyatkozás

hivataljában ne essék. Amellett czellér-czéhnek minden dolgait, költségét, valamelyek néznek a czéhnek megoltalmazására, építtésére, a több városi czellér atyafiakkal egyaránt, mint egy közüllök elviseljük, ugy azért, hogy a nemes czelléreket is mikor valami derekas dolog történik, tartozzanak a czellérek a czéhnek, dolgainak megértésére, arra rendeltetett nemes szolgával a czéhben béhivatni, hogy igy közönséges értelemből az ollyan jovát a városnak, és a czéhnek communiter jobb alkalmatossággal alkalmazhassuk. Ha penig a nemes czellérek hívatattván, honn tanálván, mégis contumacia ductus az hivatalt recusálná, és méltó mentsége nem lehetne, hát a czéh-mester a vizparton *savából* ugy büntethesse, aminemü birsággal a táblának akkori járása volt. Ha penig valamely czéhtartó nemes ember házánál halott történik lenni, a czéhmestert azon nemes ember megtanálván a czéh-táblának eljártatása felöl tartozzék a táblát is elbocsátani, és keresztényi mód szerént, atyafiui szeretetből a táblával az halottas házhoz inteni a czéhtartókat.

Vinculum et stabilimentum Concordiae super Articulos superius descriptos, 10-a die mensis Aprilis a. D. 1613.

Ez felül megirt 12 Articulosoknak megtartásáért, és azoknak continentiájok szerint közöttünk való ujjonnan csinált Concordiának, Uniónak, és egyességnek megerösittéséért, erősségül, és kötésül azt igérjük és fogadjuk mi mostan Désen lakó nemesség kik az végezésnek communi consensu maturaque deliberatione praehabita, annuáltunk, consentiáltunk, végeztünk universaliter, hogy az felül megirt végezéseket successivis semper temporibus, mind mi mostaniak megobserváljuk, örizzük, mind penig mi utánnunk való maradékok posteritás, és succesorok *másfélezer magyar forint kötésig* megobserváljuk, illyen formán, a mint felül mindenik Articulusban praemittáltuk. Hogy penig ennekutánna valamikor valami gondolatunkból, egyenlő értelemből, és tanácsból, mi mostan dési Nemesség, avagy utánnunk való posteritás, successorok ez dolognak, végezésnek valamelyik Czikkelyét felakarnók bontani, akkor a dési főbiró polgárjaival egyetemben, két idegen nemes arbitereket, melléjek vévén communiter a nemes Principálist, ki akkoron lenne, a dési nemességgel együtt reákérdjék, és ha ugyan azont vallanok egyenlő értelemből: mivelhogy minekünk sulyosnak tetszett volna, és erre nézve felbontanók, meg sem akarnók ennekutánna állani, igy lévén akkor a két idegen nemes arbiterek fide eorum mediante relatoriát adjanak a kérő félnek ez dologról, annak utánna a laesa pars a városi birák, és tanács akkori *Directorunkra* Fejedelmünktől ezen dologról parancsolatot extrahálván patens mandatumban, Fejedelmünk parancsolatjából kötéslevelünknek, és azon dologrol költ Relatoriának continentiája szerint.

a *director* itt a Dési városon házunkon kivül, mindennémü marháinkból a felülmegirt másfélezer forintokig az városi biráknak, és tanácsnak becsi szerint igazat tehessen, ki ellen se inhibitio, contradictio, repulsio, retractatio, neque Gracia Principis, aut aliud quodvis juris remedium ne obstálhasson, hogy ha penig valamely fél közülünk egy, vagy kettő, vagy több is contumatia propria ductus, rationabilique excusatione non producta, ez végezéseknek, és articulusoknak valamellyik czikkelyét a dési városiak közzé nem praestálná, meg nem adná, bé nem szolgáltatná, hát az ollyan contumáxnak, akkorbéli dési nemességnek Principalisa az néki tőllünk adatott authoritásbol, az akkorbéli dologhoz képest, és a mellyik articulus ellen ha valamellyik vétene, bé nem szolgáltatná suo tempore, azoknak az articulusoknak exigentiája szerént a Principalis megbüntesse, mely a nemességé légyen; mindazonáltal azon articulusoknak, végezéseknek mivoltuk szerint, amint felül megirtuk, tartozzék bészolgáltatni a város közé. És eképpen minden eddig való perlekedések, egyenetlenkedések, a Nemesség és a Városiak körül teljességgel cum litteris adjudicatoriis in perpetuum annihiláltassanak, sopiáltassanak, és ex utraque parte condescendalván, perpetuo oblivioni demandentur sub vinculo praescripto, igy, hogy sem mü nemességül, sem posteritás, és successoraink a dési város, és felül megirt 12. articulusnak derogamenjére, se utánnunk való prosteritásunknak semminémü color alatt privilegiumot ne extrahálhassunk, alioquin, ha valamellyik fél extrahálná, invigorosa légyen in perpetuum. Actum, Datum, in praetorio publico Désiensi, die, et Anno supranotatis, sub sigillis nostris usualibus, manuumque nostrarum subscriptione.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által 1628-ban megerősitett eredetije Deés városa levéltárában, mint eredeti iktatmány pedig, az Orsz. Levéltár kolosmonostori conventi osztályában őrzött *L.* protokollumban is feltalálható a 63—72. levélen. Közli: T. K.

GR. BETHLEN MIKLÓS GAZDASÁGI UTASITÁSA.

Nemzetes S. Sallak András uramnak, mlgs gr. Bethlen Miklós édes uram ő kegyelme ugy magam s édes gyermekeim, Erdély országban levő egész jószágunknak inspectorának követendő hivataljáról való instructioja.

Minden haszonnal megtehető jó dolognak eredeti az Ur Istennek Szent nevének félelme lévén, a tisztviselő embereknek, alattavalóknak jó példaadásokkal, errenézve az ő kglme inspectorsága alá menendő jószágoknak tisztjeire az elsőtől fogva az utolsóig ugy vigyázzon s maga is ugy intézze életét, hogy mind Istennek s mind penig minékünk jó magokviseletek által tessék szolgálatjok s érdemlett becsületeket józan és szorgalmatos gondviseléssel való életekkel nevelhessék.

1. E boldogtalan életnek sok akadályai miatt magam, hogy a jószágokban levő gondviselők hivatalját majorkodtatásnak és egyéb szüntelen következő akadályos dolgoknak rendit igazgassam, elégtelen lévén, kelletett evégre minden az időnek rendi és bizonyos alkalmatosság szerint elé jövő dolgoknak elsőbben való igazgatását ő kglmére biznom. Melyhez képest szükség, hogy a minden helyeken való jószágokat megjárja és a helyeknek rendi szerént, micsoda majorkodtatás van mostan s még mivel ujitathatnék vagy bővitethetnék a jószágnak is ereje és tehetsége szerint, rendbe vegye. Azon házaknál levő gondviselők, mint viselik magokat igazán végére menvén, hogy igy ha továbbra való megtartásokra a hivatalban érdemesek el ne mozditassanak; ha pedig érdemetlenek, mások állittassanak bé az én rendelésemből, nem ezirán t való maga szabadságából azt követő inventálás hivataljához képest instructióval s reversalissal való megkötelezés és a jószágnak kezébe való irattatása szerint. Mindezeket penig

2. Oly tisztviselésre alkalmatos személyeket igyekezzék recomendálni és akaratom s tetszésem után állitani, kiknek jó magokviseletekről másoktól is vehetett bizonyos ismeretet, külömben is szerény gondviselő és mind a majorkodtatásban, mind a törvényes dolgokban értelmes s nem valami idegen, hanem jószagos nemes emberek legyenek, reá vigyázván arra is, hogy a gondviselők micsoda alattok levő tisztet állitanak

ugy mint számtartót, a hol nagyobb az oeconomia s az eddigvaló rend is azt hozta, hogy a gondviselő a majorkodtatásra vigyázván számtartók által folytassa a számadást illető jókat, nemkülönben a kik a jószágbeli emberekből szoktanak állittatni a jószágmegvizsgálásánál szükség azokat is megtekinteni közelebb molnárok, udvarbirák, drabontok, szabadosak, vinczellérek, etc. a gondviselők által olyanok állittassanak, kik mind a szolgálatra alkalmatosabbak lesznek, mind kiknek a szolgálatból való kivétetésével a közönséges oeconomia rövidséget nem annyira szenved.

3. Ha valamely jószágokban közelebb való urbariumok találtatnak, azokból, hahol nem lesznek penig annak rendi szerint conscribáltatván, vegyen egész informatiót ő kglme, hol micsoda majorkodtatásra való tehettségü jószág leszen, ugy a mivelésre micsodás s mennyiségü földek, rétek, szőlők, hogy a jószágnak tehetsége szerént, ha hol mit küljebb terjeszkedhetni az eddig való oeconomiánál azt is elkövetesse, igyekezvén ugy igazgatni a dolgot, a mennyiben lehet a jószágnak tehetségéhez képest, hogy rendes szolgálatján feljül a gondviselők által ne terheltessék.

4. Sok becsületes emberekkel s atyánkfiaival határoztatom meg mind belső jószágunk, mind azokhoz tartozó külső és belső földek, rétek, szőlők, ect. reá vigyáztasson ő kglme, hogy a gondviselők gondviseletlensége miatt, vagy erőszakos elfoglaltások szerént is effélékben kár ne következzék, sőt ha holott efféléket tapasztalna, idején értésemre adja.

5. A haza dolgainak jobb rendbe való állitatásával következhetvén mind az eddig megindult s függőben levő s mindezután inditandó dolgokban s terminusokon, táblán, vármegyéken és egyéb helyeken folytatandó peres dolgok, azokra mindenek felett szorgalmatos gondja legyen ő kgymének, hogy a peres dolgokban való vigyázatlansága miatt olykor valami nagy kár ne következzék a causáknak minősége szerént idején procuratorunk reá gondot viseljen, kikkel valló alkuvásba és az egész dolognak folytatásában velem egyetértsen a törvényes dolgoknak renditől a jószágokon levő gondviselőknek is instructiót adván, hogy valamely vigyázatlanság miatt következhető kár ő kgymének ne tulajdonittassék.

6. Szükség a bevett jó rendszerint a mindenütt levő jószágokban mig a vármegyék tisztei czirkálnak, a czirkálásnak véghez menni, melyet idejében az uj esztendő beállásával elkövettessen a tisztekkel, holott is a kit kiadnak annak rendi szerént törvényt láttatván reájok, a mire törvényes uton rendeltetik birság, azt addig senkin megvenni negengedje a gondviselőknek, mig a deliberatumot elimbe nem hozzák, és kinekkinek miben lészen dolga informatiót adnak, és igy ha kinek mire engedtetik birsága, azt vegyék meg a gondviselők, nem az egész deliberatum szerént való summát, abból illetvén a birságnak harmadrésze azon gondviselőket.

7. Senkinek a jószágokban levők közül maga ő kgyme vagy a keze alatt levő gondviselők törvényes és egyéb igyes-bajos dolgokban ajándékért vagy egyéb tekintetért ne fáradozzanak, szolgáljanak, hanem szolgai kötelességek szerint. Nem különben

8. Szorosan parancsolva legyen a gondviselőknek s alattok való tiszteknek, hogy törvényes uton kivül senkit se büntessenek, huzzanak, vonjanak csak legkisebbet érő dologban is, hanem mindenik jószágnak törvényes könyve legyen hová is ha kik mi vétekben esnek a közönséges czirkálás előtt is beirattassék törvények, a birságlás levén a fent megirt mód szerint. — Mely ellen a midőn alattavalóktól tilalmaztatik, maga is valamit ne cselekedjék. Megtekintvén azt is szorgalmatosan, hogy a jószágokbeliek szolgálatjoknak elmulatásáért pénzzel, borral és egyéb effélével ne büntettessenek, a mint mai napig is sok helyeken gonoszul cselekeszik, hanem pálczával, lapáttal, tömlöczczel is, ha a dolog kivánja mely ellen cselekedőket ha kiket tapasztalna, érdemek szerént megbüntettesék.

9. Ha mely örökös jobbágyok az inspectioja alatt levő jószágokból idővel eltalálnának szökni, idegenedni, azoknak visszahozatásokban munkálodjék, azon helybeli gondviselőkkel, ha különben vissza nem hozhatják, azokat felkérető pancsolatokkal is annak idejében deakokkal vagy azon vármegyékben levő ahoz értő nemes emberekkel munkálódván az eddig elbujdosottak után is, hogy fészkekre vissza hozattassanak az eddig végbe ment s ezután is elkövetendő vallatások szerént ezen dolgokban mindenekben velem is egyetértvén.

10. A mostani időben legnagyobb szükség lévén a jószágokban vigyázó értelmes szolgára azért, hogy az ország számára felkelni szokott adónak felvettetésében a vármegyékben vagy székekben levő jószágink mint terheltetnek a tisztek által más hasonló tehetségü helyek szerént. Arra ő kgymének szorgalmatos gondja légyen, hogy a hová lehet, a midőn a portiót falukra felosztják, azon gyülésekre maga is elmenjen, ha hová nem mehet, a gondviselőknek idején megparancsolja, hogy reá vigyázzanak mások jószága felett jószágaink ne terheltessenek, sőt arra is mind kél az adó fel, melyről való quietantiák vételére is, a kiket illet gondjuk legyen, hogy midön computusoknak ideje lészen a quietantiák nem lételével sem a vármegye vagy székbeli tisztek előtt sem a generalis computuson a jószágoknak károk ne következzék.

11. Inspectorsága alatt levő tisztektől szorgalmatosan megvárja, hogy az egész majorkodtatás rendiről ugy minden dolgoktól mind magamat s mind ő kglmét gyakran tudositsák, maga is igen reá vigyázván, hol mint megyen véghez mind őszi s tavaszi vettetés, azoknak idején való feltakaritatása, behórdása, cséplése, széna takartatás s több

akármi időbeli munkák, amennyiben lehet szorgalmatosságával minden szabados uton módon szaporitani igyekezvén a jövedelmet. A mindenféle gabonavetéséről idején tegyen rendelést, ha melyféle gabona a földnek természetéhez képest az azt megtermő helyen nem volna, másunnan szállitasson, vagy olykor akaratomból amik nincsenek pénzen is vétessen dispositio mellet. Mely mindenféle gabonákról s számadást illető jókról

12. Őszszel, minek utána az őszi vetés véghez megyen, gabonák betakaritatnak és a szüretnek rendi is végeztetik; ugy tavaszszal is a mindenütt levő gondviselőktől pecsét alatt fide mediante irt a joknak bejövések s kimenetelek szerint rövideden elvégzett generális extractusokat várjon be ugy, hogy deczembernek első napjára az őszi és Szent-Györgynapjára a tavaszi kezemhez jöhessen. Magának is a dolgoknak igazgatása végett hasonló párban megkivánván. Azonkivül penig részszerént való extractusokat az alkalmatosságok szerént tartoznak adni. Sőt közelebb a gabonák eresztéséről, juhok elválasztásáról s egyéb dolgokról is, mikor mik véghez mennek, tudositást varjon mind a következő dispositiokra mind számadásokban következhető confusioknak eltávoztatására nézve.

13. Midőn a jószágokban lészen dolga, az akkor fennforgó állapotokról való tudósitását arról veendő dispositiok vételének reménsége alatt ő kglme el ne mulassa.

14. Kelletvén mindenkori szükségének s tartásának házamnak kevés jószágom jövedelméből kitelni, nem utolsó része az is köteles hivataljának, hogy tudván jószerét micsoda konyhára való jók vagy élés kivántatik házam szükségére, arról idején gondot viseljen, a holmi jók lesznek kivált amely házamnál téli időn leszek, oda idején szállittasson konyhára való élést és egyéb házamnál elkelni szokott victualékat, melynek naponként való szükséges helyekre való kimenetelire is, kivált mikor házamnál lészen reávigyázzon, gyakran megvizsgálván azt is micsoda élések után lehetne hamarébb fogyatkozás, hogy idején másunnan való hozattatásáról rendelés tétethessék.

15. Lesznek a jószágoknak eddig bejöni szokott bizonyos adói taxái, kiknek is idejében való beszolgáltatásokat a gondviselők által szorgalmaztassa, ha honnan, mikor, mit megnem adhatnának, elengedését vagy továbbra való halasztását tőlem várván.

16. Semminemü jóknak sem pénznek perceptiojában magát ne elegyitse ő kglme, hanem ha mi erogatíoknak kelletik lenni jószágokban, azoktól a gondviselőknek nem szóval, hanem irásbeli dispositiokkal éljen a legalábbvaló számadást illető dologban is, hogy idővel azoknak számodásuk akadály nélkül folyhasson. Annál inkább senki számára egy szóval s magának is akaratuk ellen való erogatiokat ne-

Kerényi Miklós Tudományos Könyvtára Szeged

tétessen, hanem a melyik hasznunkra czéloznak és olykor elmulatása, következő abbeli haszonnak hátra maradásával lenne, azokban olykor hirnélkül is tehet rendelést ő kglme, kivevén azt is, hogy olykor korcsma vagy egyéb pénzbeli jövedelmet kelletik magának behozni, melyről ugyan quietálhatja a tiszteket, mig azt beadván a róla veendő quietantiával a magáét felváltja.

17. Nagyobb haszon jövén be a jószágokbeli korcsmáktól, maga is ő kglme mint folytatják a tisztek, reá vigyázzon. Ha olykor majorság borokkal nem érnék be a korcsmárló helyeket nyereséggel is illendő haszonnal megtérő áron vétessen borokat, melynek folytatásának rendiről instructioja legyen a tiszteknek, megvizsgáltatván azt is, hogy a számunkra korcsmároltatni szokott időben senki ott kocsmát ne tartson, melyet ha hol eszébe venne, az ország törvénye szerént procedaljon ellene. Senki számára penig hirünk nélkül a gondviselők bort ne árultassanak, kettős büntetés alatt, ide értvén méhser, ser, égettbor, pálinka árultatást is illendő helyén s idejében, melyet is elkövetni számunkra a tisztek kötelesek legyenek.

18. Noha a jószágokbeli tiszteknek kell nagyobbára végben vinni, de szükség ő kglmének is megtekinteni a mindenféle gabonáknak, juhoknak, bornak dézmálási mint mennek végbe, kikről is úgy viseljen gondot, hogy egyik is idejét se meg ne előzze, se meg ne haladja. Mindenkor a tisztektől az embereknek nevek szerint bejött dézmákról irt authenticalt regestumokat vevén be. Az özvegyek és szolga legények mindenféle dézmájokat is a többivel összerakják, mert bizonyos okokra nézve a gondviselőknek nem engedtetik.

19. Az elmult sok változásokban a szőlők igen elpusztulván, maga ő kglme igyekezzék megjárni, a hol illik, homlitatni szőlőtőkkel vagy késalyafákkal szaporitatni. Ugy a hol a jószág reá érkezik, uj szőlőkkel in inditani, ezekhez szükséges gondviselésre a gondviselőknek kelletvén gondjoknak lenni.

20. Őszszel a szüreti mindenütt végben menendő alkalmatosságokról mind ő kglme s mind a gondviselők, hol, mikor, mint menjen végbe a bizonyos áron foglalandó borokkal együtt dispositiótól várjanak a hová mint kivántatok hordok szerzése s elkészitetése iránt idején magok is szorgalmatoskodván.

21. Sok helyeken a malmok és azoknak gátjai is romlásban vannak. Azért szükség azoknak is megjáratások és a hová kivántatik idején köveknek szerzése s szállitása, ugy gátjaiknak mikor dologideje nincsen, ujitása és egyéb épületeknek végben vitele.

22. A házak, azoknak épületi is, ugy kertjei, csűrös s veteményes kertek is sok helyeken pusztások, azoknak is épitetésekben, a mikor a

külső dologtól érkezik a jószág, munkálkodjanak. Ha mely épitéseknek a jószágból ki nem telhető mesteremberek által kelletik lenni, dispositiotól várjanak kivált, a mely épitésekre pénzből álló költségnek kell kimenni.

23. Szükség a gondviselőknek arról is rendelést tenni, hogy a jószágokban akár mely vadbőrök essenek puskával, vagy tőrrel a limitalt beváltásra való árokat nekik megadván, tartozzanak a gondviselőknek beszolgáltatni, azok penig nekünk, akármelyik elmulatja 12 frt. büntetés alatt.

24. A mely akármi rendbeli conventios szolgák lesznek a jószágokban, azoknak eltöltött idejökre azon jószágbeli jövedelemből fizetéseket Cantoronként felvehetik, de a pénzfizetésről mint vegyenek eleget, a mi dispositionktól várjanak. Ö kegyelme pedig fizetését egészen veszi fel a mi rendelésünkből.

25. Találtatnak olyan szolgák is, kik urok s asszonyuk kárával fizetéseken kivül a kezek alatt levő helyeken magoknak oeconomiat inditanak. Sokszor a kezek alatt levő jószágoknak is szolgálatjokkal is. Arra azért reá vigyázzon ő kglme, hogy soholt is karunkal dolgainknak haladékjával való akármely majorkodtatást is meg ne engedjen, se maga ne kövessen, másként illendő képpen való s karunkat nem szerző oeconomiától nem tiltatnak el.

26. A jószágoknak szolgáltatásoknak jórendire és egész környül álló dolgaira, ugy a számadásoknak is confusió nélkül való folytatására nézve szükség azon jószágokat, kiknek nem régi inventariumi s urbariumi nincsenek, conscribáltatni annak rendi szerént, egyike azoknak a tiszteknél hagyatván, másika ő kglménél vagy nálunk tartatván.

27, Szolgálatjáról való akaratját következő időre miben határozza meg ő kglme, esztendejének eltelése előtt egy hónappal tudni akarjuk.

28. Ezek ő kglmének mostan csak röviden adatván eleiben ha mely dolgokat ezen kivül is feltalál hasznunkra serény magaviseletével kötelességének tartsa. Szabja magát ezenkivül következhető az idő s alkalmatosság szerént való dispositiokhoz Kötelezhetik penig ő kegyelme minden dolgokban Istennek tartó s üdvösségét naponként munkálandó lelkeismereti szerént magát ugy viselni, hogy teljes tehetségével javunkat munkálodja, kárunkat távoztassa, nem annyira tartván előtte akármely dolgokban kivált szánt szándékos kárt tétetésével rendes, köteles hivatalja ellen való cselekedhetésével következhetőb kárát mint Istenének megbántását s jólelkiismeretének megsértését, segélje az Ur Isten ő kegyelmét minden jóra.

Datum etc.

(Egyszerü fogalmazvány a XVII. század közepéről való irással a gr. Teleki-család marosvásárhelyi leltárában 437. sz. Uj rendezés.)

Közli: Koncz József.

II. RÁKÓCZY GYÖRGY EGYIK MÉNESÉNEK ÖSSZEIRÁSA.

Tagányi Károly barátom figyelmeztetett két összeirásra, mely körülbelől egy időből származott — a Rákóczyak korából. Kevés eltéréssel a két lajstrom összevág: ugyanazon lónevek fordulnak elé benne. Az egyik oldal alján az összegezés: nr. 74. A másik oldal alján van összegezve „nr. 82.“ Összesen tehát = 156 ló.

Azt hiszem, hogy az összeirás 1655 vagy 1656-ból származott s a balásfalvi ménesre vonatkozik. Elmondom honnan gondolom.

I. Rákóczynak ménesei voltak: Fejérvártt, Vinczen, Déván, Fogarason, Porumbákon, Kővárt, Gyaluban, Szentpéteren, Örményesen; Balázsfalva nincs az összeirásban, melyet a fejedelem 1642-ben készittetett. Az ő korából tehát nehezen való. Az alább közlendő jegyzékben három vajda neve fordul elé: Konstantin, Lupul, Stephan — kik 1654—1656 körül szerepeltek. Tudva van, hogy a vajdák minden évben tartoztak lovat ajándékozni a fejedelemnek: ezek a nevek tehát Koztandin pej, Iramó Stephan vajda, Koztadin, Koztandin barna, Lupul — mind erre az időre mutatnak. Csak Dabira valamivel későbbi — de a név jöhetett abból az időből, midőn még nem volt vajda.

Hogy az összeirásnak balásfalvinak kell lenni, mutatja ez a jelzés „Balásfalvára hozott kék.“

Hogy II. Rákóczyé lehetett, amellett az a kitétel szól: „ifju urunknak küldte kék.“ Átalában az ifju urunk többször előfordul — ez az ifju urunk pedig nem más, mint Rákóczy Ferencz.

Ebben az időben *festették a lovakat s a festéket Konstantinápolyból hozták.*

Még csak azt jegyzem meg, hogy az összeirásban nem minden név ló név: némelyik azt jelentette, hogy *kitől* került, vagy a ló milyenségére vonatkozott. A gyermekló mindig csikót jelent.

És most következzék a jegyzék:

Logofét,	Alma,	*Csintalan,
Vajda,	Medve,	Vajda kék,
Karalás,	Barcsai kék,	*Vajda szürke,
Kurtány,	Kedves,	Jegyes,

Fáta,
Csóré,
Vizter,
Hetmány,
Szpotár,
Barcsai barna,
Havasali pej,
Nyulas.
Dési kék,
*Dési szürke,
Jordaki,
Apafi,
Dési fakó,
Deres gyermekló,
*Lekenczei,
Szarvas,
Deres tatár,
Moldvai pej,
Ficsor,
Bukuroz,
Csóka fakó,
Nyugető,
Nem adom,
Ármás fakó,
Boros vércse,
Moldvai barna,
Dabiza,
Mikes pej,
Kosztandin pej,
Koztandin szeg,
Vajda szürke,
*Vajda szeg,
Szeg gyermekló,
Balásfalvára hozott kék 2,
*Havasali szürke,
*Vajda fakó,
*Septeles,
*Balásfalvi szürke,
*Szürke gyermekló†
*Dán bahmat,
Pópa.
Udvarbiró szürke,
*Lengyel tarka,
*Havasali barna,
*Babos,
*Festett fakó,
Kis fakó,
*Szeg kalmuk,
*Festett fakó,
*Nohaj,
Kazin,
Kis kalmuk,
*Ugron,
*Nyerető,
*Deres tatár,
*Kamarási,
*Radnóti szürke,
*Mikes deres,
*Udvarbiró,
*Kis tramó,
*Fekete tatár,
*Dési barna,
*Deres kolosvári,
*Szeg balásfalvi,
*Rahovicz,
*Iramó Stephán vajda,
*Szürke gyermekló,
Radnóti,
Maczkó,
Rusticus,
Farkas,
Vajda küldte kék. Ifjuuraké,
Buczkó,
Szürke gyermekló,
Fakó gyermekló,
Deres gyermekló,
Nyakas,
Barna gyermekló,
Deres gyermekló,
Fakó gyermekló,
Szeg. ifjuuré,
Szeg. Szárcsa,
Kapucsi kék,
Vajda küldte barna,
Vajda fakó,
Dabiza fejér,
Balásfalvára hozott kék,
Tarka tatár,
Lektika,
Babos tatár,
Festett tatár,
Nagy kalmuk,
Nohaj tatár
Abaza,
Jefterdár,
Vajda,
Császár,
Szerencse,
Elcsi,
Bába,
Delia.
Sami,
Porhajas,
Kezlár,
Kormány,
Jancsár,
Lupul,
Szpaoglán,
Aga,
Szarvas,
Fecske,
Ali,
Szulák,
Paraszt,
Arab,
Szárcsa,
*Girgicze,
Kisasszony,
Dési pej,
Gyulai,
Szpáhia,
Czup,
Dervis,
Gurczi,
Szálkás,
Csausz,
Katarczi,
Tordai,
Hazug,
Cselebi,
Fakó,
Koztandin,
Szulimán,
Szultán,
*Szelesztrei,
Budai,
Askár,
Tömösvári,
Szájas,
Lippai,
Basa barna,

† Alatt az összegezés nró 74.

Vajna,
Torma,
Kapucsi,
Pópa,
Görög pej,
Ajándék,
Áspis,
Szebeni,
Láncsás,
Piros,
Hászon,
Ahmet,
*Szerzem,
*Maczkó,
*Préda,
*Emir,
*Szerecsen fakó,
*Barcsai,
*Kis gyöngy,
*Bulia,
*Koztandin barna,
*Radnóti,
*Boros.

Nro 82.

A *-gal jelöltek a másod példányból szurattak közbe, ugy látszik nagyrészt *ugyanazon lovakra* vonatkoznak, melyek más néven előfordulnak, mert az összegezés szerint 156 lónak kellene lennie, itt pedig 177 van felsorolva.

Közli: Szilágyi Sándor.

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG.

GYŐR-SZ.-MÁRTONI JÓSZÁGKERÜLETÉNEK KORMÁNYZÓJA (SZERZETES TISZTTARTÓJA) ÁLTAL 1712-BEN HEGYMESTEREK SZÁMÁRA KIADOTT RENDELET.

„Anno Domini 1712. Die 18-a Aprilis Sz. Mártonyhoz tartozandó Szőlő-Hegyeknek, Hegy-Mestereknek és Szőlős Gazdák-nak kiadatott parancsolati és Szabott *Hegyfránggyai.*

Elsőben. Szőlejének elvesztése alatt senki szőlejét eladni ne merészellye az Uraságh hire nélkül, a ki pedigh annak hirével eladgya, érős levelet adgyon a vevőnek magáról, mellyet a Tiszttartónak megmutasson és Pöcséttül s Subscriptiótúl külső (idegen) f. 1. d. 50. nostri (uradalmi) d. 75.

2-szor. Senki maga vagy más marháját a szőlőhegyen vagy szőlő lábjában kiereszteni és etetni ne merészellye Szüreten kivül (akkor is vigyázva kár nélkül és csak a maga földén) f. 4 birság alatt és marhája elvesztése alatt, ha nagy kárt talál tenni, de senki valami vetést ne tegyen a szőlő Hegyen vetése elvesztése alatt. és a mellett f. 6. büntetés alatt.

3-szor. Senki valakinek bort adni Dészma (sic) előtt pinzért, adósságért, vagy más valami okért, se a szőlejétől a hol termet, csak egy csöppöt is máshova elvinni hir és szabadság nélkül 14 f. birság alatt, a ki pedig mikor a Dézsmát jár, ott nem lészen, pinczéjét be verik vagy duplomat add vagy legalább egy merő abrakot és ha Sz.-Martony napig meg nem hozza valaki, duplomot ad, ugy az is, a ki czédulát nem vált a Dészmástúl, ha történik, hogy oda nem adgya a Dészmát valami okért a Dészma idején.

4-szer. Valaki a szőlőhegyen attával, teremtettével vagy másrúl szitkokkal szitkozódik vagy veszekedik vagy verekedik vagy vért bocsáit, vagy lop, vagy kárt tészen, a véteknek sulyossága szerint 12, vagy 6. forréntban büntették meg, és ha nagy dologban lész a gonoszság, az Ábrahám kebelében is tétettetik, migh eleget nem tesz, legfőképpen faitalanság miát.

5-ször. Valaki Tiltás alatt levő borait elviszi, szőleje vesztet lesz

ipso facto és a ki szőleit merészli szedni, előbb mint az Uraság és Hegy-Mesterek elvégezik 12 f. büntettetik.

6-szor. A melly embernek szabadságot adunk érdeme szerint, szőlejére, ha idegeny tartozik a szabadság levélért egy Tallért és szüretre minden esztendőben dr. 24. a Dészmásnak, ha Jobbágy Fél Tallért a szabadságlevélért és szüretkor dr. 24, a Tiltás pénz régi szokás szerint dr. 40, a Hegy-Mestereké dr. 12., a szabad szőlőt tartozik külömben szedni.

7-szer. Mivel alig vagyon valaki, aki egyszer is, máskor is valamj érett szőlőt ne vinne házához, annak kipésint köll lenni, mert ha sokban tapasztáltatik 4 frt büntettetik.

Mindezeknek véghez vitelére tartoznak kötelesség szerint vigyázni a Hegy-Mesterek és ha kit miben tapasztalnak, tartóznak a Tiszttartónak bémondani 40 frt birság alatt; azonkivül 2 frt birság alatt minden ünnep és vasárnapokon régi kötelesség és szokások szerint a mi Gyümölcsöt Isten ád, abbul a Tiszttartó kezéhez hozni. Annak fölötte senki Dészma előtt, kötött hordóban kiváltképen csigert tölteni vagy csinálni annyi tiszta bor elvesztése alatt ne merészellyen.

Ezeket tartoznak megjelenteni és magyarázni a Hegy-Mesterek a külső embereknek is, hogy tudatlansággal senki magát ne menthesse.

Semmiféle marhát baromfit a vagy árnyéktartó fákat a szőlőben senki tartani ne merészellyen, tudtára légyen mindeneknek, hogy minden Szőlős Gazda a Hegy-Mestereknek tartozzon fizetni 10 pinzt annatim.

P. Gábor Szent-Mártonyi
Szerzetes Tisztartó.

A vörös kis pecsét maradványain: S. M. O. S. B. SORIS betüzhetők ki.

A pannonhalmi levéltárból:

Közli: Récsey Viktor.

RÉGI MÉHÉSZETI TANÁCSADÓ.

A gróf Teleki-család marosvásárhelyi főlevéltárában „Uj rend.“ 3251. sz. alatt 2 példányban van egy „*Méhekről való könyvecske*“ czimü kézirat, mely 1740-ben iratott, de kétségkivül egy régibb kéziratnak másolata, mert a mint a bevezetés is elmondja: ezen könyvecskében „letétik az méhekkel való bánásnak módja, melyet az néhai jó emlékezetü *Rákóczy György* jó *méhészmestere, Horti Miklós* mint rendszerint való munkáját követte, életének végéig, azaz 36 esztendőknek elfolyásáig, *Nagy-Váradon* laktában.“

*

Az méhekkel való bánásnak módja kiváltképen áll: tavaszszal a kibocsátásban, idejében, és módjában. Melyet obiter elődben adok:

1. regula. Szent György havának első hetiben, szerdán, vagy csütörtökön bocsásd ki az méhet; kibocsátván, kibocsáthatod más napokon is, de kevesebb hasznát veszed; ha csendes idő lészen, a philosophusok mondása szerint szólok: *Omnis actus fieri debet sub planeta illius, et melius est si in proprio die istius planetae erit.*

2. regula. Hétfün ha kiereszted, a méhekben: ülők, aluvók, tunyák, restek, betegesek és lopók lesznek.

3. regula. Ha kedden kiereszted: veszekedők, háborgók, marakodók, gyilkosok, prédálók, irigyek és másnak kártevők lesznek.

4. regula. Ha szerdán ereszted ki: erősek, kemények, győzedelmeskedők, serény gyűjtők, vidámak és jó egészségesek, kövérek, szorgalmatosak, szaporodók, tiszták és igen takarékosok lesznek, csak az óráját megkeresd.

5. regula. Csötörtökön, ha kiereszted: építők, munkások, takargatók, jámborok és jó magokbirók lesznek.

6. regula. Ha pénteken kiereszted: barátságosak, igen szerelmesek is, és egymáshoz vendégségben járók, imitt-amott mulatozók, időtöltők, heverők, és restek lesznek.

7. regula. Ha szombaton kiereszted: kedvetlenek, mordok, igen ingyenélők, lágyak, gonoszkedvüek, változók, meddők, magtalanok, mérgesek, haragosok lesznek.

Im látod immár az hat napok közt csak kettő van az méhnek kieresztésére jó, de egy a kettő közöl „*jobb*“ tudni illik *szereda; szeredának penig első órája legjobb.*

Gonoszul is kiereszthetted s kibocsájtják némelyek méheket, de én senkinek arra tanácsot nem adok, senkit arra nem is tanitok, hogy lelkemben kárt tégyek.

Mikor azért az méhet kiereszted, tiszted ez légyen: hogy azt a dugót, amely benne telelt, el ne vesd, mint sokan szoktak cselekedni, hanem *minden kosárnak a maga dugóját kösd fel a kosár tetejére, hogy a raj el ne mehessen*, és mikor a szükség kivánja elővehessed; úgy már ha akarod, hogy az méhed jámbor légyen.

Csötörtök napon ereszd ki, tiszta *fejér juhnak gyapját* mosd meg igen szépen fövénynyel, hogy az mocsoktul tiszta légyen, megtisztuljon, azután szárazd meg jól, azután csináld a lyukára az kosárnak és csinálj lyukacskát rajta, hogy az méhek járhassanak ki s be rajta.

Az *farkasgége* is igen hathatós és bizonyos is a gonoszságban a prédára nézve. Igy természet szerint fejér gyapju is az jámborságra nézve; mindazáltal nem kell irtózni az haragos méhtől, mert ez mennél haragosabb annál erősebb szokott lenni.

Az méhek *hogy meg ne marjanak*, kend meg alatt a száját köröskörül édes juhtéjjel a kosárnak, akár mosdjál meg a magad húgyában.

Ha penig azt akarod, hogy *haragosok legyenek* az méheid, uj veres posztón bocsásd által ki szeredán és *kakuk vérrel* kend meg az veres posztót, mert ha megkened, annál gonoszabb lészen; sőt ha *hangyatojással* megkened a veres posztót, még annál is haragosabb, kegyetlenebb, keményebb, serényebb, gyorsabb, bátrabb, erősebb, egészségesebb, szaporodóbb, gyüjtőbb, munkásabb lészen, mint az hangya.

Ebben a kibocsátásban áll egyikben az méheknek kibocsáttatások és azoknak igazgattatások elsőben.

Másodszor pedig áll annak *táplálásában*, mert mindennemü állapotjaiban: akár himlősök, akár mételyesék, akár poklosok, akár férgesek, akár pókhálósak vagy penészesek legyenek is, sőt méreg miatt megvesztek: meggyógyulnak, ha sós és erős édes borral táplálod, mert a sós bor eltávoztatja az méheknek minden lankadtságát, bágyadtságát, és megvidámitja az méhet s erőtlenségiből felsegéli az jó erős és gyengén megsózott édes bor és jó tenyészővé is teszi az méhet.

Továbbá, ha akarod, hogy az méhek szeressék az helyet, csinálj magad, aki jó méhész vagy, egy szép új válucskát, vagy ha méhed felesen van, kettőt-hármat is, s tedd elejekben az méheknek oda az hova illik és jó reggel — mikor felkelsz — hugyozzál az váluba, de

mindenkor megmosd elsőben, mert a húgynak erős sós ize igen erőssé is teszi és kövérré az méhet, igy találod kedveket az méheknek.

Azonban az jól megért szilvát szedd meg, aszald meg jól, hogy az telelő méheknek alájok tehesd; az hólyagos édes körtvély is jó, kedvet találsz előttük, ha azzal táplálod őket; jó az fekete hólyagos cseresznye is.

A füvek között pedig az méhfű és kakukfű „lóménta", de legkiváltképen a kömény legkedvesebb. Ha a méhek nem szaporitnak, a mezőrül a keszkenődben hozz hangyát, és tégy az kosár alá, és futtasd meg a kosárt véle s azután ugy fogd bele.

Hogy sokat szaporitsanak az méhek és idején kezdjék el az rajzást: ama nagy hangyákat Husvét tájban hozd haza, és azhol az méheket tartod, tölcsd le oda, és ott tapodd meg, öld meg, hogy ugyan nedves legyen az helye azhova a kosárt teszed, s azután tedd reá a kosárt és taposd be környül: és jó idein elkezdik az rajzást és Kis-Asszony napjáig mind rajzanak; akkor osztán szedd ki az anya házat, hogy többet ne rajozzanak.

Hogy az rajméh el ne menjen, vagy el ne mehessen, mikor kiszáll a kosárból: akkor mindjárt egy leveles zöld ággal hánj tiszta vizet közibük, vagy önts reájuk valami tiszta edényből, és három napig is rakásban áll, el nem mehet.

Ha pedig elmenne az raj, olykor mikor honn nem volnál, old le azon kosárnak a dugóját, melyből az raj kiszállott, amely dugó benne állott, telelt, amelyet kirakáskor az tetejére kötöttél, és kösd azon dugót egy hosszú czérnaszálra, czövekeld le az kertnek közepette, azhol az méhek vannak: és szépen helyire vissza jön az raj. Akkor aztán kösd a lábad ujjára az fonal végét s ülj le a kert közepiben, várd el egy ideig, mert visszajövén az lábadra szállanak.

De hogy meg ne marjanak az méhek, mosdjál meg az magad vizelletedben, aztán füstöld meg magadat fenyőszurokkal és igy akármit mivelj az méhekkel, meg nem marhatnak.

Ha penig azt akarod, hogy az méhek a kosárt el ne hagyják: mikor befogod a rajt, a kosárt hugyozd meg jól belől, aztán fenyőszurokkal füstöld meg és köménymaggal kend meg, s ne félj aztán, hogy elhagyja, sőt szeretni fogja.

Továbbá, hogy az méhek jók legyenek, minek-utánna befogad a kosárba parahold meg a szádból egy kis jó erős seprő égetborral: és igen jó kedvet találsz akkor előttek. Bezzeg ne félj aztán, hogy elhagyják a kosárt, sőt inkább teli hordják; nem is lehetsz egyszer soha jóban vélek, mint akkor, mert akkor igen fáradtak s busultak, erőtlenek is az méhek.

Hogy az öreg méhek ne eresszenek többet: Kis-Asszonynap tájban szedd ki az anya házat belöle és nem rajzik többet; de ne öld meg az anya méhet mikor megtisztitod, hanem tiszticsd meg, nyird meg körül a lépet, igy aztán csak szinmézet csinál.

Ha az méhek összevesznek, marakodnak: adj dolgot nékiek. A fövényt ritka szitán szitáld meg, ismét sürü szitán szitáld meg a porátul és végy egy fél marékkal abból, öncsd köziben az méheknek a kosárban, akkor penig ha van, végy egy fél marék mákot s azt öncsd közikben. Igy megszünnek a veszekedéstől s azt hordják ki az kosárból.

Ha valaki méhire szokik a te méhed és izengetnek te reád, az feljebb emlitett fövényt, vagy mákot ha megszerzetted, egy fél marékkal hincs közikben: megszünik a másuvá való járástul. Vagy pedig egy késsel fenn a csapja felé szurd meg a kosárt és sértsd meg a lépit, és azon kezd dolgozni és elhagyja a más méhit.

Ha pedig az más ember méhe hordaná a te méhedet, csinálj tört nekie ilyen formán: Törd meg az egérkövet, mint a lisztet, tedd egy új cseberbe, keverd össze mézzel, aztán tölts egy kevés élesztőt reája, evvel kenj meg jól egy üres kosárt, amazt pedig vedd el, akit hordanak az helyirül s tedd más helyre és az megkent üres kosárt tedd helyire annak, akit hordanak és az idegen méh csakhamar elvész, mert bemenvén az üres kosárban az étetőt megeszi; és azon prédáló méhnek az ő méze is mind elfoly, elolvad és leszakadoz úgy, hogy a föld issza meg az ő mézit, gyüjteményit.

Ha méhet hagysz magadnak Mindszent-tájban nézd meg az méhedet egy szép csendes időben, mert olykor kell az méhekkel bánni: és akik akkor legvigabban járnak, abból hagyj meg magadnak, mert azok jobban kitelelnek, mivel azok legerősebbek; ne öld meg a középszerüeket, hanem a szegényebbeket.

Akiket pedig elraksz telelni, rakd el igen jó száraz helyre és Karácsony havának utolsó negyediben parahold még igen jó erős, édes mézes borral, azután rakj eleikben, akár alá asszú édes szilvát főve és igen jó édes szilvalevet tiszta edényben, akár penig mézben törj apró kenyérbelet, morzsalékot és ha kevés méze volna is; de ha ezekkel táplálod, néha-néha igen jó erős és édes mézes borral a szádból parahold; hidd el, kiteleltetheted, akármely szegény legyen is.

N. B. Holdtöltin legerősebbek, legjobbak. Hogy pedig el ne mehessenek a méhek, kend meg mályva levéllel a kosárt, s el nem mehetnek.

Vége.

Közli: Kőszeghy Sándor.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY RENDELETE JUHÁSZATA ÜGYÉBEN.

Az itt közölt levél, melyet a fejedelem, élete utolsó évében Fábián István gyulai udvarbirájához intézett, érdekesen tanusitja az ő nagy gondosságát gazdaságában, mely még a juhászok hütlen sáfárkodására is kiterjed:

Georgius Rákóczi Dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum comes etc.

Egregie fidelis nobis dilecte; salutem et gratiam nostram. Miképpen adtak legyen számot az hűséged inspectiója alatt levő juhászink az juhokról, azokat mind rendre megértettük; azért mivel azokban sok ravaszságot observáltak az juhászok, hűséged is ez szerint acceptálja tőlök az megholt juhok bőreit. Az ujkeresztyén* a die 11-a mensis Novembris 1646, usque ad diem 3-tiam Januarii 1648 akar holt juhbőrt beadni nr. 511, kiben többet nem kell acceptálni nr. 200. az többit refundálja. Mert 1. őneki hirré kellett volna adni nyavalájukat; 2. *orvossággal* kellett volna éltetni; 3. oly helyen kellett volna jártatni: mételyt se vettek, rühösödtek volna; s *szőrféregtől* is könnyü lött volna megőrizni, csak tartotta volna jól és jártatta volna illendő helyen. Lám nem holt Vinczen az ujkeresztyéneké, *noha ott is szárazság járt.*

Erdélyi fejér juhokban halt meg nr. 357, azért azoktól se vegyen többet számba nr. 157.

Erdélyi fekete juhokból holt meg nr. 422, acceptáljon nr. 122.

Lapos farku juhokból holt meg nr. 174, acceptáljon nr. 50.

Konyhánkra való juh mennyi keljen el hetedszaka: vagyon konyha limitatio arról, könnyü azt abból megcomputálni, azoknak száma szerént.

Magyarországi juhokból holt el nr. 176, mivel azelőtt is elloptak volt, ebben csak 40 kell acceptálni.

Havasalföldi juhokban holt meg nr. 340, abban csak nr. 80 kell acceptálni.

A havasról lehajtott juhokban holt meg nr. 651, ebben többet nr. 151, ne acceptáljon, his rationibus:

1. Inquiráltasson, az maguké az juhászoknak holt-e?

* Azaz anabaptista.

2. Hiteles, jó lelkiismeretü emberekkel bizonyitsák meg az juhászok, hogy azok igy vadnak, mert mi *az ő hitekre s oláh majorbirákra nem bizzuk, mert azoknak nem hihetünk.*

3. Rajta értük mi azelőtt is őket az lopáson.

4. Könnyü volt őnekiek azt el cserélberélniek. Azt is meg kell látni *rajta-e az bélyeg az juhok szarván s egyez-e az várbeli bélyegekkel mindenben*, mert könnyü olyant nekik csináltatni.

Az fogarasi juhászok igy kezdettek volt számot adni s utánnok tanáltatván, az körmökön értük hatalmas lopásokat; meg is fizettek érte, hiszen szaporodni kellene az juhoknak, nem kevesedni.

Parancsoljuk hüségteknek, ezután reá vigyázzon; szintén ugy *felinventáltassa az juhász juhait, kiknek egy igen mesterséges bélyegek is legyen*, hogy annál inkább hazugságok kinyilatkozhassék, secus non facturi. Datum in libera civitate nostra, Cassoviensi, die 22-a mensis Januarii. Anno Domini 1648. G. Rákóczy. mp.

A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárában 6949. sz. eredetiről Közli: K. S.

KESZTHELYI RENDTARTÁS 1661-BŐL.

Anno 1661, die 1-a Maii. Mi keszthelyi földesurak, úgymint Gersei Pethő László, Ákosházi Sárkány János és keszthelyi kapitány Babocsay Ferencz az Bakacz árvái részekről, meggondolván eddig való sok excessusokat, alkalmatlanságokat, gyülölségeket és veszekedéseket, egyenlő akaratbul megmásolhatatlanképpen végeztük a következendő punctumoknak continentiája szerint való rendtartásokat.

Elsőben. Vetettünk négy forint alatt való birságos frangot *az szőllőgyümölcs-kerti* veteményeknek meglopásárul, mind kin az szőllőhegyen s mind az benn lévő kertekben; és ha látván az ilyen tolvajt, valaki eltitkolja, megtudatik annak utánna, annak tizenkét forint birsága légyen.

Másodszor. Az keszthelyi határon kivül az *szabad földön* való marhalegeltetést megengedtük az császár iratos* szolgáinak és az magunk szolgáinak, mind az faludi, s mind az tomaji határban. Az szabad legények pedig és máshonnét jövevények, ha köztök marhájokat akarják legeltetni, minden öreg marhátul tartozzanak egy garassal esztendeig; és senki azon kivül más határra ne merészeljen hajtani, marhája elvesztése alatt.

Harmadszor. Az Keszthelyt lakosok, akárki szolgái legyenek, semmi kedvezés nélkül, az *erdőktül* tartozzanak adózni; úgymint esztendeig tüzre való fájától minden gazda huszonöt pénzt, czédulát kérvén mindazáltal. Az termő és épületre való fát senki hir nélkül le ne merészelje vágni, hanem akinek olyan kivántatik, valamelyikünkkel megalkudjék s fizessen; holott maga vakmerőségébül cselekedné akárki is: marhája, szekere contrabonttal légyen; czédulája nem lévén, az makk is tilos légyen tőlük adó nélkül hasonlóképpen és az sörtésmarháktul is.

Negyedszer. Az *fenéki határt* Sz. György naptul fogvást Szent-Márton napig az egész seregtül és magunk szolgáitul is megtiltottuk, marhájuk elvesztése alatt, reá ne őrizzenek.

Ötödször. Az Balaton *halásztottjátul* is minden rendeket eltiltottunk tizenkét forint birság alatt; hanem ha ki halászni akar rajta, akár *szi-*

* T. i. a keszthelyi vár zsoldos katonái, kik összeiratva tartattak nyilván (tk.).

gonynyal akár *tapogatóval*, akár *buritóval*, akár *veiszszel*, akár *horoggal*, akár *apró hálókkal*, *varsákkal* * megtalálván az urakat, czédulát vévén, az faludi határrul minden személy ötven pénzzel tartozzék, Keszthelyről huszonöt pénzzel és a Fenekéről egy forinttal.

Hatodszor. Keszthelyt lakó ember, s vitézlő rend, akárki szolgája légyen, *valamit fegyverrel nyer*: *rabot*, *marhát*, *jó fegyvert*, tartozzék az uraknak illendő áron adni s akármelyik közülünk megvehesse, de úgy, hogy a melyikünk társ akar hozzája lenni, minden nyereség nélkül hozzá bocsássa, letévén a pénzét annak, aki megveszi. Ha pedig illendő áron nem akarnák adni, úgy is magunk számára az mi engedelmünk nélkül meg ne tarthassák, hanem kivigye Keszthelyről, és senki maga házánál éjjel rabot ne tarthasson, ha szintén nappal kivinné és éjjelre behozza az tömlöczre. Ha kik mást cselekesznek, rabjok vesszen el érte:

Hetedszer. Az *sereg és szolgáink között* megmaradjon az jó egyesség és ha melyik vét akárkinek is, megbizonyétván, satisfactiót tartozzék az ura tétetni és a kárrul az *seregbirónak* az magunk akaratjábul tudósétván bennünket, hatalma légyen az executión.

Nyolczadszor. Magunk kivül senki más *idegen urak szolgáit* lakóul Keszthelyen ne szenvedjük egyikünk is az maga földén, hanem mennél előbb kiadjunk rajtuk.

Mind ezekben pedig az megnevezett rendtartásokban az kapitány protectióval tartozzék és azmi jövedelem bészolgáltatik, avagy az hatalmaskodók ellen contrabont és birság vétetik, az kapitány protectiójábul, *egyenlőképpen osztassék fel közöttünk*; Mi is pedig vagy in toto vagy in parte valamelyik az földes urak közül meg nem állanánk, toties quoties száz forinton maradjon, salva nihilominus transactione remanente, és azon száz forintot az több atyafiak az fölbontó párton, egy esküttt erejével megvehessék, az iránt megkötvén nemesi szabadságunkat. Melynek bizonyságára ez pecsétünk és kezünk irásánál erösitett levelünket, végezésünket roboráljuk, confirmáljuk, anno et die ut supra. Gersei Pethő László mp. (P. H.) Ákosházi Sárkány János mp. (P. H.) Babocsay Ferencz mp. (P. H.)

Eredetije az Országos Levéltárban „*Contract. et Transact*“ Tom. XII. nr. 164. jelzet alatt.

Közli: Köszeghy Sándor.

* Ezen halászeszközök tüzetes leirását lásd *Hermann Ottó*-nak „A Magyar Halászat“-ról irt kitünő munkájában. (tk.)

MAGYARORSZÁG

KI- ÉS BEVITELI FORGALMA

AZ 1743. ÉVBEN.

MAGYARORSZÁG KI- ÉS BEVITELI

Des kön. Hungar. Dreissigst-Direc-

Über die vom 1-ten Jänner bis letzten Dezember 1743, aus verschiedenen Ländern in das Königreich Quantität und beiläufig das

Nahmen deren Waaren, Sachen, Viehs und Effecten	Nach dem Gewicht, Stück									
	Österreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
	von 1-ten Jänner									
Armaturen ... ... fl.	7528½	21	3647½	—	4202	—	76	—	—	8
Asche und Potasche Z.	6¾	2222¾	20½	1355	—	20	—	35	—	—
Bier ... ... Eimer	242	529	—	11	—	—	—	2187¼	—	—
Blei ... ... Pfund	1011½	—	201¼	—	113	—	—	—	12	37
Brandtwein ... ... Eimer	26¾	7307	—	195¼	7	7½	1304	39¾	12	291
Butter und Käs ... Pfund	236¾	2045¾	381	26¾	253¾	6¼	621	¾	106	—
Confect ... ... fl.	3517½	4½	215	46	128	—	—	1405	—	—
Decken und Teppich fl.	188	224½	617½	—	47	—	—	26	1005	—
Eisen u. Eisen-Waaren fl.	258236¾	95	1551	224	186	3	130	15316	40	2895
Farben ... ... fl.	17046¾	760	6007½	72	6819	4	152	—	—	2
Federn ... ... fl.	8	118	108	316	30	12	—	—	—	—
Fische Fluss u. Teich- fl.	115	64729	2637	2886	662	—	121	2082	559¾	3
„ Meer-... ... ... fl.	10438½	263½	9154	100	2927	1	1797	173	—	—
Flachs, Hanff u. Werch Pf.	66½	3649½	326	1492½	43¾	¾	83½	4	63½	
Fleisch frisches ... ... fl.	4	3918½	—	66	—	—	499	12	116	—

FORGALMA AZ 1743. ÉVBEN.

torats Kauff- und Handlungs-Summari Extract.

Hungarn ein- und von dannen ausgeführte Waaren, Sachen, Vieh und Effecten, mithin, was die Kapitale derenselben ausmache, als:

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Neoaquisit, Banat, Temesw., Slav. et Croat.		Türkhey		Wälschland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.				
bis 31. Dez. 1743.											
										fl.	fl.
9	2463	—	—	16	—	500	—	—	—	15979	2572
—	—	—	—	—	—	—	—	27¼	3632¾	98	11004
—	2	—	—	—	—	—	—	242	2729¼	251	429
—	62½	—	—	—	—	—	—	1337¾	434½	15068	4365½
98	162½	—	—	4	—	—	—	1451¾	7741½	13347	48970½
8½	73½	—	—	3	—	½	—	1609½	2153	19319	2407¾
—	37	—	21	280	—	—	—	—	—	4140½	1513½
2249½	9	260	469	—	—	—	—	—	—	4367	728½
13	7901¾	—	900	—	—	—	—	—	—	260156¾	53395¾
4	112½	—	36	318	—	1578	—	—	—	31925¼	1244½
—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	149	446
5541½	488	—	—	—	—	—	40	—	—	9636¼	7025
336	17½	—	—	305	—	99	—	—	—	25056½	555
4	179	5	51½	—	—	—	—	592¼	5380¼	6012¾	2899
—	58	—	—	—	—	—	—	—	—	619	4054½
									Übertrag	295502	2562117¼

Nahmen deren Waaren, Sachen, Vieh und Effecten	Nach dem Gewicht, Stück,									
	Österreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Fleisch gesel., geräuch. fl.	21	340¾	—	—	—	54	302	216	164	—
Galanterie-Waaren ... fl.	3787	805	1221	—	4222	—	639	—	—	—
Garn und Zwirn ... fl.	20291¼	510	4978½	29	609	159	914	5	225	70
Gewürtz und Spezerei fl.	66208½	93½	15381	139	36772	47	6328	216	—	461
Glass ... ... fl.	5848	40	2178	49	185	—	323	—	8	13
Gold u. Silbergespinstarbeit fl.	3197	27	1874	15	9738	125	884	—	—	164
Gold u. Silber leonisch fl.	330¾	—	696½	7	1574	—	5	—	—	—
Haar ... ... fl.	1627½	182	17	382½	—	—	—	—	—	—
Haut und Fell roh ... fl.	6001½	21264	3302	16453	1644	1505	11200	8046	12921½	11692½
Detto gearbeitet... ... fl.	25342¼	2241½	38150	11376	33125	1622	12930	624	12346	3092
Heu und Stroh ... ... fl.	472	30854½	10	2	—	—	5	164	—	8
Holtz und Holtzwaaren fl.	75419¼	7719½	1223	22	8	30	409	41	6342½	162½
Hönig... ... ... Eimer	9½	3968½	—	1019½	—	351	41½	1321½	98	1
Hopfen, Garten u. Erdgewächs fl.	3678	6960½	10959	4480	1575	1026	1695	983	70	—
Jubellen ... ... fl.	—	—	—	—	—	—	421	—	58	—
Insslicht ... ... Pfund	37½	263¾	—	648¼	1¾	16	1½	41½	43	2
Kälber ... ... St.	47	1690	12	9	—	—	101	—	70	10
Knoppern ... ... Mzt.	3280	10442	885	—	170	—	—	—	—	—
Körner, Waiz u. Getrayd fl.	13	499454½	714	48438	—	121	5502	8347½	2867¼	10758
Gersten und Haaber fl.	5	167772¼	45	2920	—	25	4915	7523	106	1253½

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Neoaquisit, Banat, Temesw., Slav. et Croat.		Türkhey		Wälschland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.				
										fl.	fl.
									Fürtrag	295502	2562117 1/4
4162	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4649	610 3/4
26	2	—	—	155	—	310	—	—	—	10360	807
10	564	422	188	20	—	1343	—	—	—	28812 3/4	1525
803 1/2	779	—	499	1983 1/2	—	3220	—	—	—	130696 1/2	2229 1/2
3	366	—	678	1655	—	1	—	—	—	10201	1146
68	40	—	—	—	—	15024	—	—	—	30785	371
3	50	—	19	80	—	220 1/2	—	2909 3/4	76	10921	117
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1644 1/2	564 1/2
216	4002	—	1479	195	234 1/2	—	—	—	—	35480	64676
3093	2569 1/2	2805	88 1/4	—	—	4746	—	—	—	122537 1/2	21613 1/4
—	104 1/2	—	—	—	—	—	—	—	—	487	31133
993 3/4	10652	—	723 1/2	—	—	—	—	—	—	84395 1/2	19450 1/2
387	4	—	—	—	—	—	—	536	6665 1/2	3790 3/4	70113
642 1/2	672 1/4	—	—	—	—	—	—	—	—	18619 1/2	15121 3/4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	479	—
43	45 1/4	—	—	—	—	—	—	126 3/4	1016 3/4	1455	10712 1/2
23	147	—	—	—	—	—	—	253	1856	512 1/2	6053
—	407	—	—	—	—	—	—	4335	10849	2268 1/2	3324
199 1/4	1242 1/4	—	—	—	—	—	—	—	—	9195 1/2	568361
71	418	—	—	—	—	—	—	—	—	5142	179912
									Übertrag	1815864 3/4	4543271 1/2

Nahmen deren Waaren, Sachen, Viehs und Effecten	Nach dem Gewicht, Stück,									
	Österreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Hülsenfrücht... ... ... fl.	9449½	21142	342	1496½	6	186½	44	885	151	175½
Krammerei-Waaren... fl.	10294½	9223	69306	3474½	31273	614	6170	1750	16673¼	8645½
Kühe... ... ... St.	69	170	13	30	1	—	88	8	362	11
Kupfer, roches ... Pfund	9½	1	2½	—	—	—	—	7¾	—	29½
„ gearbeittes „	41¾	1¼	1¼	¼	—	¼	½	5	2	139½
Leinwath... ... ... fl.	36701½	874½	34167¼	275½	19218¼	29	66302	2	486¼	2640½
Catton u. halb Catton fl.	1356¾	10	2071	—	2767¾	—	237¼	—	—	2
Material-Waar ... ... fl.	25469½	2059½	11540	708	3342	2441	4805	761	223	3329
Messing, roches u. gearbeites Pfund	189¼	—	½	—	8	—	4¼	¼	—	½
Obst, Türk. u. Wällisch fl.	14178½	3780	155	61	1118	65	95	1002	732	
Ochs ... ...St.	16	40778	2	12316	8	53	554	60	18526	2
Oel und Baumöhl ... C.	1372¾	272½	3	16½	22¾	—	5¼	—	—	¼
Olitäten ... ... fl.	716	397	60	818	—	290	2	556	37	1
Pappier ... ... R.	696½	12½	4603½	24	535	—	116	44	15	171
Pferde... ... ...St.	189	777	10	588	37	23	375	20	861	5
Pulwer, ... Pfund	154¾	—	½	—	1¼	—	—	—	—	—
Salniter ... ... Pfund	4½	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Schwefel... ... ... Pfund	40½	902¾	5	—	—	—	—	—	—	2
Schaaf ... ...St.	19	50945	35	22106	116	1497	3056	301	8946	202
Schweine... ... ...St.	7	22674	20	1356	—	105	208	107	1374	199

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Neoaquisit, Banat, Temesw., Slav. et Croat.		Türkhey		Wällschland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.				
										fl.	fl.
									Fürtrag	1815864 3/4	4543271/2
71	2969	—	—	1752	—	—	—	—	—	11815 1/2	26854 1/2
18540 1/4	17396 1/2	1421 3/4	932 1/2	859	—	3814	—	—	—	240999	42936
165	226	—	—	—	—	—	—	698	445	7670	5468
11	1 1/4	—	—	—	—	—	—	23	39 1/2	775	1947
13 1/4	3 3/4	—	—	—	—	—	—	58 3/4	150	3364	12391 1/2
164	2346	749 1/2	—	273	—	1160	—	159221 3/4	6167 1/2	724048 1/2	19686 1/2
21	78 1/4	860	11 1/2	—	—	599 3/4	—	7913 1/2	123 3/4	127240 1/4	1145
144 1/2	521	—	71	2016	—	35	—	—	—	47575	9890 1/2
—	3 1/4	—	—	—	—	—	—	202	4	7835	150
271	479 1/2	—	—	3374 1/2	—	20	—	—	—	19944	5390 1/2
16797	3143	—	—	—	2424	—	—	35903	58794	684776	2112622
—	75 3/4	—	147	789 1/2	—	—	—	2192 1/4	511	3964 1/2	5116 1/2
—	104	—	8	41	—	—	—	—	—	856	2183
—	186	2	299	297	—	—	—	6265	2283 1/2	9919 1/2	3385 1/4
672	7	—	—	—	—	—	—	2144	1420	45076	30836
1/2	19	—	—	—	—	—	—	157	19	5074 1/2	516
—	—	—	—	—	—	—	—	4 1/2	—	70	—
—	—	—	—	2 1/2	—	—	—	48	904 3/4	471	9287
2744	737	—	—	—	—	—	—	14916	75788	19697	124011
9116	54	715	—	—	—	—	—	11440	24495	38268 1/2	119466
									Zusammen	3104785 1/4	4485523 1/2

Nahmen deren Waaren, Sachen, Vieh und Effecten	Nach dem Gewicht, Stück,									
	Österreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Seiden-Zeug reich ... fl.	1988	—	252	—	665	—	46	—	—	—
„ ganz Seiden-Zeug ... ... fl.	19983	—	6952	—	8463	—	317	—	—	—
Halb Seiden-Zeug ... fl.	6969½	—	1947	—	199	—	282	—	8	—
Seiden ... ... Pfund	1298½	11	198¼	—	297	—	22	11	—	5
Steine... ... ... fl.	6466½	1560	54	772	23	—	185	67	—	58
Taback ... ... Z.	—	5572¼	43½	3727⅜	71½	784⅝	4	4532⅝	10¼	21
Tuch ... ... St.	1511½	113¾	14622	366	5009¾	14½	800	47¼	2792	83¼
Wachs ... ... Pfund	—	820½	—	30½	¼	1¼	—	—	257¾	—
Wein ... ... Eimer	9391½	34106	358	3110	7½	3126	48	33915	98	1024½
Wildpräth ... ... fl.	—	40650½	—	348	—	38	8	—	—	—
Wolle ... ... Pfund	45	15321½	14½	5686½	¾	4¾	18	41¼	49	1
Zeuch... ... ... fl.	5139½	2	11222	9	7917¼	—	1219	11½	4	4
Zinn ... ... Pfund	272	¼	9¼	⅜	27½	—	5	¼	—	3
Zucker ... ... Pfund	2097¼	—	871½	—	937	—	67½	—	—	4

Notandum: Dass jedoch von hievorstehenden Capitals-Summen all-das Jenige zu defalciren
Directorats verfassste derlei Mercantil-Extracten, aus Oesterreich, Mähren, Schlessien, Pohln, Italien
werde; Sintenmahlen allsolches per Transito in Hungarn gelanget, und unter solch obige 6
Schlysslichen wird auch der Werth aller in solchen 1743-ten Jahr frei Ein- und ausgeführ-
darunter verstanden) nach deren Dreissigst-Beamten quartalliter gemachten anzeig hiemit ange-

A m. kir. orsz. levéltárból.

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Neoaquisit, Banat, Temesw., Slav. et Croat.		Türkhey		Wällschland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.				
										fl.	fl.
									Fürtrag	3104785 1/4	4485523 1/2
—	15	—	—	213	—	—	—	—	—	3164	15
897	333	—	411	5057	—	3345	—	—	—	45014	744
—	—	—	—	360	—	2120	—	—	—	11885 1/2	—
6	7 1/2	134	—	—	—	1 1/2	—	1957 1/4	34 1/2	20022 1/2	299
—	156	—	—	15	—	3	—	—	—	6746 1/4	2613
729 3/4	16 3/4	—	1/4	—	—	4 3/8	—	863 3/8	146547/8	9956	117407 3/4
244 1/2	75 1/4	300	111 1/4	36	—	678	—	25993 3/4	811	504536	9492
442 3/4	3 1/2	310	—	—	3045 3/4	—	—	1010 3/4	3901 1/2	40489	161198 1/2
1921 1/2	15533 1/2	—	—	106 1/2	—	—	—	11931	90815	35992 1/2	621655
7 1/4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15 1/4	41036 1/2
40 1/4	95 1/2	1236	10450	—	—	—	—	1403 1/2	17811 1/2	18925 1/2	317283
81	94	—	—	—	—	1398 1/2	—	26981 1/4	120 1/2	333549 3/4	1561 1/4
1 1/4	1	—	1	2	—	1/2	—	317 1/2	5 7/8	9460	311 1/4
17	36 1/2	—	6 1/2	91 3/4	—	103	—	4185	47	184430 1/2	1856 1/2
									Zusammen	3473572	2899199 3/4

komme, wass die ex parte des Siebenbürgischen Dreissigst- und Neoaquisitischen Mauth-Wegweis- und Teutschland nacher Siebenbürgen oder ad Neoaquisitica eingeführt worden zu sein auszeigen Rubriquen ebenfahls mitbegriffen ist.

ten privat Sachen, Waaren, Vichs und Effecten (das immediate Königl. Guth keineswegs mitsezet in Summa Betragend 598946 3/4 fl.

Közli: Kőszeghy Sándor.

A HALÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ.

Az alább következő tanuvallatást, melyet hazai halászatunk multjának némi megvilágitása érdekében kivánunk közleni, Pécsujfalusi Péchy Zsigmond, kir. itélőmester eszközölte 1738 máj. 19-én Tisza-Tokaj városában. A törvényes vizsgálatot a kir. jogügyek igazgatósága képviseletében Sajghó János aligazgató kérelmezte azt hozván fel okul reá, hogy a fiskusnak Tisza-Lökön lakó jobágyait az ottani földesurak: Kállay János, Buday László és báji Patay Sámuel a Tiszán való szabad halászásban, melyhez rég idő óta joguk van, mintegy 14—15 év óta jogtalanul akadályozzák. Egy nemes embert *halászbirónak* megeskettettek, révészeikkel vigyázttattak a lökiekre, hogy ne halászhassanak, vagy ha halásznak, a zsákmányból a földesurakat megillető egy harmadrészt követeljenek tőlük. Ezek az intézkedések képzelhetőleg tettleges összeütközésekre nyitottak utat; az orvhalászok ép oly vakmerők és elszántak, mint az orvvadászok. A földesurak kémei — bizonyosan jó jutalom fejében — még erőszakosabban léptek fel s nem elégedtek meg, hogy a fogott halat elkobozták, hanem még a halászó szerszámokat is megsemmisitették. A sok panasz végre arra birta a jogügyek igazgatóságát, hogy adózó jobbágyai érdekében, mely az ő érdeke is volt, közbelépjen és a törvényes eljárást az önkényeskedő földesurak ellen megindittassa. Mi lett az eredménye? nem tudjuk, csak sejthetjük, hogy a felperes érvényt szerzett a maga igazságának.

Ime az okmány:

1-o. Tudja e a tanu és hogy tudja, hogy annak előtte szabad volt mindenkor közönségesen Lök mellett halászni a Tiszán a löki lakosoknak, ugy a királyi fiscus, mint a több compossessor uraimék fundusin levőknek?

2-o. Ki kezdte a földesurak közül tiltani azon halászást a löki községnek és hány esztendőtől fogvást, és nemde nem már most harmadot vesznek a földesurak, és kik azok, a halászoktól?

3-o. Tudja e a tanu, hogy a fiscalis funduson levőknek még csak verséket sem engedik tartani a Tisza vizében?

4-o. Tudja e, avagy is nemde nem akkor mindjárt közönségesen

hallotta a tanu, hogy a fiscalis taxását, nevezet szerint kit? csupán csak a versékkel való halászásért nemzetes Patay Sámuel uram emberei, nevezet szerint kik? megkötözték és rabnak mondván ugy megkötözve Bájba Patay uramhoz vinni akarták, mindazáltal azon szegény megkötött fiscális embernek az apja reménkedésére micsodás kiváltó pénzt vontak meg rajta?

5-o. Azon kötést kik látták és a kiváltást is ki tudja?

Ad quae de eo utri puncta (a mely kérdő pontokra) primus testis agilis Michael Pap incola possessionis Lők, piscator, annorum circiter 40 in oppido Tisza-Tokaj, die 19 Maji adjuratus examinatus fassus est ad 1-um (Első tanu Pap Mihály paraszt ember, lőki lakos, halász, körülbelül 40 éves, Tisza Tokaj városában máj. 19-én megeskettetvén, kikérdeztetvén vallotta az 1-őre): Jól tudja, hogy annak előtte mindenkor szabad volt közönségesen löki lakosoknak, valamint királyi fiscus, ugy hasonlóképpen a több compossessor uraimék fundusin levőknek Lök mellett a Tiszában halászni, mivel mioltától Lökre szakadott a fatens, szabadon maga is halászott. Ad 2-dum. Tudja, a mint reflectálhatja magát a fatens, hogy Tiszában való lökieknek deutralis halászást csak valami nyolcz esztendő elött nemzetes Patay Sámuel és Buday László uraimék megtiltották és tiltani kezdették, amint is megeskettetvén, nemes Szabó István uramat halászbirónak tették és az által halakból legelsőbben is szegény löki lakosoktól szedetni kezdették a *harmadát* két esztendeig azután Buday László uram Szabó Gergely nevü révész által deutralis harmadot fönt nevezett urak szedették, most pediglen nemcsak harmadot szedetnek, hanem a hol megtalálják, versékbe* is, mindenestől elvitetnek ő kegyelmek. — Ad 3-ium: Tudja, hogy fiscalis fundussin levőknek csak verséket sem engedik tenni a Tiszába, amint is Gombos János nevü nemzetes, Patay Sámuel uram embere, Szabó György nevü, fiscalis funduson levö embernek a verséket fejszével össze vagdalta. — Ad 4-tum: Jelen levén a fatens, látta mikor Gombos János és Kossis János, nemzetes Patay Sámuel uram emberei Szabó György nevü, királyi fiscus taxását csupán csak versékkel való halászásáért megkötözték és rabnak mondván, megkötözve Bájba Patay uramhoz vinni akarták; azt látván Szabó Györgynek az apja, hogy ugyancsak Bájba viszik, kezdett reménkednie nekik és nagy kéréssel, két máriással szegényt kiváltotta, noha három máriást fönt nevezett Patay Sámuel uram emberei kértek volna tőle. — Ad 5-tum vallja, hogy azon ember megkötözését és kiváltását nemes Szabó István akkori *halászbiró*, Bakaj István mostani kisbiró és Kovács György, jelen levén, látták, tudják is bizonyosan.

* Ez az ismeretes *varsa* hálóeszköz nevének felhangu alakja.

Secundus testis providus Michael Szabó, incola prossessionis Lök, annorum circiter 49, adjuratus, examinatus, fassus est ad 1-um (második tanu Szabó Mihály löki lakos, mintegy 49 esztendős meghiteltetve, kikérdeztetve vallotta az 1-őre): Tudja, hogy annak előtte circiter nyolcz esztendő előtt mindenkor szabad volt lökieknek, valamint királyi fiscus, ugy a több compossessor uraimék fundusin levőknek közönségesen Lök mellett Tiszában halászni. — Ad 2-um Kállay Jánosné asszonyom, Patay Sámuel és Buday László uraimék a löki községnek a Tiszán való halászást megtiltották oly formán, hogy ha a *harmadát* ő kegyelmeknek fognák adni, megengedik a további halászást is. Azután is azonnal nemes Szabó Istvánt *megeskettetvén, halászbirónak* vették és az által egy ideig, azután Vörös alias Szabó Gergely, Buday László uram révésze által harmadot szedettek ő kegyelmek; most pedig nemcsak harmadot hanem a hol versékben is megtalálják a halakat Patay uram emberei, mindenestül Bájba viszik; amint is az idén mikor készültek volna löki lakosok nemes kamarára, kivánván némely halakkal kedveskedni, szerzettek egy gyönyörü szép potykát és midőn elevenen tartották volna a vizben, Gombos János, Patay uram embere erőszakosan elvevén a községtől, Bájba Patay Sámuel uramhoz, avagy máshova vitte é? nem tudja, se nem hallotta a fatens. — Ad 3-um Tudja a fatens, hogy fiscalis fundusin levő löki lakosoknak csak verséket sem engedik tenni a Tiszába, amint szájából hallotta a fatens Gombos János nevü, Patay uram emberinek, a ki a verséket is gyakran összevagdalta, de nem tudja kiét?, hanem hallotta, hogy Szabó Györgynek is, fiscalis funduson levőnek harmad éve össze vagdalta, volna. — Ad 4-um hallotta közönségesen mindjárt a deutralis casust a fatens, hogy Gombos János és Kocsis János, nemzetes Patay Sámuel uram emberei, Szabó György nevü királyi fiscus taxását csupán csak versékkel való halászásért megfogván megkötözték és rabnak mondván megkötözve Bájba Patay uramhoz vinni akarták volna, azután szegény megkötözött fiscalis embernek az apja reménkedésére s kérésére nagy nehezen két máriásért felszabaditották. — Ad 5-um: Tudja, hogy deutralis megkötözésnek alkalmatosságával jelen lévén Pap Mihály, látta azon embernek megkötözését, amint mondotta is fatens előtt, hogy Pap Mihály jelenlétében szegény Szabó György, fiscalis funduson lakozó ember, két máriással rabságtól kiváltotta volna magát.

Tertius testis agilis Gregorius Kovács annorum circiter 43, incola possessionis Lök adjuratus, examinatus, fassus est ad 1-um (harmadik tanu Kovács Gergely, körülbelől 43 éves, löki lakos megeskettetvén, kikérdeztetvén vallotta az 1-őre): Tudja bizonyosan, mivel Lökön is nevelkedett, hogy annak előtte szabad volt mindenkor a löki községnek közönségesen Lök mellett Tiszában halászni. — Ad 2-um vallja, hogy

Kállay János, Buday László és Patay Sámuel uraimék löki községnek valami nyolcz vagy kilencz esztendő előtt kezdették tiltani a halászást, amint is azonnal *nemes Szabó István uramat megeskettetvén, halászbirónak tették* és az által Kállay János és Patay Sámuel magok részére, Buday László uram pedig maga részére Szabó Gergely nevü maga révésze által szedették a halakból harmadát löki lakosoktól. — Ad 3-um Tudja, hogy fiscalis fundusin levőknek csak verséket sem engedik tenni a Tiszába, amint is Gombos János, Patay Sámuel uram embere, Szabó György nevü királyi fiscus fundusán levő emberinek verséit fejszével összevagdalta ez idén is, azelőtt is, mely verséknek való megvagdalását, hogy Patay Sámuel uram parancsolatjából elkövette volna, szájából hallotta Gombos Jánosnak. — Ad 4-um uti secundus testis quoad omnia (mindent mint a második tanu) Ad 5-um: Tudja, hogy deutralis királyi fiscus embereinek megkötözését látták Bakay István, mostani löki kisbiró, nemes Szabó István és Pap Mihály, akik kiváltását is azon fiscalis embernek, mivel jelen voltak, jól fognak tudni.

Quartus testis agilis Johannes Sallay annorum circiter 36, incola possessionis Lök adjuratus, examinatus, fassus est ad 1-um, uti primus, secundus et tertius testis excepto eo, hogy deutralis halászást circiter ante annos 14 vel 15 Kállay János, Patay Sámuel és Buday László uraimék tiltani kezdették. A 3-um, 4-um, et 5-um tertii testis per omnia fassionem confirmat.*

Közli I. J.

* A m. kir. orsz. Ltárban N. r. a. fasc. 1295. No. 73.

VEGYESEK.

Pest városa kétszáz év előtt. Hogy micsoda állapotban került ki Pest városa a török uralom alól, s hogy az azóta lefolyt egy évtized alatt miként kezdett ismét talpra állani? — mindezekről érdekes adatot nyujt az az összeirás, mely az Orsz. Levéltár többi 1696. évi adólajstromai közt őriztetik.

Volt benne 1696-ban: 192 polgári ház, ebből 10 ház a tanácsosoké, a mi azért fontos, mert ezek az adó alól föl voltak mentve. Városi köteléken kivül állóknak, t. i. nemeseknek vagy katonáknak összesen volt 36 házuk. *Az egész városban volt tehát 228 ház.* Ebből — a tanácsosok 10 (szintén jórészt nagyobb) házát leszámitva — az összeirás osztályozása szerint van: 4 nagyobb, 46 kicsiny és 168 egészen apró ház.

Házzal biró polgár (t. i. családfő) van: 192, háznélküli polgár: 22; napszámból élő, de mégis némi csekély lakásbért fizető: 65; lakásbért nemfizető napszámos: 27; s végül városi köteléken kivül álló nemes vagy katona: 36. *Összesen tehát volt a városban 342 családfő, mi tehát körülbelül 1800—2000 főnyi mindkétnembeli lakosságnak felelne meg.*

A város *kereskedelmét* képviseli 3 kereskedő, kik posztókat s egyéb árukat saját boltjukban árusitanak el. Van még 3 kalmár és 1 vasárus, a kiknek boltjuk nincs.

Iparosa, kézmüvese van összesen 93. Ebből 10 szabó; 7—7 szücs, varga és ács; 4—4 csizmadia, gombkötő, borbély, bodnár, kőmüves, lakatos és asztalos; 3—3 mészáros, szappanos, takács és pék; 2—2 kovács, kerekes, aranymüves, esztergályos, puskaagycsináló és végül 1—1 patikárius, *hóhér* (!), szijgyártó, nyereggyártó, üveges, fazekas, kötélgyártó, mézeskalácsos, kéményseprő, puskamüves, kőfaragó és pipacsináló.

A polgárok *gazdálkodása* is, igen kisszerü volt. Az 1695. évben a város határán termett 944 mérő gabona. Mindössze csak 3 major volt az egész határon. A házak mellett kert is csak 115 volt, vagyis az összes házaknak csak mintegy fele része volt kerttel ellátva. Az egész Duna mentén 4 malmuk volt a polgároknak.

Egyáltalán az összeirás is szükségesnek tartja külön kiemelni, hogy Pest városa legnagyobb részében még nincs felépülve. Alig hogy felszabadult a török uralma alól, lakosainak a pestis elől kellett menekülniök. Mostani lakosaival mintegy ujonnan települt meg. *Polgárai szegények.* Földmiveléshez a talaj kedvezötlen, mert homokos és termékenysége is csak közepes, kitéve lévén a Duna áradásainak, legelőjüknek is kevés hasznát veszik. Azonkivül a sok katona, a császári és megyei futárok, posták tartása következtében a határukban termett szénából egy csipetnyi sem marad a polgároknak, nem is szólván arról a nagy kárról, a mit ez az örökös járó-kelő ember a vetésekben visz véghez. Szőlőhegyük, erdejük semmi sincsen. Az épületekhez és eszközökhez szükséges fát pénzen kell venniök. Halászatot nem üzhetnek, mert attól a budai kamarai jószágigazgatóság teljesen eltiltotta öket.

És — igy kiáltanak fel az összeirók — ez a hely szabad királyi város, melynek ős időktől vannak szabadalmai s egykor az ország legelső városai közé tartozott! Most azonban szegénysége miatt szabadalmait nem érvényesitheti, de sőt a legkülönbözőbb terhekkel sujtatik: katonatartással, tizedadással, fogyasztási adóval, stb. . . .

Ez igazán a csecsemő Pestnek képe, s ki ismerne rá ebből, arra az óriásra, kinek oly hatalmas erőkifejtéseiben, s mégis fiatal fenségében naponta gyönyörködünk. . . (*T.*)

Halászó gyalom. A sátor-alja-ujhelyi pálosbarátoknak egy 1660. körüli (Orsz. Ltár, Paul. Ujhely no) 1376. urbáriumában Bodrogh-Olaszi mezőváros halászatáról ezt olvassuk: „Bodrogra olyan gyalom kell, aki 140 szemre legyen kötve, a szeme pedig legyen olyan, akin az embernek 3 ujja kifér; hossza pedig legyen 60 öl és vastagszerő fonálbul.“ (*t. k.*)

Országos felügyelőség a görög kereskedők fölött. Ez az érdekes intézmény 1665-ben létesült, midőn Vesselényi Ferencz nádor a Tiszán innen és túl tartózkodó összes görög kereskedők elüljárójává és felügyelőjévé (praefectus seu inspector), nádori és királyi helytartói hatalmánál fogva ráskai *Soós Gábort* Felsőmagyarország főpostamesterét nevezte ki. (A kinevezési okirat másolata az Orsz. Levéltárban N. R. A. f. 933—44.) A nádort erre az elhatározásra az inditotta, hogy Nagy-Várad elpusztulása után, a görög kereskedők tömegesen a Tiszán tuli s innenj megyékbe és városokba menekültek, de sehol semmiféle hatóság vagy felügyelet alatt nem állottak. Minthogy pedig a görögök közvetitették a török hódoltsági terület kereskedelmét, ennek leple alatt sokan közülök jó pénzért, a török részére kémszolgálatokat is teljesitettek, sőt gyakran áru gyanánt még fegyvereket is becsempésztek, annál könnyebben, mert

eddig semmiféle községi kötelékben nem éltek. Az uj felügyelőnek tehát azt tette kötelességévé a nádor, hogy a görög kereskedők összes dolgaira felügyeljen, őket rendben és számon tartsa, s visszaéléseiket korlátozza. Kivétettek azonban alóla azok a görögök, kik magyar nemességet szereztek vagy szerezni fognak. Egyáltalján sajnosan nélkülözzük a felügyelőnek adott *részletes* utasitásokat, sőt idáig még azt sem tudjuk, meddig müködött ez a felügyelői intézmény. Annyi azonban bizonyos, hogy ez volt az első lépés: hogy a görög kereskedők nálunk meghonosodjanak s véglegesen megtelepedjenek. Debreczen, Miskolcz, Tokaj és sok más város görög lakossága ettől az időtől kezdve származik s mikor legnagyobb részük ilyen módon községi kötelékbe állott, alkalmasint a külön felügyelet szüksége is csakhamar magától megszünt. (*i.*)

FIUME KERESKEDELME A KÖZÉPKORBAN.

(II. és befejező közlemény.)

Irta: FEST ALADÁR.

3. Közlekedési viszonyok szárazon és vizen.

A) Szárazföldi közlekedés.

Aki Fiumében csak egyszer is megfordult, bizonyos meglepetéssel láthatta, hogy ott még a mai napig is fenmaradt a szállításnak legprimitivebb neme, a *teherhordó állatok* használata. A város utczáin napnap után látni az isztriai hegyekről jövő *csics*-eket, amint két oldalt faszenes zsákokkal vagy egyéb kötegekkel megrakott apró, csenevész, hosszuszőrü, nagyfejü lovaik vagy öszvéreik mellett ballagnak. A Fiuméből Isztria belsejébe vezető pompás kocsiuton szekeret látni a legnagyobb ritkaság: a konzervativ hegyi nép megmaradt ősi kezdetlegességében és a maga szegénységében a kocsit még most is elérhetetlen luxusnak tartja.

E kezdetleges állapot még csak nemrég rendes és általános volt Fiume környékén, az isztriai és horvát partokon s Dalmácziában egyaránt. Az Adriai tenger egész keleti partvidékén *kocsiutak egyáltalán nem voltak* egészen a mult század elejéig. Az első országut Fiumétól Laibachig VI. Károly császár uralkodása kezdetén épült meg. A tengeri kereskedelem érdekei iránt élénk érzékkel biró császár 1717-ben inditotta meg az ut épitésére vonatkozó intézkedéseit. A fiumeiek kaptak az alkalmon s városuk részéről 500 aranyat szavaztak meg a Fiume területére eső utszakasz költségeihez.[1]

1728-ban kész volt az első laibach-fiumei országut; a császár ez évben *hintón* érkezett a város látogatására.[2] Jóval később, csak Mária Terézia országlása idején (1771-ben) adatott át a forgalomnak a *fiume-*

[1] Kobler i. m. IV. r. 12. fejezet. (1717. okt. 3-iki tanácsvégzés.)

[2] E császárlátogatás egykoru leirása *Tomsichnál:* Notizie storiche sulla città di Fiume, 1886., 218. és k. ll.

károlyvárosi országut, mely nevét (Via Carolina) ugyancsak Károly királytól, mint kezdeményezőjétől nyerte.[1]

Fiume e részben még jóval meg is előzte Dalmácziát, hol 1797-ig — vagyis a velenczei uralom bukásáig — *egyetlenegy kocsiut sem épült.* A franczia uralom alatt létesült ott az első uthálózat, mely azonban még 1812-ben is Spalatónál véget ért. Ragusában az első kocsit 1830-ban látták. Egy állomásra odarendelt osztrák ezredparancsnoknak volt tulajdona, ki hajón hozatta oda. Miután azonban utak hiján használatba nem vehette, kénytelen volt egész otttartózkodása idején házánál hevertetni.[2]

A középkorban tehát Fiume összes szárazföldi forgalmát kizárólag teherhordó állatok közvetitették. Hasonló volt az állapot Triesztben és Isztriában. Krajna kereskedését a tengerparttal 40.000 teherhordó állat szolgálta.[3] A hajcsárok (mussolati) hosszu karavánokban vezették le Krajna felföldéről a vas-szállitmányokat Fiume kikötőjéhez s onnan ismét olajos tömlőkkel megrakott állataikat fel Laibach felé. Fiuméből Laibachnak az időben két ösvény vezetett, melyek Klanában (Castua fölött) egyesültek. E két ösvényutról emlitést tesz egy 1554-iki határjárási okmány.[4]

A személyforgalom természetesen hasonló eszközökre volt utalva. Lóháton utazott mindenki, még az öreg emberek is. Egy előrehaladott koru tanácsos, Vidonich Mór, egy bizonyos pörös ügyében lóháton volt kénytelen Senosetschbe utazni Ellacher Tamás kapitányhoz.[5] A krajnai kereskedők lóháton érkeztek és távoztak; igy steini Lénárt, kiről feljegyezve találjuk, hogy valaki szóba állott vele, midőn Fiuméből ellovagolt (equitanti extra terram Fluminis).[6] Egy esetben a fiumei adós, ki egy krajnai kereskedőnek a tőle kapott vasat ki nem fizette, kötelezi magát, hogy hitelezőjét *lovával* együtt eltartja Fiumében, mig a követelést meg nem téritette.[7]

B) Tengeri közlekedés.

A szárazföldinél nem sokkal tökéletesebb eszközökkel rendelkezett a vizi közlekedés. A vitorlás hajók régi esetlen szerkezetét tudvalevőleg csak 1512 után javitotta meg a zseniális *Doria András* génuai tengernagy. Az ő koráig a kereskedelmi hajókon csak a háromszögü „latin“

[1] Thallóczy: Oroszország és hazánk, 95. l.
[2] Pisani; La Dalmatie de 1797. à 1815., Paris, 346. l.
[3] De Franceschi: L'Istria, 259. l.
[4] Kobler i. m. IV. 12. fejezet („Antiche e nuove strade.“)
[5] Lib. civ. 488. l. Senosetsch szintén Walsee-birtok volt a trieszti parton.
[6] U. o. 448. l.
[7] U. o. 356. l.

vitorla volt használatban, mely egy magas, ferdén álló vitorlafára volt felvonva s csak az esetben felelt meg czéljának, ha a szél egyenesen az ut irányában fujt. Kombinált vitorla-manövert akkor még nem ismertek. A hajótest maga otromba volt, aránytalanul rövid, erősen kidülledő oldalakkal.[1]

Ily kezdetleges járómüvekre volt utalva akkor Fiume tengeri kereskedése is. Mindazáltal a kikötőjében azidétt megforduló hajók meglepő gazdagságot és változatosságot mutatnak ugy elnevezésükben, mint kétségkivül formájukban is. Ezek az akkor használatos különböző hajónemek a következők voltak:

Először is a *brigantino* meg a *fusta*. A brigantin hadi hajó, a fusta hadi naszád. Ilyeneket nem találunk fiumeiek birtokában. Csak azon kalóz-támadásoknál szerepelnek, melyeknek a fiumei kereskedőhajók többször áldozatul estek. A többi hajónemek ellenben mind az áruszállitás czéljainak szolgáltak, s csaknem kivétel nélkül előfordulnak fiumei tulajdonosok birtokában is, mint a fiumei kereskedelmi flotta részei.

Legnagyobb volt e teherhajók közt a *battello* („batellum"). A mai olaszságban ez elnevezés *nomen genericum*-má vált s általán hajót jelent. Hogy ez volt az akkor használatos hajók közt a legnagyobb, azt magas értéke bizonyitja. De Barnis Miklós battellóját 250 aranyon (1500 lirán) adja el a pápai Márkába.[2] Erre következett a *navigio* („navigium, navignium"); a mai olaszságban már elavulttá lett kifejezés, szintén csak általános „hajó" jelentéssel. Értéke 140—190 arany. Ezután a *caracca* („carachia"). Tommaseo nagy szótára szerint „nagy áruszállitó hajó". Egy fiumei árverésen 100 arany kikiáltási ár mellett 150 aranyon kelt el.[3] A caraccához közel járt a *cocca*. (Egy okmányunk a kettőt szinonimnak veszi: „cocha sive carachia.") Tommaseo szerint a cocca: „a génuaiaknál és katalánoknál használatos tengeri hajó." Ez a négy tipus — battello, navigio, caracchia, cocca — képviselhette az akkori nagyobb kaliberü, hosszu járatu kereskedelmi hajót.

Kisebb terjedelmü járómüvek voltak: a *marciliana*, a velenczeieknél és Fiumében is igen használatos — most már kiveszett — tipus.[4] Értéke 56—72 arany. A *baragozzo* („barchusium") jelenleg nagyobb fajta

[1] Eduard Graf Wilczek: Historische Genrebilder vom Mittelmeere, Wien, Konegen, 1894. 42. l.

[2] Lib. civ. 415. l. Sok adás-vételi szerződésünk van különböző hajókról. Az ezekben szereplő értékekről biztos következtetést vonhatunk az illető hajónemek terjedelmére.

[3] U. o. 695. l.

[4] Emliti *Molmenti*: La storia di Venezia nella vita privata. Torino, 1880.

halászbárka, milyet a Quarneróban halászó chioggiaiak (Chiozzoti) használnak. Értéke 20—99 arany volt. Ehhez közel járhatott a talán egyjelentésü *barchium*. Kisebb fajta valt a *barca*, mely átlag 15 aranyon kelt. A *brazzera* („brazara") kifejezés még most is járja a kisebb parthajózó bárkák jelölésére. A *saithia* tán halászbárka volt. *Linter* néven emlitvék a közönséges kisebb csónakok.

A középkori Fiumében majdnem minden valamirevaló kereskedőnek volt saját hajója, még pedig gazdagsága arányában kisebb vagy nagyobb fajta. A fiumei nagykereskedők okmányainkban sürün szerepelnek mint hajóbirtokosok. Igy de Barnis Miklós (battello, cocca és barca), Mikolich Miklós (navigio), Fermoi Ádám (caracca), Fermoi Mattiuzzi Bertalan (caracca), Donadovich Máté (baragozzo). Más fiumei lakosok kezén még baragozzók, marcilianák, barcák, csónakok. A nagyobb kaliberü hajók közül egy sem hiányzott a fiumeiek kereskedelmi hajórajában. Egyes esetekben a hajók több tulajdonosnak közös birtokát képezték, feliben vagy harmadrészben — a mely szokás a vitorlás hajóknál egészen a jelen század nyolczvanas éveiig fenmaradt. E társulások képezték mintegy embrióját a mai hajós részvénytársaságoknak.

A hajók legénysége jórészben a fiumei köznépből kerülhetett ki. A közjegyzői okmányokban gyakran szerepelnek tanukként vagy egyéb minőségben fiumei illetőségü tengerészek (marinarii).

Hajóállomásul, illetve kikötőül egyrészt a Fiumára torkolata, másrészt a város előtt elterülő nyitott révpart (splagia terre fluminis) szolgált. A kisebb hajók — baragozzo-tól lefelé — ugy látszik, elég alkalmas helyet találtak a folyóban.[1] A nagyobbak valószinüleg a város előtt szabadon horgonyoztak a csöndes fiumei öbölben.

Hogy miféle terhekkel jöttek e hajók Fiuméba, s minőket szállitottak innen, azt a fiumei áruforgalom anyagáról és irányáról szóló szakaszokból már amugy is tudhatjuk. Igen érdekes konkrét képet nyujt azonban egy-egy ily hajórakomány természetéről egy 1455-iki kimutatás, melyet forrásunkban megörökitve találunk. A fiumei a Rocha Miklós marcilianája ugyanis ez évben a következő árukkal indult meg tengeri utjára:

1. *Mikolich Miklós* részéről:
   52 drb *marhabőr*,
   6 teher (fassius) *vas*,
   2 baril *finom aczél*;
2. *Fanoi Ferencz* részéről:
   2 hordó (baril) *szög*,
   50 vég („macia") *kanavász*;

[1] Dictus Rainaldus debeat *barchusium* reduci facere in *fluvium* iuxta terre fluminis, *ubi nunc est*. Lib. civ. 247. l.

3. a florenczi *Delbene Rizzardo* részéről:
60 teher *vas*,
2 hordó *szög*,
517½ vég *len* és *kanavász* szövet;
4. *Mikolich Jakab* (Miklós öcscse) részéről:
147 drb *marhabőr*,
11 hordó *szög*,
1 teher *vas*;
5. a candiai a *Rocha Miklós* (a hajótulajdonos) részéről:
259 drb *marhabőr*,
2 hordó *szög*,
3 vég *darócz* (grissum album).[1]

E rakományban tehát együtt találjuk az olasz partok felé irányuló export-kereskedés valamennyi nevezetesebb czikkét: a nyers vasat, vasszögeket, marhabőrt és vásznat.

Ilyes árukimutatást vagyis szállitólevelet, ugy látszik, minden hajó köteles volt kiállitani, s e végből külön hajó-*scribák* voltak alkalmazásban.[2] Azonkivül használatban lehettek az igazoló- és védőlevelek — salvus conductusok — azon állam részéről, honnan a hajó kiindult. Fermoi Mattiuzzi Bertalan fiumei kereskedő Ortonából egy rakomány olajat az *arragoniai király salvus conductusával* szállit Fiumába.[3]

A rendelkezésünkre álló adatok kiterjednek még a tengeren való szállitásnak egy másik érdekes oldalára, t. i. a *hajóbérekre*. Kitünik ezekből, hogy a fiumei kereskedelmi flotta hajói igen-igen produktiv tőkét képviseltek. Egy baragozzo bérlete Fiuméból Patrasba (Görögország) és vissza 120 arany.[4] Ugyancsak egy baragozzo egyszeri utja Fiuméból Fermo kikötőjébe 55 arany.[5] Egy marciliana egyszeri átkelése az Adrián 10 arany.[6] Egy brazzera havi bérlete ½ arany.[7]

Egy más adatunk megengedi, hogy kiszámitsuk, mily arányban állott a vitelbér a szállitott áru értékéhez.

1454-ben ugyanis 41 milliar (410 mázsa) olajrakomány szállitásáért 90 aranyat fizet a megrendelő.[8] Az olaj tudvalevőleg az olasz partokról jött Fiumába az Adrián keresztül. Egy milliar olaj tehát ez utért mint-

[1] Lib. civ. 563. l.
[2] Ily scriba (irnok) emlitve u. o. i. h. 60.
[3] U. o. 1443. év, 149. l.
[4] U. o. 354. l.
[5] U. o. 355. l.
[6] U. o. 504. l.
[7] U. o. 619. l.
[8] U. o. 518. l.

egy 2·2 aranyat fizetett. Az olaj azévi középértéke 28 arany volt milliaronkint: tehát 28 arany érték után 2·2 volt a vitelbér az Adrián át, vagyis az áru értékének csaknem 8%-a.

A hajóba fektetett tőke tehát kitünően jövedelmezett: az alaptőke néha már *egy* hosszabb tengeri ut után teljesen megtérült s egy évben 100 perczentnél is több brutto-jövedelmet hozhatott tulajdonosának.

A tengeri hajózás nagy jövedelmezősége nem kevés befolyással lehetett a fiumei *hajóépitő ipar* akkori virágzó állapotára. Az erre vonatkozó adatokat a következő szakaszban foglaljuk össze egy általános képpé.

C) Fiume hajó-ipara a középkorban.

Bátran föltehető, hogy Fiume hajóipara oly régi keletü, mint maga a város. A hajóépités még a liburnusoktól maradhatott meg tradicióképen, az egész közép- és ujkoron keresztül egészen napjainkig. Nincs a város történetének oly korszaka, melyben mint hajóépitő hely ne szerepelne. A XVI. század vége felé s a XVII. század elején a fiumei hajóácsok mühelyeiből kerültek ki az *uszkokok* rettegett kalózbárkái.[1] A jelen század ötvenes éveiben ez iparág még igen virágzó volt. Ez időszakban évenkint 20—30 hajó épült itt *nyolcz* külön hajóépitőtelepen.[2] A krimi háboruban a fiumeiek helyben épült nagy kereskedelmi flottával vettek részt a támadó nyugati államok hadiszereinek szállitásában. (A helyi tradicció még most is Crimeának — Krimnek — nevez egy villanegyedet, melyet a krimi háboru alkalmával meggazdagodott hajóskapitányok épitettek meg az ekkor nyert pénzen.) A gőzhajók növekvő elszaporodása a vitorlahajózás ebből következő elhanyatlása csak a hetvenes években vált ez iparágra nézve végzetessé. 1874-ben még 19 hajó épült Fiumében, 1877-ben már csak *tiz*; 1880-ban *kettő*.[3] Az utolsó hajóépitőtelep 1882-ben szünt meg. A pangás azonban csak egy évtizedig tartott. A fiumei hajóépitőipar 1893-ban változott formában uj életre ébredt a *fiumei gőzhajógyár* alapitásával.

A XV. századból fenmaradt adataink nem engednek kétséget az iránt, hogy Fiumében *azidőben is épitettek és javitottak hajókat.* 1441-ben Ragusai Lukács a Veglia szigetén lévő Castelmuschio helység környékén fákat vágat ki, hogy azokból magának *Fiumében hajót épitsen.*[4] 1452-ben

[1] Fest Aladár: Fiume és az uszkokok, Budapest 1891, 19—21 l.

[2] Almanacco Fiumano, 1860. 147 l.

[3] Vranyczany Simon báró javaslata a Fiumei Bank részvényeseihez (1883. márczius 7.)

[4] Ezért Frangepán János, a sziget birtokosa erdőirtás miatt pört indit az illető ellen. Lib. civ. 92. l.

ragusai Allegretto Pál zálogba veti hajóját, „melyet *Fiume városa előtt a tengerparton épittetett*, összes felszerelésével, melyet Zenggből hozatott oda“.[1] 1457-ben az elhalt de Barnis Miklós hagyatékában emlittetnek a raktárában talált fanemüek, melyekből hajót szándékozott csináltatni, valamint az épitendő hajóhoz való összes felszerelés.[2] Egy 1454-iki okmányban ismét szó van egy hajóról, mely a Fiume előtt a tenger partján lévő *hajógyárban* van.[3]

Ez a többször emlitett tengerparti hajóépitőtelep különben nem is volt az egyedüli.[4] Emlitve van még egy másik is, a *Fiumára partján*, hol 1455-ben egy bárkát javitanak.[5]

A fiumei hajóipar természetesen már akkor is sok embert foglalkoztatott. Mint ácsmesterek emlitvék: Fermoi György, Zárai Domokos, Bolsagna Jakab, ennek fiai Balázs és Orbán és a német *Hans* mester (magister „Anza“ theutonicus). Hajóiszkábálók: Zárai Milassin, Sztrakovich György. Árboczokat és evezőket készitettek: Buccarii Tamás evezősmester, Zengi Benkó és Spinzich Quirin. 1453-ban Buccarii Tamás egy 18 öl magas árboczot készit curzolai ser Forte számára: 1454-ban egyet a monfalconei Lénárd hajójára.[6] — A fiumei *evezőgyártásról* már szóltam a fakereskedésről szóló szakaszban. Itt még hozzá füzhetem a következő érdekesebb adatokat:

1452-ben Spinzich Quirin fiumei polgár két zengi embert fogad munkába evezőkészitésre. Ellátja őket anyaggal és deszkaeresztt épitett számukra mühelynek (*umbram de assidibus . . in qua valeant apte laborare*). Az evezők 6 ölnél hosszabbak ne legyenek; fizet minden evező után 13 soldót.[7] Készültek azonban Fiumében még ennél is hosszabb $6^1/_2$, sőt 7 öles evezők is.[8] A fiumei evezők nemcsak Velenczébe, hanem még a távoli *Rhodusba* is elkerültek.[9]

[1] „navim quam construi fecit *in littore maris ante dictam terre fluminis* et omnia e singula corredia et res que et quas conduxit de Segapro dicta navi.“ L. c. 1452. V. 27

[2] „lignamina parata pro constructione navis quam prefatus dominus Nicolaus facere intendebat et omnia et singula dicte navi spectantia.“ U. o. 1457. XI. 26, 630 l.

[3] „Una navis que est in chantero (olaszul: *cantiere*-hajógyár) in littore terre Fluminis.“ U. o. 734 l.

[4] A tengerparti hajóépitőtelep fel van tüntetve Fiuménak egy XVI. századbeli látóképén is, melyet a bécsi cs. kir. Kriegsarchivból lemásoltatott Hajnal min. ó. tanácsos a fiumei kikötőépitési hivatal részére. Fiume e legrégibb látóképét lemásoltattattam a fiumei államgymnasium történeti szertára számára is.

[5] „barcam suam quam fecit aptare *in ripa fluvij*.“ U. o. 750 l.

[6] U. o. 500 és 521 l.

[7] U. o. 459 l.

[8] Rosso vid tanácsos megrendelésére. U. o. 506. l.

[9] 1452-ben Fiuméből Rhodusba szállit egy evező rakományt Curzolai Allegretti János. U. o. 439. l.

A fiumei hajók, ugylátszik, szintén keresettek voltak az olasz és dalmát kikötőkben. A nagyobb hajókat — battellokat és navigiokat — márkai (anconai és pesaroi) kereskedők veszik: a kisebb parthajózó marciliánákat és baragozzókat kivált dalmata (sebenicoi és curzolai hajósok.[1]

A hajók felszerelésére nézve keveset tudunk meg forrásunkból. Emlitve találjuk a következő tárgyakat: kormányrud, vitorla, árboczfa, vitorlafa, vitorlák, vitorla-zsákok, kötelek, evezők, evezővillák, hajócsáklyák stb.[2]

D) A közlekedés bajai; kalóztámadások.

A török becsapások kezdete előtt a szárazföldi hegyi ösvényeken — ugy látszik — teljes biztosságban volt a közlekedés. Legalább a fenmaradt emlékek semmit sem mondanak a vasat vagy olajat szállitó karavánok kifosztásáról. Ellenben az Adrián ez időben csak ugy hemzsegtek a szegény legények, mint akár a mi Alföldünkön a hetvenes évekig; mig azonban a mieink gyors paripákon jártak zsákmányuk után, addig amazok sebes járásu *fustákkal* és hadi naszádokkal támadtak prédájukra. A nagy stilü szervezett rablóbandák mellett a tengeren is találunk dilettánskodó kapczabetyárokat, kik csekély eszközökkel és szerény igényekkel próbálnak egyszer-egyszer szerencsét, s holmi rozoga bárkával mennek neki valamely csekély koczkázattal járó kisebb vállalatnak... lenézve és megvetve a kalózranglétra magasabb fokain álló rablóktól, kik között az első helyet foglalja el egy-egy jól fölszerelt brigantino büszke parancsnoka.

Ily különböző jellegü kalóztámadásokról bőven emlékeznek évkönyveink. Öt esetet részletesen adnak elő .... ami nem zárja ki azt, hogy ilyenek többször elő ne fordultak volna, kivált távolabb vidékeken; mert ez ismert támadások mind a Quarneróban, sőt többnyire közvetetlen Fiume révpartján mentek végbe. Röviden elsorolom az eseteket, hogy némi fogalmat adjak az akkori kalózvilág természetéről.

Az első esetben csak afféle futóbetyárok szerepelnek. 1438 februárban de Rheno Antal fiumei közjegyző, forrásunk érdemes szerzője, Fiuméból egy bárkán utra kelt az isztriai Albona felé. Vele

[1] U. o. 80, 215, 223, 415, 417. l.

[2] Egy 1457-iki okmányban egy brazzera felszerelése következőleg van elszámlálva: „timone (kormánylapát); largudula (?); uno fero de tremare mezo(?); uno resto novo (kötél); arbore (árbocz); enteno (antenna, vitorlafa); uno sacho de la vella (vitorla-zsák); soste nove, manto novo; orze funde; dui remi (evező) de brazara novi; tri remi pizoli (3 kis evező); tre forchade (evező-villa); due batuluge. — U. o. 619. l.

utazott három fiumei asszony. Mindannyian eladó portékákat vittek magukkal; a jegyző sódarokat és sózott hust, az asszonyok szöveteket (tán a fiumei házi ipar termékeit) ugymint selyem, filozél-, pamut- és vászonkendőket, fejkendőket, *zsebkendőket* (nasitergia), fátylakat. Volt még a hajón 500 darab szög az albonai Crovatini András részére. Élelmül kenyeret és sajtot vittek magukkal.

Már közel járhattak czéljukhoz, midőn rájuk támadt egy osseroi bárka (Ossero sziget: ma Lussin), mely nem tüzte volt ki a rendes velenczei lobogót. A bárka emberei felszállottak a jegyző hajójára, s legelébb is az asszonyoktól szedték el holmijukat és *elemózsiájukat*. (Jellemző vonása a kiéhezett szegény legényeknek!) Erre a rablók a prédául esett bárkát az Albona alatt fekvő Rabaz kikötőbe vontatták. Itt ujra felszálltak a fiumei hajóra és tovább kutattak. Megtalálták a szögeket és azokat is elvették. Végül kinyilatkoztatták, hogy a hajót elviszik Osseróba.

A diplomatikus jegyző erre váltságul egy aranyat ajánlott fel nekik, ha bárkájával szabadon eresztik. A betyárok ezt keveselték; mire a jegyző azt mondta, hogy akkor inkább velük megy s bátran beszállott a bárkájukba. Ez imponált a zsiványoknak: ráálltak az alkura, de az aranyat mégis megtetézték . . . két sonkával a jegyző készletéből. A bárkát ezután utasaival együtt szabadon eresztették, de a rablott szöveteket nem adták vissza az asszonyoknak.

A jegyző szerencsés hazatérte után a fiumei kapitány és tanács Delfino Jakabhoz, Cherso és Ossero (Lussin) szigetek velenczei kormányzójához fordult elégtételért, hivatkozván a velenczeiekkel fennálló jó viszonyra. A kormányzó alkalmasint meg is inditotta az eljárást „ismeretlen tettesek“ ellen, de hogy milyen eredménynyel, azt már nem tudjuk.[1]

A következő eset már igazi nagy szabásu, előkelő rablóvállalat. Nem kisebb személyiség szerepel benne mint *Sforza Ferencz* gróf, később Milano ünnepelt herczege, az idő szerint még kalandor condottiere, ki — mint ez esetből látjuk — mellékesen még tengeri rablással is gyarapitotta jövedelmeit.

Az eset 1443 julius 18-án történt. (Négy évvel Sforza herczeggé

[1] Copia litere misse domino comiti chersi. Lib. civ. 1438. II. 5. „Spectabilis ac generose amice carissime. Quia credimus quod intentionis dominii Venatiarum nec vostri sit facere novitates: idcirco Vobis notificamus (következik a részletes tényállás; ezután befejezésül:) Agite super hoc et providete, velut vostri maiores, qui — ubi non solum in propinquis, sed etiam in remotis locis liquet — virsutibus ac prudentia micuerunt, facerent et fecissent. Nosque similia et his maiora pro vestra amicitia facere minime dubitetis. Valete.“ Datum etc.

választása előtt.) Egy Sforza Ferencz tulajdonát képező brigantino, mely Fermo kikötőjéből indult volt ki, éjszaka orvul rátámadt a fiumei part előtt kikötött hajókra s prédául magával vitt egy marcilianát és egy caraccát. Mindakettő árukkal volt megrakva; a caracca különösen vassal, melyből 103 mázsa a fiumei Donadovich Máté tulajdona volt.

Raunacher Jakab fiumei kapitány s a tanács erre követet menesztettek Sforzához, követelvén az elrablott hajók és rakományaik kiszolgáltatását. Sforza szinleg eleget is tett a kivánalomnak s nyilt levelet állitott ki, melylyel a fiumei hajók és áruik kiadatását elrendelte. Ezek időközben Anconába jutottak. Itt azonban a hires zsoldos vezér adott szava és irása ellenére meghagyta a zsákmányt a brigantinója embereinek, vagyis jobban mondva — egészben vagy részben megtartotta magának.

Szegény Donadovich Máté ezalatt csődbe került. Az elrablott caraccán levő vasat hitelbe vette volt fermoi Mattiuzzi Jánostól, ki a tanácstól végrehajtást eszközölt ki fizetésképtelen adósa ellen. A tönkre jutott kereskedő — városi tanácsos — orvoslásért Reychenburger János lovaghoz fordult, a duinói kapitányhoz, mint a Walsee-ház tengerparti birtokainak főkormányzójához. Ez meghallgatta a kárvallottnak jogos panaszát s utasitotta a község kormányát: vegye meg a kárt azokon a fermói kereskedőkön, kiknek a kalóztámadás idején Fiumében áruik voltak raktáron .... kik tehát az akkori felfogás szerint, felelősek voltak a fermói kikötőből kiindult kalózhajó támadásaért.[1]

A fiumei tanács soká halogatta e kényes természetü rendelet végrehajtását, mert saját állitása szerint „a fermói polgárokat mindig testvérekül és barátokul tekintette.“ Ebben nem is volt tulzás. Hisz Fiumében ez időben annyi volt a Fermóból ideszármazott kereskedő, hogy városunk csaknem Fermo gyarmata gyanánt tünik fel. Irtak hát még több izben ugy Sforzának, mint Fermo községének, sürgetve a zsákmány visszaadását vagy másnemü kártéritést, „nehogy valami gyülölség vagy félreértés származzék ez ügyből Fermo és Fiume között, a mely városok eddig állandó jó barátságban éltek egymással.“

Minthogy azonban ez oldalról ismételt felszólitásra semmi intézkedés nem történt, a fiumeiek az eset után két évre „a kormányzó rendeletének engedelmeskedve s nem saját akaratukból“ lefoglalták négy fermói kereskedő áruit, együttesen követelvén rajtuk a Donadovichtól elrabolt 103 mázsa vasnak és a követ küldésére forditott (közel husz aranyra rugó) költségeknek megtéritését. A kereskedők fizettek, — s ezzel

[1] Hasonló elv szerint járt el a török a magyar hódoltságban. Ha valamely gyilkosságnak elkövetőjét nem lehetett megtalálni, azon helység fizette a vérdijat, melynek határán a holttestet találták. Salamon „A török hóditás“ 257. l.

az ügy be volt fejezve. Sforza Ferenczet pedig Fiume községe a kérdés ilyetén megoldásáról hivatalból értesitette.[1]

A harmadik eset szintén a fiumei kikötőben történt. Leirásánál átadjuk a szót a fiumei közjegyzőnek s a panaszos félnek.

„1445 október 7-én a fiumei törvénycsarnokban *(loggiában)* — nagy népsokaság jelenlétében — Fiume város törvényt ülő birái és tanácsa előtt megjelent a *messinai* Scala Miklós (Providus vir Ser Cola a Scala de Messina), egy caracca tulajdonosa, s ezeket adta elő:

„Mult éjjel éjfél után, midőn caraccámmal ki voltam kötve a fiumei kikötőben s valamennyi tengerészemmel együtt mélyen aludtam — azt hivén, biztos helyen vagyok, — egyszerre csak egy fusta lopódzott mellénk s hajómba akaszkodott. A fusta emberei fel akartak szállani a caraccára s fel is szálltak volna, ha az erős kutyaugatás fel nem ébreszt bennünket. Igy hozzá láttunk a védelemhez s a támadók fustájukkal együtt elmenekültek. Minthogy azonban ugy tudom s mindig is hallottam, hogy ez a kikötő biztos, azért ime panaszt emelek az emlitett fusta legénysége ellen s kérem biró uraimékat s a tanácsot, ha valamikor kezükre kerithetik azokat az embereket, kik rejtve nem maradhatnak, kegyeskedjenek ellenük, mint rabló és fosztogató kalózok és a békés kikötőbe betörők ellen eljárni s őket ahhoz képest megbüntetni.“ [2]

Hogy a kalózok valaha megkerültek volna, arról nem szól a krónika.

Egy másik eset: 1452-ben egy velenczei hadi naszád (barca armata) prédául ejtette — nem tudni, hol — Cerzatich Márk fiumei lakos bárkáját 10 tehernyi vasrakománynyal, melyet Tonkovich Grisano tanácsos szállittatott. Utóbbi Franciai Raimund buccarii lakost bizza meg, hogy Velenczében kára megtéritését szorgalmazza.[3]

Végül ez: 1455 márczius 18-án a brindisii de Pando testvérek egy hadi naszáddal rátámadnak a fiumei révparton (super splagia) a Rocha Miklós fiumei lakos marciliánájára, bomba- és puskalövéseket irányozva a város ellen is. A hajót gazdástul, rakományostul, háromi legényével együtt elviszik magukkal. A kárvallott kereskedők erre egy polgártásukat küldik ki Apuliába és Tarentóba, hogy ez ügyben a tarentói herczegnél (coram excelso Principe Tarenti) számukra orvoslást keressen. Az eredményt itt se tudjuk.[4]

Kár, hogy ez esetek jó részénél se az előzményeket, se a követ-

[1] Copia litere misse Comiti Francisco Sfortia. 1445 aug. 17. lib. civ. 232—3 l.
[2] U. o. 238 l.
[3] U. o. 491 l.
[4] U. o. 563 és 566 l.

kezményeket, se számos fontos mellékkörülményt nem ismerünk. Néha tán nem is iparszerü tengeri rablással, mint inkább magándifferenciák kiegyenlitésével van dolgunk, melyeknél mind a két fél azt hitte, neki van igaza s kereste a hogy tudta, az erősebb fél örök érvényü jogán.

A támadásoknál — a mint látni — velenczei, márkai és apuliai kalózok szerepelnek s közönséges bárkák, hadi naszádok (barca armata), fusták és brigantinók.

4. Az üzleti élet formái.

E szakaszban elő akarom adni mindazt, amit a középkori Fiume kereskedelmi szokásairól s a kereskedését irányitó és szabályozó hatósági intézkedésekről adataim alapján összeállitanom sikerült. Egy s más erre vonatkozó dolgot érintettem már az előző fejezetekben, s néha ismétlésekbe is kell esnem. Ezeket azonban el nem kerülhetem, hacsak némikép is teljes és átnézetes képet akarok adni, — melyet azonban lehetőleg rövidre fogok szabni.

A) Pénz és mérték.

Fiumében a középkorban minden kereskedelmi érintkezésnél kizárólag velenczei pénz járta. Annyira járta, hogy már a XIV. században jó sikerrel *hamisitották* is városunkban. 1338-ban a velenczei tanács e miatt panaszszal fordult Frangepán Bertalanhoz, ki akkor Fiumét elfoglalva tartotta, körülbelül ezeket irván neki: „Értésünkre esett, hogy Fiume helységben (in loco Fluminis) hamis *soldinó*-kat vésnek és vernek. Amennyivel kedvesebb és drágább nekünk te kegyelmed, annyival inkább zokon vennők, ha ily dolog a kegyelmed területén elkövettetnék és megtüretnék.“ E végből követ is ment Frangepánhoz, hogy a panaszt szóval is előadja. Miután ez nem használt, még egy követet küldöttek hozzá. Végül a köztársaság 1339. okt. 8-án kelt levelében ujból irt a grófnak: hogy miután már két követ is kérte már ez ügyben, fogassa el valahára és vettesse tömlöczre a hamispénz verőket.[1]

A XV. század folyamában az összes üzleteknél ugyancsak a *velenczei pénz* szerepel csereeszközként. Ugy a márkai, apuliai, mint a krajnai kereskedők ily pénzben számolnak le a fiumeiekkel. Csak nagy elvétve fordul elő a birodalmi márka, kivált a földesurasághoz való viszonylatokban. Egyetlen egyszer találjuk emlitve a friulai pénzt, melyet az aquileai patriarkák verettek.[2]

[1] A velenczei levéltárban levő okmányok tartalmát közli *Ljubić* a fiumei horvát gymnasium 1864—5-iki értesitőjében: „Vladanje mletačko u Rieci“ 4—5 l. — Idézi *Rački*: Fiume gegenüber von Croatien, Agram, 1869, 2—3 l.

[2] Lib. civ. 626 l. „Libras 90 de *moneta furlana* sive de frignacüs.“ (1457. év.)

Csak a XVII. században kezdett használatba jönni az *osztrák* pénz (forint és krajczár) a velenczei mellett, mely utóbbi azonban megtartotta uralmát egészen a mult század végeig. Még 1797-ben is azt proponálja Fiume kormányzója, hogy a kikötőváros számára velenczei mintára *külön soldók* verettessenek, ami meg is történt.[1] Az osztrák érték csak századunk elején, a franczia uralom után birta a tradiczionális velenczei értéket kiszoritani;... tehát a velenczei pénz Fiumében annyira mély gyökeret vert, hogy tulélte magát a velenczei köztársaságot.

A velenczei érték alapja tudvalevőleg az arany „*ducato*" volt — egyenértékü az *ongaro*-val vagyis magyar (körmöczi) aranynyal. Az arany a XV. századbun 6 *lirát* foglalt magában. A lira pedig 20 *soldó*-ra oszlott.[2] A soldónál még kisebb pénz a *denár*; csak az élelmi czikkek áránál találjuk emlitve forrásunkban.

Az árviszonyokat tekintve, nagyon észrevehető, hogy még Amerika felfedezése s az ujvilág dus fémkészletének beözönlése előtt vagyunk. A fémnek és a pénznek aránytalanul nagy az értéke; az olcsóság mesés.

A következő illusztráló összeállitásnál az aranyakat könnyebb összehasonlitás kedvéért átszámitottam lirákra, melyek jobban megfelelnek mai pénzegységünknek, az ezüst forintnak. (1 arany à 6 lira).

Legnagyobb értéke van természetesen a nemes fémből készült ékszereknek. Erre nézve a legfrappánsabb adat: 1454-ben de Barnis Miklós *három ezüst serlegért* egy nagy, fallal keritett telket (muraleam magnam) kap zálogba. További adatok:

egy aranyozott ezüst öv értéke	456 lira	
7 ezüst serleg és 10 ezüst kanál	432 „	
2 ezüst serleg	71 „	
1 „ „	30 „	
5 aranyozott ezüst gomb	2 „	12 soldo.

Vessük most ezt össze a *házak* árával. Fiumében kevés ház volt, melynek értéke meghaladta volna a 456 lirát, vagyis egy aranyozott

[1] *Acta gubernii Fluminensis* (az országos levéltárban) *1797. jun. 5. 93. sz.* „Schon von geraumer Zeit wurde von einem der hiesigen Handelsleute der Vorschlag gemacht, dass zur mehreren Bequemlichkeit des Publikums, und selbst zum Vortheile des allerhöchsten Aerariums eine beträchtliche Summe der *hier gangbaren Kupfermünze, Soldo genannt* (... die dem ungarischen sogenannten Denarü beinahe gleichkommen) gepräget werde" ... a cs. k. udvari kamara már intézkedett; készletben van 19—20,000 db. (30 soldó = 17 kr.)

[2] *Dimitz: Gesch. Krains* I. 313—4 l. — Szerinte az arany árfolyama 5—6 lira közt változott. Hogy a tárgyalt korszakban tényleg több volt öt liránál, kitünik ebből: 1440 febr. 17-én Tinnini Pál szatócs azt vallja, hogy 48 arany és 5 lirával adós Fermói Ádámnak. (Lib. civ. 68. l.) Ha egy arany = öt lira, akkor 49 aranyat emlit vala. — V. ö. *Kobler*, i. m. IV. 15. fej.

ezüst öv árát. Egy faház (domus de assidibus) 35 lirába került; de voltak más házak is, melyeket 50—70 liráért meg lehetett kapni. Voltak azután nagyobb házak 120, 340, 520, sőt 720 liráért; de csak egyetlenegyre akadunk, melynek vételára meghaladja az *ezer* lirát. Ez a palota Spinzich Quiriné volt, melyet tulajdonosa 1454-ben adott el a fermoi Vanni Chrisostomnak 2400 lirán (!).[1]

Ezzel arányban állottak a házbérletek is. A följegyzett legkisebb évi bér 9½ —, a legnagyobb 60 lira. Egy nagyobb ház — a várkastély mellett — melléképületekkel, istállókkal, udvarral és kertekkel, kapható volt évi *48* liráért.[2]

A *hajók* áráról már szólottam. Itt csak összehasonlitásul: nagy hajók ára 840—1500, középszerüeké 330—430 lira; egy bárka átlag 90 liráért volt kapható. A hajók tehát átlag többet érnek a lakóházaknál. Többet is jövedelmeznek, mint föntebb láttuk. (Egy brazzera évi bérlete 36 lira; egy baragozzo utja Patrasba és vissza *720* lira.)

Lássuk most az élelmi czikkek árszabását. A *hus*-nak fontja (közel *fél-kilo*) volt:

1. Jó kövér marhahus, kos, sertés (kocza) és borjuhus ... ... 1 soldo
2. Ürü- és (kan)-sertéshus ... ... 16 denár
3. Bárány- és gödölyehus ... ... 14 „
4. Csekélyebb minőségü marhahus, bika, tehén és kecskehus 10 „

(Tehénhus le 8, sőt 6 denárig, minőség szerint.)[3]

Valamivel nagyobb becsben állott a *hal:*

1. Finomabb fajta hal (sfoglia, rombo stb.) fontja ... ... 2—2½ soldo
2. Közepes (pl. tonhal) fontja ... ... 1—1½ „
3. Közönséges (pl. pesce bó) ... ... 8 denár

(A magasabb árak a *böjti* időszakba voltak érvényben.)[4]

A *tojás* ára 5 db. után *egy* soldóban volt megállapitva.[5]

Kuriózumképen megemlitünk egypár zálogüzletet, melyből a különböző tárgyak értékére nézve tájékozódhatunk.

Zálogra az itt elsorolt tárgyak után a következő összegeket adták meg:

[1] Lib. civ. 525. l.

[2] „Domus iuxta castrum cum stabulis, domibus, curia et ortibus contiguis." Bérbe veszi Donadovich Máté Zichover Zsigmond lovagtól oly kikötéssel, hogy a tulajdonos, valahányszor Fiuméba jön, ingyen szállhat meg benne. — U. o. 560. l.

[3] 1458-iki árszabás (limitáczió). — U. o. 636 l.

[4] 1449-iki árszabás, — U. o. 1449. jan. 10.

[5] 1440-iki rendelet. — U. o. 76. l.

Egy hajócsáklya (rampigonum a barca)	1½ lira
Négy háló	2 „
Egy kard	3 „
Egy nyilpuska (balista)	4 „
Egy sötétzöld női posztó ruha	2 „
Ibolyaszin köntös (vestis), fehér bárányhőr prémmel	11 „
Világoskék posztóöltözet nehány ezüst gombbal, ráadásul egy kard	25 „
Egy szőlő	25 „
Egy ezüst serleg	30 „
Egy ház	65 „
Egy aranyozott ezüst öv	456 „

Az akkori fiumeiek gazdagsága mellett szól az a körülmény, hogy a nemes fémeknek akkor átalános ritkasága mellett is a fiumei kereskedők jókora forgó tőkékkel rendelkeznek, még pedig jó velenczei aranyakban. Mikolich Miklós, Fermoi Ádám és mások jelentékeny *készpénz kölcsönökkel* látják el a megszorult fiumei és idegen kereskedőket, sőt hübéruraikat is. Példakép csak egypár ily kölcsönüzletet jegyeztem fel: 1438-ban Fermoi Ádám 300 aranyat kölcsönöz Donadovich Mátéinak; 1439-ben Mikolich Miklós 29 aranyat a curzolai ser Fortenak. Még a XIV. század végén Zovanich Quirin fiumei vámszedő 200 aranyat adott volt kölcsön hübérurának, az utolsó Duinoi Hugónak. A hitelező utóda, Zovanich Vid tanácsos 1443-ban a fiumei kapitány (Raunacher Jakab) közbenjárásával lépéseket tesz az iránt, hogy Walseei II. Reinprecht grófot, mint Duinoi Hugó utódát a kölcsön visszafizetésére birja.[1] A követelés a fizetetlen kamatokkal együtt már 600 aranyra szaporodott, de még három év mulva sincs kiegyenlitve.[2]

A kamatláb, az akkori pénzszükének megfelelőleg, elég magas lehetett. Tudjuk pl., hogy az itt emlitett utolsó Duinoi Hugó, aki meglehetősen sok adósságot csinált — nemcsak Fiumében, hanem Trieszt-ben s egyebütt is — átlag 12%-ot fizetett a kölcsön vett pénzek után.[3]

A nagyobb kereskedőknél felhalmozott tőkékből *közczélokra* (nevezetesen vallási természetüekre) is jutott. A gazdag Mikolich Miklós 1445-ben a dóm egyik kápolnáját saját költségén restauráltatja. Alapját kirakatja arbei vörös és fehér csiszolt kővel, lépcső-feljárót csináltat hozzá, uj oltárt emeltet beléje, három lépcsőfokos talapzaton. Fizet mindezért 360 lirát s a magáéból adja hozzá a szükséges követ, homokot és meszet. Ugyanő 1458-ban a dóm mellett külön kápolnát épittet. A kőmüves munkáért 656 lirát fizet s ezenfelül a köveken kivül az

[1] Lib. civ. 154. l.
[2] U. o. 300. l.
[3] *Pichler: Il castello di Duino.* 221. l.

összes épitőanyagot ő szolgáltatja; viselvén alkalmasint a belső berendezés költségeit is.[1]

Mindamellett tulságos nagy mértéket nem alkalmazhatunk a fiumeiek akkori vagyoni viszonyaira. A fényes és dus Velenczéhez, vagy Raguzához viszonyitva a régi Fiume jelentéktelen helységgé törpül. Nincs egyetlenegy régibb középülete, mely hajdani nagyságát hirdetné s középkori polgárainak fejlett müizlése mellett tanuskodnék. Ennek egyik oka az lehet, hogy a Fiuméba települt olasz kereskedők e várost nem tekintették végleges hazájuknak s nem ragaszkodtak hozzá a szülőháza iránt érzett szeretet egész melegével. Innen van az, hogy Fiuménél aránylag kisebb helyek több emlékét mutatják fel régi kulturájuknak; igy az isztriai és dalmát tengerparti és szigeti városkák, melyeket a velenczei uralom szorosan az olasz kulturai körhöz csatolt. Fiuméban a lakosság szerfölött mobilis. Sokszor megtörténik, hogy idegen kereskedők ad hoc polgárjogot szereznek csak azért, hogy üzleti ügyeiket a városi kiváltságok élvezetében mentül kedvezőbben lebonyolitsák; aztán elmennek s nem is térnek többé vissza. 1454-ben erre való tekintetből a tanács azt végzi, hogy az ujonnan felvett polgárnak esküvel kell fogadnia, hogy legalább *három* évig fiumei lakos marad.[2] A Fiuméban szerzett vagyon tehát — ugy látszik — sokszor visszaháramlott az olasz partokra s az ottani városok kulturáját emelte. A törzslakosság pedig — bár jobbára két nyelvü — inkább horvát még, mint olasz, s Itália miveltségének csak némi külső mázát sajátitotta el. Olasz müvészeti vagy irodalmi tevékenységnek semmi nyoma.

Természetszerünek látszott előttem, hogy a pénzből a vagyoni viszonyokra, innen az átalános miveltség kérdésére térjek át. Most a pénz után szólani fogok az akkor használatos *mértékekről.*

A *súlymértékek* alapja a *font* volt (pondus). 100 font egy *mázsa* (centenarium). 1000 font egy *milliar* (milliarium). Továbbá a *salma* és a *fassius.*

Fiuméban külön városi fontot használtak (pondus terre Fluminis).[3] Okmányaink megkülönböztetve emlitik az öreg vagy nagy fontot (pondus *grossum* terre fluminis),[4] miből következik, hogy a nagy font mellett egy közönséges vagy kis font is volt használatban.

Kobler János többször idézett kézirati müvében a későbbi századokra nézve e mértékeket igy határozza meg:

[1] Lib. civ. 243—4. és 643. l. — Szerződések az épitőmesterrel.

[2] 1454 decz. 29. — Lib. civ. 548. l.

[3] „Tria milliaria ferri ad pondus terrae fluminis". Lib. civ. 113. l., „pro singulo milliario ad pondus t. fl. u. o. 378. l.

[4] U. o. 116, 153. l.

Őreg font (libbra grossa) = 0·477 kilogr. (közel 1/2 kgr).
Kis » (» sottile) = 0·3102 » (» 1/3 »).
Salma (lóteher) = 274 nagy font = 400 kis font.[1]
Fassius (fascio) = 1/2 salma.
[2] Itt okvetetlen valami számitási hiba lappang,
mert: 275 nagy font = 275×0·477 kgr. = 131·175 kgr.
» 400 kis » = 400×0·3012 » = 120·84 »

Tehát a különbség: 10·335 kgr.

L. Kobler i. m. IV, 15. fejezet.

Nem tudjuk, hogy a mázsánál és milliarnál rendesen melyik fontot vették alapul? Az okmányok nem teszik ki világosan. Ellenben tudjuk, hogy a fiumei mázsa három fonttal *többet* nyomott a velenczeinél.[1] Többet nyomott az *anconai* mértéknél is, mit onnan tudunk meg, hogy mikor a vas fiumei milliarja 14 aranyon áll, ugyanakkor az anconai milliar csak 11 1/2 aranyba kerül.[2]

Az *ürmértékekről* már volt szó az olaj- és borkereskedésről szóló szakaszokban. Itt csak összefoglalást adunk.

Olajmérték:

Zabro = 100 *quarta* (1 quarta = 1 font + 1 unczia). Sulyra nézve a zabro tehát egyre-másra 100 fontnak, vagyis egy mázsának, 10 zabro egy milliarnak felelt meg. Rendes a milliar után való számitás is.

Bormérték:

Moggio (*modius, spodo*) mintegy fél akó. 1574-ig 24 boccalt foglalt magában.[3] Felét tette ki az *ornának*, a mely = 9/10 akó volt vagyis 45·72 liter. E szerint a *moggio* = 22·86 liter; a boccal = 0·95 liter.

Gabonamérték:

Star (*ster, staio*), azaz mérő. 1619-ben a fiumei star egy harmadát tette a laibachi mérőnek.[4]

Starolus (stariol) alkalmasint 1/2 star, vagyis véka. A gabonánál néha idegen mértéket is elfogadnak. Igy 1444-ben 500 quarta gabonát scrissai (carlopagoi) mértékben.[5]

Hosszmértékekül a kelméknél csak a *peciát* és *maciát* (olaszul pezza,

[1] Lib. civ. 517. l.
[2] U. o. 200. l.
[3] Kobler, i. h. Átszámitásom azon föltevésen alapszik, hogy a szerző pesti vagy pozsonyi akót értett.
[4] U. o.
[5] Lib. civ. 199. l.

és mazza) találjuk említve, közelebbi meghatározás nélkül. Fanemüeknél az ölet (*passus*) és lábat (*pes*).

A községi mértékek pontos és helyes alkalmazásától függött a város kereskedelmi reputációja. Azért is a városi hatóság gondosan ügyel arra, hogy e részben visszaélések ne történjenek. 1454-ben a tanács elhatározza, hogy a község mázsálója (stadera), melyen a vasat mérik, minden évben kijavitandó; szintugy a többi mértékek is.[1] A következő évben pedig 40 lira birságot ró mindazokra, a kik husnál, sajtnál, bornál, gabonánál vagy más áruczikknél hamis mértéket használnak.[2]

B) Kereskedelmi praxis.

Az üzletéletet szabályozó külső formákra nézve a fiumeieknek kitünő iskolájuk volt. Miután a városban az olasz nyelv közönségesen el volt terjedve, az ott sürüen megforduló vagy állandóan letelepedett velenczei, florenczi, márkai és apuliai kereskedőktől készen vehették át azokat a fejlett üzleti formákat, melyek az akkori Európa legelső kereskedő népénél, az olasznál általánosan elfogadva voltak.

A mi a kereskedés külső képét illeti, minden kiskereskedőnek megvolt a maga bolthelyisége („apotheca" — innen az olasz „bottega" —). A nagykereskedő raktárakban (magacinum) tartotta a maga áruit; a borkereskedő földszinti pinczehelyiségekben (canipa).[3] E helyiségek az idegen kereskedőknek is rendelkezésükre állottak, mig áruikat el nem adták s ezekre nézve dépôt-kul szolgáltak. Ily *letét-üzlettel* több izben találkozunk a közjegyző regestáiban. Igy 1438-ban három velenczei kereskedő letétbe helyez a fiumei ser Teodoronál, Domenico fiánál: egy láda borsót és gyömbért, két zsák fehér és fekete pamutfonalat, egy fehér szappannal félig telt ládát.[4] Néha e raktárak *bizományba* adott árukat is fogadnak magukba. 1449-ben fanoi kereskedők 40 font sáfrányt helyeznek el Mikolich Miklósnál, kit ez áru eladásával megbiznak.[5]

A régi Fiume utczái nem igen mutathattak a mai óvárosától lényegesen elütő képet. A házak már akkor többnyire emeletesek lehettek; a boltozatos földszinti helyiségek üzleti czélokra voltak berendezve.

[1] Lib. civ. 517. l.

[2] U. o. 1455-ik év, 550. l.

[3] Mind ez üzleti helyiségeket forrásunk lépten-nyomon említi.

[4] Unam capsam cum pipere et zinzibero et duos saccullos cum bombace fillato albo et nigro et unam capsam semiplenam sapono albo. Lib. civ. 1438. VI. 9.

[5] U. o. 367 l.

A fiumei kereskedőre nézve már akkor is nélkülözhetetlen lehetett az írni-olvasni tudás s a gyakorlati számvetés tudománya; söt bizonyára meg tudta fogalmazni — olaszul — a fontosabb kereskedelmi ügyiratokat is. A tárgyalt korszakban gondoskodva volt már Fiumében *iskoláról* is, hol az ifjuság ez ismeretek alapelemeit elsajátithatta: 1453-tól kezdve többször találjuk emlitve a Del Bono Allegretto iskolamestert, a ki *Ragusából* származott ide (*magister Alegretus del Bono de Ragusio, rector scholarum*).[1] 1458 után ugyane minőségben fordul elő Boldizsár atya (*Dominus presbyter Baldasar, rector scholarum.*)[2]

A fiumei kereskedők fogalmazásbeli jártasságáról tanuságot tesz néhány ügyirat, mely szószerint meg van őrizve a közjegyző hivatalos könyvében. Igy 1443 október 26-án Fermoi Ádám kereskedő egy választott biróság által létrehozott egyezséget a jegyző távollétében *olaszul* iktat be, mint egyike a békebiráknak.[3] Ugyanott találjuk hiteles másolatban Spinzich Quirin kötelezőjét, melyet fia Márton fogalmazott olasz nyelven.[4]

E példák után itélve föltehetjük, hogy a fiumei kereskedők rendesen vezettek üzleti könyveket, még pedig az Olaszországban elfogadott minták szerint. A kettős könyvvezetés akkor még nem volt feltalálva; azt csak 1504-ben szedi rendszerbe az olasz fra Luca Paciolo: mindazáltal a különböző természetü ügyiratok kiállitása már akkor is nem csekély képzettséget kivánt meg.

E tekintetben különben nagy segitségükre volt a fiumei kereskedőknek a közjegyző, ki nagyobb hitelesség okáért a nemzetközi latin nyelven fogalmazta meg ügyirataikat. Szükség volt erre oly helyen, hol különböző nyelvü kereskedők fordultak meg s a hol a felsőbb hatóságok sem értették az olasz nyelvet.

Igy Luoger (latinizált nevén de Foramine) Andrásról, ki 1454 óta Raunacher Jakab utóda a fiumei kapitány tisztjében, határozottan tudjuk, hogy nem értett olaszul. (Egy okmány világosan mondja róla, hogy *ignorat idioma ytallicum, id est linguam ytallicam*").[5] A közjegyző által kiállitott latin kötelezők, áru-eladási és vételi szerződések, elismervények, egyezségek és meghatalmazások mintául szolgálhatnak nekünk az akkori olasz kereskedelmi fogalmazványokra is. Egyszerü forditásuk által megkapjuk a közkeletü olasz formulárékat. Ez ügyiratok közös kellékei: a keltezés idejének és helyének pontos megjelölése s két vagy több

[1] Lib. civ. 509, 551, 556 l. és egyebütt.
[2] U. o. 602 l.
[3] U. o. 268 l.
[4] U. o. 412 l. (1450 év.)
[5] U. o. 1454 év, 518 l.

névszerint felsorolt tanu megnevezése. A szövegben az üzlet természete szerint változó, de hasonnemü ügyekben mindig stereotyp formulák kiséretében az ügyfelek neve, illetősége, a szóban forgó pénzösszeg (többnyire arab számokkal), az áruk mennyisége és minősége, a határidő stb. A formulák annyira sablonszerüek, hogy azokat a jegyző többnyire be sem fejezi, hanem a szokásos „etcaeterával" röviditi. Az ügy lebonyolitása után a jegyző az okiratot keresztben áthuzza s a lap szélire az illető dátum után a törlés okáról számot ad.[1]

A leggyakrabban előforduló kereskedelmi ügyiratok a következők:

Áru-eladási és vételi szerződés kijelölt határidőre.

Mintája: Anno ..... die ..... mensis ..... in ..... presentibus ..... testibus ad hoc vocatis et regatis. Ibique (eladó neve) dare et consignare promisit (vevő neve) milliaria 8 ferri boni et bollati de Auspergo; scilicet 3 milliaria in ratione ducatorum 12 pro singulo milliari, pro quibus habere debet denarios contatos (készpénz), et 5 milliaria in ratione ducatorum 13 pro singulo milliari, pro quibus recipere debet oleum pro illo precio, quo tunc vendetur ab aliis mercatoribus etc.

Kötelező átvett áruk fizetésére.

Példa: (Dátum és tanuk). Ibique (vevő neve) sponte, libere ex certa sua scientia, non per errorem, non vi nec metu inductus, pro se suisque heredibus et successoribus fuit contentus et confessus, se iuste teneri et dare debere (eladó neve), pro se suisque heredibus et successoribus stiplanti, ducatos... boni auri et iusti ponderis, et hoc pro (ferro) quod dictus (vevő) habuit a prefato conducente. Quam pecunie quantitatam dare et solvere promisit dictus debitor prefato creditori usque ad (határidő) sub pena quarti, qua soluta et non rata maneant omnia suprascripta.

Kötelező kölcsönvett pénz után (az előbbiéhez hasonló minta szerint).

Elismervény törlesztett adósságról.

Mintája: 1437. Die (*15a*) mensis (*julii*) in (*terra fluminis S. Viti in publica platea*) presentibus (*judice Nicolao qm. Antonij et Tonsa qm. d. Nicolai, ambobus habitatoribus dicte terre fluminis, et yoanne Cermoz de Crainburch*), testibus ad hoc vocatis et rogatis. Ibique (*Georgius Soch de Locha*) per se suosque heredes et successores fuit contentus et confessus, se habuisse et manaliter recepisse a (*d. Castellino qm. Johannis de Pensauro, habitatore dicte terre fluminis*) pro se suisque heredibus et successoribus stipulante, omnem et singulam quantitatem pecunie, quam ipse (*D. Castellinus*) dicto (*Georgio*) tenebatur usque ad presentem diem. stb.

Meghatalmazás követelések behajtására.

Mintája: 1435. Die (*VII*) mensis (*madü*) in (*publica platea terre fluminis, in statione infrascripti Martini*) presentibus (*dominis Stefano Blaxonich de dicta terra fluminis, Martino aurifice de Segna. Antonio de Monteabbodo, ambobus mercatoribus in dicta terra fluminis*), testibus ad hoc vocatis et rogatis et aliis.

Ibique (*Antonius d. Santipaterno de Pensauro*) omni via, modo, iure et forma, quibus magis et melius scivit et potuit, fecit, constituit, curavit et ordinavit (*Ser Colam Antonij luce de Persanro*) presentem et infrascriptum mandatum sponte suscipientem, suum verum et legitimum actorem, factorem et certum nuncium specia

[1] Formulája körülbelül ez: Anno...die...ego Antonius cancellarius cancellavri, eo quod stb. (ad instantiam debitoris stb.)

lem: presertim ad exigendum et recuperandum a *(quaqumque persona sibi dare debenti* (in *(terra fluminis, Segne, Castue et ubique locorum)* omnem et singulam quantitatem pecunie et res et quecumque alia — tam cum cartis, cirographis et instrumentis, quam sine; — et de per eum receptis finem, dimissionem, transactionem et pactum de ulterius non petendo cum solennitatibus necessariis faciendum; et ad comparendum, si opus fuerit, coram quacunque regimine et iudicibus, tam ecclesiasticis quam secularibus; ad agendum, petendum et recipiendum libellos, et petitiones dandum et recipiendum; terminos et dillationes petendum; testes instrumenta et alia iura sua producendum: sentencias audiendum et eas executioni mandare faciendum; et generaliter ad omnia alía et singula dicenda, gerenda et procuranda, que in predictis et circa predicta et quelibet predictorum duxerit facienda, et necessaria ac utilia videbuntur; que et quemadmodum ipse constituens facere posset si adesset. Das et concedens eidem procuratori suo in predictis et circa predicta et quelibet predictorum *plenum arbitrium* et *generale mandatum*, cum plena libertate ac generali ammistratione agendi et exercendi omnia et singula scripta. Promittens eidem procuratori suo et mihi notario infrascripto, tanquam publice persone etc. (omnia suprascripta rata et grata habere?)

Nevezetesek ezeken kivül a *társszerződések* (societa, societas boni et mali). Ezek természetét megitélhetjük a következő példákból. 1449-ben Márton Ötvös, a curzolai ser Forte és grobniki Bubich János társüzletre szövetkeznek. Közösen megrakják curzolai Páris caraccáját vassal és deszkával, hogy a rakományt előre meg nem határozott helyen eladják. A koczkázat, nyereség, veszteség, a szerződő feleket egyenlő részben illeti.[1] — 1439-ben négy évi határidőre szövetkeznek ortonai Buzzi György és Márton ötvös. Utóbbi 300 aranyat vagy annyi értékü árut fektet az üzletbe; az előbbi csak utazik és kereskedik vele. (Ime a középkor *commis voyageur*-je!) A hasznon négy év elteltével osztoznak: kétharmada a principálist, egyharmada az utazót illeti.[2] Ugyane Márton ötvös 1450-ben beáll utazónak. Társa 214 aranyat ad, ő kereskedik vele. A hasznon feliben osztoznak.[3]

A fiumei kereskedők már akkor ismerik és használják a váltót. A kereskedelmi forgalomnak e kitünően gyakorlati eszköze tudvalevőleg már a XII. század óta megvolt Florenczben s onnan terjedt tovább, mindig szélesebb körü és változatosabb alkalmazással.

Forrásunk többször emlit váltókat *(litera cambij* vagy *camblii* — olaszul: *cambiale)*. Igen tanulságos a következő eset, melyből kitünik, hogy a váltóeljárás már akkor sem tért el lényegesen mai formájától. Vidonich Mór tanácsos kötelezte volt magát, hogy tartozása fejében 1448 október végeig 11 milliar vasat szállit saját koczkázatára Anconába az odavaló ser Frederuzzi Lillonak, vagy pedig fizet neki 104

[1] Lib. civ. 380. l.
[2] U. o. 1438. VI. 26.
[3] U. o. 419. l.

arany és 72 soldót. Miután ezt elmulasztotta, 1449 május 6-án megjelen Fiumében ser Giovanni Nicolai anconai lakos s elfogadás végettbemutatja Vidonichnak Frederuzzi Lillo váltóját *(presentavit quandam literam cambii dicti Lilli dicto idici Mauro.)* Minthogy pedig Vidonich nem honorálja a váltót, a forgató azt annak rendje és módja szerint *megóvatolja* a közjegyző előtt *(protestatus fuit contra et adversus pretactum iudicem Maurum de omni et singulo damno et interesse, camblio et recamblio).*[1]

Kiválóan érdekes a *biztositási* eljárás a hajórakományoknál. Hol a hajótulajdonos, hol — megfelelő dij fejében — valamely gazdag kereskedő vállalja magára. Álljon itt például a következő szállitási szerződés: Curzolai Marino Deodát kibérli raguzai Lukács baragozzóját. A hajós kötelezi magát, hogy hajóját Fiumében vagy Buccariban fával megrakja, azt elszállitja Patrasba; ott gabonával rakodik s azt ismét Fiumába vagy Pesaroba szállitja. Ezért kap 120 aranyat. *Biztositékul azonban előre letesz a kereskedőnek 80 aranyat.*[2] Egy más hasonló esetben a hajótulajdonos *csak vihar* esetére biztositja a rakományt *(solum pro tempestate maris securat).*[3] Ismét más esetben egy harmadik személy, de Barnis Miklós vállalja magára egy vasrakomány biztositását, *hat fassius vas fejében,* jót állván a teljes érték erejéig.[4]

A tengeri közlekedésről szóló fejezetben emlitettünk már *rakomány* (cargo) *levelet* is, minőt kétségkivül minden nagyobb szállitmánynál kiállitottak, valamint a hatóság részéről adott *védő-leveleket* (*salvus conductus).*

A kereskedelmi levelezést nagyon megnehezitette a postaintézmény hiánya. A hatóság erre nézve ugy segitett magán, hogy hivatalos levelei szállitására a város lakóit kötelezte. Fontos kiváltságnak tekintették a polgárjog megadásánál, ha az uj polgár e kötelezettség alól fölmentetett.[5] A magánember ezt nem tehette; kénytelen volt bevárni az alkalmat, mig valamely hajó vagy szárazföldi utas Fiuméból az illető helyre indult. Sürgős esetekben, ha ily alkalom ép nem volt kéznél, ugyancsak busásan kellett megfizetni a portót. Igy 1437-ben Fermoi Ádám kereskedő egy levél szállitásáért *nyolcz arany* dijat fizet de Zonca Nicoló tengerésznek.[6]

[1] U. o. 378. l.

[2] U. o. 1448 év, 353. l.

[3] U. o. 1453 év, 504. l.

[4] U. o. 1448, 355. l.

[5] Igy midőn 1438-ban Balázs csizmadia mestert a kapitány és tanács a polgárjoggal felruházza, egyuttal kimondja, hogy tiz év elteltéig az uj polgár „mullo modo teneatur esse *portator literarum* seu nuncius pro parte comunitatis." U. o. 1438. X. 31.

[6] U. o. 1437. VI. 24. (A két fél a *közjegyző előtt* szerződik az ügyben.)

A fizetésképtelen kereskedő ellen hitelezői *csődöt* kértek; a csődeljárás meginditása a városi hatóság ügykörébe tartozott. 1444-ben csődbe kerül Donadovich Máté, miután egy hitelre vett tekintélyes vasrakománya a kalózok kezébe esett. Hasonló sorsra jut pesaroi Castellino 1445-ben.[1] Érdekes a csődeljárás formája, mely rávezet a manap is használt *crida* etimologiájára. A crida (v. ö. az olasz *grido*=kiáltás és *gridare*=kiáltani szavakkal) annyit jelent, mint: kikiáltás. A fizetésképtelenséget ugyanis a hatóság a szó szoros értelmében *kikiáltatta*, mégpedig a törvénycsarnok elé gyült nép előtt a városi hajdú által; felszólitván a morózus adóst tartozásai kifizetésére egy megjelölt határnapig (rendesen két héten belül); ellenesetben felhatalmazván a hitelezőket, hogy az adós összes javait a hatóság közbejöttével kótyavetyére bocsássák.[2]

Még csak az üzleti okmányokban előforduló fizetési és áruszállitási határnapokról akarok szólni. A primo, medio és ultimo még nincsenek szokásban, hanem a különböző hónapokban előforduló kiválóbb szentek napjai. Bár csak találomra irtam ki a legsürübben előforduló terminusokat, már igy is szembetünik rajtuk valami rendszer. Mutassa a következő (nem teljes) összeállitás:

Jan. —
Febr. Hushagyó kedd *(Carnisprivium)*.
Márcz. 25. Gyümölcsoltó B.- A. *(Annunciatio B. V.)*
Ápr. 24. György napja; (Husvét, Resurrectio d. J. hr).
Május, Pünkösd.
Jun. 10. Margit napja. (Vasárnap Buccariban).
Jul. —
Aug. 15. Nagy B. A. (festum S. Marie de mense Augusti).
Szept. 29. Mihály napja.
Okt. —
Nov. 11. Márton napja.
Dec. 25. Karácsony. (Nativitas domini nostri.)

[1] U. o. 213 és 239 l.

[2] Példa a csődeljárásra:

Crida in favorem Petri sarctoris de Jadera.

In lobia terre fluminis Sancti Viti de mandato dominorum iudicum et consilii Bosichius publicus preco comunis *alta et preconia voce* preconizavit et exclamavit, quod Mateus Cersato de dicta terra fluminis debeat coram ipsis comparere ad respondendum Petro sarctori de Jadera pro debito, in quo, ut asserit, ipsi Petro dictus Mateus tenetur, usque ad XV dies proximos futuros; quorum quinque pro primo, quinque pro secundo, et quinque pro tertio et peremptorio termino assignaverunt. Aliter elapso dicto termino suprascripti domini dabunt licentiam dicto Petro, quod possit incantari et subastari domum dicti Matei, tanquam pignus suum, eius contumacia non obstante. 1447 jan. 26.

C) *Hatósági intézkedések a kereskedelem érdekében.*

A *kereskedelmi politika,* — lényegét s nem a modern kifejezést tekintve, — egyáltalán nem volt ismeretlen fogalom a középkorban. E téren az alattvalók érdeke mindenkor találkozott az uralkodókéval, kik igen jól felfogták, hogy az alájuk vetett városok kereskedelmének emelésétől függ saját adó- és vámjövedelmük gyarapodása.

Felfogták ezt a Walseei grófok is. Nem egy intézkedésük bizonyitja, hogy e részben koruk és feladatuk magaslatán állottak.

Legtöbbet köszönhetett e tekintetben Fiume Walseei II. Reinprechtnek s Reychenburger János duinoi kapitánynak, a karsti dominiumok főkormányzójának, ki mindig szivesen közbenjárt a város érdekében. Láttuk, hogy e II. Reinprecht (Ramberto) a Frangepánok példájára 1431-ben és 1442-ben formális kereskedelmi szerződéseket köt Velenczével, melyek elég tág teret engednek Fiume forgalmának.[1]

De itt nem állapodott meg Walseei II. Rambert gróf gondoskodása az alája vetett kikötő felvirágzásáról. A fiumeiek ugyanis, látván azt a helyes érzéket, melyet hüberuruk közös érdekük iránt tanusit, megragadták a kedvező alkalmat, hogy tőle szabadalmaik öregbitését kinyerjék. 1439-ben — hogy kivánalmaiknak annál nagyobb nyomatékot adjanak — ünnepies *népgyülést* tartottak a *dómban* (plenum et generale consilium totius populi terre fluminis), s innen kérelmezték kiváltságaik gyarapitását, — első sorban a szabad *vásár jogát.*[2]

E lépést teljes siker koronázta. Öt év mulva (1444. máj. 27-én) Fiume a Walseei gróftól *nagy kiváltságlevelet* nyert, melynek főbb határozmányai a következők:[3]

1. *Adó:* A hübérur egyszer s mindenkorra lemond a fiumei lakosok által eddig fizetett adóról. Ez adó, a „collecta marcarum" vagy „collecta domini", évenkint nehány ezer lirát tehetett ki. Egy-egy lakosnál évenkint 1 lira és 4 lira között változott.[4] Ez arányokból következtetve alkalmasint fejadó volt; talán $^1/_2$ vagy 1 lira fejenkint. Hogy a hübérur e nem megvetendő jövedelmi forrásról lemondott, amellett bizonyit, hogy elegendő kárpótlásra számithatott a folyton

[1] L. az első közleményt az I. füzet 7. lapján.

[2] „quod fierent nundine singulo anno semel, libere et franche." Lib. civ. 1439. I. 18.

[3] A kiváltságlevél teljes szövege u. o. 175—6. l.

[4] 1441-ben Vid Szabó 2 évi hátraléka 5 lira
Cigantich Ágnes 1 évi hátraléka 1 lira;
Zárai Demjén tanácsos 1 évi hátraléka 4 lira;
1444-ben Srignei Radoia hátraléka 2 lira 15 s. U. o. 716. l.;

növekvő vámjövedelemből. A tized-adó azonban — a termesztmények után — érintetlen maradt.

2. *Vám:* az uj kiváltság szerint is marad a *régi;* vagyis tengeri behozatalnál és kivitelnél egyaránt $2^1/_2$ arany. Fizetik ugy a fiumeiek, mint az idegenek.

Többet nem mond a szükszavu kiváltságlevél. Az egykoruak amugy is tudták, mi után számitandó az a $2^1/_2$ arany. De egy kis utánjárással megtudhatjuk mi is. Triesztben ugyanis e korszakban *negyvened* vámot („quarantesimót") fizettek.[1] Nálunk s egyebütt is ez volt a vám szokásos aránya; csak az ujkorban ment fel egy harminczadra. Ezek szerint Fiumében is a $2^1/_2$ arany *száz* arany érték után számitandó, a mi épen $= \frac{1}{40}$.

A csempészőkre — kik ugyanis az árut a várostól félreeső helyen veszik át s a fiumei vámszedő hivatal megkerülésével szállitják odább — szigoru büntetést ró a kiváltságlevél. Ezek ugyanis 5 arany birságot fizetnek a csempészett áru minden száza után (pro singulo centenario). Tehát a rendes vám kétszeresét.

A szárazföldi vámról nem szól a szabadalom. De hogy ilyen is volt, kitünik forrásunk különböző helyeiről. Igy pl. a Laibach felé exportált olaj és füge szintén fizetett vámot.[2] Hasonlóképen a Horvátországból jövő faáruk és viasz.[3] A kiváltságlevél hallgatása tehát itt arra magyarázandó, hogy a szárazföldi vámra nézve az uraság a szabad rendelkezés jogát fentartja magának.

A vám beszedésére s a forgalom ellenőrzésére az uraság állandóan *vámszedőt* („daciariust") tart Fiumében. Ilyenekül emlitvék: még 1400 előttről, az utolsó Duinoi idejéből Zovanich Quirin és Antolinich Quirin;[4] 1441-ben s az előző és követő években Mikolich Miklós; 1447-ben Burffl Albert (neve után itélve német ember); 1456-ban Tonkovich Grisano, fiumei tanácsos; 1458-ban a trieszti Pellegrini Máté. Tehát fiumeieket és idegeneket váltakozva találunk e tisztségben. Rendelkezésükre állott — alkalmasint a csempészet megakadályozására — az „a Quarnero őrizetére rendelt gálya" (galea ad custodiam Quarnarii deputata) „finánczaival" együtt, mely 1458-ban a fiumei Kontovich György marciliánáját elkobozta.[5]

Szokásban maradt különben, hogy az uraság egyes fiumei lakoso-

[1] Kandler: Storia del consiglio dei Patrizi. 46 l.

[2] Lib. civ. 89. l. (1440. év), 365 l. (1449. év).

[3] Lib. civ. 1451, 424 l.

[4] Ezt nem a liber civilium emliti, hanem — a bécsi csász. levéltár okmányára hivatkozva — Pichler i. m. 221 l.

[5] Lib. civ. 1458, a 644 l. után.

kat a vámfizetés alól részben *fölmentett*. Igy 1449-ben De Barnis Miklóst a Fiuméból Laibachba szállitandó olaj és füge után.[1]

3. *Vásárjog*. Az 1444-iki kiváltságlevél megadta Fiuménak az 1439-ben kérelmezett vásárjogot is. Ennek értelmében a fiumei országos vagy inkább *nemzetközi* nagy vásár egy teljes hétig tartott. (Nevét a Keresztelő Sz. János napjától — junius 25. — vette; kezdődött *3 nappal előtte, végződött* 3 nappal utána; tehát egészben junius 22-étől bezárólag 28-áig tartott.) A vásárra hozott és onnan elvitt áruk mind vámmentesek voltak, kivéve a három legfontosabb czikket: a vasat, bőröket, ugy — nyers, mint cserzett bőröket (pelles crude et magre) és az olajat. Ez tehát szabad vásár, u. n. *fiera franca* volt. A vásáridő előtt vagy annak eltelte után azonban valamennyi behozott és kivitt áru tartozott a szokott vámot fizetni.

E vásárt azóta rendesen tartották Fiumében. Emlitve találjuk a *János-napi* vásárt (nundine S. Johannis), egy 1455-iki okmányban, mely egy ott kötött gyapjuüzletről szól.[2]

4. *Idegenek jogügyei*. Ugyane kiváltságlevél szabályozza még a Fiumében tartózkodó idegenek jogviszonyait. Legfontosabb intézkedése: hogy ezektől Fiumében csak akkor szabad adósságaikat behajtani, ha az az adóslevélben egyenesen ki van mondva; vagy pedig ha az adósság Fiumében köttetett. Továbbá: hogy *bünügyekben* az idegenek ellen ugy kell eljárni, mint a hogy illetőségi helyük a fiumeiek ellen eljárni szokott — vagyis a reciprocitás elve szerint.

Ezek az 1444-iki kiváltságlevél határozmányai, melyek azonban korán sem meritik ki a fiumei kereskedelemre vonatkozó összes hatósági intézkedéseket.

Láttuk például már a megelőző szakaszokban, hogy a helyi hatóság korlátozza a bor behozatalát; eltiltja a gabona kivitelét; fölügyel a sulyokra és mértékekre; rendeletileg szabályozza a helyi árakat; megtorlást gyakorol a fiumei kereskedőknek okozott károkért; a hübérurtól engedményeket iparkodik szerezni. Szóval tervszerüen irányitja és szabályozza a kereskedés menetét.

Kiegészitésül még egy pár rokon természetü hatósági intézkedést akarok emliteni.

Igy pl. találkozunk egy hatósági rendelettel, mely akadályozni iparkodik a szomszéd horvát területtel — vagyis Frangepáni uradalommal — való kereskedelmi érintkezést. Ugyanis Habsburgi Albert király halála óta, — mivel III. Frigyes Magyarországra való igényeit meg nem való-

[1] U. o. 365. l.
[2] Lib. civ. 571. l.

sithatta, — az Ausztria és Magyarország közötti viszony ellenségesre változott; s az általános politikai helyzet a tengerparton is éreztette hatását. Már 1441-ben a tanács eltiltja a lakosokat attól, hogy a Fiumárán — vagyis osztrák-magyar határon — átkeljenek, . . . *száz* arany birság terhe alatt. Ha valaki a tilalom ellenére is átkel — ugymond a végzés — s a Frangepánok területén valami baja esik, a tanács nem fog vele törődni (nolunt se de ipso impedire.[1]

A tilalmat azonban nem igen tarthatták tiszteletben; itt is bevált a közmondás: „Legge fiumana dura una settimana.“ (Fiumei törvény, egy heti érvény.) Évkönyvünk ugyanis följegyzi, hogy 1444. Mária menybemenetele ünnepén a Fiumára tulsó partján a tersattoi kapitány emberei s nehány fiumei lakos összeverekedtek (*advenit discordia inter famulos Capitanei Cersati et aliquot cives nostros)*; még pedig egy résztvevő tanu vallomása szerint Mikolich Miklós tanácsos ösztönzésére.[2]

A várnai csata után Hunyady János kormányzó haddal támadt Ausztria ellen s 1446-ban a közeli Krajnát is pusztitotta.[3] Az esemény hatása látszik meg a fiumei tanácsnak ugyanez év deczember hó 4-én kelt rendeletén, mely eltiltja a Horvátországból való árubehozatalt. „Senkinek sem szabad — igy szól a végzés — a folyón tul a tersattoi oldalon hust, bort, gabonát, hüvelyes veteményt, olajat, vasat, aszalt fügét, vagy más effélét vásárolni. (Birság: 50 lira).“ [4]

Egy másik intézkedés az *árszabásra* vonatkozik. Láttuk már, hogy egyes fontos élelmi czikkekre — husra, halra, tojásra maga a tanács állapítja meg a helyi árakat. A többi árukra nézve ugyan szabad kezet enged a kereskedőknek, de az árak emelését csak ugy engedélyezi, ha ezt a hatóságnak egy héttel előbb bejelentik.[5]

Ez intézkedés 1443-tól kezdve ez egész korszakon át érvényben marad, amint számos esetből látjuk. Igy 1447-ben riminii Piermatteo Barulich Vid biró előtt bejelenti, hogy gabonáját 8 nap mulva drágábban fogja adni. 1455-ben Fanoi Ferencz jelenti, hogy egy hét elteltével magasabb áron adja az olajat; addig is zárva tartja az üzletét. Példáját követi Samburich Justus. Még ugyanez évben ujra följebb verik az olaj árát az elébb emlitettek és fermoi Pierpaolo. A következő évben az

[1] Lib. civ. 98. l.

[2] U. o. (1444. év).

[3] Dimitz: Gesch. Krains I. 270. l.

[4] Lib. civ. 310. l.

[5] „nulla persona audeat . . ponere aliquam rem in maiori precio quam prius vendiderit, nisi prius notificet dominis indicibus, sub pena librarum 8 parvarum. Et quod scribere faciat diem, qua se presentaverit; his peractis, *elapsis octo diebus* valeat vendere in cariori foro.“ 1443-iki tanácsvégzés.

olajra nézve szintén áremelést jelentenek be Filipus stacionarius és sanseveroi (apuliai) Rosa Giovanni; 1458-ban ugyancsak az olaj árát emeli s erről előzetes jelentést tesz de Barnis Miklós[1] — (Ez általános áremeléseket megelőzőleg volt 1453 és 1454-ben az olajárak legnagyobb depressziója; — a nagy *baisse*, mely az olaj árát a 34-es átlagról egész 20 aranyig vitte le milliaronkint; ez áremelések fokozatosan ismét felviszik 30—40 aranyra.)

* * *

Ezzel jóformán teljesen kimeritettem Fiume XV. századbeli kereskedelmére vonatkozó adatkészletemet, mely az 1461-ik évig örvendetes bőséggel állott rendelkezésemre. 1460 óta szomoru idők következtek be a kikötő városnak addig virágzó forgalmára, melynek a középkor vége felé már nagy akadályokkal kellett megküzdenie. Pozitiv, részletes forgalmi adataink, melyek Fiume kereskedelmének fokozatos hanyatlását föltüntetnék, — fájdalom — nem maradtak fenn erről a korról; . . . . Mátyás király koráról. Bizonyos azonban, hogy a Mátyás király trónralépte után bekövetkezett politikai konstellácziók csak kedvezőtlenül hathattak Fiume kereskedelmére. Különösen éreztethették hatásukat a kikötő város életében a következő események:

Mátyás ismételt háborui Frigyes császárral. A nagy király mindannyiszor kiterjesztette hadi és diplomácziai terveit Fiuméra is. Ugy látszik, *Trieszt és Fiume elfoglalásával akarta a magyar tengeri kereskedelmet az elveszett Dalmácziáért kárpótolni.* A határos Fiumét három izben is megtámadta, de bevennie nem sikerült.[2]

A törököknek 1470 óta csaknem évenkint ismétlődő becsapásai Fiume mögött Krajnába, Triesztig és Friaulig. Noha egyetlenegy adatunk sincs arra, hogy a török egészen Fiume falai alá jött volna, e betörések kétségkivül tetemes kárára voltak a város szárazföldi kereskedésének.

Ami azonban Fiume egykor virágzó kereskedésének a végső kegyelemdöfést megadta, az III. Frigyes császárnak azon intézkedése, melylyel a tengeri kereskedelemre nézve *kizárólagos monopoliumot adott Triesztnek* Fiume rovására. 1489-ben ugyanis e császár elrendelte, hogy tartományaiból az összes tengeri export-kereskedésnek *Trieszten* kell átmennie. 1493-ban pedig e kiviteli monopoliumot megtetézte, legalább a fő importczikkre nézve, a behozatali monopoliummal. Meghagyta ugyanis, hogy az olaj *behozatalának* is Trieszt felé kell történnie; az osztrák tarto-

[1] Lib. civ. 319, 580, 586, 593 és 638 l.

[2] V. ö. Fraknói: Mátyás király 308, 378. és 385. l. — Vassilich Giuseppe, „L' ultimo de' Frangepani" (Archeografo triestino, XVIII. évf. I. k.).

mányokba nem volt szabad olyan olajat befogadni, mely nem ment keresztül a trieszti vagy duinói vámon.[1]

Ez időben nem volt már, aki Fiumét a triesztiek monopolisztikus törekvései ellen megoltalmazta volna. A Walseei ház kihalt, s Fiume 1467-ben közvetlen osztrák fejedelmi birtokká lett. Az átmeneti állapot bizonytalanságát a császári udvarnál már régóta bejáratos trieszti kereskedők ügyesen kihasználták, hogy Fiume kényelmetlen versenyétől egyszer s mindenkorra megszabaduljanak. Fiuménak azután nem maradt egyéb keresetforrása, mint a hajóépités meg a . . . csempészet. Az 1537 óta Zengbe települt uszkok, kalózok nemsokára gondoskodtak arról, hogy ez utóbbi keresetág — az általuk ejtett gazdag zsákmányok becsempészésével — előre nem sejtett arányokat öltsön, s a fiumeieket legalább némileg kárpótalja az elveszett szabad kereskedésért.

* * *

. . . Közzétettem e tanulmányomat, mert azt hittem, nem lesz minden érdek nélkül való e folyóirat olvasóira nézve, ha részletesen megismerkednek egy középkori Adria-parti kereskedő város tipusával, mint a minőkkel akkor és régebben hazánk is birt. Zeng, Zára, Trau, Spalato kereskedése és mindennapi élete szintoly formákban mozoghatott és átalánosságban ép oly képet nyujthatott, mint Fiumeé. A magyar nemzet, fájdalom oly régen elvesztette s oly soká nélkülözte az oczeanikus kulturával való összeköttetést, hogy az azzal összefüggő fogalmak és képzetek majdnem teljesen kiestek eszmeköréből. E tekintetben roppant sok a pótolni valónk. S talán e dolgozat is hozzá fog járulni ahhoz, hogy látókörünket ez irányban kibővítse s ébren tartsa bennünk azt a sóvárgást a világokat elválasztó és összekötő tenger iránt, mely annyira jellemző sajátsága a régi és modern kulturnémzeteknek.

[1] Kobler i. m. IV. rész, 14 fejezet.

ADATOK A MAGYAR PÉNZÜGYI KEZELÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta: THALLÓCZY LAJOS.

Levéltári kutatásaim közepette nem birom megállani, hogy a magyar pénzügyek történetére vonatkozó adatokat le ne irjam, vagy legalább hollétöket följegyezzem. Minden történetbuvárnak vannak kedvencz „thémái", melyekre évek hosszu során át gyüjti az adatokat, de feldolgozásukkal adós marad. Ha nem ellenkeznék e szakfolyóirat megszabott irányával, módomban állana annak az állitásnak a kifejtése, bogy a történetirónak voltakép azok a legszebb munkái, a melyeket elképzel magának, de azért soha meg nem ir. Mindamellett utnak eresztem korrendi sorozatban azokat a pénzügytörténeti adatokat, melyek kezem ügyébe estek s egy majdan avatottabb kezektől megszerkesztendő rendszeres pénzügytörténeti oklevéltár keretébe illenének.

I.

1368.

Nyugtatvány arról, hogy István fia László *Hímes* szabolcsmegyei falu adaját (a lucrum camerae telekadót) megfizette.

Papirszelet a gr. Vay-féle berkeszi levéltárban.

Az adókezelés Róbert Károly adóreformja óta mindinkább szervezettebb alakot ölt. Az adóbehajtást a „comes lucri camararum regalium" mondjuk a kir. főpénzügyigazgató kiküldötteinek: a rovóknak, dicatoroknak közbenjárásával a megye eszközli. Legelőbb megállapitják, hogy minden községben és igy az illető megye egész területén hány adózásra kötelezett telek van, azután kirójják az adót. Az adót tényleg a földesúr szedi be a jobbágytól. Az adó megfizetését a rovók, dicatorok hol irásban, hol rovással nyugtatják.

Természetes, hogy az eljárás s a kezelés menetét rendszeresen csakis az anyag összegyüjtése után állapithatjuk meg. A Kállay-levéltárban őrzött nyugtatványokat a kamara hasznáról irott munkámban közöltem. (156—159. l. szám szerint tizenkettőt 1344—1354.) E nyugtatványok azért érdekesek, mert a Róbert Károly király megállapitotta első beosztást tüntetik fel. Az országot kamarákra osztotta, a kamarák élén állott a comes, az ispán, a ki alá azután a dicatorok: rovók tar-

toztak. A szatmári kamarához tartozott Szabolcsmegye, ennek a megyének dicatorai állitják ki papiron a nota-t, a nyugtató jegyzéket, mely szerint az egyes falvak eleget tettek kötelezettségöknek,

Érdemes munkát végezne, a ki a Róbert Károly-féle kamarai szerződéseket a mai igényekhez mérve kiadná. Ott van első sorban a Corpus Jurisban tévesen Decretumnak nevezett 1342. körmöczi szerződés, melynek eredetijét az orsz. levéltár őrzi. Hogy ez a végzemény voltakép csak szerződés, azt már Kovachich hirdette. (Notitiae praeliminares ad Syll. Decr. 109. l.) Ugyancsak Kovachich jól ismerte az esztergomi primási levéltárban őrzött hasonló szerződéseket, melyeket Knauz N. szivességéből Salamon Ferencz és én is használtunk. A szlavon kamara egy ilyen alapoklevele ugyancsak az orsz. levéltárban maradt meg. Itt az ideje, hogy ezek a fontos adatok kellő commentárokkal ellátva, napvilágot lássanak.

II.

1394. ápr. 12.

Az ország rendeinek Budáról kelt levele Domokos leleszi préposthoz és rosályi Kún Lukács mesterhez.

Az ország védelmezése czéljából egyértelmüleg törvényt alkottak, hogy az ország összes megyéinek, tehát: Ung, Bereg és Ugocsa megyéknek is minden rendü és állásu lakosai „de singulis duabus portis curiarum iobagionum, tam scilicet regalium, quam aliorum quorumcunque, singulus unus florenus aureus dicare oporteat et debeat.“ (Tehát két telkenként egy arany forintot szedjenek ugy a király, mint mások földesurasága alatt álló jobbágytelkeken.) Ung-, Bereg- és Ugocsa megyékre nézve a rendek a leleszi prépostot és Kún Lukács mestert kérik föl, hogy személyesen, s ne megbizottaik utján hajtsák be ezt az egy aranyforintnyi országos segedelmet, s ne hagyák rovás nélkül a szolgáló béresek kuriáit (conditionarii) sem, kik t. i. egyéb adókivetéseknél, mint a földesurak cselédségét képezők, mindig adómentesek voltak. A befolyt összeget tizenöt nap alatt szolgáltassák be a pécsi biboros, az esztergomi érsek, Ilsvai Leusták nádor és István zagóriai comes kezeihez, nehogy a hadjárat késedelmet szenvedjen.

Ezt az adót *rendkivüli* hadisegély czimén vetették ki a rendek. Horváth Mihály (Mo. 7. II. 395.) azt irja, hogy a begyülendő pénzt azért utalták a rendek külön bizottsághoz s nem a kir. kincstárba, mert a király nem tudta megbecsülni a pénzt. Nem ez az ok, hanem az a körülmény, hogy a rendkivüli segedelem *esetről-esetre* állapittatott meg s kezelését is a szerint irták elő.

Hit. másolat, leleszi kiadvány, a gr. Vay-féle berkeszi levéltárban f. 394. A meghagyó levelet a pécsi, esztergomi főpapok, a nádor és a zagorjai comes pecsételték meg. Kiadta: Fejér Cod. Dipl. X. 2. 256. l.

III.

1396. jan. 10.

Nadabi László fia István, Zarándmegye főispánja, ugyanezen megye négy szolgabirájával Szinikén [1] nyugtató levelet állit ki az iránt, hogy Tatár László, Gobel Péter ezidő szerint Pankota birái és Gál Péter ugyanottani esküttt, Vásonyi László fia Jakab és Osteleki Demeter szolgabirák előtt a Pankotára kirovott kamaranyereség (kamara haszna, lucrum camarae), negyed és harmadévi hátralékát kifizették. Ugyanis a kamaranyereség ispánja (igazgatója) Talentis Simon mester — kétségkivül *olasz* ember — Domokos belső deákja révén vetette ki az adót, most azonban János deák szécsényi polgár, volt az átvevő, a ki a királyi meghagyólevél értelmében vette át a megnevezett pankotaiaktól az adót. [2] Ez a szécsényi polgár valószinüleg olyan módon jutott Pankota ezen 2 évről hátralékban lévő adójához, hogy azzal bizonyosan, az adósságcsinálásáról hires Zsigmond király, e polgárnak járó magántartozását törlesztette le és talán inkább részben, mint egészen. Mert tudvalevőleg az országos adó és a király jövedelme közt akkor még nem igen tudtak különbséget tenni, s ha tettek is — mint ezt éppen a megelőző példából láttuk — azt csak rendkivüli körülmények kényszere alatt tették.

[1] *dr. Csánki D.*: Magyarország tört. földrajza I. 745.

[2] Nos Stephanus Ladislai de Nadab comes comitatus de Zarand et quatuor judices nobilium de eadem. Memorie commendamus, tenore presentium significantes, quod Ladislaus Tatar, Petrus Gobel protunc judice, Petrus Galus juratus de Pankota coram judicibus nobilium Jacobo Ladislai de Vasan ac Demetrio de Ostelek *super lucri kamararum anni quarti et tertii existentium* in eadem Pankata dicatis videlicet magistro Symoni Talentis protunc comiti lucri camararum regalium per Dominicum Litteratum familiarem ipsius Symonis dicata extitisset, nunc vero Johanni Litterato civi de Zechen super lucro kamararum cujus *jam quarta et tertia prestitisset revolutio annualis*, visis litteris regalibus omnimodam satisfactionem imprendissent, super quibus ipsos annotatos Ladislaum, Petrum et alterum Petrum commisit expeditos tenore litterarum nostrarum mediante. Datum in Zinike feria secunda festi beati Pauli primi heremite anno dni M°ccc°mo nonagesimo sexto.

(P. H.) (P. H.) (P. H.)

Eredetije papiron, elölapra nyomott három pecsét töredékével. Galgócz gróf Erdődy levtár ladula 98. Fasc. 5.

VI.

1397.

Ugyancsak az előbbi adatot helyezi élesebb világitásba egy — 1397-ben kelt kiadványa Zaránd-megyének, melyben bizonyitja, hogy Losonczy László bán özvegye és fia a „Comes lucri camerae princeps", tehát a főigazgató „officialisai" utján kivetett esedékes kamara-nyereségét: Bekény, Székes, Dézna, Lónya, Egyek, Kőszend és Ujholdas nevü birtokaiktól megfizették.

Eredetije a gr. Erdődy-féle galgóczi levéltárban cistula 49. fasc. 26. 21. sz. Papir, alján hat pecsét nyoma.

Ez a nyugtató bizonyitja, hogy a birtokos a jobbágytelkeire kivetett adót beszedte s a maga részéről kiállitott bizonylattal igazolta, hogy a törvényes adókötelezettségnek eleget tett. Gazdasági szempontból nem állithatjuk, hogy a nemes birtokos a szó szoros értelmében *adómentes* lett volna. Jobbágya, kit nagy áldozatokkal és igéretekkel kötelezett magához: voltakép bérlője neki, a ki megfizette első sorban természetben és egyéb szolgálmányokban a haszonbért s azonfelül az állami adót s a papi tizedet. A nemes tehát jobbágytelkei után, ha nem is közvetetlenül, de közvetve fizette meg adóját.

VII.

1437. jan. 10.

Székes-Fejérvár városának birája s tanácsa ír a kincstartónak. Szerethi Mihály, Fejér-megye adószedője eljött a városba s követelte a városnak száz arany forintnyi tartozását a kamara-nyereség czimén. Szerethi Mihály jelenlétében azonban eljött Cseh Lőrincz kir. várnagynak egy embere, a ki felmutatta Zsigmond királynak egy Prágában kelt meghagyását, mely szerint a város a Szent-György napi városi adót (censust) a kamara-nyereséggel együtt fizesse Cseh Lőrincznek, a kinek arra a királyi vár épitkezéseinek siettetése okából szüksége van. Ez megtörtént az elől nevezett adószedő jelenlétében, a ki tudomást vett róla.[1]

[1] Venerabilis domine noster honorande. Noverit vestra dominatio, Michaëlem familiarem vestrum de *Zereth*, exactorem lucri camerae comitatus Albensis in persona v. d. ratione centum florenorum auri quibus nos, et tota nostra communitas propter lucrum camerae regiae majestatis provenire de medio nostri persolvere debemus coram nobis venisse, et dictos centum florenos auri a nobis repetivisse; itaque respondemus vestrae dominationi quomodo coram eodem Michaële familiari v. d. quidam familiaris Laurentii Cheh castellani quandam literam domini nostri impera-

Mult századbeli másolata a cs. és kir. közös pénzügyi levéltárban. Hung. I.

A kir. városok tudvalevőleg censust, kir. bért fizettek. A Fejérvár városa részéről fizetendő (lucrum camerae) kamara-nyereség a polgárok birta telkekre értendő.

Az a középkorunkban mindennapos körülmény, hogy a király az egyes szükségleteket, sőt magántartozásait is — mint fentebb a III. oklevélnél is láttuk — majd ebből, majd abból a czimből fedezi, nem bizonyít egyebet, mint hogy az államháztartásnak királyi magángazdálkodási jellege volt. Bürokratikus rendről a mai értelemben szó sincs, mindig az egyenes utat választották. Cseh Lőrincznek pénz kellett a vár építésére — talán a *budai kir. vár építéséről* van szó — a király nem ír a kincstartóhoz, hanem egyenesen ráparancsol a városra, hogy fizessen várnagyának.

VIII.

1450. márcz. 9.

„*Magyarország összes főpapjainak, báróinak és rendeinek* Gyulai László, Velikei László fia Miklós, Endrédi Somogyi Imre és Terenei Hugrum Imre, *Baranyamegye alispánjai és szolgabirái* szolgálatra kész engedelmességet. Tudjátok meg, hogy uraságtok levelét, a melyben nekünk a kamarai nyereségnek az emlitett megyében való behajtását parancsoljátok, engedelmesen fogadtuk és annak rendje szerint az összes főpapokat, bárókat és rendeket, a kiknek Baranyamegyében birtokaik vannak, a megye szolgabirái utján *több izben megintettük* és a nyilvános helyeken kihirdettük, hogy a jószágaik népeiért és jobbágyaiért a királyi kincstárnak járó kamarai nyereséget fizessék meg. Ezek:[1]

toris Pragae emanatam nobis praesentavit, in qua manifeste conperiebatur ut nos et nostra communitas census festi beati Georgii martyris simul cum lucro camerae anni utputa 37. ad manus ejusdem Laurentii pro solicitatione laboris castri suae serenitatis dare, et persolvere debemus, quos florenos eidem persolvimus juxta dictum literatorium mandatum suae serenitatis. His visis memoratus Michaël vester familiaris praesentes nostras Literas superinde confectas a nobis dari, et emanari procuravit. Scripta Albae praedictae in festo beati Pauli primi eremitae sub anno domini 1437. *Iudex et iuratores civitatis Albensis predictae.*

[1] Ex quibus item primo Kewzeky philpus hercekg porte VIII, Zenkge et Monyoros dominorum chercegkg porte VIIII., Kewzegh Rafaeli et pauli hercekg porte XI., Zekchew Pauli hercekg porte XXXVI., Veresmart Rafaelis Hercekg porte XIV., Zekchew philpus hercekg porte XXXVII., Zekche Rafaelis hercegk porte XXIV., Danocz Rafaellis hercekg porte XLIII., Isep Rafaelis porte XXVIII., Danocz Philpus hercekg XVIII., Danocz pauli hercekg porte XV., Varalya pauli hercekg porteVII., Chatar Rafaellis hercegk porte V., Daras hercegk Philpus porte XV. Thevtevs dominorum

Szekcsői Herczeg Fülpös (Fülöp)	8	kapuja	Kőszegen
A Szekcsői Herczegek	9	„	Zenge (halmán) és Monyaróson
Szekcsői Herczeg Rafael és Pál	11	„	Kőszegen
Herczeg Pál	36	„	Szekcsőn
Herczeg Rafael	14	„	Veresmarton
Herczeg Fülpösnek	37	„	Szekcsőn
Herczeg Rafaelnek	24	„	Szekcsőn
Herczeg Rafaelnek	43	„	Danóczon
Herczeg Rafaelnek	28	„	Izsépen
Herczeg Fülpösnek	18	„	Danóczon
Herczeg Pálnak	15	„	Danóczon
Herczeg Pálnak	7	„	Váralján
Herczeg Rafaelnek	5	„	Csatáron
Herczeg Fülpösnek	15	„	Darázson
Herczegek (családi birtok)	7	„	Töttösön
Herczeg Fülpösnek	6	„	Majson
Péter várnagy	3	„	Izsépen
Radiszlónak	9	„	Izsépen
Benedekfia Illésnek	1	„	Szent-Ilma-asszony-on
Szerecsen Tamásnak	15	„	Aranyoson
Ózdi Péternek	5	„	Ózdon
Mátyusnak	2	„	Agteleken
Pestenyei Máténak	6	„	Kis-Déren
Szentimrei Péternek	16	„	Szent-Imrén
A perjelnek	31	„	Szent-Mártonban
Baystapnak	15	„	Setét-Kereken
A perjelnek	27	„	Krassó-Szent-Miklóson
A perjelnek	10	„	Cserdiben
A perjelnek	16	„	Krassó-Szent-Miklóson
A perjelnek	19	„	Szent-Lőrinczen
A plebánosnak	7	„	Cserdiben
Köznemeseknek	9	„	Erdőháton
Viszlói Benedek	5	„	Agteleken
(Ismeretlennek)	2	„	Bálintfalván

Ennélfogva, ezen főpapokat és nemeseket, mint akik a kamara-nyereség ilyetén megfizetésének továbbra is ellenszegültek, a meghagyásban kijelölt birságokban és megtorlásban elmarasztaltattaknak itéljük akként, hogy

hercekg VII., Maysa philpus hercekg porte VI., Istep petrus castellani porta III., Istep radislo porte IX., sent illmaasson elie Benedicti porta una, Aranus thome saraceni porte XV., Ouzd Petri de eadem porte V., Akthelek Matyus porte due, Kuzdir Mathie pestiney porte VI.; Sent Emrei petri de eadem porte XVI.; Sent Marton prioris porte XXX. unum; Setethkerek Baystap porte XV., Crasse Sent Miclos prioris XXVII., Cherdi prioris porte X., Crasse Sent Miclos prioris porte XVI., Sent Levrinch prioris porte XVIII., Czerdy plebani p. VII., Erdeyhath nobilium p. VIII., Akthelek Benedicti Visloi p. V. Balintfalua porte due.

Eredetije papiron, rányomott pecsétek nyomaival a b. Révay-cs. kis-selmeczi levéltárában. (Gyulaina.)

a kamara-nyereség beszedői jelen levelünk erejénél fogva ezen ellenszegülők minden egyes birtokán a járandóságot szolgabirák segitségével megvehessék és behajthassák.

Adatott Nagyfalun az úr 1450. esztendejének Oculi vasárnap után való első hétfőn."

Ez érdekes iratot Csánki Dezső helyrajzi szempontból feldolgozta, munkája után irtam át a forditásban emlitett helyneveket.[1] Adótörténetileg azonban még érdekesebb ez okirat, mert az adóhátralék behajtási módját tünteti elénk a XV. század derekán.

A tényállás: Baranya-megyében 461 adóköteles telek nem fizette meg az adót. Az ország akkori kormánya: az ország egyeteme, élén Hunyadi János kormányzóval ráir a megyére, hogy az adót a fizetéstől vonakodókon vegye meg. A megye kétféle eljárást követett: először megintette őket a szolgabirák utján külön-külön, másodszor meg, in foro nyilvánosan közzétették, hogy fizessenek. Miután ez sem használt, a megye elmarasztalja őket, s mint a kormánynyal szemben felelős: a végrehajtást akképen eszközli, hogy az adószedőt a szolgabiró személyesen és tettleg támogatja. Ha majd nagyobb tömegét látjuk az ilyetén rendelkezéseknek, nyilvánvaló lesz, hogy a magyar adókezelés a XV. században már bizonyos megszokott gyakorlaton alapult. Mindenekelőtt a részletek teljes felvilágosítására van szükség.

IX.

1494.

II. Ulászló király meghagyja Tamás mesternek, Pécs várnagyának, hogy az adófizetéstől vonakodó egytelkes nemeseket ugy szoritsa a fizetésre, hogy az adószedő addig maradjon az adós házánál, mig nem fizet.

Eredetije papiron, rányomott kir. n. pecséttel a b. Révay-féle kisselmeczi levéltárban. (Ante-Mohacsiana).

A foglalásnak s ennek az ujkorban sem ismeretlen adóbehajtási módozata egyfelől jellemzi a közállapotokat, másfelől meg érdekes adat az akkori eljárásra nézve. Az országnak akkori pénzügyi helyzete olyan, mint a csőd szélén álló ide-oda kapkodó emberé. A király kincstartói, ha üres a pénztár s nem nagyobb és indokolt sürgös követelésekről van szó, mint a végvidékek kapitányaié, a hitelezőket egyszerüen ráküldi valamely aktivabb megye adószedőjére s biztatja, hogy boldoguljon vele. Az egytelkes nemesek személyes katonai kötelezettséggel tar-

[1] Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. 451. l. Baranya-megye.

tozván, mindennemü taksáktól, s adótól mentesek (1472: 10), de éppen ennek a nemes proletariatusnak a megadóztatása okozta a legnagyobb bajt. Voltak köztük olyanok, a kiknek semmi jövedelmök sem volt, csak épen, hogy megéltek, viszont mások jobb módnak örvendtek. Az 1475: 6. t.-cz. mig meghagyja, hogy az adóösszeirásokból ki kell hagyni az egytelkeseket, ámde már Ulászló törvényhozása őket is bevonja az adózás keretébe. Később az lett a jogelv, hogy az az egytelkes, kinek száz forintot érő vagyona van, személyes fölkeléssel tartozik, (1525: 36.), mig a földhöz ragadt szegény nemes személyenként egy forintot fizet, (1524: 24.). Ezek a törvények kivételesek ugyan, de az egytelkes nemes adómentességén csorba esett.

E kort illetőleg különben Fraknói, Acsády s ujabban Schönherr munkája már sok érdekest közöltek.

X.

1562. febr. 12.

I. Ferdinánd király a m. udv. kamarának. Pár nap előtt megirta abbeli nézetét, hogy miként gondolkozik a kamaranyereségnek ujra életbeléptetése felől s hogyan kellene annak két évi hátralékát beszedni, mert alig gyült be valami ezen a czimen. Tekintve Győr városának nemcsak Magyarországra, hanem az egész kereszténységre kiható fontosságát, meghagyja, hogy ezt a hátrálékot a vár megerősitésére kell forditani. Minthogy azonban a pénz nincs meg, másbonnan pedig alig van megszerzésére kilátás, szükséges, hogy nagy sietséggel keritsenek rá pénzt. Meghagyja tehát, hogy ha van remény a kamaranyereség behajtására, mozgassanak meg minden eszközt s gyüjtsék össze azt, a mit lehet, csakhogy az épitkezés meg ne akadjon. Ugyanis talált megbizható hitelezőket, a kik a behajtandó kamaranyereség czimén a fentebbi czélra előlegezik a költséget. Most már a kamarán áll, hogy mindent megkisértsen valamelyes összegnek gyors előteremtésére s elvegye az ő gondját, hogy aztán máshonnan keritendő pénzzel az épitkezést folytathassa. Egyuttal meghagyja, hogy az eredményről mielőbb tudósitsák.

Ez az adat[1]) annyiban jellemzi az ország akkori adóviszonyait, a

[1] Eredetiben igy szól e meghagyás:

Ferdinandus

Paucis ante diebus, quae nostra sit mens de lucro camerae istius regni nostr in usum revocando atque illud de retroacto biennio, quo nihil penitus subsidii per regnicolas collatum est exigendo vobis aperuimus. Quum itaque speremus nos optimo iure id consecuturos perpensa evidenti necessitate quae in inchoatae munitionis Jauriensis perfectione non solum regno isti nostro, sed etiam reliquis regnis et pro-

mennyiben az ország feldarabolása következtében az adózásnak régi főczimlete a kamaranyereség megszünt s helyét a dica foglalta el. Az 1563-i országgyülés jogilag ugyan még fenntartotta a kamaranyereség fizetésének kötelezettségét, de ereménye többé nem volt a behajtásnak. Ferdinánd e meghagyásának semmi foganatja nem lett; kimutatást és további jelentést e tárgyban nem találtam.

Eredetije papiron, zárlatán nagy kir. pecséttel a cs. és kir. közös levéltárban (Ung. Befestigungen).

XI.

A rovás.

A herczeg Batthányi-féle körmendi levéltárban Batthányi Boldizsár [1] szlavoniai dicator számadásaiból egy kis fadarab hullott ki, melyről kiderült, hogy az, egykorú: 1507-ből való rovás.

vinciis nostris, ac ipsi orbi Christiano sita est, ne ob intermissam aedificationem quid magni discriminis ac reliquae quoque provincias periclitari contingat benigne decrevimus, id Lucri, quod de exacto biennio cedet, in hosce duntaxat usus ac coeptae Jauriensis munitionis perfectionem convertere. Quoniam vero pecunia in hos usus hucusque collecta iam deficit, et nisi aliunde huic operi interea auxilium praestetur, illud maxima cum iactura intermitti necessum foret. Eapropter vobis perquam benigne praecipimus, quando quidem spes sit non exigua de exactione ac consecutione praefati lucri camarae, ut rationes modosque omnes iuvatis ac omni adhibita diligentia laboretis atque insudetis, ut in praefatos tanti momenti usus, in ipsius lucri camerae collationem tantum pecuniae aliunde conquirere et corradere queatis, ut subinde in praescripta aedificatione progressus fieri possit, neque illam suspendere necessum sit. Recipimus enim benigne nos creditores adeptos ex praescriptis lucri camerae proventibus, quos in hosce solum usus convertemus certo et sine defectu exoluturos. Vestrum proinde erit omnem navare operam omnesque conatus adhibere quo mutui nomine idque quamprimum aliquam summam conquirere possitis, prout et nos diligentiam adhibemus et in hanc curam sedulo incumbimus, ut aliunde per nos collecta pecunia huic operi succurri et in eo indesinenter ad conservationem usque pogressus fieri queat. Et quicquid hoc nomine effeceritis quidque nobis consultum videatur subinda certiores reddi volumus. Ceterum, quae nobis nuperrime nomine pecunia cuiusdam ab haeredibus condam Hieronymi Korlatowith consequendae praeceperimus recenti dubio procul tenetis memoria. Qua in re quid per vos effectum, et an aliquid mutui nomine consecuti sitis, cum nihil nobis retuleritis. Idcircoobis denuo praecipimus ut quo in loco haec res sit quidque assecuti sitis, primo quoque tempore nobis scripto vestro significetis atque huiusmodi pecuniam mutuatam in dictam munitionem Jauriensem quo illam converti quoque decrevimus, statim dari atque impendi curetis. Qua re exequamini benignam et expressam voluntatem nostram.

[1] Batthányi Boldizsár két izben 1506. és 1520-ban volt kincstartó, s hosszabb ideig Szlavonia adózásának állott az élén.

Nyelvünkben a rovás szónak többféle változatu értelme van, de valamennyi egyetért abban, hogy az olyatén cselekvést jelent, a mivel valamely számadási vagy tartozási kötelezettséget *szemléltető* alakban ki akarunk fejezni s bizonylatul megtartani.

A Czuczor-Fogarassy-féle nagy szótár s a legujabb „Magyar Nyelvtörténeti" szótár igen sok változatát ismeri e szónak. Minket azonban elsősorban a *rovásfa* érdékel.

Kétségtelen, hogy rovásnak egy kétfelé hasitott fapálczikát használnak, melyekre a korcsmárosok a bort, a bornak itcze számát, a mészárosok a hust, a számadó juhászok és gulyások a marhák számát felróják s az egyik felét maguknak tartják követelésük bizonyitékaként, a másik felét pedig odaadják a másik félnek vagy a tulajdonosnak. Erre vonatkoznak a közmondások is, hogy „elvesztette a rovást" és „rovásod van."

Abból a körülményből azonban, hogy a „rovásfa" elnevezést — az eddigi anyag után itélve — a régi magyar nyelv *nem* ismeri, azt kell hinnünk, hogy annak fogalmát őseink más szóval jelölték. S ez a szó alighanem a *rovásfej* vagy *ravásfej* volt, mert — Tagányi Károly barátom szives közlése szerint — az már 1565-ben előfordul,[1] Zalavármegye rovójának: Hosszuthóty Jánosnak egyik levelében, azt irván: „kiknek (t. i. a falusi biráknak) jóllehet, hogy *én ravásfejet adtam.*"

Nem kivánjuk ezuttal a rovásnak néprajzi jelentőségét fejtegetni, *hanem bemutatjuk az emlitett egykoru adórovásnak hü mását.* A megyei kezelés élén, az általános adókirovást a rovó: birtokos nemes ember eszközölte a megye közegeivel egyetértve. A tényleges beszedést is az adókimutatások: registromok alapján azok vagy deákjai végezték. Mindez a fennmaradt pénzügytörténeti töredékes adatokból is nyilvánvaló. A XVI. század elején, nemis szólván a régibb korról, mikor az irni és olvasni tudás csak a legszükebb körökre terjedt, a pénzügyi adminisztráczió ellenőrzése a legalsóbb fokban nem is lehetett egyéb rováskezelésnél. Azért állitjuk, hogy a legalsóbb fokban, mert az irásos nyugtatókat — mint fentebb is láttuk — már Róbert Károly óta ismeri a pénzügyi igazgatás. Módja az eljárásnak igen egyszerü volt. A rovó exactor, officialis kezében volt a regestrom, melyet a megyével egyetértve állapitottak meg. Itt a példa rá. Gersei Pethő László bélai uradalmáról van szó. A rovó a regestrom[2] értelmében 123 (I^cXXIII) füstöt: kéményt talált a birtokra kiróva. Pethő László a telekadót Bélára nézve kifizette. Erre az adószedő puha fából hosszukás négyszög formában

[1] Orsz. Levéltár. Pozsonyi kamarához intézett levelek I. sor. 1565.

[2] Az eredeti regestrom a körmendi levéltárban.

késével rovást faragott, a mint az itt közlött rajz mutatja. A rovás hossza: 5 cm., széless.: 0·3 cm. Erre megfaragta az élét:

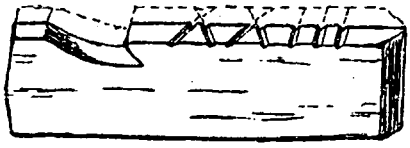

s rávéste a kémények számát: CXXIII., ezt ketté hasitotta, mire a félrovás ily alakot öltött:

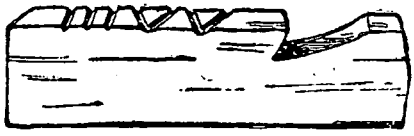

A félrovást ő vitte el s beszámolt vele a központban, a másik megmaradt a félnél.

Ennek a rovásnak az oldalára egykoru irással még ráirták Batthyányi Boldizsárnak a deákjai:

Bela cum pertinentiis
Ladislai Pethew
és
fumi I^c^XXIII., ugy, hogy megvolt az ellenőrzés is. Mily könnyü egy ilyen rovásnak a faragása, arról személyesen is meggyőződtem. Berendeltünk egy értelmesebb segédmunkást, megmutattuk neki az eredeti rovást, egy percz alatt készen volt a mása.

Ethnografusainkon áll, hogy ezt a rovást néprajzi szempontból értékesitsék, pénzügyi és gazdaságtörténelmi szempontból megkaptuk szemlélhető bizonyitékát a nem irásos kor adókezelésének.

ADATOK.

AZ ÓNODI VÁRHOZ TARTOZÓ CZIGÁNY JOBBÁGYOK ÖSSZEIRÁSA.

Közli: **JÓZSEF FŐHERCZEG.**

I.

Franciscus Rákóczy dei gratia electus Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. Egregiis et nobilibus Andreae Zari bonorum nostrorum Szerencsiensis et Onodiensis provisori, caeterisque officialibus bonorum modernis et futuris pro tempore constitutis, cunctis etiam aliis, quorum interesset seu intererit, praesens visuris, salutem et gratiam nostram. Ónod várához tartozó Mihály vajda azon jószágbeli czigány jobbágyinknak már jó üdötöl fogvást hütös vajdájok lévén, a tisztek dispositiójábúl mi is azon vajdaságnak tisztiben praeficiálván, confirmáltuk, serio parancsolván ezen levelünk által megemlitett czigány jobbágyinknak, hogy a modo imposterum a megnevezett Mihály vajdát vajdájoknak ismervén, az elöbbeni jó szokás szerént tiszteink után töle dependeáljanak, illendő submissióval lévén hozzája; fen megnevezett tiszteinknek is, mind mostaniaknak és jövendöbelieknek hagyjuk és parancsoljuk, igy értvén abbéli dispositiónkat, alkalmaztassák ahhoz magokat. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in castello nostro Borsiensi die trigesima mensis Martii, anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo sexto etc. 1676.

F. Rákóczy mp.

II.*

Nomina colonorum Cingarorum	Sátor	Fia	Lova	
Fővajda Bándi Mihály	1	2	—	Ez most fővajda.
Kopasz György	1	3	3	Ez is intrudálta magát a vajdaságban, gr. Erdődy uramtól levele is vagyon, de a régi vajda ellen nem subsistálhat, mivel annak Rákóczy urunktól vagyon donatiója, a mint itt annectáltatott is in paribus.
Ifjú Kopasz György ...	1	—	—	
Ifjú János vajda	1	3	—	
Dani vajda	1	1	2	
Murcsa Adok	1	—	—	
Murcsa árvái *[a]*	—	4	—	
Daza Gyurka	1	1	—	
Szama Mihók *[g?]* ...	1	2	1	
Dávid vajda *[h?]*	1	4	—	
Tonkos Mihók	1	—	—	
Tonkos Peti	—	1	—	
Murcsa Gyurka	1	—	1	Ez most ónodi katona, a vajdaságot affectálja a német officéroktúl, hatalmaskodik a szegény vajdákon. Ezt meg kell fékezni. *[b]* Murcsa Gyurka tartja gyermekségétől fogva.
Sitai árvája *[b]*	—	1	—	
Ferencz vajda	—	—	—	
Benedek vajda *[c]* ...	1	3	2	
Nagyfejü Mátyásné *[d]*	1	1	—	
Campo vajda	1	1	2	
Tatár János *[e]*	1	2	—	
Kani András árvái *[f]*	—	4	—	
László vajda árvája ...	—	1	—	
János vajda	1	—	—	
Albok vajda	—	1	—	
Jónás vajda	—	—	—	
Cingari in summa 24...	16	34	11[?]	

[Helyesebben 35]

NOTANDUM: Ezen czigány jobbágyok *közösek* gróf Erdődiné asszonyommal ő nagyságával és az ónodi várhoz mind az két részre egyenlőképpen tartoznak mivelni, a mikor kévántatik az ő nagyságok szükségérel

Ezek eleitől fogva nem voltak elosztva, hanem urunk dispositiójábót egy vajdájok volt és most is azon rendtartásban kell lenniek, a min. boldog emlékezetü urunktól kiadatott donatiója tartja.

Másképen semmi adózással nem tartoznak etc.

[Ezek tehát telepített czigányok.]

III.

Ugyanezen urbariumban egy külön czédulán áll:

Anno 1681. die 17. Junii.

NOMINA COLONORUM CIGANORUM AD CONFINIUM **ONAD** PERTINENTIUM.

[a] Murczai árvái No. 3.:
- Első Adék ... [1]
- Másik Mikó ... [1]
- Harmadik Balás ... [1]

[b] Szitai árvája Szitai Balás ... [1]

[c] Benedek vajda árvái Nr. 3.:
- Első Mihácz ... [1]
- Másik Miklós ... [1]
- Harmadik, nem tudatik ki neve ... [1]

[d] Nagyfejü Mátyásnénak árvájának neve:
- Tálas Jónás ... [1]

[e] Tatár János árvájának neve:
- Tatár Balás ... [1]
- Szitai Balás fia volt Tatár Jánosnak ... [1]

[f] Kani András árváinak neve:
- Kani Peti ... [1]
- Kani Mihók ... [1]

[g?] Szama Ferencz árvája Szama Ferencz ... [1]

Ezen kivül vadnak mások is:

[?] Roskoványi Miklós ... [1]

[h?] Dávid Gyurka ... [1]

[?] Török Mihók ... [1]

[16]

Ónod vára javainak 1676-ki urbariumából kiírva. Orsz. Levéltár. Urb. et Conscript. Fasc. 25. No 43.

TORMAY KÁROLY STATISZTIKAI TÁBLÁI AZ 1845—47 ÉVEKRŐL.

(Lásd az I., II. és III. táblázatot.)

Néhai dr. Tormay Károlynak alább közölt három rendbeli statisztikai táblázata az Országos Levéltár helytartótanácsi osztályában a báró Geringer-féle helytartósági iratok közt 1850. évi 13232. szám alatt találhatók.

Tormay 1850. jul. 19-én nyujtotta be azokat Geringer báró helytartóhoz, — s mint beadványából értesülünk — a helytartó *privát használatára*. Táblázataihoz, abban csak a következő megjegyzéseket fűzi.

Az I. táblázatban összeszámitott 1,172.628 házra nézve kiemeli, hogy abban a számban *nem* csupán a lakó-házak, hanem a többi városi épületek is benne foglaltatnak.

A II. táblát illetőleg megemliti, hogy már egyszer készitett egy ilyent a cs. kir. belügyminiszterium részére, a mely könyomatilag sokszorositattott is, de az ehhez képest tökéletlen. Az Orsz. Levéltár kanczelláriai osztályában lévő cs. kir. belügyminiszteri iratok közt csakugyan meg van e litographált táblázat, melynek mintegy 12-vel kevesebb rovata van, mint ennek, a mit most közlünk.

Végül a III. táblánál kiemeli azt az ellentétet, a mi — különben magából a táblából kitetszőleg — Bárándy számai s azok közt van, a miket Tormay: Fényes, Palugyay és mások, valamint a saját maga adatai után állitott össze.

Mindezekből — mint látjuk — vajmi keveset tudunk meg szerzőjéről, és arról az anyagról, a melyből e három nagyfontosságu táblázat — *a rendi Magyarország utolsó éveiből!* — készült.

Indittatva éreztük tehát magunkat arra, hogy ezen irodalomtörténetileg is érdekes kérdésben, a néhai nagyérdemü szerző fiától *dr. Tormay Béla* miniszteri tanácsos urtól kérjünk felvilágositást, ki is előttünk következően nyilatkozott:

„Emlékszem, hogy láttam azon papircsomagokat, melyekből atyám dolgozott a mikor azon statisztikai összeállitásokat készitette, melyek itt szóban forognak, de arra is emlékszem, hogy megboldogult atyám évekkel később azon munkálatairól beszélvén azt mondá, — ha emlékezetem nem csal, hogy ő az adatokat még a forradalom előtti évben kapta, és hogy hogy ezekhez juthatott, azt Úrményi József és gróf Apponyinak köszönhette, kik kieszközölték, hogy a helytartótanács törekvését támogatta és a törvényhatóságok az általa szükségelt adatokat a főbirák és szolgabirák által összegyüjtötték és ezeket kiegészitette azokkal, melyeket neki a főfizikusok készséggel küldöttek. Igy jutott dr. Tormay Károly azon adatok birtokába, melyek alapján munkálatait elkészithette."

A NAGYSZŐLLŐSI KÖZBIRTOKOSOK VÉGZÉSEI.

Anno domini 1665. die 30. aprilis.

Mi Perényi Imre, Gábor, István, Ferencz, Ádám és György, s tovább idvezült néhai Perényi Sigmond uram özvegye Kállai Clára Mária asszony és idvezült néhai Vay Péter uram özvegye Zolthán Anna asszony és Bánffy Gábor, adgyuk tuttára és emlékezetre mindeneknek az kiknek illik mostaniaknak és jövendőbelieknek ez levelünk által hogy mi magunk között való commune és publicum bonuminkat jó karban akarván állatani, esztendőnként az alább megirt mód szerént alkalmaztattuk ilyen módon, fenntartván közöttünk az aránt való megállandó erősségünket, és abban való magunkra és maradékinkra levő kötelességünket.

Elsőben, hogy mikor Nagyszőlős mezőváros és több ugyanazon nemes Ugocsa vármegyében lévő magyar falunkban bort akarunk árultatni, akkor rend szerént árultassék az bor annyi pénzen a mennyin közönségesen akarjuk árultatni. Ezt a módot tartván fenn közöttünk kiváltképen Nagyszőlős mező városunkban celebrálandó sokadalmokban szabad legyen mindenikünknek bort árultatni, valamennyi el kelhet. De mindazonáltal ha valamelyikünknek bora félben marad és el nem kelhet, nem gondolván abbeli kárát, szenvedgye, ha penig szeri tartja azon áron csapoltassa ki, addig közzülünk más reá ne kezdhessen, comprehendálván az sokadalom alkalmatosságával való harmad napot, az bornak iczéjének Pünköstig való árát szabván és intézvén *tizenkét póturára harmincz hat pénzre*, s azután többre ha az idő ugy kivánnya. Ha penig valamelyikünk ez aránt contraveniensek lennének, mostani és jövendőbeli vice ispán uram cumadjunctis Judicibus nobilium et juratis assessoribus ad id sufficiensiensibus et deputandis tizenkét forintokkal comperta sua rei veritate megbüntethessen és jószáginkból satisfactiót tehessen az megálló félnek instantiájára és expositiójára. Sőt ha akarja arra is authoritást adunk azon tiszteknek, *az borát afféle contravenienseknek, kivonatván, elköltheszsék s megihassák.* Addendo et hoc az aránt sub

poena articulari, hogy másnak is ne legyen szabad comportionatusságunk szerint senkinek az korcsomát adni és tiszteink által adatni és engedtetni.

Másodszor, mivel meg emlétett Nagyszőlős nevü mező városunkban esztendőnként egy nehány sokadalmak szoktanak esni, ahhoz képest kiki az város lakosi közül maga kertének quantitása és személy szerint való tehetsége szerint két két öl árkot szélessége és mélyére nézve az paraszt részről tartoznak ásni és ásatni sub poena per dominos suos terrestres ex ultronea voluntate eisdem apponenda. Hasonlóképen mi földes urak is, ha melyikünknek puszta teleke vagyon és magunk birjuk, mi is hasonlót tartozzunk cselekedni, mely félről, ha mi kár lészen, az megcselekedő fél az contraveniens ellen hasonló poenat quoquomodo elkövettethessen.

Harmadszor, minthogy minden közönséges sokadalomtartó városok, faluk és azoknak patronusi, az magok az aránt való proventusokat is nem szokták másnak engedni, mi is magunknak meg nem akarván fogyatkozni mindeneket megtiltunk és tiszteink által megtiltunk (így) ez mái naptul fogva, hogy semminémü ember semmi részegitő italt, *égett bort*, *aqua vitet*, *méh sert* s *szalad sert* és egyebet sub poena amissionis eorundem ne merészeljen be hozni Nagyszőlősi városunkban sokadalomnak idején, hanem ha iczével vagy egyébként mi velünk és tiszteinkkel, vagy mi nem akarunk másokkal, az mint akarnak alkudni, szabad legyen eladniok.

Negyedszer, az ser árultatás egy renden follyon mint az bor, a ki mikor akar közülünk árulni, megkülönböztetve lévén mindazáltal az ára.

Ötödször, az sokadalom alkalmára Vayné asszonyom részéről hat, az többinkéről három három állattassék.

Hatodszor, az leveleknek conservatiója penig kit illessen, registrum szerént számban vétetvén adassék kezéhez, és (kit Isten mostanában távoztasson) visellje gondgyát és az aránt mindnyájunkat ha kitül valamikor impetaltatni láttatunk és esmertetünk, azokkal oltalmazni.

Hetedszer, minthogy az oláh és orosz jobbágyoknak az bor árultatásban jószágunkban más mód szokott tartatni, azért azok közül senki sub praemissa poena *Karácsonytul fogva Szent Mihály napig* ne merészeljen se bort se sert árulni, az mikor az földes uraknak borok lészen az korcsomán, mindazáltal az urak minden idő jártában az oláh és orosz falukban szabad legyen árulniok. Melynek nagyobb bizonyságára ez kezünk irásával és pecsétünkkel megerőssittetett levelünket attuk és adgyuk. Actum in possessione Királyháza die et anno supra notatis.

P. S. Addálván ezt nyolczad izben, mivel Nagyszőlős nevü mező városunk lakosi Szent Mihály naptól fogva Szent György napig szoktanak

bort árulni, az esztendőnként való birák tartozzanak az földes urak tisztei és az város következendő birái előtt mindazokról számot adni az magok hasznára nézve mivel sokszor impediáltatunk és oneráltatunk az aránt való dologban.

Perényi Imre s. k. (p. h.) Perényi Gábor s. k. (p. h.) Perényi István s. k. (p. h,) Perényi Ferencz s. k. (p. h.) Perényi Ádám s. k. (p, h.) Perényi György s. k. (p. h.) Coram me Sigismundo Fancsikay vice comite comitatus de Ugocha mp. — Coram me Thomas Lázár jurato assessore comitatus de Ugocsa mp. etc.

A báró Perényi család nagy-szőllősi levéltárából.

Közli: Dr. Komáromy András.

VASMEGYEI MALMOSGAZDÁK KARTELLJE 1698-ból.

A gazdasági élettel, az iparművek közt alig áll egy is szorosabb kapcsolatban, mint a malomipar. A malmok fontosságát és kiváló becsét már a legrégibb időben találjuk. Okleveleink, a királyi adománylevelek, az adománytárgyak közt külön megemlitik a malmokat, sőt még a malomhelyeket is. Természetes tehát érdeklődésünk a régi őrlési mód, őrlőszerkezet, malomrendtartás stb. iránt, s minden idevonatkozó adat becsecsel bir.

Ilyen adalék az alább közlendő is, mely *több vasmegyei malmosgazdának Rohonczon kelt szövetsége* — mint ma mondanók *malomkartell* — a fogyasztó közönséggel s a malomkezelő molnárokkal szemben. A szövetkezett malombirtokosok nagy száma a malomiparnak Vasmegyében igen élénk forgalmára s jövedelmezőségére vall. Az egyezségre lépettek jó része német nevü, aminek oka *Vas vármegye* mint határszéli törvényhatóság nemzetiségi viszonyaiban rejlik.

*

Mi alább megirtak recognoscáljuk per praesentes, hogy méltó consideratióban vévén a mostani szük és nehéz időkben malmaink conservatiojára erogált és erogálandó fölöttébb terhes költségünket, malmainknak szükséges köveknek fölöttébb megnyőlt árát, vagy a több malmos uraknak is ezen nemes vármegyében malmaikban való dicsiretes rendtartását, magunk *molnárjainknak* pedig (a melyek, nem tudatik micsoda temeritástul indittatván, magoknak engedett részeken kivül nemcsak magokat, de minden cselédjeket a közbül kitartani praesummálták) a czéheknek szine alatt fölöttébb való excessusokat: az okáért egyeztünk meg közönséges végezésbül ezen contractusban foglalt punctumoknak inviolabiliter való megtartására. Ugy mint:

1. Mivel egész nemes vármegyében mindenütt a malmokban *tizedet* vesznek mérczéül, hanem csak a mi malmainkban veszik *a tizenhatodát:* az okáért mi is ennek utánna mindenütt a malmokban

tizedet fogunk vétetni, mivel minekünk sem telik kisebb költségünkben malmainknak conservatiója, mint másoknak.

2. A molnárjainknak senki közzülünk többet nem enged, hanem *negyedet*, mivel a tizednek proventusával alkalmasint nevelkeszik proventusa is, mely elegendő képen subsistálhat.

3. Imponaltatni fog serio molnárjainknak, hogy senki a megörlendő gabonát *garatra* ne merészölje feltölteni, minek előtte *meg nem méri* és *ki nem veszi előbb az igaz részt* sub poena molitori infligenda duodecim florenorum (a molnárt terhelő 12 ft. büntetés alatt).

4. A *közbül való élést* absolute meg nem engedjük, sőt valamelyik molnár ebben excedálna, megbüntetni érdemesen el nem mulasztjuk.

5. A melyikünknek közzülünk *jobágya*, avagy *inscriptionalistája* birna malmokat azokat is ezen punctumoknak megtartására adigáljuk, avagy per depositionem summae inscriptae (a beirt összeg visszafizetésével) malmának possessiojából kitesszük.

6. Hogy pedig a molnárokra annyival is inkább kevesebb suspicio lehessen, és kötelességökben ők is hivebbek legyenek, szükséges, hogy mind ők a molnárok s mind pedig a legények és inasok is *hütösök legyenek*, magok pedig a gazdák más cselédjekrül is megesküdjenek; kire nézve se a molnárokat, se legényeket, se pedig inasokat hütöztetés nélkül szenyvedni nem fogjuk.

7. A mi némü malmainkban *paitl* vagyon már, avagy pedig az után lenne, ab antiquo bevett szokás szerént a mérczén kivül, mint némely helyeken *két pénzt is adnak minden köbölnek megörlésétül* (melyet azért szoktak venni, hogy *a garatra kétszer, háromszor is feltöltetik a gabona,* kövek is többet vásoltatván szaporátlanyabb az őrlés is), mi is hasonlóképen azt correspondenter megvétetni el nem mulatjuk.

8. Ahol eddig a *malompor* a molnáré volt és azért szokás szerént *sörtélyest nem hizlalt*, ennek utána considerálván ki közzülünk malmaink több vagy kevesebb proventusát proportionaliter ezután vagy sörtélyeseket hizlaltatni fogunk molnárainkkal, vagy pedig, ha nem hizlal, a malomporból is hasonló része legyen, mint a gabonabeli mérczébül.

Mely feljebb megirt puntumoknak inviolabiliter való megtartására kötelezzük magunkat vigore praesentium sub poena vinculi centum imperialium ugy, hogy valamelyikünk ezen contractust violálni akarná, száz tallér vinculumot incurráljon toties quoties ezen contractusnak contraveniálni fog; mely száz tallér vinculalis poenának megvétele akármelyikünknek közzülünk propria duntaxat authoritate abscissis omnibus judiciis remediis (azonban saját felelősségünkre, minden birói óltalom igénybe vétele nélkül) szabad legyen és ezen vincularis poena proportionaliter közöttünk egyaránt felosztassék. Actum Rohoncz die 24. Aprilis 1698.

Gróf Batthyáni Ádám. Gróf Batthyáni Ferencz. Gróf Erdődy Sándor. Gróf Battyáni Sigmond. Kapy György. Deső Sigmond. Emericus Szikszay vice procurator abbatiae Pornensis. Gaiger Miklós. Palotai István. Gaiger János. Novakovicz István. Benkő János. Adran János. Pongrácz Mihály. Niczky Sándor. Káldi Kristóf. Ányos Sigmond. Niczky Pál. Niczky Borbála. Topler Ádám. Somakovicz Péter. Jári Imre. Jacob Feyerabendt. Georg Schwerdtner. Mathias Horváth. Andre Pernstainer. Anton Fabián. Michel Horváth. Andre Spieler. Georg Rentmilner. Hans Jaigel der alte. Adam Prukner. Thomas Meister. Hans Jägel der junge. Francsics Ferencz. Strobel Mathias. Groff Andre. Groff Mathes. Tallián Péter. Michel Pelzmann.[1]

Közli: I. J.

[1] Egykoru másolat az orsz. ltárban a sopronyi jezsuiták rendezetlen iratai közt a 216. csomóban.

DEÉS VÁROSÁNAK GAZDASÁGI UTASITÁSA.

Instructio pro egregio domino *Stephano Zilahi, Provisore Csatányiensi* pro anno: 1715.

1. Minek előtte nemes városunk dolgainák folytatásához fogna ő kegyelme, szükséges elsőben is jó *Istenünket hívja segitségül,* minden dolgainak végben vitelére.

2. Elsőbb dolgunknak tartván Istenünk dicsőségének előbbmozditását, ő kegyelme a *parochialis házak, templom, schola körül lévő fogyatkozásoknak orvoslását,* legelső igyekezettel s tehetséggel kivánja s igyekezze orvoslani, és effectuálni, nem külömben tisztelendő prédikátorink scholánk mestere és azon ecclésia szolgáinak fabéli fizetéseket, assessor uraiméknak járandó *karácsony-fáját* esztendő által prestálni, hogy következendő esztendőre restántia ne maradjon.

3. Minthogy már determináltatott *jobbágyinknak* szolgálatja, hogy magok erejével akármi rendben *három napot szolgáljanak egy héten*; azon rendet hüségesen s igazán meg tartsa, többre ne is erőltesse, hanemha, olly kiváltképpen való casus necessitálna bennünket. Ide nem értvén mindazáltal aratás, kaszálás idejét.

4. A oeconomia folytatását pedig mind *ugar szántást és vetést* ugy *aratást, kaszálást* (mind nemes városunk és polgárok réteit) az időnek a javán, jó idein igyekezzék véghez vitetni, le is takarittatni. *Őszi buzavetést* tartozik ad minus metr. 200 (két százat) elvettetni, hasonlóképpen *zabot* metr. 100 (százat). Nem külömben *törökbuzát* metr. 4 vettetni, *kétszer* megkapáltatni és jó időben megszedetni. Hasonlóképpen nemes városunk szőllejét igen szorgalmatosan reá vigyázván megdolgoztatni, minden munkáját annak idejében megadván, mellyekben ha mi defectus találna esni ő kegyelme negligentiája miatt, ő kegyelmének imputáltatik.

5. A nemes város *csürös kertit, major házát,* (mely is munkában vagyon) ő kegyelme elvégeztetni s felépittetni annak rendi szerint igyekezzen.

6. Az *ispotály kertnek* egy részit bekerteltetvén, ő kegyelme mindenféle kerti veteményt vettessen, ugyhogy a nemes város közönséges szükségére elégséges légyen, hogy pénzen venni ne kellessék. *Almaeczetet* ad minus urnas 40 csináltasson, edényt ő kegyelme csináltasson hozzá, melyben olly modalitás observáltassék, hogy következendő successorának által adhassa,

7. Primum et ante Omnia a nemes város magára vött ecclésia *malombéli* részeit igyekezzék leszolgáltatni; ugy azon malombéli nemes város egy részit procurálni s megdolgoztatni.

8. Elsőbb principálissának agnoscálván ő kegyelme hadnagy uramat, mindenekben ő kegyelmétől dependeálván, hetenkint ő kegyelmétől vegyen dispositiót, hová és micsoda közelebb lévő, nemes városunk hasznára fordittassék azon jószág, melyről *diáriumot* is ollyat tartson, hogy tempore ratiocinationis demonstrátiót tehessen rátiójának illustrátiójára, mit szolgáltatott a jószággal nemes városunk hasznára.

Extradatum die 2. mensis martii a. 1715. per Stephanum Szent-Jóbi. Juratum nobilis oppidi *Deés* notarium s. k. (P. H.)

Eredetije Deés városa levéltárában.

Közli: T. K.

VEGYESEK.

A régi mértékek kérdéséhez. A régi gabona- és bormértékek bonyolult kérdésének földeritését e folyóirat egész helyesen felvette programmja körébe. A viszonyok ismeretéhez szolgálhatnak a következők is. Magyarország rendei már 1527-ben törvényt alkottak, illetve felhivták János királyt az egyenlő mértéknek országszerte való behozatala tárgyában. A zavaros idők azonban megakadályozták a jogos óhaj teljesülését, ámbár az később is minduntalan nyilványult. Kevéssel a Kassán székelő szepesi kamara, az északkeleti országrész legfőbb pénzügyi hatósága megalakitása után ez a kamara már 1567-ben behatóan foglalkozott az ügygyel s egyik fölterjesztésében (szövege N. Muzeum F. L. 913) ezeket irja a területén a bormértékek körül uralkodó szokásokról: Sáros, Abauj, Zemplén, Tornamegyékben az volt a régi szokás, hogy Kassa város régi statutuma szerint a boros hordók legalább negyven bécsi itczét (media) tartalmaznak. Ma ellenben, mondja az okmány, a hordók olyan kicsinyek, hogy háromban is alig van 40 bécsi itcze. Ebből sok baj és kár támad, miért is pro concordia civili fölötte hasznos lenne, hogy a felső megyékben egyforma legyen a bormérték vagyis a köböl és a hordó (una eadem cubuli et vasorum esse mensura) nagysága. Minden más, főleg a suly- és hosszmértékben már ugyis meglehetősen keresztül van vive az egyformaság (in aliis quidem ponderibus, libris, ulnis una est fere universorum locorum correspondentia). Ellenben a köbölben, kivált pedig a hordókban szertelen nagy a különféleség. Hogy a bajon segitsen, a kamara a király kezén levő összes uradalmakra nézve elrendelte, hogy csakis a kassai mértéknek megfelelő hordók használtassanak s a hordók ilyen mértékre készüljenek. E czélból minden uradalomba egy minta-hordót küldött, a mely Kassa város pecsétjével volt ellátva. Ugyanezt tette a többi ürmértékekkel (idem est in cubulis, pintis, mediis, sextariis), melyek a királyi jószágokban immár csakugyan elterjedtek, és közhasználatban vannak, de az urak és nemesek jószágain nem, miért is mindezek daczára megmaradt a mértékek képtelen sokfélesége. A felterjesztés tehát azt ajánlja, hogy a legközelebbi országgyülésen törvény hozassék, mely mindenkit egyenlő mérték használatára kötelez. (A.)

Egy malom jövedelme 1587—89. A régi földesuri haszonvételek közt nem jelentéktelen helyet foglal el az őrlésből, a malomtartásból való jövedelem. A hol a földesur érvényesitette ezen jogát vagyis malmot épittetett s azt fentartotta, ott az őrlésért buzában, lisztben vagy készpénzben fizetett dij őt illette. Az esztergomi érsekségnek Körmöczbányán volt egy malma, melynek forgalmáról és jövedelméről az 1587—89-ki évekből a következő adatok (Orsz. Lev. Cop. Ann. II.) nyujtanak tájékozást. Befolyt őrlési dij fejében buza quartalia szószerint véka (ez azonban aligha nem mérő vagy köböl nagyságu lehetett, tekintve pénzértékének nagyságát):

1587-ben	726 véka	à 55 dr.	tehát pénzben	389 frt	40 dr.
1588-ban	753 „	à 75 „	„ „	564 „	75 „
1589-ben	696 „	à 75 „	„ „	522	
A 3 évben összesen:	2175 quart.			1476 frt	15 dr.

A molnár fizetése kitett évi 78 frtot, a költségre és javitásokra elment évenkint átlag 72 frt s igy az évi kiadási teher átlag 150 frtra rugott. Ezt levonva a malom tiszta jövedelme a három évben meghaladta az 1000 frtot, mi a pénz mai értékéhez képest körülbelül 9—10.000 frtnak felelhetett meg. Ilyen nagy jövedelemről természetesen csak egy népes város területén épült nagy malomról lehetett szó. A buzajövedelem maga a három év folyamán meglehetősen egyforma maradt, mert a malomnak körülbelül egyformán lehetett állandóan dolga mindegyik esztendőben. De a buza árában volt feltünő különbség az 1587-ki s a két következő esztendőben. Akkor egy quartalia csak 55 dron kelt, mig a következő két esztendőben piaczi ára Körmöczön állandóan 75 drt tett. Ez a drágulás arra vall, hogy azon években legalább ama vidéken, melyről az emlitett bányaváros élelmezte magát, szük lehetett a gabonatermés. (A.)

Gabonakiviteli tilalom 1592-ben. Rudolf király 1592 augusztus hó 22-én Prágában rendeletet (egész szövege Orsz. Lev. Mon. Pénzügy II.) bocsátott ki, melyben Magyarország összes hatóságainak lelkökre köti, hogy félretéve minden haszonlesést és önérdeket, tiltsák és akadályozmeg a gabonakivitelt az ország határain tulra s az oda akár titokban, akár nyiltan menő küldeményeket zár alá vegyék, azt a közszükségletre, a végek és a katonaság ellátására forditsák, s az országból ki ne bocsássák (extra fines et limites hujus Regni nostri nullum frumentum palam vel occulte sub poena confiscationis ejusdem divendere vel exportare, sed illud pro necessitatibus publicis et quo confiniis nostris et militibus, tempore ita existente, de commeatu et sustentatione eorum commodius prospici queat, omnino intra Regnum retinere debeatis et

teneamini.) A király végül meghagyja az összes tisztviselőknek és harminczadosoknak, hogy minden gabonát, melyet a rendelet vétele napjától kezdve ki akarnának szállitani, az alispán vagy a városi hatóság közbejöttével zár alá vegyenek s az ilyen gabona közvetlenül a véghelyek ellátására fordittassék. (A.)

A tokaji uradalom 1575-ben. A tokaji vár egy nagy uradalomnak volt középpontja, melynek jövedelme a vár védelmének költségeire volt rendelve. 1575-ben a vár s a hozzá tartozó uradalom a korona birtokában volt s a szepesi kamara kezelése alatt állt. Tokaj városával együtt összesen 19 község tartozott hozzá, melyek azonban nem közvetlenül közelében, hanem részben jó messzire feküdtek, mert például hozzá tartoztak a mostani (akkor még földesuri hatalom alatti) hajdu városok Szoboszlóval együtt. Az urodalom régi állományából ez időben már egész nagy terület ki volt hasitva, mert 9 község magánosoknál volt zálogban, 4 pedig Kálló várához csatoltatott. A 19 község 1575-ben a részletes számadás szerint (Orsz. Lev. A kamarához int. levelek 1570—79. A. csomag) készpénzben csak 1673 frt 38 krt jövedelmezett. Annál nagyobb volt a bevétel a különféle nyersterményekben. E bevétel pénzértéke 10.339 frt 96 drt tett, melynek nagy része azonban borban folyt be, a mi olyan jószágnál, melybe az áldott Hegyalja tartozott, természetes is. A borjövedelem pénzértéke maga 8·272 frtra ment s igy a többi terményre, buzára, zabra stb. alig 2000 frt esett az évi jövedelemből, mi a gabonaárak alacsony voltát jelzi. A Tiszán folyó és Máramarosból jövő sókereskedés is szerepel a tokaji uradalom jövedelmeiben, de nem készpénzben, hanem kősóban s a tokaji rév jövedelme azon évben 2705 darab kősó volt, melynek darabja akkor rendesen 10 denárt ért. A vár egész évi nettojövedelme, a gazdálkodási költségek leszámolása után 12.013 frt 34 drt tett, mely mai pénzértékben körülbelől 100.000 frtnak felel meg. Ennyivel járult tehát akkor ez az uradalom a honvédelmi költségek fedezéséhez. (A.)

A Hegyalja bortermése 1591—96. A Hegyalja régi szőlőszeti és borászati viszonyainak ismeretéhez töméntelen, kötetekre menő fontos adat van fölhalmozva az országos levéltár különböző gyüjteményeiben s várja a szakembert, a ki értékesiteni tudja. Különösen a tizedlajstromok nyujtanak igen becses tájékozást az egyes évek termésére, melynek kiszámitása a befolyó tized alapján könnyen eszközölhető. Dézsmát a nemesek szőllei nem fizettek ugyan, pedig ez a szőllőterület volt a jobb és ugy látszik nagyobb is. De legalább a többi szőllők termésére adnak egyes évek tizedlajstromai tájékozást s ilyen számadás

végeredményeit (Országos Lev. Szatmármegye dézsmája) világítják meg a következő adatok. Tizedben befolyt hordó bor (vasorum vini) a következő években:

	1591.	1592.	1593.	1594.	1595.	1596.
Tarczalon	137	94	82½	248	69	132
Kereszturon... ...	63	89	53	112½	42	87
Tokajban	49	28½	12	66	19	52
Összesen hordó	249	211½	147½	426½	130	271

A jövedelem egyes években mennyiségileg nagyon különböző volt tehát, a minek főoka a termés különbözősége az egész Hegyalján, valamint az egyes községek határain. A hat év közül a legkevesebb volt a termés 1595-ben, midőn egy harmadrésze sem termett annak, mennyit az előző évi, az 1594-ki bő szüret hozott. Mindazonáltal például Tokajban nem 1595-ben, hanem 1593-ban volt a hat esztendő között a leggyöngébb szüret. A bortermelés tehát akkor is nagyon egyenlőtlenül jövedelmezett, mert az időjáráson kivül akkor még a háborus viszonyok befolyásolták az eredményt. Némelyik évben a szőllőt meg sem lehetett müvelni az ellenség miatt. Máskor meg szüret idején rohanta meg egyik-másik község határát s elpusztitotta vagy elvitte az egész termést, a mi azután a tizedjövedelmet is tetemesen megapasztotta. (A.)

I. Magyarország városai 1845/46-ban.

Statistische Übersichts-Tabelle der k. Freistädte im Kronland Ungarn ihr Areale Population Häuserzahl etc. etc. in Anwendung für die Steuer.

(Vom Jahre 1845/46.)

Kreis	Regirungsbezirk	Laufende Zahl	Name der Stadt	Flächeninhalt nach □ a 12.000 Joch	Flächeninhalt nach □ a 12.000 Klaft.	Bevölkerung	Zahl der Häuser	Auf ein Haus kommen durchschnittlich Seelen	Auf ein Haus kommen durchschnittlich Familien	Durchschnittlicher Zins-Ertrag	Zahl der im Jahre 840 gestellten Rekruten	Zahlung zum Bau- u. Erhaltung des National-Theaters fl.	Zahlung zum Bau- u. Erhaltung des National-Theaters kr.	Vom J. 1831—1840 in den Gefängnissen abgeurtheilten Gefangenen	Zahl der Porten	Kriegs-Steuer C. fl.	Kriegs-Steuer kr.	Auslagen der Kriegssteuer-Kasse C. fl.	Auslagen der Kriegssteuer-Kasse kr.	Domestica C. fl.	Domestica kr.	Einnahmen C. fl.	Einnahmen kr.	Zahl der Bedienesteten	
Pressburg		1	Pressburg	9.000	.	37.255		.	.	160	100	2058	2 16/40	12.562	40	28.122	56 15/16	55.333	55	.	.	.	.	263	
		2	Tyrnau	11.433	.	7.717		.	.	90	30	1000	32·3	405	14	9.851	42·2	12.776	26 2/16	.	.	.	.	151	
	Pressburg	3	Bazin	5.973	.	4.841	4.412	13	2 3/5	50	16	428	48·4	179	6	4.222	23·8	10.527	7 4/16	.	.	.	.	69	
		4	Modern	8.460	.	4.662		.	.	60	20	428	48.4	25	6	4.223	20·8	.	.	6.786	.	.	.	18	
		5	St.-Georgen	6.000	.	3.355		.	.	50	11	258	0·1	41	3 4/8	2.463	30·4	4.300	45	5.203	.	.	.	58	
	Neutra	1	Skalitz	.	.	6.499	896	7	1 2/5	40	26	357	20·2	73	5	3.514	14·14	7.292	58 14/16	8.590	18	.	.	104	
	Trencsin	1	Trencsin	2.597	.	3.450	350	10	2	50	9	178	40·1	174	2 4/8	1.758	16·11	3.031	24	4.388	3	.	.	.	
	Bars	1	Kremnitz	.	.	5.052	924	8	1 3/5	45	42	571	44·4	56	8	1.632	13·11	6.199	13	20.570	26	.	.	184	
		2	Königsberg	.	.	2.822		.	.	45	17	142	56·1	50	2	1.405	42·2	3.548	38	6.659	18	.	.	63	
	Hont	1	Schemnitz	.	.	17.479	2.580	8	1 3/5	45	33	786	8·3	112	11	7.736	4·4	9.498	51	17.046	3	.	.	166	
		2	Béla-Bánya	.	.	1.740				40	.														
		3	Baka-Bánya	.	.	2.597			.	40	11	124	56·1	8	2	1.424	30	1.711	45	3.876	.	.	.	53	
	Sohl	1	Neusohl	46.254	.	11.000	1.746	10	2	50	42	571	44·4	53	8	5.742	13·10	7.646	56	12.582	10	.	.	129	
		2	Breznóbánya	16.524	.	11.000			.	40	39	393	4·2	15	5 4/8	3.864	29·11	6.044	29	.	.	.	.	77	
		3	Karpfen	16.370	.	3.415				45	12	214	24·3	40	3	2.112	39·11	6·137	17	5.929	53	.	.	67	
		4	Libethen	.	.	1.764			.	40	7	142	56·4	38	2	1.424	30·1	1.881	3	2.490	38	.	.	34	
		5	Altsohl	5.242	.	1.835			.	45	7	178	40·1	16	2 4/5	1.739	27·10	1.994	41	3.466	44	.	.	52	
	Komorn	1	Komorn	4.107	.	19.113	1.770	10	2	80	38	571	44·2	760	8	6.371	53·11	16.194	40	.	.	.	.	85	
		18		131.960	.	145.596	12.678	11·5	2 1/5	56·4	460	8.408	27 14/60	14.007	129 3/16	87.610	09 5/16	154.120	09 4/16	97.588	33	.	.	1573	
Kaschau	Zips	1	Késmárk	.	.	4.223	1.634	6	1 1/5	60	16	357	20·1	110	5	3.526	11·4	4.800	40	.	.	.	.	.	
		2	Leutschau	.	.	5.500				50	20	500	16·4	44	7	4.917	36	5.292	32	.	.	.	.	.	
	Abauj	1	Kaschau	.	.	11.738	1.700	7	1 2/5	70	35	1.286	10	1.166	18	12.641	46·7	13.533	17	.	.	.	.	.	
	Sáros	1	Eperjes	.	.	7.609	2.390	6	1 1/5	65	28	571	44·4	246	8	5.625	9·11	9.556	2	.	.	.	.	.	
		2	Bartfeld	.	.	4.688				65	19	357	20	16	5	3.511	53·7	4.127	1	.	.	.	.	.	
		3	Szeben	.	.	2.699				50	12	142	56	116	2	1·406	52·2	2.139	52	.	.	.	.	.	
		6		.	.	36.457	5.724	6 2/5	1 1/5	60	130	3.215	36 9/40	1.698	45	31.629	28.15	39.449	24	.	.	.	.	.	
esth	Pest	1	Pest	18.862	.	95.510	5.105	18	3 3/5	280	240	5.717	22	11.244	80	56.105	29·3	209.107	59	258.679	38	517.777	56 51/60	426	1,458.057 fl. Schulden (440,420[?] zins-
		2	Ofen	17.337	.	38.703	3.299	12	2 2/5	100	121	2.715	45	2.175	38	26.722	31	55.183	.	241.536	50 3/16	102.194	48	204	
	Gran	1	Gran	13.635	.	7.898	1.396	9	1 4/5	60	31	571	44·4	270	8	1.622	48·3	10.135	56 3/16	9.984	48	.	.	107	Ertra

	Csongrád	1	Szegedin	100.000	.	33.050	5.660	6	1 1/5	80	145	3.487	29	3.275	6	7.78	42·5	59.5	34	29.945	4	.	.	260
		4		209.834	.	175.141	15.460	11	2 1/5	130	537	12.292	20 1/40	16.964	172	116.729	30·11	334.011	29 3/16	540.146	20 3/16	619.972	44 51/60	997
Grosswardein	Bihar	1	Debreczin	150.000	.	50.520	6.240	8	1 3/5	80	121	2.930	9·2	3.079	41	28.843	25·14	75.781	52	33.197	13	.	.	396
	Arad	1	Arad	.	.	17.135	2.040	8	1 3/5	100	.	714	40·4	537	10	7.004	55·6	12.867	29	14.674	.	.	.	260
		1	Szathmár-Németi	.	.	16.905				60	53	893	20·6	1.373	12 1/8	8.775	3·11	17.897	2	17.478	17	.	.	165
	Szatmár	2	Nagybánya	.	.	5.237	3.530	7	1 2/5	50	14	303	44·2	145	4 2/5	2.986	31	4.920	40	6.878	.	.	.	61
		3	Felső-Bánya	10.244	580	4.080				50	16	643	12·1	86	9	6.313	52	.	.	7.399	.	.	.	62
		5		160.244	580	93.877	11.810	8	1 3/5	68	204	5.485	05 15/40	5.250	76 9/10	53.923	47.15	111.467	03	79.626	30	.	.	994
Ödenburg		1	Ödenburg	31.554	.	14.987	.	.	.	110	54	1.715	12·2	1.457	24	16.819	43	33.946	53	.	.	.	.	239
	Ödenburg	2	Eisenstadt	.	.	3.111	2.464	8	1 3/5	70	12	157	20·2	23	5	3.515	23·6	6.124	33	.	.	.	.	.
		3	Ruszt	1.540	.	1.779				60	4	142	56·1	6	2	1.412	46·2	3.669	47	.	.	.	.	36
	Eisenburg	1	Güns	10.012	1.165 2/12	6.823	.842	8	1 3/5	70	24	464	32·2	39	6 1/8	4.576	46·5	11.480	30	.	.	.	.	144
	Stuhlweisenburg	1	Stuhlweisenburg	27.383	.	22.633	2.400	9	1 4/5	80	61	1.375	44·1	698	19 2/8	13.521	51·6	33.224	35	.	.	.	.	158
	Raab	1	Raab	7.227	.	17.200	1.780	10	2	90	53	1.286	24	208	18	12.651	23·7	25.060	27	18.558	19	.	.	143
	Baranya	1	Fünfkirchen	15.916	.	15.318	1.680	9	1 4/5	90	48	857	36·2	163	12	8.405	55·5	28.597	36	.	.	.	.	122
		7		93.632	1.165 2/12	81.851	9.266	9	1 3/5	82	256	5.999	44 10/40	2.595	26 7/8	60.903	48.15	142.104	21	18.558	19	.	.	842
Temes		1	Theresiopel	.	.	32.984				60	157	327	29·2	3.903	46	32.222	41	43.830	24	32.555	12	.	.	176
	Bács	2	Zombor	.	.	18.865	10.850	6	1 1/5	65	94	2.144	8	.	30	21.015	26	36.529	51	16.283	58	.	.	108
		3	Neusatz	.	.	16.978				50	78	1.572	16·4	797	22	22.439	19·4	28.087	32	19.649	36	.	.	124
	Temes	1	Temesvár	.	.	17.506	1.860	9	1 4/5	70	59	1.715	12·1	382	24	16.831	50	25.551	45	17.705	3	.	.	111
		4		.	.	86.333	12.710	7	1 4/5	61	388	5.759	05 7/40	5.082	122	92.509	16.4	133.999	32	86.193	49	.	.	519
		44		595.721	545 2/12	619.255	62.648				1.975	41.159	38 21/40	46.196	572 3/40	443.306	02·1	915.151	58 7/12	822.113	31 3/16	619.972	44 51/60	4875

III. Magyarország termőképessége alapján készült adóel

Voranschlag für das Kronland Ungarn in Bezug auf die für das Jahr 185

nach der landesüblichen Benützung des productiven Bo

(1847. évi adatok alapján).

	Kreis	Areale	Productive Bodenfläche							Mitteljähriger Ertrag				Reiner Ertrag nach Abschlag der einen Hälfte auf Kulturkosten				Pr
		1 □ Meile zu 10.000 Joch	Äcker	Wiesen	Weinland	Gärten	Weide	Wald	Zusammen	Getreide		Wein	Heu	Getreide		Wein	Heu	Getre Pr. M
										Sommer	Winter			Sommer	Winter			Sommer
		Joche	Joche à 1.100 und 1.200 □ Klafter							Pressburger Metzen		Eimer	Zentner	Pressburger Metzen		Eimer	Zentner	fl. kr.
1	Pressburg...	6.159.000	2.147.430	392.740	55.744	64.000	59.250	1.855.500	4.574.664	3.650.000	6.170.000	1.150.000	4.190.000	1.825.000	3.085.000	575.000	2.095.000	. 50
2	Kaschau	7.092.500	1.934.448	338.700	100.918	63.850	262.000	2.131.850	4.831.766	2.920.000	5.440.000	1.330.000	3.420.000	1.460.000	2.720.000	6 5.000	1.710.000	. 50
3	Pest-Ofen	4.823.500	1.848.918	292.240	99.502	64.400	486.000	1.081.320	3.874.380	3.920.000	6.000.000	2.140.000	3.020.000	1.960.000	3.000.000	1.070.000	1.510.000	. 40
4	Grosswardein	7.060.500	2.490.924	568.000	152.676	77.800	1.212.000	1.090.640	5.592.040	5.020.000	9.560.000	3.240.000	6.190.000	2.510.000	4.780.000	1.620.000	3.095.000	. 30
5	Ödenburg	7.932.000	3.167.364	621.800	361.020	97.850	219.500	1.985.290	6.452.824	7.300.000	10.380.000	6.970.000	6.960.000	3.650.000	5.190.000	3.485.000	3.480.000	1 .
	Zusammen nach Bárándy vom Jahre 1824	33.067.500	11.589.084	2.213.480	769.860	367.900	2.240.750	8.144.600	25.325.674	22.810.000	37.550.000	14.830.000	23.780.000	11.405.000	18.775.000	7.415.000	11.890.000	. .
6	Temes	5.283.500	1.851.303	440.260	125.807	68.688	705.821	734.221	3.925.200	5.900.000	12.200.000	2.920.000	6.500.000	2.950.000	6.100.000	1.460.000	3.250.000	. 30
	Zusammen	38.351.000	13.440.387	2.653.740	895.667	436.588	2.946.571	8.878.821	29.250.874	28.710.000	49.750.000	17.750.000	30.280.000	14.355.000	24.875.000	8.875.000	15.140.000	. .
	Die obigen VI Kreise zusammengenommen nach Fényes u. Palugyay zusammengestellt vom Jahre 1847	39.351.000	15.048.707	4.506.779	1.112.996	452.949	7.227.310	13.050.839	41.399.580	32.059.472	55.798.400	22.076.032	53.793.228	16.029.736	27.899.200	11.038.016	26.896.614	. .

Anmerkungen

Bei Berechnung des Areals ist das Joch zu 1.600 □klafter angenommen, während das landesübliche Joch in den Comitaten der Donau-Kreise 1.200; an der Theisz 1.100 □klafter enthält. Die Productive Bodenfläche ist nach Grundfassionen angegeben; die warscheinliche aber in der Endsumme versuchsweise zusammengestellt.

Die Fechsung ist nach einem 17-jährigen Durchschnitt gesammelt, und berechnet nach dem Zehend. Die Wiesen sind nur als 1-mal mähbar angenommen.

In den Schätzungen der zur a. h. Verleihung ausgesetzten Cameral-Güter wurde die hälfte der Naturalfechsung von den Allodiaturen ebenfalls in Ersatz an Kulturkosten abgeschlagen.

Be
nur
berü

irányzat 1851-re.

anzuhoffende Einkommensteuer

ıs.

dukten-Preise						Grundzins						Geldwerth des Reinertrags der Landwirdschaft																16% Steuergebühr	
e pr. tzen Winter		Wein pr. Eimer		Heu pr. Zentner		Gärten		Weide		Wald		Sommer		Winter		Wein		Heu		Gärten		Weide		Wald		Zusammen			
						pr. Joch						Getreidefechsung				Ertrag				Grundzins									
fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	in Conv. fl.	kr.
1	20	1	30	.	30	4	.	.	40	1	30	1.520.833	20	4.113.333	20	862.500	.	1.047.500	.	256.000	.	39.500	.	2.783.250	.	10.622.916	40	1.699.666	38
1	20	1	30	.	30	4	.	.	50	.	30	1.216.666	40	3.626.666	20	997.500	.	855.000	.	255.400	.	218.333	20	1.065.925	.	8.235.491	20	1.317.673	36
1	.	1	10	.	20	3	.	.	40	1	.	1.306.666	30	3.000.000	.	1.248.333	20	503.333	20	103.200	.	325.333	20	1.081.320	.	7.568.186	30	1.210.909	48
.	50	.	50	.	20	2	.	.	30	.	15	1.255.000	.	4.150.000	.	1.350.000	.	1.031.666	20	155.600	.	606.000	.	272.660	.	8.820.926	20	1.411.348	18
1	40	1	40	.	30	4	.	1	.	2	.	3.650.000	.	8.650.000	.	9.100.000	.	1.740.000	.	391.400	.	219.500	.	3.970.580	.	27.721.480	.	4.435.436	48
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	8.949.166	30	23.539.999	40	13.558.333	20	5.177.499	40	1.161.600	.	1.408.666	40	9.173.735	.	62.969.000	50	10.075.035	8
.	50	.	50	.	20	2	.	.	30	.	15	1.475.000	.	5.166.666	40	1.216.666	40	1.083.333	20	137.376	.	352.920	30	183.555	15	9.615.518	25	1.538.482	55
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	10.424.166	30	28.706.666	20	14.775.000	.	6.260.833	.	1.298.976	.	1.761.587	10	9.357.290	15	72.584.519	15	11.613.518	3
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	11.642.772	10	26.862.173	50	19.557.629	10	10.518.640	50	1.461.197	.	4.011.775	10	11.489.744	15	85.543.932	25	13.577.028	54

dem Werthanschlag der Producte können e gleich nach der Ernte bestehenden Preise sichtigt werden.

Bei dem L ndbau in Ungarn ist nur die Dreifelderwirthschaft berücksichtigt worden. Spelt, Buchweizen, Hirse ist hier unter Korn, und die Erdäpfel in Árva, Trencsin, Thurocz, Liptau, Sohl, Sáros, Zips, — wo solche die Hauptnahrung des Landbauers bilden — unter Gerste (4 : 1) verzeichnet.

Als Gartengründe sind hier die Obst- und Gemüsegärten, dann Kraut- und Melonenäcker angeführt. Der Grundzins ist dem Grundwerth angepast.

A MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNET FELADATAI.[1]

Irta: Acsády Ignácz.

Tisztelt szakosztály!

Először gyültünk össze a magyar közgazdasági társaság keretében, mely ifju, de nagy jövőjü és életerős testület, a magyar gazdaságtörténet tudományát is oltalmába vette. Gyermekkorát éli ez a tudományszak minálunk s nem mondhatni, hogy bármi fényes lendületet vett a külföldön, bármi dus tanusággal jutalmazta ott müvelőinek fáradozásait, első évei nálunk valami gyöngéd ápolásban, szerető gondozásban röpültek volna el. Sorsa eddig bizony mostoha volt s az ifju csemetét nem igen akarták befogadni, akárhányszor kopogtatott ama fényes és hatalmas intézetek kapuin, melyek nemzeti polgárosodásunk különböző ágait hivatvák szolgálni. Ő azonban nem kellett egyiköknek sem. A hivatásszerü történészek azzal utasitották el, hogy a gazdaságtörténet a modern közgazdasági tudományok sorába való. A gazdasági érdekek czéljainak szentelt intézmények viszont ugy találták, hogy elég gondot okoz nekik mindennapi munkájok s nem az ő hivatásuk a gazdaságtörténetet gyámságukba venni. Jó tanácscsal ellátva bőven, de elutasitva innen is, amonnan is bolyongott gazdátlanul ez a tudományág s minthogy nem vették igénybe szolgálatait sehol, tényleg nem is járulhatott nemzeti tudásunk körének kibővitéséhez. Végre azonban ő neki is van saját tüzhelye, mert a magyar közgazdasági társaság menedéket nyitott, hajlékot adott a magyar gazdaságtörténetnek.

Hálás köszönettel kell ezt szakosztályunk első ülésén elismernünk s ha egyelőre szerény ez a hajlék, müvelőinek feladata azt lakályossá tenni, benne tömörülni s az uj tudományszakot serény, törhetetlen munkával fölvirágoztatni, sokféle tanulságait a történetirás és a modern gazdasági, sőt az összes szocziál-politikai tudományok szolgálatába helyezni. Az alapot a közgazdasági társaság, melynek tiszteletreméltó lobogója alatt dolgozunk, a szakosztály megalakitásával megteremtette.

[1] Felolvasta a magyar közgazdasági társaság gazdaságtörténeti szakosztályának ápril 23-án, a Köztelek üléstermében tartott ülésén.

Ezzel meg van adva az együttes müködés lehetősége, mely minden sikernek első föltétele. Meg van a kör, hol az ügy barátai egyesülhetnek, hol a rendszeres tudományos munkálkodás irányát és főbb feladatait kijelölhetik és sikerességét sok tekintetben előmozdithatják. És hogy a komoly igyekezetnek meglesz a kivánt gyümölcse, azt nem egy biztató jelenség helyezi kilátásba. Ma, midőn szakosztályunk első ülését tartja, a gazdaságtörténet nemcsak megnyerte már egy előkelő tudományos társulat részéről a reczepcziót, a többi tudományágak sorába való ünnepélyes fölvételt, hanem tényleg egy fontos lépéssel még előbbre haladt. Van tudományos közlönye s már második éve egy gondosan szerkesztett szakfolyóirat áll a magyar gazdaságtörténet szolgálatában. Épen e teremből, hol ma első ülésünket tartjuk, indult ki a kezdeményezés s az a kiváló, Széchenyi István nevével és félszázadnál hosszabb, érdemes köztevékenység fényével tündöklő testület, melynek ma vendégszeretetét élvezzük, az országos magyar gazdasági egyesület létesitette hazafias áldozatkészségével még jóval szakosztályunk alakulása előtt a „Magyar Gazdaságtörténeti Szemlé"-t, melyben szaktudományunk rendszeres müvelése első kezdetét vehette.

E vállalat nemcsak az anyag közzétételével gyarapitja tudományos ismereteinket. Még fontosabb hatása az, hogy szakembereket nevel, hogy a gazdaságtörténet iránti érdeklődést a nemzeti társadalom müvelt rétegeiben fölébreszti s bennök e tudományág nagy elméleti és gyakorlati fontosságát öntudatra kelti. Mert fontos ez a tudományág elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt.

Csak az ő világitásában lehet történetünk változatos menetét, ezredéves multunk legkimagaslóbb eseményeit megismerni és megérteni és csak az ő tanuságainak felhasználásával lehet a modern magyar közgazdasági tudománynak igazán nemzeti tartalmat adni s belé a nemzeti szellem frissen pezsgő vérét átömlesztení. Mint már neve jelzi, a gazdaságtörténet történettudomány és gazdaságtudomány is; összekötő kapocs a két tudományszak, ezzel pedig a mult és a jelen ismerete közt. Ő tükrözi vissza azt a bonyolult folyamatot, mely az állam egész anyagi polgárosodását a távoli századokból a jelenkorba átvezette. És midőn feltárja előttünk a multak fejleményeit, egyszersmind magyarázatát adja a jelen szocziál-gazdasági alakulásainak és képződményeinek. Ekképen a gazdaságtörténet a történeti és közgazdasági tudomány csaknem egész körét felöleli. Területe rendkivüli tehát s ennek megfelelő a fontossága is.

Korunkat kiválóan közgazdasági korszaknak szokás nevezni. Méltán viseli e nevet, de nem azért, mert a gazdasági tudományok minden ágában példátlan virágzást keltett. Ez csak okozat. Igazi oka annak, hogy nemzedékünkre ráillik ez elnevezés, az, hogy a meddig az emberiség

sok ezeréves történetébe visszatekinthetünk, sohasem találunk olyan időszakot, melyben a gazdasági érdekek igazi fontossága annyira köztudattá vált volna, mint napjainkban. A gazdasági érdekek és ellentétek valódi vagy képzelt szükségletek kizárólagos uralma alatt áll ma egész állami és politikai életünk. Gazdasági lobogó alatt küzd a társadalom minden rétege; a kenyér- a gyomor-kérdés háttérbe szorit bármi egyebet s az anyagi élet védelme, fölvirágoztatása, mint minden szellemi polgárosodás előföltétele, ma az állami és társadalmi politikának első, legfőbb czélja, kifejezett, határozottan megjelölt, tudatos feladata. Ma a gazdasági érdekek planétája uralkodik Európa egész politikai életén, mert ez érdekek alapvető jelentőségétől át van hatva a társadalom minden gondolkodó eleme.

Csakhogy ez érdekek jelentősége minden időben, a mult bármely szakában, a legkezdetlegesebb viszonyok közt is ugyanaz volt, mint ma. Mindig gazdasági erejétől, népességének számától és munkaképességétől, vagyonosságától, segélyforrásainak bőségétől s azok czélszerü szervezetétől függött az állam hatalma, nemzetközi szerepe, a benne uralkodó vagy dolgozó osztályok boldogulása. A gazdasági viszonyok és érdekek jelentősége a multban épen oly nagy volt, mint minő az a jelenben. A különbség mult és jelen között csupán az, hogy ez érdekek igazi fontossága s mindenre kiterjedő befolyása a multban nem jutott oly világosan tudatra, mint napjainkban. A gazdasági tények ereje azonban épen oly ellenállhatatlanul hatott akkor, mint ma, épen ugy emelte a magasba vagy sodorta a mélybe az államokat, mint ma. Csak az egykoruak nem ismerték föl tulajdonképeni természetüket és mivoltukat. Ma, midőn a gazdasági ismeretekben iskolázva, ugyszólván gazdasági szemmel kutatja a tudomány a multakat, azt a tapasztalást teszi, hogy minden nagy történelmi esemény mögött, mely Európa sorsára befolyással volt, világosan és szembetünően ott lappang az eddig észre nem vett, meg nem értett, nem méltányolt gazdasági érdek,[1] mint első sorban mozgató rugó. A népek vándorlását, a keresztes, a nagy vallásháboruk, a hóditó hadjáratok, az egyházi mozgalmak és felekezeti küzdelmek, a parasztlázadások, a királyi hatalom és az olygarchia közötti százados tusák, első sorban gazdasági okokban, anyagi ellentétekben és tényezőkben találják igazi magyarázatukat. Csak a jelszó, a lobogó volt más, mely alatt Európa népei e sokféle küzdelmet egykor átharczolták. De a politikai, rendi, vallásos, felekezeti takaró alatt ösztönszerüen, öntudat-

[1] Ezt Angliára nézve igen szépen kimutatja James E. Thorold Rogers egyik munkájában, mely franczia forditásban Interpretation economique de l'histoire czimet viseli.

lanul, de tényleg gazdasági törekvések. anyagi érdekek hevitették a versengő feleket. A küzdelem a létért, a hatalomért, a vele járó gazdasági és politikai befolyásért lényegében mindig olyan volt, mint ma, bármi sajátszerü formában folyt is s a győztes fél a saját képmására mintázta, a saját szükségleteihez mérten formálta az államot és társadalmat mindenkor.

Az érdekellentétek ez ősrégi tusája szakadatlanul folyik ma is, de ma már tudatosan, kifejezetten gazdasági lobogó alatt. Azért azonban, mert régen a gazdasági élet jelentősége nem domborodott ki oly szembetünően, mint ma, az érdekharcz nem kevésbbé meg volt s épp oly kérlelhetetlenül érvényesült, mint ma. Hogy a régiek nem eléggé ismerték, néha félreismerték igazi mivoltát, az semmit sem változtat a tényálláson. Nem ismerték ők a természet erőit sem, melyek azonban akkor, habár eredményeiket egészen más okokra vezették vissza, épp ugy hatottak, épp ugy müködtek, mint ma. Nem ismerték ők az agy vagy a sziv szerkezetét s igazi szerepét az emberi szervezetben. De azért agy és sziv akkor is épp oly törvények szerint müködött, mint ma s az ember testi-lelki egészségét épp oly módon befolyásolta, mint ma, midőn müködésének lényegesebb törvényei teljesen földeritvék.

A gazdasági élet jelentősége minden időben egyenlő volt tehát s a társadalmi munkaszervezet alakulatának és müködésének ismerete épp olyan fontos a történelem minden korszakának megértése szempontjából, mint a modern szocziál-gazdasági állapotok ismerete a jelen nagy állami és nemzeti szükségletek kielégitéséhez.

Mért gyüjtünk ma annyi fáradtsággal, annyi költséggel ezerféle statisztikai anyagot? Mért szállunk le a társadalom legsötétebb mélyébe, mért igyekszünk szertelenül bonyolult szocziális szervezetünk hálójának minden szálát megvilágitani, a sürüen egymás felett lerakodó néprétegek és osztályok tényleges viszonyait megismerni? Eszközöket keresünk a politikai és szocziális jelenségek megértéséhez, az állam erejének, a nemzet anyagi és szellemi képességeinek ismeretéhez. Bennök keressük a közélet egészséges vagy beteges alakulatának okait s a kóros állapotok orvosszereit általok igyekszünk megtalálni. Ilyen eszközök nélkül azonban épp oly kevéssé ismerhetjük meg a mult fejlményeit s csak az egyes korszakok gazdasági alapjainak és szervezetének ismeretéből érthetjük meg legjobban az állam időnkint való szereplését, összes alkotó elemeinek sorsát és állapotát. Ezek ismerete nélkül az állami és a nemzeti élet haladását vagy hanyatlását sem ismerhetjük, a mint eddig csakugyan nem is ismertük, mert történettudományunk mindez ideig nem vitte be a multak megvilágitásába a gazdasági szempontot és gazdasági felfogást.

A mely nemzetnél az már megtörtént, ott teljesen átalakitotta vagy legalább sok igen fontos vonással kiegészitette a multak képét a történettudományban, valamint a köztudatban. A gazdaságtörténet mindenütt olyan rengeteg és végtelenül érdekes forrásokat nyitott a történetirásnak, melyekben az ugyszólván ujjászületett és sokkal jobban volt képes az élő nemzedék érdeklődését maga iránt fölkelteni, a modern emberöltőben azt az igazi, finomabb történelmi érzéket megeleveniteni, mely nem természeti ösztön, hanem a müveltség terméke s gondolatvilágunkat a legnemesebb hazafisággal, az ősök iránti nem csupán üres szavakban nyilvánuló kegyelettel, lelkesedéssel tölti el. Nemzetivé a szó modern értelmében csak ott és azzal vált a történetirás, a hol munkájánál kereste föl az egész nemzetet a multak minden időszakában. Ez a munka a megosztás elvén nyugodott, valamint ma, akképen régen is. Minden hivatásnak meg voltak a maga sajátos szervei. Az egyik a hazát védte, a másik a földet mivelte; az egyik a szellemi szükségletet elégitette ki, a másik az árucserét közvetitette. Jogilag ez organumok nem egyforma állást foglaltak el, nem is egyformán részesültek a közös munka gyümölcsében. De bármi különböző lett légyen jutalmuk, munkájok egyformán hozzájárult az állam és a társadalom fentartásához, felvirágoztatásához s minden egyes organum megbetegedését egyformán megérezte az összeség. Ma tehát, midőn a gazdasági érdekek és tényezők fontossága kellő tudatra ébredt, midőn a munka jelentőségéről tisztultabbak a fogalmak, a történetirásnak a politikai események s az anyagi polgárosodás közötti szoros kapcsok földeritésére kiváló sulyt kell fektetnie, különben nem értetheti meg a történelmi fejlődés menetét.

Hol kezdődik a kultur, és hol végződik általában a politikai történelem, hol van mindegyiknek a maga határa, azon évtizedek óta vitatkoznak európai szakemberek, éleseszü tudósok, a nélkül, hogy eldöntötték volna. De hazai viszonyaink szempontjából azt hiszem, hogy a kulturtörténetnek s igy első sorban a gazdaságtörténetnek azt a munkát kell multunk megvilágitásában végeznie, a melyet a politikai történet eddig egyáltalán meg sem kezdett. Hivatása, munkaköre ekképen nálunk óriásilag nagygyá nő, mert teljesen töretlen még az ut, melyre lépnie kell s feladata megoldásához csak ritkán fog előmunkálatokra akadni. Másküléönben nagy lendületnek induló történetirásunk legföllebb némely nyers, föl nem dolgozott, át nem értett adattal fog neki szolgálni s ilyennel is csak kevéssel, rendszertelenül, a kutfőkből terv és tulajdonképeni szándék nélkül kikapva. Ama nagy problémák, melyek tisztázásától ezredéves történetünk ismerete függ, egytől-egyig még homályban vannak. Megirásuk iránt történetirásunknak eddig érzéke sem volt s azért egyszerüen kitért előlök, nem is sejtve, mennyire hézagos az a

munka, melyet tényleg végzett, sőt mennyire eltörpül azzal a munkával szemben, a melyet végeznie kellett volna. Kitérve a gazdaságtörténeti problémák elől, kitért a magyar történelem legfontosab eredményeinek megvilágitása elől s kifelejtette előadásából a történetirásnak legfőbb tárgyát, a gazdasági életben szerepet vivő összes tényezőket, tehát a multak szocziál-politikai szervezete mellett a tulajdonképeni néptömegeket,[1] és kifelejtette egyszersmind legfőbb tartalmát, az anyagi polgárosodás megalapitását, fejlesztését, időnként való változásait. Pedig épen az a történetirás veleje, ebben rejlik igazi érdekessége, legfőbb tanusága.

Ama háboruk ismerete, melyek a magyar állam megalapitása, fentartása, terjeszkedése érdekében vivattak, kétségkivül fontos s lefolyásuk megelevenitésével az iró nemzetünk régi dicsőségének sok szép emlékét éleszti föl. De a nemzeteknek nem egyedüli időtöltésük és életczéljuk a hadakozás, melybe egyébiránt szintén mélyen belejátszik a gazdasági mozzanat, mert a hadviselés a hadszervezettől függ, ez meg mindenkor a társadalom gazdasági szervezetével áll szoros kapcsolatban. A magyar nemzet sem csupa hadakozással töltötte azt az ezer esztendőt, melyet mostani hazájában végig élt.

A hadakozás mindig csak eszköz nagy állami hivatások teljesitésére, a nemzeti eszmények valósitására. De hogy mi volt tulajdonképeni hivatása a magyar államnak, minő eszmények lebegtek előtte és mennyire birta azokat a századok viharos folyamában megvalósitani, azt a politikai történet egymaga sohasem deritheti föl. E hivatás teljesitése az organizácziótól, a társadalmi erők kifejlesztésétől, a nép anyagi és szellemi szükségleteinek kielégitésétől függött, mi pedig mindig az anyagi polgárosodáson, a gazdasági élet fundamentális alapján nyugodott. E mozzanatok azonban a gazdaságtörténet külön országába tartoznak s igy első sorban tőle lehet felvilágositást kérni és kapni az iránt, hogyan és mennyiben müködtek közre az anyagi kultura tényezői, a gazdasági érdekek, az állam megalakulásában és fenmaradásában. Az állam nemzetközi politikája, háztartása és adóügye, honvédelme és belkormányzata, a müveltség, irodalom és müvészet, az egyház s a valláserkölcsi élet mindnyájan szoros kapcsolatban állanak a gazdasági szervezettel, a munka nagy kérdéseivel, a vagyon megoszlásával. Az anyagi polgárosodásból táplálkoznak mindnyájan s az anyagi élet alapjainak szilárdságához képest alakul az államszervezet szilárdsága, szabályos, sikeres müködése. Mindezt megvilágitani a gazdaságtörténelem hivatása s az ő

[1] Erről bővebben szólok Közgazdasági állapotaink a 16. és 17. században czimü munkám bevezetésében.

világitásában egészen más képet nyerünk a magyarság hivatásáról s arról az örök emlékezetes munkáról, melyet ezer év folyamán e haza földjén végzett s a mi történelmének főtartalmát, uralmának legszilárdabb jogczimét teszi.

Mi volt ez a munka? Mi adott a magyarságnak igazán világtörténeti jelentőséget az európai népek családjában és hogyan teljesitette ezer év alatt gondviselésszerü küldetését? Mindezekről eddig inkább csak képzelő erőnk, mint politikai történetirásunk ad némi tájékozást. Tisztázni mindezt főleg a gazdaságtörténet van hivatva s ha majdan földeriti a magyarság igazi munkáját és hivatását, ezzel ki fogja deriteni azt is, hogy nemzetünk ezer év folyamán olyan hervadhatatlan babérral koszoruzta meg emlékezetét, minővel nála sokkal nagyobb nemzetek sem dicsekedhetnek. Általában csak a gazdaságtörténet mondja meg, hol és miben keressük a magyar állam és a magyar nemzet igazi világtörténeti jelentőségét. A magyar föld polgárositásában állott hivatása s hogy itt minő roppant munka nehezedett vállaira, arról nyomban fogalmat nyerünk, ha képet alkotunk magunknak arról, minő volt a magyar föld akkor, midőn a magyarság birtokba vette s ha ezt a képet szembe állitjuk hazánk mai állapotával. A kettő közötti rikitó ellentét fejezi ki a magyarság történetének legfőbb, legemlékezetesebb eredményeit.

A római uralom a mai magyar államterületnek csupán nyugoti és déli részein teremtett polgárosodást. Ellenben az északi és keleti tájak még a római kultura jótéteményeiben sem részesültek, hanem benn maradtak a barbárság sötétségében. A mikor pedig a római sasok elszálltak ama földről is, melyet sokáig oltalmaztak, midőn a légiók eltávoztával összeomlottak a gátak, melyek a népvándorlás árjait feltartóztatták, nagy országuttá lett a mai magyar föld, melyen rombolva, pusztitva viharzott át a legkülönbözőbb népeknek fegyelmezetlen tömege. Ha időnkint egyik-másik egy darabig megpihent rajta, nem azért tette, hogy itt alkosson, polgárosodást hozzon létre, hanem azért, hogy lerontsa még azt is, a mi a római korból megmaradt, vagy a mi keveset közvetlen elődei teremtettek. Mindezen népek csak a föld mélyében sirjaikban vagy elásott kincseikben hagyták ránk ittlakásuk emlékeit. Egyetlen egy városuk, egyetlenegy épitészeti alkotásuk sem jutott ránk, mely hirt adna polgárositó tevékenységükről. Még pusztább állapotban hagyták e földet eltünésükkor, mint milyenben találták akkor, midőn ide vándoroltak. És az emberrel versenyezve vett részt a rombolásban a természet maga századokon át. A folyamok és vizek korlátlanul garázdálkodtak, végtelen mocsarak, járatlan ősvadon erdőségek lepték el a terület legnagyobb részét, melyben a ragadozó állatok száma időnkint nagyobb volt, mint a megtelepedett lakosságé. Ez a védettebb völgyekbe,

az alföldi mocsaras síkságra huzódott vissza, de számra és müveltségre nézve sokkal csekélyebb volt, semhogy a természet nyers erejét megfékezhette s a polgárosodás czéljaira értékesithette volna. Nem volt ura a földnek, melyen élt, mert értelmi erejével nem tudta magának alávetni s némi laza törzsszervezeten tul az államélet magaslatára sem birt fölvergődni.

Ilyen állapotban találta mai hazánk legeslegnagyobb részét a magyarság, midőn a IX. század végén birtokba vette s a következő században végleges megtelepedésével örökre hazájául választotta. Sivatag pusztaságot talált itt s ez a sivatag ma Európa Kanaánja, éléskamrája s a nemzet, mely benne él, ezer éves multja daczára töretlen, ifjui erővel szolgálja az emberi polgárosodás eszményeit. Az egykori ősvadon alig lakott területén ma sok milliónyi ember találja testi-lelki javát, anyagi és szellemi boldogulását. Lehet-e ennél gyökeresebb, dicsőségesebb változást elképzelni? És lehet-e egy nemzetnek, egy államnak maradandóbb érdeme, mint épen ez a meseszerü változás, ez a csodálatos haladás? A magyar nemzet nevéhez nem füződik szivet-lelket jobban emelő alkotás, mint épen az, hogy geniusza ezt a földet nemcsak meghóditotta és megvédte, hanem annyi balsors és hányattatás közepett, annyi külső veszedelem és belső villongás daczára a virágzás mai fokára emelte.

Hogyan történt ez az átalakulás, hogyan lett a magyar nemzet, a magyar föld azzá, minőnek ma találjuk? Arra a politikai történetirás még nem válaszolt s maga nem is lesz képes felelni soha. Itt a gazdaságtörténetnek kell segélyére sietni, mert csak ő van hivatva kimutatni, hogy ment végbe ez az átalakulás s mik voltak a századok folyamán leglényegesebb stádiumai. A történésznek gazdaságtörténészszé kell tehát válnia, hogy igaz valóságában felfogja, földeritse, a köztudatba átvigye annak a bámulatos kulturmunkának az értékét, melyet a magyarság európai hazájában ezer esztendő lefolyása alatt végezett. És dicsősége nem csorbul azzal, hogy ezt a végtelen munkát nem egyedül, részben nem maga végezte, hanem másokkal végeztette. Az ő vezetése, az ő védelme alatt, az ő szellemében történt itt minden, ámbár alig van multunknak olyan időszaka, melyben részint a nagy munka czéljaira, részint a háboruk által okozott vérveszteség pótlására idegenek néha tömegesen be nem özönlöttek volna. Szent István királytól kezdve, de valószinüleg már azelőtt is, azóta azonban napjainkig kétségtelenül beigazolhatólag, szakadatlanul folyt ide az idegen népár. A legtöbbször hivogatásra, néha hivatlanul szerencsét próbálni, jobb megélhetést keresni kisebb rajokban, néha ezernyi számban történt a beköltözés.

De a ki az európai népek történetét ismeri, az e jelenséget természetesnek fogja találni. Midőn a magyarság Szent István óta megnyitotta kapuit az idegeneknek, egyszerüen csak az összes többi európai müvelt

nemzetek példáját követte. Ugyanez történt Angliában, Franczia országban, Itáliában. Volt idegen beözönlés mindenütt egészen ugy, mint nálunk. Néhol hitták az idegeneket, néhol hóditani jöttek, de bármily módon és czélból költöztek be, az idők folyamán beleilleszkedtek az állami és társadalmi organizáczióba, annak munkaszervezetében külön hivatást teljesitő közegekké fejlődtek s ott határozottan kijelölt funkcziókat végezve, rendesen nyelvileg is beleolvadtak a benszülöttek tömegeibe. Mindenesetre azonban a politikai nemzetnek többé-kevésbbé jogokkal ellátott részei lettek s az állam fenmaradásához vérökkel vagy vagyonukkal, anyagi felvirágoztatásához pedig értelmességökkel és verejtékökkel hozzájárultak.

Ez az európai idegen népözön nálunk még olyan következményekkel sem járt, mint az angoloknál, francziáknál vagy olaszoknál, hol a régi és uj népesség összeforradásából lassankint egy egészen uj nemzetiség, a mai, keletkezett. Ilyen átalakitó hatással sohasem volt nálunk a bevándorlás, még ha tömegesen és olyan időszakokban történt, midőn a magyarság számbelileg rendkivül megfogyott. Ezer év óta mindig megtartotta a magyar állam tiszta és kizárólagos magyar jellegét, az uralkodó osztályok minden idegen vérátömlesztés daczára magyarok maradtak s egyes kisérletek, melyek az utóbbi háromszáz év folyamán a magyarság fölényének megtörésére tétettek, sohasem alulról a tömegekből, hanem felülről, az idegen hatalom részéről indultak ki. Ennek daczára azonban mindenkor gyönge és kivihetetlen kisérleteknek bizonyultak s csupán pillanatnyi hatást gyakoroltak, de a nemzet jövőjére befolyás nélkül maradtak. Az államot abból a jellegéből, melyet a magyar honfoglalással nyert, ezer év folyamán soha a legválságosabb viszonyok közt sem lehetett kivetköztetni. A magyar állam védelme, támogatása mellett folyik itt ezer év óta minden culturmunka s a mit a polgárosodás egyáltalán teremteni birt, azt a magyar állam hozta létre, az a magyar geniusz alkotása a szellemi és anyagi élet egész birodalmában.

E polgárositó tevékenység ezer éves menetét kell fokozataiban és változásaiban, haladásaiban és hanyatlásaiban a magyar gazdaságtörténetnek megvilágitania. Mert ez a polgárositó munka a nemzeti történet legszebb, legáldásosabb eredménye, melynek ismerete leginkább gyarapithatja a nemzet önérzetét s fokozhatja bizalmát a jövendő alakulásaival és veszélyeivel szemben. Ha e feladatát teljesitené, azt lehetne mondani, hogy a gazdaságtörténet lenne nemcsak a legtanulságosabb tudományszakok egyike, hanem, hogy a tisztult hazafiasság, a legnemesebb nemzeti érzés, az államhoz való rendületlen ragaszkodás, a dynastikus hüség legéltetőbb eleme, leghatékonyabb tanitómestere is. A hazai

munka, a magyar polgárosodás nemzeti eposzává lenne az, mely telve van küzdelemmel és dicsőséggel, melynek minden egyes epizódját tettekkel irták meg, olyan tettekkel, melyek nyomai hazánk minden részében, hegyen-völgyön, sikságon és folyamok mentén lépnek elénk s melyek jelentőségéről mindenki fogalmat nyerhet, a ki ezer éves multunk gazdasági, anyagi életének egyes fejlődési fokait egymással szembe állitja.

Mert nem is csak akkor volt lakatlan ősvadon az ország legnagyobb része, mikor a magyarok megszállották. Az ő uralmuk alatt is nem egyszer, legalább roppant területek visszahanyatlottak a barbárságba, mert ezeréves történetünk fejlődése nem mindig haladt emelkedő irányban. Nagy politikai katasztrófák ismételve megakasztották a haladást, sőt több izben teljesen megsemmisitették számos nemzedék vállvetett munkájának eredményeit, az egész anyagi és szellemi polgárosodást. A magyarságnak nem egyszer ott kellett a munkát kezdenie, hol századokkal azelőtt ősei kezdették. A honfoglalást bizonyos tekintetben ismételnie kellett több izben; fegyverrel és a kultura eszközeivel ujra meg ujra meg kellett hóditania az államterületnek legalább igen nagy részeit. Kik voltak az uj meg uj honfoglalások hősei, azt a menynyiben karddal kezökben küzdöttek, a történetirás meglehetősen összeállitotta. Csak arról feledkezett meg eddig — és ezt lesz kiegészíteni a gazdaságtörténetnek feladata — hogy ugyane hősök olyan munkát is végeztek, mely ha talán nem oly izgatólag hat a képzeletre, mint a vitézség és katonai tusa, lényegileg sokkal áldásosabb, következményeiben a magyar nemzet jövőjére jóval jelentőségesebb, mint harczias tevékenységök.

Ők, az uralkodó osztályok, a királyok, egyházi és világi hatalmasok, a föld birtokosai voltak a földnek tulajdonképeni civilisatorai, betelepitői, megnépesitői is. Nemcsak védték és szervezték, hanem polgárositották az országot azon szükségletek helyes kielégitésével, melyek minden egyes korszakban előtérbe léptek. A legrégibb és a legnagyobb szükségletnek azonban történetünk egész folyamán az élő emberanyag gyarapitása nyilvánul, mely fejszével, tüzzel-vassal vágja a végtelen erdőt, kiszáritja a mocsarakat, medrökhöz köti a vizeket, megmüveli a földet, lehetővé teszi az árucserét s az iparos szükségletek kielégitését. Föld volt az országban bőven, végtelen terjedelemben s épen azért alig volt több értéke, akár a levegőnek vagy a viznek. Nem egy királyunk mondotta, mikor mértföldekre terjedő birtokot adományozott el, hogy ha az uj adományos még többet, még nagyobb területet képes felszántani, csak szántson még többet. Hisz volt föld elég, de nem volt ember, a ki megmüvelje, a ki hasznát vegye, értéket kölcsönözzön neki.

Még Szent István korában azon a tekintélyes területen, mely ma

Sopronvármegyét[1] alkotja, szertelenül kevés népesség élt s a legtöbb északkeleti vármegyét még a XIII. században is végtelen őserdőség borította, melyben csak itt-ott voltak lakott helyek, kisebb telepek. Nem a földben, hanem az emberben állt az adományok tulajdonképeni értéke sokáig s első királyaink, midőn az ujonnan szervezett egyháznak megadták a szükséges anyagi, vagyoni alapot, embert adományoztak az egyes püspökségeknek vagy monostoroknak s a lakosok számában nyert a javadalmazás bősége kifejezést, mig az adományozott föld, habár mértföldekre terjedt, egyszerüen az adományozott emberekhez hozzá tartozónak vétetett. Az ember volt ez adományokban a fő, a föld pedig bármilyen terjedelemben a mellékes, a tartozék, mely a fődolog sorsában egyszerüen osztozott.

Ily körülmények, a viszonyok e kényszerítő ereje folytán természetesen a telepités volt az állami és nemzeti politika egyik legfőbb feladata közvetlenül a honfoglalás óta, tehát ezer esztendőn keresztül. Már a honfoglaló nemzedék megkezdte a munkát, midőn egész Erópára kiterjedő kalandozásaiból nem csupán aranyat-ezüstöt, hanem még értékesebb prédát, embert sok ezernyi számban hozott rabszijon uj hazájába, kiket azután a munka czéljaira állandóan megtelepitett. Kétségkivül már a vezérek századában erőteljesen megindult nemcsak általában az állami, hanem a szocziál-gazdasági szervezkedés is, még pedig nem azért, mert a hóditók magok a polgári munkát lealázónak tartották s nem akartak dolgozni. Meglehet, hogy a földmüvelést akkor még lealázónak tartották, hisz mint vándor nép azelőtt nem is üzhették. Eleinte ezt, valamint az árucserét a meghóditott belföldi lakosságra vagy a külföldről ide hajtott rabszolgákra bizták. De azért dolgozniok kellett a hadakozáson kivül ő nekik is. Primitiv szükségleteiket mint vándor nép is magoknak kellett kielégiteniök. Fegyveröket, ruhájokat, lószerszámjokat, sátraikat s azok kezdetleges berendezését maguknak kellett előállitaniok, mert azokat nem szerezhették be idegen iparosoktól. Sokféle kézimesterségben jártasak voltak tehát, mikor ide beköltöztek s sokáig eltartott, mig itt uralmuk annyira szervezve volt, hogy az ipari szükségleteik kielégitését a meghóditott rétegekre hárithatták át. Az iparos munka olyan szervezete, a házi ipar olyan fejlődése, mint Közép-Ázsia nem egy törzsénél ma találjuk, kiknél ezer esztendő folyamán sem sok változás történt a munkaszervezetben, meg volt a honfoglaló nemzedékben is, mely tehát nem idegenkedhetett annyira a munkától, mint később, midőn az uralkodó rétegek azt külön e czélra szervezett osztá-

---

[1] Sopronmegye oklevéltára I. 8. Rarus habebatur incola in Comitatu castri Sopronienſis, mondja egy későbbi okmány Szent István koráról.

lyokra ruházhatták. Már a honfoglaló nemzedékek megkezdték a telepitést általában az ország gyér népességének szaporitására: különösen pedig azért történt ez, hogy a betelepitettek olyan foglalkozási ágakat üzzenek, melyekhez a hóditók magok nem értettek. Ilyenek voltak első sorban a földmüvelés, az erdőirtás, bányamüvelés, az épités és minden fejlettebb iparág.

E telepitések azonban kényszer-telepitések, erőszakkal eszközölt átköltöztetések voltak, mert a hóditók rabszijra füzve hajtották ide hadjárataikról a lakosságot, melyet le nem kaszaboltak. De kétségtelen, hogy már ez erőszakos telepitések nagyban elősegitették királyaink későbbi törekvéseit, melyek az önkénytes bevándorlás fokozására irányultak. Még a vezérek korában hire mehetett nemcsak annak, milyen áldott a magyar föld, hanem annak is, hogy meg lehet a magyar uralom alatt élni és boldogulni is. Csak igy érthető, hogy már Szent István telepitési politikáját igen nagy siker koszoruzta, hogy attól kezdve tömegesen vándoroltak be külföldiek, kik itt mint a király „vendégei" dus oltalomban részesültek s első sorban a város-alapitás, a városi életet kifejlesztő tényezők sorában vergődtek nagy jelentőségre.

Királyaink telepitési politikáját természetesen a szükséglet szabályozta. Az első századokban különösen két körülmény volt itt irányadó. Az első az, hogy az ország nagy területéhez képest általában csekély volt a népesség. A második meg az, hogy ez a csekély népesség is fölötte aránytalanul oszlott meg az ország egyes vidékei között. A népesség főárja a Dunántulra vagy a Duna közelébe halmozódott föl; az e vidéktől messzebb eső földön már csak itt-ott voltak a rengeteg vagy a mocsarak végtelenében egyes jobban lakott területek, a népesség és a polgárosodás egyes szigetei, a vadonba benyuló fejlettebb földnyelvek. Ezeket azután főleg mai északi és keleti határaink felé annál nagyobb lakatlan vagy igen gyér népességü föld követte. Később, midőn a népesség gyarapodott, a tömegesebb betelepités szüksége sem volt többé oly égető.

De azért a betelepités nem szünt meg soha, ámbár a vegyesházi királyok alatt más irányt vett. Nem a müvelt nyugatról, hanem keletről és délről költöztek be nagyobb tömegek, oroszok, oláhok, szerbek, kiket vagy gazdasági érdekek vagy politikai kényszerüség, a török uralom alóli menekülés hajtott a magyar állam területére. A Szent István-féle politikai elv, hogy az egynyelvü és nemzetiségü állam gyönge, nemzetiségi tekintetben eléggé tarkává tette már az Árpádok korában a magyar állam területét. Sokféle nyelvü rétegekből alakult az Árpádok magyar társadalma s mindnyájok fölött magas trónusán mindnyájokat összefoglalva és összekapcsolva trónolt az egyház és a tudomány nyelve: a latin.

De az a sokféleség, melyet hazánk ma nemzetiségi vagy ethnografiai tekintetben nyujt, különösen a görög-keleti vallásu nemzetiségek elszaporodása a vegyesházi királyok korában fejlődött ki. Gazdasági tekintetben ez az országra s a társadalomra óriási fontosságu volt. Az uj bevándorlók ipart, kereskedést nem üztek, földmüveléshez is vajmi keveset értettek. Az ő főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt, melynek czéljaira felhasználták a még ki nem irtott erdőségeket, a hegyeket, havasi legelőket, járatlan vidékeket, hová addig a polgárosodás nem igen jutott, mely addig tehát vajmi kevés hasznot hozott a földesuraknak. Az uj bevándorlókkal egyszersmind olyan elemeket nyert a gazdasági élet, melyeknek igen csekélyek voltak a szükségleteik s igy kisebb igényeket tápláltak munkájok jutalmazása tekintetében. Olcsóbban dolgoztak, mint a benszülött lakosság s azért a munkaadók, a földesurak szivesen látták, készségesen befogadták és jószágaikon megtelepitették őket.

Kiválóan gazdasági okoknak tulajdonitható, hogy ma észak-keleti hegyvidékünket sok száz mértföldnyi terjedelemben néhol egész a Tiszáig az oroszság vagy oláhság lakja. Az ideözönlés nagyobbrészt csöndesen, észrevétlenül, de szakadatlanul folyt századokon át s minthogy a rendi szervezet az idegen nemzetiségeknek még sokféle, főleg adóügyi kiváltságokat adott, ezzel ujabb válaszfalat vont köztük s a többi társadalom közt, mi az idők folyamán beolvadásuk jelentékeny akadályául szolgált.

A török uralom ismét hatalmas korszaka a ki- és bevándorlásnak, melynek hatásai még napjainkban is mutatkoznak s nagyban a magyarság hátrányára módositották nemzetiségi mérlegünket. A török korszak Magyarország népességtörténetében a rohamos és szakadatlan hanyatlás kora. A háboruk állandóan pusztitották a lakosság számát s azzal, hogy a haza földje örökös csatatérré vált, megszaporodtak mindazon bajok és veszélyek, melyek a csatatérről ki szoktak indulni. Az ország mindenféle járványok, állati és emberi betegségek örökös tanyája lett. Egész uj betegség, a sulyos febris hungarica keletkezett s a pestis ugyszólván állandóan pusztitott, némely években rettenetes mértékben. El lehet mondani, hogy a török korszak minden második-harmadik éve valami nagyobb járvány, főleg pestis pusztitásának éve. Ehhez járult az örök háboruból folyólag az, hogy az állam minden magasabb kulturpolitikai feladattól tartózkodni volt kénytelen. Rendes belső kormányzati teendőit sem végezhette, az anyagi müveltség fokozásáról pedig teljesen le kell mondania.

Mindezek következtében a müvelt terület terjedelme itt a lakosság csökkenése, amott a közbiztonság hiánya miatt mindenütt roppantul megapadt. Egész vidékek ismét leszálltak a földmüvelés magasabb szin-

vonaláról a marhatenyésztés alacsonyabb fokára. A gazdasági hanyatlást azután nyomon követték a belőle természetszerüen folyó bajok. A rossz termések minduntalan ismétlődtek s gyakran országos inséggé fokozódtak, melyek ezer meg ezernyi áldozatot követeltek s igy a népesség számát csökkentették.

Ehhez járult a török politika egy még borzasztóbb iránya. Minden nagyobb török hadsereg, mely az országból kivonult, 1526 óta csaknem kétszáz esztendőn át nem távozott innen a nélkül, hogy megszámlálhatatlan ezreit ki nem vitte volna rabszijon a hazai lakosságnak. Ezek a szerencsétlenek részben a Kelet összes rabszolga-vásáraira kerültek, legnagyobb részt azonban a török földesurak részéről a Balkán-félsziget különböző országaiban levő birtokaikon telepittettek meg. Különösen a délvidéket, mely a mohácsi vész előtt még kevéssé volt idegen elemekkel, itt szerbekkel, amott oláhokkal saturálva, ugy, hogy magyar jellege akkor még teljesen kidomborodott, vetkőztette ki teljesen magyarságából a török uralom. Az események árja egyszerüen elsodorta onnan a magyar lakosságot, mely kihalt, kivándorolt vagy erőszakosan kitelepittetett. Magyarországból származó, magyar népelemekből álló telepek a XVI. és XVII. század folyamán mindenütt akadtak a Balkán-félszigeten, Boszniában, Bulgáriában, Maczedoniában, hol azután beleolvadtak a benszülött keresztény lakosságba s még emlékezetökből is kiveszett magyar eredetök tudata. De a török korszakban egyes utasok, kik a szultánok birodalmának valami távoli részébe elvetődtek, sok helyen találtak ilyen Magyarországból kihajtott s kényszer utján megtelepitett lakosokból álló községeket, melyek a magyar nyelvet használták s igy e nyelv akkor jobban el volt a Balkán-tartományokban terjedve, mint ma.

Azon magyar területeket, melyek népességét ily erőszakosan elhajtották, a törökök nem tervszerüen látták el uj lakosokkal. Mindazonáltal beszivárgott oda lassan-lassan bizonyos népesség, mely nem volt ugyan sürü sehol, de a földet még sem engedte teljesen barbárságba visszasülyedni. E népesség két forrásból táplálkozott. Az egyik török vagy mohammedán volt. Ehhez tartozott az uralkodó osztály kivétel nélkül, az összes földesurak, állami tisztviselők, a katonaság legeslegnagyobb része. Ez a török elem főleg a városokban, Budán, Esztergomban, Pécsett, Temesvárt vagy az erőditett helyeken összpontosult s még a földesurak sem mind laktak falusi jószágaikon. Mindazonáltal voltak falusi községek is tisztán török lakossággal, legalább emlékeinkben nem egy török nevü község fordul elő. Hogy ez a falusi mohammedánság Törökországból vándorolt-e be vagy olyan benszülöttekből állt, kik felvették az uralkodó osztály vallását, az bizonytalan ugyan. De a dolog természetéből következik, hogy az ilyen községek hamar beolvadtak az

uralkodó államrendbe, mely nagyrészt reájok támaszkodott. Igy a török vallás hivei a meghóditott földön elég tekintélyes töredékét tették a népességnek, mely azonban zömében más elemekből, oláhokból, de kivált szerbekből állt, mert a török birodalom, midőn Magyarország déli vidékeit magába kebelezte, ezzel egyszersmind hazánk déli határzárvonalát lerontotta s megnyitotta az ország kapuit délszláv lakosságnak. A keleti egyház hivei, kik egyedül birtak valahogy megélni az ozmán uralom alatt, egyre sürübben lepték el az egykori magyar területet s egész Budáig felhatolva, mint földmüvesek, kereskedők, mesteremberek és nagy számmal, mint török szolgálatban levő katonák, keresték kenyeröket.

Bármi nagy különbség volt köztük és az uralkodó osztály, a megtelepedett mohammedánság közt, egy tekintetben mindkét népesség ugyanazon alapon állt. Idegenből vándorolva be olyan időben, midőn a terület, melyen megtelepedett, nem állt többé a magyar állam uralma alatt, nemcsak nemzetiségileg volt idegen, hanem politikailag is. Nem élt benne a magyar államhoz tartozandóság érzete, mely két századon át sohasem szünt meg ott, hol a délibb részekben, a Duna-Tisza közén az őslakos magyarságból valami mégis megmaradt. Az uj népességnek azonban fogalma sem volt a magyar államról s a jelzett terület akkor nem csupán tényleg, hanem lelkileg is elszakadt Szent István koronájától. Az a kevés kapcsolat, mely még akkor is megmaradt, főleg gazdasági természetü volt. Igy például előkelőbb utazók följegyzései szerint a magyar pénzt török területen is elfogadták egész Belgrádig, hol be kellett váltani, mert innentől kezdve már nem lehetett vele boldogulni. A magyar pénz forgalmának határai tehát a Száváig terjedtek s igy a pénzforgalom területe még akkor is összeesett az ősi államterülettel, noha a török uralom alatti lakosságból a régi államhoz való tartozandóság érzete mindinkább kiveszett.

A török-magyar területen volt tehát ez időben is tetemes bevándorlás, mely a pusztuló régi magyar lakosság helyére ült le. A királyi Magyarországban ellenben tömegesebb bevándorlásnak ebben a korszakban nincs nyoma. Az észak-nyugati megyékbe Pozsonyba, Trencsénbe, Nyitrába az otthon borzasztó üldözésnek kitett ugynevezett cseh-morva testvérek vagy uj-keresztények (anabaptisták) szivárogtak ugyan be s mint kitünő mesteremberek számos magyar főur, főleg az Illésházy grófok védelme alatt megtartották kommunisztikus vagyonszervezetöket is. De nehány ezernél többre számuk nem ment s egy részöket Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelmek erdélyi területre telepitették át. Abból a sok százezernyi idegenből, ki a császári hadsereggel Európa minden tájáról ideözönlött, szintén állandóan itt maradhatott egy csekély töredék. Mindez azonban alig észrevehető módon járult a népes-

ségben bekövetkező s folyton emelkedő pusztulás pótlására. Az államhatalom fájdalmasan érezte ugyan a csökkenés hatásait, de az örökös hadakozás annyira megzsibbasztotta erejét, hogy telepitési politikát ez időben egyáltalán nem folytathatott, ámbár e részben már korán merültek fel különböző tervek, első sorban olyanok, melyek katonai gyarmatok alapítására irányultak a császári hadak egy részének állandó megtelepitésével. De e tervekből nem lett semmi, sőt a nagy felszabaditó hadjáratban, mely 1683-ban kezdődött s 1699-ig, a karloviczi béke megkötéséig, főleg akkor török területen folyt, e terület lakossága legnagyobb részében szintén kiirtatott. A tizenhat esztendei háboru elég volt arra, hogy óriási területeket ismét lakatlan sivataggá változtasson. Az uralkodó osztályok, a mohammedán hitüek, mint századunkban Görögországban, Szerbiában, Romániában történt, a vert török sereggel elvonultak vagy a győző félnek estek áldozatul, a görög-keleti népesség többnyire hasonló sorsban részesült és sok száz meg száz mértföldnyi terület alig nehány ezer emberrel jutott vissza a győztes magyar király birtokába.

De már e háboru folyamán nagyobb számmal telepedtek meg uj szerb tömegek a délvidéken, melyet a tizennyolczadik század elejéről származó emlékeink gyakran Ráczországnak neveznek. A szervezéshez, a rendszeres polgárositó munkához azonban még ekkor sem lehetett látni, mert a győzelmeitől megittasult szoldateska féktelenségeivel csakhamar a Rákóczy-mozgalmakba sodorta az országot s az éveken át folyó belháboru az államterület régi, sürübben lakott, valamint ujonnan visszaszerzett s egész gyér népességü részeiben egyaránt fogyasztotta az embert. Nem is emberi erő, hanem egy felsőbb hatalom, a természet fejezte be azt a belső mozgalmat, ráküldve az országra a pestist, mely százezreket vitt sirba s szörnyű pusztitásaival végkép kimeritette s ezzel békére kényszeritette a küzdő feleket. Végre az 1716—17-ki háboruval befejeztetett a magyar állam mai területének visszaszerzése s csak mindezek után léphetett nemzetünk ismét az erőgyüjtés, a polgárositás és a kulturmunka terére.

Körülbelül elülről kellett ekkor a magyarságnak a munkát kezdenie, mert sok helyen kevéssel voltak kedvezőbbek a viszonyok, mint Árpád honfoglalása korában lehettek.

Első sorban az ember hiányzott s ismét a népesség szaporitása lett a nemzeti politika legelső, legfőbb feladata. Magyarország népességének megállapitására történelme majdnem minden szakában kinálkoznak eszközök, melyek az első századokra nézve hézagosak, töredékesek ugyan, de a XV. századtól kezdve már csaknem az egész államterületre kiterjednek s kellően földolgozva ismereteinket a multról rendkivüli mértékben gyarapitanák. De a XVIII. század elejéről már oly eszközökkel ren-

delkezünk, melyek az egész városi népesség s a vidéki munkásosztályok összes rétegeinek számbeli viszonyairól közvetlen és kitünő tájékozást nyujtanak. Az állam a szatmári béke után első kötelességének tekinté, hogy tájékozást nyerjen, mi maradt meg a kétszázados háboruk után emberben, vagyonban. A meglevőnek kimeritő összeirásával, statisztikai fölvételével igyekezett megismerni a tényleges állapotokat, különösen pedig azt, hogyan lehetne az állami adózás szervezetét berendezni s a kincstárnak megfelelő adójövedelmet biztositani. E czélból országgyülési felhatalmazás alapján 1715-ben egy nagy és bonyolult müveletet rendelt el, országos vagyonkatasztert készittetett, mely nemcsak a meglevő vagyont, a mint az a földmüvelésben, iparban, kereskedésben s az emberi munka összes ágaiban érvényesült, foglalta össze, hanem városról-városra, községről-községre névszerint felsorolta az egész adóköteles lakosságot jogi állapota, foglalkozása és birtoka feltüntetésével.

E roppant munkálat 1720-ban ismételtetett, mert a kormánynak méltán kételyei lehettek a müvelet megbizhatósága iránt, oly annyira csekélynek tüntette föl a lakosság számbeli és vagyoni állapotait. Időközben különben is egy győzedelmes háboru megtörte a török uralmat a Temesközben s igy az 1715-ki fölvételek ismétlése, illetve reviziója sok tekintetből szükségesnek látszott. Ez 1720-ban teljesen az öt évvel előbbi utasitások keretében történt. Hogy az összeirás lelkiismeretesen, egyéni érdekek mellőzésével eszközöltessék az egyes vármegyék nem maguk irták össze magokat. Az egyik vármegye a másikba küldött két-két táblabirót, kik esküt téve, hogy hiven és kötelességszerüen végezik munkájokat, az alispán és a szolgabirák közremüködésével hajtották végre az összeirást. Tevékenységök eredménye körülbelül száz hatalmas kötetbe foglalva, az országos levéltárban őriztetik s amaz időszak népesedési állapotai, gazdasági élete, anyagi kulturája ismeretéhez a legbecsesebb felvilágositásokat nyujtják. Számokban kifejezve kapjuk bennök az anyaország népességi és vagyoni leltárát, melyből megtudjuk, mi maradt a török háboruk után emberben és vagyonban s hol kellett a magyar nemzetnek a kulturmunkát ujra kezdeni, hogy a jelenkor fejlődésének szinvonalára eljusson.

A tanuság, mely ez összeirások roppant köteteiben föl van halmozva, nem sokáig lesz már a levéltár zárt bányáiban elrejtve, hanem a tudomány közkincsévé fog válni. Most, midőn a magyar gazdaságtörténet annyi megoldatlan feladatára utaltam, örömömre szolgál jelentenem, hogy egy igen fontos mozzanat, Magyarország népességének megvilágitása az 1720 körüli években, abban a korban, midőn a modern Magyarország alapjai letétettek, gyorsan és biztosan közeledik megoldásához. A magyar országos statisztikai hivatal, mely három évtized óta

annyi sikerrel dolgozik hazánk modern állapotainak számbeli megismertetésén s a számokban rejlő közhasznu tanuságok föltárásán, a mult év tavaszán megkezdte az 1720. év körüli népesedési anyag földolgozását s azt „Magyarország és Erdély népessége a pragmatica sankczió korában“[1] czimmel a jövő év elején millennáris kiadványképen fogja közrebocsátani. Ezzel a hivatal, mely mostani kitünő főnöke, Jekelfalussy József miniszteri tanácsos vezetése alatt a József császár korabeli első magyarországi népszámlálás anyagának tudományos felhasználásával már nehány évvel ezelőtt megkezdte a történeti statisztika müvelését, megbecsülhetetlen szolgálatot fog tenni multunk megvilágitásának s mindazon tudományszakoknak, melyek a történelmi fejlődés ismeretére rá vannak utalva. Sőt nemcsak a tudománynak. Ez a munka fogja a modern Magyarország szerény kezdetét föltárni. Ez lesz a tükre annak az állapotnak, melyből öt-hat nemzedékkel ezelőtt a magyarságnak ki kellett indulnia, hogy az országot szellemileg visszahóditsa, ismét magyarrá, ismét polgárosulttá tegye. Ez fogja föltüntetni az 1720. körüli állapotokat, melyek ismerete nélkül képet sem alkothatunk annak a munkának nagyszerü és dicsőséges voltáról, melyet itt azóta a magyar nemzet végezett.

E nagy munka ismét az uralkodó osztályok vezetése, áldozatkész közremüködése közben folyt le. Ők inditották meg az ujjászervezés, a benépesités folyamatát, ők gondoskodtak arról, hogy ismét legyen az, a mi minden polgárosodás alapja, lakosság. Száz meg száz mértföldnyi terület volt akkor ugyszólván néptelen pusztaság. Különösen a délvidék, a legáldottabb rész tett egészen prairie-szerü benyomást, melyet embernyi magas fü vagy végtelen mocsár boritott, hol csak mértföldnyi távolságra akadt egy emberi kunyhó vagy félbarbár emberek által lakott szegényes telep. De másutt is száz meg száz község volt néptelen vagy hihetetlenül csekély számban lakva. Az anyaországban még a legsürübb volt a népesség a legészakibb vármegyékben Trencsénben, Árvában, mig az erdélyi részek, melyek amaz időben kevesebbet szenvedtek, egészben sokkal normálisabb népesedési viszonyokat tüntetnek föl. De a magyar anyaország egész nagy területén össze-vissza sem élt akkor jelentékenyen több egy millió lakosnál. Emberről kellett tehát gondoskodni s e gondoskodásban legelől az uralkodó osztályok, a világi és egyházi birtokosok, első sorban a főurak, de mellettök számos nemesi család tüntek ki s az érdemek, melyeket e téren szereztek, hervadhatatlan babérjaik közé sorolandók. Csak az ő törekvéseik sikerén buzdult az állam maga hasonló tevékenységre, mely a század második felében öltött igazán nagy arányokat.

[1] A vállalat tervrajza a statisztikai hivatal más kiadványaival megjelent Közgazdasági Szemle. 1895. 271—2. oldal.

Egészben a XVIII. század telepitései, melyek az uj Magyarország lételét szélesebb, szilárdabb alapokra fektették, ama kor uralkodó osztályait dicsérik s midőn a gazdaságtörténet e telepitések fokozatos menetéről eloszlatja az idő homályát, ez osztályok legszebb alkotásait fogja földeriteni s föl fogja eleveniteni sok olyan derék, hazafias egyéniség emlékét, kik érdemesek az utókor hálájára s kiket ma a feledés homálya borit, mert nem akadt még zajtalan, de áldott polgárositó munkájoknak méltatója.

Csak egyetlen mozzanatát körvonalaztam itt a magyar állam multjának dusgazdag és emlékezetes tartalmából, mely egyáltalán földeritve, méltatva a jelenkor tudásába átültetve nincs s mely hiányt a gazdaságtörténet lesz hivatva pótolni. De e mellett ott van feldolgozatlanul a földmüvelés fokozatos fejlődésének egész története. A haladások, melyek a gazdálkodásban, valamint az őstermelés többi ágaiban végbe mentek, a befolyások, melyek reá a századok folyamán jótékonyan vagy károsan hatottak, mind emlékezetes tényei nemzetünk multjának s tisztázásuk tudományos és erkölcsi szempontokból igazán nemzeti feladat. Müvelésének története a földhöz való szeretet legtisztább, legegészségesebb kutfeje s attól a történeti igazságtól, mely e kutfőből árad szét, nincs mit félnie senkinek. Sem az uralkodó-, sem a munkásrétegek érdemeit nem fogja csorbitani annak feltüntetése, hogy harmincz nemzedék hogyan fáradozott vállvetve, a földnek az ősvadon állapotából való kiemelésén.

De nem csupán a mezőgazdaság s az őstermelés, hanem az anyagi munka minden ágában, ipar és kereskedés terén, az államszervezet mindazon ténykedésében, mely a munkára és a vagyonosságra befolyással volt az adórendszer s pénzügyi viszonyok, sőt közvetve a közigazgatás és igazságszolgáltatás müködésének megvilágitása körül végtelen sok feladat és közhasznu tevékenységi kör várakozik a magyar gazdaságtörténetre. Királyaink és uralkodó osztályaink telepitési politikájában mindenkor kidomborodó szempont, egyik legfőbb vezető eszme az volt, hogy a szoczial-gazdasági szervezetben olyan organumok fejlődjenek, melyek specziálisan a kereskedés, ipar, a hiteligények és forgalom érdekeit szolgálják.

Ipar és kereskedés s mindaz, a mi vele összefügg, egykor nem voltak ugyan magyar nemzeti foglalkozások. De azért tévedés azt hinni, hogy a királyi hatalom és a rendek nem törődtek volna érdekeivel. Angliában sem őseredeti nemzeti foglalkozás az ipar és kereskelem, melyre ma az óriási birodalom fektetve van. Angolokat is németek tanitottak meg a kereskedésre, a mint ezek viszont az olaszoknál jártak iskolában. A magyarok szintén idegenektől tanulták az anyagi munka ez ágait. Szent Istvántól kezdve olaszok, németek, flandriaiak előtt nyitva

volt Magyarország; ők lettek nálunk nemcsak a város alapítói, hanem az ipar és kereskedelem legfőbb szervei. És hogy ipar és kereskedés hazánk földjén is fontos tényezővé fejlődött a nemzeti királyság korában, azt szükségképen következtetnünk kell abból az előkelő nemzetközi szerepből, melyet a magyar állam az európai hatalmak sorában játszott s mely bizonyos ipari és kereskedelmi fejlettség nélkül egyáltalán lehetetlen lett volna. A kereskedelem és forgalom teremtette meg a forgó tőkét, a készpénzt, mely a háborukhoz akkor ép oly nélkülözhetetlen volt, mint manapság. Azokban a századokban, mikor rendes évi adózásról a királyi kincstár javára még a jobbágyság részéről sem lehet szó, a kiviteli és behozatali vámok tetemes részét szolgáltatták a közjövedelmeknek. Másrészt az állam hatékony nemzetközi politikája sem képzelhető hizonyos ipari önállóság és fejlettség nélkül, mely legalább a honvédelmi czélokra szükséges eszközök előállitását függetlenitette a külföldtől. Csakugyan volt ipar és kereskedés hazánkban mindenkor s ennek megfelelően az uralkodó osztályok határozottan felismerhető gazdasági politikát követtek. Ha régi emlékeinket átlapozzuk, azt az érdekes jelenséget találjuk, hogy a Habsburgok uralkodása óta s valószinüleg előbb is, de kétségkivül a XVI. és XVII. század egész folyamán Magyarország rendei mindig a kereskedés és forgalom lehető megkönnyitését sürgették s igy lényegileg annak a gazdasági rendszernek hivei voltak, melyet ma szabadkereskedésnek nevezünk. A XVIII. században ez annyiban szenvedett változást, hogy a rendek adómentességi kiváltságaik megtartása fejében egyáltalán kiszolgáltatták a hazai ipart és kereskedést Ausztriának. Ez csakhamar gyarmatává alakitotta át Magyarországot, hogy a vámon behozza azt, a mit a réven, a nem adózunk! — elvének fentartásán elvesztett. De csak elvben maradt fenn ez az adó-kiváltság, tényleg azt is megtörte az osztrák kormány gazdasági politikája. A rendek nem fizettek ugyan közönséges adót; de tényleg sokkal többet fizettek vagy vesztettek, mint a mennyit ez az adó évenkint kitett volna. Fizettek roppant vámot mindenért, a mit külföldről behoztak, emellett sulyosan károsodtak minden termelési czikkök eladásánál. Kettős volt tehát a veszteségök s hibás gazdasági felfogásukat nemcsak maguk fizették meg drágán, hanem az egész országot száz esztendőnél tovább megfosztották a lehetőségtől, hogy benne ipar és kereskedelem egészséges fejlődésnek induljon. A gazdasági politika azt is elölte, a mi a háboruk hosszu korszakából fenmaradt s igy a XVIII. század második felében a magyar ipar és kereskedelem mindenesetre sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint aránylag a XV. század ugyan-e szakában, mikor Hunyady Mátyás Magyarországa Közép-Európában döntő szerepet játszott, mi az összes gazdasági tényezők fejlettsége nélkül alig lett volna lehetséges.

Mindezekről a fontos nemzeti érdekekről hasztalan keresünk eddig történetirásunkban felvilágositást. Minő végtelenül kevés itt a hasznavehető anyag, minő roppant feladat vár itt a gazdaságtörténetre, az sohasem nyilvánult szembetünőbben, mint épen legközelebb az ezredéves országos kiállitás rendezése alkalmából. Retrospectiv természetü levén, azok a csoportok, melyek anyagi polgárisodásunk egyes ágainak fejlettségét hivatvák feltüntetni, az ide vonatkozó történelmi anyagot is fel akarták ölelni. Kerestek is utbaigazitást a multról, de hasztalan fordultak akár a könyvekhez, akár a történészekhez, egy pár nyers adaton kivül alig kaptak czéljuknak megfelelő tájékoztatást. Kitünt, hogy ezer éves multunk anyagi életének egyetlen egy mozzanata tisztázva, egyetlen egy komolyabb problemája megoldva nincs s igy a nemzeti történet egyik legfontosabb része, a nemzeti munka dicsőséges története megvilágitva még legkevésbbé sincs. Részben a történetirás mulasztása tehát, ha anyagi polgárosodásunk utjairól jelentőségökhöz és eredményeikhez méltó képet az ezredéves kiállitás nyujtani nem fog.

E roppant hiányokat pótolni a magyar nemzet életének egyik legszebb mozzanatát a feledés homályából lassankint kiemelni a magyar gazdaságtörténet feladata. Nagy és nemzedékekre kiható feladat az, melynek megoldása csak szakadatlan, kitartó és avatott tevékenység gyümölcse lehet. A mitől azonban minden siker föltétlenül függővé van téve, az a gazdasági szakismeretnek bevitele, átplántálása a magyar történetirásba, az anyag átkutatásába, valamint annak feldolgozásába. Eddig az teljesen hiányzott, sőt napjainkban még inkább hiányzik, mint a régibb történetirói nemzedékben. Egy Engel, egy Kovachich, egy Fehér kutfőkiadványai még sokkal több érzéket tanusitanak a gazdasági s velök kapcsolatos pénzügyi vagy adóügyi források iránt, mint a jelenkori nyers anyaggyüjtemények. És Schwartner vagy Korabinszky régi munkáiban sokkal bővebb a gazdaságtörténeti anyag, mint a legtöbb modern megyei vagy városi monographiában, melyeknek pedig az lenne természetes hivatásuk, hogy a helyi anyagi élet fejlődését fontosságához mért terjedelemben megvilágitsák. Régebben azzal a kifogással tértek ki a feladat elől, hogy ide vonatkozólag elég anyag nem maradt ránk. Ma már tudjuk, hogy ez mesebeszéd s hogy a kutatónak legalább az utolsó háromszáz esztendőből végtelen anyag áll rendelkezésére, csak értékesiteni tudja. De épen ezt nem tudja, s igy nem is akarja, mert történetirásunknak ma általában nincs érzéke a gazdasági tények és jelenségek nagy fontossága iránt. Másrészt nem levén kellő mezőgazdasági szakismerete, a kutfőkből a bennök rejlő tanuságokat sem képes kiolvasni. Milyen eredményeket érhet el az, a ki gazdasági szakismeret fegyverzetével fölszerelve vizsgálja át a történelmi anyagot, arra örven-

detes példát nyujt épen legujabban egyik modern müveltségü történetirónk és tagtársunk, Tagányi Károly, ki a földközösség kérdését hazánkban először világitotta meg, sőt a földközösség lételét egyáltalán először vette észre s ezen jogi, valamint szoczial-politikai szempontból egyaránt fontos kérdés megvilágitásához a szükséges történelmi anyagot ezredéves fejlődésünk minden szakára meg tudta találni. Van tehát anyag minden tekintetben, van bőven s mindenki értékesiteni fogja azt, a ki a modern gazdaságtudomány ismereteinek birtokában fog a multak kutfőhagyatékának áttanulmányozásához. Ha tehát képessé akarjuk tenni nagy nemzeti hivatása teljesitésére a gazdaságtörténetet, első sorban gazdasági szakembereket kell a történeti kutatás és történetirás számára megnyernünk, azokat, kik eddig csupán a modern közgazdaság tudományát müvelik.

Ez irányban maradandó érdemeket szerezhet magának szakosztályunknak, midőn a gazdaságtörténet fontosságát hangsulyozva, számára müvelőket hódit magában a közgazdasági társaságban és mindazon körökben, melyek a magyar közgazdasági tudomány felvirágoztatásán buzgólkodnak. Szakosztályunk nem rendelkezik olyan anyagi erővel, olyan pénzbeli tőkével, hogy a történeti kutfők földolgozását vagy akár csak kiadását megindithatná. De rendelkezik azzal a szellemi erővel, azzal az értelmi tőkével, hogy gazdasági szakiróinkat gazdaságtörténeti kutatásokra, az anyagi polgárosodással kapcsolatos problemák megoldására ösztönözze, a gazdasági mozzanatok jelentősége iránti érdeklődést a történetirásba átvigye s ezzel mindinkább lendületet adjon a gazdaságtörténet müvelésének. Ha ez megtörtént, uj korszak nyilik az egész magyar közgazdaságtudományra, mely csak az idevágó történelmi ismeretek teljes birtokában válhatik igazán önálló tudománynyá, nemzeti polgárosodásunk számottevő tényezőjévé.

A SELYEMTERMELÉS TÖRTÉNETE ERDÉLYBEN 1848-ig.

Hivatalos adatok alapján összeállitotta:

K. KARLOVSZKY ENDRE.

A selyemtermelés Erdélyben valamivel ujabb keletü, mint a magyar korona többi országaiban. Mert mig pl. Slavoniában már 1763-ban megkezdi müködését a selyemtermelés meghonositására kiküldött biztos, addig Erdélyben az első kezdeményező: *Gallarati János*, kapitány az Orosz-féle gyalogezredben, csak 1784 febr. 1-én mutatott be a főkormányszéknek négy köteg Brassóban előállitott, s véleménye szerint olyan jó minőségü nyers selyemfonalat, hogy annál jobbat Olaszországban sem termelnek.[1] Egyuttal késznek nyilatkozott arra, hogy — ha a főkormányszék és a közönség neki segédkezet nyujt, — az országot, mely az eperfatenyésztésre tökéletesen alkalmas, mivel igen sok vidékén most is előfordul ez a fa, nyolcz év alatt egészen beülteti eperfákkal, a gazdákat e fák tenyésztésére megtanitja, s később mindenkinek dijtalanul ád oktatást a selyemhernyó-tenyesztésben, s a gubók legombolyitásában.

Ugyanebben az évben egy *Weissmann* János Frigyes nevü kertész is jelentkezik azzal a tervvel, hogy nagyszabásu eperfa-ültetvényeket létesit Kolozsvárt, de egyuttal e czélra egy nagy kertet kiván fuvarral és napszámos-munkával együtt a talaj megmunkálására, továbbá kertészeti szerszámokat, s évente 200 frt fizetést.[2] A főkormányszék utasitja is a kolozsvári tanácsot, hogy a folyamodónak mindenben a kezére járjon, amennyiben ez, másnak a sérelme nélkül megtörténhetik.

Egy ugyanezen év máj. 29-dikén kelt udvari, s ennek kapcsán jun. 2-dikán kelt főkormányszéki rendelet[3] következtében Cronenthal János és Bruckenthal Mihály a selyemtermelés meghonositása czéljából tervet mutatnak be a főkormányszéknek, melyben Gallarati kapitányt ajánlják igazgatónak, kimondják, hogy az éghajlati és talajviszonyok a sikert bizonyossá teszik, s inditványozzák, hogy mindjárt a következő 1785. év tavaszán Déva, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szerdahely, Nagy-

[1] 3411/784 Országos Levéltár Erdélyi főkormányszéki szám.
[2] 8443/784 Országos Levéltár Erdélyi főkormányszéki szám.
[3] 5714/784 Országos Levéltár Erdélyi főkormányszéki szám.

Szeben, Medgyes, Segesvár, Ujegyház, Nagy-Sink, Kőhalom, Fogaras, Vajda-Rétse, Brassó, S.-Szent-György, Naszód, Beszterczе, Deés, Kolozsvár, Torda, Enyed stb. városokban bizonyos, e czélra kihasitandó területeken eperfákat ültessenek, s annak idején a fácskákat osszák szét az érdeklődők között.

A főkormányszék ugy ezt a javaslatot, mint a Gallarati beadványát pártolólag terjeszti föl legfelsőbb helyre, megemlitvén azt is, hogy a kapitány általa készitett selyemszövetet is mutatván be, ezzel szakismeretét megbizonyitotta, de megjegyezi, hogy a követeléseket a kihasitandó területekre nézve tulzottaknak tartja.

Ő Felsége, mint az a nov. 11-dikén kelt udvari rendeletből[1] kitünik, osztja azt a véleményt, hogy a követelések tulzottak, sőt ugy találja, hogy Gallarati kapitány szakösmerete sincs kellőleg bebizonyitva. Különben is, — folytatja tovább a rendelet, — a magyar udv. kamara vezetése alatt Magyarországban és Slavoniában máris fontos lépések történtek az eperfa-tenyésztés és selyemtermelés tekintetében, s azért utasitja a főkormányszéket, tegye magát érintkezésbe a magyar udvari kamarával, tanácskozzék azzal a selyemtermelés meghonositására legczélszerübb eszközök s afelől, vajjon lehetséges volna-e az és minő feltételek mellett, hogy Slavoniából egy szakképzett és ügyes egyén menjen Erdélybe. E parancsnak a főkormányszék még ez év decz. 22-dikén eleget is tesz.

A magy. udv. kamara 1785 jan. 28-dikán kelt válaszában azt feleli, hogy Sappl János selyemtermelési felügyelőt bizta meg azzal, hogy a Slavoniában követett eljárási módozatot részletesen leirja, s jelöljön ki egy szakképzett egyént, ki a szükséges maggal ellátva Erdélybe utazzék, s azonnal még a folyó év tavaszán munkához lásson. Magát a megigért eljárási módozat leirását pedig, melyben 1785 febr. 15-diki keltettel az eszéki selyemtermelési felügyelő: Sappl János teszi meg jelentését, febr, 22-dikén küldi meg a főkormányszéknek.[2]

Ebben a jelentésben többek között ezeket mondja a felügyelő:

„Elődömet: Szolenghi Károlyt 1763 ban küldte ki az udvari kereskedelmi tanács Slavoniába a selyemtermelés meghonositására, s a főhadparancsnoksághoz utasitotta. Ő, mivel talált bizonyos számu régi eperfát, Eszéken tett kisérletet a selyemhernyótenyésztéssel, s egyuttal pár szomszédos falvat is fölhasznált. A selyemhernyó tenyésztőknek, mikor a tojásokat átaladta, elölegül a sajátjából 8, 10, 15 frtot adott, megigérte, hogy a gubók beszolgáltatásakor, még többet is fog adni, amennyiben a gubók fontja 40 krjával fog beváltatni, amire őt az udvari kereskedelmi tanács fölhatalmazta. Igy már az első évben 80 font tiszta selymet nyertek.

Ekkor aztán a megyék, a városok és határőrezredek fiatal embereket küldtek magukat kiképzendők Szolenghihez, s azokat aztán otthon alkalmazták. Ezeket Szo-

[1] 12954/784 udvari szám és 11126/784 fkszéki szám.

[2] 1826/785. udvari szám.

lenghi évente alkalmas időben megvizsgálta, a netaláni hibákat megjavitotta, s intézkedett afelől, hogy a dolog tovább fejlődjék. Azt is kieszközölte Szolenghi, hogy minden megyében, sz. kir. városban, határőrezredben s a magán-uradalmakban eperfaiskolák állitassanak föl, s szakszerüleg müveltessenek. Ő maga gyakran meglátogatta ez iskolákat. A faiskolából a szabadba kiültethető fácskákat a földmüvelők között ingyen kiosztották, mivel a nép is ingyen végezte a faiskoláknak a munkát, azonban a községi elöljáróságnak gondot kellett arra viselni, hogy a faiskolákból kapott fácskák gondosan ápoltassanak. A faiskolák, továbbá az alkalmazott selyemtermelési gyakornokok fizetését, s a nekik szükséges három fuvar költségét a község közvagyonából födözték.

A fák száma évről-évre növekedett. Mikor azok a hernyó tenyésztésére alkalmasok lettek, a hernyótojásokat a kincstár szolgáltatta. Ezeket a nép között a gyakornokok osztották ki, még pedig a meglévő fák számának, s a lakás nagyságának arányában 1/2 vagy 1 latot. Ha a hernyók között betegség ütött ki, a gyakornokok ellátták a tenyésztőket a szükséges utmutatással.

Kezdetben a községi vagy a század tulajdonát képező házakat választották ki egyes helységekben, s ott a gyermekeket betanitották a selyemhernyó-etetésre.

Az első és második évben a felek ingyen kapták a tojásokat, később a gubók beszolgáltatásakor minden lat tojásért egy forintot vontak le.

Néhány év mulva aztán belátta Szolenghi, hogy ha a különböző jóságu gubókat egyformán 40 krajczárjával váltja be fontonként, ez a selymet megdrágitja, s a tenyésztő sohasem fog arra törekedni, hogy csak jó gubókat tenyésszen. Tehát a gubók minősége szerint három különböző árat állapitott meg: 10, 30 és 40 krjával.

A kisérletnek jó eredménye lett, mivel 1-ször a földmivelőnek a selyemtermeléssel csak olyan időben kell foglalkoznia, mikor a mezei munkát jórészt már bevégezte, s különben is elég ha az asszonyok és gyermekek foglalkoznak a hernyóetetéssel.

2-szor mivel a selyemtermelő, mikor beszolgáltatja gubóit, azonnal készpénzt kap, melyet házi kiadásainak fedezésére fordithat.

3-szor, ez után a termelés után semmiféle adót vagy illetéket nem kell fizetnie, és

4-szer a szükséges eperlevelet eleinte ingyen, később pedig avégből, hogy több fát lehessen ültetni és nevelni, mérsékelt áron kapta.

Mikor a fák számával a termelés mennyisége is növekedett, a gubó-szállitók könnyebbségére a beváltó s legombolyitó helyek is szaporittattak.

Igy Magyar-, Szlavon- és Horvátországból az eszéki raktárba szállittatott

1764.	évben	80	font	—	lat	gubó
1765.	„	183	„	—	„	„
1766.	„	383	„	—	„	„
1767.	„	527	„	—	„	„
1768.	„	1027	„	—	„	„
1769.	„	1694	„	16	„	„
1770.	„	1800	„	—	„	„
1771.	„	2371	„	7	„	„
1772.	„	1412	„	—	„	„
1773.	„	1653	„	26	„	„
1774.	„	2026	„	27	„	„
1775.	„	2183	„	5	„	„
	Átvitel	15341	font	17	lat	gubó

	Áthozat	15341	font	17	lat	gubó
1776.	„	3111	„	24	„	„
1777.	„	3786	„	28	„	„
1778.	„	5037	„	5	„	„
1779.	„	7301	„	15	„	„
1780.	„	7637	„	14	„	„
1781.	„	7240	„	18	„	„
1782.	„	7782	„	28	„	„
1783.	„	10522	„	26	„	„
1784.	„	12929	„	10	„	„
Tehát 21 év alatt összesen		80,691	font	25	lat	gubó.

Az első években csak egyféle selymet fejtettek le. Mióta azonban figyelemmel vannak a gubók különböző minőségére is, a termény sokkal finomabb, különösen azért mert a gubók megválogatásával 4—5 féle selymet nyernek."

Erdélyi felügyelőnek az Eszéken alkalmazott Riemensperg Vitus ideiglenes pénztári és selyemtermelési szertári számvevőt ajánlja, a ki felügyeleti körutjai alkalmával 12 év alatt annyira megtanulta a termelést, hogy ideiglenesen sokszor maga vezette az egészet. Jól tud fogalmazni, a német, illyr és latin nyelvet érti, 600 frt fizetéssel s az utazási költségekkel uj állomáshelyéig beéri, s különösen ugy, ha kilátásba helyezik, hogy azon esetben, ha kitünteti magát és szorgalmával a selyemtermelés ügyét föllenditi, egyéb jutalmat is kap. Ezt a javaslatot a fökormányszék 1785 márcz. 29-én[1] pártolólag terjeszti föl ő Felségéhez.

Eközben egy 1785 ápr. 18-án kelt udvari rendelet[2] erdélyi selyemtermelési igazgatónak Gallaratit nevezi ki, a kapitányi fizetéssel egyenlő javadalmazással, évi 870 frt fizetéssel, 130 frt lakáspénzzel és négy ló tartására való igénynyel a tartományi pénztár terhére. Felügyelő utjai alkalmával ingyen szállást is kap. Egyidejüleg elvárja a király, hogy az uj igazgató kevés költséggel fogja a szükséges ültetvényeket stb. létesiteni s a szükséges munkálatokhoz fog találni olyan embereket, kik azokat kevés pénzért elvégzik.

Hogy a föld népét ehhez az iparághoz hozzáédesgessék, elhatározták legfelsőbb helyen, hogy közhirré teszik, mikép mindenkinek szabadságában áll a termelt gubókat akár magának megtartani, akár másnak eladni, ha azonban azokat másképp értékesiteni nem tudnák, a termelési-igazgató minőségük szerint 40, 30 vagy 10 krajczárjával fontonként beváltja a gubókat.

Végül meghagyatott a fökormányszéknek, hogy Gallaratival egyetértőleg rendes tervet készitsen s azt a szükséges épületek felsorolásával és költségelőirányzatokkal együtt legfelsőbb helyre terjessze föl.[3]

[1] 3569/785 fkszéki szám.
[2] 4743/785 udv. szám.
[3] 4037/785 fkszéki szám.

Sappl szlavoniai selyemtermelési felügyelő tervére vonatkozólag egy 1785 máj. 9-dikén kelt udv. rendelet[1] meghagyta, hogy az Gallarival véleményadás végett közöltessék avégből: hogyan gondolja ő életbeléptetni ezt az állam s az adózó közönség szempontjából igen fontos intézményt?

A főkormányszék megkérdezvén a főhadparancsnokságot afelől, vajjon a selyemtermelés kiterjeszthető lenne-e az erdélyi határőrvidék területére is?[2] ez a határőrezredek nyilatkozatai alapján azt válaszolja, hogy az 1. székely és 2. oláh ezrednél az éghajlat nagyon zord, a 2. székely ezrednél jól tenyészik ugyan az eperfa, de a rosz, füstös lakások s a székelyek örökös dohányzása miatt nem igen remélhető, hogy a hernyók el ne pusztuljanak; azonban az 1. oláh gyalogezrednél a hátszegi völgyet, az orláth-i vidéket s a nyugati részeket, s a székely huszárezrednél szintén több alkalmas helyet jelöl ki az eperfa- és selyem-termelésre, ajánlván mint czélszerü dolgot, hogy Gallarati ezekkel az ezredekkel személyesen lépjen összeköttetésbe.

Gallarati kevés sulyt fektet a Sappl-féle leirásra a Slavoniában fényes sikert aratott eljárásról, hanem kifejti a maga tervét.[3] Ez négy részre oszlik s a következőket mondja:

a) Régen megbizonyosodott, hogy a fehér eperfa Erdély legtöbb vidékén igen jól tenyészik. Éppen olyan alkalmas ez ország a selyemhernyó-tenyésztésre is, mert az itt termelt selyem egész Európának ilyenféle legkiválóbb termékei mellett is megállja a helyet. Azonban tekintve azt: milyen konokul ragaszkodik az itteni köznép elődeinek hagyományos gazdálkodási módjához, s mennyire utál minden uj dolgot, a selyemtermelés csak akkor foghat elterjedni, ha annak a hasznosságát kézzelfogható példákkal bizonyitják be, ha azt tekintélyes és vagyonos birtokosok karolják föl s a kormány ösztökéli és támogatja a selyemtermelőket. Ennélfogva épen ugy, mint Magyarországban történt, minden megyével, sz. kir. várossal s a határőrezredekkel közlendő volna a Felségnek a selyemtermelés előmozditására törekvő akarata s azok ez akarat támogatására volnának fölhivandók. Hogy a földmives és a határőr a szükséges eszközökkel elláttassék, még ott is, ahol már vannak eperfák, községi földeket kellene eperfatenyésztésre forditani, a föld népe egyelőre ingyen végezvén az ültetési és ápolási munkát; továbbá községi épületeket kellene berendezni selyemtermelési kisérletekre a község pénzéből s Gallaratival egyetértőleg, aki a szükséges utasitásokkal

[1] 5150/785 udv. szám.
[2] 6451/785 fkszéki szám.
[3] 7500/785 fkszéki szám.

együtt mindenkinek ingyen adna epermagot, hernyótojást pedig: latját egy forintjával.

Legalkalmasabbnak mondja Gallarati Dévát, Szászvárost, Gyulafehérvárat, Szász-Sebest, Szerdahelyet, Nagy-Szebent, Medgyest, Segesvárt, Ujegyházat, Nagy-Sinket, Kőhalmot, Fogarast, Vajda-Retsét, Brassót, Sepsi-Szt-Györgyöt, Naszódot, Beszterczét, Deést, Kolozsvárt, Thordát és Enyedet s ajánlkozik, hogy e községekben részint személyesen, részint Olaszországból hozott emberei által ingyen kitanitja a közönséget a selyemtermelésre.

b) A szlavoniai eljárást Gallarati szerint Erdélyben nem lehet alkalmazni 1. mert az erdélyi vármegyéknek nincs külön megyei pénztáruk, a sz. kir. városoknak pedig nagyrészt csekély a jövedelmük, 2. mivel eddigelé még a selyemtermelés nem képez nyereséges kincstári vállalkozást.

Ezért azt kivánja Gallarati, hogy az ő általa szerzett kis értekezés, mely a paraszt nép fölfogásához képest lévén irva, abból a nép okulhat, a három nemzetiség (magyar, német, oláh) nyelvén kinyomassék és szétosztassék, s különösen a püspököknek és superintendenseknek küldessék meg azzal az utasitással, hogy azt az alantas papság olvassa föl és alaposan magyarázza meg a népnek s azt is adja tudtára, hogy az ott megnevezendő helyeken mindenki szemléltető oktatásban is részesülhet.

Azonkivül inditványozza Gallarati, hogy a nagyszebeni katholikus és evangelikus árvaházakból néhány fiut válasszanak ki arra a czélra, hogy az olasz selyem-kikészitők és szövőktől eltanulják a gubóknak ipari czikkekké való teljes földolgozását.

c) Megajánlja Gallarati, hogy a föntebb elősorolt helyeken a gubókat a saját koczkáztatására minőségük szerint fontját beváltja 40, 36 és 30 krral.

d) Azt hiszi Gallarati, hogy egyelőre elég egy nem nagyon nagy ház a selyem-fonó (filatorium) czéljaira, pl. az a ház, amelyet a kincstár egy kőmivespallértól vett át fizetés fejében Nagy-Szebenben, ez némi költséggel átalakitandó lenne. Kéri az épületnek átengedését s ajánlkozik, hogy a költségelőirányzatot bemutatja.

A főkormányszék 1785 okt. 4-dikén tesz jelentést legfelsőbb helyre, egyuttal értesitvén a megyéket s elöljáróságokat, hogy ő Felségének akaratja az, hogy a lakosság anyagi jólétének előmozditására eperfákat ültessenek s a selyemtermelés meghonositassék, ennélfogva elvárják a hivatalnokoktól, a nemes földbirtokosoktól s a többi derék polgároktól, hogy e közhasznu intézmény meghonositásának ők lesznek a kezdeményezői s alárendeltjeiket szóval és tettel biztatván, az ügyet föllen-

dítik. Egyuttal az epermagok s a szükséges utasítások tekintetében az igazgatóhoz utaltattak a hatóságok. Az egyházügyi bizottság és a nagyszebeni elöljáróság fölhivattak az emlitett árvagyermekek kiválasztására, a gubók beváltása tekintetében is kihirdettetett a szükséges tudnivaló, a kért ház végett megkerestetett a thesaurariatus s minderről Gallarati azzal a megjegyzéssel értesittetett, hogy addig, mig a legfelsőbb elhatározás be nem következik, az emlitett értekezés tekintetében lépések nem történhetnek, mivel egyelőre csupán az eperfaültetésről és nevelésről lehet szó.[1] A Gallarati fizetését pedig 1785 okt. 1-től folyósitották.[2]

Egy 1785 nov. 7-dikéről kelt udvari rendelet[3] fölkivánja a Gallarati jelentését értekezésével együtt s elrendeli: tudassák a néppel, hogy a gubókat kénye-kedve szerinti czélra fordithatja vagy eladhatja s csak azon esetben fogja az igazgató a kincstár részére beváltani — az emlitett 1785 ápr. 18-diki legfelsőbb elhatározás értelmében — ha jobb vevőt nem kapnak rá.

Gallarati emlitett értekezését decz. 17-dikén terjeszti be a főkormányszékhez,[4] megjegyezvén, hogy véleménye szerint magyar, német és oláh nyelven öt-ötszáz példány lenne nyomatandó és szétosztandó. A főkormányszék pedig e javaslatát 1786 jan. 3-dikán terjeszti föl legfelsőbb helyre az értekezéssel együtt,[5] ajánlván, hogy az értekezés a tartományi pénztár terhére nyomassék ki s ingyen osztassék szét, egyuttal megjegyezvén, hogy a Gallarati által kért Rhatner József-féle ház, melyen kincstári tartozás van, nem találtatott alkalmasnak.

Gallaratinak ezt a javaslatát az 1786 jan. 30-dikán kelt udvari rendelet szerint[6] ő Felsége tudomással vette. Az „Oktatás a selyemtermelésre“ czimü röpiratára nézve elrendeltetett, hogy az magyar, német és oláh nyelvre leforditandó, a tartományi pénztár terhére kinyomatandó és ingyen szétosztandó. Gyakorlati kitanittatásra gyermekek rendelendők ki az árvaházakból. A főkormányszéknek gondoskodni kell arról, hogy a városokban és falvakban eperfaültetvények létesittessenek, a fák annak idején ingyen szétosztassanak s általában a selyemtermelés a vármegyékben a földbirtokosok s a nép körében elterjedést nyerjen. Gallaratinál meghagyandó a gubó-beváltás joga, mert nagyobb árt igér a Szlavoniában szokásosnál. Az elért eredmények felől évente jelentés teendő.

[1] 8806/785 fkszéki szám.
[2] 9304/785 fkszéki szám.
[3] 13650/785 udv. szám.
[4] 10,078/785 fkszéki szám.
[5] 1407/786 fkszéki szám.
[6] 994/786 udv. szám.

E rendeletnek megfelelőleg intézkedik a főkormányszék 1786 márczius 1-jén,[1] rendeleteket bocsátván ki Gallaratihoz, a törvényhatóságokhoz, a Therezia-féle árvaház felügyelőjéhez és a nagyszebeni elöljárósághoz.

Miután a kormányszék szükségesnek látta aug. 3-dikán az elrendelt időnkinti jelentéseket megsürgetni, végre néhány törvényhatóság (Szász-Sebes, Abrudbánya, Kolozsvár, Nagy-Szeben, Brassó, Gyulafehérvár, Erzsébetváros, Medgyes, Beszterczе, stb.) küld ugyan be jelentést, de csak azt jelenthetik, hogy a köznép nem érdeklődik a dolog iránt. Több helyen jól tenyésznek az elültetett eperfák, de némely helyütt a tél szigorusága miatt kivesztek.

Segesvár városában a 3-dik évnegyedről tett jelentés szerint[2] Gallarati 1786-ban *több mázsa* gubót termelt, kivüle csak Baumgartner János foglalkozott még selyemtermeléssel. Eperfát meglehetős mennyiségben ültettek. *Beszterczén* a nagy mennyiségben elültetett eperfa már meglehetős nagyra nőtt. A meglevő egynehány nagy fa nem elég arra, hogy a hernyótenyésztést nagyobb mértékben lehessen üzni, s tulajdonosaik a levelek leszedését sem engedik meg. Igy aztán félő, hogy jövő tavaszszal a kikelő selyemhernyók eleség hiánya miatt el fognak pusztulni. *Szászváros*on Gallaratin kivül két ember: Brádi és Borsos foglalkoztak selyemtermeléssel, s a selymet már be is szolgáltatták. Az eperfaültetvények szépen fejlődnek. *Közép-Szolnok* vármegyében csak Ér-Szent-Király, Király-Darócz, Ákos, Mindszent és Mihályfalva községekben üz némi selyemtermelést nehány magánember. *Maros-Vásárhelyt* az eperfa már félröf magasnyira nőtt, de az elöljáróság nem tudja, mit kell ezentul csinálni a fácskákkal, mert Gallarati ujabban ott nem fordult meg. Selyemtermeléssel csak Borsos János foglalkozott. *Küküllő* vármegyében selyemtermeléssel csak br. Radák Ádám foglalkozik M.-Bényén és gr. Bethlen Krisztina férjezett gr. Kendeffyné Erdő-Szent-Györgyön. *Szeben* székben alig halad a dolog. *Brassóban* szintén csak kevés magánember foglalkozik selyemtermeléssel, de ezek jó eredménynyel. *Fogaras* vidékén az Olt folyón tul az alsó járásban semmi sem történt, a felsőben van egynehány eperfa, a mult tavaszszal elültetett Gallarati-féle mag nem is kelt ki. Az Olt folyón tul minden a régiben maradt. *Szászsebesen* az eperfa szépen fejlődik. Hernyót keveset tenyésztenek, mert eperlevél nincs. *Gyulafehérvárt* megkezdték a selyemtenyésztést. *Hunyad-Zaránd* vármegyében szépen halad a selyemtermelés, de csak a nemesség üzi. *Erzsébetvárosban* a szőllőkben szépen fejlődnek az eperfa-cse-

[1] 6951/786 fkszéki szám.
[2] 10.168/786 fkszéki szám.

meték, s a jövő tavasszal ki fogják azokat ültetni. *Medgyesen* az eperfamag részben már csemetévé fejlődött. *Felső-Fejér*, *Thorda* vármegyében *Udvarhely* székben és a Sepsi-Szent-Györgyi járásban nem haladt semmit a dolog.

Az 1786 év negyedik negyedéről szóló jelentésekből az tünik ki, hogy a dolog a megyékben egyáltalán nem haladt, *Kolos* és *Közép-Szolnok* megyékben azonban ültettek valami kevés eperfát. Ezért 1787 április 2-dikán fölszólitja a főkormányszék[1] Gallaratit, hogy minden törvényhatóságnak küldjön magot, s utasitsa azokat, hogy olyan vidéken, ahol az eperfa fölnövekedését remélni lehet, az elültetésről gondoskodjanak. Mivel pedig a legtöbb városban máris ültettek eperfát, s az jól tenyészik, a városoknak szaporitásukra legyen gondjuk. Az 1786-diki eredmény felől jelentést követel Gallaratitól a főkormányszék.

Ezalatt Gallaratinak előbb emlitett röpiratát a selyemtermelésről magyar, német és oláh nyelven 3—300 példányban a tartományi pénztár költségére kinyomatták, s a főkormányszék 1787 márcz. 13-dikán[2] szétküldi a törvényhatóságokhoz ingyen való szétosztás végett.[3]

Mint Gallarati 1787 márcz. 29-dikéről jelenti, az előző évben az elültetett fehér eperfa-mag nagyon jól tenyészett. Tudomása szerint egyes magán embereknél a vidéken jelentékeny mennyiségü gubó van, de még eddig nem adatott be. Ő maga 3 állomáson a saját számlájára egy mázsa selymet termelt, s az részben: a minőséget s az árat illetőleg az olasz selyemmel eredményesen versenyezhet. Kéri egyuttal: tétessék közhirré, hogy nála kapható selyemhernyó-tojás latonként 1 frtjával, s hogy a fizetést a tojásokért csak a gubók beszolgáltatása alkalmával követeli.

E kérést a főkormányszék 1787. április 14-diki körrendeletében teljesiti[4] s egyuttal ujra felszólitja Gallaratit, hogy a megyéket és városokat lássa el eperfa-maggal.

Az 1787. év első negyedéről szóló jelentések többnyire szószerint való ismétlései az előbbi jelentéseknek s csak azt bizonyitják, hogy a közigazgatási hatóságok a legnagyobb közönynyel viseltettek e hasznos termelési ág iránt. A főkormányszék pedig egyszerüen csak tudomásul veszi a jelentéseket.[5]

[1] 1060/787 fkszéki szám.

[2] 2125/787 fkszéki szám.

[3] A röpirat teljes czime: *Gallarati* Unterricht zur Seiden-Kultur oder Anleitung wie der Seidenwurm-Saam oder Eyer ausgebrüht, der Seidenwurm selbst gepfleget u. behandelt und die Maulbeerbäum gepflanzet werden müssen. Hermannstadt, 1785. Gedruckt bei Mart. Hochmeister. (8. r. 34 l. *Nemz. Muzeum Könyvtára*).

[4] 3093/787. fkszéki szám.

[5] 4152/787 fkszéki szám.

A régen sürgetett beszámolás helyett az 1786-iki eredményről csak egy jelentést kapott Gallaratitól a főkormányszék 1787. május 8-dikai kelettel,[1] melyben előadja, hogy ismét osztott ki eperfa-magot s hogy az eperfa a mult évben Déván, Szászvároson, Gyulafehérvártt, Szász-Sebesen, Szerdahelytt, Nagy-Szebenben, Medgyesen, Segesvártt, Ujegyházon, Nagy-Sinken, Kőhalmon, Fogarason, Vajda-Rétsén, Brassóban, Sepsi-Szt.-Györgyön, Naszódon, Deésen, Kolozsvárt, Tordán és Nagy-Enyeden jól tenyészett. A nagy-szebeni előljáróságnak, mely arra kérte, hogy a selyemtermelés eredményéről tudósitsa őt, azt válaszolja Gallarati[2], hogy erre magát nem érzi kötelezve, mert ő egyenest a főkormányszékhez szokta jelentéseit fölterjeszteni.

Az 1787. év második negyedéről csak kevés jelentés érkezik be a hatóságoktól. Ezek szerint *Háromszéken* alig vagy épen nem halad a dolog. Közép-Szolnokmegyében több helyütt tesznek kisérleteket a selyemtermeléssel. Belső-Szolnokmegyében, különösen a deési és dobokai járásban jól halad az eperfaültetés, valamint Tordamegyében, Beszterczén s még egy pár helyütt. Szászvároson a kemény tél sok eperfacsemetét kiölt.[3]

E jelentésekre azt jegyzi meg Gallarati, hogy bizonyosan nem az éghajlat, hanem a jóakarat hiánya miatt nem halad az eperfatenyésztés. Mivel pedig selyemhernyót csak akkor lehet tartani, ha a fák már alkalmasak e czélra, óhajtja, hogy az eperfaültetés ujra szorgalmaztassék. Ebben az értelemben a főkormányszék át is ir egyes törvényhatóságokhoz decz 17-dikén[4] s jelentést tesz az udvarhoz. Még egyszer decz. 31-dikén tesz jelentést Gallarati,[5] elmondván benne, hogy mindezideig hasztalanul várta, hogy a magán-termelők beváltás végett beküldjék hozzá az ez évben termelt gubókat. Eddig csak 40 fontot válthatott be, pedig az ez évi összes termelés körülbelül másfél mázsa selyemre rug. Többet is termeltek volna, ha ő, ugy mint az előző évben, maga foglalkozhatott volna a hernyótenyésztéssel, azonban ebben őt részint a mult évi selyemkészlet feldolgozása czéljából elkerülhetetlen fonó felállitása akadályozta, részben az, hogy Nagy-Szebenben egy fának leveleiért 6 frt 40 krnyi hallatlan árt követeltek, végül pedig a Segesvártt ujonnan ültetett eperfáknak a gondozása.

A következő 1788. év jan. 10-dikén udvari rendelet jelent meg,[6] mely tekintettel arra, hogy a Magyarországon és Horvátországban már

[1] 4428/787. fkszéki szám.
[2] 1060/787 fkszéki szám.
[3] 7926/787, fkszéki szám.
[4] 13516/787 fkszéki szám.
[5] 94/788. fkszéki szám.
[6] 303/788. udv. és 1136/788. fkszéki szám.

szép fejlődésnek indult selyemtermelés czélra nem vezető rendelkezések miatt ujabban ismét hanyatlik, pl. azért, mivel a földmivestől a gubókat ugyszólván erőszakkal veszik el, elrendeli, gondosan ügyelendő arra, hogy mindenki akkor és annak, amikor és akinek tetszik, adhassa el a gubóit, vagy használhassa el önmaga. Hogy a termelő elnyomatása a gubók beszolgáltatása alkalmával lehetőleg kikerültessék, a kincstár által való beváltás jövőre csak két osztályozás szerint történjék és pedig a jobb minőségü 40, a rosszabb 20 krjával fontonként s hogy a kiválogatásra és beváltásra kirendelt hivatalnokok a fizetési utalványokon mindkét minőségü gubók sulyát gondosan kitüntessék. Éppen ugy szabadságában áll mindenkinek magának termelni tojást s nem kell azt a hivataltól vennie, mert az 1 frtot a tojás latjáért a földmivelő drága árnak gondolhatná. S éppen ezért a tojásokat a kincstári előállitási áron adják ezentul a termelőknek. A főkormányszék febr. 7-dikén közli az udvari rendeletet Gallaratival[1] s egy másik udvari rendelet következtében eddigi működéseért megdicsérvén őt, további munkásságra buzditja.

Ezideig, legalább némely vidéken, ahol szándékosan vagy oktalanságból nem görditettek akadályokat a dolog elé, a közigazgatási hatóságok félre nem ismerhető közönyössége daczára meglehetős jól fejlődött a selyemtermelés ügye. Most azonban igen nagy hibát követett el Gallarati azzal, hogy nem maradt csupán a selyem lefejtésénél, hanem a *selyem festésébe*, sőt *selyemszövetek gyártásába* is belebocsátkozott, amely vállalkozás aránytalan kiadásokkal járt, s őt, saját forgalmi tőkéje nem lévén, annyira belekeverte az adósságba, hogy végre nem volt képes a kinált gubókat készpénzzel beváltani s magát végül — az erdélyi selyemtermelés kiszámithatatlan kárára — egészen tönkre tette.

A vele közlött udvari rendeletre vonatkozólag[2] ő maga azt irja a főkormányszéknek 1788. márcz. 7-dikén,[3] hogy ő még senkitől sem csikart ki gubókat, hanem csak azoktól, akik önkényt hozták neki, vette megegyezés és minőség szerint 36, 40, 51 krjával sőt 1 forintjával fontját. Az összes költségeket, melyek kimutathatólag 21,783 frt 16 krra rugnak eddig, a sajátjából fődözte, valóságos selyemlegombolyitó intézetet létesitett, saját filatoriumot állitott s ennek a czéljaira házat vett, a selyemtermelésben, legombolyitásban és szövésben járatos 14 egyént hozatott Olaszországból s azokat a négy főállomáson: Nagy-Szebenben, Segesvártt, Szászváros on és Gyulafehérvártt szétosztotta. Ezenkivül egy selyemszalag-fonó embert hozatott Bécsből, a másikat egy ügyes selyemfestővel most várja onnan. Végre már is megvetette egy kis selyemfestő-,

[1] 1706/788. fkszéki szám.
[2] 1136/788. fkszéki szám.
[3] 2275/788. fkszéki szám.

szalag- és szőnyeg gyárnak az alapját anélkül, hogy a kincstár hivatalos fizetésén kivül egyébbel segitette volna. Eperfa-magot és hernyó tojást eddig ingyen osztogatott. Ennélfogva semmi szükség arra, hogy az udvari rendelet kihirdettessék. Különben részint ő, részint az emberei Nagy-Szebenben, Gyulafehérvártt, Kolozsvártt, Medgyesen, Segesvártt és Brassóban váltottak be gubókat s fognak ezentul is beváltani megegyezés szerint.

Ezt a jelentést a főkormányszék 1788. márcz. 13-dikán, mint megszivlelésre méltót, terjeszti föl legfölsőbb helyre.[1] Erre máj. 8-dikán érkezik egy udvari rendelet,[2] azzal az utasitással, hogy a gubóbeváltás a kincstár részére csak akkor eszközöltessék, ha sem Gallarati, sem más nem akad, aki 40, illetőleg 20 krnál többet adna fontjáért. Kihallgatandó még Gallarati arra nézve is, hogy a gubótermelés növekvése esetén nem lenne-e czélszerü kincstári legombolyitó intézeteket felállitani? A főkormányszék erre jun. 5-dikén körrendeletet és leiratot intéz Gallaratihoz s a kincstári felügyelőséghez hivatalnokok kirendelése végett, kik a gubókat Nagy-Szebenben, Kolozsvártt, Medgyesen, Segesvártt és Brassóban beváltsák, ha valaki kinálja. Gallaratinak egy abbeli jelentésére pedig, hogy az eperfa-ültetvény Tordán szépen fejlődött, 1788. szept. 22-dikén fölszólitja a főkormányszék Tordamegyét,[3] utasitsa a tordai magistratust, hogy az ültetvényre forditott költségeket az ország jövedelméből való megtérités végett hitelesen igazolja.

Eközben a hatóságok időszaki jelentései folyton kevesbednek s már csak egy-kettő érkezik be. Udvarhelyszék azt jelenti,[4] hogy ott senkisem foglalkozik selyemtermeléssel, de meg az éghajlat is nagyon zord. Felső-Fehérmegye jelentése szerint[5] Gyulafehérvártt csak 62 eperfa van; Enyeden eredmény nélkül tettek az ültetéssel kisérletet; a megye több részében a Gallarati-féle eperfamag nem bizonyult csiraképesnek s a lakosoknak nincs kedvük a selyemtermeléshez. Az alvinczi járásban csakis a püspök foglalkozik vele. Csombordon, a gróf Kemény kuriáján nagy gonddal nevelik az eperfa-csemetéket. Közép-Szolnokmegye táblás kimutatást közöl[6] arról, hogy 1101 eperfája és 5374 csemetéje van, s megjegyzi, hogy a mult évben 38½ font selymet termeltek, a legnagyobb részben Zilahon. Küküllőmegye alispánja gr. Haller eperfamagot kér,[7] mert hozzá

[1] 4870/788. fkszéki szám.
[2] 6300/788. udv. szám.
[3] 8118/888. fkszéki szám.
[4] 8981/788. fkszéki szám.
[5] 83/789. fkszéki szám.
[6] 1030/789 fkszéki szám.
[7] 2438/789. fkszéki szám.

sokan fordultak emiatt. Gallarati pártolja Hannenheim Mihálynak abbeli kérését, hogy Medgyesen egy rétet eperfa-ültetvénynek használhasson,[1] mire a főkormányszék meghagyja Szebenvármegyének: gondoskodjék, hogy a medgyesi tanács ne görditsen akadályokat a Hannenheim vállalkozása elé. Kolozsmegye jelentése szerint[2] ott 1789-ben 4804 eperfacsemetét ültettek el, ellenben Udvarhelymegye azt jelenti,[3] hogy a népnek semmi kedve a selyemtermeléshez és eperfaültetéshez. A főkormányszék emiatt 1789. jan. 8-dikán meghagyja Gallaratinak, hogy legközelebbi körutja alkalmával igyekezzék megtudni, mi az oka annak, hogy az eperfaültetvények ilyen silányul tenyésznek. Gallarati 1789. aug. 11-dikén azt jelenti,[4] hogy beutazván az országot, a következő állapotokat találta: Szerdahelytt és Szászsebesen van egy pár fiatal fácska; Szászváros on több szépen fejlődött fa, melyeket már szét is osztottak; Déván hasonlóképpen. Gyulafehérvártt és Alvinczen kevés eredmény mutatkozik, aminek a rossz gondozás az oka; a fákat időnkint meg kellett volna szabaditani az őket fejlődésükben gátló gaztól s néha meg is kellett volna öntözni száraz időben. A püspök ültetvénye Alvinczen szép. Gáltőn, Bethlen grófnénál van egy pár ezer fácska s ezekből sokat osztanak ki a parasztoknak. Nagy-Enyeden a rossz ápolás daczára sok fácska maradt meg, mely az 1785-ben kiosztott magból kelt ki. Ott, ahová a fiatal csemetéket kiültették, mindenféle kerti veteményt is termeltek s a sok ásással a legtöbb csemetét kipusztitották. Tordán kitünő gonddal ápolják az ültetvényeket s körülbelül 4000 fiatal fát osztottak már ki a közönség között, sőt magot is vetettek el ujra. A szép eredmény a városbiró érdeme. Kolozsvártt a város földjén 1786-ban vetett Gallarati eperfamagot, sok csemete kelt ki, de Degenschild ezredes, mint katonai parancsnoka a városnak, megszerezte a telket, 7000 csemetét kiirtott s kukoriczát termelt a helyükön. Naszódon és Beszterczén kitünőek az eperfaültetvények, de még szebbek Czikmántoron Wagnernek, a papnak a kertjében, aki már minden ottani lakosnak adott 2—4 darab fácskát ingyen. Maros-Vásárhelytt az eperfa-ültetvény jól fejlődött, a lakosok azonban nem mutatnak kedvet a selyemtermeléshez; csak az alispán meg a gyógyszerész ültetett csupa szivességből körülbelül 400 eperfát a szölleje körül. Szász-Régenben csak 1789-ben vetettek eperfamagot s 100 csemetét kiültettek. Deésen meglehetős sok fácska van s ültettek is ki belőlük. Azonban az ültetvény nincs bekeritve s azért ki van téve az elpusztulás veszedelmének. Szamosujváron, állitólag a hideg miatt, kiveszett

[1] 4516/789. fkszéki szám.
[2] 6439/789. fkszéki szám.
[3] 6520/789. fkszéki szám.
[4] 7085/789. fkszéki szám.

mindaz a mag, amit négy éven át vetettek. Ellenben az ottani káplán sok fát nevelt. Azon a földön, ahová állitólag az előző évben vetettek magot, frissen kaszált füvet találtak. Mindazonáltal ezt az állomást most ujra ellátták magvakkal és csemetékkel. Udvarhelytt azt állitják, hogy az éghajlat nagyon zord, Gallarati ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalta, mivel magánosoknál sokat igérő csemetéket talál. Gróf Bethlen János alispán rábeszéléssel és példaadással sokat fáradozik, de hiába, a lakosok nem akarnak belátni semmit. Segesvártt magánembereknek több szép ültetvénye van, a községnek nincs. Medgyesen is van több szép ültetvény. Brassón a második alispán Enyetter András nagylelkűségének és hazafias buzgalmának köszönheti, hogy már sok magánember kapott ingyen szép, az emlitett alispán kertjeiben nevelt eperfát. Szent-Györgyön sok és Fogarason egy pár szép fát már szétosztottak s jövőre még többet osztanak szét. Nagy-Szebenben a Terézia-féle árvaházban máris 5000, a jövő évben kiültethető eperfa van készletben Wüstenfeld adminisztrátor gondoskodása következtében. Azonkivül magának Gallaratinak, az evang. árvaháznak, Bruckenthal bárónak és másoknak is vannak szép ültevényei.

A főkormányszék e jelentés következtében a főhadparancsnoksághoz fordul kártérités végett a Degenschild ezredes által Kolozsvártt elpusztitott ültetvényért; megdicséri Wüstenfeld kapitány árvaházi igazgatót, Enyetter háromszéki másodalispánt, a tordai városbirót s Wagner czikmántori evang. lelkészt. Végre a püspököt és a superintendenseket fölkéri, hogy a papság utján buzditsák a népet a selyemtermelésre.

Belső-Szolnokvármegye azzal menti magát, hogy Gallarati, bár kértek tőle, nem küldött magot, s ezért nincsenek ültetvények.[1] A főkormányszék a jelentést szept. 15-dikén közli Gallaratival az akadály elháritása végett. Udvarhelyszék 1789. okt. 29-dikén[2] mindenféle kifogásokkal huzakodik elő a selyemtermelés ellen. A főkormányszék azt feleli rá, hogy a selyemtermelés senkit sem gátol a földmüvelésben, s ezért a széknek kötelessége a népet buzditani az eperfaültetésre. Később[3] ugyancsak a szék jelenti, hogy még mindig nagyon kevés eperfát ültetnek. A főkormányszék szemére veti a tisztviselőknek, hogy keveset gondolnak a dologgal s ajánlja: vegyék jobban a lelkükre ez iparág ügyét. Kolozsvármegye abbeli jelentésére, hogy 1788/9-ben senkisem foglalkozott selyemtermeléssel, de több községben ültettek ki eperfákat, sőt májusban vetettek is el Gallaratitól kapott magot, részletesebb, előirásszerinti jelentést követel a főkormányszék,[4] s elrendeli, hogy

[1] 8004/789. fkszéki szám.
[2] 9695/789. fkszéki szám.
[3] 1079/790. fkszéki szám.
[4] 10961/789. fkszéki szám.

a lakosság a selyemtermelésre buzditandó. Hasonló jelentést tesz a kolozsvári tanács 1790. május 7-dikén.[1] Eszerint ott, egypár ezer eperfát elültettek és sok magot is elvetettek, de valószinüleg a két éven át igen zord tél miatt, csak nagyon kevés fácska maradt meg. Hernyót senkisem tart, mivel a kolozsváriaknak — részint iparüzésből, részint föld- és szőllőmüvelésből élvén — ugy látszik, nincs idejük a selyemhernyó gondozására.

A rendek ajánlatára ő Felsége megadja Gallaratinak az *indigenatust*,[2] de azt a kérését, hogy 10,000 frt előleget adjanak neki az országos pénztárból, nem teljesitik. Ellenben megengedi a főkormányszék Gallaratinak 1792 május 26-dikán,[3] hogy a Terézia-féle árvaházból 20—30 leányt alkalmazhasson gyárában, azzal a kötelezettséggel, hogy azokat élelmezze és ruházza. Ellátásukhoz az árvaház igazgatósága fejenként és évenként 30 frttal járul.

A szászvárosi tanácsnak egy jelentését,[4] hogy ott vannak ugyan eperfaültetvények, de a selyemtermeléssel senkisem foglalkozik, egyszerüen tudomásul veszi a főkormányszék, mely 1792. szept. 1-én azt a fölterjesztést teszi legfelsőbb helyre,[5] hogy azt a 10.000 drb. aranyat, amelyet a mult évben a rendek boldogult Lipót királynak koronázási ajándékul felajánlottak, s melyet a király a török háboruban kárt szenvedtek kárpótlására forditani rendelt, inkább más, az egész országnak maradandó hasznára váló czélokra kellene forditani: p. o. tárházak felállitására vagy a főkormányszék kolozsvári épületének olyatén kibővitésére, hogy ott a főparancsnokságot is el lehessen helyezni, vagy a sóut kiépitésére Tordától a Maros-Portusig, vagy a kolozsvári akadémián metallurgiai és növényvegyészeti iskola felállitására, vagy végre azoknak a megjutalmazására, akik az eperfaültetés és selyemtermelés előmozditásában érdemeket szereztek. E fölterjesztés következménye az 1792. nov. 7-dikén kelt udvari rendelet,[6] melyben Ő Felsége elrendeli, hogy a szóban forgó 10.000 drb. arany a selyemtermelés és eperfaültetés előmozditására forditassék, azonban előbb inditvány tétessék afelől, hogyan lehetne — tekintettel a nagyfejedelemség viszonyaira — oly előnyös módon üzni a selyemtermelést, hogy annak első sorban a szegény nép lássa a hasznát, s annak nyujtassék alkalom keresetre.

A főkormányszék most, mikor ilyen szép összeget fordithat a

[1] 4225/790. fkszéki szám.
[2] 9132/791. fkszéki szám.
[3] 3432/792. fkszéki szám.
[4] 3434/792. fkszéki szám.
[5] 6250/792. fkszéki szám.
[6] 8475/792. fkszéki szám.

selyemtermelés czéljaira, elköveti azt a nagy hibát, hogy uj javaslatot kiván Gallaratitól, ahelyett, hogy visszatérne ahhoz a Slavoniában már 1764-től fogva jól bevált módszerhez, melyet a selyemtermelési igazgató 1785-diki előterjesztése nyomán föntebb már ismertettünk.

Gallarati a következő pontokban teszi meg véleményes jelentését:[1] 1. Az 1785-ben nyomtatásban megjelent oktatás a selyemtermelésre ujra nyomassék ki magyar, német és oláh nyelven, s a megyéknek és elöljáróságoknak annyi példány küldessék belőle, hogy minden faluban jusson legalább a birónak, s a papnak vagy pópának egy-egy példány. Ezeknek aztán tétessék kötelességükké, hogy a népet ugy a selyemtermelés, mint az eperfatenyésztés hasznára megoktassák. 2. Azok, akik szorgalmasan ültetik az eperfát, kapjanak jutalmat, azok ellenben, akik nem teszik, valami testi büntetéssel sujtassanak. A járási tisztviselők évente tartsanak szemlét, s tegyenek jelentést az ültetvények állapota felől a főkormányszéknek. 3. Megigéri Gallarati, hogy magot és csemetét ingyen ád minden erdélyinek, csak selyemhernyó-tojást nem adhat, mert azt ő maga is pénzen veszi. 4. Kéri Gallarati, hogy mivel ő egészen feláldozta magát az ország érdekeiért, selyemszövő gyárat létesitvén, mely nemcsak 61.000 frtjába került eddig, hanem őt egészen tönkre is teszi, adjanak neki 10—12 ezer forintot kölcsön, hogy ennek a: legombolyitó és festő intézetből, különböző gépekből s 24 szövőszékből álló gyárnak, melyben mindenféle tafota és atlasz szöveteket lehet előállitani, — az üzemére fordithassa. Hasonló kérvényt ád be Gallarati legfelsőbb helyre is 1793 ápr. 19-dikén,[2] kérvén 10.000 frtnyi kamatostól visszafizetendő előleget, s megemlitvén, hogy ő a török háború kiütése alkalmával már 1000 font belföldi gubót váltott volt be.

Eközben a főkormányszéknek egy másik terve is támad, s 1793. jan. 26-ikán fölszólitja a tanulmányi bizottságot,[3] adjon véleményt a felállitandó vegyészeti iskola felől.[4] Reichensteini Müller Ferencz zalathnai bánya-tanácsos és legtöbb bányafelügyelő, továbbá dr. Etienne András zalathnai fő- és bányaorvos külön-külön tervezeteket dolgoznak ki efelől a vegyészeti-iskola felől, s ezeket a főkormányszéki tanulmányi bizottság véleményével együtt márcz. 16-dikán terjeszti föl legfelsőbb helyre

[1] 955/793. fkszéki szám.

[2] 1549/793. fkszéki szám.

[3] 669/793. fkszéki szám.

[4] Az 1792. nov. 7-diki udvari rendelet, mely a 10.000 drb. aranyat csupán selyemtermelési czélokra forditatni rendeli, nincsen meg, de meg van a 8475/792 fkszéki számnál egy Gallaratihoz intézett rendeletnek a fogalmazványa, mely ez udvari rendelet tartalmát közli vele. Ebben erről a vegyészeti iskoláról egy szóval sincsen emlités téve.

a főkormányszék.[1] A főkormányszék pártolja a bizottsági véleményt, csak Soterius von Sachsenheim Mihály tanácsos ad be külön véleményt, azzal a kérelemmel, hogy a koronázási ajándéknak az a harmadrésze, amelyet a szász nemzet adott, a nagy-szebeni gymnásiumnál felállitandó természettani és erőmütani tanszék dotálására forditassék. Ezzel egyidejüleg terjeszti föl a főkormányszék Gallaratinak előbb kivonatolt véleményes jelentését. (955/793 fkszéki szám.) Mivel azonban — mondja a főkormányszék, — a Gallarati által kért előleg inkább csak neki magának válnék hasznára, mintsem az egész országnak, s mivel a selyemtermelés előmozditására a legalkalmasabbnak az látszik, ha mentől több eperfát ültetnek, s igy sok selyemhernyót lehet tenyészteni, nem ajánlható a kölcsön megadása, s véleménye szerint a vegyészeti iskola felállitása után még megmaradó pénzalap első sorban arra lenne forditandó, hogy a Gallarati-féle oktatás a selyemtermelésre magyarra és oláhra lefordittassék (ami már 785-ben megtörtént!), Erdély népessége a selyemtermelést és eperfatenyésztés haszna felől ujra megoktattassék, s azok, akik a selyemtermelést és eperfatenyésztést nagy buzgalommal üzik, illendően megjutalmaztassanak.

Ilyen formán sikerült azt a jelentékeny pénzösszeget, melyet az 1792. nov. 7-diki udvari rendelet kizárólag a selyemtermelés czéljaira szánt, eredeti rendeltetésétől elvonni, s a főkormányszék szándékának megfelelőleg a kolozsvári vegyészeti iskolára fordittatni, mert 1793. jul. 31-én udvari rendelet bocsáttatik ki,[2] mely kifejti ugyan, hogy a közhasznu czélokra szánt 45.000 frt kamatait előnyösebben is fel lehetett volna használni olyanformán, hogy abból a selmeczi bányászati akadémián tanulók számára ösztöndijakat alapithattak volna, mindazonáltal megengedi, hogy a kolozsvári lyczeumban a javaslatba hozott vegyészeti-iskola felállittassék. Hozzá teszi a rendelet, hogy a főkormányszék által javaslatba hozott külön selyemtermelési segélyalap kihasitása ügyében addig nem fog legfelsőbb elhatározás hozatni, mig a vegyészeti-metallurgiai tanfolyam föl nem állittatik, s ki nem tünik, mennyit szükséges az egész összeg kamataiból évente arra forditani, hogy ez az intézet hasznot hajtólag müködhessék. Az eredmény felől tehát tétessék jelentés, hogy a selyemtermelésre évente fordithatö összeget is meg lehessen határozni, s az alapitó-levelet eszerint kiállitani.

Mikor az országgyülési rendek kincstári és kereskedelmi bizottságai 1794 szept. 10-dikén[3] abból kiidulva, hogy Gallarati a fizetését és utiáltalányait nem a gyára kedvéért, hanem az eperfaültetés és selyemter-

[1] 2212/793. fkszéki szám.
[2] 6931/793. fkszéki szám.
[3] 6523/794. fkszéki szám.

melés előmozditása végett huzza, azzal fordulnak a főkormányszékhez: utasitsa őt komolyan az ültetvények megvizsgálására és évenként való jelentéstételre, máskülönben pedig az ültetvényeket helyezze, egyenesen e czélra rendelt, s ezért felelős hivatalnokok gondja alá, — a főkormányszék ezt a javaslatot egyelőre 1794. okt. 2-dikán megjegyzés nélkül félre teszi. 1800. jan. 24-dikén tesz a főkormányszék jelentést legfelsőbb helyre az általa felülvizsgált költségelőirányzat felől.[1] Ebben a jelentésben meg van emlitve az is, hogy Gallarati selyemtermelési igazgatónak 1786-ban 1144 frt évi fizetés azzal a megjegyzéssel engedélyeztetett 10 esztendőre, hogy ez idő lefolyása után az országra háramlott haszon és az elért eredmény igazoltassék. Mivel pedig a 10 év már régen letelt, szólittassék fel Gallarati a tartományi főbiztosság utján a maga igazolására.

Gallaratinak egy a selyemtermelés eddigi eredményét tárgyaló, mellékletek nélkül beterjesztett jelentésére a főkormányszék 1800. május 9-dikén báró Rosenfeld András tartományi főbiztostól véleményes jelentést kiván a felől: vajjon Gallarati kellőleg eleget tett-e kötelességének, s a megszabott fizetést megérdemli-e továbbra is?[2]

Ez a véleményes jelentés azonban a kitüzött határidőig: junius 15-éig nem érkezik be. E közben Gallarati újra kér kölcsönt valami közalapból, most már csak 6000 frtot, azonban 1808. deczember 5-dikén elutasitó választ kap.[3] Egyuttal pedig, mivel báró Rosenfeld elhunyt, anélkül, hogy annak a 8 év előtt kapott megbizásnak, hogy a selyemtermelés állapota felől jelentést tegyen, eleget tett volna, a főkormányszék most báró Bruckenthal comest szólitja föl e megbizás teljesitésére.

Az, hogy Gallarati működése felől bekivánt jelentés több mint nyolcz évig késhetett, nyilván bizonyitja, milyen keveset törődött maga a kormány is ezzel a fontos iparággal.

Végre 1809 április 10-én jelenti Bruckenthal Mihály comes,[4] hogy Gallarati eddig mindig távol volt, csak most érkezett vissza, de rögtön szélhüdést kapott, s ennek következtében meg is halt. A főkormányszék junius 2-dikán tudomásul vévén ezt az értesitést, megkéri a comest, hogy a Gallarati hagyatékában található, s a selyemtermelésre vonatkozó összes iratokat küldje be. Ugyanez év augusztus 10-én a főkormányszék Bedeus főkormányszéki titkárt bizza meg azzal:[5] készitsen tervet az eperfaültetésre, s az eperfapusztitás megakadályozására. E végből

[1] 540/800. fkszéki szám.
[2] 3893/800. fkszéki szám.
[3] 9000/808. fkszéki szám.
[4] 3669/809. fkszéki szám.
[5] 5372/809. fkszéki szám.

némely iratokat bocsát a titkár rendelkezésére, s ezek közül érdekesek a következők: Egy beadványban[1] elmondja Gallarati, hogy ő Erdély minden nevezetesebb városában és mezővárosában osztott ki ingyen eperfamagot és csemetét, az ültetvényeket több éven át saját költségén élelmezett emberekkel gondoztatta, s így az eperfák számát az országban több százezerre növelte. Hasonlóképen a sajátjából fizetett egyének által oktattatta a nevezetesebb helyek lakosait a selyemhernyó tenyésztésére, s ő maga is tanitotta őket. Nagy-Szebenben éveken keresztül nagyban és nagy költséggel üzte a selyemhernyótenyésztést tanitás okáért. Többször saját költségén szakavatott selyemtermelőket hozatott be Olaszországból, külön házat vett, sok pénzzel filatoriumot létesitett, a szükséges gépeket meghozatta, munkásokkal ellátta, s erre többet költött 21.000 forintnál. Végre csupán az ő szerény eszközeivel, s a fizetésén kivül minden egyéb segitség nélkül, egész vagyonának feláldozásával annyira vitte, hogy:

1790.	évben	168	font
1791.	„	175	„
1792.	„	163½	„
1793.	„	166	„
1794.	„	158¼	„
1795.	„	161	„
1796.	„	153½	„
1797.	„	159	„
1798.	„	162	„
1799.	„	167½	„
	összesen	1633⅓	font

egészen tiszta erdélyi selymet váltott be a saját pénzén, nem számitva azt a jelentékeny erdélyi selyemmennyiséget, a melyet a termelők Nagy-Váradon adtak el. Ezenkivül ő a gyárában még 2932½ font bánáti magyarországi és bécsi selymet, s végre 3453 font erdélyi floret-selymet dolgozott fel, s árusitott el bel- és külföldön.

Gallaratinak egy 1800 szeptember 13-dikán kelt, valószinüleg Rosenfeld báróhoz intézett és sok melléklettel ellátott védekezése szerint, melyben selyemtermelési igazgatói müködését vázolja, ő a selyemhernyótojást többnyire Olaszországból, de Törökországból is kapta. Tanittatott a kijelölt főállomásokon: Gyulafehérvárt, Segesvárt, Szászvároson és Nagy-Szebenben. Azon egyének közül, a kiket vállalkozásához az országba behivott, 10 Olaszországból, 6 Münchenből, 16 Bécsből, 3 Lembergből és 5 Bukarestből való volt. Ezek közül: 1800 szeptember 13-dikán már csak egy Bozzoli Pietro nevü volt nála, mert a többiek vagy elhaltak,

[1] 3893/800. fkszéki szám.

vagy elbocsátotta őket, mert nem volt nekik képes sem elegendő munkát, sem megfelelő fizetést és ellátást adni. Nem lévén pénze, erdélyi emberek közül is csak hetet volt képes a gyárában tartani ebben az időben. Az ingyen kiosztott eperfamagra, mint azt a kapott mennyiségek kimutatásával igazolja, — 3268 frtot költött Gallarati.

Huszonnégy esztendőn át volt ez az ember selyemtermelési igazgató Erdélyben. Az eperfaültetés körül határozottan vannak érdemei, de a főczélt, magát a selyemtermelést nem tudta előmozditani, hiszen a saját jelentéseiből kitünik, hogy 1790-től 1799-ig az évenként beváltott selyem mennyisége folyvást 160—170 font között marad. Szemmel látható, hogy a selyemszövetek gyártása — amihez nagy forgalmi tőke kell, neki pedig nem volt — mindenféle zavarokba sodorta őt, s képtelenné tette arra, hogy a szükséges figyelmet és erőt fordithassa a főfeladatra: a nyers selyem előállitására. Igy aztán dugába dölt az egész hasznos kezdeményezés, mely pedig, ha megmarad a kijelölt határok: az eperfaültetés, a népnek a selyemhernyó tenyésztésben való elméleti és gyakorlati kiképzése, a gubók beváltása és nyers selyemmé való feldolgozása között, ezreket és ezreket hozhatott volna az erdélyi szegény nép konyhájára.

Hogy ez nem történt meg, az a főkormányszék hibája is. Vagy nem lett volna szabad megengednie, hogy Gallarati az ő gyári vállalkozására forditsa ereje és ideje javát, vagy ha már megengedte, rendelkezésére kellett volna bocsátania azokat az összegeket, amelyek vállalkozásához nélkülözhetetlenek voltak. S főkép, nem lett volna szabad azt a 10,000 darab aranyat, melylyel ez iparágat föl lehetett volna virágozni, eltériteni rendeltetésétől. Hanem a főkormányszék azt hitte: eleget tesz kötelességének, ha bizottságokat nevez ki és terveket készittet. Igy 1810 szept. 20-dikán is nevezett ki: br. Bruckenthal Mihály, Strausserburg Dániel, és Rosnyai István tanácsosokból álló bizottságot, mely a kolozsvári lyceum gazdászati tanárával, s Bogdánffy Antal és Cabdebó István kereskedőkkel kiegészitve magát, tervet volt kidolgozandó arra nézve: hogyan lehetne egy a czélnak megfelelő selyem-gyárat állitani, s magában az országban állitani elő a selymet.[1]

Az országgyülési rendek is foglalkoznak e tárgygyal 1810/11-ben,[2] de végre is a főkormányszékre bizzák a dolgot. Itt azonban egészen megreked az ügy 1827-ig, amikor Blaskovits József selyemtermelési igazgató (Slavoniában?) 200 példányát küldi be egy magyar nyelven irt

[1] 8294/810. fkszéki szám.

[2] 159. ülés jegyzőkönyve 588. és 590. lap.
195. ülés jegyzőkönyve 739. lap.
197. ülés jegyzőkönyve 748. lap.

oktatásnak a selyemtermelésről a főkormányszékhez, mely azt 1827 jun. 8-dikán a hatóságok között kiosztatja.[1]

Mikor pedig egy évvel később ugyanez a Blaskovits egy részletesebb oktatásnak az első részét mutatja be a főkormányszéknek, az, 1828 márcz. 31-dikén,[2] a kereskedelmi alapból 31 frt 12 krt utal ki neki, 52 példányt vevén át tőle 36 krjával, s minden törvényhatóságnak küld egy példányt azzal a felhivással: szólitsák fel a lakosságot, hogy e hasznos munkát szerezze meg, ösztökéljék a népet az eperfaültetésre és a selyemtermelésre. De ennek a felhivásnak semmi foganatja nem volt.

Későbben aztán tudomására jutván a főkormányszéknek, hogy a legtöbb törvényhatóság a Blaskovits-féle röpiratot egyenesen levéltárba helyeztette, 1832 aug. 29-dikén kenetteljes és terjedelmes körrendeletet bocsát ki[3] melyben kifejti, milyen sulyt fektettek az országos rendek 1810/11-ben az erdélyi selyemtermelésre, s a főkormányszék is hogyan lelkükre kötötte az ügyet többszörösen, de eredménytelenül a törvényhatóságoknak. Egyuttal elrendeli, hogy a köztelekekből mindenütt hasittassanak ki eperfaültetvények, azok sürgősen vettessenek be, s az eredményről jelentés tétessék. Ilyen jelentésnek azonban nyoma sincs.

1834. aug. 6-dikán[4] egy udvari rendelettel a Hoffman és fiai bécsi nagykereskedőház költségén nyomatott, s magyar, német és oláh nyelven fogalmazott oktatásnak fölös számú példánya érkezik kiosztás végett a főkormányszékhez. Ez 1834 okt. 30-dikán körendeletet bocsát ki *a)* az összes törvényhatóságokhoz, *b)* a róm. kat. püspökhöz *c)* az ágostai, helvét és unitárius felekezetek főconsistoriumaihoz. A rendelethez számos példány mellékeltetik az oktatásból, részben az iskolai könytárakban való megőrzés, részben kiosztás végett.

Ennek a Hoffmann-féle röpiratnak is ugyanaz a sorsa volt, mint a Gallarati- és Blaskovits-félének. Eredménye semmi, ha csak annak nem vesszük azt a körülményt, hogy 1845-ben Erzsébetvárosba selyemtermelő egylet volt alakulandó.[5] Ennek az alakuló egyletnek Erzsébetváros községe egy kis telket bocsát rendelkezésére, mely az egylet által vásárolt $^3/_4$ holdnyi területtel együtt 8 holdat és 140 □-ölet tesz ki.

Az 1846 aug. 21-diki udvari rendelet[6] az egylet alapszabályait megerősiti, s ezt a főkormányszék tudatja az erzsébetvárosi tanácscsal.

Azonban arról, tett-e valamit ez az egylet, vagy egyáltalában megalakult-e? semmi tudomásunk sincs. Az 1848/9-diki zavaros időkben valószinüleg szétment az egész.

[1] 5091/827. fkszéki szám.
[2] 2805/828. fkszéki szám.
[3] 7881/829. fkszéki szám.
[4] 11317/834. fkszéki szám.
[5] 10.257/845. fkszéki szám.
[6] 10.988/846. fkszéki szám.

ADATOK.

A NAGYSZŐLŐSI FÖLDESURAK GAZDASÁGI RENDTARTÁSA 1674-BŐL.

Mi Perényi Gábor, Perényi István, Perényi Ádám, Perényi György, Perényi János, Perényi Pál és Cornis Krisztina tettes és ngos Perényi Ferencz uram házastársa, ugy mint Perényi Miklós és Perényi Gábor fiainak legitimus és naturalis tutrixa és Zoltán Anna néhai nemzetes és vitézlő Vay Péter uram megmaradott özvegye adjuk emlékezetül az kiknek illik, hogy mi megtekintvén *Szőlős* városában lakozó szegény embereinknek hozzánk nyujtott alázatos supplicatiójokban való keserves panaszokat, melyben declarállják minémü rossz usus invalescalt már egynehány esztendők forgása alatt a lovainknak füvelésében, hogy tudni illik minden személy válogatás nélkül akár melyik közülünk akár melyik szegény embernek kaszálló réteire lovainkat reá czövekeltetvén füvét nem csak egy-két s három izben is megétettük, azzal meg nem elégedvén, ha lovainkat kaszált füre befogtuk minden rend kivül nem csak akármely lakosnak kaszálló rétire, hanem tulajdon a magunk rétire is reá küldvén egymás füvét szabadosan hordottuk, sőt ha kaszálásnak idejekor is embereink egyik az másikának oly károkat tétettek, kaszált szénájokat elhordván, füveket eltapodván és annyira el étetvén, hogy sokszor némely szegény embernek két három kaszállóján is annyi füve vagy szénája meg nem maradott, a kivel csak egy vagy két barmát ki teleltette volna.

Látván azért ebben mind magunknak igen nagy kárunkat, mind pedig szegény embereinknek utolsó pusztulásokat, akarván mind ezen rossz usust tollalnunk s mind egyébb excessusokat enodalnunk, közönséges egyező akarattal végeztük és egyeztünk egymás között az füvelés-

sel jobban ilyen formán, hogy mostantul fogva ennek utána egyik is közülünk lovait indiferenter akármelyikünk jobbágyának rétjén ne füvellje se czövekes füvön ne jártassa, se pedig ha lovait befogja kaszált füre egyik az másik jobbágyának rétirül az füvet ne hordassa, annyival inkább egyikünk is a másikét magunk ne hordassuk, se embereink ne hordják, hanem ha valamelyik közülünk czövekes füvön akarja lovait jártatni, az maga jobbágya rétén czövekeltesse lovait és ott füvelje, befogván pedig lovait kaszált füre ugy is csak az maga réttyiről hordasson lovai számára kaszált füvet. A tilalmas pedig a *Csordástul* és az *Ökör szertül* Sz. György napján fogassék meg, az mi lovainktól pedig két hét mulva Sz. György nap után, Sz. Mihál nap után pedig az tilalmas engettetett meg mindenkor három héttel szabaditsák meg, az tallót pedig mikor mindenféle vetemény be takarittatik akkor bocsássák meg az birák, az urak tisztjei egyező akaratból. Annak felette az egyik mezőnek az felét zabnak és füvelő helynek minden esztendőben fogják meg az szőlősi birák és azt hat felé osztván, kiki az maga részére szerént azon megfogott tilalmason füveljen. Az Tiszántul is hasonló képen fogjanak az közönséges nyomásból egy darabot és azt is *öt* részre osztván kiki az maga részén füvelljen mind veréczi, tekeházi, szászi, ardai és gyulai határokban.

Temetésnek és lakodalmi solennitásnak idejében mindazáltal szabad legyen akár melyikünknek akár kijé indiferenter füvelnünk és akárki füvét hordanunk, ugy mind azáltal, hogy bosszuból valamelyikünk jószága azon alkalmatossággal felettébb ne oneraltassék, hanem közönségesen mindenikünknek hordassék.

Az mi pedig az szölő hegynek állapottyát illeti, mivel hogy az is mindenestül utolsó pusztulásra jutott, azt is akarván megorvosolni, az aránt is tettünk ilyen jó végezést és közönségesen egyezünk meg ilyen formán:

Primo. Hogy mindenekben az hegynek dolga az országban eddig observáltatott hegyalljai törvényre reducalljuk, ugy hogy valamely és valaminemü törvénnyel az hegyek alatt szoktanak élni az itt is mindenekben observáltassanak, nem akarjuk, hogy azok egy punctumban is különben légyen, hanem valamint másutt az hegyek alatt szoktanak élni az szőlők igazgatásában.

Secundo. A szőlő hegynek minden directióját egészben adgyuk Szőlős városi birák kezekben, kik mindeneket a hegyalljai szokás szerint dirigáljanak, egyedül csak az szokás szerint való appellationak revisióját reserválván magunknak.

Tertio. Az *gyepüket* az város birái szőlők után propartionaliter mindenütt felmérve közönségesen minden ember jó rekesszel tartsa a reá

jutandó gyepüt és az városi bírák minden esztendőben ötször, hatszor eljárván és elkerülvén az gyepüket, valakinek és valamennyinek rossz rekesze és sövénye találtatik, mind annyiszor a hegyaljai törvény szerént megbüntessék, ha pedig valamelyik urnak gyepüje rosszul találtatik, azon urnak biróját büntessék a városi birák érette.

Quartó. Az birák a szőlő hegyre és *Tarczalra* oly vigyázással legyenek, hogy senki marhája a juhon kivül sem télben sem nyárban, sem összel se tavasszal oda ne járjon, valamely marhát ott tapasztalnak, azt behajtsák és a kié légyen válságon bocsássák el. Ha az uraké lészen az paraszt tisztviselőket és pásztorokat büntesssék érette. Nyulászni egyikünknek is nem lévén szabad az szőlő hegyen tavasztul fogván egész őszig.

Quinto. Kerülőt ennek utánna ne az urak adjanak, hanem az város rendeljen alkalmas embereket és azoknak illendő képen való fizetést rendelvén az város, azokat az városi birák, az kik egyszersmind az hegy igasságához is hittel legyenek kötelesek, eskessék meg.

Sexto. Ennek utána semmiképen nem akarjuk, hogy magunk a szőlő hegyen mindenkor szabadosan alá s fel járjunk, annál inkább szolgáink vagy embereink alá s fel járjon, kóboroljon s pusztitson, és a szőlőt vagy egrest és gyümölcsöt szabadosan hordgyon és tékozoljon. Hogy ha pedig valamelyikünknek szolgáit vagy embereit az hegyen alá s fel kóborlani tapasztalnánk, az kerülők megfogják és nem ura kezibe hanem vagy a városi biráknak vagy az nemes vármegye birái kezibe adgyák büntetésre. Ha pedig az kerülők nem birnának vele, tehát az városra hir jövén, az város népe fel támadgyon és az olyan kóborlókat és kártevőket üldözze, kergesse és megfogja, érdeme szerint megbüntesse, ha hol pedig elszaladna és meg nem foghatják, tehát az melyikünk szolgája vagy embere azt cselekedné, az városi birák requsiitiojára tartozunk az olyaténokot megbüntetni.

Septimo. Azt is semmiképen nem akarjuk, hogy az kerülők és birák a szőlőt valamelyikünk parancsolattyára rendkivül hordgyák, pazérollják, hanem az urak közül mindeniknek egy héten egyszer az kerülő a biróval együtt illendőképen kedveskedjék szőlővel és gyümölccsel mind itt, mind a Tiszán túl való szőlőhegyekről. Azt is pedig ugy szedgyék, hogy egy gerezdnél többet egyszer egy dézmaadó szőlőből ne szakaszszanak, ha pedig az urak közül többször akar valamelyik szőlőt hozatni, kiki hozasson az magáéból.

Octavo. Azt is nem akarjuk megengedni, hogy az lakosok is az magok dézmaadó szőlőjekből az szőllőt gerézdenként mód nélkül hordják és vesztegessék, hanem három vagy négy gerézdet egy hétben vihet házához benne, azzal kiki megelégedgyék, az kit pedig rajtaérnek, hogy

többet viszen, először és másodszor attul mind elvétessék az nála tapasztalandó szőlő, ha pedig többször is cselekedné, tehát az városi birák mindenkor három-három forintig büntessék és azt a templom szükségére forditsák.

Nono. Hogy pedig mind az szőlősi lakosoknak, mind a külsőknek, az kik ezen promontoriumon szőlőt birnak, a szőlő épitések annál is jobb kedves legyen, adgyuk közönségesen az szőlősi biráknak teljes authoritást, hogy ha kinek elpallagosodott és elpusztult szőlője vagyon, ki vevén a szőlősi birákat, annak revisiojára valamenyi esztendőre való szabadságot adnak az birák, jó lelkek esmérete szerént, a dézmájárul, abban senkit meg nem háboritunk, hanem azt szentül megálljuk és mindeneket abban megtartjuk, eltelvén pedig az az esztendő a menyire az birák szabadságot adnak, annak utánna az igaz dézmát megadván, birhassa kiki maga szőlőjét békével, ezent értvén akárminémü elhagyatott és elpusztult szőlők is, valakik az birák akarattyából. fel fogják és felbecsültetik, anyi esztendőkig ne adgyanak dézmát belőlle, meddig az birák jó lelkek ismeretek szerént itélik az mi tisztjeinknek praesentiájokban.

Decimo. Abban is megakarunk mindeneket tartani, hogy ha valaki defectui proximus légyen, szőlőt épit, tehát annak az szőlőjéhez halála után az földes ura ne nyulhasson hozzá, hanem valakinek testamentumban akarja adni avagy hadni, annak hagyhassa, ugy mind az által, hogy azon földes urnak, az kinek az előtt járt az dézmája, azután is megmaradjon és az szőlők az leány ágra szintén ugy feloszójjanak mint fiu ágra és egyik részrül a másikra szájjon akárki jobbágya s akár hová lakos legyen, az földes urnak az ország törvénye szerént való földesuri authoritássa annál maradván mindenkor, akinek az dézmája jár.

Undecimo. Az mely szőlőnek az dézmája melyik ur részére járt ennek előtte, ezután is ha felfogják odajárjon, a kinek pedig végire nem mehetnek, melyik ur részére való, annak dézmája közkádra járjon. Ezen jó rendelésünk pedig és végezésünk nem csak itt Szőllőstt, hanem mindenütt az Tiszán tul lévő jószágunkban is akarjuk, hogy minden punctumokban mindnyájunktól és mindenektül megtartassék és mindenütt az szőlők igazgatása az falu birája mellett maradgyon a fellebb megirt mód szerint.

Mind ezeknek pedig minden punctumiban szentül és felbonthatatlanul való megállásra az füvelés állapottyában 12 esztendőkig, az szőlő hegynek állapottyában örökösen manibus scriptis kötelezzük magunkat és maradékunkat sub poena violentiae per alterum V. Comitem et adjungentem Judicem et jurassorem hujus Comitatus de Ugocsa de bonis promisse in toto vel in parte volentis et observare nolentis modis omni-

bus universis juridicis cujuslibet remediis juristitiorum temporibus abscissis administrantium nostrorum partis lesae toties quoties exequenda. Datum in oppido. Nagy-Szőlős, die 16. junii 1674.

Kihirdettetett Ugocsavármegyének Fancsikán 1674 november 4-én tartott közgyülésén. Nagy-Szőlős város levéltárában őrzött másolatról.

Közli: Dr. Komáromy András.

II. RÁKÓCZY FERENCZ KONYHÁJÁRA VALÓ ÉLÉS.

II. Rákóczy Ferencz szivesen tartotta udvarát Kassa városában. Az 1706-ik év deczember havára országgyülést is hirdetett Kassára.

A fejedelem és nagyszámu kiséretének ellátása természetesen a város terhére esett. De hát Kassa nagybirtokos volt a szomszédos falvakban, s ezekre vetette ki a beszolgáltatandó „konyhára való élések"-et.

Az 1707. junius hó 19-én „adatott specificátió" a következő:

Possessio	Eczet itcze	Vaj itcze	Tyúk	Lúd	Tojás	Borju	Bárány	Méz itcze	Torma csomo	Fejes káposzta	Hal font	Rák szápu	Nyúl, vad, madár
Kavacsan	20	24	24	12	200	2	6	10	20	100 fű	4	2	Őz 2. Nyúl 6. Császármadár 6.
P.-Tehány	10	10	8	4	100	1	—	6	10	200 fű	2	1	Nyúl 3. Császármadár 20. Rigó 40.
Szent-István	8	8	6	3	50	1	1	5	6	200 fű	3	1	Császármadár 2. Rigó 20. Nyúl 2.
Szokolya	10	12	8	6	150	1	2	6	6	150 fű	4	2	Nyúl 2. Őz 1. Császármadár 4. Rigó 20.
Felső-Ladna	10	12	8	6	150	1	4	8	10	100 fű	6	2	Őz 1. Nyúl 3. Császármadár 6.
Alsó-Ladna	10	10	8	6	60	1	3	6	8	50 fű	4	2	Őz 1. Nyúl 2. Császármadár 4.
Ruzsin	12	12	10	6	100	1	4	10	10	50 fű	6	3	Öz 1. Nyúl 3. Császármadár 4.
Aranyidka	16	12	12	6	100	1	4	10	12	—	Pisztráng 6	2	Őz 1. Nyúl 2. Császármadár 4.
Hámor	12	16	10	6	70	1	4	20	10	50 fű	Pisztráng 6	3	Őz 1. Nyúl 3. Császármadár 4.
Béla	10	10	10	4	50	1	4	10	6	50 fű	2	1	Őz 1. Nyúl 2. Császármadár 4.
Felső-Tőkés	4	6	3	2	30	1	3	6	2	—	1	1	Nyúl 1. Császárm. 2.
Alsó-Tőkés	4	6	3	2	30	1	3	6	2	—	1	1	Nyúl 1. Császárm. 2.
Miszlóka	4	6	3	2	30	1	—	6	2	—	1	1	Nyúl 1. Császárm. 2.

A közlött jegyzékből következtetést vonhatunk az egyes falvak gazdasági viszonyaira, a termelés különböző ágaira. Feltűnik azonnal, hogy a mult század elején a Kassa felett levő fenyvesekben folyó patakoknak a *pisztráng* rendes lakója volt, mig ma mesterséges tenyésztéssel igyekeznek e halat bennük ismét meghonositani.

Ifj. Kemény Lajos.

AZ 1744. ÉVI ERDÉLYI ÁRSZABÁS.

Sacrae regiae Majestatis Archi-ducis Austriae, Principis Transilvaniae et Siculorum Comitis etc. Dominae, Dominae nostrae clementissimae nomine! Illustrissime, egregie item et Nobilis Frater, nobis observande et benevole! Salutem et gratiae regiae incrementum.

A nemes országtól conficiált limitationak pro voto inclitorum Statuum publicáltatni kelletvén, im küldjük Kegyelmeteknek is ad observandum. Tegye azért Kglmetek közönségessé, hogy azonnal ususba vétessék is eszerint mind adás, mind vevés. Ha mi impractibilitást observálna pedig a benn megirt mód szerint, referálhatja az anticipatio alkalmatosságával pro possibili correctione.

C. J. Haller Gubernator mpr. B. Georgius P. Pongrácz Cancellar mp.
Gabriel Alvinczi mp.

Limitatio.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
Jó és legnagyobb öreg czáp ...	2	50	Öreg, rideg sertés	1	60
Középrendü czáp H.fl. 1.50, 1.80	—	—	Alábbvaló rideg sertés	1	20
Legalábbvaló czáp	1	20	Süldö malacz...	—	60
Fejös kecske gidójával együtt...	1	50	Verömalacz, a java	—	18
Meddö kecske	1	2	Egy pár metszetlen esztendös borju	6	—
Nagy öreg berbécs	1	50	Egy pár tavalyi ünöborju	4	—
Alábbvaló berbécs H.fl. 1.2, H.fl. 1.—	—	—	Egy jó öreg ökör böre	5	50
Esztendös berbécs	—	60	Alábbvaló ökörbör	4	50
Jó fejös és báránnyos juh	1	50	Legalábbvaló ökörbör	3	50
Alábbvaló fejös juh bárány nélkül H.fl. 1.— H.fl. 1.2.	—	—	Jó tehénbör	3	50
Meddö juh	—	80	Alábbvaló tehén bör	2	60
Nyuznivaló bárány	—	48	Kétesztendös tulokbör	1	50
Jó kövér sertés, cseremakkon hizott	5	—	Esztendös borjunak a böre ...	—	72
Bükkmakkon hizott	3	—	Jó czápbör	1	20
Böröspecsenyének való cseremakkon hizott...	1	20	Alábbvaló czápbör den. 70, den. 72	—	—
Alábbvaló, ugyan böröspecsenyének való	1	2	Jó kecskebör	—	68
			Berbécsbör	—	36
			Jó juhbör	—	24
			Kucsmának való szép fekete báránybör...	—	60

	H.fl.	den.
Bérlésnek való szép fekete báránybőr	—	30
Bérlésnek való szép fejér báránybőr	—	24
Szép nagy rókabőr	2	4
Alábbvaló rókabőr	1	70
Szép farkasbőr	1	50
Szép nagy nyest	1	70
Alábbvaló nyest	1	20
Egész juhgyapju	—	30
Alábbvaló gyapju	—	24
Báránygyapju, akár fekete, akár fehér legyen	—	09
Egy lóbőr	1	02
Kikészitett, talpnak való nagy ökörbőr	7	—
Alábbvaló talpnak való kikészitett ökörbőr	5	50
Nagy tehénbőr kikészitve	4	50
Alábbvaló tehénbőr kikészitve	4	—
Borjubőr kikészitve, csizmának való	1	80
Jó öreg kordovány akármi szin	2	04
Másodrendbeli kordovány	1	50
Harmadrendbeli kordovány	1	20
Veres vagy tarkán készitett szatytyán	—	68
Fakó, bérlésnek való szattyán	—	36

Szőcsökről.

	H.fl.	den.
Egy szép rövid czifra magyar ködmen	4	—
Alábbvaló parasztködmen	3	—
Nagy szász ködmen, galléros	5	—
Ennél alábbvaló s kisebb	4	—
Báránybőr czifra, mellrevaló	1	02
Oláhnak való czifrázott ködmen	4	80
Alábbvaló	3	80

Csizmák, saruk, bocskorokról.

	H.fl.	den.
Egy pár férfinek való félsinges kordoványcsizma	2	04
Utánavaló férficsizma	1	72
Harmadik rendben való férficsizma	1	50
Asszonyembernek való legjobb kordoványcsizma	1	36
Másodrendbeli kordoványcsizma	1	02
Gyermeknek való kordovány csizma	—	80
Egy fejelésesizma kordoványszárokra uj főbőrrel	—	84
Fejelésesizma borjubőr szárokra uj főbőrrel	—	80
Egy pár jó öreg borjubőrcsizma szkompiával készitve	1	36
Asszonyembernek való szattyán uj csizma	1	02
Férfinak való jó hosszuszáru öreg saru	2	40
Másodrendbeli kisebb s kurtább saru	2	—
Gyermeknek való borjubőrsaru	1	50
Asszonyembernek való kordoványsaru	2	—
Alábbvaló kisebbszáru, asszonyembernek való	1	60
Három talpból álló kikészitett egypár bocskor	—	36
Egy pár szőrös bocskor, a mely legjobb	—	24
Másrendben való szőrös bocskor	—	18
Harmadrendbeli szőrös bocskor	—	15
Egy pár lábbocskor	—	15
Egy pár jó talp csizma alá	—	24

Szijszerszámokról.

	H.fl.	den.
Hat szijjas hámok csinálásáért való fizetés	13	—
Hat lónak való Erdélyben csinált német hámok egész készülettel	60	—
Négy lóra való hámok egész készülettel	40	—
Négy hámok csinálásáért való fizetés	9	—
Egy jó heveder faragott szijból	—	34
Egy lekötő szij, kerülő szijával együtt	—	42
Egy pár kengyelszij, duplás, dohottas	—	48
Egy nyereghez kivántató kantár szügyelő, farmatring közönséges	1	30
Egy pating	—	60
Egy jó rojtos, karikás, béresnek való ostor	—	24
Közönséges ostor	—	14
Duplás kötőfék	—	45
Egy pár jó bocskorszij	—	12

Nyergesekről.

	H.fl.	den.
Egy tisztességes csontos és metszett nyereg	2	04
Egy tisztességes csontos és boritott nyereg	2	04
Egy kocsis alá való német nyereg	3	—
Egy kocsis alá való közönséges magyar nyereg	—	60
Egy pár tisztességes puskatok, duplás	1	36
Egy pár közönséges puskatok	1	02

Hintó és kocsi boritásának munkája nem limitáltatott, minthogy annak különbsége a csináltatónak akaratjától függ, azért az hozzávaló materiáknak árok meglévén irva, különösen a nyerges munkája felett megalkuhatik.

Faeszközökről.

	H.fl.	den,
Egy kocsinak az ára egész készületivel	11	—

A parasztszekerek készületit s eszközeit kantárosok s czéhesek famiveit a helységek tisztjei limitálják indilate.

Vaseszközökről.

Cum Inclyt. Thesaurariatu conferendum erit in statibus. Az ekevasakat nem attingalni tanácsosabb. Kovácsczigány csinálmánya közt distinctiónak kelletvén lenni, bizassék a Magistratusokra pro ratione locorum limitálják az hintó, kocsi s szekerek vasazásit.

Lakatosokról.

	H.fl.	den.
Egy pár ónos magyar kengyelvas	—	68
Egy pár ónozatlan kengyelvas	—	36
Egy rudas ónos német zabla	1	02
Fejérvári ónos hólyagos zabla	—	60
Kapoczán	—	60
Egy pár sarkantyu	—	18
Egy ajtóra való duplás és ónos vásári zár	2	—
Egy alábbvaló ajtózár ónozás nélkül	1	20

	H.fl.	den.
Ládára való zár kulcsával együtt den. 40., den. 48.	—	—
Egy pár patkó és sarkantyu felütésért, a lakatos vasából a patkó	—	18
Ha egy pár patkót a lakatos a maga vasából felüt, sarkantyu nélkül	—	12

Kötélverőkről.

	H.fl.	den.
Egy ötöles hosszu kötél	—	50
Alábbvaló négyöles kötél	—	40
Hámba való kötél	—	09
Ökör szarvára való kötélistrang	—	06
Bakkötő spárgának öle	—	02
Spárgakötés tizenötöles	—	15
Kenderheveder vaskarikákkal	—	36
Czövekes kötél	—	09
Szőrnyüg	—	08

Ötvesekről.

	H.fl.	Den.
Egy lat sima munkáért	—	24

Tizenkét próbán alól ne dolgozzad, a latok az ötveseknél legyenek egy arányuak a bécsi latokkal.

Szabókról.

	H.fl.	den.
Egy kétszer ványolt posztóból való mentének csinálása	—	50
Dolmánynak csinálása	—	68
Nadrág csinálása	—	24
Magyar köpenyeg csinálása	—	36

Kádárokról.

Ezeket a helység tisztjeire bizni tanácsosabb.

Faedényekről.

	H.fl.	den.
Egy nagy fatál	—	12
Egy nagy hustartó fedelével együtt	—	36
Egy kupás fatányér	—	01½
Közönséges fatányér	—	01

Rézedényekről.

	H.fl.	den.
A rézből való edény fontja rezével, ónozásával, munkájával együtt	—	90
Ónozatlan	—	72

Gombkötőkről.

	H.fl.	den.
Ezüstös bogárhátu zsinór singe	—	25
Aranyosnak	—	28
Karmazsin szinü zsinórnak singe	—	08
Egyéb szinü zsinór singe	—	05
Egy koczkás selyemgomb rojt nélkül egy rend pikkelylyel	—	06
Mentére való efféle	—	10
Fejtő zsinór singe denár 1., den. 1½	—	—
Egy fejtő gomb pikkelylyel	—	03
Gyapjuzsinór singe		01
Bécsi szőrzsinór singe	—	02

Szappanfőzőkről.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
A faggyunak mázsája olvasztatlan, azaz bécsi száz font	10	—	A másodrend háromujjnyi vastagságu, kiben két font van	—	16
Legvastagabb négyujjnyi vastagságu rudszappan, kiben 3 font vagyon...	—	24	Az harmadrend kétujjnyi vastagságu, kiben másfél font van	—	12
			Egy font faggyu gyertya	—	16

Ónmivesekről.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
Fejér ón szerszámnak fontja munkájával együtt	—	60	Ha maga ónjából csináltat az ember, munkájáért	—	10

Tölcséresekről, vagy ablakcsinálókról.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
Mostani mód szerint egy üvegkarikát magáét, melyet hat szegletre vág erdélyi üvegből maga ónjával tégyen be a mester	—	06	ad hozzá a felsőbb speciesnek munkájától	—	02
Kisebb üveg karikát maga üvegéből maga ónjával	—	05	Második speciesnek munkájától	—	01½
Ha pedig mindent maga a gazda			Egy erdélyi üvegtől, melyet hat szegletre dolgoz ki adják ezeritől...	20	—
			Második rendbelitől	15	—

A kik pedig üvegtáblákból csináltatnak ablakokat, minthogy az üvegeseknek munkájok drágábbnak tapasztaltatik, ezeknek árok limitáltassék a locorum Magistratibus.

Az erdélyi üvegek áráról pedig tartassék meg a Porumbáki üvegekről nyomtatásban kiadott Regulamentum; aki az ellen praevaricál, akár Arendator, akár üvegcsináló legyen, üvegét amittálja, et insuper arbitraria poenának subjaceáljon a Praevaricans, ott a hol praevaricálni comperiáltatik.

A tölcséresek fehér munkájok is pro limitatione a helységbeli magistratusoknak subjaceáltatnak.

Csiszárokról.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
Egy czapás hegyes tőrnek munkájától, melynek a czapáját a gazda adja...	1	05	Ha ezüst alá csinálja a kard hüvelyét a gazdájéból	1	—
Egy szablyahüvelynek munkája a gazda czapájából	1	05	Kard, pallos, hegyestőr tisztitásért	—	24

Fazekasokról.

	H.fl.	den.		H.fl.	den.
Egy nagy mázas fazekat, két vedrest, adjanak	1	20	Hat ejteles mázas fazekat	—	24
Nyolcz ejteles mázas fazekat ...	—	40	Négy ejteles mázas fazekat ...	—	15
			Három ejteles mázast	—	09

	H.fl.	den.
Két ejteles mázast	—	06
Egy ejteles mázast	—	03
Fél ejteles mázast	—	1½
A mázatlant, kit-kit juxta superiorem considerationem féláron	—	—
Egy nagy mázas tálat, mely kivül-belül mázas	—	12
Közrendüt	—	06
Kisebbet	—	03
Egy vedres nagy kannát, mely kivül-belül mázas	—	60
A mely csak belül mázas	—	30
Fél vedrest kivül-belül mázast	—	24
Két ejtelest	—	12
Egy ejtelest	—	06
Egy jó, tiz embernek való belül mázas lábost	—	40

	H.fl.	den.
Középrendüt	—	24
Kissebbet	—	09
Mégis kissebbet	—	03
A háromlábu magas lábosok pedig e szerint	—	—
A mázatlannak pedig félannyi ára légyen	—	—
Közönséges mázos, zöld, kék, sárgás kályhát pedig adjanak	—	05
Veres közönséges kályhát pedig fényes porral	—	02
Egy kemencze felrakásért fütövel együtt adjanak	1	—
Fütő nélkül	—	90
Vagy egy kályhától	—	01

Jóféle fehérmázas edényekről.

	H.fl.	den.
Egy három ejteles kannát vagy korsót	—	48
Két ejtelest	—	30
Egy ejtelest	—	24
Fél ejtelest	—	12

Téglavetőkről.

	H.fl.	den.
Kolozsvárott, Tordán, Károlyvárt, Szebenben, M.-Vásárhelyen egyezer igaz mértékü hosszu téglának az ára, minthogy azokon a helyeken szük és drága a fa	3	—
Egyéb helyeken, ahol bővebb a fa, hasonló téglának az ára	1	80
Boltnak és padimentumnak való tégláknak az ára ahozképest accomodaltassék.		
Lapos cserépnek ezere, ahol szük a fa	8	—
Bő fa helyen fl. 5.20, fl. 5.		
Kupás cserépnek ezere	7	20
Bő fa helyen ezen kupás cserépnek ezere	6	12

Mészégetőkről.

	H.fl.	den.
Kolozsvár körül helyben egy szekér mésznek az ára, mely circiter két hordónyi szokott lenni	1	36
Ha beviszik Kolozsvárra	1	70
Károlyvár körül helyben, ahol égetik egy husz vékás hordó	1	36
Szebenszékben egy szokott hordóval	1	20
Karácsonyfalvi mésznek hordója helyben, ugy más helyekben is	1	—

Deszkákról.

Oláhfalvi nagy és öreg deszkát, melynek hosszusága két öl, szélessége két arasz, vastagsága két ujjnyi, helyben adjanak ... ... — frt 6 denár

Másfélöles öreg deszkát helyben ... ... — „ 4 „

Apró deszkát egy jó araszny szélességüt helyben — frt 2 denár

Az alább való deszkát, alább való áron is adják.

A Szeben körül való deszkák ára alkalmaztassék e szerint.

Zsindelyről.

Helyben Oláhfaluban, Zetelakán is ezer zsindelyt adjanak ... ... 1 frt — denár

Korondit adjanak helyben 1 „ 70 „

Beszterczén és más oly helyeken, a hol hasonló nagyságut csinálnak ... 1 frt 20 denár

Háromszéki ezer zsindelynek az ára ... ... 1 „ 80 „

Tutajdeszkákról.

Gyergyóban száz szálat adjanak ... ... 5 frtért.

Tüzi fáról.

Hat ökör után való egy jó szekér száraz tölgy- gyertyán- és bikkfának az ára mikor jó ut van, Kolozsvárt és Tordán ... ... — frt 68 denár

Mikor alkalmatlan az ut és nagy sár van ... ... 1 „ 8 „

Ugyanezen helyben nyers fának az ára hat ökör után jó uton ... ... — „ 48 „

Mikor alkalmatlan az ut a nyers fa hat ökör után — „ 76 „

Ugyanezen helyeken négy ökör után jó-féle nyers fának ára ... ... — „ 38 „

Mikor alkalmatlan az ut négy ökör után egy jó szekér nyers fának az ára — „ 50 „

Szebenben négy ökör után való jó szekér száraz tölgy-gyertyán- és bikkfának az ára jó uton ... ... — „ 76 „

Mikor alkalmatlan az ut ezen száraz fának az ára 4 ökör után ... ... — frt 84 denár

Ugyanezen helyen négy ökör után jóféle nyers fának az ára jó uton — „ 48 „

Mikor alkalmatlan az ut ezen jó szekér nyers fának az ára négy ökör után ... ... — „ 60 „

Ugyanezen helyen két ökör után való jóféle száraz fának ára ... ... — „ 40 „

Mikor alkalmatlan az ut, hasonló annyi fának az ára ... ... — „ 50 „

Alábbvaló fának az ára ahhoz képest alkalmaztassék.

Ugyanezen helyen, két ökör után való jó szekér nyers fának ára ... — „ 30 „

Mikor alkalmatlan az ut, hasonló annyi fának ára — „ 40 „

Az öl szám után való fáknak ára approportionaltassék szekér számhoz.

A fa Brassóban olcsóbb lévén, mint Szebenben, a magistratus limitálja.

Szolgák, szolgálók fizetéséről.

Egy jó lovász fizetése cum omnibus computatis ...	20 frt	—	denár
Alábbvalónak fizetése ...	18 „	—	„
Egy jó paraszt-kocsis fizetése	24 „	—	„
Paraszt-fellajtár fizetése ...	15 „	—	„
Jó öreg béres fizetése in pecunia lábbelin kivül, vetést is imputálhat ebben a hol tetszik ...	20 frt	—	denár
Alábbvaló, faragni nem tudó béresnek	12 „	—	„
Béres inas fizetése, ki szekér mellett segithet	8 „	—	„

Napszámokról.

Egy kaszásnak diurnuma ennivaló mellett	— frt	18	denár
Aratónak ennivaló mellett	— „	12	„
Kapásnak nyárban	— „	12	„
Szőlőmives napszámosnak	— „	12	„
Kisasszonynaptól fogva Szent-Márton napig ...	— frt	9	denár
Per Martium, Aprilem, Májum	— „	9	„

Victualékról.

Egy font ó-szalonna	— frt	12	denár
„ font uj szalonna ...	— „	9	„
„ font ó-háj	— „	15	„
„ font uj háj	— „	12	„
„ font sajt	— „	7	„
„ font turó	— „	6	„
„ ejtel szin vaj	— „	36	„
„ ejtel irósvaj	— „	30	„
„ ejtel tejföl	— „	18	„
„ ejtel méz, szürve ...	— „	42	„
„ ejtel boreczet	— „	18	„
Almaeczet	— „	4	„
Egy font tehénhus, a java mindenkor	— „	3	„
Egy font disznóhus	— „	4	„
„ font berbécshus... ...	— „	2	„
Báránycimer a mely jó	— „	12	„
A mely alábbvaló	— „	9	„
Ejtel olvasztott marhafaggyu	— „	24	„
Ejtel olvasztott juhfaggyu	— „	14	„
Egy ejtel árpakása	— „	6	„
Egy ejtele köles kásának	— „	6	„
Lenmagolaj ejtele	— „	40	„
Négy tyuktojás télben ...	— „	3	„
Tavaszszal s Nyárban	7, 8, 9, 10,		denár
Egy ejtel eleven pisztráng városokon télben	— frt	60	denár
Másszor	— „	36	„
Egy kövér kakaspulyka	1 „	—	„
Rideg kakaspulyka ...	— „	50	„
Kövér lud	— „	30	„
Rideg lud	— „	12	„
Pipe	— „	9	„
Kövér kappan	— „	36	„
Kövér récze	— „	18	„
Rideg récze	— „	9	„
Kövér tyuk	— „	12	„
Rideg tyuk	— „	9	„
Csirke, nagyobb	— „	5	„
Kisebb	— „	3	„
Egy pár galambfi	— „	12	„
Őz bőröstől	— „	68	„
Nyul bőröstől	— „	15	„
Császármadár	— „	12	„
Fogolymadár	— „	9	„
Szopó borjuhusnak fontja	— „	6	„
Feje s lábai a borjunak	— „	36	„

Bakaniákról.(?)

A magistratus informáltatván az Harminczczadosoktól, limitatiót tehet.

Malomkőnek párja, araszba egy forint, a Vectura ökörszámra minden mértföldről azaz: hat ökörtől hat garas.

A posztók limitatioja.

A szederjes kétszer ványolt posztónak az ára singiért	1 frt	20	denár
Szederjes három pecsétü posztónak singe	1 „	70	„
Kék, egyszer ványolt posztónak singe	— „	80	„
Kék, három pecsétü posztónak singe	1 „	40	„
Kék, kétszer ványolt posztónak singe	1 „	8	„
Zöld, három pecsétü posztónak singe	1 „	50	„
Fekete, egyszer ványolt posztónak singe	— „	70	„
Fekete, kétszer ványolt posztónak singe	1 „	2	„
Veres, kétszer ványolt posztónak singe	1 „	8	„
A sárga, egyszer ványolt posztónak singe	— „	70	„
A sárga kétszer ványolt posztónak singe	1 „	2	„
Szekfüszin, kétszer ványolt posztónak singe	1 „	12	„
Egy sing szekfüszin három pecsétü posztó	1 „	40	„
Egy sing fekete czondraposztó	— „	18	„
Egy sing fehér czondraposztó	— „	15	„

Egy hét singü nagy czondrát adjanak e szerint.

A ki öt singü, annak alább alkalmaztassék az ára a czondraposztónak árához.

Egy vég szürposztót, melyben lészen 32 sing	9 frt	60	denár
Singit pedig adják	— „	30	„
Egy öreg fehér szürt ...	3 „	—	„
Második fehér szürt ...	2 „	70	„
Harmadik fehér szürt ...	2 „	40	„
Egy vég fekete szürposztót, melyben van 32 sing	7 „	68	„
Ennek singét	— „	24	„
Egy szürke öreg szürt	2 „	60	„
Másodikat	2 „	40	„
Harmadikat	2 „	20	„
Egy szőr általvetőt ...	— „	48	„
Egy jó bőrtarisznyát ...	— „	12	„
Egy jó öreg sebessi pokróczot	1 „	50	„
Brassai pokróczot	— „	72	„
Alábbvaló sebessi pokróczot	1 „	20	„
Egy egész jó lombos csergét	1 „	70	„
Jóféle fekete csákó süveget	— „	84	„
Alábbvaló csákó süveget	— „	60	„
Jó gyékényt	— „	34	„
Lóravaló egy öreg nemezt	— „	30	„
Második rendbélit	— „	25	„
Egy nagy fehér csuklyát	— „	36	„
Egy alábbvaló csuklyát	— „	21	„
Egy öreg fekete csuklyát	— „	36	„
Szolgának való kapot	— „	48	„
Alábbvalót	— „	36	„

EDICTA.

1. Ezen limitatio post publicationem observáltassék sub poena amissionis Rei Venalis az egész országban, és reincorporált vármegyékben, a helységek tisztjei accurate és desinteressate inspiciáljanak a vásárbirák által, ha pedig azokon vagy több Inspektorokon, aztán a Magistratusokon omissive vagy comissive mulnék el az observantia, Duplum praevaricati desumáltassék a Mtgs. Regium Gubernium rendeléséből. Hasonlóképpen tartozzék provideálni a Magistratus, pro posse, hogy a körül való helységek a városokra hozni szokott Naturalék

hozásától ex contumatia magokat ne abstrahalják, kivált gyülések alkalmatosságával, hogy az ország rendei fogyatkozást ne szenvedjenek, különben ha azon fogyatkozásokat nem orvosolják, comperto casu a Direktor fog procedálni a Magistratus ellen.

2. Ha kik a limitált áron felül vásárolnának, puniantur in pretio praevaricationis, ellenben

3. Ha a mostan elrendelt limitatio valami részében károsnak lenni, és vagy a vásárlóknak, vagy az eladóknak notabile Dispendiumokra szolgálni deprehendáltatnék, azon részeiben a hol szükségesnek látjuk, modificálja, rectifikálja ezen limitatiot a Regium Gubernium.

4. Posztóköntöst és csizmát a paraszt renden viselni szabad ne légyen, sub poena amissionis, hanemha a földesurak, vagy civilis helyen a magistratus engedné meg.

5. A posztónak quantitása légyen egy végben 33 sing, a szélessége is a régibb mértéke szerint.

6. Véka, veder, font a szebeni mérték szerint legyen az egész Hazában minden exorbitantia nélkül, ugyanazért approbált és signált mérték nélkül senki ne élhessen.

7. Minthogy a vadászi rendtartás is nem keveset láttatik contribuáltatni az utile Publicumnak, azért a parasztrendtől szedessenek el a fegyverek a Dominus Terrestrisek által, kikötvén némely havasiakat, a hol a parasztság ekéje helyett van: a vadakból életét és adóját is keresni. Accedál ehez a kopóknak és agaraknak paraszt rendtől való elszedése, ha kik el nem adnák a die publicationis intra Mensem. A török és kelepczék erectiója is severe arcealtassék. Közönségesen pedig Martiustól fogva Szent-Mihály napig a róka vadászat inhibeáltassék, sőt ad normam Regni Hungariae a vadat tempore foetificationis, a nyulon kivül ne lövesse senki.

Másolatban a Teleki-levéltárban Marosvásárhelyt. 3558. Uj rendezés.

Közli: Koncz József.

KAPY ZSIGMOND GAZDASÁGI UTASITÁSA.

Anno 1620. 11-a die Augusti.

Az én emberimnek Mikó Istvánnak, Pesti Jánosnak és Jakab Andrásnak az aratásra, kaszálásra, dézmálásra és behordásra Kétyre, Sápra, Fancsalra és az Szini jószágra adott derék tanulság.

Te Mikó István, Pesti János és Jakab András *fejetek vesztése alatt* az én előtökbe adott tanulságom szerint járjátok el hiven és igazán minden dologban ilyenképpen.

1. Mivelhogy immáron most mind buzát, árpát és zabot learattanak és lekaszáltanak, annak okáért mihelyest Kétyre jöttök, azonnal hit szerént mindeneket megeskessetek az Atya, Fiu és Szent Lélek teljes Szent Háromság egy bizony örök Istenségre, az ő lelkük üdvösségére és az ő keresztyén igaz hitekre, hogy igazán megmondják: *ez egész esztendőben* eleitül fogván, *mennyi buzájok, gabonájuk, árpájuk és zabjuk volt?* és *most mennyi vagyon?* és *mennyit hordottak immár haza kenyérnek* avagy egyébképpen is valahova *mennyit töttek el?* és *mennyit adtak sarló-részben, aratónak,* avagy *résziben,* avagy *keperészben?*

2. És mindezekből hiven igazán, senkinek sem kedvezvén és csak egy kévét is meg nem engedvén, kivegyétek a dézmát ilyenképpen: hogy az kétyieken és fancsaliakon *hatodát* vegyétek meg, azaz *minden kepének avagy kalongyának, avagy keresztnek, avagy rakásnak, avagy kévének.* Az sápiakon penig *egy dézmát* vegyetek az szokás szerént és mindenütt, ahol buza vagyon, buzát; ahol rozs, rozst; ahol árpa, árpát; ahol zab, zabot vegyetek. És mind Sáprul, mind Fáncsalról, mind dézmát és mind majorságot, mindenfélét Kétyre hordassatok.

3. Ha az hordást és dézmálást mind a három helyen elvégezitek tehát mind az hármon, az színi jószágban is elmenjetek, és az mi kevés dézma jut, ott is mind tavaszbul, buzából, az elötökben irott hit szerint, kivegyétek igazán Varga Jánossal együtt, mind az tavalyi és ez idei dézmában. Az szőllőket is meglássátok, mind vadnak?

4. És mind ott az színi jószágban, mind pedig Kétyen, Sápon, Fancsalban, ha valaki más idegen, akár nemes ember, akár paraszt ember vetett volna az én földeimben, avagy jobbágyom földeiben, abban két dézmát vegyetek.

5. Kétyen pedig az én udvarhelyemhez való *rétemet* most is én számomra kaszáltassátok fel és hordassátok be számon, mennyi szekér lészen.

6. Szemere Mihályné asszonyomtul is kérjetek egy rétet és mind azt és az Dankó Albert és az Dankó Lukács két irtvány-rétivel is; s mind pedig az sápi 5 pusztahely után való réteket, az mint tavaly is meghattam, megkaszáltassátok és Kétyre szépen kazalban hordassátok. Azmely buzát vagy tavaszt pedig *asztagban* rakattok, azonképpen az ki szénát *kazalban*, mind alul felül ággal és szalmával jól megrakassátok, megfedessétek és meg is póználtassátok.

7. Mikor pedig a buzát és tavaszt, akár magam majorságát, akár az dézmát behordják, mindenütt mind az három helyen, tehát akkor te Pesty János *az mezőn* az földön légy, te Jakab András *az faluban* vigyázz, hogy ott egy kévét se hagyjanak, te pedig Mikó István az hites biróval *az én csürömben* megszámold kévénként mennyi kepét visznek be? és meglássátok meg is parancsoljátok, hogy senki — *feje vesztése alatt* — sem az mezőn, sem az erdőn csak egy kévét is el ne hagyjon, se maga, se más ember házához ne vigyen, hanem igazán, mindjárást mindeneket az én csürömbe vigyenek, mert haki az ellen cselekszik, csak az fejével éri meg.

8. *És mindennek két rovása legyen*, egyik hitös *birónál*, másik *ti nálatok*. Minden félét pedig, nem ott való, hanem itt való módon *ötvenkét-két kévére*, azaz egy-egy kepére olvassatok.

9. Az *csürbe* pedig semmi egyebet ne rakassatok, hanem az *tisztább vetni való búzát*, az mennyivel irányzátok hogy mind az kétyi és sápi földeket megéritek, akár dézma legyen, s akár majorságbeli, csak tiszta legyen.

10. Az több *takarmányomat* pedig mind majorságbelit s mind dézmabelit, minden félét, mind buzát s mind pedig tavaszt az *csürös kertben*, számon kévénként megolvasván, mind *asztagban* rakassátok, de nem úgy: hogy ott való módon az *tetején ki legyen az kalásza*, hanem ide való módon rakassátok és temérdeken fedessétek meg *szalmával* és *póznával*, hogy kár ne essék bennek. Az *tavalyi asztagokat* is pedig ujonnan mind fedessétek és megpóználtassátok. Az *hulladékot* pedig, mind az buzát, s mind az tavaszt szépen számon felszedessétek.

11. Ha az *földeket meg nem forgatták*, tehát mig az árpa és zab renden fekszik, addig forgattassátok meg az jobbágyokkal, mind Kétyen,

Sápon, úgy, hogy Kétyen az 50 köbölre és Sápon 10-re kiteljék, ha azt akarják, hogy az magok földjét, rétjét el ne vegyem.

12. Azonképpen mind az fancsali, sápi, szalonnai és színi *szőlőket* magatok igen megjárjátok és jól megnézzétek, hogy, ha igazán őket mindenképpen meg nem mívelték. tehát mind *karózást*, *kötözést*, *forgatást*, *egyengetést*, *harmadik kapálást* és mindenféle mívét elvégeztessétek; és az *baraczkot*, *szilvát*, *diót* és mindenféle gyümölcsöt, hogy bennek igen megőrizzék mind embertül, baromtul, vadtul és madártul, én szómmal keményen megparancsoljátok.

13. *Ha az széna felkél az rétekből*, tehát az réteket, én számomra *megtiltsátok sarjura*, mind Kétyen és Sápon nagy birság alatt, mert nem szenvedem ugy el mint azelőtt ha tilalmasan nem tartják, hanem minden szénájokat elveszem érette.

14. Az *erdőköt* is mind eljárjátok, mind Kétyit, mind Fancsalit.

15. Az *malmot* is meglássátok, mi állapotban vagyon? és ha mi híja vagyon, az jobbágyokkal erősen megparancsoljátok, hogy megcsinálják.

16. Mig ott lesztek: *úr-gombát*, *szőlőt*, *baraczkot*, *zöld diót*, *dinnyét* és *egrest* küldjetek és énnekem mindeneket megirjatok.

17. Az színi jószágbeli, az ardoczkai, petri és kisfaludi erdőkben is lássátok meg mindenütt igazán, ha termett az *makk*.

18. Mindezeket elvégezvén, mindenféle buzábul, gabonábul, árpábul és zabbul hozzatok fel külön-külön *az magvában*, hadd lássam micsodás?

19. És ezeket egynéhányszor olvassátok el az szófogadatlan, koszos fejü jobbágyok előtt *Kétyen*, hogy ezen pecsétes levelemben hagyom és parancsolom, hogy elhagyván az régi, goromba, vakmerő, oktalan, paraszt, szófogadatlan, ostoba, emberi természet ellen való, megrögzött, gonosz természeteket, *fejek vesztése alatt*, szavatokat fogadják mindenben, valamit én szómmal nékik parancsoltok; mert most is sokat raktak fel benne, azkit soha nékiek el nem szenvedhetek, hanem meg kell őket érette büntetnem.

20. És ti is azonképpen hiven, igazán eljárjátok mindenekben, minden részesség, tekintet és kedvezés nélkül, és csak egy körömnyire is ez én előtökben adott tanulságomtul se kiljebb, se beljebb ne menjetek, hanem mindent ez szerint cselekedjetek, ha *életeteket* és böcsületeket szeretitek.

21. Elvégezvén mindeneket, számon levélben irassátok és végire menjetek, mennyi *hordó* kelletik mind az 5 szőlőben; az ott való hordókat pedig megcsináltassa mind Dankó Lőrincz s mind penig Varga János.

22. Az én *bárányimnak*, *disznóimnak* és *ökrömnek*, meghagyjátok, hogy jól gondját viseljék.

23. Továbbá minthogy *falujul* énnékem ez elmult ősz alatt buzát 12 köböllel *vetettek* volt, kevesebbet annál az mennyivel tartoztak, és *tavaszt* is 13 köböllel kevesebbet, az mint te Pesty János ezt jól tudod, tehát közönségesen mind *az egész falu földérül* annyi köböl után való buzájokat és zabjokat hordassátok be az én csürös kertemben és ha ki ez ellen szóllana csak egy szót is, avagy nem akarná cselekedni, tehát az többivel együtt mindjárt *megkötözzétek* és ide felküldjétek, mert én ezt őnekiek régen megmondtam, hogy ezt cselekeszem vélek.

24. Azmennyi buzát most az legutolsó asztagbul *csépeltek*, felirassátok mindenestül mennyi köböllel lett belőle, az *én* ott való köblömmel és ugyan azzal: mennyit vittek Kassára és ott az *kassai köböllel* mennyi lett belőle és mennyi maradt meg Kétyen és mennyit adtak az cséplőknek mindenestül *cséplőrészben*, és az *vermekben* is, egyebütt is mennyi köböl buza vagyon? énnekem mindenestül fogva, akár kétyi, akár sápi s akár fancsali, akár majorság, akár dézma, akár hulladék, akár *malomvám*-féle, mindenütt igazán mind felirassátok és énnekem ide hozzátok.

25. És ha az én buzámat *kissebb* kévékre kötözték volna az magukénál, tehát az övékét vegyétek el és az enyimet adjátok el érette.

26. Az *kovács* mind az tavalyi, s mind ez idei patkókkal és szegekkel adós, azmint azért immár neki sokszor parancsoltam, azszerént mindjárt elkészittessétek vele.

27. Ács Mihálynak azmint számtalanszor megparancsoltam, meghagyjátok, hogy mindjárt az Czecze Mihály *házába költözzék* és Czecze Mihály *az övébe*. Az Dankó Lőrincz öcsese is, azmint meghagytam, az László Lukács házába menjen.

28. Az *szőlőkben*, mikor érni kezd, mind az négyben egy-egy ifju legényt esküssetek, aki éjjel-nappal, nem ugy mint ezelőtt, hanem hiven és igazán *megőrizze* a szőlőket és haza ne hordja éjszakára, s nappal is másnak se adja el a szőlőt; és az szőlőket mindeneket köröskörül *gyepüvel* igen szépen *bekerteltessétek*.

29. Az *kovácsot* egy *kétlovú fél szekérkén* az patkókkal, szegekkel és minden patkoló szerszámokkal ide felküldjétek, de először az patkókat és szegeket szépen megegyengesse és meghomoritsa, mert itt nem lesz hol megegyengetni; és az a szekér a szerint jöjjön fel amint Bárány uram parancsolja, hogyha Zsujtára kell eljönniek, tehát arra jöjjenek és onnat ludfiat, tyukfiat, annak felette ha Csobajrul hoztak dinnyét, azt is felhozzák.

30. Jakab Andrást, amint irva adtam, Bárány uram megesküttesse.

31. Esős időn *szalmakévéket* tartsatok készen és az asztagok *koszoruját* kétszeresen csinálják. És ezekhez tartsátok magatokat. Kapi Sigmond s. k. (P. H.)

Hátán későbbkori írással „*7 esztendőre való is.* 1627. 21. July. Visa.“ Eredetije a *Kapy* családnak a magyar nemzeti muzeumban elhelyezett levéltárában.

Közli: Kőszeghi Sándor.

M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem KÖNYVTÁRA SZEGED

GAZDASÁGI VISZONYAINK A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

Irta: Dr. Pólya Jakab.

Megkisérlem, hogy a folyóiratunkban közölt adatok felhasználásával ecseteljem hazánknak a mult század első felében volt gazdasági állapotait. A kép, mit nyujtani fogok, természetesen csak vázlatos lehet, mert irodalmunkban e korszakra vonatkozó kimerítő adatok még nem találhatók. Különben is a jelen dolgozat megirásánál egy egészen más czél is lebegett előttem, mint pusztán a történeti vázlat, melyet ez a kis dolgozat nyujthat. Midőn e folyóirat terveztetett, czélba vétetett egyszersmind egy tervszerü adat- és okmánygyüjtemény. mely ezt a folyóiratot kiegészitette volna. S én azt hiszem, hogy ha tényleg megvalósitani akarjuk, hogy minél előbb és minél bővebben tanuljuk megismerni hazánknak gazdasági multját, akkor a tervezett gyüjteménynek megjelentetését sokáig el nem odázhatjuk. Há ennek az igénytelen dolgozatnak csak távolról is sikerül beigazolnia a kérdéses gyüjtemény szükségét és czélszerüségét, feladatának megfelelt.

Lényegileg kétnemü adatokról van szó. Az első neműek hazánk népesedési viszonyaira vetnek világot. Ezek az 1720-ik évi magyarországi és az 1721—22 évi erdélyi összeirások. Más viszonyokat deritenek fel a forgalmi adatok, melyek az 1733—34. és 1735—39. évekről közöltettek.

Ebben a folyóiratban az 1720. évi magyarországi összeirásnak csak sommázata közöltetett. A sommázatból is lehet ugyan következtetni az összeirásnak tartalmára. De gazdasági történelmünk fáradhatlan kutatója Acsádi Ignácz által ugyancsak e folyóiratban az emlitett összeirásból közölt egyes részletek azt bizonyitják, hogy az összeirás tulajdonkép a magyarországi dolgozó népességnek és vagyonának leltára és ha kimutatja vala még a nemességet és vagyonát, egy, a hires angol doomsday booknál fontosabb okmánynak lettünk volna birtokában, mert az összes osztályokat névszerint ismerhettük volna. A dooms-day book akkor készült, midőn a mai Anglia alakulóban volt. A magyar állami leltár, a közvetlen czél igen közömbös, akkor vétetett fel, midőn az ujkori Magyarország és magyar nemzet alakulása kezdődött.

Az e leltárban foglalt eredményekkel, melyek tudtommal a lehetőség szerint a nemesség létszámával és talán birtokviszonyaival is ki fognak egészittetni, részletesen a jövő évben fogunk megismerkedni. Akkorra fog megjelenni a statisztikai hivatalban Acsádi vezetése alatt készülő nagy népesedési munka. De a részletek ismerete nélkül az összesitett adatok is széleskörü betekintést engednek Magyarország, határozottabban szólva Magyarország akkori területének úgy népesedési, mint gazdasági viszonyaiba. Csak meg kell szólaltatnunk azokat a néma adatokat.

Magyarország akkori vidéki vagy mondjuk megyei adózó népessége 154,959 főre ment. Birtokában volt 1.434,448¹/₄ pozsonyi mérő szántóföld, 263,980 kaszás rét és 256,465³/₄ kapás szőlő. A földmives-osztály közt élő kézmivesek és kereskedők jövedelme pedig 132,683 forint 19 denárra becsültetett. Mennyi területnek felelt az meg, azt körülbelül kiszámithatjuk, mert később az urbériség rendezése alkalmával hivatalosan állapittatott meg (Paulynál), hogy *2 pozsonyi mérővel bevetett terület egy* 1100—1200 □-öles *holdnak*, *1 kaszás rét egy* 800—1200 □-öles *holdnak*, s 12 kapás szőllő 1128 □-ölnek (egy kapásra 94 □-ölet véve) felel meg. Már a pénzérték megállapitásánál több nehézségbe ütközünk. Különben nem vásárlási képességét, hanem csak finom tartalmát, a benne foglalt tiszta ezüstöt vagy aranyat kell kideriteni. Ez utóbbi a lehetőség határain belül fekszik és biztos; az előbbi azonban a legpontosabb számitások mellett is mindig kétségeket hagy fenn.

Visszatérve a tulajdonképeni feladatra, *a megyéket* illetőleg az összeirás a következő végeredményeket tartalmazza:

Kerületek	Adófizetők	Bevetett terület pozsonyi mérő	Rét kasza	Szőllő kapa	Mesterség és kereskedés adta jövedelem
Dunántuli kerület ...	43.450	503.834¹/₂	62.132¹/₄	118.397¹/₂	33.853 frt 95 den.
Dunáninneni kerület	58.029	427.222¹/₄	76.181	82.679³/₄	37.159 „ 20 „
Tiszáninneni kerület	33.964	333.112¹/₂	61.181¹/₄	32.816¹/₂	20.996 „ 17 „
Tiszántuli kerület ...	19.516	170.279	64.485¹/₂	22.572	40.673 „ 87 „
Főösszeg a megyékben	154.959	1.434.448¹/₄	263.980	256.465³/₄	132.683 frt 19 den.

Ezekben az adatokban nem annyira az általános (absolut) mint a viszonyszámok becsesek. Az általános számokban fordulhatnak elő tévedések, pontatlanságok és hiányok, de a viszony, a melyről felvilágositást nyujtanak, mégis teljesen megfelelhet a valóságnak. Talán helyesebben fejezem ki gondolatomat, ha azt mondom, hogy meglehet, hogy ezek az adatok nem éppen pontosak és az egész akkori Magyarországot illetőleg nem is nyujtanak teljesen hű képet, de azért a való-

ságnak mégis megfelelően tüntetik fel az egyes vidékeknek egymáshoz való viszonyát. S ezt a viszonyt könnyebben állapithatjuk meg, ha nem az általános, hanem a viszonyszámokat nézzük, melyeket az alábbi táblázat mutat ki:

Kerületek	Adózó személyek %	Bevetett terület %	Rét %	Szőllő %	Jövedelem %
Dunántuli kerület	28·04	35·13	23·54	46·17	25.51
Dunáninneni kerület	37·44	29·78	28·86	32·24	28·01
Tiszáninneni kerület	21·92	23·22	23·17	12·79	15·82
Tiszántuli kerület	12·60	11·87	24·43	8·80	30·66
Összesen	100	100	100	100	100

Ha ez összeirás alapján, az adózó népességet általában nézve, Magyarország akkori népességét ritkának kell mondanunk, a mennyiben az egész dolgozó népesség a családtagok hozzászámitásával és egy-egy családot 5 tagra számitva, kerek összegben mintegy 800,000 főnyi népességet képvisel, úgy még ritkábbnak kell mondanunk a két tiszai kerületnek népességét, melyet egymagának a Dunáninneni kerületnek népessége is jelentékenyen meghaladt. Számokban kifejezve a Dunántuli kerületnek népessége kerek összegben 299,500 fő, ellenben a két tiszai kerületé csak 276,200. S e két kerület közt is a népszámot illetőleg jelentékeny különbséget látunk. A tiszáninneni kerület népszáma 175.400, a tiszántulié pedig 100.800. Hogy mily csekély ez a népesség, abból itélhetjük, hogy Arad megyének — nem számitva ide Arad városát — 1890. évi 301.545 főnyi népessége mindkét kerületét túlhaladja. S hogy mi okozza a két kerület közt a különbséget, erre könnyen rá lehet jönni. Az előbbi kerülethez északi megyék, tehát oly megyék is tartoznak, melyek nem állottak török fennhatóság alatt.

A török uralom, csakis ezeket az adatokat nézve, kétségtelenül néptelenné, pusztává tette a fennhatósága alatt levő országrészt, vagyis hazánknak legtermékenyebb, legáldottabb részét. S még inkább fogjuk ezt magunk előtt látni, ha az illető adatok nem kerületenkint, hanem megyénkint lesznek előttünk.

S igy pusztán csakis a népszámból kiindulva kétségtelen, hogy annak a kornak gazdasági téren a főfeladata: a benépesitésben, a telepitésben állott. A telepités története nélkül hazánknak a gazdasági fejlődését nem is lehet felismerni, helyesen felfogni és megérteni. Miként és hogyan történt a benépesités? A letelepülő népesség részesült-e általában, és ha igen, minő kedvezményekben, honnan történt a telepités és a letelepedők általában részesültek-e és ha igen, miféle

támogatásban részesittettek a telepitők által. A telepités története korántsincs megirva, sőt még kellőleg felderitve sincs. A békésmegyei telepités és azok a vázlatos adatok, miket Galgóczy Pestmegye egyes községeinek telepitéséről közölt, távolról sem meritik ki ezt a fontos kérdést.

Ha birtokában leszünk az 1720-ik évi összeirás részletes adatainak és összehasonlitjuk azokat az 1715. évi összeirás eredményeivel, én azt hiszem, hogy azokból még a telepités menetéről is szerezhetünk némi támpontokat. Igy is valószinünek kell tartanunk, hogy a telepités müve a Duna mellett elterülő sikságokon indult meg és csak később terjedt ki a Tisza vidékére és általában a folyóktól távolabb eső vidékekre. Még a földmives is a természetes utvonal közelében szeret letelepedni. A viz közelében való letelepedésre készteti őt az állattenyésztés is.

De menjünk tovább. A dunántuli kerületben látjuk a viszonylag legnagyobb szántó és szőllős területet. Szántóföldjei meghaladják az egész Tiszavidék szántóföldjeit. S ennek a vidéknek szőllői a felét sem teszik szőllős területének. A földmivelés, a mennyiben ebben a korban általában lehet szólni virágzó földmivelésről, a mely különben viszonylagos fogalom, a Dunántul virágzott. A Tiszavidéken, különösen pedig a tiszántuli részén előtérben állott az állattenyésztés. Erre vall a szántóföld területéhez képest aránylag nagy kaszáló terület is. S talán nem is igaz az a kép, a mit a nagybirtokokból kiindulva festenek, az akkori állattenyésztésről. A kisbirtokos, de talán a nagybirtokos is gondoskodott az állatok áttelelésről és arról is, hogy télen át valamely enyhelyök legyen, mely őket a zord idő ellen védelmezze. Nem kell mindjárt a mai istállókra gondolni, lehetett az puszta sövény vagy szinféle.

Feltünő az a nagy jövedelem, melyet az összeirásban a tiszántuli kerületben kimutatva látunk. A részletek ismerete nélkül bajos ugyan egész biztos okát adni. Befolyhatott erre a többi kerületekhez képest aránylag nagy jövedelemre, hogy a becsü itten szigorubb volt. De okozhatta ezt az aránylag nagy jövedelmet, és ez a feltevés a valóságnak talán inkább felel meg, hogy éppen azért, mert a vidék csak akkor kezdett benépesülni, a mesteremberek és kereskedők keresettebbek voltak, s ennek folytán jövedelmök is nagyobb vala. A letelepedő népességnek lakházakra, házi butorokra, házi és munkaeszközökre volt szüksége. Bármily kezdetlegesek is voltak azok, mégis csak dolgot adtak a mesterembereknek és kereskedőknek. S ezt a munkát jól is kellett megfizetni, nem a kereslet bőségénél fogva, hanem mert a letelepedő népesség közt a munka több kényelmetlenséggel is járt. Az amerikai viszonyokat tanulmányozva, láthatjuk, hogy minél néptelenebb a vidék, annál nagyobb a napszám, és a kamatláb, mely utóbbit a

vállalkozói nyereség mértékéül tekinthetjük. S az a mi Amerika napjainkban nagyban, az volt akkoron a magyar sikság kicsiben. S talán nem tévedek, ha azt állitom, hogy a midőn az eredmények megyénkint válnak ismertekké, tapasztalni fogjuk, hogy a sikságon fekvő megyékben a jövedelem általában magasabb, semmint a hegyes vidékü benépesedett megyékben. S ezt látni fogjuk különösen azokban a megyékben, melyek távolabb esnek az illető központoktól.

S a benyomást, mit reánk a többször emlitett összeirás tesz, nem változtatják meg, sőt megerősitik a harminczas évekből közzétett forgalmi adatok. Már az a tény maga, hogy árumérlegünk, az 1739-ik háborus évet kivéve, folytonosan aktiv, bizonyságot tesz a mellett, hogy hazánk gyorsan fejlődő mezőgazdasági állam. Nézzük meg az ismertebb államok árumérlegeit, s látni fogjuk, hogy az iparos államoknak árumérlege mindig passziv, holott a mezőgazdasági fejlődő államoké activ. Ennek a tüneménynek az okai ismertek. Főoka az, hogy a fejlődő mezőgazdasági államnak beruházásokat kell tennie és az erre szükséges tőkét a külföldön, az előhaladtabb iparos államtól szerzi be. Természetes, hogy ezt a tőkét nem kapja ingyen. Ez az igazság nem csak napjainkra, hanem minden korra szól. A régebb korban csak nem lehetett a tőkének a gazdagabb országokból a szegényebb országokba való átvándorlását oly tisztán látni, semmint napjainkban, midőn ez közforgalmu értékpapirok segitségével történik.

Mielőtt közölném a forgalmi adatok végösszegeit, meg kell jegyeznem, hogy az akkori Magyarország a fentebb emlitett 4 kerületre volt korlátolva és hogy tényleg külön országoknak illetőleg országrészeknek tekintettek Erdély, továbbá a temesi bánság, az u. n. ujonnan szerzett részekkel és Horvát és Szlavonországokkal. Hazánk akkoron tehát három külön vámterületet alkotott. A forgalmi adatok ehhez képest nemcsak az osztrák örökös tartományokba és Lengyelországba, hanem hazánknak két külön vámterületébe be és kivitt árukat is mutatják ki. Maguk a forgalmi adatok végösszegei a következők:

	Behozatal	*Kivitel*
	összértéke	
	frt	frt
1733—34	2,986.838	4,078.225¼
1735	2,528.470	3,588.592½
1736	2,873.619¾	3,940.647½
1737	3,066.516¾	4,366.057½
1738	2,771.160½	3,815.938¼
1739	3,473.572	2,899.199¾
Átlag	2,950.029½	3,781.443 11/24

Kétségtelenül csekély ez a forgalom a maihoz képest. De ezen ne akadjunk fel. A mult században, sőt a jelen században is a gőzhajók és vasutak forgalomba hozataláig a nemzetközi forgalom a maihoz képest általában rendkivül, hihetetlenül csekély. A régi közlekedési és szállitási eszközökkel teljes lehetetlen lenne a mai forgalmat meggyőzni.

Nem bocsátkozom e helyütt a forgalmi adatok jelentőségének vitájába. Ma azzal körülbelül tisztába van mindenki, hogy az a jelentősége nincs, melyet neki a mult században a mercantilisták, a védvámrendszer hivei és megalapitói tulajdonitottak, abból indulva ki, hogy a pénz teszi a nemzetek vagyonát, tehát az országnak minél több pénzt kell más országokból kivonnia és minél többet a belföldön megtartania. S körülbelül tisztában van azzal is mindenki, hogy főjelentőségök abban áll, hogy tájékoztatnak arról, hogy mely árúkban van az országnak fölöslege és melyekben szenved hiányt vagy szükséget, vagy más szóval, hogy minő czikkeket engedhet át a külföldnek és minőket kell a külföldről saját szükségleteinek fedezetére behoznia.

Ha a forgalmi adatoknak ezt a jelentőséget tulajdonitjuk, akkor többé nem az igen kétes értékü mérleget, a behozatali és kiviteli végösszegeket nézzük, hanem megnézzük a kivitt és behozott czikkeket.

Nézzük előbb a *kivitt* főbb czikkeket. A következő adatok az emlitett forgalmi adatokból kiszámitott évi átlagokat jelentik és a czikkek azon összeg szerinti sorrendben soroltatnak fel, a melylyel a forgalmi kimutatásokban előfordulnak. Ezzel mintegy jelezve van az egyes árúczikkeknek a külforgalomban való jelentősége.

		Mennyiség	Érték
Ökör	drb	56.418	1,419.183 1/3
Bor	akó	123.091	697.521 1/2
Gabona	—	—	490.463 5/8
Sertés	drb	31.831	134.972 11/12
Juh	„	105.127	125.116
Gyapju	font	582.054	120.801 3/8
Hal	—	—	78.711 5/12
Méz	akó	9.241 1/2	75.829 11/12
Vad	—	—	68.060 3/4
Bőr és kikészitett bőr ...	—	—	66.353 3/4
Viasz...	font	153.139	60.947 13/24
Dohány	mázsa	13.126 1/12	57.226 1/6
Széna és szalma	—	—	39.146 1/6
Hus és husnemü	—	—	36.668 7/24
Réz és rézárú	font	80.358	33.830 1/2
Vaj és sajt	mázsa	3.040 89	27.747 11/12
Borju	drb	2.669	7.978 3/12
Tehén	„	373	3.683 1/2
Összes érték			3,544.241 5/12

Hogy a most közölt kimutatásban az összes főbb kiviteli czikkek felsoroltattak, annak bizonyitására elég arra hivatkozni, hogy az átlagos kiviteli érték teljességéhez csak 238.201 frt hiányzik, a mely számos a kivitelben kisebb-nagyobb jelentőséggel biró czikk közt oszlik meg, és a mely czikkek közt olyanok is vannak, a melyeket átmeneti áruczikkeknek lehet tekinteni.

Összes átlagos kivitelünket nézve, két áruczikk válik ki különösen: az ökör és a bor. E két czikknek értéke összes kivitelünk értékének több mint felét, vagy egész szabatosan szólva 55·97%-át teszi. Ez a két czikk az akkori forgalomban oly kiváló állást foglal el, melyhez hasonlót mai forgalmunk nem ismer és határozottan jellemzi az akkori közlekedési és szállitási viszonyokat és nemcsak mezőgazdaságunk kezdetleges voltát. E két czikkre nézve ismerjük a mennyiséget is. Érdekes lesz tudnunk az egységárat, a melyben azok a harminczadi kimutatásokban felvétettek. Az ökör egységára 25 frt 16 denár, a boré pedig 5 frt 67 denár. S e két czikkre nézve nem éppen érdektelen a kiviteli országok, jobban mondva határok szerint való részletezés.

Ország	Ökör átlagos kivitele drb	Bor átlagos kivitele akó
Ausztria	42.399	21.952
Morvaország	11.722	2.676
Szilézia	616	7.517
Lengyelország	61	53.079
Erdély	187	5.764
Uj szerzemény, temesi bánság, Oláhország, Horvátország, Szerbia	1.433	32.103
Összesen	56.418	123.091

Már jeleztetett, hogy az országok alatt nem szabad egyszersmind vásárló országokat érteni. Éppen úgy mint a mai forgalmi kimutatásokban előforduló kiviteli vagy behozatali országokra nem szabad valami különös sulyt fektetni, és p. o. az egyes országokkal való forgalomnak mérlegét azokból megvonni és állitani, hogy ezzel vagy azzal az országgal az áru forgalom activ, a másikkal pedig passiv, még kevésbbé lehet ilyesmit ezekből a régi forgalmi mérlegekből következtetni. Az illető országok és területek csak az utirányt jelzik, a melyet az árúk vettek. Lehetne-e például állitani, hogy hazánknak déli részeibe évenkint 1433 ökröt és 32103 akó bort, vagy Erdélybe évenkint 5764 akó bort szállitottunk. Az aránylag nagy mennyiségű ökör és a határozottan nagy mennyiségű bor horvát területen keresztül Stiriába szállittatott. Az ökör talán Stiriában is maradt, de már a bornak jelentékeny része csak

Stirián keresztül szállittatott. A bor, a melyet a forgalmi kimutatások Erdélybe szállitottnak jeleznek, minden valószinüség szerint Arad vidékéről való bor vala, mely Erdélyen keresztül ment Oroszországba. Az Erdélybe hajtott ökröt azért nem emlitettem fel, mert azokat, mint Magyarországban nem értékesithetett és azért oda visszahajtott ökröknek kell tekinteni. A behozatalnál ugyanis jelentékeny mennyiségü ökör szerepel, mely többnyire Erdélyből, esetleg csak Erdélyen keresztül jött Magyarországba.

Átlátszóbb képet nyujt kivitelünk természetéről a következő összeállitás, melynél a törtszámok figyelmen kivül hagyattak:

A fő kiviteli czikkek csoportositása.

	forint
Állattenyésztés	1,942.505
Bor	697.521
Gabona, széna, szalma, dohány	586.836
Halászat és vadászat	146.772
Méhészet	136.777
Réz és rézárú	33.830
	3,544.241

Ezt az összeállitást nézve nemcsak hazánk mezőgazdasági minősége tünik fel, hanem még inkább előtérbe lép az a tény, hogy akkoron hazánkban az állattenyésztés, a halászat és a vadászat és mint kisebb mezőgazdasági mivelési ág, a méhészet áll előtérben. Nevezetes jelenség, hogy úgy a méhészet mint a halászat és vadászat fölöslegei meghaladják gyapjukivitelünket. A tulajdonképi földmivelést nézve, csakis bortermelésünk emelkedik ki. Gabona-kivitelünk aránylag csekély. Valószinü, hogy termelésünk se volt nagy. Bizonyitékul szolgálhat e mellett még az a tény, hogy a forgalmi kimutatás fölöslegesnek tartotta részletezését, holott a Marczali által közölt, igaz, hogy 40 évvel már későbbi kimutatásokban a gabonanemüek már részleteztetnek. Akkor azonban a gabonakivitel már sokkal jelentékenyebb is vala, bizonyitva azt, hogy a földmivelés, a szántás-vetés már abban az időben jelentékenyen emelkedett.

S ezt megállapitva ujra egy megjegyzést kell koczkáztatni. Nem azt, hogy a forgalmi kimutatásokból megismerhetjük nemcsak a kereskedelemnek, az iparnak, hanem a mezőgazdaságnak, is fejlődését. Az ily megjegyzés, nagyon is köznapias. Egészen más, kevésbbé elismert irányban halad. Napjainkban néptelen országokat látunk egyszerre feltünni és éppen nyers terményekben, különösen a gabonában is mindinkább erősbbödő versenyt kifejteni. Miért nem látjuk nálunk azt a

hirtelen hatalmas versenyt? Természetesen, mert a mult században nem is állottak rendelkezésre a mai közlekedési és szállitási, valamint munkaeszközök. De a mi társadalmi viszonyainkat sem lehet azonositani a napjainkban települt és települő államok társadalmi viszonyaival. Mindezeknek a viszonyoknak ismerete nélkül a fejlődésről nem lehet kellő képet alkotni és azt helyesen megitélni. Mily széles tér nyilik itt is a munkásságra, adatgyüjtésre és feldolgozásra.

Már a kiviteli czikkek megismertették velünk hazánknak akkori állapotát. Láttuk, hogy mezőgazdasági állam volt. Mezőgazdasági állam, pedig tulnyomóan ipari czikkeket hoz be. Azt hiszem tehát, hogy a behozatali czikkeket nem kell oly nagy részletességgel kimutatni, mint kimutattattak a kiviteli czikkek. A fő behozatali czikkek lajstroma a következő:

	Mennyiség		Érték frt
Kalmárárú	—	—	659.390 11/24
Vászon és karton[1]	drb	149.359	557.880 1/3
Posztó	„	31.747	419.122 3/4
Szövet	„	21.284	211.675 5/6
Ökör	„	11.325	178.679 1/6
Vas és vasárú	—	—	163.087 5/6
Füszer	—	—	117.303 7/12
Bőr (nyers és kikészitett) ...	—	—	102.638 3/4
Selyem és selyemárú	—	—	73.251 1/6
Fa és faárú	—	—	66.211
Összes érték			2,550.440 3/4

Nem kell a most közölt kimutatáshoz semmi magyarázatot sem füzni. Legfölebb azt a megjegyzést lehetne tenni, hogy kalmárárúk alatt azokat az árúkat kell érteni, melyeket kalmárok, más néven szatócsok tarthattak. Értik pedig alattuk a köznép által vásárolni szokott különféle gorombább árúnemeket.

Végeredménykép a külforgalmi kimutatásokból meg lehet állapitani, hogy nyersterményeket vittünk ki és iparczikkeket hoztunk be. Az összkép, melyet mai forgalmi kimutatásainkból alkothatunk hazánk állapotát illetőleg, nem igen változott. De igen sokban és lényegesen

[1] Leinwath és Catton mond az eredeti. Ezt aligha lehet gyolcsnak és vászonnak tekinteni. Sőt abban az időben, de sokkal később is aligha készitettek Ausztria-Magyarországban pamutvásznat. A pesti kereskedők testülete az 1790-ik évi országgyüléshez beadott nyomtatott panaszaikban a zsidó kereskedőket az árúk hamisitásával vádolva, mondják, hogy a gyapotárút lennel vegyitik. A gyapot e szerint akkor a lennél drágább volt. A pamutból készült vászon pedig azóta jött divatba, hogy a viszony megforditva áll.

változott egyes árnyalataiban. S ezek az árnyalatok az érdekesek. Jelzik a fejlődést és a változásokat, melyeken hazánk gazdasági viszonyai keresztülmentek.

A forgalmi adatokkal kapcsolatban kell röviden megemlékeznem a sz. kir. városokról, melyeknek szorosan véve a kereskedelem és ipar gyúpontjainak kellene lenniök. Az 1720-ik évi összeirásról közölt kimutatásban nem közöltetik a népesség, hanem csak a házak száma. Mint a kimutatásból látjuk, az összes szab. kir. városokban volt 13,296$^{3}/_{4}$ ház vagyis inkább háztelek. Ettől a számtól nem sokat különbözhetett a családok száma. Akkoron bizonyára nem ismerték azokat a bérházakul szolgáló nagy laktanyákat, melyeket p. o. fővárosunk ismer és a melyeket palotáknak csufolnak. S a városok, melyeknek a kereskedelem és ipar gyúpontjainak kellett vala lennie, talán éppen annyi vagy talán még több súlyt fektettek szántóföldeikre, rétjeikre, de különösen szőllőikre mint iparukra és kereskedésökre. Ki kell emelnünk a szőllőket, hiszen a városok szőllős területe (57183$^{1}/_{5}$ kapa) meghaladta az egész Tiszavidék szőllős területét (55.388$^{1}/_{2}$).

Különben a mai törvényhatósági városok egy részében is a népesség nagyobb része a mezőgazdaságból él. Hát ebben még nem lenne semmi különösség. Azzal sem lenne sok mondva, hogy akkoron az ipar csakis kézműves ipar vala. Nem nagy ideje, hogy ez a tényállás lényegesen változott. Mindezeknél sokkal érdekesebb tudnunk azt, hogy maguk a kereskedők tulnyomó részben ház, továbbá szántóföld, rét vagy legalább is szőllőbirtokosok valának. Láttam ezt különösen Pest városára nézve, melynek összeirásába volt alkalmam betekinteni.

Mily kezdetleges viszonyok uralkodtak éppen Pest, hazánknak ma legnagyobb városában. Akkoron vagyis 1720-ban 366 lakházával inkább egy mai közepes nagyságu falu vala, semmint város. Kereskedői, minden valószinüség szerint több súlyt fektettek szántóföldjökre, rétjökre és szőllőikre mint üzleteikre. Valóságos mai jobbmódu falusi kereskedők valának. Már századunk elején nem efféle falusi kereskedők, hanem inkább kisvárosi kereskedők valának, kik a tilalom ellenére is nagy áldomást csaptak, ha uj tagot vettek fel keblökbe. De nem ez a jellemző. Átnéztem Pest városának 1803. évi czimtárát. Csaknem minden üzletnek van külön czimere. A füszerkereskedők az állat- és növényországból, a vaskereskedők a vasszerszámok és eszközök közül kölcsönözték czimereiket. S erre oly nagy súlyt fektettek, hogy egyesek — és ezek a legtekintélyesebbek — a czimtárban neveik mellett csak az üzletök czimerét közlik, de már nem az utczát, melyben üzletöket tartják.

Bármerre tekintünk is, hazánknak gazdasági viszonyait a mult századnak első felében igenis kezdetlegeseknek látjuk.

ADATOK.

SZARVKŐ VÁRÁNAK BEVÉTELEI ÉS KIADÁSAI 1448-BÓL.

E nagyérdekü lajstrom hazánkban a ritkaságok közé tartozik, mert vár- és uradalmi-számadásaink s urbáriumaink sürübben Mátyás király korától kezdve fordulnak elő. Lajstromunk az akkor a *Kanizsaiak* birtokában lévő sopronmegyei *Szarvkő*, németül *Hornstein* várának bevételeit és kiadásait sorolja elő. Évszáma nincsen, de a kiadásoknak az az adata, hogy Vimpassing (Bintpessing) falunak 3 évre adómentességet adtak s az 1447-ben Szent György napján vette kezdetét, bizonyossá teszi, hogy e lajstrom 1448-ban készült.

*

Harrenstain.

Phenning dinst.

Zu *Brodestorf* auf der Leytta:

Zu Sant Jorgen und zu Sant Michelis tag: *xlv* ***t.****) *lxviiij* ***d.*****)
Dass von aine Muell Michaelis und Geori: *i* ***t. d.***

Zu *Bintpessing:*

Zu Sant Jorgen tag: *x* ***t.*** *v* ***s.****** *x* ***d.***
Vnd zu Michelis tag: *x* ***t.*** *v* ***s.*** *x* ***d.***
Von der Maut dass Geori und Michaelis: *ii* ***t. d.***
Von der Vischwassern dass Geori und Michaelis: *iiii* ***s.*** *x* ***d.***

Zu *Harrenstain*:

Inn dorf sind *lxxiiij halbe* lehen
Von yedem halben lehen Geori: *lij* ***d.*** *i* ***ob.*** †

*) Az osztrák pénzláb szerinti: *talentum* azaz egy *font* sulyu ezüst pénz, azaz rendesen s *itt is* 240 denár.

**) Bécsi denár.

***) Bécsi *solidus* azaz egy *nyolczad font súlyú* ezüst pénz: rendesen 30 denár.

† Bécsi *obulus* azaz fillér = fél denár.

Vnd Michaelis: *lij* ***d.*** *i* ***ob.***

facit: *xxxij* ***t.*** *iij* ***s.*** ***d.***

Daselbs von *viij ganczen* lehen:
Von yeden: Michaelis: ***iii†**** ***s.*** ***d.***
Vnd Geori: ***iii†*** ***s.*** ***d.***

facit: *vij* ***t.*** ***d.***

Zu Ostern** *i* kalb, und Michaelis *i* kalb, oder fuer yeden kalb *lx* ***d.***
facit: *iiij* ***s.*** ***d.***

Zu *Stinkchenbrun:*

Zinsphenning auf bestifften vnd vnbestifften guten: *xx* ***t.*** *iii* ***s.*** ***d.***
Daselbs fuer klaine Rechten: huenen, ayr und kches *x* ***s.*** *xvi* ***d.***
Daselbs von Erb-Ekhern *lxxii* ***d.***

Zu Stinkchenprun: von dem Wismadt vnd den holczern zu Sant Jorgen tag: *vii* ***t.*** *iiii* ***s.*** vnd Michaelis: *vii* ***t.*** *iiii* ***s.*** facit: *xv* ***t.*** ***d.***

Darumb sind die leut des Jars gefreyt, aber hinfuer sullen sy dienn.

Innemen zu *Portenlenistorf* phenning an beden seyten.

Zinsphenning zu Portenlenistorf auf bestifften vnd vnbestifften guten auf der ainen seyten: *xxiii* ***t.*** *xx* ***d.***
Auf der andern seyten phenningdinst bestifft vnd vnbestifft: *x* ***t.*** *iiii* ***s.*** ***d.***
Fuer *xx* huenen: *lxxx* ***d.***
Von den wysen und holcz des Jars: *x* ***s.*** ***d.***

Ander innemen der Phenning.

Die Vischer von *Lanndekg* von dem Vischwasser auf der Leytta zu Geori *vi* ***s.*** und zu Michaelis *vi* ***s.*** ***d.*** facit: *xii* ***s.*** ***d.***

Die von *Winpesthing* von dem vischwasser auf der Leytta: Geori und Michaelis: *v* ***s.*** ***d.***

Die von *Broderstorf* von dem Wasser auf der Leytta Geori und Michaelis *i* ***t.*** ***d.***

Daselbs zu *Brodestorf* von den Mawten Geori: *ii* ***t.*** ***d.*** vnd Michaelis *ii* ***t.*** ***d.*** facit: *iiii* ***t.*** ***d.***

Von ainen wysen, dass steet icz in Irrung: nicht.

Von ainen Muel zu *Portlenistorf,* Michaelis: *i* ***t.*** ***d.***

Von den Kolern inn Wald, Geori: *i* ***t.*** ***d.***

* E szám nem négyet hanem 3½-et jelent, mert a középkori számadásoknál a felet ugy jelzik, hogy az egyest egy vonással középen keresztülhuzzák, ami külömben itt az *összegezésből* is bizonyos.

** Ezt az *egész falu* adta, nem az egyes telkek.

Am ander Innemen der phenning.

Von der Wayd geben die Burger zu *Ebenfurt* Geori: *xiiii* ***t.*** *iiii* ***s. d.*** vnd Michaelis *xiiii* ***t.*** *iiii* ***s. d.*** facit: *xxviiii* ***t. d.***
Von dem Werd zu *Ebenfurt* bei der Muel des Jars: *xl* ***d.***
Von der Wayd vnd dem Wysmad zu Ebenfurt: *x* ***gulden*** *v* ***s. d.***
Als zu *Ebenfurt* von ettlichenn Wysmadt hew veberbliben ist, veber das hew so vnser her der Kunig in die Newnstat hat fürn lassen. Also hat der Rewter dass hew des Jars verkauft vmb: *xviii* ***t. d.***
Torkrynn zu (**Portlenistorf* bringt: *xvi* ***s.*** *xxiiii* ***d.***)
Vorst Reht des Jars
Fuer den Weinnzehenten zu *Stinkchenbrun* hat man des Jars gelt geben: *xii* ***s.*** *xv* ***d.***
Von den pesten zwaien Traidzehent hofen dass zu *Stinkchenbrun* hat man des Jars gelt geben: *iij* ***t. d.***
Von dem pesten Traydzehent hof zu *Portlenistorf* hat man des Jars gelt genemen: *viiij* ***s.*** *vi* ***d.***
Dass zu *Portlenistorf* von den pesten zwaien Weinzehent hofen des Jars: *iii* ***t.*** *v* ***s.*** *x* ***d.***

Innemen Wein:

Von dem Weinzehenten zu *Prodestorf* der Kirchperg vnd zu *Wintpessing* des Jars *xiii* halbe fuder *iii* dreiling.
Von dem Weinzehenten zu *Stinkchenbrun* ist des Jars gelt genommen.
Perkchrecht dass zu *Stinkenbrun* genant der Voderperg: *iiii*† Emer Weins
Von dem pesten hof zu *Portlenistorf* weinzehenten des Jars
Daselbs zu *Portlenistorf* Perkchrecht genant der Puchgraben Jerlich *lxxxj* Eimer. facit: *vi* halbe fuder.

Innemen Getraid:

Vom zehenten zu *Harrenstain* des Jars hat der Weniczlaw gesessent
Zu *Portlenistorf* von ainen Muel inn dorf, Mihaelis: *i* Mutt korn.
Vnd von ainen Muel niderhalb des dorfs Michaelis: *xviii* metzen korn.
Zu *Portlenistorf* von dem Zehenthof hat man des Jars gelt genomen.

* A zárjelbe tett szavak az eredetiben keresztül vannak huzva.

Akcherzinnss: *xxvii* meczen korn.
Zu *Harrenstain* den Getraid so auf *xij* Jeuch, der Balass anpawt hat, hat der Weniczlaw in die Newnstat gefurt.

Innemen habern:

Zu *Portlenistorf* zinshabern: *xxvi* meczen gehengt
Akchertzins des Jars: *vii+* meczen.

Ausgeben der Phenning vonerst henngnuss abgang vnd freyung.

Zu *Prodestorf* geet ab von oeden* wegen: *ii* ***t.*** *v* ***s.*** ***d.***
Zu *Bintpessing* zu vnser frawen hat der Rewter den leuten freyung geben in ganzen phenningdinst auf drew Jar, die sich *zu sant Jorgen tag des xiiii*[e] *vnd xlvii Jars* angefengt haben, und bringt *xxi* ***t.*** *lxxx* ***d.***
Zu *Harrenstain* hat der Rewter den leuten freyung gegeben in ganczem phenningdinst die bemelten drew gancze Jar, vnd bringt ierlich: *xxxviiii* ***t.*** *vii* ***s.*** ***d.***
Zu *Stinckchenbrun* geet ab auch die bemelten drew Jar von oeden vnd freyung wegen, an zinnsphenning, huenen, kes, lenns-zehent vnd ayr: *xxi* ***t.*** *vii* ***s.*** *xxviii* ***d.***
Zu *Portlenistorf* geet ab von Zinsphenning so der Rewter gefreyt hat auf drew Jar als vorberuert ist: *xxxiii* ***t.*** *vii* ***s.*** *x* ***d.***
Aber im hinfuer werden zway halbe lehen so dan bestift sind, dienn ganczen zinns.

Am ander ausgeben der phenning:

Von erst hat der Rewter ausgeben auf Madr vnd hew sessen: *xxv* ***t.*** *iiii* ***s.*** ***d.***
Den Sintern so den Getraid, so dann der Walasch angesehet hat: *iii* ***t.*** *vi* ***s.*** ***d.***
xviiii halbe fuder vnd *iii* dreiling vmb: *xii* ***t.*** ***d.***

* Azaz a pusztán maradt, elhagyott telkek után.

Von dem Weinzehenten zu sessen vmb speis: *iii* ***t. d.***

Als Er nach des Maresch geschefft gen Fridberg von der Zehents wegen geritten is hat verzert: *x* ***s. d.***

Als Er von des gelts wegen her Hanns Neidekg vnserm hern dem Kunig an seiner Raittung ist schuldig worden von der Newnstat gen Wienn geritten ist hat er verzert: *iii* ***s.*** *i* ***d.***

Auf *Kunig Lasslawen* zerung zu Newnstat dem Kaczenaygen auf sein quittung: *xxxii* ***t. d.***

Dem Tawbenhan wochen gelt auf sein quittung: *viiii* ***t. d.***

Dem Veberreiter des Walds seinn Sold: *viiii* ***t. d.***

Eredetije — 3 negyedrét ív papiron — a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszteriumi levéltár „Niederösterreichische Herrschaften“ czimü gyüjteményében — a „Fasc. 17442/1 Hornstein“ csomagban az 1676. évi október 12-én beadott többi urbáriumok (fol. 1144—1149.) között.

Közli: Tagányi Károly.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY GAZDASÁGI RENDELETEI.

I.

Georgius Rákóczy etc Gratiam nostram etc.

Tudván azt, hogy mivel ennyi sok gondaink között is nem kisebb, sem utolsóbb gondviselés kivántatik konyhánk tartására is és miképpen hogy egyéb szükségekre minden hazánkban levő gondviselőink által provideáltatunk ugy ebből is, hogy minden helyeken levő gondviselőink gondot viseljenek, kegyelmesen parancsoljuk, kik közül hogy hüséged is válogasson, érthessen és bizonyosan tudhassa, mindenféle élést, mennyit, mikor és hová kellessék administrálni, arról ezen kegyelmes parancsolatunkban includálván bizonyos limitatiót küldöttünk, melyben hogy hüséged fogyatkozást ne tegyen, hanem a limitatió szerént a mikorra mennyi rendeltetett, annyit és a szerint administráljon Fehérvárra udvarunknak kegyelmesen hagyjuk, parancsoljuk is serio. Azon legyen pedig hüséged hogy tiszti alatt való majorság tartásbul [1] ki is teljesedjenek, de ha valami kevés része a majorságbul ki nem teljesednek, kiváltképpen tyuk és lud, rendeljük hüséged inspectiója alá az ott környül való vidéket és jószágokat, mely helyeken, — a minthogy ennekelőtte is szokás volt, ugy ennekutána is a tyukot pro denar 5, a ludat peniglen pro denar 8. vétessen hüséged, melyről patens mandatumot küldöttem hüséged kezéhez, de meglássa igen szorgalmasan hüséged, hogy a vidékre és jószágokra az élésvitelre kibocsátandó emberi, semmi módnélkül való dolgokat ne cselekedjenek; azokat penig idejénkorán szerezze be és ugy viseljen reájok gondot, tempore administrationis készen legyenek, sőt felit mindenkor hizlalva küldje be. A vágó barmokat is penig hüséged jó idején helyben szerezze és ugy tartassa mind télben és nyárban, hogy nem csak barom számot, hanem feles font számot administrálhasson hüséged, és eltávoztassa szorgalmatosan, hogy hitvány ösztövérek ne legyenek. Igy a barmoknak administratiója.

[1]) Lásd Rákóczy György konyhai rendtartásának egy részét „Történelmi Tár“ 1882. évfolyam 395—396. ll.

A meddő teheneket penig ugy fejesse meg hüséged, hogy mindenkoron az administrálásban a meddő tehén számának fele borjus legyen; de minthogy mind bornyu, mind anyja meg ne hitvánkozzék, azokat ne fejesse, hanem szabadon hagyja. Mivel penig magával is találkozunk néha, hogy oda Kővárra megyünk és ott mulatunk, in tali casu azért, mikor oda megyünk, azon limitált élésen kivül parancsoljuk, hogy konyhánk szükségirül a harmadnapig, elmulván pedig, azután ezen élésből is erogalhat a szerént, a mint konyhánk limitálása van, és ha onnét elmegyünk, praefectusunkat mindjárást tudósitsa, mi költ el ott létünkben, hogy igy tudhasson mássunnat providealni helyette. — Secus non facturus. Datum in civitate nostra Beszterczeiensi die 12 novembris anno 1633. G. Rákoczy.

Kivül czim: Egregio Jonae Vajda, bonorum arcis nostrae Kővári-ensis provisori et fideli nobis dilecto.

Másolatban a Teleki levéltárban Marosvásárhelyt 1513. sz. Ujrendezés.

II.

Georgius Rákoczy, Dei gratia Princeps Transilvaniae etc. Fidelibus nostris et Salutem etc. gratiam nostram.

Konyhánk szükségére deési halászinknak kelletvén a Maros vizén halászniok, ugy adatik értésünkre, igen nagy fogyatkozással és hátramaradással vannak a halászatban a miatt, hogy a Maros mellett lakó magyar s oláh parasztság nem annyira földes urok számára, mint magoknak, hálókkal, horgokkal s egyébképpen is halászván, a halakat vesztegetik, elhordják, s pénzen s egyeben is eladják. Annakokáért hüségteknek hagyjuk és parancsoljuk serio ez kgls parancsolatunkat vévén a Maros vizét attól fogva a mint az Aranyos beleszakad alá Fejérvárig tiltsa meg tizenkét forint birság alatt, hogy semmiféle halászok magok számára se hálóval se horoggal se egyébképpen ne halászszanak. A kit penig efféléket, kiváltképpen magyar-csesztvei halászokat (két közhálóval való halászaton kivül) rajtakaphatnak: hajójokat, hálójokat elvevén tőlük, tizenkét forint birsággal is megbüntesse hüségtek, s egyéb arra hagyott szolgáink s gondviselőink is.

Presentibus perlectis, exhibitis, restitutis. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die Octava Mensis Mai. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo Primo.

G. Rákoczy mp. (p. h.)

Joannes Szalárdi Vice Secretar.

Eredetije a Teleki levéltárban Marosvásárhelyt 1518. Ujrendezés.

III.

Georgius Rákoczy etc Egregie Fidelis etc. Salutem et gratiam etc.

25 Praesentis Gyaluból nekünk irt hüséged levelét vévén, irását megértettük. Veres István az ottvaló nemesség dolgát mint igazitotta el, hüséged in rei veritate irja meg.

Szegény Komáromi Mártonnak, Isten irgalmazzon, minden örökségét hivséged foglalja a várhoz.

A gazdasszonynak küldött extractusodat csak csudálkozva olvassuk, hogy mindenféle juh annyira elfogyott, mert azt irod, a morvai juh fejős nro 90, holott az előtt 500 volt; meddőt semmit sem irsz; lapos farkut 31. Feketét erdélyit 255. Fehért erdélyit 275 s igy a többi is annyira leszállott, hogy 1409, holott azelőtt in universum ötezer volt.

Mind megfogasd a pásztorokat, mert Isten bizonyságunk, magadat veretünk vasba. Ki hínné ezt a nagy hatalmas lopást, hogy mind a dög vonta volna el. Secus non facturus. Datum in possessione Frata die 26. Maj. 1648.

G. Rákóczy mp.

Külczim: Egregio Stephano Fábian, bonorum arcis nostra Gyaluiens Provisori etc fideli nobis dilecto.

Későbbi irással kivül rájegyezve: A döggel megholt juhokról.

Eredetije a Teleki levéltárban Marosvásárhelyt 1527. Ujrendezés.

Közli: Koncz József.

A BORBÁNDI SZÁNTÓFÖLDEK KIIGAZITÁSA ÉS FELOSZTÁSA.

Mi ez ide alább megirt nemes személyek Adjuk tudtára az kiknek illik ez irásunknak általa: Hogy midőn mi az mi kegyelmes urunk az erdélyi méltóságos fejedelem Apaffy Mihály urnak ő Nagyságának kegyelmes parancsolatjából kimentünk volna Fejérvármegyében Borbánd nevü faluban a végre: Hogy az minémü contraversiájok az fejérvári nemes uraiméknak (kik tudniillik Borbándon portionatusoknak tartatnak) ugyan itt Borbándon Fiscus földén megtelepedett lugasi atyafiakkal határokon lévő szántóföldek felett mindezideig lett volna, azokat oly helyes, és rendes igazitásban vennők, hogy tovább is egymás között ne veszekednének, s ő nagyságát is minduntalan ne busitanák, az egymás között való veszekedésnek alkalmatosságát lecsendesitenők, alázatoson instálván kegyelmes urunknak ő nagyságának ezen dologról magok az fejérvári nemes possessorok. Mi azért az mi kegyelmes urunk parancsolatjának engedelmesek lévén, in Anno praesenti 1672. die 13. Juny kimentünk az fenn megirt Borbánd nevü faluban az holott confluálván egy ott lakos Olasz Lajos nevü lugasi nemes ember házánál ott mind az két fél, ugymint az fejérvári nemes possessorok, és az lugasiak előnkben jövén. Elsőbben is fejérvári nemes uraimék egyező akaratból kivánságokat in scriptis előnkben adták, melynek ténora ez:

Borbándon biró fejérvári nemes possessoroknak kivánságok.

Mivel Istennek ő felségének itiletiből *az öreg emberek, kik ennek az határnak rendit, és alkalmatosságát tudták, annyira elfogytanak a régi portionatus possessorok is, hogy az szántóföldeknek jól meg nem tudása miá* (lévén majd inkább mind uj emberek az mostani possessorok) *minden esztendőben nagy confusio vagyon mind szántásnak, s mind penig dézmálásnak idején,* annyira, hogy csaknem fegyvervonásra némelyek az uraimék közül kelnek fel minden esztendőben. Az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának is emiatt gyakorta való busittatása lévén, melyet akarván megorvosolni, az mi kegyelmes urunkat ő nagyságát ugy találtuk meg felőle, hogy ő nagysága küldene ki bizonyos commissáriusokat, az kik ez dolgot megorvosolnák. Ő nagysága kivánságunknak annuálván, kegyelmeteket exmittálta ennek az dolognak complanálására; azért az mi kivánságunk csak ez:

1. A régi földekről *kijárt regestumot kegyelmetek kezében vévén, mindenik lábban, az nemes* embereknek mennyi szántóföldjek vagyon, *azokat egymásmellé sorjában ejtse kegyelmetek, secernáltassanak az Fiscus földeitől bizonyos métával szép seriesben.*

2. Az mely földek penig *külön szakaszokban*, s darabokban vadnak, azok maradjanak in vigore, azokhoz nincsen semmi szó.

3. Valamely nemes embernek abban a regestrumban nincs a neve fel irva, azonban comprobálja, hogy *abban a lábban szántóföldje vagyon, az is kiadassék néki*, kiváltképpen ha az Fiscusé is kitelik, ha pedig nem comprobálhatná is, mivel hogy a Fiscus regestrumában is nincsen, extra controversiam az is nemes embereké, *mert az nemes emberek földei nem csak tizenkét lépésből állók voltak, hanem kinek két hold, s kinek három is volt közöttök egyszéltében, s több is mindenik fordulóban.*

4. Az *Bilak* is nyil szerént osztassék fel, az kit *szabad Bilaknak* hivnak, mert a tereh is egyenlő, annak előtte is ez a rend observáltatott.

Mely ő kegyelmek postulátumokat megolvasván, és diligenter megruminálván, minekelőtte az borbándi határra kimennénk, és a szántóföldek felosztásához kezdenénk, azon ő kegyelmek postulátumira deliberáltunk ez szerént:

Deliberatum.

Valamelly borbándi possessoroknak szabad dominiumjok volt eddig s vagyon szántóföldekben, azok de praesenti is azoknak kezeknél hagyatnak. Az mi penig az *Káptalanban költ regestrumban feljegyzett Fiscus földeit illeti,* azok is az Fiscus kezénél maradnak ily declarátióval: hogy valamely possessoroknak azon fiscále regestrumban fel vagyon nevek irva, és vicinusi az fiscális földeknek, *azoknak kinek-kinek mindenütt adassék egy-egy hold föld;* ha kik penig azon lábföldekben bizonyos számu hold földeket birtak s birnak, comperta rei veritate valahány lészen, kezeknél hagyatik. Ha kik penig olyanok találtatnak possessor uraimék közül, hogy a felyül megirt regestumban sem nevek felirva nincsen, sem vicinitáságok, azoknak semmiből semmi nem itíltethetett, hanem az mely földek elmaradnak az felyül leirt alkalmatosságtól, hagyatnak az Fiscus kezénél illyen conditioval: Hogy az melly possessorok vagy eddig földeket ki nem kereshették, sem az regestum szerént földet nem vehettek, jövendőben igazságokat producálván (hogy volt nékiek is) az Káptalanok, és fejérvári udvarbiró előtt pro summa justitia excindáltassa az olyanoknak az Fiscus.

Az mely földek penig külön szakaszban vadnak, és eddig is controversia nélkül pacifice birattattak, az olyanokat ezután is ugy birják az possessorok.

Az mely földek assignáltatnak mindazoknak, kik comprobálják hány hold földeket birnak az lábokban, mind penig az mely vicinusoknak adatnak hold számra, azok excindáltassanak *egy sorjában. A Fiscus számára jutandó földek is hasonlóképen külön egysorjában excindáltassanak.*

Az Bilakon lévő *kaszálókról* az nemes országtól exmittáltatott commissarius urak deliberatumát el nem bonthatni az ország exmissiója ellen.

Item diebus subseqventibus 14. 15. 16. Junii az borbándi határon lévő szántóföldeknek eligazitására ki menvén; elsőben is minden lábokban *az Fiscus dézma-adó földeit (nem nyulván az majorság-földekhez)* az Borbándon meg telepedett lugasiak számára excindalván (mivel az Fiscus dézmaadással nékik conferálta) *az fejérvári nemes possessoroknak is földeit minden lábokban egyszéltében, és egysorjában ki mérvén,* mind az káptalanból költ regestumnak ténora szerint, mint regestum kivül is, az melly nemes possessorok vagy literis, vagy humanis testimoniis sufficienter comprobálták földeknek régtől fogván való békességes, és nemesi szabadsággal való birását, azoknak is földeket kimértük, és az mely lábokban e superabundanti földek maradtanak, azokat is, a deliberatió szerént Fiscus kezénél hadtuk, melyek ilyen renddel következnek:

Az Brassai képnél el kezdvén az Morgómező felől, az Fiscus árpafölde mellett, mely az Ompojra mégyen, az Borbándra menő ország utján belől, egész az füves utig, Dán Monora nevü föld lábjáig, ezt az darab földet mind az Fiscusnak hadtuk, és mind az Borbándra menő ut, s mind az füves ut mellett *kővel meghatároztuk.*

Az nemes possessoroknak penig az mely hét hold földjei itt voltanak, ugymint: Olasz Ferencznek: egy hold, Kornis Györgynek: két hold, Dobó Istvánnak: Száva Mihály földe-féle két hold, Kibédi Pál Deáknak: egy hold, Szabó Mátyásnénak: egy hold, Ezeknek excindáltunk az Hajdu Mihály, (ki most Inczédi Mihályné asszonyomé) és Somboriak, vagy Eperjesi darab földein belől az Maros felől való Fiscus földeiből ismét *hét hold földeket 12 lépésnyi kötéllel mérvén ki, melyet egy kis hantból csinált dombocskával meghatároztunk.* Azon belől mind az tövisig Fiscus részére dézmaadásra az Borbándon lakó lugasiaknak megmaradott.

A Dán Monora nevü lábban az malomra menő ország utjáig, mely az Kis-Csigás alatt vagyon, mely földek az fejérvári malomra mennek, ezeket 12 lépés kötéllel felmérvén, jutottanak az nemes possessoroknak, ugymint: 1. Maxai Ferencznek 2. 2. Lipcsei György uramnak 4. 3. Kornis Györgynek 2. 4. Dobó Istvánnak 2. 5. Borbély Gergelynek 2. 6. Pál Deáknak 2. 7. Bagosi Györgynek 1 (ehhez most fejérvári praedialista Kapusi István uram praetendál). 8. Folthi Andrásnak 2. 9. Hedri uramnak 2 (Szőllősi János földe-féle). 10. Szöcs Miklósnak 1. 11. Popa Thomának 1. (Ez Bun Bálint jussán birja.)

Ezeknek végében, avagy széliben vagyon az Somboriaknak egy darab földek az Csigás-ut alatt való utfélen.

Ezen belől az falu felől, a más lábban a két ut között a kertek aljáig vagyon 14 hold föld az 12 lépés kötéllel; ez egészen az Fiscus részére jutott, és az lugasiaknak dézmaadásra adatott.

Ezen tulmenvén az Kis-Csigásban, az Csigás-oldalon való forrásnál, Sárd felől

kezdvén a mérést viszszafelé az malomra menő utra, az 12 lépés kötéllel; elsőbben az nemes possessoroknak méretett ki hat hold föld; ugymint éppen az forrás mellett Borbély Gergelynek 2. Olasz Ferencznek 1. Maxai Ferencznek 1. Szőcs Miklósnak 1. Inczédiné Aszszonyomnak 1.

Ugyanitt mindjárt az nemesek földe széliben Hedri Benedek uramnak vagyon három hold dézma-adó.

A többi, mind az utig, maradott a Fiscus kezénél méretlen (két hold földön kivül, mely az lugasiaknak marad dézmaadásra). Ebből az darab földből az Fiscus dispensálhat, ha ennekutánna is oly praetendens találkoznék.

Ezentul elébbmenvén az Kis-Porondosra, az Ecclésia földén belől, Kisfalud felé, az Fiscusnak lugasiak számára dézmaadásra méretett 12 hold föld az 12 lépés kötéllel, mely kövekkel és hantokkal meghatároztatott. E mellett ismét ugyan Kisfalud felé az ösvényen belöl az nemes possessoroknak jutott hat hold föld, ugymint: Inczédiné aszszonyomnak egy hold, Kornis Gergelynek 1. Bagosi Györgynek 1. Pál Deáknak 1. Maxainak 1. Szőcs Miklósnak 1. Az oláh papnak 1. Ezt az oláh pap földét más kimenetelünkbe mértük ki, mikor az Inczédiné aszszonyom földe igazitására mentünk volt ki.

Item. Az rétre menő uton belöl az falu felöl Kövér Gábor réte szomszédságában, a Borbély Gergely földe mellett vagyon egy csegely az patakig, a mely Fiscusé melyeknek vége az ut mellett egy dombocskával határoztatott meg.

Az Hoszszuban a sárdi utnál Borbánd felöl kezdvén el a mérést, az nemes possessoroknak jutott az Borbély Gergely darab földén kívül 22 hold föld, ugymint: 1. Lipcsei uramnak 2. 2. Inczédi aszszonyomnak 3. 3. Folthi Andrásnak 3. 4. Bagosi Györgynek 1. 5. Olasz Ferencznek 2. 6. Kibédi Pál Deáknak 1. 7. Hedri uramnak 3. 8. Dobó Istvánnak 1. 9. Kornis Györgynek 1. 10. Borbély Gergelynek 3. Az ország utja mellett is egy darab csegely ugyan övé. 11. Szőcs Miklósnak 1. 12. Az oláh papnak: Tománnak 1.

Ezen tul Sárd felöl az Fiscusnak jutott az lugasiak részére mind az Sorbánné dézmaadó csegely földéig kit most Hedri Benedek uram bir. Az *nemeseknek jutott föld az Fiscus földétöl egy dombbal választatik, és határoztatik meg.*

Az Hoszszuból vissza térvén az Nagy-Porondosra, és ott az Ecclésia földénél Sárd felöl *kezdvén az mérést 9 lépésnyi kötéllel, jutott az Fiscus részéröl a lugasiaknak 6 hold.* Azontul a nemes possessoroknak is azon kötéllel 10 hold, ugymint: 1. Lipcsei György uramnak 1. 2. Inczédiné aszszonyomnak 3. 3. Maxai Ferencznek 2. 4. Dobó Istvánnak 2. 5. Borbély Gergelynek 2.

Innen az Borjusba menvén, és Sárd felöl kezdvén az kertek véginél, egy darab Fiscus-földe *egy szakaszban* elmaradván, amellett ismét Fiscusnak az lugasiak részére az 9 lépésnyi kötéllel 8 hold. Ezentul ismét az nemességnek ezen lábban jutott 9 hold, ezen kötéllel, ugymint: 1. Lipcsei uramnak 2. 2. Dobó Istvánnak 2. 3. Olasz Ferencznek 1. 4. Szabó Mátyásnénak 1. 5. Borbély Gergelynek 1. 6. Csulainak 1. 7. Folthi Andrásnak 1.

Innen az kenderföldekre menvén az falutól fogva Fejérvár felé az ország utján elömenvén, az uton belöl, az Maros felöl vagyon egy jó darab föld, mely az Fiscus részéröl az lugasiaknak maradott, és dombocskával meghatároztatott. Szomszédja Kibédi Pál Deák földe, melyet Alvinczi Pál jussán bir. Azon tul Dobó István földe két hold, melynek is szomszédja Udvarhellyi János földe-féle, kit most Lipcsei uram bir. *Mely rövid kenderföldeknek az felsö vége megyen* az régi vizmosásos árokra, az Borbély Gergely földére *lábbal,* és azon vizmosásnak az falu felöl való végin egy dombocska hányatott.

Az Padon fenn az sárdi határ dombnálkezdvén, melyet Borsóhelynek hivnak, az határdombnál Folthi Andrásnak vagyon egy darab földe, melyet dombocskával határoztunk meg. Azon innét az Fiscusnak az borbándi lugasiak részére jutott *kilencz hold föld az 12 lépésnyi kötéllel*, mely is dombbal határoztatott meg. Azon innét ismét Borbánd felé jutott az nemes possessoroknak azon mértékkel hat hold föld; ugymint: Hedri Benedek uramnak 1. Lipcsei uramnak 1. Szabó Mátyásnénak 1. Pál Deáknak 1. Csulai Györgynek 1. Inczédiné aszszonyomnak 1. Folthi Andrásnak egy darab.

Azon innét ismét az puszta Kápolna árkán innét *egy darabocska, mint egy holdnyi, egy kis szegelet*, a végiben Borbánd pataka felöl csere vagyon.

Azon innét ismét egy darab föld a tövis bokrokig, a füves ut mentében vagyon 42 lépésnyi darab föld, mely Hedri uramé, és Kornis Györgyé, Borbánd felöl való tövis mellett dombocskával határoztatott meg.

Azon az dombocskán alól Borbánd felé, a Feketevizre menő lábokban jutott az nemes possessoroknak 15 hold föld, *tizenegy lépéses kötéllel mérvén*, ugymint: Pál Deáknak 1. Olasz Ferencznek 1. Bagosi Györgynek 1. Lipcsei uramnak 3. Inczédiné aszszonyomnak 2. Csulai Györgynek 1. Borbély Gergelynek 2. Dobó Istvánnak 1. Kornis Györgynek 1. Folthi Andrásnak 1. Szőcs Miklósnak 1.

Ezen tul ismét az Fiscusnak az lugasiak részére azon kötéllel méretett huszonhat hold föld, mely dombocskával határoztatott meg.

Item, ezzel általellenben az hegy felöl, az két ut között 12 lépésnyi kötéllel jutott az Fiscusnak a lugasiak részére hat hold, melynek Sárd felöl Kornis György földe Borbánd felöl Szőcs Miklós egy hold földe vagyon szomszédságában.

Ugyanitt az füves uton felyül az ó-utig hoszszában felmenő földeknek nagyobb részét Borbély Gergely birja, jóllehet ötön vadnak praetendens nemes emberek hozzá, kivánván, hogy köztök aequalis divisióra bocsássa. Ezt magok közt igazitsák ő kegyelmek.

Azon felyül mind a Fiscusnak marad a lugasiak számára.

Ismét elébb jövén Borbánd felé az puszta malmon felyül való felső padra, az Királypataka mellett Sárd felöl vagyon egy csegely föld Dobó István uramé, melyet egy kő határoz meg.

Azon innét az Fiscusnak az lugasiak részére méretett ki 12 lépés kötéllel huszonöt hold, mely dombocskával vagyon meg határozva.

Azon innen ismét az temetőkertig hét hold föld méretett az nemes possessoroknak, ugymint: Inczédiné aszszonyomnak 4. Maxai Ferencznek 3.

Az Kincses-lábot Sárd felöl el kezdvén az Inczédiné aszszonyom földétöl egészen az hegy aljáig, azon kötéllel mértük fel az nemes possessoroknak in Summa 37 holdot ez szerint: Lipcsei uramnak 8. Folthi Andrásnak 1. Kornis Györgynek 4. Szőcs Miklósnak 1. Szabó Mátyásnénak 2. Pál Deáknak 2. Olasz Ferencznek 2. Csulai Györgynek 2. Hedri uramnak 3. Borbély Gergelynek 4. Az oláh papnak 1. Sorbánné földe féle Dobó Istvánnak 4. Maxainak 1. Bagosinak 2.

Ugyan az Kincsesbe jutott az oláh papnak az Inczédiné aszszonyom földén felyül az Bilak felöl az 12 lépés kötéllel egy hold.

Innen mentünk az feljáróban, mely vagyon az Szent-Imrére menő uton felyül, éppen *az dölő-földekig* és Borbánd felöl *az falu számára egy darab közönséges földet el hagyván*, kit meghatároztunk, attól fogva mértünk ki az Fiscus részére az lugasiaknak 12 lépés kötéllel 22 hold földet, mely dombocskával határoztatott meg.

Azon tul ismét az nemes possessoroknak az dölő-földekig excindáltatott 34 hold föld azon kötéllel ugymint: Hedri uramnak 5. Lipcsei uramnak 4. Inczédiné

aszszonyomnak 2. Csulai Györgynek 2. Borbély Gergelynek 3. Szőcs Miklósnak 4. Szabó Mátyásnénak 2. Dobó Istvánnak 1. Kornis Györgynek 1. Maxai Ferencznek 1. Fölthi Andrásnak 3. Bagosinak 2. Olasz Ferencznek 1. Pál Deáknak 1.

Az dőlő-földeknél penig két egymásmellett való föld dombokkal határoztatott meg.

Ezen domboktól elkezdvén az dőlő mellett az szőllőhegy alja felé más egy föld dombocskáig, az nemességnek jutott hat hold, azon kötéllel mérvén, ugymint; Olasz Ferencznek 1. Borbély Gergelynek 1. Kornisnak 1, Maxainak 2. Pál Deáknak 1.

Ezen az dombocskán felyül egészen az cseréig az Fiscusnak marad az lugasiak számára.

Ugyan ezen szőllő alatt való lábnak az végében, Szent-Imre felől, az Szent-Imrére menő uttól elkezdvén az mérést az hegyre fel, az nemességnek jutott azon kötéllel négy hold föld, ugymint: Maxainak 1. Borbély Gergelynek 1. Pál Deáknak 1. Dobó Istvánnak Cipriánné részéről 1. az holott dombocskával meghatároztatott.

Ezen felyül az Rődi Miklós szőlleje-félének alsó lábjáig (melyet most Borbély bir) mind Fiscusnak hagyatott az lugasiak számára.

NB. Ezen felyül *egy vápában* vagyon Borbély Gergelynek egy darab földe, melyen azelőtt Rődi Miklósnak szőlleje volt, *az szőllőkre menő ut tartja az alsó határát, az két szélit tartja az két él, Borbánd felől való élen egy gödör.*

Harmadik láb az oldalon az szent-imrei ut mellett, Szent-Imrére menvén bal kéz felől, *mely hosszu nyilaknak neveztetik.*

Az ut mellett Dobó Istvánnak Cipriánné földe-féle négy hold föld az 12 lépéses kötéllel, Lipcsei uramnak 2. Borbély Gergelynek 1.

Azon felyül az szőllőkig mind az Fiscusnak maradott az lugasiak számára.

Ezen harmadik láb földeknek az végében Szent-Imre felől az ország utja mellett kettős határdombot csinálván, az oldalban is az Csere felől egyet; azon tul az szent-imrei határig egészen mind Fiscus számára marad az uton felyül.

Innen az Várhegyre alá térvén az Ruharét dőlőjében az ország utján alól, az rétre menő utnál kezdvén viszsza Szent-Imre felé az mérést azon kötéllel jutott a Fiscusnak az lugosiak részére 11 hold föld, az mely meghatároztatott földdombbal. Azon tul az nemes possessoroknak jutott azon kötéllel 25 hold, ugymint: Hedri uramnak 3. Lipcsei uramnak 4. Inczédiné aszszonyomnak 3. Dobó Istvánnak 3. Kornis Györgynek 1. Bagosinak 1. Olasz Ferencznek 1. Pál Deáknak 1. Szabó Mátyásnénak 1. Popa Thomának 3. Borbély Gergelynek 1. Szőcs Miklósnak 1. Maxainak 2. Mely földeket szakaszt meg az Folthi András lábjában való füves-utacska.

Innen alábbmenvén az réteken Szent-Imre felé keresztül menő utra, az uton belől, az Maros felől való tisztás, és tövises hely, az Szent-Imre felől való Marosparttól fogva in toto az Fiscusé, az lugasiaknak marad. Az uton felyül nemes possessoroknak vagyon, ugymint: Kornis Györgynek, mellette Csulai Györgynek, azon innét Fejérvár felől Borbély Gergelyé egy nagy sürü tövisig az holott földdombot hánytak.

Azon tul egy darab Fiscusé az Hedri uram földéig, mely az Ruharét nevü földek dőlőjénél vagyon. Ezen Fiscus földeit az Borbély Gergely földétől fogva az Hedri uram földéig megmérvén az 12 lépés kötéllel, méretett tiz holdra.

Itt interveniált az mi kegyelmes urunk ő nagysága parancsolatja, melyben ő nagysága kegyelmesen parancsolja nekünk ezen dolognak eligazitására delegáltatott személyeknek, hogy ő kegyelme Hedri uram, az mely káptalanból költ Barkai Ambrus emptionálisát producálja Szakmári Pál házához tartozó 17 hold földekről, azon tizenhét hold földeket, ha maradnak oly földek Fiscus számára, az deliberátum szerint azokból excindálnók. Mi azért diligens considerátióban vévén az dolgot, sokat

gondolkottunk felőle mint excindálhassuk ő kegyelmének, holott még eddig azon fundusnak dominiumjába nem volt. De Hedri uram ő kegyelme arra compromittálván magát mi előttünk, hogy ha azon Szakmári Pál házahelyét felkeresi, s obtineálhatja az utánna való szántóföldekkel együtt azokkal lészen contentus fejérvári udvarbiró uram ő kegyelme az fenn megirt tiz hold földeket kezéhez bocsátotta ő kegyelmének, lévén ő kegyelmének is specialis commissioja erről az mi kegyelmes urunktól ő nagyságától. *Az mely tiz hold földek igen tövisesek, több lévén az tövis benne, mint sem tisztás nem is hoszszak.*

Ezen az uton elébbmenvén az Hedri uram földétől fogva egész az Folthi András két hold földéig, mely az tó mellett vagyon, felmérvén azon kötéllel, lett 19 hold, mely mind kétfelől dombokkal vagyon meghatározva. Ezeknek végei felmennek egy része az Lipcsei uram földéig, egy része penig az Ruharét nevü földekig. Ezek mind az Fiscusnak jutottanak az lugasiak részére, de igen tövisesek.

Innen feljövén az Nagy-Ruharétre, melyet az belső részről kezdvén felmérni 12 lépés kötéllel, jutott az Fiscus számára 12 hold föld, mely dombbal vagyon meghatározva. Azon innen mind az Fejérvár felé menő ország utjáig jutott az nemes possessoroknak azon kötéllel 18 hold, ugymint: Kornis Györgynek 2. Maxainak 2. Lipcsei uramnak 3. Borbély Gergelynek 2. Szöcs Miklósnak 2. Dobó Istvánnak 2. Inczédiné aszszonyomnak 3. Folthi Andrásnak 2.

Innen az Kis-Ruharét dőlőjére, és az Kis-Borzásra menvén, és azon dőllőnek az füves ösvényénél kezdvén el az mérést, jutott azon kötéllel az nemes possessoroknak 10 hold föld, ugymint: Dobó Istvánnak 1. Kornis Györgynek 1. Lipcsei uramnak 2. Inczédiné aszszonyomnak 2. Borbély Gergelynek 2. Szöcs Miklósnak 1. Pál Deáknak 1. Ez is földdombocskával határoztatott meg. Ezen tul jutott az Fiscus részére is 10 hold, az holott is határdombocska hányatott.

Innen bémenvén az Kis-Borzás széliben való határdombnál az irtovány földekre, melyek az mint az bizonyságok importálják eleitől fogva a nemes possessoroktól birattak, mely darabban vagyon 16 hold föld, kiket ezek az possessorok birnak, ugymint: Kornis György, Szöcs Miklós, Borbély Gergely, Dobó István, Lipcsei uram, mintegy 4 holdnyit. Hedri uram is bir ugyanitt egy darabot; e mellett ugyan Lipcsei uramé egy darab, Fejérvár felől *az bokor széli tartja az határát.*

Az Nagy-Ruha-rét széliben az tó felől *egy csegely mintegy 4 holdnyi,* Borbánd felől az füves ut, Szent-Imre felől penig az tövisbokrok tartják az határát; ezt is Lipcsei uram birja Udvarhelyi János jussán. Az tó között az uton felyül Borbánd felől vagyon egy holdnyi kerekded földe az oláh papnak is Thoma Popának,

Innen elébbmenvén, és az Lipcsei uram földe mellett való bokornál elkezdvén Borbánd felől az rétekre lemenő utig, ugyan az Maros felől méretett Fiscus számára 18 hold föld azon kötéllel, mely földek Fejérvár felől az réteken Szent-Imrére menő utra mennek, és azon utnál dombbal határoztatott meg.

Innen ki menvén az füves uton az ország utjára, az uton belül Borbánd felől kezdvén, jutott az nemes possessoroknak 10 lépés kötéllel mérvén 19 hold, ugymint: Lipcsei uramnak 2. Kornisnak 2. Dobónak 2. Maxainak 2. Csulainak 2. Szöcs Miklósnak 2. Borbély Gergelynek 2. Pál Deáknak 2. Inczédiné aszszonyomnak 1. Szabó Mátyásnénak 1. Az oláh papnak 1.

Ezen tul az Fiscusnak jutott az lugasiak részére azon kötéllel 24 hold, mely is az nemes possessorok földeitől külön meg vagyon dombbal határozva.

Itt holmi akadályok interveniálván az határigazitásban, vagy földek mérésében, tovább nem mehettünk, hanem az hátramaradott részét ezen dolognak másszori alkalmatossággal való igazitásra hattuk.

Anno eodem die, 23. Julii ismét ki menvén az borbándi határra, az hátramaradott földeknek eligazitására ezek az személyek, ugymint: Baló László uram képében: Sárdon lakó Tolnai Dániel, főbiró, és viceispán uramék subscriptusi. ugymint: Réti Mihály és Lugasi Pap István szolgabiró, Fejérvárott lakók, Beszerményi István, és Gyarmathy István fejérvári requisitorok; Item fejérvári udvarbiró Vas Mihály uram és az hátramaradott földeket ez ide alább megirt mód szerént igazitottuk el és osztottuk fel.

Elsőbben is az Kis-Kincsesnél, mely Nagy-Porondosnak is hivatik, el kezdvén azon földeknak az Fejérvár felől való lábján, az holott egy füves ut megyen bé a Maros felé az rétekre, az földeknek belső részéről kezdvén kifelé az mérést az 12 lépés kötéllel, jutott elsőbben is az Fiscus számára, mely az lugasiaknak marad 24 hold, mely mind kétfelől dombocskával határoztatott meg. Azon innen ismét az ország uťja felé kimérvén, jutott az nemes possessoroknak azon kötéllel 19 hold, ugymint nevezet szerint: Borbély Gergelynek: Makai Ferencz földe-féle egy hold, Bagosi Györgynek 1. Inczédiné aszszonyomnak Hajdu Mihály földe-féle 1. Kornis Györgynek 1. Dobó Istvánnak 2. Szabó Mátyásnénak 1. Kibédi Pál Deáknak 1. Az oláh papnak Thomának Bun Bálint földe-féle 2. Lipcsei uramnak 9. Ismét azon utra bémenvén, mely az réteken megyen Szent-Imre felé az uton belől az Maros felől vagyon mintegy három holdnyi föld, melyben most buza vagyon; ennek Fejérvár felöl az rétekre menő ut tartja az határát, másfelől egy nagy sürü tövisbokor.

Ezen tul is, avagy felyül is Szent-Imre felől az két ut között az tószéléig, és az is egészen mostan az Csiszár Gergely posteritásoktól biratnak. Mivel penig ez fenn megirt darab földekről Diósi Gáspár uram mi előnkben fejérvári reqvisitorok eleiben sub sigillo authentico emanáltatott relatoriát producált, melyel comprobálja, hogy néhai Csiszár Gergely, és praedecessori is az megnevezett helyeket ab antiqvo pacifice nemesi szabadsággal birták, azért most is posteritási azoknak dominiumjában nem impediáltatnak.

Innen menvén az *rövid lábföldekre, az Kis-Kincses dőlőjére* az utak között, melyek *Rövideknek* hivattatnak az Szent-Imrére menő középuton, jutott itt az oláh papnak egy hold föld, Bun Bálint földe-féle; mellette Lipcsei uramnak 12 hold az 12 lépés kötéllel, mely dombocskával vagyon meghatározva. Azon tul az Marosig azon lábban jutott az Fiscusnak azon kötéllel 19 hold.

Ismét menvén az *Hoszszu Nyilak* mellett elmenő füves utra, mely nyilak az Barátok-rétire mennek lábbal, és Fejérvár felöl kezdvén az mérést, az holott elsőbben is vagyon Kornis Györgynek egy darab földe, melynek Fejérvár felöl szomszédja az Generális réte. Az Kornis földön innen jutott az nemes possessoroknak az 12 lépés kötéllel 19½ hold, ugymint: Maxainak 2. Pál Deáknak 2. Szöcs Miklósnak 1. Borbély Gergelynek 2. Hedri uramnak 2. Dobó Istvánnak 4. Lipcsei uramnak 3½. Csulainak 2. Eperjesi, vagy Somboriaknak 1. Az holott hánytak egy dombocskát. Azon innen az kettős utig mind az Fiscusnak marad, ugymint 9 hold föld.

A négy ut között vagyon Lipcsei uramnak egy darab földe, ugymint 12 hold, melyről producálja ő kegyelme mostani kegyelmes urunk ő nagysága annuentionális levelét, és tiszteknek szóló pátens mandátumát, mely emanáltatott Radnóton die 30. Augusti 1664. melyben ő nagysága ő kegyelmének, és posteritásinak is az fejérvári kisfaludi és borbándi határokon való mindennémü őszi, és tavaszi gabonából való dézmát megengedte, sőt parancsolja ő nagysága az tiszteknek, hogy azon kegyelmes annuentiájában ő kegyelmét, és posteritásit megtartsák, és megoltalmazzák. Ez okon ő kegyelme mitőlünk azoknak szabados birásában meghagyatott.

Az Hoszszu Lábokban az Fejérvárról Szent-Imrére menő középső uton alól az

Maros felé, *mely az füves utig megyen ki lábbal,* az lemenő ut mellett vagyon Lipcsei uramnak 2 hold, az holott az ut is kétfelé ágazik és egy dombocskával határoztatott meg, attól fogva alá a Tövisekig mind az Fiscusé, az holott is egy dombocskával meghatároztatott.

Ezen belől vadnak csegelyek, melyek az nemes possessoroké, ugymint: az oláh papnak *egy* holdnyi, Olasz Ferencznek *egy darab,* Dobó Istvánnak *egy* darab. Azon belől egy darab csegely ismét mind Kornis Györgyé, melyet Prépost-földének hittak régentén.

Item az derék ország utján innen Borbánd felől az mely földek *mennek lábbal* az borbándi patakra, Borbánd felől kezdvén el az mérést 11 lépés kötéllel, jutott az Fiscusnak az lugasiak részére 12 hold föld, mely mindkétfelől dombokkal van meghatározva. Ezen kivül az Szent-Imre felé menő ország utjáig kijutott az nemes possessoroknak 10 hold föld, ugymint: Csulainak 2. Szőcs Miklósnak 2. Kornisnak 2. Lipcsei uramnak Bárdi földe-féle 1. Borbély Gergelynek Makai Ferencz földe-féle 1. Dobó Istvánnak 2.

Ismét Borbánd felé lábbal az mely földek mennek, az borbándi patak felől kezdvén annak mérését, jutott az nemes possessoroknak az 12 lépés kötéllel 17 hold föld, ugymint: Folthi Andrásnak 1. Inczédiné aszszonyomnak 1. Lipcsei uramnak 4. Dobó Istvánnak 2. Szabó Mátyásnénak 1. Kornisnak 1. Pál Deáknak 1. Borbély Gergelynek Makai földe-féle 1. Szőcs Miklósnak 1. Bagosinak 1. Csulainak 2. Az oláh papnak 1. Ezeket az Borbándról kijövő ut mellett kettős dombocskákkal határoztuk meg. Az uton tul jutott az Fiscus részére 18 hold azon láb földekben mind az Sugóig.

Item az Láz nevü földre menvén, és ott Szent-Imre felől való lábjában az ország utja mellett az mérést elkezdvén, jutott az nemes possessoroknak az 12 lépés kötéllel 5 hold, ugymint: az ut mellett mindjárt Borbély Gergelynek 1, Lipcsei uramnak 3. Az oláh papnak 1, mely meg vagyon határozva egy dombocskával. Ezen belől az Borbándra menő lábföldekig mind az Fiscusnak jutott.

Innen az Kis-Ruha-rét dőlője végiben menvén, Borbély Gergelynek adatott egy hold, Olasz Ferencznek is 1. az holott halmokat hánytak. E mellett az ország utja felől Ecclésia földe vagyon három hold, azon tul mind az ország utjáig az Fiscusé.

Innen az Kis-Ruha-rétben menvén, és Borbándról Szent-Imrére menő ország utja mellett az mérést az 12 lépés kötéllel el kezdvén, jutott az nemes possessoroknak 12 hold, ugymint: Maxai Ferencznek 2. Lipcsei uramnak 3. Dobó Istvánnak 3. Pál Deáknak 2. Folthi Andrásnak 1. Az oláh papnak 1. Az holott egy dombocskával meghatároztatott. Azon tul az Fiscus számára jutott 6 hold azon kötéllel mind az Borbély Gergely földjéig.

Item az két füves ut között mely az Ruha-rét, és Sugó lábján megyen alá, vagyon Kornis Györgynek három hold földe, mely az feljáróra jő ki egyik végivel.

Innen az Sugóra menvén az Fejérvárról Szent-Imrére menő ország utja felől az mérést elkezdvén, jutott az Fiscusnak az 12 lépés kötéllel 16 hold föld, a mely dombocskával meghatároztatott. Azon innen ismét Borbánd felől az mérést elkezdvén azon kötéllel jutott az nemes possessoroknak is 38 hold föld, ugymint elsőbben is az Fiscusé mellett Hedri uramnak 2. Csulainak 3. Dobó Istvánnak 4. Kornisnak 2. Somboriaknak, vagy Eperjesi maradékinak 1. Popa Thomának 1. Maxainak 2. Bagosinak 1. Szabó Mátyásnénak 2. Folthi Andrásnénak 3. Pál Deáknak 2. Szőcs Miklósnak 1. Olasz Ferencznek 4. Borbély Gergelynek 4. Lipcsei uramnak 7.

Ezen tul, vagy e mellett vagyon darab csegelyecske, mely ugyan Lipcsei uramé. Ezen az csegelyen tul az falu kerteinek az aljáig az két ut között mind az Fiscusnak maradott az lugosiak számára.

És igy végeztetett el ezen borbándi határon lévő szántóföldeknek eligazitása, és felosztása ugyan ez fen megirt napon.

Ez fen megirt dolgok miáltalunk ez szerént mentenek végben az megnevezett napokon és Esztendőben, melyet nagyobb bizonyságnak, és erősségnek okáért kezünk irásával, és pecsétünkkel megerősitettünk. Datum die vigesima octava mensis Julii Anno praescripto *Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo Secundo.* Hedri Benedek s. k. (L. S.) Baló László s. k. (L. S.) Cserei Farkas s. k. (L. S.) Szabó Keresztély s. k. Fejérvármegyének egyik főbirája (L. S.) Benedictus Vass Alter Vice-Comes Comitatus Albensis s. k. (L. S.) Diósi Gáspár s. k. Fejérvári egyik Requisitor. (L. S.) Gyarmati István s. k. Fejérvári Requisitor (L. S.)

Egykoru hivatalos másolatai az Orsz. Levéltár gyulafehérvári káptalani osztályában a „Protocollum Append. fol. 9—23; a „Liber Metal." fol. 277—290; és a „Comitatus Albensis Cista I. Fasc. 5. no. 46." alatt. Közli: T. K.

XVII. SZÁZADI MEGYEI UTASITÁS AZ ADÓ KIVETÉSÉRŐL.

Hazánkban régi időktől kezdve hajdan az adókivetés *porták* szerint történt; ennek első nyoma törvénykönyveinkben Róbert Károly király idejéből maradt fen, ki 1342. évi decretumának 19. pontjában ugy intézkedik, hogy portának az tekintessék, amelyen át egy szénával vagy élettel terhelt szekér be vagy kijárhat. Zsigmond király 1411-ki határozatának 2. fejezetében pedig megállapittatott, hogy a dikátorok, azaz *kiróvók*, rovástvezetők, egy nagy porta után, melyen a szekér ki s bejárhat, 30 denárral, a kis kapu, vagyis *verőcze* után pedig 15 denárral terheljék meg a birtokost adóul.

A porták utáni adókivetés azután a jelen századig folyton divatozott hazánkban, s azok összeirása a megyei tisztek feladata lévén, az adóalap gyakran, változtatott s e tekintetben az országgyüléseken történtek az intézkedések. Oly nemesek, kik a bevallást megtagadták, vagy ellenszegültek, megbüntettettek, ugy azok is, kik hamis, s valótlan adatokat nyujtottak.

I. Leopold király alatt az 1681. évben Sopronban kelt törvény 61. fejezetében is elrendeltetett, hogy a porták helyesbittessenek, s a háboruk viharaiban elpusztult és elhamvadt helyek adója szállittassék le. Ily alkalomból intézte az egyik tiszt a 17. században a következő utasitást Beregmegye elüljáróihoz, melyben a porták összeirására nézve érdekes adatok foglaltatnak.

Ugy irom azt ide, amint a *Munkács városi levéltárban* egy csonka iratból leolvashattam:

*

Isten áldjon meg benneteket jó atyámfiai Mezővárosi és falusi birák és lakosok!

Ez elmult pozsonyi követségben az végeztetvén el, hogy minden helyek, azaz városok s faluk az alábbirt mód szerint felirattassanak és azokból porták avagy kapuk csináltassanak a végre, hogy ezután a mostani terhes fizetés minden vármegyéktől, s helyektől egyiránt, azaz igazságosan fizetődjék; erre nézve minekelőtte azon pozsonyi gyülekezetben rendelt dikatorok, avagy kapurovók kijőjjenek és a rováshoz fogjanak, hogy addig is informácziót vévén, jó lelkiismerettel és idő-

vontatás nélkül a kérdésekre felelhessetek, a *tek. nemes vármegye parancsolatjából szükséges értéstekre adnom a rovásnak és felszámlásnak rendit*, mely eszerint következik:

Elsőben: Minthogy nagyobb részint szántóföldből lesznek a porták avagy kapuk, tehát arra nézve, hogy minden helység szántóvető földei vetései egyiránsu mértékkel avagy köböllel felszámláltassanak, mind pedig a vetés, hogy ezután a szemes életnek mérésére az egész országban egyiránsu köböl legyen, a *régi budai itce és köböl hozódik be az* országban, mely uj itce mostani kassai itcét tészen egy egészet, s egy kevés hiján egy fertályt avagy egy römpölyt és azon itcéből mostani kassai szapuba $22^1/_2$ itce szemes élet megyen lecsapva és nem tetézve, kihez képest azon uj köböl is fog tenni mostani kassai köblöt egy egészet és közel avagy hét itce hiján egy szaput, azaz hét itce hiján öt mostani kassai vékát.

Másodszor: Oly helyeken, akik utban nincsenek és a condescensio avagy hadak fel- s alájárása nem éri őket és az árviz által nem károsittatnak, s legelő mezejök, s rétjök, makkos és mind épületre, s mind tüzifára való alkalmatos erdejek bőven vagyon, halászó, hajós vizek, kereskedésre és szemes életnek, marhájok pénzre való fordulásra alkalmatosságok vagyon és a melyekben *szántóföldeket két vonó marhával szánthatják a lakosok*, azon helyekben, ha a föld igen hires és termékeny (mely mindazonáltal vármegyénkben nincsen s nem találtatik) *négy egész jobbágy, avagy annyi szántóvető munkában levő föld, melyeknek a három ngomásban kétszáz negyven köböl élet bevetődik, számláltatik egy kapura;* a sovány földét pedig, hat jobbágy, avagy háromszázhatvan köböl után való földe és a legsoványabb földön, nyolcz jobbágyságból avagy négyszáznyolczvan Nro 480 köblös földből számláltatik egy porta avagy egy kapu, ezen köblöket és alább irandókat nem mostani kassai szapura, hanem feljebb megirt budai mérték szerint való uj köbölre értvén és szabván és minden jobbágyság is ugy számláltatván, mintha mindenikében a három nyomásban 60 köböl után való föld volna a budai mérték szerint, mely minthogy itt egy jobbágyság után nem találtatik, a többi jobbágyság földei fognak hozzá számláltatni, a mely helyekben pedig a feljebb megirt alkalmatosságok nem lesznek, azokban több jobbágyság és szántóföld is számláltatik egy kapuba, igy a mint következik:

Ugy, hogy a mely helyt, falut avagy várost szüntelen éri a condescensio, azaz hadak fel- s alájárása, oly helységben a feljebb megirt jobbágyokhoz és földekhez számláltatik egy kapura két jobbágyság, avagy 120 köblös föld a három mezőben, a mely helyt pedig nem oly szaporán ér a condescensio, ottan egy jobbágyság avagy hatvan köblös föld, akit pedig csak néha ér, oly helyben fél jobbágyság avagy harmincz

köböl alá való föld adatik és számláltatik egy kapura, a feljebb megirt egy-egy kapuban számlálandó jobbágyságokon és szántóföldeken felül.

A mely faluk, s mezővárosok határa a viz által felette szokott károsittatni, oly helyekben egy jobbágyság avagy hatvan köböl után való föld; a melyek pedig nem annyira károsittatnak, olyakban fél jobbágyság avagy harmincz köböl után való föld számláltatik felöl egy-egy kapuba.

A mely faluknak és városoknak még csak tüzifára való erdejek sincsen, oly helyeket egy jobbágyság avagy hatvan köböl után való föld, akiknek pedig tüzi fájok vagyon ugyan, de épületre való fája nincsen, olyanokban egy jobbágyságnak három fertályával, azaz negyvenöt köböl alá való földdel szaporittatik egy-egy porta avagy kapu a feljebb előszámlált jobbágyságokon avagy szántövető földeken felől és kivülötte.

A mely *sellereknek* rétjek teljességgel nincsen, olyakban az egész jobbágyság avagy hatvan köböl alá való föld, amelyek pedig nagyobb részint ut nélkül vannak, ottan háromfertály jobbágyság, avagy 45 köböl után való föld, akiknek pedig csak felényire vagyon csak rétjök, ahoz képest, amint lenni kelletik, olyatén helyekben féljobbágyság avagy harmincz köböl után való föld irattatik az előszámlált jobbágyságokon és földeken kivül egy-egy kapuba.

A mely faluknak, mezővárosoknak, legelőmezejök nincsen, fél jobbágyság, a melyeknek pedig szemes életöket és egyéb ingó javacskáikat pénzre fordítható és kereskedésre való alkalmatosságok nincsen, ott egy féljobbágyság avagy harmincz köböl után való föld, amely határföldeket továbbá két vonó marhával nem lehet szántani, egy fertály jobbágyság avagy tizenöt köböl alá való föld számláltatik felül egy-egy kapuba az előszámlált minden külön-külön kapuba irandó és számlálandó jobbágyságokon és szántóföldeken kivül, mely jobbágyságoknak nem pusztáknak kell lennie, hanem népeseknek és a földeknek olyanoknak, kik nem pusztán állanak, hanem a helység lakosai szántják vetik és használják őket.

Harmadszor: A mely sellereknek kevés földjök lészen, s házakon piacon kivül egyebet nem birnak, olyanok ötvenen számláltatnak egy portában, a kik pedig háznál egyebet nem birnak, egy házhoz kertjük nincsen, olyanok 80 irattatnak egy kapuban avagy egy portában.

Negyedszer: Amely helynek lakosai vannak ugyan, de többnyire vonómarhájok nincs, oly helyben a lakosok, és tulajdon vetése és ugarban levő mező is felszámláltatik portára avagy kapura. Amely helység lakosainak pedig vonómarhájok teljességgel nincsen, az olyak ugy számláltatnak egy kapura, mint a sellérek a feljebbirt modalitás szerint.

Ötödször: A *molnárok*, kiknek szántóföldök nincsen, ahoz helységek

birái, szabadosok, szénégetők, kereskedők, földesurak korcsmái, majorosok és szolgák, ugy a jövevények is, kik sellérségban laknak, hasonlóképen az ortoványi földek is, kapurovásra nem számláltatnak, nemkülömben a parasztok és kik nemes udvarházakhoz valók lévén, a földesurtól csak ideig adattattak valamiben jobbágynak vagy sellérnek segitségére.

Hatodszor: Az oly *molnárok,* kik saját malmokhoz földeket is birnak, item nemes és nemtelen szabadosok, birák és soltészok, s egyéb paraszt rendek, kik helységtől urokat szerzik avagy szolgálatjok lehet, adót fizetnek, a kapurovásban felszámláltatnak és beirattatnak, hasonlóképen az udvarházaktól paraszthelyekhez szakasztott földek és kik helyett paraszt földeket vett vissza csereképen valamely földesur maga majorságához.

Hetedszer: A nemesek és mindazok, kik semmit sem birnak és mind pedig azok, kiknek birtokokban egy nemes udvarháznál több nincsen, vagy azok is, kik egy háznál többet nem birnak és attól adót fizetnek, irattatnak ugyan, de kapurovás közé nem számláltatnak.

Nyolczadszor: A jövevények és kik valamely puszta jobbágyságot avagy sellérséget fogtak fel, feliratnak ugyan, mindazonáltal az olyaténoknak sem szántóföldjök sem magok most kapurovásban nem számláltatnak.

Közli: Lehoczky Tivadar.

A SZŐLŐMÜVELÉS TÖRTÉNETÉHEZ ABAUJVÁRMEGYÉBEN.

Az Abaujvármegye keleti részében végighuzódó trachyt hegycsoport, mely itt-ott vulkáni eredetét is elárulja, már az Árpádok korában szőlőkkel volt beültetve.

András egri püspök 1275-ben felsorolja azokat a helységeket, melyek bordézsmával tartoztak neki; ezek: Kemej, Forró, Fancsal, Devecser, Fáy, Kércs, Aszaló, Apáti, Buzita, Kassa, Ida, Kendi-Monaj, Bezeg, Hidvég és Szántó.[1]

Jászó lakossága[2] (1243.) szintén foglalkozott szőlőmüveléssel, míg Némethy Mihály 1299-ben[3] a szinaiakkal köt egyezséget az iránt, hogy ezek az ő Közép-Németiben levő szőlőhegyén szabadon ültethetnek és müvelhetnek szőlőt azzal a teherrel, hogy minden egyes szőlő után évenkint egy fertóval, 2 kalácscsal és egy tyúkkal tartoznak.

A vármegye területén termelt borral kivált Kassa lakossága üzött kereskedést. 1343-ban kérelmükre a vármegyei hatóság eskü alatt bizonyitja, hogy a kassaiak soha sem fizettek vámot Szinán az üres hordókért, melyekkel borvásárlás végett Szikszóra utaztak. E vallomásról a nádor pátens levelet[4] állit ki részükre.

1344-ben[5] Péter, a sz. Szüzről nevezett széplaki monostor apátja megengedi, hogy a Hernád mellett levő hegyfokon (promontorium), mely a kassai határig terjed, bárki ültethet szőlőt; azonban köteles a tizedet megadni, s azonfelül minden egyes 120 köblöt tartalmazó hordó után két garast fizetni, amit ha nem teljesit, akkor 12 garassal tartozik; a szüret megtartását pedig egy-két nappal előbb jelentsék be, hogy a tized-bor összegyüjtésére az edényeket előkészithessék.

Kassa határában is nagyban müvelték a szőlőket; az 1347-ben nyert királyi szabadalomlevél első pontja ugyanis igy szól: „Szőleiktől nem fizetnek csöböradót.“ S az ugyanez évben (okt. 18.) nyert második szabadalomlevélnek szintén első pontja arról tanuskodik, hogy

[1] Wenzel Gusztáv „Árpádkori okmánytár“ V. k. 303. l. és Fejér V./II. 303. l.
[2] Fejér IV./I. 304. l.
[3] Wenzel XII. k. 649. l.
[1] Kassa város titkos levéltárában.
[2] Kassa város levéltára. 19151 szám.

Kassa lakosságának főjövedelme a szőlőültetés és borkereskedés volt. A pont ez: „Hogysem idegennek, sem senkinek a kassai polgárok közül idegen bort ne legyen szabad fogyasztania pünkösd ünnepéig Kassa városában, mig Kassa polgárainak saját borai árultatnak; miután nekik se szántóföldjeik nincsenek, *se más jövedelmeik szőleiken és boraikon kivül:* minek következtében a mi felségünknek könnyebben szolgálhatnak."

Az oklevél 4. pontja is emliti a határbeli szőlőket.

A mind nagyobb mértéket öltő szőlőmüvelés okából Nagy Lajos 1355-ben a város kérelmére a sz. Mihály napi vásárt is átteszi sz. Háromság napjára.[1]

A határbeli szőlők (1397.) a Csermelyben, a Várhegyen (Hradova) s a Vöröshegyen feküdtek, tehát a várostól éjszaknyugatra, de a Hernádon tul is (1403.)[2] az u. n. Heringesen (1509.)

Kassa polgárai a város határán kivül is szereztek szőlőket s 1382-ben a kassai sz. Erzsébet egyház oltáralapitványként bir a szikszai Magyarhegyen három szőlővel.[3]

A 15. században nemcsak Kassa határa, hanem Szikszó, Szántó, továbbá Tálya, Liszka és Tolcsva vidéke is szőlőkkel van beültetve. Kassa város jegyzőkönyvei emlitik 1461-ben a szántai Sátorhegyen, 1468-ban a tályai Palota és Bányászhegyeken levő szőlőket, 1478-ban a liszkai Kurta-mál, a tolcsvai Kutpataka nevü szőlőket.

1472-ben Skop Ágoston, kassai lakos megveszi Toklár Jánosnak a szikszói Némethegyen levő hat szőlőjét 270 forinton.

1522-ben pedig Szathmáry György pécsi püspök szülővárosának ajándékozza szántai Nagysátor, Szobránczi, Fekete Jakab és Greniczer nevü s tályai Hasznos nevü szőlejit.[4]

Kassa polgárai a *tokaji* hegyen is birtak szőlőkkel, melyeket Serédy Benedek 1552-ben magához igyekszik ragadni, de ettől Miksa, a távollevő Ferdinánd nevében őt eltiltja.[5]

1564-ben a garadnai Farkaskutja nevü szőlőt emlitik a város jegyzőkönyvei, 1565-ben Ruszkán, a következő évben Forrón levő szőlőket.

A szikszai bor dicséretét Tinódy is zengi „Eger vár viadaljáról"[6] való énekében:

„Eger jó szerencséjén vig voltában.
Vigan iszik *szikszai* jó borában."

[1] Kassa v. titk. lt.
[2] Városi jegyzőkönyv 1394—1404.
[3] Titkos lt.
[4] Kassa város titk. lt.
[5] Miksa, cseh király levele Serédyhez. Kassa, v. lt. 1673. sz. a.
[6] Régi magyar költők tára. III. kötet 161. lap.

Kassa városa 1557-ben kelt statutuma is hangsulyozza, mint Nagy Lajos szabadalom levele, hogy a szőlők adnak a lakosságnak kenyeret. Ezért az u. n. grófokat, a kikre a külső gazdaság vezetését bizta a polgárság, utasitják, hogy a tehányi és kassa-ujfalusi zsellérek a kik a város szőleit kötelesek müvelni, ügyeljenek fel, hogy ezek reggeli 5 órakor álljanak a munkába, s esti 6 órakor hagyják abba, s ne adjanak — mint eddig tették — a többieknek rosz példát.

A szőlőmüvelés módjáról szóljanak végül — két érdekes levélen kivül — a következő számadások.

I.

EGY VINCZELLÉR LEVELE 1560-BÓL.

Köszönetemet és szolgálatomat irom kegyelmednek. Jól tudja te kegyelmed, én tisztelendő asszonyom, hogy az én szőlőm kegyelmeteknél zálogban vagyon. Annak okáért kérem kegy.-et, hogy kegy. küldjön énnekem anyámtól az én *szőlőmnek első mivére négy forintot*, had miveltessem meg, kit jövendőre is tudjak megszolgálni kegy.-nek és bátor szolgálatom fejében adja kegy. Továbbá kegy. semmi gondot bátor ide alá az kegy. szőleire ne viseljen kegy., mert én istennek akaratjából az kegy. szőleinek gondját akarom viselni. Immár az Hegyes hegy szőlőt *megnyittattam* és az *metszésében* is nem sok vagyon. Az Geberjent is istennek akaratjából mindenképpen megmiveltetem, mind nyitását, metszését ez héten. De kegyelmed még küldjön három forintot, mert az nyolcz forinttal, az kit Soltézné küldött volt, meg nem érem az nyitását és metszését, mert most több megyen reá az szőlőre, *négy forintért nyitják meg ez két szőlőt*. Ha kegy. onnan akar pénzt küldeni, azt is megüzenje kegy. avagy ha Soltéznétől várjak. Ugyan ezen dolgot bővebben megüzentem kegy.-nek anyámtól. Az szőlőmínek jó ideje vagyon most itt. Az birák az ispán tartásban den. 28. kérnek rajtam, azt is küldje meg kegy. Isten tartsa meg kegy.-nek Datum Szántoviae 28. febr. anno 1560.

Franciscus Pataky
vinitor vestrae dominationis.

Kivül: Ez levél adassék Kassán az tiszteletes asszonynak, az Orsola asszonynak, Aszalós András diáknénak etc. nekem tisztelendő asszonyomnak.

(Papiroson, zárlatán zöld pecsét; Kassa város levéltárában, lajstromozotlan.)

II.

1702. ÉVI SZÁMADÁSOK.

a.

Nemes Kassa városa szántai vínczelérének n. Kovács Jánosnak számadása inspectiója alatt levő Nagy-Sátor, Gelenczér és Fekete-Jakab három darab szőlők iránt.

Perceptio:

Anno 1702 die 14. mensis Februarii. Adott Dominik uram ő kegyelme Kassán tizennyolcz id est fl. hung. 18.

Die 9. Martii. Adott Dominik uram ő keyelme Szántón százhetvenforintot fl. 170.

13 Martii. Ugyan Szántón adott ő kegy. hetvennégy frtot id est fl. h. 74.

18 Maii adott emlitett Dominik u. ő kegy. Szántón kétszázötven forintokat, f. h. 250.

Item 24 Maii adott ő k. tizenöt id est. fl. 15.

12 Junii adott Dominik uram száztiz frtot Szántón ... fl. h. 110.

6 Julii adott ő kegy. kétszáz frtot d. 14. id est...fl. 200. d. 14.

28 Julii adott Kassán Dominik u. százhusz frtot...fl. 120.

22 Augusti. Az Bertalan napi vásárra Grasz uram legénye által küldött Dominik u. hatvan frtot...fl. 60.

Circa 5 Septembris adott Dominik u. ő kegy. hatvan magyar forintot...fl. h. 60.

17. Septembris. Adott Kassán ő kegy. százhusz frtot id est...fl. h. 120.

Item Kassán vettem Grasz uram boltjában posztót négy frt árát...fl. 4.

Item szüretkor adott Dominik u. ő kegy. szedésre ötven frtot...fl. 50.

Item huszonöt frt. 50 pénzt id est f. h. 25. d. 50.

Latus fl. 1276. d. 64.

Item utolsó számvetéskor levált fl. h. 49. d. 82.

Latus fl. 1326. d. 46.

Erogatio per eundem vinicolam facta est taliter:

Az Feketében tizenegy lictor vermet, az Gelenczéren hármat hányatván adtam érettek...fl. 15.

Az három szőlőknek Nagy-Sátornak, Gelenczérnek és Feketének nyitásoktul s mecczésektül adtam...fl. 175.

Huszonegy kőszedőnek per den. 18 fizettem fl. 3. d. 78.

Vettem kilencz kosárt per den. 6 ... d. 54.

Mecczőkések köszörülésétül adtam d. 48.

Adtam az meczenzéfieknek ortásért és árokásásért fl. hung ... 46.

Harminczhat karószedőnek per den. 18. ... fl. 6. d. 48.

Negyven venyike hányónak per den. 18...fl. 7. d. 20.

Az Gelenczér felire az ültetés alá hordattam ganéjt szakmányban ... fl. 5.

Ültetni való vesszőt szedett 18 ember per den. 18...fl. 3. d. 24.

Csobolyó csinálásért adtam ... d. 24.

Egy mecczőkést vettem ... d. 48.

Öt kőszedőnek per den. 18. fizettem ... d. 90.

Az ültetést kapáltattam 22 emberrel per d. 34...fl. 7. d. 48.
Huszonkét ültetőnek per den. 27. fizettem ... fl. 5. d. 94.
Az ültetés alá hordott 4 ember ganéjt per den. 18 ... d. 72.
Az homlitáshoz való vasrud csinálásért ... den. 72.
Csákány és kapa élesitéstül fizettem fl. 2. d. 4.
Item vettem egy csobolyót ... den. 34.
Hatszázkilencz emberrel homlitatván fizettem nekik per den. 27...fl. 164. d. 43.
Az jobbágyoknak, kik ganéjt hordottanak 4 szekérrel, adtam 4 kenyeret nekiek ... d. 24.
Százhárom ganéjhordónak per den. 24 fizettem fl. 24. d. 72.
Harminczkét köhordónak per den. 24. ... fl. 7. d. 68.
Az jobbágyoknak adtam egy köböl buzát ... fl. 1. d. 36.
Az kőmüves körül három napi számot dolgozván fizettem per den. 31 ... den. 63.
Tizenhat ganéjhordónak az ültetés alá per per den. 24. ... fl. 3. den. 84.
Az Gelenczéren árkot csináltattam öt emberrel, fizettem per den. 27 nekiek ... fl. 1. den. 35.

Latus fl. 485. d. 83.

Item tizenhat ültetőnek per den. 30 fizettem ... fl. 4. d. 80.
Hat embernek ültetés, kapálásért per den. 30. ... fl. 1. den. 80.
Ugyanakkoron három ültetőnek per den. 30, ... den. 90.
Ültetés alá öt ganéjhordónak per den. 24. ... fl. 1. den. 20.
Ismét egy ganéjhordónak ... den. 18.
Kapa élesitéstül és forrasztástul fizettem ... fl. 2. den. 54.
Ismét vasrud élesitéstül ... den. 18.
Első kapásoktul az szőlőkben fizettem ... fl. 175.
Százharminczkét karózónak 51 szekér uj karó felhordásával felverésével együtt per den. 24 fizettem ... fl. hung. 31. den. 68.
Sás aratásért adtam diversis vicibus ... fl. 10. d. 36.
Ebbül küldöttem Tállyára 92 kévét, Kereszturban pedig egy szekérrel.
Kőgát rakásáért az meczenzéfieknek adtam ... fl. 6.
Árok tisztitásért három embernek per den. 30 ... d. 90.
Három emberrel az beiszaplott töveket nyittattam ki per den. 30 ... d. 90.
Az karóhordó jobbágyoknak adtam kenyérre tritici cub. 2. quar. 2. pro fl. ... 4. d. 2.
Ehhez adtam sót ... den. 60.
Az 3 szőlőknek kötözésektül adtam ... fl. 87. den. 50.
Forgatásoktul pediglen adtam ... fl. 175.
Kapaélesitéstül, forrasztástul az kovácsnak adtam ... fl. 2. d. 6.
Ismét az zápor miatt az árkok betelvén négy emberrel tisztitattam per den 34 ... fl. 1. d. 36.
Az egész szőlőkben volt nyolczvannyolcz igazgató per den. 18. fizettem nekiek ... fl. 15. d. 84.
Az kovácsnak kapaélesitéstül ... fl. 4. d. 51.
Az szőllőknek harmadlásoktul adtam ... fl. 175.
Az ültetést forgattattam meg husz emberrel per d. 34. fizettem nekiek ... fl. 6. d. 80.

Latus fl. 709. d, 13.

Három köszedőnek per d. 18. fizettem ... d. 54.
Az ház meszelésetül az kőmüvesnek ... d. 48.
Az borházra ajtófélfát csináltattam az molnárral ... d. 30.
Az udvar tisztitására költöttem 53 emberre per d. 18 ... fl, 9. d. 54.
Kapa élesitéstül az kovácsnak adtam ... d. 81.
Az ablak csinálásátul adtam ... d. 34.
Az ültetés fedésétül négy fedőnek per d. 24 adtam ... d. 96.
Item az három szőllők befedésektül nyolczvanhét forint, d. 50 id est ..... fl. 87. d. 50.
Convenciómra magam fizetése ... fl. 30.
Egy pár csizmáért ... fl. 1. d. 50,

Latus fl. 131. d. 97.

Praesentes nationes revisae sunt coram me Emerico Szentmártoni Szántoviae 13. Novembris 1702.
Dominik Capranyi uram documentumi.

(Nr. 11840.)

b)

Anno 1702 in Keresztur vinczlér, Szántai Pál nemes királyi Kassa városa szőleire vettem pénzt kezemhez ez szerint.

Elsőben Gergely pápa napjára nemzetes Dominicus Kapranyi uramtól ő kegyelmétül vettem kezemhez százharmincz magyar forintokat ... fl. 130.

Másodszor ugyan nemzetes Dominicus Capranyi uramtul ő kegyelmétül vettem fel nyolczvan magyar forintokat ... fl. 80.

Harmadszor 7 Julii n. Dominicus Capranyi uramtul vettem fel hetvenöt magyar forintokat ... fl. 75.

Negyedszer 22 Augusti vettem fel n. Grasz János uramtul ő kegyelmétül vettem fel harmadlátra hatvan magyar forintokat ... fl. 60.

Perceptio pecuniarum facit fl. 345.
Item fedésre vettem fel ... fl. 30.
Készpénzt vettem fel ... fl. 375.
Anno 1702 in Keresztur én Szántai Pál költöttem az szőlőkre ez szerint:
Nyitásra, meczésre szakvány szerint adtam ... fl. 57.
Az meczenzéfieknek földelésért és árok ásásért ... fl. 14.
Az mézpesti szőlőben vinyike és karó szedő volt nr. 28 per d. 18. fizettem ... fl. 5. d. 4.
Az tokai Varga szőlőben vinyike és karószedő volt nr. 8 per d. 21 ..... fl. 1. d. 68.
Meczőkések köszörülésétül adtam ... d. 27.
Mézpesten az ültetés körül dolgozott harmincznyolcz ember nr. 38 per d. 30 ... fl. 11. d. 40.
Az ültetés alá hordattam kosárral földet huszonegy asszonyemberrel per d. 18 ... fl. 3. d. 78.
Három napi számos embernek vesszőszedéséért per d. 27 adtam ... d. 81.
Vettem kétezer ültetni való szőlővesszőt, ezert kilenczven pénzen ... fl. 1. d. 80.
Mézpesti szőlőben homlitattam 76 emberrel per d. 30 ... fl. 22. d. 8.
Tokai Varga szőlőben homlitott 15 ember per d. 34 ... fl. 5. d. 10.
Az két szőlőnek első kapállásátul szakvány szerint fizettem ... fl. 57.

Nyolcz kapáknak élesitésétül per d. 2. ... d. 16.
Egy csobolyót vettem ... d. 48.

Latus fl. 180. d. 60.

Az Mézpesten karóztattam 39 emberrel per d. 34 ... fl. 13. d. 26.
Az tokai Varga szőlőben karózott 15 ember per d. 36 ... fl. 5. d. 40.
Vettem két hajó kötözni való füvet ... fl. 2. d. 72.
Kötözőknek az két szőlőtül szakvány szerint adtam ... fl. 28. d. 50.
Forgatástul szakvány szerint adtam ... fl. 57.
Az ültetés körül kapáltattam 8 emberrel per d. 42 ... fl. 3. d. 36.
Az Mézpesti szőlőben igazgatott 20 ember per d. 18 ... fl. 3. d. 60.
Varga szőlőben igazgatott 12 ember per d. 21 ... fl. 2. d. 52.
Igazgatásra kötő füvet vettem ... d. 68.
Harmadlásért szakvány szerint adtam ... fl. 57.

Latus fl. 174. d. 4.

Erogatio in summa facit fl. 354. d. 64.
Hic erogatio superat perceptionem d. 64.
Item az ültetést befedte 5 ember per d. 24 ... fl. 1. d. 22.
Item magam fizetési ... fl. 22.
Födésre vettem fel ... fl. 28. d. 50.

Szántai Pál ×

Coram me Emerico Szentmártony.
Kivül: Nemes királyi Kassa városa szőleirül való számadás.
(Nr. 11840.)

c.

Nemes szabad királyi Kassa városa Tállyai szőleinek mivelésire a mennyi pénzt percipiáltam nemzetes Caprani Dominik uramtól esztendő által igy következik:
Die 12 Martii. Leváltam n. Capráni Dominik uramtól ... fl. 200.
Homlétáskor vettem fel Dominik uramtól ... fl. 150.
Másodszor, midőn a karókat lehozták, leváltam ... fl. 11. d. 31.
Die 7. Julii az feleségemnek adott n. Capráni Dominik uram ... fl. 150.
A szántai vinczellértől vettem fel harmadlásra ... fl. 110.
N. biró urammal Tállyán lévén Dominik uram adott ... fl. 30. d. 60.
Ugyan emlitett n. Caprani Dominik uramtól ... d. 40.
Item vettem fel ... fl. 54. d. 26.
Item ugyanő kegyelmétől leváltam ... fl. 55.
Szüretkor két izben adott ő kegyelme födésre ... fl. 25. d. 50.
Egy pár csizmára ... fl. 1. d. 80.

Summa facit ... fl. 828. d. 47.

Erogatio.

Fölső-Nyergesen ásattam hét lictor vermet, fizettem egy-egy forintjával ... fl. 7.
Földeltettem az Nyerges szőllőben az régi ó-vermekből és az ó utakból 27 emberrel per den. 24. fizettem ... fl. 6. d. 48.
Nagyhasznosra ganajt hordattam szakmányban, fizettem ... fl. 4.
Mecczőkések köszörülésétől fizettem ... d. 24.
Nyitástól, mecczéstől fizettem ... fl. 125.

Karókat vonattam és vinyekét kihányattam 60 emberrel, fizettem per d. 18 ... fl. 10. d. 80.
A szakmányosoknak áldomásra adtam ... fl. 1.
Homlitattam az egész szölőkben 349 emberrel, fizettem per d. 27 ... fl. 94. d. 23.
Homlitások alá ganajt hordattam ötvenhárom emberrel, fizettem per d. 18 ... fl. 9. d. 54.
Kétágu kapát nádoltattam kettőt, fizettem ... d. 48.
Vettem hat földhordó kosárokat per d. 6 ... d. 36.
Item egy csobolyót ... d. 34.
Első kapájátul fizettettem ... fl. 125.
Négy szekér sásat vettem egy-egy forinton 76 pénzen ... fl. 7. d. 4.
Karóztattam 93 emberrel. fizettem per d. 24 ... fl. 22. d. 32.
Kötésétől az egész szölőknek fizettem ... fl. 62. d. 61.
Második kapájátul fizettem ... fl. 125.
Pallócsinálástól az Megyes alatt, mivel által nem járhattunk, fizettem ... d. 34.
Két lapos kapát nádoltattam per d. 24 ... d. 48.
Az egész szölőkben igazgatott 71 ember, fizettem per d. 18 ... fl. 17. d. 78.
Harmadlástul fizettem ... fl. 119.
Egész nyáron kapák és csákányok élesitésétől fizettem ... fl. 2. d. 27.
Nagyhasznosra karókat hordattam egy emberrel ... fl. 24.
Födésre élesitettem 21 kapát ... d. 21.
Födéstől fizettem ... fl. 62. d. 50.
Vinczellérségemre tartottam magamnak ... fl. 22. d. 41.
Item vettem egy pár csizmát ... fl. 1. d. 80.

Latus facit fl. 828. d. 47.

Coram me Emerico Szent-Mártonyi.

(Ad nr. 11840.)

d.

Én Balogh János a mi pénzt percipiáltam n. Capranyi Dominik uramtul igy következik:

Első kapára leváltam n. Dominik uramtul ... fl. 24.
Nyitásra és meczésre vettem fel n. Dominik uramtul ... fl. 11.
Györki uramtul karózásra és kötözésre ... fl. 18.
Item vettem fel ... fl. 5. d. 50.

Summa fl. 58, d. 50.

Erogatio.

Nyitásra, meczésre ... fl. 11.
Az Haraszhegyi szöllönek kapájátul fizettem ... fl. 11.
Homlitás alá 3 szekér ganajt vitettem per d. 78 ... fl. 2. d. 34.
Homlitattam 14 emberrel, fizettem per d. 34. ... fl. 4. d. 76.
Ganajhordónak adtam ... d. 68.
Karóztattam 4 emberrel per d. 34 ... fl. 1. d. 36.
Tizezer karót vettem ... fl. 3. d. 40.
Karót faragtattam 2 emberrel per d. 34 ... d. 68.
Kötözésre adtam ... fl. 4.

Vettem 26 kéve füvet ... fl. 1. d. 9.
Forgatásra adtam ... fl. 11.
Födésre adtam ... fl. 5. d. 50.
Vettem magamnak egy pár csizmát ... fl. 1. d. 69.

Summa facit fl. 58. d. 50.

Coram me Emeríco Szent Mártony.

(Ad nr. 11840.)

III.

A KASSAI TANÁCS LEVELE 1708-BÓL.

Generose domine iudex, dominus nobis observandissime.

Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem. Az itt való nemes tanács, nemkülömben nemzetes fürmender uram és nemes örög (= öreg) kösség consensusábul determináltatott: mivel bizonyos relátióbul értettük, bogy az Ur Isten az szöllöhegyeket annyira megáldotta és azoknak gyümölcsét ugy megszaporította, hogy *annak törkölyét az hordóknak szük volta miatt* is maiori ex parte csak *haszontalanul ki kelletik hányatni,* arra nézve kiki a nemes tanács száma közzül, kegyelmeddel édes biró uram és fürmender urammal együtt, alá küldvén üres hordóját, azokat bortiszt uraimék jó lőrével töltessék meg s fölhozassák, melyet midőn akartunk kegyelmeddel communicálni, oly reménséggel levén, hogy nem leszen benne contrarius. His dominationem vestram ad vota propria felicissimam valere cupientes manemus dominationis vestrae ad serviendum paratissimi N. substitutus iudex et senatus l. et r. civitatis Cassoviensis.

Cassoviae 29. Oktobris. 1708.

Kivül: Generoso domino Emerico Szentmártonyi lib. ac. reg. civitatis Cassoviensis iudice primario etc. domino nobis observandissimo

Szántóviae.

(Kassa város levéltárában 12854./33. sz. a.)

Közli: Ifj. Kemény Lajos.

MAGYARORSZÁG ADÓFIZETŐ JOBBÁGYAINAK KEZÉN LÉVŐ SZÁNTÓFÖLDEK, RÉTEK ÉS SZŐLŐK KIMUTATÁSA AZ 1780. ÉVI URBÉRI TABELLÁK ALAPJÁN.

Kerület neve	Vármegye neve	Szántóföld holdakban	Rétek kaszálókban azaz holdakban	Szőlők holdakban (16 kapás esik egy holdra)	Összesen
Pozsonyi	Pozsony	146.185	46.748	2.496 4/16	195.429 4/16
	Nyitra	142.409	38.480	2.623 3/16	183.512 3/16
	Trencsén	150.317	14.306	215 6/16	164.838 6/16
	Mosony	110.182	23.161	1.272 5/16	134.615 5/16
	Győr	38.564	7.858	971 10/16	47.393 10/16
	Komárom	103.896	22.577	1.562 10/16	128.035 10/16
	Összesen:	691.553	153.130	9.141 9/16	853.824 9/16
Soproni	Sopron	Ezen kerületbeli megyék részletes kimutatása hiányzik, csakis az egész kerület összegezése maradt fönn.			
	Vas				
	Zala				
	Veszprém				
	Összesen:	503.887	155.504	17.461 9/16	676.852 9/16
Beszterczebányai	Árva	109.977	14.859	—	124.836
	Liptó	27.481	7.804	—	35.285
	Thurócz	25.369	2.724	—	28.093
	Bars	66.315	18.933	912 8/16	86.160 8/16
	Zólyom	17.098	17.765	23 8/16	28.866 8/16
	Hont	95.307	34.228	2.704 6/16	132.236 6/16
	Összesen:	341.547	90.313	3.640 6/16	435.500 6/16
Pécsi	Somogy	163.233	74.890	2.679 8/16	240.802 8/16
	Baranya	200.301	70.984	2.250 6/16	273.535 6/16
	Tolna	107.888	41.915	2.973 9/16	152.776 9/16
	Bács	332.657	114.078	824 11/16	447.559 11/16
	Ös szesen:	804.079	301.867	8.728 2/16	1,114.674 2/16

Kerület neve	Vármegye neve	Szántóföld holdakban	Rétek kaszálókban azaz holdakban	Szőlők holdakban (16 kapás esik egy holdra)	Összesen
Budai	Pest	197.783	80.153	6.239 9/16	284.175 9/16
	Nógrád	93.169	31.098	1.053 10/16	125.320 10/16
	Heves	117.178	40.950	1.176 8/16	159.304 8/16
	Esztergom	51.544	9.002	1.830 9/16	62.376 9/16
	Jász-Kunság	108.860	40.221	957 1/16	150.038 1/16
	Fejér	36.523	28.009	857 13/16	65.389 13/16
	Csongrád	79.191	52.644	327 13/16	132.162 13/16
	Csanád	24.009	13.916	105 13/16	38.030 13/16
	Arad	87.517	66.683	757 11/16	154.957 11/16
	Békés	61.964	23.268	568 6/16	85.800 6/16
	Összesen:	857.738	385.944	13.874 13/16	1,257.556 13/16
Debreczeni	Mármaros	47.187	49.964	—	97.151
	Szatmár	66.455	41.232	265 7/16	107.952 7/16
	Szabolcs	55.897	22.910	47 7/16	78.854 7/16
	Hajduság	15.055	8.267	166 2/16	23.488 2/16
	Bihar	131.529	79.964	1.366 14/16	212.859 14/16
	Beregh	27.306	23.296	378 9/16	50.980 9/16
	Ugocsa	4.671	5.976	104 3/16	10.751 3/16
	Összesen:	348.100	231.609	2.328 10/16	582.037 10/16
Kassai	Abauj	60.583	18.184	287 3/16	79.054 3/16
	Zemplén	134.754	45.793	1.070 7/16	181.617 7/16
	Sáros	101.537	8.687	—	110.224
	Szepes a 16 várossal együtt	89.041	27.444	—	116.485
	Gömör	40.133	21.207	30 13/16	61.370 13/16
	Torna	11.986	6.035	109 14/16	18.130 14/16
	Borsod	86.641	25.558	1.211 1/16	113.410 1/16
	Ung	17.946	13.687	60 3/16	31.693 3/16
	Összesen:	542.621	166.595	2.769 9/16	711.985 9/16
	Összegezés.				
Pozsonyi kerület		691.553	153.130	9.141 9/16	853.824 9/16
Soproni „		503.887	155.504	17.461 9/16	676.852 9/16
Beszterczebányai „		341.547	90.313	3.640 6/16	435.500 6/16
Pécsi „		804.079	301.867	8.728 2/16	1,114.674 2/16
Budai „		857.738	385.944	13.874 13/16	1,257.556 13/16
Debreczeni „		348.100	231.609	2.328 13/16	582.037 13/16
Kassai „		542.621	166.595	2.769 9/16	711.985 9/16
A kassai kerületben a leírásnál vagy a számadásnál hiba történvén, ezen kerület összegezéséből levonandó.		7.498	—	—	7.498
Végösszeg:		4,097.023	1,484.962	57.944 13/16	5,639.929 13/16

Jegyzet. Ezen kimutatásban a szab. királyi városok területe *nincsen* fölvéve, még kevésbbé a *nemesség* kézen lévő szántóföldek, rétek és szőlők.

Az orsz. levéltárban az 1791. évi országos bizottságok munkálatai közül (Lad. III. Fasc. 4. Nro. 13. a.) Közli: *tk.*

VEGYESEK.

II. Gyécse (Géza) király gondja szarvasaira. II. Gyécse királynak az esztergomi káptalani levéltárban őrzött 1157-iki oklevele nemcsak azért nevezetes, mert egyetlenegy ólompecsétü királyi oklevél, hanem azért is, mert az utolsó mondata érdekes müveltségtörténeti adatot foglal magában. De csak ugy, ha azt a régi pergamenről helyesen tudjuk leolvasni, mert eddig diplomatikai rejtély maradt az.

Az oklevél szerint II. Gyécse az esztergom-nánai és kakati (ma Párkány) vámnál a királynak jutott sódarabokat az esztergomi egyháznak adományozza. Már be is van fejezve az adománylevél, már föl vannak sorolva a tanuskodó országnagyok, mikor még a király rendeletére Barnabás jegyző odaveti: „Verumtamen III. anno, cum mihi placuerit et meum preceptum fuerit, C (centum) dentur sales, qui $\frac{i}{u}$ (rövidités) cervi congregari solent, in terram poni debent."

Fejér, ki ez oklevelet először közölte, ugy esett át a „qui" és „cervi" közt álló rövidités megfejtésén, hogy azt és a következő „cervi" szót kihagyta és kisütött ilyen mondatot: „centum dentur sales, qui congregari solent et in terram poni debent."[1] De ennek nincs értelme, s a mi fő, nincs jogosultsága.

Knauz Nándor már nem hagyta ki a „cervi" szót, sőt a rövidítéssel is próbált birkózni, s a kérdéses mondatot igy olvasta: „C (centum) dentur sales, qui *vero* cervi congregari solent, in terram poni debent"[2]

Azonban ennek sincs helyes értelme. A „qui" szó nem vonatkozhatik a „cervi" szóra, mert akkor a „poni debent" állitmány alany nélkül marad, a „vero" szócska pedig azt követelné, hogy azzal hozzuk összeköttetésbe.

Keressünk tehát jobb megfejtést. A XII. század irói egy betünek a másik fölibe való irásával rendesen a közbeeső egy vagy két betü kihagyását jelölték pl. i = nisi, i = sibi (ez előfordul a Névtelen
n s i
jegyző kéziratának első lapján is) mats — matris. Mivel pedig az

[1] Cod. Dip. II. 146.

[2] Magyar Sion II. 36. Monum. Strig. I. 111.

i
oklevélben világosan u áll, nem lehet azt „vero"-nak olvasni, hanem keresni kell olyan betüt, mely az *u* és *i* betük közé téve helyes latin szót ad ki. Ez pedig nem más mint a *b* betü, s igy a rövidités *ubi*-nak olvasandó. Megtaláljuk e rövidités a Monumenta Germaniae SS. VI. első facsimiléjén is (Vita Brunonis).

Igy olvasva az oklevél utolsó mondatát, azonnal helyesnek s értelmesnek tünik az föl: „Verum tamen III. anno, cum mihi placuerit et meum preceptum fuerit, C dentur sales, qui, ubi cervi congregari solent, in terra poni debent." Vagyis: „Azonban a harmadik évben, midőn nekem tetszik és parancsolom, száz darab kősó adassék, melyek, a hol a szarvasok összegyülekezni szoktak, a földre tétessenek." Azért kellett tehát még az ólompecsét ráfüggesztését egy kissé elhalasztani, azért kellett az oklevél formulájától egy kissé eltérni, mert a király nem akart elfelejtkezni azontúl sem a visegrádi és budai pagonyokban tanyázó szarvasairól. Gondoskodott tehát róla, hogy gyülő helyükre visszatérő jószágai só nélkül azontúl se szükölködjenek, mikor már Kakaton nem a királynak szedik a só-vámot. Dr. Karácsonyi János.

Nagy Lajos király udvari szállitója. A *pisai* állami levéltárban az ugynevezett *Simonelli* letétben van Nagy Lajos királynak Visegrádon 1373 april 21-én János váczi püspök előterjesztésére kelt nyilt rendelete, melyben összes tengeri és szárazföldi barátait arra kéri, hogy az ezen oklevelet előmutató *Zanobio Masini*-t, ki *Flórenczből* való és a király udvari embere és kereskedője (nostrum familiarem et mercatorem Zanobium Masini de Florencia) mindenütt — a királyra való tekintettel — békével átereszszék minden szolgáival, lovaival, hajóival és áruival egyetemben. H—cz.

Jobbágyok költözése és szökése. A multban ez volt *népünk vándormozgalmainak* legnevezetesebb tényezője a parasztság földhöz kötésétől kezdve a XIII. században, ugyszólván 48-ig. E néposztálynak természetes ősi vándorlási hajlamán kivül e mozgalmakat sokféle okok idézték elé. Maguk a földesurak adtak arra példát, midőn jobbágyaikat egyik birtokukról a másikra (például ha a földesur uj hasznot-hajtóbb birtokra tett szert; vagy ha valamely szomszéd hatalmaskodásait ki akarta kerülni; vagy ha egyszerüen annak a birtoknak a földje tetszett meg neki stb.) telepitgették által. Különösen a középkorban volt nagy divatja ennek, s innen van, hogy okleveleinkben egy-egy népes birtok (possessio) egyszerre csak — minden különösebb ok nélkül — pusztának, lakatlannak (praedium) mondatik.

A jobbágyok önkénytes szabad költözködését külömben mindenkor az ő természetes joguknak tartották és ismerték. De tévedés volna hinni, hogy midőn hatóságaink, királyaink, törvényeink a szabad költözködést fogadták védelmükbe, hogy azt egyedül a jobbágyok érdekében tették volna. Ellenkezőleg ez mind jóval inkább a földesurak s első sorban a *nagybirtokosok* érdekében gazdasági czélokból történt. Mert hiszen a birtok legfőbb jövedelmét a jobbágy személye, adója s robotja képezte, a nagybirtokosoknak — kiknek sok miveletlenül álló földjük volt — állott tehát leginkább érdekében, hogy a jobbágyok szabad költözködését mint birtokaik mielébbi megtelepitésének egyedüli módját senki meg ne akadályozhassa. A maguk részéről is mindent elkövettek, hogy a jobbágyokat magukhoz édesgessék. Ágenseik sorra bejárják a falvakat, adómentességet igérnek több esztendőre, királyi nyilt parancsokat eszközölnek ki a hozzájuk költözők védelmére stb. Nem csoda, ha a jobbágy a csábitásoknak nem tudott ellentállni. De a törvény megkövetelte, hogy előbb tartozásainak tegyen eleget, s földesurának az ugynevezett „földbért" (terragium) fizesse meg. Házát — mely általában *fából* volt — elbonthatta, magával vihette, vagy eladhatta éppen úgy, mint egyéb ingóságait. Ha ezekből vagy az ágensektől kapott pénzzel törleszthette kötelezettségeit, fényes nappal nyiltan hagyhatta el faluját. De ha megfizetni nem tudott, vagy földesura ereszteni nem akarta, akkor szöknie kellett, s az 1514-iki parasztfelkelés leverése után, midőn a szabad költözés jogát teljesen megszüntették — más módja nem is volt. Ezentúl a szökések úgyszólván mindennapos jelenséggé válnak, különösen a török hódoltság alatt. Azok a kik e korról a lélekszám megállapitásával foglalkoztak, tudják, hogy az, az egyik évről a másikra is *hihetetlen külömbségeket* tüntet föl, s ezen szakadatlan ingadozásnak fő mozgató eleme a szökés. A birtokösszeirások és urbáriumok tele vannak üres, pusztán hagyott telkek felsorolásával s levéltárainknak ezen korbeli része alig áll egyébből, mint jobbágyszökésekről való tanuvallatásokból, vagy visszakövetelésükről szóló birói intések és perekből, vagy a dolog visszájából, t. i. jobbágyok kezesleveleiből, melyek szerint a földesur az illetőnek szökése esetére a többi jótálló jobbágyok vagyonát lefoglalhatta.

Arra, hogy ezt a rengeteg anyagot valaha statisztikailag értékesithetnők, alig ha van kilátás, azért örvendenünk kell, ha e gazdasági szempontból annyira fontos népmozgalmakról mégis ilyenszerü kimutatások állhatnak rendelkezésünkre.

Az 1720-iki nagy országos összeirás befejezésével összeült adóügyi országos bizottság figyelmét a jobbágyszökésekre is kiterjesztette. Vegyes iratai között (Orsz. Levéltár, kanczelláriai osztály, Acta Parti-

cularia nr. 207.) erre nézve is találunk adatokat, melyek ha nem is származnak előbbről: a jobbágyszökések fénykorából, igen érdekes felvilágositásokat nyujthatnak.

Többek közt Szabolcsvármegye a leleszi convent által minden faluban tanuvallatásokat eszközöltetett arról, hogy 1724-től 1735-ig, tehát 12 éven át, mindegyik faluból hány jobbágy?. mikor? hová? s mennyi marhával szökött el?

A vaskos tanuvallatásokból azután a helytartótanács táblázatot készittetett, melynek azonban helyszüke miatt itt csak végeredményeit közölhetjük:

E 12 éven keresztül (1724—35) *Szabolcsmegyéből*

megszökött:	*jobbágy,*	*zsellér,*	*ökörrel,*	*lóval,*	*tehénnel,*	*borjúval,*	*juhval,*	*disznóval*
Bihar megyébe	275	85	283	177	171	71	150	199
Szathmár „	214	42	138	21	138	33	176	183
Békés „	59	20	65	44	53	43	116	37
Csongrád „	21	6	12	9	4	15		26
Zaránd „	30	21	34	12	6	3		14
Heves „	120	32	99	108	87	47	217	47
Pest „	4		4		3			
Köz.-Szolnok „	2		2		2			
Borsod „	49	7	44	19	45	16	25	36
Zemplén „	63	17	27	16	22		30	16
Abauj „	6		4	2	1			
Ungh „	2	1	4		1			
Beregh „	15	2	4	2	4			
Mármaros „	2	1		3	2			
Debreczen városába	43	13	30	29	26	28	25	5
Jász-Kúnságba	95	35	106	95	51	42	120	47
Hajdú városokba	55	10	53	44	35	4	40	38
Összesen ...	**1055**	**292**	**909**	**581**	**651**	**302**	**899**	**648**

tk.

Husnak és egyébb hozzá tartozandónak Limitatiója. Tekintetes Heves Külső Solnok Törvényessen Egyesült Vármegyék folyó 1812. Esztendő Bőjt elő havának 5-ik napján Eger Várossában tartatott Köz Gyülések alkalmatosságával a marha husnak és egyébb hozzá tartozandók ára ekképpen határoztatott meg ugy mint Egerben, Gyöngyösön és Szolnokban a marha husnak fontya

	F.	kr.
Bankó Czédulákban		45
Váltó Czédulában...		9
Azon helyeken a hol katonaság fekszik		
Bankó Czédulában		42

	F.	kr.
Váltó Czédulában		$8^2/_5$
Mass egyébb megyékben pedig		
Bankó Czédulában		40
Váltó Czédulában		8
Fagyunak ára Egész Ns. megyére nézve		
Bankó Czédulában	2	15
Váltó Czédulában pedig		27
Gyertyának fontya B. Czédulában	3	30
Váltó Czédulában pedig		42
Szappannak fontya Bankó Czédulában	2	15
Váltó Czédulában pedig		27

Marha húsnak Limitatiója. Ezen folyó 1812-ik Esztendőben Szent György Havának 2-n Tettes Ns. Heves Vármegyében Egerbe foltatva tartatott Köz Gyüléssében marha husnak és egyébb hozzá tartozandónak ára ekképen határoztatot meg ugy mint:

Egerben és Szolnokban a marha húsnak fontya Váltó Czédulában ... kr. 11.

A Contractionalis vagy Trausennalis helyeken a marha-husnak fontya Váltó Czédulában ... 10.

Egyébb Megyebeli Helységekben pedig a marha husnak fontya V. Czédulában ... 9.

A Fagyunak fontya a marha husnak két árán, a Gyertyának fontya pedig a marha husnak három árán fog mérettettni.

Mely meghatározott áron kötelesek a mészárosok mind elegendő mind pedig jó húst igaz mérték szerint vágni, különben az Tettes Ns. Vármegyétől kiszabott büntetés alá fognak vettettni mindazokat kik a marha hust a meghatározott áron felül mérni vagy azt meg venni merészlik.

Milhoffer Sándor.

NÉMET TELEPITÉSEK BEREGMEGYÉBEN.

IRTA: LEHOCZKY TIVADAR.

Beregmegye kétharmadrészét foglalta magában egykor a munkácsi uradalom, melynek területe a 21 helységből álló beregszentmiklósi uradalommal együtt 42 mértföldnyi volt. A honfoglalás idején e roppant terület vizekkel boritott vadonság és rengeteg erdőség vala, melynek völgyeiben s lejtőin csak elszórtan tartózkodtak nomád pásztor családok, kik barmaikkal egyik oromról a másikra vándoroltak. A halászat és vadászatból élők kunyhókban tölték napjaikat, és századok multak el, mig a szomszéd családok összeverődvén, nagyobb községeket alkottak. Az ország belsejében, a Tisza és Duna termékeny partjain, már rég, virágzó falvak keletkeztek, midőn Bereg vadonjaiban még mindig csak egyes vadászó s pásztorkodó telepek állottak. E terület akkor királyi birtok volt, központja *Munkács* vára vala, melyről már a 13. században történik említés. Midőn pedig Nagy Lajos alatt az: *Koriatovich Tódor podoliai herczeg* birtokába került, ő volt az első, ki e *latifundium* előnyére, messziről behozott ruthén földmivelőket telepitett, jóllehet már ennek előtte is ily népség elszórtan lakott itt s igy a Podoliából bevándorlottak hit és nyelvrokonaikra találtak. A Koriatovics család nemsokáig birta az uradalmakat, a XV. század első negyedében már Tódor özvegye *Annus* is elhunyt s leánya a Dolhai családba nősülvén, Munkács: tartozékaival együtt Pálóczy Mátéra, majd Lazarevics István szerb despota s unokája Brankovics György fiára Ulkra, később 1446-ban Hunyady János kormányzóra, aztán neje Szilágyi Erzsébetre, majd fiára Korvin Jánosra szállott. 1495-ben *Csáktornyai Ernuszt Zsigmond* pécsi püspök és testvére János birták; utána Geréb László erdélyi püspök, ki azt testvérére Vingárti Geréb Péter országbiróra ruházta. Ulászló idejében az 1514. évi 3. t.-cz. szerint elidegenithetetlen koronai birtokul jelöltetett ki, melynek jövedelme az 1518. 14. t.-cz. szerínt a király konyhájára fordittatott s igy ezentul a nagy uradalom folyvást a királyok és nejeik kezelése alatt maradt. A népesség szaporitására addig aránylag nagyon kevés gond fordittatott, mert azon nehány uj helység, melyet a rengeteg erdőségekben egyik-másik soltész, régi köznyelven „*Kenéz*“, — meghatalmazása

következtében létesitett, csekélységnek mondható; csak később, midőn Ferdinand és Zápolyai János trónkövetelők közt a versengés megindult s az uradalom majd az egyik, majd a másiknak birtokába került, ezek alatt keletkezett több ruthén helység, mely néhány, addig teljesen lakatlan vidéknek némi életet kölcsönzött.

Igy folyt a lassudad népesités évtizedről-évtizedre, mig az Erisz almáját képező vár és uradalom a koronázott királyok és az ország szabadságáért és vallásáért küzdő Bethlen Gábor, Rákóczy György és Ferencz, s főleg Thököly Imre alatt ismét egyik kézről a másikra vándorolt, a nélkül, hogy e viszontagságos hosszu időszakokban a népesség gyarapodott volna, sőt az, évről-évre a nehéz küzdelmekben mindinkább pusztult. Még leginkább virágzottak a helységek itt a felvidéken a XVII. században, midőn a törökök foglalásai elől a termékeny Alföldről számtalan magyar család menekült ide, kik hogy biztos tanyát találhassanak, a munkácsi és szentmiklósi uradalmakban jobbágyokul telepedtek le s az imitt-amott talált pusztatelkek müveléséhez fogtak. Főleg I. Rákóczy György erdélyi fejedelem és felső Magyarország ura idejében özönlöttek be ily alföldi családok, kiknek száma, mint megmaradt magyar neveik ma is igazolják, nagy lehetett. Özvegy Rákóczy Györgyné, Lorántffy Zsuzsána fejedelemné 1649-ben összeiratván a munkácsi uradalmat, találtatott akkor 2383 népes telek, mig puszta telek 347 és a várhoz használtaké 99 volt. Ámde e helyzet azontul mindinkább rosszabbodott s midőn *Thököly Imre*, már mint Zrinyi Ilona férje, a munkácsi várból kitüzé a felkelés zászlaját seregének nagy részét nemcsak a munkácsi uradalom helységeiből való jobbágysága képezte, hanem, mivel a *szentmiklósi jószágot* Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye szintén megszerzé, s igy együttesen kezeltetett, ennek falvaiból is a fegyverfogható jobbágyság a felkelő hadakba besoroztatott. Ezek azután ott, a véres harczokban hunytak el, azalatt pedig, mig a küzdelem folyt s melyben Beregben is negyvennél több uradalmi falu porrá égettetett, az otthon maradt családok részint elköltöztek, részint kihaltak s igy midőn 1711. évben a II. Rákóczy Ferencztől elkobzott uradalmak a kincstárra szálltak, a még nemrég virágzott telkek legnagyobb része elpusztultan, gazdátlanul hevert. De az itteni népesség csökkent az által is, hogy a törökök eltakarodása után az Alföldről idemenekült jobbágyságot egykori uraik részint visszakövetelték, részint azok maguk megunván a rideg felföldön a háládatlan mezei munkát, önként is visszaköltöztek, mégis többen, kik az ittení ruthén törzscsaládokba beházasodtak, továbbra is itt maradtak s utódaik máiglan is élnek s magyar családi neveiket megtartották.

Az alatt, mig 1711. évtől 1726-ig a munkácsi és szentmiklósi

elkobzott uradalmakat a kassai kincstári igazgatóság kezelte, a nép szaporítására mi sem történt, annál kevésbbé, mert azokat, a gróf *Bercsényi Miklóstól* elkobzott *ungvári* uradalommal együtt, 1724. évben bizonyos altensteigi báró Hager haszonbérben tartván, az csak önérdekét látván szeme előtt, a költséges befektetésektől óvakodott. Ily vészonyok közt kapta 1726. évben az uradalmakat adományul VI. Károly császár és királytól gróf *Schönborn Lothár Ferencz* mainzi érsek és választó fejedelem, ki az uralkodó háznak válságos időkben hüséges szolgálatokat tett például 1670-ben Vesselényi Ferencz nádor és szövetséges társai hasztalanul kerestek nála gyámolitást.

Mily zilált állapotban vette át e főur a roppant terjedelmü, de legnagyobb részben elpusztult s elnéptelenedett uradalmakat, világosan mutatja az, hogy midőn 1728. évben Szenczy Ferencz munkácsi harminczados és *Ocskay György* kincstári ügyész összeirták a munkácsi uradalmat. *abban 894²/₄ puszta telket találtak*, s igy 1649 óta tehát 79 év alatt, 448²/₄ pusztult el.

Az uj birtokosok felfogták annak előnyét, ha az elhagyatott tömérdek parlag földek müvelésére munkáserőt szereznek szorgalmatos s becsületes idegen népek telepítése által. Gróf Schönborn Lothár, ki zimonyi birtokának bajaival és rendezésével volt elfoglalva, melyet a törökök pusztítgattak, nem igen ért rá, távol eső munkácsi uradalmainak beható rendezésére, s midőn 1729-ben elhunyt, az uradalmak testvérére gróf Schönborn Buchheim Wolfsthal Frigyes Károly bambergi és würzburgi püspökre s utána gróf Schönborn Jenő Ervinre szálltak át. Ők már nagyobb erélylyel fogtak azok felvirágoztatásához, s valóban czélt is értek, s még életökben láthatták a Phönixként elhamvadt helységek ujjáébredését, feltámadását, melyek emléküket maíglan hirdetik.

I.

Gróf Schönborn Frigyes Károly, bambergi és würzburgi püspök, a római szentbirodalom herczege, frankóniai herczeg, császári valóságos titkos tanácsos és birodalmi alkanczellár, Mainz melletti szent albáni prépost stb. Schönbornban 1730. májushó 10-kén kelt s nyomatott nyilt levélben, — akkor elterjedt kifejezés szerint — „*Patens*"-ben kihirdette,[1] hogy ő felsége *VI. Károly* császár, tekintetbe véve ugy néhai előde Lothár Ferencz mainzi érsek és bambergi püspök által, mint később általa az uralkodó háznak, az összbirodalomnak s a német honnak tett hazafias szolgálatait s ez által szerzett érdemeit, azok jutalmazásául és nagylelküségéből neki és grófi házának a *munkácsi és szentmiklósi*

[1] Nagy ivrétü papiron nyomatott hirdetmény.

uradalmakat adományozta. Mivel pedig ezen, igen termékeny földön és vidékeken fekvő jószágok, a lefolyt háboruk alkalmával nagy részben elpusztultak, de szorgalmas földmivelés által ismét könnyen helyrehozhatók lennének, elhatározta, hogy 50 földmiveléshez és 10 szőlőtenyésztéshez értő családot, 4 ácsolás, malom- és hidépitészettel foglalkozót, 4 őrléshez értőt, 4 kőmivest, 2 kovácsot, 2 lakatost, 2 kerékgyártót, 2 czipészt, 1 sütőt, 2 tehenészt és tej fejelőt, 1 asztalost, 1 szabót, 2 timárt vagy szücsöt, 1 fazekast, 1 ablakost s végre 1 sebészt vagy fürdőst kész felfogadni s megtelepiteni, biztositani őket évi fizetésükről. Ki fog jelölni nekik lakóhelyet, szántó és kaszálóföldeket és épületfát. Hajlandó továbbá 3 erdészt és vadászt is kik az erdő és vadtenyésztéshez értenek, alkalmazni évi dij és külön javadalmazás mellett oly módon, hogy minden elejtendő hasznos és duvadtól, hiuz, medve, farkas, róka, nyest és vadmacska körmeért a szokásos lövődijt kapják. A kik tehát *Némethonból* különösen a grófi család alattvalói közül, kiknek a többek felett előnyt adna, a településre vállalkoznának, azok a következő kedvezményes feltételekben fognak részesülni:

1. Minden megszálló földmives vagy iparos család lakhelyéül egy 120 láb széles és 180 láb hosszu belső telket kap.

2. Annyi külső szántóföldet, a mennyit egy pár lóval vagy két ökörrel megmunkálni képes.

3. Hat napi kaszáló rétet, melyek egyenkint 200 láb hosszuak és ugyanannyi szélesek, 12 frankóniai hold méretüek.

4. Marháik számára szabad legelő jut ingyen, oly módon, mintha azt pénzen vették volna. A belső háztelkek, s azokhoz tartozandó szántó és kaszáló földállomány és legelőterület egy egész, fél, vagy negyed telek arányában fog a telepitvényeseknek tehetségökhöz képest kiméretni, hogy azt kellően felszerelhessék s müvelhessék.

5. Az épitésre annyi fát fognak ingyen kapni, mennyit kiki felhasználhat.

6. Minden jövevényt az első téli évadra telkének megfelelő vetőmaggal, élelmére gabonával, s elegendő tüzifával látják el.

7. A makkoltatásra nézve is előnyben részesittetnek.

8. Hogy a Németbirodalomból kivándorlók az utat kényelmesen megtehessék, Regensburgból Budáig a Duna folyót használhatják; utiköltségre s élelemre fejenként egy forintot kapnak s gondoskodás lészen hogy a határvám fizetésétől fölmentessenek.

9. A letelepülő római katholikus családok Munkácson és Beregszászon lelkészeket találnak.

10. Hogy minden család magának a szükséges szerszámot szekeret és egyébb gazdasági felszerelést beszerezhesse, mely ott különben

igen olcsó áron vehető, gondoskodjék jóeleve arról, hogy mindegyik legalább százforintnyi készpénzt hozzon magával.

11. Alkalmazkodás végett egyszersmind ki van kötve hogy *ellenszolgálmányul* minden megszálló egész telkes s igy aránylagosan a fél és negyedtelek birtokosai is: hetenként négy ökörrel vagy lóval egynapi robotot, és a szokásos országos adózáson felül, az itt divatozó bérfizetést lesz köteles az uraságnak teljesiteni; az uraságtól fogván függni annak meghatározása, hogy az igás munka két gyalog napszámmal helyettesittessék.

12. A megszállók abban a kedvezményben részesülnek, hogy hat évig a közadózás, 3 évig pedig az uradalmi bérfizetés, robotolás és tizedelés alol mentesek lesznek.

13. A kapásoknak és szőlőmüvelőknek annyi puszta szőlőkert fog ki méretni, mennyit kiki szükségesnek és elegendőnek lát s részökre szintén a közadóra nézve 6 évi s a bortizedre nézve 8 évi mentesség biztosittatik; azonkivül minden család egy negyedtelki illetőséget kap. A kézmüvesek s iparosoknak tehetségökhöz képest szintén fog egy egész, fél vagy negyedtelek utáni földállomány adatni hasonló feltételek mellett s azon fölül mesterségöket az uraság védelme mellett szabadon folytathatják. Végre:

14. A Németbirodalomból s Frankoniából bevándorolni szándékozók a telepitő kegyéről s védelméről biztosittatván felhivatnak, hogy útrakeltökkor Bambergen az udvari kincstári tanácsosnál, Würzburgban pedig az ottani udvari hadi- és kamarai tanácsosnál (Hartmannál) jelentkezzenek, hol az elszállitás módozatai s egyébb szükségesekről bővebb utasitást nyernek.

A hirdetés tartalma szerint a birtokos gróf szándéka akkor az volt, hogy a munkácsi urodalomba csak korlátolt számu telepitvényesek szálljanak meg, különben azokat hatvan családra nem szabta volna. Bizonyára idegen tisztei még nem voltak kellően tájékozva azon roppant nagyságu területekről, melyek néptelenül és elhagyatva hevertek, s azokról, melyenek szüz földjét, lakható és müvelhető állapotba hozni lehetett. 1730-ban, a hirdetés után nemsokára, özönlöttek a vürzburgi és bambergi püspöki tisztségekhez, kik magokat a nagy utra elszánva jelentkeztek. Ezeknek jegyzékét azután alkalmazkodásul, közölték az idevaló uradalmi tisztséggel. Névsoruk a következő: Schum Pongrácz, Reiff Mávár, Würtscher Bernát, Rösch János György, Maár János György, Schneider Miklós, Hungerröther Kristóf, Münster Péter, Meder János Péter, Corherr János, Hallenstein Kristóf, Dizmann János, Petz György, Pezolt Rikárd, Schmitt János, Döring János Ádám, Krausz Miklós, Eberth György, Raab Pongrácz, Menkel Kristóf, Schmiedt János,

Wittmann János Bertalan, Krausz Gáspár Krampert János Mihály, Krausz András, Weisz János György, Uselmann András, Paulus János, Müller János György, Wolff János, Böhm Simon s Kramer Simon. 1730. junius 14-kén *Würzburgban* Hartmann kamarai tanácsosnál megszállókul beiratkoztak a következők: Martin Jakab, Lanig János György, Klug Vitusz, Lang Konrád, König János, Kaizer János György, Pfaff Boldizsár, Scheuning János, Viszboer Ántal, Pfiszter János, Kahles József, Werner Márton, Schott János György Pfeiffer Kilian, Manger Péter, Göbel György, Herdrich András, Mander János, Holzapfel János, Götz János György, Kuba János Ádám, Vatterring János, Wolfarth Mihály, Stahl Márton, Metz János és Prach János. Egy más csoportokban ismét jelentkeztek ezek: Lautolt János, Scharf Mihály és Miklós, Rittner Theobold Ferthgen Kristóf, Heuszberger János özvegye, Fhrom Tóbiás, Klee Márton, Ofner János Henrik, Jungfleisch János György, Kreydtmayer Gáspár, Raydt Ferencz és József és Majer János.

Ezek közül sokan otthon maradtak ugyan de a kik utrakeltek azokat nyomtatott igazolványnyal, mely egyszersmind utlevélül is szolgált, látták el, melyben a nevezett gróf és püspök teljes czimének feltüntetése mellett e Magyarország felső részibe Munkácsra megszállókul utazó németeket, s családjaikat a polgári és katonai hatóságok figyelmébe és oltalmába ajánlja. Ez oklevél szolgált később bizonyságul arra nézve is, hogy a megszállottak a kihirdetett telepitési kedvezmények élvezetére jogositvák, levén az a gróf sajátkezü aláirásával, s nagy pecsétével ellátva. Az igazolvány utközben a hatóságok által láttamoztatott is igy az 1732. évben junius 18-án Würzburgban Wágner János Konrád és társai részére kiállitott utlevelet a bécsi hatóság láttamozta augusztus 8-kán, ugyanez nap a pozsonyvárosi és 11-kén az esztergomi hatóság ily szavakkal: „Visus et libere dimissus Strigonii die 11-a Augusti 1732.“

A települők fővágya volt, hogy oly helyeken helyeztessenek el, hol a talaj termékeny, a viz jó, s katholikus templom és lelkész közel legyen. Azért is a *munkácsi* uradalmi tisztség az első megszállókat a város közelében és környékén fekvő, nagyrészt néptelenné vált *Munkács-Ujfalu és Oláh-Kerepecz* nevü falukba helyezte el; meghatározván a lakóházak épitési modorát, s biztositván őket arról, hogy mihelyt a község megszaporodik, templomot és iskolát is épittet számukra. S csakugyan még ez évben megrendelte a gróf, hogy e két falu ezentul *Alsó- és Felső-Schönborn* névvel illettessék, mely elnevezések maiglan fenállanak, jólehet a nép az elsőt most is másfél század multán *Ujfalunak,* az utóbbit pedig *Kerepeckének* szokta nevezni mert a népnél a hagyomány szívósabb s a régi nevek emlékezete nemzedékről-nemzedékre száll.

Az 1730. aug. 20-kán kelt igazolványnyal megérkeztek Munkácsra szeptember hó 9-kén Uselman András, Paubek János, Petz György, Böhm Simon, Münszter Péter és Wolff János; ugy Raab Pongrácz és Pezold Reichard, kik Kis-Luczkán (Klucsárkán) helyeztettek el. Augusztus hó 31-ki igazolványnyal megjöttek Lang Konrád, Zipf Miklós, Fehn János, Metz János, Prag János, Manger Péter, Göbel György, Kuhn János Ádám, Beringer Miklós, Uszleber Bálint és Lehner János, kik Munkács-Ujfaluban (Alsó-Schönbornban) helyeztettek el, mig Götz János Luczkára került. Szeptember 29-iki utlevéllel megérkeztek okt. 30-kán s Alsó-Schönbornba telepitettek: Menkel Kristóf, Schmidt János, Hungerröther (most köznéven Hungréder) Kristóf, Rösch György János, Leisz Gáspár, Wittmann János Boldizsár, Rozentritt János Ádám, Stahl György, Kilian János, Neuhoffer Albert, Schöll Gáspár, Gönzler János, Steinmüller Kristóf és Link Simon; nov. 29-ki utlevéllel Pfaff Rozália, Pfeiffer Kilian rothbachi pór nejével és 5 gyermekkel és Günther János sckrankenbachi földmives. A következő 1731. év folyamában is érkeztek egyes családok; igy junius 9. Schmitt János, Schneider János és József, Beimüller János, Kaszt Boldizsár, Frantz Konrád és Schneider Bernát (Felső-Schönbornba), Bentz Mihály, Küzmann Péter, Dittlein Konrád, Pittel János, Burget Miklós, Abel Márton, Rottmann Péter, Holzapfel András, Krausz Jakab, Klopf Mihály, Holzapfel János; junius 30-kán Semellroth Márton, Eisenhauer János, Schäffer Mihály Felső-Schönbornba; augusztus 18-kán kelt levéllel megérkeztek okt. 4-kén: Heygert Ádám, Wilger Menyhért, Münich János, Krausz Gáspár és Márton, Grölzl Katalin, Körner Kristóf, Höffler Pál és Müller János. Augusztus 1-én id. Müller János; szept. 9-kén: *Marksteiner* Jakab és Kristóf (utódai most Vásárkövi-eknek neveztetnek Munkácson), Rösch Márton, Grager Péter és Náder János. Deczember 14-kén: Eck Mihály, Münch János, Otto Ádám János és Kreutzer Miklós, majd Herold Gáspár, Schmeiszner János György és Hauenstein Kristóf.

Annyi idegen jövevénynek, kik nejeikkel, s gyermekeikkel, s többnyire csak egyszerü batyuval, könnyen szállitható nyalábbal érkezkeztek, rögtöni elhelyezése, élelmeztetése vajmi sok gondot adhatott *Duschek János József* uradalmi administrátornak, ki valamint *Kohlhund* Ágoston főfelügyelő, s később *Uhlein* J. Dávid kamarai tanácsos és prefektus, mindent elkövettek, hogy az oly messziről bevándoroltak itt jó benyomást nyerjenek, s távoli hazájukat könnyen felejthessék. Ámde a Munkács körül fekvő legnagyobb részben elpusztult helységekbe elosztott németek nem találták itt azt az Eldorádót, melyről álmodoztak. A földek s rétek legnagyobb része elparlagosodott, tövissel, gazzal benőtt cserjést képezett, mert negyven-ötven év óta szántatlanul hevertek,

nem lévén kéz, mely müvelésökhöz fogott volna; az a kevés ruthén nép pedig, mely a pusztává vált faluhelyeken lézengett, a határok legjobb részeit, kénye-kedve szerint bitorolta. Kész házak sem állottak a jövevények rendelkezésére, kik tehát kényszerültek, ha a szabad ég alatt tanyázni nem akartak, a félig fedett, ki-bedüledezett viskókba vonulni, s beérni azzal, mit élelmökre az urasági magtárból fejenkint kaptak, s minek megörletése szintén nem csekély bajjal járt. Az ily előleg értéke 1734. évben négyezer forintra rugott, nem számitván be a kiosztott kenyereket, s egyéb élelmi czikkeket. Ámde a szük segedelmezéssel a tömeg nagy része nem elégedett meg. Nem szokván a terhes munkához, s kész földeket s házakat óhajtva, zajongni kezdett, felindulásában tulzott követelésekkel állott elő, melyeket az uradalmi tisztek azonnal nem teljesithettek. Igy aztán többen a kapott pénz és élelmi előleggel együtt hátat forditottak a vadon helyzetben talált vidéknek, s eltüntek innen más vidékre hol szintén szükség volt uj megszállókra s hol egyeseket talán nagyobb kényelemmel láthattak el az illető földesurak. A főtisztek sürün irták panaszos jelentéseiket a herczeghez, ki válaszaiban kitartásra biztatta őket. A püspök s herczeg leveleiben, melyeket adminístrátorához Bécsből, Würzburgból vagy Bambergből intézett, értésükre kívánta adni a telepeseknek: hogy mily kellemetlenül értesült arról, hogy ide küldött német alattvalói a gazdálkodással nem ugy foglalkoznak, mint előtte megfogadták, hogy ők csak a kész, megmüvelt s bevetett földeket szeretnék learatni, de jövendőjökről, s az uraság kielégitéséről nem gondoskodnak. Meginteti tehát főtisztei által őket, megmagyaráztatja a felhivó pátensleveleket, kijelentvén, hogy ha ők azt képzelik, hogy csupán henyélés és könnyü élet kedveért telepedtek ide, akkor nem fogják tetszését s kegyét megnyerni, családjaiknak hasznára válni. Meghagyja egyszersmind, hogy a főtisztek, ha a telepesek nem engedelmeskednek s rendeléseiket nem teljesitik, akkor inkább bocsássák el, sem hogy mások bosszuságára s kárára legyenek ott. 1732. augusztus 17-ről pedig Grybachból azt irja főtisztének a püspök: „minden német alattvalónknak hirdesd ki, hogy tőlünk oly utasitást és parancsot vettél, hogy többé nemcsak gabonát élelmezésre és vetésre nem fogsz adhatni, de még kevésbbé előleget a hivatalos pénzekből; s hogy azokat, kik korhelyek, tunyák s családjaik fentartásáról jobban nem gondoskodnak, mind el fogod bocsátani. S éppen azért mi el is határoztuk, hogy ezentul birodalmunk alattvalói közül senkit oda nem küldünk, kivéve olyanokat az iparosok közül, kikre neked szükséged lehetne, s kik mesterségök mellett még mezei munkát is folytathatnának“.

Mindamellett folyton érkeztek uj családok; igy 1732. évi junius 18-ki utlevéllel augusztus 29-kén: Wagner János Konrád, Pfeiffer Fri-

gyes, Mühlhanns János György, Antmon János Miklós, Daumb Farkas, Hoffmann Sebestyén, Baumann Miklós, Wächter Lőrincz, Pertsch János, Kotschenreiter Pál, Krausz János, Walter János. Müller János s Ficht Henrik; majd Eissen Kristóf, Feth Pál, Pfiszter András, Mauthner Jakab, Pentz Mihály és Müller Mihály.

Gróf *Károlyi Ferencz* 1733. julius 29-ről levelet intézett a munkácsi uradalmi főtiszthez, melyben irja, hogy mivel — mint hallja — ott a bevándorlók feles számmal vannak, s jó német földmivelőket ő is szeretne néptelen helyein betelepiteni, küldje a fölöslegeseket hozzája. Erről a lézengő bevándorlottak is értesülvén, közülök többen, mielőtt a munkához s házépitéshez fogtak volna, innen bucsu nélkül eltávoztak, mit midőn a tisztek a herczegnek tudomására juttattak, elrendelte, hogy a megszállók ezentúl *hüségi esküt tegyenek* s fogadják, hogy ott állandó lakosokul megmaradnak.[1] Egyszersmind meghagyta, hogy azok, kik házaikat szilárd anyagból épitik, tiz évi adómentességet élvezzenek.

A bevándorlottak közül sokan folytatták a renyhe életet, s midőn tulköveteléseiket a főtiszt teljesiteni vonakodott, a zúgolódók egyik nyugtalan lelkü és izgága társukat, Münich Jánost Bécsbe küldték panaszszal, ki ott a herczegnél jelentkezvén, az itteni megszállók nyomasztó helyzetét, sötét szinben adta elő s mikor a herczeg felelősségre vonta tisztjét, ez (Duschek) 1734. április 13-kán jelenté, hogy Münich vádjai alaptalanok, s azok inkább a német telepeseket terhelik,[2] kik, főleg az Alsó-Schönbornban elhelyezettek, oly hanyagul teljesitik kötelezettségeiket, hogy az uradalomnak épen semmi hasznára sincsenek. Panaszkodik, hogy a megszálltaknak lenne elegendő jó földjük, főleg ha a benőtteket is tisztitanák, de ettől irtóznak, s nem engedelmeskednek. Felhozza, hogy ő még 1730. évben öt házat épittetett a beköltözők számára készletül az uraság költségén, azok a tapasztásig el is készültek, zsindellel fedettek, (mi a robot munkán felül 80 forintba került,) de csupán egybe költözött egy család, a többieket restellik kiegésziteni, s inkább elhagyják. *Münichet* illetőleg pedig jelenti, hogy ő, midőn ide jött, földmivelőnek iratta be magát, de azért falura kimenni

[1] 1734. márczius 31-ről irja a herczegpüspök, hogy az 1730-ki felhivásban kitett *„Leibeigenschaft“* kifejezés alatt ne földhöz ragadt jobbágyságot, hanem *„Erbgeschuldigte treue Unterthanen“* értsék a megszállók: vagyis azt, hogy ők lekötelezett hü alattvalók.

[2] Jelentésében azt irja Duschek, hogy az alsó-schönborni lézengőknek keresetet adni akarván, őket a cséplésshez alkalmaztatta, de oly hanyagul dolgoztak, hogy a magnak fele a kalászban maradt, a miért őket a cséplestől is el kellett távolitani.

s ott letelepedni nem akart, azt állitván, hogy ő inkább Munkácson kereskedéssel fogja kenyerét keresni. Majd korcsmát akart nyitni, s „én, irja Duschek, kedveért a szerednyei korcsmabérlőt elmozditottam, hogy neki helyet szerezzek; de itt is csak egy negyed évig maradt, azután Munkácsra jött vissza, kivánván, hogy neki itt telket adassak, de az sem tetszett neki, s igy kénytelen voltam a városi biró közbejöttével számára kibéreltetni egy másikat, mely csakhamar ismét nem kellett neki, hanem a helyett vett 25 forintért egy kis házat, s abban kezdett urasági italt mérni, e közben azonban zsidókkal szövetkezett, s idegen csempészett pálinka méréssel kezdett foglalkozni, s az urasági italért bevett 142 frttal uzsoráskodott; minek következtében tanácsosabbnak találtuk őt — Uhlein meghatalmazottal egyetértve — az italméréstől elmozditani. Erre Münnich felindulva, ellene agyarkodni meg nem szünt; mi több, midőn felsőbb parancsra, a telepitvényeseket kötelességeik teljesitésére intettem, ő volt az első, ki ellenmondott, s bizonyos *Schledt Józseffel*, egy bajor dragonyos ezredtől megszökött csavargóval szövetkezvén intézkedéseim ellen müködött, mig csak Schledt innen is el nem illant.“ Duschek továbbá május 18-káról kelt jelentésében panaszosan terjeszti elő, hogy a német alattvalók a köztök kiosztott négyezer forintnyi előleget elisszák, s visszatériteni éppen nem akarják; irja, hogy makacskodók, egymás közt egyenetlenkedők, verekedők, a tisztség irányában engedetlenek és agyarkodók; mit leginkább azóta tapasztal, a mióta Münich Bécsből visszatért. Igy a munkácsi korcsmában bizonyos Pfeiffer Kilian az előleg visszafizetésétől beszélgetvén Usleberrel, annak nyiltan kijelenté, hogy te bolond, minek fizetnéd vissza, én legalább sohasem fogom; min azután összevesztek és verekedtek. Ily egyes eseteket hoz fel a megszállók közt levő romlott szellem és zilált állapot feltüntetésére. De ha akadtak is egyes elégedetlenek, a nagyobb tömeg mégis jól kezdé magát érezni, s megkedvelvén erélyesen hozzá fogtak ugy a helységek tervszerü alakitásához, mint a mezei munkák végezéséhez. 1734-ben már rendszeres földkönyveket vétetett fel az uradalmi tisztség, melyekből kitünik, hogy *Alsó-Schönbornban* akkor már 21 német család 705 Morgennek nevezett német holdföldet müvelt, *Felső-Schönbornban* pedig 16 német család $6^1/_4$ jobbágytelek után 601 német hold földet. Az utóbbi faluban megtelepedett lakosok család nevei ezek: Pfiszter, Kuzmann, Burkert, Rösch, Fehn, Kaszt, Pittel, Knobloch, Holzapfel, Rothmann, Abel, Fährt, Frantz, Krausz és Schäffer; mig az *Alsó-Schönbornban* megtelepedettek ily neveket viseltek: Hungeröther Rösch, Laisz, Neuhöffer, Pfaff, Kuhn, Metz, Göbel, Gensber, Schmid, Fehn, Mauther, Dietlein, Widmann, Zipf, Langer, Brah, Hoffmann, Steinmüller és München. Munkácson állapodtak meg: Fasszer József, *Weckerle*

Borbála gyermekeivel,[1] Schmidt János, Drexler Károly, Reszetz György és Spiegel Mária. Ugyanazon évben *Klucsárkán*, mely falu akkor Kis-Luczkának neveztetett, s a munkácsi vártól egy félóra járásnyira fekszik szintén letelepedett hat német család, ugymint: Raáb Pongrácz, Günder János, Götz János György, Petzold Reich hard, Kutschenreiter Gál és Pötz János özvegye, kik 286 német hold földet müveltek; *Berezinkán* vagyis Kis-Leány faluban) pedig, mely Felső-Schönborntól délre, s ahoz közel fekszik, Pfeifer Kilian és Pötz György foglalt el pusztatelkeket.

Ugylátszik, hogy a bevándoroltak, kik otthon csak megeröltetve élhettek, itt oly válogatósak lettek a részökre kimutatott tömérdek gazdátlan földekben, hogy elegendőnek találták csupán azokat müvelni s használni, melyek készen állottak, s tisztitást és irtást nem igényeltek s csupán annyi magot vetettek, mennyi élelmökre elegendőnek látszott, mig az uraság kivánata az volt, hogy a terményből tized fejében minél többet bevehessen. Az uradalmi tisztség kénytelen volt az illető gazdákat több izben meginteni, s arra szoritani, hogy kijelölt földeiket jobban, szorgalmasabban, s nagyobb terjedelemben müveljék.[2] 1739-ben elhatározta a püspök, hogy mivel a népesség csak nagyon gyéren szaporodik, a telepités nagyobb erélylyel folytattassék s hogy a megszállásnál különösen a római katholikusokra legyenek figyelemmel. Az eddigi haszonnal sem ő, sem főtiszte nem lehetett megelégedve, mert eltelvén az első megszállóknak igért hatévi mentesség, azok folytonos panaszok kiséretében annak meghosszabbitásáért könyörögtek, jóllehet még 1736. márczius 4-én Würzburgból felhivta főtisztét, hogy mihelyt az lejár, tegyen neki javaslatot a jövő adózások szabályozása s a *robot kiméletes behozatala iránt*, mely ellenszolgálmányok azonban az országban divatozó prestatióktól ne térjenek el s az itt szokásos gyakorlatot fogadja el zsinórmértékül. És csakugyan a megszállók robot teljesitésre is ráállottak de 1739 febr. 8-ról már azt kérdezi a püspök herczeg, hogy nem lenne-e tanácsos a robotok felét pénzül váltatni meg, oly nagy lévén most az uradalomban a munkaerő, hogy azt czélszerüen felhasználni lehetetlen. Itt bizonyára a régi ruthen községek jobbágyait is értette, kik hetenként két napig tartoztak dolgozni.

Rehwinkel uradalmi tiszt Munkácsról 1739. junius 16-ról jelentí Brayer János főfelügyelőnek s tanácsosnak, hogy nála több jobbágy jelentkezett taxa-fizetésre, a kik két forintot fizetnének fejenként, igy tehát mindjárt nehány ezerrel szaporodhatnék az évi jövedelem. Emliti, hogy

[1] A *Wekerle* család azután is sokáig élt Munkácson, nevezetesen *Wekerle Ulrik* tanácsos is volt 1781. évben, sőt leányági leszármazói ma is élnek itt.

[2] *Brayer János Henrik* főfelügyelő s volt würtembergi kormánytanácsos iratai a munkácsi uradalmi levéltárban.

Duschek János József adminisztrátor az ökrös jobbágytól hat forintot kiván, de ily pénztelen időben a szegény ember annyit nem fizethet, s a mostani computus is mutatja az ily tulzott eljárás gyarló következéseit, a mennyiben csupán a Krajna-vidéki jobbágyság 3266 frttal maradt adós. Szerinte egy forint telek-adó és két forint taxa elegendő lenne és ha az allodiális földek kilenczed mellett kiosztatnának, telkenként 12 napi robotnál többre szükség sem lenne. A felső-schönborni németek is kérik, hogy robot helyett taxát fizessenek; 1740-ben pedig a berezinkaiak kérték a robot leszállitását, állitván, hogy egy német község sem küzd annyit földjeivel mint ők.

A települtek roboton kivül még tizedet is adtak terményeikből. Ezenfelül minthogy Alsó-Schönborn egykor az *egri püspöknek* dézsmát tartozott adni, most ismét arra szorittatott s különösen az 1737—38-dik években meg is vették azt a lakosokon, mit megsokalván az uradalmi tisztség, akképp könnyitett a lakosokon, hogy a megyétől évi tiz forinttal megváltotta magát, a tizedet pedig természetben vette be. 1741. április 16. az itteni főtisztnek irja a herczeg, hogy Geroldhofenből nála 6—8 német család jelentkezett, kik a munkácsi uradalomba szeretnének kivándorolni s kérdi, hogy akadna-e még ott számukra elegendő pusztahely? Meg is érkeztek azután és elhelyeztettek, de kész házakra nem találván, ronda viskókban kényszerültek tengődni, nem csekély mértékben vevén igénybe az uradalom segélyezését. A szűk esztendő s rossz termés miatt a megszállók sokat szenvedtek s többen innen meg is szöktek. Az 1770. évben kiütött *osztrák-porosz háboru* alkalmából meghagyta a püspök, hogy a felkelő seregbe az uradalomra kirótt fegyvereseket állitsa ki a főtiszt,*) mit ő teljesitett is. A püspök 1742. április 7-ről a főtiszthez irt levelében örül ennek, de viszont keseriti az, hogy ottani német alattvalói az idő mostohasága miatt nyomort szenvedtek, s ajánlja őket a főtiszt különös figyelmébe. Irja, hogy megnyugszik azon intézkedésében, hogy a szökéssel terhelteket megbüntette, s rendeli, hogy intse meg nevében őket s figyelmeztesse a hüségre s arra, hogy a magyar törvények a szökött jobbágyra szigoru büntetést szabnak; de viszont biztassa is őket, hogy a hüséges alattvalók mindenkor számithatnak kegyelmére.

A *robotmunkát* az uradalom felhasználni nem tudván, azt a hol csak tehette, pénzzé változtatta. Ez eleintén nehézséggel járt, mert a

*) Az 1740. évben kezdődött háboru alkalmával, 1741. évi febr. 16-án Mária Terézia a felkelést sürgetvén, annak szervezésével itt gróf Károlyi Sándort bizta meg; minden nádori kapu után egy lovas embert vetvén ki, a világi és egyházi birtokosokon kivül. Beregmegyére esett 250 gyalog és 24 lovas; mely mennyiség felét az uradalom állitotta ki.

nép szegény volt, pénzre nehezen tudott szert tenni, azért rendelte el 1744-ben Brayer felügyelő, hogy az uradalmi tisztek a robotok megváltása körül figyelemmel járjanak el, nehogy panaszok és mozgalmak keletkezzenek, mely már egyszer oka volt az uradalom sülyedésének. Mindamellett kiméletes eljárás és a dij leszállitása mellett a taksát fizetők száma annyira növekedett, hogy a jobbágyságnak már alig egy heted része teljesité az úri munkát. A váltságdij pedig ez időben ugy volt megállapitva, hogy a gyalog jobbágy két magyar forintot, a zsellér 1 forintot, 2 ökrös gazda 4, négy ökrös 6 és nyolcz ökrös 8 forintot fizetett, s azonfelül minden telkes 12 napi munkát is végzett. 1746-ban azt végezte a főtisztség, hogy a robot időről-időre a körülményekhez képest emeltessék; igy e határozat szerint, a munka dija fölemeltetett 2 ökör után 5 frt 6 krra, négy után 6 frt 48 krra és a gyalogszeres robotja 2 frt 33 krra; mely fölemelt dij Alsó-Schönbonra és Berezinka községre nézve 1750. évben ismét 4 és 2 forintra szállittatott alá.

Ez évben (1746.) vette át nagybátyjától a herczeg püspöktől a munkácsi és szentmiklósi uradalmakat *gróf Schönborn Ervin Jenő*, kinek atyja az 1741. évben honfiuisitott Schönborn Anselm Ferencz és anyja *Montefort Mária Terézia* grófné volt, kik fioknak most elért nagykoruságáig uradalmukat 1740. óta gróf Schönborn Ferencz György trevisói érsekkel együtt kezelték. Az ifju és tetterős gróf uj erővel fogott uradalmai emeléséhez s a jövedelmet rendszeres kezelés, tetemes javitások és beruházások, valamint uj telepitések és gyarmatositások által évről-évre növelte. 1746-ban az *alsó-schönborni* német lakosok, kik 1730-tól terménydézsmát adtak, ez évben 42 forintnyi taxát kezdtek fizetni érte, s szerződésileg arra kötelezték magukat, hogy a falujok mellett levő téglavetőből, melyet két év mulva Munkácsra helyeztek át, a Munkácson akkor épülő kastélyhoz nemcsak téglát és homokot szállitanak, hanem ott kézi munkát is végeznek; a *felső-schönborniak* pedig, kiknek telkeik még 1739-ben egész, fél és negyedre osztattak, 1748-ban arra kötelezték magukat, hogy a kastély felépitésénél szintén segédkeznek s a munkácsi gazdasági udvarba évenként 200 nyirfaseprőt szállitanak.

Beregszász városa a lezajlott Tököly és Rákóczy-forradalmakban élénk részt vévén természetes, hogy lakosai szintén meggyérültek s tömérdek házhely pusztán s néptelenül állott, melyekre az uradalom uj birtokosa szintén igyekezett német telepeseket behozni, annál inkább, mert sok szőlő parlagon hevert, s azoknak jókarba helyezése s uj szőlők ültetése érdekében állott. 1746-ban junius 29-én az uradalmi tisztek összeirván a *Beregszászon* megtelepedett német családokat, azoknak száma 36-ra ment, mert többen részint utközben, részint már Bereg-

szászból megszöktek, s elköltöztek. Igy még Budáról, s utközben szöktek meg az ide szánt svábokból: Müller János György, Göbel Miklós, Manger Veron, Hilpert Máté, Herold János György, Nöth János György, Lang István, Ulrich Anna Mária, Hinternach János György, Klinger Borbála. Neubauer János, Eva és Dorottya, Sotlmann Ádám és Chrisztian Pál, ki Munkácsra, Bergmann Albert és Lother András, ki Szent-Miklósra szolgálni ment. Beregszászon pedig tényleg megtelepedtek ezek: Tanger Péter a Gáti-féle puszta telken; Eckert Mihály János a Pekári-féle teleken, Knorr Fülöp a Kardos-féle teleken; Hermann János Ádám, Gäpfert János, Rugamer Gáspár a Mezei Samu-féle teleken; Gerber József, Poperi Sebestyén a Szabó István-féle telekre szállt; Wachtlein Szabina, Rumpel Henrik a Csoma András telkére Vier-Heilig Mihály, Holzhanger András a Szőnyi-féle telekre, Schmitt Jakab a Cseh János-félére, Reisz Miklós a Mezei Samu-félére, Klinger Gáspár a Molnár Dániel-félére, Heutinger Lukács a Raicska-félére, Jo János György a Kaszui Palkó-féle telekre, Krübelein Kata, Himpler Mihályné, Himler Mihály a Kovács István telkére, Walther János a Berzéti-féle telekre, Gräff Lukács, Conrád Márton a Móricz István telkére. Faulhaber Ádám *a ref. prédikátor telkére,* Chrisztian Mária Anna a Bogdánné telkére, Backh Mihály a Mikes-telekre, Metz Vida a Keresztes telkére, Bürger Aures, Auberger Márton és Hauszner Mihály, ki csakhamar Alsó-Schönbornba költözött.[1] 1750-ben április 6-án hatóságilag kibecsültetett az uradalom a Szunyog hegyen 12 szőlőt, melyeket a bejött sváboknak (svévek) birtokába müvelésre átadott; ugyanakkor azon családok, kiknek lakóház nem jutott, épitésre az uradalmi pénztárból 15—15 forintot kaptak. 1758. évben tiz uj család indittatott *Beregszászba*, kik azonban oda érkezvén, a magyarok közt nem találván jól magukat, elkivánkoztak onnan, hatan *Kuczována és Kendereskére*, négyen pedig közülök Alsó-Schönbornba vitettek, s ott szállottak meg. 1759-ben azonban ujak érkeztek Beregszászba, kiket azon évi január 12-én Krausz András János ottani uradalmi magtárnok foglalt jegyzékbe; ezek a következők, Ausztriából: Roáth Ferencz és József, Mayer János, Simon József, Hoftman Sebestyén, Mühlbacher Sebestyén; *Preiszaczról:* Legeisen Mihály, Frach Anna Mária és Sangeorg Sándor. Ez időben szintén oda jöttek: Herot

[1] Az 1749. eszközölt Keglevich-féle dikalis összeirásban előfordulnak 1746-iki jövevényekül: Holzhauzer András, Krof György, Heidinger Lukács, Jó János, Schmid Jakab, Himler Mihály. Walter János, Haiszner Mihály, Senger Péter és Erkl Gáspár, kik hat évi adómentességet élveztek. *Munkácson* pedig ezek: Konrád Tódor, Marksteiner Kristóf, Wimmerth Mihály, Müllner János, Hajhert Gy., Schmid Tamás, Pfed Jakab és Hoffmann Ignácz.

Kristóf, Borg Miklós és János, Holzenthal Kristóf és János, Heck András, Gaul Márton, Weiszler Márton, Brenner János Frigyes, Brix János Ádám, Griebener Fülöp, Gothen János, Walter János, Hebermann Hermann és Mausz Anna Margit. Ezeknek, valamint a később megérkezett jövevények számára az uradalom telkeket igyekezvén szerezni, 1764-ben a beregszász-városi hatóság által kibecsültette, s abba beléhelyezte a következő családokat:

A telepitett család:	*A kibecsült telek:*	*Annak kifizetett ára:*
Hath Kristóf	Kovács István	13 frt 36 kr.
Brix Ádám	Szücs Miklós	25 „ 30 „
Eidel Mihály	Kormos Mihály	22 „ 6 „
„ „	Kis Ferencz	10 „ 12 „
Offner Henrik	Dékán János	10 „ 12 „
Schöndorf Mihály	Gründer Péter	17 „ — „
Weiszler Márton	Puskás János	12 „ 45 „
Stegel Ádám	Fazekas Gergely	11 „ 54 „
Petz Márton	Buza András	11 „ 54 „
Breuner Frigyes	Pásztor Mihály	12 „ 45 „
Stegel Péter	Vidor János	14 „ 27 „
Kuhn Mátyás	Pák Mihály	8 „ 30 „
„ „	Mészáros Sámuel	8 „ 30 „
Weiszgerber Péter	Márton József	12 „ 45 „
Schuly Ádám	Pap István	17 „ — „
Schrök Bernát	Kovács István	17 „ — „
Steinfeld Jakab	Szilvási János	15 „ 18 „
Jäger Wiand	Pál János	7 „ 39 „
Falk Boldizsár	Csirke János	13 „ 36 „
Sprebauer Fülöp	Miklós István	13 „ 36 „
Gipp János	Szepesi András	13 „ 36 „
Kuhn János György	Dékán János	12 „ 45 „
Ritter Neobald	Lőcsei István	11 „ 54 „
Metzger Ádám	Fazekas Mihály	14 „ 27 „
Stephan János	Paumann Miklós	15 „ 18 „
Engel Mihály	Balázsi Mihály	27 „ — „
Walther János	Gáthi Miklósné	15 „ 18 „
Festgen Kristóf	Gróff András	13 „ 36 „
Scharpf Mihály	Viski Kristóf	— „ — „
Schanz János	Deák András	— „ — „
„ „	Huszti Iván	— „ — „
Stagel András	Vadász Dániel	— „ — „
Fort Konrád	Pusztai András	— „ — „
	Összesen 31 telek	394 frt 89 kr. értékben

Elhunyt Paumann Miklós telkét, az uradalmi tisztség Fittlinger Vendelnek adta később s a tanács 1764. nov. 29-kén 14 frt 27 krra becsülte. Látszik ebből, hogy itt a föld szerfelett olcsó volt, mi a

népesség csökkenésének s általános elszegényedésének tulajdonitható. 1761-ben a gróftól rendelet érkezvén, hogy a bevándorolt katholikusok, azok kérelmére a protestans hitfelekezetüektől lehetőleg elkülönittessenek, 1765-ben a beregszászi németek is arra kérték az uradalmi főtisztséget, hatna oda, hogy a tanácsba közülök is válaszszanak be valakit, s ha már közülök birót nem is választanak, legalább tegyenek olyant, ki az ő német nyelvöket is érti s velük értekezhetik, aminthogy már négy év előtt is kivánták, hogy ugy javadalmaik, mint szolgálataik az ottani magyarokétól különittessenek el, nehogy ezek által elnyomattassanak s már akkor is kijelenték, hogy közülök akárhány oly értelmes van, ki a tanácsban helyet foglalhatna, mire mind számuk, mind foglalkozásuknál fogva igényt is tartanak. Később valóban részt is vettek a tanácskozásokban, de mindamellett, hogy mind vagyonilag, mind számban szaporodtak, nehány évtized mulva lassankint elenyésztek. 1787. május 14-kén, minthogy az 1785. és 86-dik években az ottani szőlőhegyek rendkivüli bőtermést hoztak s ez kecsegtetőleg hatott az ottani német lakosokra, kérelmük következtében a *Teje, Kisdobos és Kisbocskor* nevü hegyeken müvelés végett kiosztott uj szőlőrészleteket az uradalom Jung Vilmos, Frach József, Weiszgerber Bálint, Habith Pál, Würth János, Schmied Ksistóf, Lehnert András, özvegy Offner Henrikné és Frach Mátyás német telepesek közt. Ezeknek is ott ma már semmi nyomuk.

Daczára annak, hogy az uradalomban megszállt földmiveseket, kik jobbágy telket foglaltak hatévi mentességök letelte után a közönséges jobbágyi szolgálatokra kényszeriték, mégis a messze távolból folyton jöttek új idegen német családok. Igy 1745. május 10-ről Bécsből tudatta a gróf, hogy közelebb tizenöt frankoniai német család indult vizen Munkács felé, kik közül nehányan a szőlőmüveléshez is értvén, a főtisztség határozza el, kik és hányan telepittessenek közülök Beregszászra, a többi pedig olyan helységbe, hol jó vizre találhatnának s az átvonuló katonaságtól sem zaklattatnának; nem szükséges, megjegyzé, hogy csupán müvelt föld adassék nékik, hanem irtásra alkalmas erdőterület is. Ez utrakelt jövevények nevei ezek: Morgenthal János Mihály, Kuhn András öt gyermekkel s nővel, Vogel Kilián kovács, Kiener János, Reusz Bálint harisnyakötő, Baulhelm Mihály ács 5 gyermekkel, Rettelberger Mihály, Roth Mihály 4 gyermekkel, Gutbrod Hansz 3 gyermekkel, Friesz Miklós, Landgraff Péter, Hannsz Jakab 3 gyermekkel, özvegy Winter Margit 3 leánynyal, Kőnig Dorottya és Kärn János kovácslegény; majd mindenik 1—2 gyermekkel. 1749. decz. 8-ról pedig gróf *Montefort Mária Terézia*, özvegy Schönborn Ferenczné maga is a telepités ügyét felkarolni óhajtván, pátensszerü felhivást adott ki, mely-

ben a megszállóknak következő kedvezményeket igérte: 1. Nem lesznek örökösen lekötelezettek; 2. hatévig adótól mentesek; 3. kapnak házat, telket, elegendő földeket, szőlőket, fát, vetőmagot s első télre fejenként 1 pozsonyi mérő életet; 4. elegendő tüzifát; 5. ellenszolgálmányul a hat szabad év elteltével a többi itteni megszállókkal közös adózást teljesitenek. E pátens alapján 1750-ben bevándorolt 19 sváb család, névszerint: Paulleisz József, Rueth József, Legeisen Mihály, Sigfstein Mátyás, özvegy Gebhárd Rozina, Frech Mihály, Vogel József, Hanenstein János, Vogel Mihály, Akermann Protász, özvegy Zink Anna, Störz Jakab, Siebner Mihály, Glázer Mihály, Jerg Sebestyén, Mózer Mihály és Weibl Antal; kik ugyan Beregszászra rendeltettek, de onnan csakhamar Pósaházára költöztek. Ugyanazon évi április 21-kén érkeztek meg Pósaházára: Demling András, Mamel Gáspár, Schneider János György, Stephan Jakab, Vogel János, Weith Mihály, Schielling János és Göbel János György.

Pósaháza régi helység volt a munkácsi vár területén hasonnevü urai már a XIV. században itt laktak, majd a várhoz került vissza, amidőn 1630-ban Pósaházi Ábrahám és János magvaszakadtával azt gróf Eszterházy Miklóstul Kigyósy Ferencz és István hü szolgálataik jutalmazásául kapták s a XVII. század közepéig birták, a midőn Lorántffy Zsuzsána 3000 frton visszaváltá s a várhoz csatolta; az ezután bekövetkezett háborus időkben azonban néptelenné vált, mert az ez időben oly nagy szerepet játszott vár közelében feküdt. 1750-ben ismét nyolcz frankoniai család érkezett meg ide 55 fővel s a tisztség utasittatott, hogy mivel az elpusztult helység jövendő sorsa biztositva van, régi nevét is változtassa meg s ezentul neveztesse el a grófné emlékére *Montfortsorge*-nak, mit az itteni uradalmi tisztek meg is tettek, a helység több évtizeden át igy neveztetett, nyoma még a munkácsi rom. katholikus lelkészség anyakönyveiben is meglelhető s az okiratokban is igy fordult elő; de nehéz kiejtése miatt a környékbeli ruthének és magyarok bizonyára nem szivesen használván, nem sokáig tartá fenn magát, s kizárólag ősi *Pósaháza* neve, maiglan divatozik. Ugyanakkor meghagyta a Bécsben tartózkodó gróf, hogy az utóbbi megszállók részére 420 morgen (német hold) szántó és 33 hold kaszálóföld osztassék ki. 1761. május 20-án gróf Schönborn Jenő Ervin Binderhoven nevü főfelügyelőjének elrendelte, hogy a pósaházi (Monfortsorgei) és beregszászi németeket, mivel mentes éveik most teltek el, adózásra és egyéb ellenszolgálmány teljesitésére szoritsa, a köztök kiosztott előlegek visszaadását pedig gondosan eszközölje. 1768-ban a pósaházai megszállók szerződésileg arra kötelezték magokat, hogy az eddigelé fizetett 40 frt telekadó helyett, minden házhelytől egy öl tüzifát vágnak, 4 frt taxát fizetnek

és két kisebb és két nagy gerendát szállitanak be Munkácsra. Ez ideiglenes szerződést aláirták az akkori uradalmi tisztség nevében: Kobolt inspektor, Schefferik J., Cserszky János pénztárnok, Hitscher György mérlegmester, Kirchenkopf Antal és Wischniak. Pósaházán akkor helységi biró volt Gerber József, ki adómentességet élvezett, valamint a tanitó és Sajovetz János nevü tizedes; ezenkivül élt ott 16 család, kik évenkint 40 frt taxát fizettek és 23 öl tüzifát vágtak és szállitottak. Az 1774-diki összeirás szerint lakott Pósaházán 19 család, kiknek nevei ezek: Kuzmann Péter, Glasz Antal, Gerber Gáspár és György, Stadler Mihály, Kuzmann Mátyás, Knobloch Boldizsár, Zipf Mihály, Kuzmann György, Fogel Lőrincz, Knobloch Miklós, *Lieb Dávid*,[1] Weron György, Murnik Lukács, Demling János, Petz Rikárd, Demling Gáspár és György és Fogel András. 1792. május 11-kén megengedte a fötisztség, hogy tizennégy itteni lakos magának birtokához még egy-egy hold földet kiirthasson.

Felső Schönborntól kelet felé szelid lejtésü hegység emelkedik, melynek oldalain, sőt ormain is tágas fensikok termékeny talajjal találhatók. E hullámos hegylánczon fent a magasban fekszenek egymás mellett, tölgy- és bükkfaerdőktől elkülönitetten Kendereske, *Kucsova*, (mely a 17. században *Korczovának* neveztetett, mi cserjést, bokrost jelent) tovább kelet-dél felé a hegyormon *Berezinka*, másképp *Kisleányfalva*, azután *Nagyleányfalva*, majd *Zsófiafalva*, *Fogaras* és ezzel szemben nyugot felé egy völgyön tul emelkedő lejtőn *Bartháza*, melynek déli határa már a *Szernye* tóig lenyulik. Midőn a Munkács városhoz közelfekvő Alsó- és Felső-Schönborn helységeket az uj jövevények már egészen elfoglalták, az ujon érkezőknek tovább Berezinkán és *Nagyleányfalván*, valamint *Bartházán* mutattak ki telepitési helyeket. Berezinkán a régi ruthén jobbágyok közül még laktak egynehányan, köztök bizonyos *Pechnyo másképp Fehér Mihály* is, ki kenéz vagy soltész-telket birt, s kit Roszhirt Gáspár uradalmi főfelügyelő 1745. évben nov. 10-én arra birt, hogy hagyja el telkét, s engedje át a frankhoni németeknek, mit ő át is engedett, Richard János Tamás uradalmi pénztárnok állitván ki erről az oklevelet, mely szerint a telekről minden további jogfentartás nélkül lemond. 1750-ben a *felső-schönborni* biró Küzmann Péter következő uj megszálló németeket hozott be, ugymint: Demling András, Mamel Gáspár, Schreiter János György, Stefan Jakab, Vogel János, Weith Mihály, Schiegling János és Göbel János Györgyöt. Ez évben kötelezték magokat 3 évre a felső-schönborni előbbi megszállók

[1] Hogy *Munkácsy Mihály*, hírneves festőnk a *Lieb* családból származik, köztudomásu.

az uradalomnak robot-váltság és telekadóul 64 frtot, az alsó-schönborniak pedig e czimen 50 frtot fizetni az 1757. évben pedig *Frantz* János kérte a tisztséget, hogy összes ellenszolgálmányait megválthassa.[1]

II.

Jólehet *Munkács* körül a puszta telkek nagy része igy már benépesült, mégis azontul is tömérdek állott üresen. A főtisztség sőt maga az uradalom tulajdonosa is azon iparkodott tehát, hogy még több becsületes munkás megszállókat kaphasson; e végből Bécsből 1760. február hó 21-én a következő uj német felhivást bocsátott ki a gróf:

„Én római szentbirodalombeli gróf *Schönborn Buchheim Wolfsthal Ernő Jenő*, Reichsberg és Steppenheim ura, Wiesenheiti gróf stb., a göllersdorfi, wayerburgi, mauteni, heuszeni, stammi és veilerni, ugyszintén a munkácsi és szentmiklósi uradalmaknak, továbbá a birodalombeli Parsbergi szabad birtoknak ura stb., ő császári kir. felségének valóságos udvari tanácsosa és kamarása, osztrák főasztalnok és főzászlós, Beregmegye örökös főispánja stb., ezennel tudtul adom mindenkinek, hogy mivel Magyarországon, a lengyel határszél mellett fekvő, 13 német mértföldnyi hosszu és 10 mf. szélességü nagy terjedelmü *munkácsi és szentmiklósi* uradalmaim a mult századokban s folytatólag 1711-ig a lázadások és háboruk folytán olyannyira néptelenekké lettek, hogy azokat néhány ezer uj jobbágygyal nagyon könnyen be lehetne népesiteni s azok az uradalmaimhoz tartozó 3 városban, t. i. Munkácson, Beregszászon és Váriban kézművességgel és szőlőmüveléssel, de főkép a vidéken mezei munkával lényeges és bőséges életmódot találhatnának, kijelentem, hogy ezen uradalmaim egy folytonosságban feküsznek, egyik részében a legtermékenyebb földdel, réttel és bortermő helyekkel, ugyszintén erdőséggel, más részében pedig hét mértföldnyi hosszu hegylánczolatok közt oly szép, s termékeny völgyekkel, hogy azok tiszta folyóik, csörgedező patakjaik s friss üde levegőjük által a legegészségesebb talajt képezik. Itt a római katholikus vallás mellett a reformált és protestáns vallások is megtüretnek és szabadon gyakorolhatók s saját lelkészeikkel ellátvák. Ha nagyobb számmal költöznének be protestáns hitüek, részökre uj lelkészségről is fognék gondoskodni, ugy javadalmazásukról, templomok, iskolák és paplakok emeléséről; ugyszintén a r. katholikusokét illetőleg. Intézkedni fogok,

[1] A *Frantz* család később Munkácsra költözött, itt különféle kézmüvességet gyakorolt évtizedeken át, s mind vagyonilag, mind tekintélyben emelkedett; 1848-ban nevét *Ferenczyre* magyarositották az utódok, kik ma is jólétben élnek s előkelő szerepet visznek.

hogy az egy felekezetbeliek együttesen telepedjenek le, mi annál könnyebben megtehető, mert az egyes falukban száz, kétszáz, sőt több ház építésére is bőséges és elegendő hely van nagy mennyiségü szántó és kaszálóföldekkel.

E helységek nem néptelenek ugyan egészen, mert néhol 2, 3, 6, 10. és 12. görög-egyesült vallásu orosz (ruthén) család lakik, de ezek most elszórtan tartózkodnak, őket ennélfogva más népesebb helyekre lehetne áttenni s helyeiket az uj jövevényeknek átadni, hol ezek e szerint már kész lakokat is találhatnának, melyeket idővel kényelmesebbekké alakithatnának. A mezei munkásokon kivül kézmüvesek, iparüzők is alkalmas megélhetési helyeket lelhetnek, különösen a posztó és gyapjuszövők, harisnyakötők, kelmekészitők, selyem és kartongyárosok, takácsok, fonók, bőrkészitők, timárok, szücsök s más ily nyerstermény-feldolgozók bő kereseti forrást találhatnak, mert a mesterségükhöz szükséges nyers anyagok bőven és olcsón kaphatók. Sőt készitményeik értékesitéséről is kezeskedem, ugy arról is, hogy élelmüket könnyen megszerezhetik. A bányamüvelést is életbe léptetni óhajtván, ily bányamunkások szintén alkalmazást nyerhetnek. Az iparosok és kézmüveseknek tehát, ha idejönni vágynak, könnyebb utazás tekintetéből, nem szükséges szereiket is magokkal hozni; legfeljebb aczélszerszámaikat vigyék el, mert a többit Magyarországon könnyen beszerezhetik. Legczélszerübb nekik Ulmba menni, s onnan a Dunán Budáig lehajózni. Regensburg, Passau és Linz mellett elhaladva, szálljanak ki Bécsben és jelentkezzenek nálam. Budán biztost fognak találni, ki őket utbaigazitja, a szükségesekről gondoskodik, pénzzel ellátja, s Munkácsig elkiséri. Különben, hogy maguknak a magyarországi állapotokról előleges tájékozást szerezhessenek, szabadságukban álland oda egy-két emberüket kiküldeni, kik a telepitési helyeket megszemléljék s Bécsben tőlem szintén utasitást és igazolást nyerhessenek.

Telepitési feltételekül ezeket jelölöm ki:

1. A megszállók minden robot és hübéri szolgálattól mentek lesznek, s bármikor visszaköltözhetnek. 2. Minden megszálló kap a faluban házhelyet. 3. Kap épületi fát. 4. Első évben élelemre fejenként egy mérő rozst ingyen. 5. Külső birtokul 30 hold földet. 6. Marhái számára szabad legelőt. 7. Marhaszerzésre pénzelőleget vagy a majorokból marhát. 8. Hat évi adómentességet. 9. Kap kőépülethez szabad kőtörés, mészégetés és téglagyártásra engedélyt. 10. Kézmüvesek a városokban ingyen kapnak belsőtelket. 11. Ha a faluban a kézmüvesek idővel megszaporodnának, mezővárosi és vásártartási jogot is szerez az uraság. 12. Szőlőmüvelőknek alkalmas helyek vagy parlagszőlők és házhelyek ingyen adatnak. 13. Ellenszolgálmányul a megszállók három év után;

az itt divó bor és terménytizedet, s robot helyett telek-adót s féltaxául 2 rajnai frtot fognak fizetni, mely utóbbi a negyedik évtől 4 frtra emeltetik. 14. A megtelepedett kötelezi magát arra, hogy lakóházát két év alatt felépiti, de ha később elköltözik, azt földeivel együtt másnak eladhatja. 15. A bevándorlók kötelesek szükségleteik fedezésére legalább száz birodalmi tallért hozni magokkal. A Bécsben jelentkezők, aláirásom és pecsétemmel megerősitett igazolványt kapnak igényeik biztositásaul."

Még azon évben Mozer Péter nevü telepes behozott 13 uj családot, kik közül Halbrechtsberger József, Hempelstetter József és Maintzner János György nagyobb mennyiségü földet kértek az uradalomtól *Kendereskén*. Május hónapban pedig megjelent *Krausz* Pál a szepes megyei *Gölniczbányáról*, s ajánlatot tett arra nézve, hogy ő kész onnan munkaképes bányász embereket behozni s kérte, hogy erre nézve pátensszerü hirdetménynyel lássák el. Meg is kapta a felhivót, melyben telepitési feltételekül ezek voltak megszabva: 1. robotot természetben nem fognak teljesiteni. 2. Eleintén kapnak ajándékul élelemre egy pozsonyi mérő életet. 3. Házépitésre és konyhára fát. 4. Makkoltatást olcsó áron. 5. Lakóhelyül belsőtelket. 6. Hübéri adómentességet; azontul fizetnek 3 évig három és azontúl 6 frtnyi taxát. 7. Bármikori eltávozásukkor a felülépitményt eladhatják. De megelőzőleg április 20-káról bizonyos Redecker András irt a munkácsi uradalmi praefektusnak, hogy Gölniczbányáról negyvenen készülnek oda, s hogy ketten már jelentkeztek nála, kik április 28-án nehány családdal Kassára érnek, kikért az uradalom oda fogatot küldjön; megjegyzi, hogy ezeket *Bresztón** lehetne elhelyezni; majd április 26-ról tudósitja, hogy Bodnár András és István, Kosztjár, Vasko és Borsa Márton négy családdal szintén Munkácsra költöznek; s hogy hallomás szerint, *Mozer* Svaiczból 74 családot hoz be, kiket Hoisfalván (Nelipina) kellene elhelyezni. Később ismét irja, hogy mivel április 28-ig választ nem kapott, kénytelen volt az induló gölnicziek számára alkalmatosságot fogadni, s őket azon Kassáról elinditani. 1760. julius 27-én gróf Schönborn Jenő Ervin rendeli, hogy ezentúl a főtisztség csak oly német jövevényeket fogadjon el megszállókul, kik legalább 100—150 rajnai forintot képesek kimutatni, hogy azonnal hozzá kezdhessenek házaik épitéséhez; ha Redecker kamarai tanácsos ilyeneket összegyüjt, fele utjokban küldjön a tisztség elébök fogatokat s lássa el az igért marhával és vetőmaggal; földhasználatra pedig jelöljön ki oly tereket, melyeknek fele vagy harmada áll

* Bresztó ma *Ormód*-nak neveztetik, ruthén helység a bresztói Gyil nevü erdőségben, kilátással a Latorcza völgybe.

müvelt földből, a többit pedig irtsák ők magok. Irja továbbá, hogy a ruthén (orosz) faluk megszüntetése s az ott szétszórtan lakó jobbágyok összevonása, még most maradjon függőben, mig a krajnai s barthází kerületben legalább kétszáz család elhelyezve nem lesz s a népesség annyira megszaporodik, hogy az uj telepités fölöslegessé válik. Csak azután történjék az, hogy a tisztség az oroszokat a kijelölendő falvakban összevonja, hol nekik aztán csupán annyi földet méressen ki, mennyi megmunkálásukra elegendő lesz. Különben megjegyzi, hogy Munkácstól a lengyel határig kevés oly föld találtatik, mely pusztán heverne s hogy az uradalmi magán gazdálkodással, az allodiaturával és majorságokkal fel kellene majd akkor hagyni, midőn a népesség annyira megnövekszik, hogy a majorsági földeket is fel lehet osztani majd köztök. Igyekezzék tehát a tisztség a *robotot taxára* változtatni, mi részletes jegyzékben kimutatandó. Ő ez esetben csupán a terménytizedet és a telekadót kivánná megtartani, melynek kiszámitása szintén felterjesztendő; e tekintetben egyezkedések kisérlendők meg s reméli, hogy ez az uj állapot az uradalmi pénztárba többet fog jövedelmül behozni, mint a saját regie-ben való gazdálkodás.

A gróf e propositiójára a főtisztség 1760. október hó 7-ről azt válaszolta, hogy igyekezni fog akaratának megfelelni, mert az ő véleménye is az, hogy vagy nagyobb szorgalommal s jobb, képzettebb s tapasztaltabb gazdatisztek és tiszttartók s felügyelők alkalmazása által történjék a gazdálkodás, vagy pedig az urbéri járandóságok s a földek bérbeadása által növeltessenek a jövedelmek. Majd julius 15-ről Schmalzer András uradalmi praefektus a grófhoz intézett jelentésében kiemeli, hogy a jövőben beköltöző németek robot helyett 6 frt robot-pénz-fizetésre és telekbérre köteleztessenek, mi sokkal jövedelmezőbb lesz, mint a természetben lerovandó munka. Azonkivül az uj jövevényektől terménytized helyett külön hat forintot kellene szedetni, mi az itteni terményáraknak jobban megfelelne, lévén most (1760.) egy köböl buza ára 2 frt 30 kr, a rozsé 1 frt 30 kr, a zabé 1 frt a tengeri s árpáé szintén 1 frt. Mindamellett nem kellene lemondani véglegesen a természetbeni dézsmáról sem s igy fentartani a jogositványt a megváltás- és a dézsmaszedetésre nézve, a mint azt majd a folyó árak mutatnák. Ezen ujitást, megjegyzi naivul, nem fogják ugyan a telepesek örömest fogadni, attól tartván, hogy főleg a rosz években kellene nekik a vetemény árát megfizetni, de meg lehetne őket irásban nyugtatni azzal, hogy olyankor a termény megbecsültetnék. Egyéb szolgálmányokat, mint tüzifa vágást és behordást, s egyéb itt szokásos adózásokat szintén be lehetne hozni s az uj bevándorlók pátenseibe, igazolványaiba bejegyezni. Arra is figyelem lenne forditandó, hogy megszállókul ezen-

túl vagyonos, magát jól biró és jámbor emberek szereztessenek s ne oly szegények és bizonytalan erkölcsüek, kiktől vajmi kevés haszon háramlik az uradalomra. Ezekkel majd elbánna azután a főtisztség, kijelentvén nekik, hogy az Excellentissimusnak mindegy akár német, akár ruthén csakhogy hasznos jobbágya legyen s hogy mindegyik egyenlő bánásmódban részesüljön. *Annyi bizonyos,* irja tovább, *hogy most még a ruthén jobbágytól több jövedelme van az uraságnak, mint a német megszállóktól, mert emezek korlátolt egyezkedéstől függnek.* De ha majd megváltozik a viszony, ugy bizonyára a német telepesektől fog nagyobb haszon háramlani, mert köztudomásu tény, hogy a rusznyák a teremtőnek egy tunya, rest alkotása, ki régi rosz szokásaihoz mereven ragaszkodik; ellenben a német sokkal igyekezőbb és rationalisabb, ki oly módokra is gondol, melyekkel a szántóföldeket s szőlőket jobban megmüvelhetné s termékenyebbé tehetné s igy magának is jobblétet szerezhetne. A tervezett robot- és terménytaxára már most is ama 13 német családot lehetne fogni, kiket Mózer Péter Pestről beszállit s kiket egy uj helyre lehetne telepiteni. Azon évi október 7-ről Schmalzer praefektus a birodalmi grófhoz intézett jelentésében az uj jövevényekre panaszkodik; mondván: kénytelen bevallani, hogy oly haszontalan, engedetlen emberekkel, mint a kik az idén (egyet kivéve) bejöttek, vajmi kevés jót és hasznost lehet kivinni. Egyik sem akar közülök olyan telket elfogadni, amihez csak egy kis földet kellene még kiirtania, e helyett más itteni emberekkel alkudoznak telkeik és házaik átengedése iránt, holott én, megjegyzi a praefektus, a kész jó földekre elég oly alkalmas embereket kaphatok itt is, kik vonó és más marhákkal is el vannak látva s igy azonnal hozhatnak hasznot. Itt pedig annyi a haszonnélküli erdőség és cserje, hogy annak kiirtása csak a földmüvelés s gazdászat javára szolgálhatna.

A következő 1761. évben nov. 22-én a gróf ismét egy uj hirdetést bocsátott ki, az előbbiekhez hasonló feltételekkel s csupán ama módositással, hogy robot helyett 4 frtnyi taxa köttetett ki. Azon évben a főtisztség a gróftól oly utasitást kapott, hogy a katolikusok a protestánsoktól lehetőleg elkülönittessenek. 1762. évben tudatta pedig Bécsből hogy háromszáz család készül bejönni s igy azok elhelyezésére tegye meg a főtisztség a kellő intézkedést. Ezekből április 22-én nyolcz család kelt utra, ugymint: Bachmann János, Elbert János György, Scher Mátyás. Tanger János György, Sommer Jakab, Heinrich Fülöp, Neumeister József és Brucker Bálint, majd április 25-én Pausch János Jakab és 26-án Lesbach Konrád; május 19-én Morgenthal János György, Morgenthal András, Hanauer János és Grefl János György, kik Kuczován helyeztettek el; majd Mozer Péterrel Schmiedgruber András és Grätzel

József. Ugyanakkor megrendelte a gróf, hogy Mozer Péternek a főtisztség fáradtsága dijául annyi két forintot fizessen ki, a hány német települőt hozott be. 1763. febr. 20-ról a gróf Bécsből az 1760. febr. 21-ki felhiváshoz hasonlót bocsátott ki. Azon évben bejött a német birodalomból nyolcz család; még pedig május 10-ki utlevéllel *Bartházára* Szailer János, Raster Mihály, Spirer Ferdinánd, Steiner Mihály, Eckschmidt János, Maurer Mátyás, Szailer Ferencz, Kugelgruber Ferencz és Breuer András. Majd azon évi május 13-án panaszt emeltek Mozer, Bachmann és Morgenthal András a grófnál, hogy a felhivásban hirdetett és igazolványukban biztositott feltételeket a tisztek nem teljesitik kellően; mire a gróf leirt s őket a feltételek pontos megtartására utasitá. 1764. évben jöttek Bartházára: Moldaschel Ferencz, Schin József és Meta Mátyás, kiknek az uraság $8^2/_4$ köböl gabonát adott. E szerint akkor már Bartházán, hol az orosz ősi lakosok elkülönittettek a németektől, már 23 bevándorolt család volt, kik egyenként hatezer ölnyi földet birtak telkük után. Márczius 31-ki utlevéllel ellátva pedig uj német megszállókul megérkeztek: Amarein József és Schneweisz János, kik Kuczovára osztattak, Frey János György Munkácsra került, Kärgler Gáspár Bartházára és Vimmert János Mihály puskamüves, ki utiköltségre száz forintot kért, Munkácsra; mig Speiser Antal, Bäcker Péter, Schrek János és Weber Benedek utközben *Gödöllőn* maradtak el s ott telepedtek meg.

Hogy a Munkács körüli falvakban lévő élelmes németek az ott elterjedő nagy tölgyerdőségeket milyen szabadon használták, kitünik Schmolzer prefektusnak a grófhoz intézett panaszos jelentéséből, melyben előadja, hogy a felső-schönborni és más német lakosok a vár számára pénzért ölfát vágnak és szállitanak s az uradalomnak egy krnyi haszna sincs abból, sőt az erdőséget gondatlanul pusztitják, ami jövőre eltiltandó s akkép lenne módositandó, hogy utalvány nélkül senkinek se legyen szabad élőfát levágni; az ölfáért pedig valami csekély dijt fizessenek, elegendő hasznokul maradván nekik a vágatás és fuvarozásért járó fizetség. 1765. julius 4-ki igazolványnyal megérkeztek az uradalomba: Hoffbek Jakab, Éder János, Tängl Mihály és Bertalan, Daller András, Binder Bertalan, Lautner Mátyás, Fido András és Gitel János. Ugyanazon évben birtak az összeirás szerint *Kucsován* következők: Pausch Jakab, Honauer János, Morgenthal András, Pachmann, Taszinger, Zeer Mátyás, Schneeweisz, Mozer és Taucher Zsigmond összesen 84,865 és más helyen 10,200 □ öl szántó és 14,845 □ öl kaszáló földet. Október 20-kán pedig bejelenté a tisztségnél a felső-schönborni biró *Pfeiffer Kilián*, hogy a faluban hét olyan ifju meglett ember van, kik alkalmasak arra, hogy külön telkeken helyeztessenek el és külön családokat képezzenek; névszerint ezek: Pfiszter János Ádám, Bittel Erneszt,

Pfeiffer Tamás, Tellinger Ferdinánd és Henrik, Knobloch János Ádám és Pfeiffer János. 1766. május 31-ki bécsi igazolványnyal uj csoport érkezett, névszerint: Götz János Gy., Rex János Gy., Jung János Vilmos, Mohr János Gy., Diel János Keresztély, Gürtelhoffer János Gerlach, Veigenbach János, Eylen János Ádám, Gürtelhoffer Miklós, Schmid János Kristóf és Guthanasz Antal, kik Bártházán, Leányfalván, Pisztraházán és Kucsován elhelyeztettek, mig Arnt János Henrik visszatért. Azon évben tette az uradalmi tisztség biróvá A.-Schönbornban Hungréder Györgyöt és F.-Schönbornban a megöregedett Pfeiffer Kilián helyére Kaszt Boldizsárt; ugyanott müködött tanitóul *Dellinger Sebestyén.* Az 1767. évben felmentettek a felső-schönborniak a robottól, favágatástól és seprőszállitástól, de ehelyett váltságul tartoztak telkenként 4 frtot fizetni és két kisebb s 2 nagy szál gerendát szállitani be Munkácsra.

A jobbágyok s uj megszállók munkáltatása és adóztatása ez időben több izben képezte a kisérletezés tárgyát. Még 1754-ben rendelte el az uradalom tulajdonosa a főtisztség ajánlatára, hogy a tisztek a jobbágyokat sem a taxa, sem a robotemeléssel ne zaklassák ugyan, nehogy tüntetésre s panaszokra nyujtsanak alkalmat; de ha a krajna- és viznice-kerületieket 6 nap helyett 12 napi robotra lehetne alkalmaztatni, az nem ártana. Ily kisérletnél szép szerivel járjanak el, adjanak nekik kenyeret és sört élelmezésül, de erőszakkal ne kényszeritsék őket; előbb fausztatással kellene azt megkezdeni. Még 1770-ben is tart e kisérletezés. A főtisztség kevesli az előbbi ellenszolgálmányt s az alantas tiszteket arra is hivja fel, hogy a falusiakat a tüzifa beszállitására is kezdje szoktatni. 1773. évben a bartházi németek panaszkodnak a grófhoz intézett kérvényökben, hogy azelőtti 3—4 frtnyi taxájuk most 6—7 frtra emeltetett; Neubauer Pál és Kölbel József pedig előadják, hogy az uradalomtól előlegül kapott marhájuk elhullván, ők ahelyett saját pénzükön kényszerültek egy pár ökröt 34 frtért, két tehenet 35 frtért, egy hároméves bikát és két borjut 15 frtért venni; Kölbel pedig vett két ökröt 42 frtért, egy tehenet 14 frtért, egy tehenet borjustól 21 frtért s a község egy bikát 14 frtért, mit most az uradalmi felügyelő tőlök elvenni akar. E panaszt Kühtreiber András biró is igazolja, azzal a megjegyzéssel, hogy a lakosok immár annyira meg vannak terhelve robotozással, hogy azt csak nagy erőtetéssel végezhetik s annál kevésbbé győzik, mert némelyik már 12 napot töltött s a *templom épitése* körül 1—30 fuvart végzett; panaszolják, hogy a malmoknál is zaklattatnak, mert 4—5 napig kell várakozniok az őrléssel és 3—4-szer 2—3 mértföldnyi utat hiába megtenniök s jó lenne, ha az uraság Bartházán is egy malmot állittatna fel.

Eközben pedig megint uj jövevény csoport érkezett melyről a főtiszt 1771. aug. 16-kán azt jelenté a grófnak, hogy a grófi furir igazolványával ellátott 13 német család három hét előtt megérkezvén, ők a felhivás értelmében kész szántó és kaszáló földeket követeltek, mivel pedig Munkács körül ily helyek már nincsenek, a felügyelő nehány tiszttel kiment a Krajnára és ott Leányfalva és Fogarason talált is számukra való pusztahelyeket 10 mérőnyi szántóföldde, melyeket még ez őszön be lehetett volna vetni s azonfelül elegendő mennyiségü gyéren benőtt s könnyen kiirtható cserjés területeket; de a jövevények nem elégedtek meg ezekkel s azért négy család azonnal elvált, t. i. azok, kiknek némi pénzkészletök volt s *Tisza-Ujlakra* s vidékére távoztak. A többi 9 család pedig itt maradt és urasági cséplésnél alkalmaztatik; közülök nyolcz család csak tengődik, mert valóságos koldusok, gyermekeik házról-házra járva keresik kenyeröket, azonfelül kiütött köztök az inláz, a miben egy nő már meg is halt. Valóban, megjegyzi a főtiszt, „ily koldusokkal való telepités Excellentiádnak nem javára, hanem inkább kárára válik, a becsületes tisztnek pedig roppant gondjára.“ Miért is kéri őt, hogy jövőben ily gyámoltalan szegény, ágról szakadt népet ide ne küldjön, mert 1. elfoglalható kész jó telek művelt földekkel s rétekkel az egész uradalom területén már nincs több, csak mintegy 5—6 család számára való; 2. mert az uraságnak nincs készletben marhája; s 3. mert ily nyomorult nép a lakóházakat fel nem épithetvén, éveken át hasztalanul tengődik s *igy sokkal czélszerübb lenne, ha a gróf az idegen ismeretlen németek helyett az itteni jobbágyoknak egy kenyéren élő felnőtt fiait helyeztetné át külön telkekre,* a mint az máris helyenkint jó eredménynyel megtörtént. Erre a gróf szept. 6-áról válaszolá, hogy mivel földhiány miatt a bevándorlottak közül a négy legjobb család elment, ennélfogva jövőben ily kötelezettséggel többé senkit sem fog oda küldeni; különösen pénzetlen embereket nem, kik neki már itt is sok bajt és kellemetlenséget okoztak ő is jónak látja tehát, hogy a régi jobbágyok fiai tétessenek át uj telkekre. 1773-ban uj csapat jött, még pedig nem a felhivási pátensre támaszkodva, hanem saját ösztönükből s költségükön; ezeket is *Fogarason* s vidékén akarta a tisztség elhelyezni, de mivel ott vizhiányt tapasztaltak, elvonultak. Majd azt is jelenté a tisztség a grófnak, hogy megszálltak Leányfalván most Wey György és Lissz Szervác családjaikkal, kiknek földeit a kucsovai és felső-schönborni szomszéd telepek jóakaratból felszántották; junius 21-ről pedig tudatta, hogy több családot már nem lehet befogadni, mert az itteni jobbágyok egész, fél és negyed telkesekre lévén osztva, ezek szerint végzik a robotot és fizetik a közadót s igy ezektől az ily földeket elvenni s az

uj jövevényeknek hat évi mentesség mellett kiadni, annyi lenne, hogy az adókat az uraság fizesse értök, mert immár minden jobbágyföld adó alá össze van irva s igy a betelepitetni szándékolt családok számára a pátensben igért minőségü 470 hold földet s ugyanannyi irtást elő nem teremthetik többé, kaszálókról pedig szó sem lehet. A most emlitett pátensben pedig, mely junius 3. kelt, azt igéré a gróf a nála jelentkezett németeknek, hogy 1. a szükséges házhelyeket és külső földeket ingyen kapják; 2. elegendő épületi és tüzifát; 3. a közadókra nézve 6 és 4 az uradalmi ellenszolgálmányokra nézve 3 évi mentesség biztosittatik részökre; 5. hogy nem lesznek örökkötelezettségü alattvalók. E 28 család nevei ezek: Martin Gy., Graf Henrik, Tabor János, Weber János Gy., Fritz János, Milcher Ján., Schmid János Gy., Baumgartner Andr., Neumann János Gy., Huber János, Koller János, Stein Péter, Pleser János Péter, Dorner János Péter, Weilner Keresztély, Wingendorf János Péter, Becher János Gy., Fedio Miklós, Buttermann Henrik, Stahl János Ferd., Müller Anna Katalin, Libons Kata, Gortz Anna Éva és Teutscher Erzsébet. Julius 9-ről azt irja a gróf, hogy ezentul egy bevándorló se részesüljön a pátensszerü bánásmódban, mert a jelenlegi drágaság és rossz termés azt ugy sem engedné meg s ha némelyek mégis önköltségükön ide jönnének, azok elégedjenek meg olyan földdel, minőt nekik a tisztek kijelölnek, annál kevésbbé küld pedig ujakat, mert ezt a most életbe léptetett királyi urbéri rendeletek és törvények sem engedik meg többé. 1773-ban a bartházai 29 német családtól taxa fejében befolyt 88 frt s az állami kerületből e czimen 564 frt 17 kr. 1774. évben találtattak a Mária-Teréziai urbér folytán tett bizottsági összeirás alkalmával: *Kucsován:* Tainzinger Gy., Pauman János, Girgi Gáspár, Szeer Mátyás, Merthfinthai András; zsellérekül: Küzmann Mihály, Srek Gy., Sailer József, Gruber Antal, Pfeiffer Tamás, Dittel András, Alberth Keresztély és Schneeveisz János; *Nagyleányfalván:* Morgenthal Kristóf, Müller János, Feszler Ádám, Kreitner József, Lisz Szervácz, Scherme Mátyás, Weil Gy., Karm József és Kristóf és Sin Pál. Az orosz lakók külön vannak felsorolva. *Berezinkán* pedig: Lautner Gy., Roth István, Orosz János, Tellinger József, Zipf Gy., Müller Miklós és János, Pfiszter András és Scheppenthal János. 1781. márcz. 6-án meghagyja a gróf *Maiszlik János,* főinspektornak, hogy a Németbirodalomból Munkácsra érkezendő három német települő családnak adjon keresetet, kik önköltségükön vágyódtak oda.

Mig a munkácsi uradalom népességének s gazdászati viszonyainak emelése tekintetéből gróf Schönborn Jenő Ervin minden lehetőt elkövetett, fáradozásai közepette 1764. évben a királyi ügyész felhivta őt,

hogy mivel a munkácsi uradalom az 1514. 7. t.-cz. és 1518. törvény szerint elidegenithetlen koronai birtokul van kijelölve, ő azt a korona részére visszavétetni kivánja s igy mondjon le annak birtokáról. A gróf erélyesen tiltakozott ez ellen, hivatkozván arra is, hogy a felség a per utjáni visszavételt rendelte el, sőt óvást tett az ellen is, hogy a királyi leirat az országgyülésen sem olvastatott fel. Ennek következtében tehát a királyi ügyész táblai pert inditott a gróf ellen, az adomány megszüntetése s visszavétele végett. A per folyama alatt 1770-ben gróf Hatzfeld, birodalmi kamarai elnök ajánlatot tett gróf *Grasalkovics Antal* magyar kincstári elnöknek, hogy az uradalom iránt folyó pert nem volna-e hajlandó megszüntetni, ha gróf Schönborn J. E. késznek nyilatkoznék beérni az uradalmak becsértékével? Azonban 1771. évben ezen ajánlat visszavonatott s a gróf azzal menté magát, hogy az ajánlatot csupán azért tette, mert akkor egyetlen figyermeke meghalt. Ez érdekes per, mely mindkét fél részéről erélyesen folyt, végre 1786-ban fejeztetett be: az itélet szerint a grófi család az adományozott uradalom birtokától elmozdittatott, a tett javitásokért azonban 150 ezer forintot kapott. A visszavett munkácsi uradalmat azután 1786-tól 1791-ig a kassai kincstári igazgatóság kormányozta, közvetlenül azonban az ungvári kincstári főnökség (prektura) kezelte, melynek élén fügei *Csathó Ádám* kincstári tanácsos állott, mig Beregszászban tisztartóul lindenfelzi Bösz János müködött. A *szentmiklósi uradalmat azonban,* melyhez a lengyel határ felé eső hegyes vidéken 21 helység tartozott, gróf Schönborn akadálytalanul birta és kezeltette tovább. Végre a király közbejárására az 1790/1. 7. törvényczikk értelmében 1792. év elején országgyülési határozat folytán a koronai birtokok sorából végleg kitöröltetvén s annak helyébe a végvidéki tiszai kerület koronai birtokul beiktattatván a *munkácsi uradalom* ismét visszaadatott a gróf Schönborn családnak. Igy tehát ismét gróf Schönborn Jenő Ervin kezében volt a nagy uradalom, ki annak felvirágoztatására minden lehetőt elkövetett. Még 1788-ban történt, hogy a tiszavidéki birtokait Zimony körül a török seregek pusztitván, az ottani szláv ajku jobbágyok onnan a munkácsi és szentmiklósi uradalmakba vágytak menekülni; de a gróf az itteni tisztségnek jul. 25-kén kelt levelében elrendelte, hogy a törökök elől menekülőket semmi szin alatt se fogadja be; aminthogy 1795-ben abba sem egyezett belé, hogy Bösz János uradalmi prefektus előterjesztésére, a népesség emelése végett a *Haracsina* nevü erdőbe szlávok telepittessenek.

A nemes gróf 1801 julius 25-kén elhunyván, az uradalmak azon évi augusztus hó 16-kán elsőszülött fiának *Fülöp Ferencznek* adattak át, kit a király 1801. okt. 23-kán Bereg-vármegye főispánjává is kine-

vezett. A gróf nagyterjedelmü uradalmait szintén uj szorgalmas néppel szaporitani igyekezvén, elhatározta, hogy a Krajna vidékén a Sztánfalva és Fogáras helységek közt fekvő Zbun nevü erdős dombokon uj falu alakittassék, mely nejéről koblenzi gróf Leyen Zsófia csillagkeresztes hölgyről *Zsófia-falvának* neveztessék.[1]

[1] Szükségesnek látom itt felhozni, hogy az utóbb alakult német telepitési községek micsoda fejlődésen mentek át a Mária-Terézia királynő által létesitett urbér behozatala alkalmából. Midőn ugyanis 1766. évben az urbér behozatott, az Alsó- és Felső-Schönborn, Pósaháza, Berezinka másképp Kisleányfalva, Nagyleányfalva, Kucsova és Bartháza helységekben már jól megalakult német községekre nézve azon kérdés merült fel, vajjon ezen községek irányában urbéri bánásmódnak vagy a felmutatott 1730. és 1763-ki pátensek megerősitésének vagy pedig ezen pátensekkel összehangzó uj örökös szerződéskötésnek legyen-e helye? Mindezen körülmények az urbéri végrehajtó királyi biztos utasitásából 1777-ben kezdett sommás perben tárgyaltattak s eredménye az lőn, hogy az uradalom s az alperes községek a megyei törvényszéki itélet s az azt helybenhagyó m. kir. helytartótanácsi intézvény által, az urbéri végrehajtó utasitás XXVI. §-ához képest, *uj örökös szerződés kötésére utasittattak;* addig is pedig, mig ez foganatba mehetne, a kérdésben forgó valamennyi telepitvényi német községekre nézve az 1730. évben kiadott megszállitó pátens vétetett a bánásmód ideiglenes zsinórmértékeül. Miután azonban a felhivó pátens s az 1781. május 28. 5755. szám alatt kelt helytartósági intézvényhez képest kötendő s a felek kölcsönös hozzájárulását feltételező örökös szerződés megkötése, részint a községek megátalkodottsága miatt, részint azon körülménynél fogva sem eszközöltetett, mert az uradalom a közbejött dögvész és inséges idők által sujtott jobbágyainak fölsegélésére bizonyos ideiglenes kedvezményekre volt hajlandó. Ennélfogva a német községek lakosai az uradalom szabad tetszéséhez képest bizonytalan időre megállapitott bánásmód mellett hagyattak meg olyképen, hogy a telkesek évenként 4—4 a zsellérek 2—2 forintnyi taxát fizettek, azonfelül minden telkes 2 ölfát vágott s hordott be, pázsitpénzül egy öreg sertéstől 4 krt, évestől 2 krt, malacztól 1 krt, minden tiz méhkastól egyet, azon alól egyenként 6 krt, ugy terménytizedet s minden helység bizonyos mennyiségü zsákot adott. Igy fizetett taxául Pósaháza összesen 148, Alsó-Schönborn 210, Felső-Schönborn 152, Berezinka 36, Kucsova 112, N.-Leányfalva 80 és Bártháza 182 forintot; találtatván Pósaházán 37, A.-Schönbornban 52½, Felső-Schönbornban 38, Berezinkán 9, Kucsován 28, Nagyleányfalván 20 és Bártházán 45½ telek a német családok birtokában. E bánásmód azután 1848-ig tartott, a midőn is az illető telepitvényesek magokat szintén urbéreseknek tartván, a szolgálmányt és fizetést megtagadták, de a forradalom lezajlása után 1851-ben az uradalmi ügyészség által perbe fogatván, rajtok az elmulasztott fizetés és tized birói itélet alapján végrehajtatott. Majd azon évi márczius 18-kán egyes községek az uradalommal egyezségre léptek olymódon, hogy magukat a felsorolt ellenszolgálmányok további teljesitésére kötelezték, mely szerződést a megyei hatóság is megerősitette. Igy rótták le tartozásaikat 1858-ig, a midőn azt ismét megtagadták. Az uradalom csupán 1862-ben perelte meg őket újból még pedig közigazgatási uton az előbbi állapot visszahelyezése iránt, követelvén egyuttal az elmulasztott tartozások lerovását. Az alispáni szék el is marasztá az alperes községeket, de Bloksay István beregszászi ügyvédök a sérelmes itéletet megfelebbezvén, a beregmegyei törvényszék 1862. jul

Az uradalmi főnök, Bősz János javasolta gróf Schönborn Ferencz Fülöpnek, hogy a Krajna vidékén levő nagyterjedelmü erdőségen uj telepitvényeket lehetne létesiteni s kijelölte a helyet is, mely erre legalkalmasabbnak látszott. 1803-ban *Kvakay Dániel*

19-kén az ügyet az 1858. márcz. 2. kelt császári nyiltparancs 49. §. alapján az urbéri birósághoz utasitá. Azonban már előbb, t. i. 1857. márcz. 1-én a hat német község együttesen, Brosz Jonathán ügyvédök által a beregszászi cs. k. urbéri törvényszéknél keresetet inditott az uradalom ellen a közte fennálló viszony rendezése, illetőleg a fennálló állapot megszüntetése iránt, mire a törvényszék 1858. junius 17-kén tartott tárgyalás után keresetüket a folyamatban levő urbéri rendezési főperhez rendelé csatoltatni mit a kassai cs. k. urbéri főtörvényszék is 1858. aug. 17-én megerősitett. Végre a peres felek 1862-ben egyességre léptek, oly módon, hogy a lakosok kezein levő földállomány telkekre lesz átszámitandó s az uradalom ezek szerint kár pótlandó. Ha pedig az állam ezt a kártalanitás alapjául el nem fogadná s az eddigi viszonyt urbért pótló szerződésnek el nem ismerné, ez esetben a birtokosok telki állományaikat sajátjukból váltják meg; a megváltás megtörténtéig pedig az előbbi gyakorlat szerint teljesitik adózásaikat. Az alispáni szék ez egyezséget megerősité s a birtokot az állam által megváltandónak kimondotta, a királyi tábla azonban 1864. aug. 17-én mivel a telkek mennyiségét teljesen megállapitva nem látta az egyezség fen tartása mellett, az itéletet feloldotta s további birói eljárást rendelt. Ennek következtében 1864. okt. 8. az alispán a mérnöki felvételt s az előmunkálatokat elrendelvén s azok foganatositását 1868. nov. 3. a helyszinén hitelesitvén, 1869. május 19. a felek *pótegyezséget kötöttek,* melyben az 1862. decz. 4. alapegyezség értelmében megállapittatott, hogy a lakosok 1848. év előtt *urbért pótló szerződéses bánásmód* alatt voltak s most földállományuk mennyiségének megfelelő telkeik arányában fognak elkülönitendő urbéri erdő és legelővel elláttatni s az uradalom mint volt földesuraság ez alapon az államtól kárpótoltatni. Az alispáni biróság 1869. helybenhagyta az egyezséget s felterjesztés folytán a budapesti királyi itélőtábla 1869. aug. 24. megerősité ugyan a pótegyezséget, de kimondá, hogy az országos alapból leendő kárpótlás nem az így meghatározott telkek száma, hanem az 1848. évig teljesitett s kimutatandó szolgálmányok és fizetések arányában lészen teljesitendő, amit aztán 1869. nov. 30. a m. kir. Curia is helybenhagyott. De e határozat egyik félnek sem tetszvén mind a községek mind az uradalom a Curia mint semmitő itélőszékhez folyamodtak mire az, 1870. jul. 19. 411. sz. a. kelt itéletével: a királyi tábla itéletében foglalt s a kárpótlásnak a szolgálmányok arányában leendő teljesitésére vonatkozó módositvány egyszerü mellőzésével, a felek közt létrejött egyezményt harmadbiróságilag is jóváhagyta.

Ezen megállapodások szerint *Bartháza* német községben a III. urbéri osztály szerint lett $36^{9}/_{16}$ jobbágytelek és 2 zsellérség, összesen $1397^{69}/_{100}$ holdnyi szántó- és kaszálóföldde; a Szernyemocsár területéből pedig kaptak legelőül telkenként 6 holdat és erdőül a Bagolyzugon 166 holdat. A lelkész és kántor egy és emez féltelek után külön javadalmaztatván; iskola-alapra pedig 24 hold jutott. Orosz-Bardházán $12^{4}/_{8}$ jobbágytelkes és 12 zsellér találtatott, kik külön elégittettek ki. *Alsó-Schönbornban* megállapittatott $30^{5}/_{8}$ jobbágytelek, földbirtok 1255 hold, legelő és erdőilletményül a lakosok az Ösztrös uradalmi erdőből telkenként 3 holdat kaptak, a község és tanitó külön dotáltatott. *Pósaházán* az V. osztály szerint megállapittatott $25^{7}/_{8}$ jobbágytelek,

uradalmi mérnök felmérte a területet s azon: 851 holdból 67 házhelyet s telekállományt akart alkotni, ugy tervezvén, hogy minden egyes házhely 1 az ahhoz tartozandó külső birtok 12 holdból álljon s azonfelül a lelkésznek 3 s a tanitónak 1 hold s a templom és temetőre is megfelelő tér jusson. 1804. évi április 27-én a gróf hozzájárulásával a praefektus és Pintér Pál tollnok aláirásával megállapittattak a *telepitési feltételek*, melyeket a *Csehországból Heuszen Stammból* jelentkezett települők nevében Haug József, Fischer Jakab és Wieder Ferencz tudomásul vettek és elfogadtak. Aug. 12-kén, bizonyos Komó Fülöp megszemlélvén a kitüzött faluhelyet, aggodalommal tapasztalta, hogy a magaslat vizhiányban szenved, de azzal vigasztalták a tisztek, hogy lehet kutakat ásni s az erdőn is mutatkozik forrás. A feltételek lényege ez volt: 1. Minden megtelepedő tartozik kimutatni, hogy legalább 200 rajnai forint birtokában van. 2. Minden települő kap házhelyet és ezer öllel számitott 12 hold külső földet. 3. Minden települő kap kész lakóházat, ólat és csürt, melyet tiz év alatt

lévén a lakosok kezén 1059 holdnyi földbirtok; legelő és erdőül szintén annyit kaptak mint az alsó-schönborniak, ugy az iskolatanitó is. *Felső-Schönborn* községben a IV. osztály szerint megállapittatott $26^{2}/_{8}$ jobbágytelek, földállományul esvén $969^{1}/_{2}$ hold; a lelkész 1 és a kántor fél telek után javadalmaztatott, legelőül telkenként $6^{70}/_{100}$ holdat s erdőül a Lajki-Verchen kapott a községbeli lakosság telkenként 3 holdjával. Nagyleányfalván (eltekintve az ottani $18^{1}/_{8}$ jobbágytelekből álló külön orosz községtől) megállapittatott $13^{3}/_{10}$ egész telek, mivel a telepitvényesek kezén volt 492 hold, mit tulajdonul továbbra is megtartottak s azon felül kaptak telkenként $6^{70}/_{100}$ hold legelőt és telkenként 3 hold külön erdőt; ugyanannyival javadalmaztatván a tanitó is féltelki illetősége után. *Berezinkán* (Kisleányfalván) megállapittatott $5^{4}/_{8}$ jobbágytelek, földállományul 202 hold, s ennek birtokosai kaptak még telkenként $6^{70}/_{100}$ hold legelőt és elkülönitve 3 hold urbéri erdőt. Végre *Kucsován* megállapittatott a IV. osztály szerint $15^{6}/_{8}$ urbéri jobbágytelek, földállományul $582^{52}/_{100}$ hold szántó és kaszáló; azonfelül legelőül $6^{70}/_{100}$ holdat és 3 hold erdőt kaptak telkenként; az erdőt azért oly csekély terjedelemben, mert a legelőtér leg nagyobb része be volt fásítva. Az uradalom pedig az elősorolt 6 német helységben a régi taxa, tized, favágatás, pázsitpénz és zsákjáradék fejében az 1836—1845-diki tiz vi átlag szerint készitett hiteles főkimutatás szerint felszámitott: *Berezinkára* 119 f. 7 kr, *Bárdházára* 386 f. 38 kr., *Alsó-Schönbornra* 532 f. 16 k., *Felső-Schönbornra* 523 f. 12 k., *Nagyleányfalvára* 119 f. 56 kr. és *Pósaházára* 658 f. 11 kr. s igy összesen 2339 f. 24 krnyi évi értéket.

Feltünő, hogy *e hat német helységben az eredeti megszállók közül vajmi kevés család halt ki a majdnem másfél század folyamában* s hogy azok ugy számban, mint vagyonban megszaporodtak s megtartván ősi szokásaikat és r. kat. vallásukat, nemcsak szivósan ragaszkodnak nyelvökhöz, idegen nemzetiségü, különösen ruthén néppel össze nem vegyülnek, másrészt földeik szorgalmas müvelése s okszerü gazdálkodás jól alkalmazott takarékosság és tisztes életmód mellett — maiglan virágzó községeket képeznek; sőt közülök számosan előkelő állásra s kitünősségre is emelkedtek.

köteles megfizetni. 4. 3 évi tehermentességet élvez. 5. Ezután köteles lesz az uraságnak telekadó, robot, tized és kilenczed fejében évenkint 15 frtot fizetni. 6. Hat évi közadómentesség után köteles minden állami terhet is viselni. 7. Kap évi hat öl tüzifára jogositványt. 8. Fával való kereskedés tiltva lesz. 9. A földek első bekeritésére kap mindenki czövekeket és sövényvesszőt. 10. A királyi kisebb haszonvételek az uradalmat illetik. 11. Legelő nem adatván, a gazdák marháikat istállón tartsák. 12. Első évben élelem és vetésre előlegképpen magot kapnak.

Csakhamar azután jöttek is a vándor családok. Elsőkül megszállottak: Haug József, Wieder Ferencz, Breutner Ferencz, Schubner Antal, Prokop József, Brettschneider Kristóf, Mieszler József, Srotter Antal, Sperl József, Kittel György, Kongoth József, Herrmann Ferencz, Kragler Markus, Pilch György, Wakarek György és Kupferschmied József. Ezen jelentkezők kivánságára, a gróf beleegyezésével s Bősz praefektus Edvi Illés Mihály tollnok aláirása mellett a telepitési feltételek következően módosittattak:

1. Minden megszálló köteles ezentul legalább 300 forintnyi készpénzt kimutatni és magával hozni: a már itt lakó németek fiai annak egy részét marhákban vagy egyébb felszerelésben mutathatják ki.

2. A helység csupán 48 házból fog állani s minden megszálló földbirtoka 18 holdra emeltetik.

3. A telepes lakóházát maga fel is épitheti, de a megszabott mintához kell alkalmazkodnia, azok pedig, kik kész házat kapnak, annak árát 15 év alatt 4% kamattal kötelesek leróni.

4. Az uradalom irányában való tehermentesség 5 évre emeltetik.

5. Ellenszolgálmányul azontul minden telek után 20 frtot tartoznak fizetni.

6. Minden jövevény, első szükségletére 3 köböl gabonát kap fejenként.

7. Ugy vetőmagot is, melyet 3 év alatt tartozik visszaadni.

8. Legelőül kapják a leányfalvi és pisztraháziakkal közösen használandó Baranovka nevü erdőterületet.

9. A tanitó kap házat és külső földet s javadalmául minden gazda köteles lesz neki évenként egy véka gabonát adni.

10. Egyebekben az 1804-iki föltételek fentartattak.

Zsófiafalu a fensik hosszában akképp méretett ki, hogy a házak keletről nyugotra két sorjában egymással szemben álljanak s a templom a középre essék. A költségvetés szerint egy-egy nagyobb

ház Kvakay mérnök és Böhm Mátyás épitész terve szerint, 342 frt 42 krba került s kőalapon favázlattal, mázolt fallal, zsindeltetővel s kőkéménynyel volt ellátva, míg a kisebb lakok 193 frt 46 krba jöttek. 1812. évben épitett az uradalom 24 házat, melyeknek költsége összesen 11.613 frt 21 krt tett ki. 1808-ban a házhelyeken már a következők laktak: 1. Schäffer Ferencz, 2. Winter Albert, 3. Helm János, 4. Dumert Jakab, 5. Schrötter Antal, 6. Lukas Joachim, 7. Bollmann János, 8. Kotzauer János, 9. Viszucsek Károly, 10. Novotni Antal, 11. Schäffer János, 12. Schäffer Jakab, 13. Bekert Florian, 14. Ullmann Károly, 15. Bekert János, 16. Kumo Fülöp, 17. Sperl József, 18. Seiler János, 19. a korcsmaház, 20. Lechner Mátyás, 21. Grunvich Ferencz, 22. Hlupács János, 23. Pekert Antal, 24. Pierzel György, 25—26 üresek, 27. Mikkes Ádám, 28. Bollmann János, 29. Bekert Sebestyén, 30. Koczauer János. 31. Welle József, 32. Verska Albert özvegye, 33. Szlavík János, 34. Szim Lőrincz, 35. Platzer Sebestyén, 36. Kreits Frigyes, 37. Szim Lőrincz ifjabb, 38. Roszter Ferencz, később Rick Boldizsár, 39. Pasztorek József, 40. Knechtl József, 41. Schweiger József, 42. az iskolaház, 43. Meter József, 44. Seiler Márton, 45. Tangel Ferencz, 46. Eder András, 47. Hlupács József és 48. Bekert Antal, [később Krumich József. 1812. decz. 16. a lakosok kérelmére megengedte az uradalmi főtisztség, hogy külön szerződés mellett a falu déli oldalán fekvő *Baranovka* nevü uradalmi erdőböl minden telekhez pótlólag 1346 □ ölből álló részlet s így összesen egy 64600 □ ölnyi terület csatoltassék földmivelésre oly módon, hogy attól a község egyetemlegesen évenként 96 frtnyi bért fizet. Majd ismét 1830. évben megengedte nekik, hogy a *Gyilnica* nevü uradalmi dülő 48 részre osztatván, annak használatáért 48 frtot fizessen a község; 1840-ben pedig kérelmükre azt engedte meg, hogy a *baranovkai* részletekért pénz helyett minden hold után két köböl burgonyát adjanak a gazdák, a szeszgyárba való felhasználás végett ami a hátmegi tiszttartósághoz volt szállitandó. 1843-ban Jászay Sámuel urad. ügyész pert inditott az urbéri tartozásoknak ezüst (conventiós) pénzben leendő fizetése iránt, mi azonban eredményre nem vezetett s a lakosok folyvást azután is ellenszolgálmányaik fejében 8 frt 58 kr. (8 frt 40 krt o. é.) fizettek. Igy folytak napjaik a német lakosoknak, midőn a magyar törvényhozás 1848-ban a hűbéri viszonyt megszüntette és ennek folytán ők is magokat urbéreseknek tartván, megtagadták a további fizetést és burgonya-adást; majd 1849. január 23-kán és április 30-kán a község panaszt emelt Péchy Pál akkori alispán előtt az uradalom ellen a tett követelések iránt; az ügyet Tolvay István szolgabíró megvizsgálván, az a háborus viszonyok miatt el nem intéztetett, mig végre 1851. márczius 17-kén gróf

Schönborn Károly[1]) nevében Oláh István, uradalmi ügyész keresetet inditott Ullmann Albert akkori helységi biró s általa az egész telepitvényi község ellen, az előbbi állapot visszaállitása s a megtagadott ellenszolgálmány megvétele iránt; miben a község biróilag el is marasztatott. Ezt megelőzőleg pedig 1851. febr. 1. *Tabódy Pál* megyefőnök, Bősz Károly cs. kir. járási biztost az uradalmi tisztség kérésére oda utasitá hogy a hely szinére kimenvén, a vonakodó községnek hirdesse ki az 1850. április 5. 2769. szám alatti „*A föld népéhez intézett Oktatás*" czimü felsőbb rendeletet, mely szerint csupán az urbéresek mentettek fel a köteléktől, a kuriális és egyébb szerződéses viszony azonban még tovább is érvényben fentartatván, igy kötelezettségeiket ők is leróvni kötelesek, ez azonban eredményre nem vezetvén, bekövetkezett a birói eljárás. A marasztaló itélet után is lazán fizetgettek a telepitvényesek, de midőn 1873ban a telepitvények rendezéséről szóló XXII. törvény meghozatott s a lakosok ennek 10. §-hoz képest két év alatt belsőségük s földállományaik megváltását nem kérvényezték, sem az uraság ellen keresetet nem emeltek, az uradalom volt kénytelen ellenök fellépni s birtokaik kibecslése s a telepröl való kimozditás iránt előtt keresetet inditani, minek kövekeztében az előmunkálatok és felmérések megtétetvén s a tárgyalások megtartatván, végre a törvényszék 1889. április 3-kán kelt végzésében a birtok megbecslésére junius 12. napját tüzvén ki arra a szakértőket kinevezé. Ez ellen a község fellebbezéssel élt de, végre midőn látta, hogy a hinárból ki nem menekülhet, 1892. julius 30-kán megköté az uradalommal jövő sorsa iránt a birói egyességet, melyben megállapittatott, 1., hogy a telepitvényi fennálló viszony az 50 házban lakozó birtokosok és uradalom közt s annak alapján az adózások és szolgálmányok megszüntettetnek; 2. az egyes lakosok birtokaikat megtartják; 3. a Baranovka erdőből kapnak telkenként öt hold legelőt fa nélkül; 4. váltságul fizetnek minden holdnyi föld után, a legelőt is beleértve, 8 frt $51^{3}/_{10}$ krt 20 év alatt egyenlő részletekben és 5% kamattal. A legelőn levő $9^{1}/_{2}$ holdnyi fiatalos erdőért külön fizetnek holdanként 40 frtot; 5. A hátralékban levő telekbérnek fele elengedésével, a másik feléül fizetnek 3273 frt 29 krt tiz év alatt ugyanannyi részletekben; 6. e tartozásaik birtokaikra betábláztatnak; 7. régi földeik érintetlenül maradnak, a legelő pedig köztök felosztatik öt holdnyi részletekben; 8. egyházi és iskolai birtokuk ingyen megmarad s még öt holdnyi legelővel megtoldatik.

[1]) Gróf Schönborn Ferencz Fülöp 1841. aug. 18. elhunyván, 1846-ig Ervin gróf lovas kapitány birta a hitbizományi uradalmakat, az uradalom akkor lemondván erről, *gróf Schönborn Károly* kamarás és őrnagy vette át az uradalmakat kit V. Ferdinánd szintén Beregmegye főispánjává nevezett ki.

A zsófiafalví lakosok itt kényelmes életmódot folytatnak s mint a többi németek, ők is szokásaikhoz s nyelvökhöz hüen ragaszkodnak, de a magyar intézmények iránt is tiszteletet tanusitanak.

Tövisfalva. 1827. május hó 12-én a munkácsi uradalmi igazgatóságnál, névszerint Freyseysen Dániel főnöknél Ungmegyéből *Josza* nevü helységből két cseh jelentkezett, kik még 1805. évben vartenbergi gróf Waldstein Manó által alakitott telepen tartózkodtak, s azt kivánták, hogy mivel a határrendezés következtében megszükült helyen ott már meg nem élhetnek, — helyeztessenek el valahol. Ezeket előbb Rafajnára, majd Zsófiafalvára és a Hátvidéken fekvő Homolkára küldték a hely megszemlélése végett, de ezek leginkább a vizhiány miatt tetszésöket meg nem nyervén, később Szaszókát is megnézték s menetközben itt a Paszika és Szolyva közt fekvő *Dracsina* (mi magyarul tövises-t jelent) nevü uradalmi mezőség tünt szemükbe, mely kellemes s termékeny fekvésénél s azért, mert mezőváros közelében van, iparos voltukra legalkalmasabbnak látszott; lévén ők, s a velök bejönni készülő társaik: takácsok, kőmivesek, ácsok, szabók és kovácsok, s kijelenték, hogy a régi helyükön lévő felépitményeiket eladván, 1828. január 1-én már itt megtelepedhetnének, s hogy 18 hold földdel, s az uradalom által épitendő lakóházzal megelégednének. Gróf Schönborn Ferencz Fülöp nem ellenzé e tervet, s utasitására 1827. julius 3-án Freyseysen, Döbrentei Imre urad. asszeszor, Külley Dániel mérnök és Haluskay szolyvai gazdatiszt tüzetesebben megszemlélék a Dracsina dülőt a cseh küldöttekkel s ugy találták, hogy az országuttól felnyulva a lejtőn a nagybisztrai mészkőbányákig terjedő vonalon, elegendő terület lenne müvelés alá vonható, és a völgyben s a patak körül 15—20 udvarhely volna kihasitható. Meg is állapiták más nap az *„urbéri szerződés“* eltételeit, melyeknek lényege ez: 1. Minden megszálló család kap egy hold belsőséget, 12 hold szántóföldet és 6 hold rétet; 2. legelőt és faizást; 3. az uraság felépit nekik egyelőre 3 házat, a többit ők emelhetik saját költségükön uradalmi anyagból; 4. minden megszálló fizet a házhelyért évenkint 1, s a földekért tiz forintot; 5. adnak terménytizedet; 6. urbéri vadászatoknál 3 napig közreműködnek; 7. telkenként félöl tüzifát vágnak, vagy e helyett nov. 1-én 40 krt fizetnek; 8. a királyi kisebb haszonvételek az uradalmat illetik; 9. a hanyag és engedetlen megszállóktól az uraság elveheti a birtokot; 10. a földeket kötelesek 3 év alatt bevetni; 11. tiz évig tehermentességet élveznek és 12. a netalán elpusztult telkek az uradalomra esnek vissza.

A német-csehek nem igen jöttek el Joszáról, de helyettök aug. 4-én beadott kérvényökben Krulj János kőmives, Scheffl Ignácz, Sztraka Gáspár és Antal takácsok, Mizerák János és József kőmivesek, Marko-

vics Ferencz, Iborovszki Márton, Hrubi Mihály ács, Varholák György ácsmolnár, Ihnás Mihály, Tsilagg György csizmadia, Missik József földmives, Tallian János kovács és Marics János ács esedeztek, hogy a fönebb emlitett szerződés módositásául, az uradalom hat lakóházat épitsen s a terménykilenczedről mondjon le. E megszállottak Scheffl kivételével zemplénmegyei tótok voltak. 1828. junius 30-án panaszkodtak, hogy a földeket vizenyősségök miatt nem használhatják, s kértek némi jobb fekvésü földeket is, melyeket őszi vetés alá foghatnának. Az uradalom által emelt három ház egyenként 251 frt 52½ krajczárba került s azokban 1829-ben Krulj János, Sztraka Antal és Gáspár takácsok laktak. Idővel az első megszállók közül többen elköltöztek, de telkeiket mások vevén meg, 18 házhely mindig népes volt. 1853-ban uj megszállók jöttek, és pedig német-csehek, kik eddig Galicziában voltak megtelepedve, s most megvették a régi lakosok telkeit, mint Wikauk János megvette Hrubi József telkét; Maczek Mátyás Mizerák telkét; Kellich János Sztraka M. telkét; Podanej Antal Hrubi M. házát; 5. Szeiler Márton Bunda József és Király (Krulj-ból magyarositott) András telkét; Szeiler Ferencz Sztraka J. birtokát s igy mások.

Ezekre nézve az 1873-iki telepitvényi törvény alkalmaztatván, 1890. junius 6-án oly egyezség köttetett, hogy minden telepitvényes birtokát, s ahhoz három holdnyi legelőt megtartván, mindezért az uradalomnak örökváltságul 157 forint 50 krt fizet. Igy e helység, mely a hatvanas években szláv nevét *Tövisfalvára* magyarositá, megállapitá jövőjét, lévén két temploma, lelkészsége és már népiskolája is.

Szinyák. Az elősorolt német telepeken kivül vannak az uradalom területén még más német megszállt helységek is, melyeket a grófi tulajdonos leginkább abból a czélból alakitott, hogy a rengeteg erdőségben állandó favágókra, famunkásokra és szállitókra számithasson. Igy alakult a Latorcza völgyből északra nyiló hegyek közt fekvő *Szinyák* (magyarul Kékbércz) nevü sürü erdőkben elrejtett magaslaton, *kénes források és fürdő közelében*, 1837-ben gróf Schönborn Ferencz Fülöp alatt a *Szinyák*-nak nevezett német telep, melybe a megszállók Csehországból, Alsó- és Felső-Csaszlauból kerültek oda. 1843-ban a gyarmat már 22 családra szaporodott, mely kizárólag favágással és usztatással foglalkozik, ugy a férfiak, mint a nők, kik fapapucsban szeretnek járni, és e nehéz munkánál egyforma ügyességgel kezelik a fejszét és fürészt. A 24 házban lakó és 130-nál nagyobb létszámu családok nevei ezek: Zviruzak, Jarosch, Weigert, Krausz, Prayer, Spannbauer, Lenhard, Kirschbauer, Krandl, Spitzenberger, Penzenstadler, Pichler, Schnelzer, Weber és Jungbauer, kiknek kezén 130 holdnyi földterület is fel van osztva könnyebb megélhetés végett, melybe kevés

rozst és leginkább burgonyát vetnek. Nyelvök sajátságos hangzásu német és szokásaik is a régiek. Van különben már fatemplomuk és iskolájuk is.

Ervinfalu. A *Latorcza völgyben Suszkó* nevü régi ruthén helység felett egy hegylejtőn 1856. évben gróf *Schönborn Ervin* egy hasonló czélu és berendezésü telepet alakitott, mely róla *Ervin-falunak* (de közönségesen Szuszkóujfalunak) neveztetik. Ebben is Csehországból bevándorolt 12 német *favágó család* lakik, kik 40 hold földet müvelnek magok közt felosztva.

Dubi. Szintén *favágó német* telep, mely a Hát-hegységben 1861-ben keletkezett, s első megszállói hontmegyei favágók voltak ugyan, de kiket nemsokára szintén cseh-németek váltottak fel. Ezek most 13 házban laknak és 4—4 holdnyi földdel rendelkeznek könnyebb megélhetés végett. Hivatásuk favágatás; de e mellett a többi ruthén községektől elkülönözött magányukban, kedélyesen élnek, nemcsak iskolát tartanak fenn, de zenekart is alakitottak, melynél szabad óráikat vigan töltik el, hiven ragaszkodván, mint a többi német telepitvényesek is, római katholikus vallásukhoz és szokásaikhoz.

A MAGYAR FŐPAPOK S A MAGYAR KIRÁLY JÖVEDELMEI 1186-BAN.

III. Béla magyar király s a magyar főpapok jövedelmeinek itt közlendő összeirása már régóta ismeretes az irodalomban. Fejér és Endlicher közlik egy *párizsi kódexből.* Szövegük azonban több helyütt ellentmondó és fogyatékos. Sohasem tudtam eléggé csodálkozni azon, hogy történelmünknek ezen páratlanul álló kútfőjét, behatóbb vizsgálatra *azóta* senki sem méltatta.

Pár év előtt más ügyekben Párisban járván, egy szövegbiráló barátomnak itthonról vitt unszoló fölhivására a Fejértől szám szerint idézett kodexet megtekintettem. A kódex a Nemzeti Könyvtár kézirati osztályában a 6238. számot viseli.

Mialatt a kódexet előhozták, a katalogusból a következőket jegyeztem ki róla. — „Codex membranaceus olim Colbertinus" tehát a hires Colbert miniszter könyvtárából származik. Tartalmát a No. 1 — No. 40. számok alatt a katalogus fejezetenkint részletesen elősorolja s végül megjegyzi, hogy a kodex — úgy látszik — *a XVI. század elején* készült, irodalmunkban pedig eddigelé mint egykoru XII. századi kódex volt ismeretes!

A kódex maga, amint megvizsgáltam, nem kolligátum, hanem elejétől végig egy kéznek munkája a XVI. század elejéről. Anyaga a rendes iróhártya, minden egyes lapján körülvonalozott széllel. Az egész 88 levélből áll, melynek mindegyike a) és b) oldallal van megjelölve. Elül: „Contenta" czim alatt közli a 40 fejezet tartalmát, utána betürendes tárgymutató következik. A tárgymutatóból tehát könnyü szerrel lehet a magyarokra vonatkozó részeket megtalálni. Ilyen kettő van benne: a 20. a) lapon „Ungarorum dominium" vagyis a szóban forgó összeirás; a 46. a) lapon pedig „Ungarorum transmigratio".

A fejezetek száma szerint az összeirás: a No. 16-ik fejezetet képezi. Az előtte lévőkből a következőket emlitem fel. A 9. számú: Konstantinápoly leirása; a 10. a Sz. Zsófia templom épitése; a 15. János lyoni püspök levele a londoni dékánhoz. A 16. számú fejezet vagyis a közlendő összeirás után: a 17. a római pápák felsorolása a 18. számu „Regis in Coronatione promissa" vagyis a király igéretei megkoronázása

alkalmával. Egyik fejezet a népek vándorlásáról szól s a zsidók, párthusok, cimberek, góthok, albánok, vandalok, dákok, hunnok után vörös kezdőjellel a 46. a) lapon csak ennyit mond a magyarokról: „Hungari sunt Hunni. Nam postea quam rex Atilla Hunnorum pannoniis potitus est ea terra Hungaria dici coepit.“ Az utolsó fejezetek Tacitusból és Ciceróból vett szemelvényeket tartalmaznak.

A mi a kódex korát illeti arra nézve az iráson kivül a 47. a) lapon található 1498-ik évszám is — mely alatt a törököknek győzelméről emlékezik meg — igazat ád a katalogusnak, hogy az a XVI. század elején készült.

Most már voltaképeni tárgyunkra kellene térnem, de nem állhatom meg, hogy a 21. a) lapon található 18. fejezetre történészeink figyelmét fel ne hívjam, mely — mint már emlitettem — *a király* koronázási igéreteiről szól, s talán összeirásunkhoz is közelebb áll semmint gondolnánk. Mert az a gyanum, hogy a leiró a 17. czikket leirva vette észre, hogy neki irni valója maradt még az előző czikkből, és úgy jegyezte le aztán a király három igéretét. Minthogy sem előbb, sem utóbb más királyról nincs szó, igen valószinü, hogy *itt a magyar király értendő s hogy ezen fejezet királyaink legrégibb koronázási esküjét tartotta fenn számunkra.* Szövege im ez:

„*Regis in coronatione promissa.*“ „Rex in sua coronatione *tria* promittit:

primum: se precepturum et opem pro viribus impensurum ut ecclesia Dei, populuspue christianus veram pacem in omni tempore servet.“

„*Secundum:* quod rapacitates et omnes iniquitates omnibus gradibus interdicet.“

„*Tercium:* quod in omnibus iudiciis equitatem et misericordiam praecipiet.“

Ismeretes ugyanis, hogy maga az összeirás 1186. táján abból az alkalomból készült, midőn *III. Béla király Margitot, Fülöp Ágost franczia király nővérét* vette nőül. A franczia király tehát az országról tájékozást kivánván szerezni, összeirták részére a magyar főpapok és a *magyar király összes jövedelmeit.* Annyival valóbbszinü tehát, hogy a franczia király egysersmind *azokat a kötelezettségeket* is akarta ismerni, melyeknek megtartására a magyar királyok koronázásuk alkalmából esküt tenni szoktak.

A két okirat közötti kapcsolat e hozzávető földeritése után itt közlöm a kérdéses összeirást, az *eredetivel* pontosan egybevetve, melyből kitünik, hogy az irodalomban *eddig ismert szövegben,* ha nem is sok, de *lényeges hibák* vannak.

Regni Vngarie Fines et Dominatus Amplitudo.

In regno Bele regis sunt he terre:

Ungaria caput regni, Croacia, Dalmacia et Rama.

In Ungaria sunt due sedes archiepiscopales:

Strigoniensis et Colocensis.

Strigonium habet de curia regis de moneta VI mille marcas et decimam monetarum, et est metropolis Ungarie.

Colocensis sedem habet bachiensem et habet duo millia et quingentas marcas.

Suffraganei domini *Strigoniensis* sunt: Episcopus Agriensis, habens III millia marcarum. Episcopus Woacensis, habens septingentas marcas. Episcopus Quinqueecclesiensis, habens mille et quingentas marcas. Episcopus Jeuriensis, habens mille marcas. Episcopus Vesprimiensis, habens mille septingentas marcas. Episcopus Nitriensis habens CCC[1]) marcas.

Suffraganei *Colocensis* sunt: Episcopus Sunadensis vel a fluvio preterlabente Morisensis, habens duo millia marcarum. Episcopus Biarch,[2]) cuius sedes dicitur Orosiensis,[3]) habens mille marcas. Episcopus Ultrasylvanus, habens duo millia marcarum. Episcopus Zagrabiensis super flumen Soa, habens mille quingentas marcas.

In Dalmacia sunt duo archiepiscopatus; Iacerensis (igy) habens quingentas marcas; Espaletensis habens quadringentas marcas, unde Espalensis (igy!) qui[4]) similiter habent (igy!) suffraganeos decem.

Rex Ungarie de redditu monete sue habet sexaginta millia marcas per annum.

Idem habet de sale suo XVI. millia marcas.

Idem habet de pedagiis et passagiis et mercatis seu foris, que omnia sua sunt, XXX. millia marcarum.

Idem habet de alienis hospitibus regis de Ultrasylvas XV millia marcarum.

Idem habet de sua tercia parte de septuaginta duobus comitibus suis de redditu annuo XXV millia marcarum.

Idem habet de duce Sclauonie per annum X mille marcas.

Unusquisque comitum 72 semel in anno regem Ungarie procurat, et antequam de mensa surgat dona dat minus C marcam[5]), et aliquis

[1] Endlichernél: *„mille centum!“*
[2] Azaz bihari = váradi.
[3] Orosi azaz Olaszi = Váradi-Olaszi. Vagy akkor még orosz egyház volt?
[4] Endlichernél: „et insimiliter“.
[5] Endlichernél: *„minus centum marcarum“!*

eorum mille[1]) marcas. In quibus ad minus presumitur summa solius regis larga computacione X mille marcarum. Et preter hec dona regine, et filiorum regis magna: in argento, in pannis sericis et equis. Et preter hec omnia[2]), populus terre regi facit victum plenarium.

Magyar fordításban — melynél csak a helyes értelemre s a könynyebb áttekinthetőségre törekedtünk — igy hangzik:

Magyarország határai és birodalmának nagysága.

Béla király országának tartományai ezek:
Magyarország az ország feje;
Horvátország,
Dalmáczia és
Ráma.

Magyarországban két *érseki* szék van: az esztergomi és a kalocsai.

Az *esztergominak* jár a királyi udvartól a pénz(verés)ből: 6000 márka, valamint az (összes) pénznek tizedrésze. (Esztergom) Magyarország fővárosa.

A *kalocsai:* Bácsban székel, jövedelme 2500 márka.

Az esztergomihoz tartoznak:

az *egri* püspök jövedelme	3000	márka;
a *váczi* „ „	700	„
a *pécsi* „ „	1500	„
a *győri* „ „	1000	„
a *veszprémi* „ „	1700	„
a *nyitrai* „ „	300	„

A kalocsaihoz tartoznak:

a *csanádi,* vagy az ott folyó viztől: *marosinak* nevezett püspök; jövedelme	2000	márka
a *bihari* püspök, kinek széke (*Várad-*) *Olaszi*nak nevezetik; jövedelme	1000	„
az *erdőntuli* (*erdélgi*) püspök jövedelme	2000	„
a *zágrábi* püspök a Száva mellett jövedelme	1500	„

Dalmácziában két érsekség van:

a *zárai*; jövedelme	500	márka
a *spalatói* „	400	„

A spalatóihoz (s a zárai érsekséghez) szintén tiz püspökség tartozik.

[1] Endlichernél: „*II. C.*"
[2] Endlichernél: „*tricesima*" azaz *harminczad* a mi valósággal *anakhronizmus* ebben a korban.

Magyarország királyának jövedelmei:

1. A pénzbeváltásból évenkint	60.000 márka
2. a só után	16.000 „
3. az utak, vámok és az áruk, azaz vásárok után, a melyek *mind az ő tulajdonát képezik*	30.000 „
4. az erdőntuli (erdélyi) idegen királyi telepesektől ...	15.000 „
5. a 72 vármegye évi jövedelméből őt illető *egy harmad rész*[1] után	25.000 „
6. Szlavónia (azaz Dalmát- és Horvátország) herczegétől évente	10.000 „
7. a 72 megye-ispán mindegyike évenkint egyszer megvendégeli a királyt, s neki mielőtt az asztaltól fölkelne, legalább 100 márkát, némelyike pedig 1000 márkát is ad ajándékul. Ebből felületes számitással fölvehető legalább ... ... mely összeg egyedül a királyt illeti.	10.000 „
8. És ezenkivül a királynénak, a király fiainak járó nagyszerü ajándékok: ezüstben, selyemöltönyökben és lovakban.	
9. S mindezeken kivül mindennemü élelemmel az ország népe látja el a királyt.	
Készpénzben a magyar király évi összes jövedelme:	166.000 márka
azaz:	3,585.600 frt.

[1] Mert a jövedelem többi kétharmadrésze a megyei ispánoké volt.

Közli: Dr. Küffer Béla.

A FÖLDKÖZÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ ZOMBORON.[1]

I.

Nos Joannes Lengely judex primarius Madiensis, juratique cives oppidi Mad etc. Adjuk emlékezetre az kiknek illik, hogy jövén előnkben az zombori biró akaratjából egy ember tudniillik Varga János, hogy tanukot eskettetne az dologra, mely vagyon az zomboriaknak az nemesek jobbágyival és az nemesekkel; azért mi engedvén kivánságoknak, Isten szerént mindeneket megcselekedvén érettek, egy igénként megirattuk.

1. Csonka Mihály megesküvén, igy valla, hogy gyermek koromban, még János vajda idejében bizonnyal hallottam, hogy négy jobbágy volt Tokajhoz Zombort, csak azok birták *követetlen* a mi földünket, azonkivül mind az nemesek önnön maguk és mind az jobbágyok *követve* birták, de ugy még ha engedték is, ha penig béren nem adták, annélkül kellett lenniek. Annak felette az nagy Serédy Gáspár idejében én biró voltam, ha reá ment az nemes ember bér nélkül, tudom hogy behoztam és az kalodában is töttem és egy forintot vöttem rajta; az neve penig volt Páris Mihály. Az után tudom, hogy se nemes ember, se jobbágya mind ez ideiglen is nem birta. Ezt is tudom, hogy *mikor nyilast osztottak,* soha az Bornyuszögben, Nagyszögben nem adtak az nemeseknek, se az jobbágyinak. Itt künn penig az mezőn aminemü rétek vannak, soha nem függöttünk az nemesektől, se az fejér-tó dolgában. Azt sem tudom, hogy soha birtak volna az nemesek jobbágyi az fejér-tóbul. Ennek penig ez oka, hogy az ő földök: Taktaréte, halászó vize nekünk szabad volt a mi régi atyáinknak végezése szerint; viszontag a mi földünk, erdőnk, tilalmas kível, az zomboriakkal kik Tokajhoz valók, szabad volt. Az nyomás baromjáró föld, mind nemes embernek, jobbágyinak szabad, az ő nyomások is minekünk szabad volt és az Tokajhoz valóktúl hallgattak.

2. Tót Miklós hit szerint igy valla, hogy tudom (ugy mond), hogy soha az nemes jobbágyi nem mert ide jönni az erdőre követetlen, se az nemes ember; és *mikor én székely*[2] *voltam*, ha kaphattam az nemes

[1] A *zemplénmegyei* Zomboron a XVI. században divó földközösségről már folyóiratunk 1894. évfolyamának 204. lapján is megemlékeztem.

[2] Azaz *őr, kerülő.*

ember jobbágyát, behoztam és ő magát is; és azt is tudom, hogy az nemes ember jobbágyi függöttek az Tokajhoz tartozóktul az törvény dolgábul és minden dologbul azokhoz hallgattak; amit az nagy-úr-szeresiek adtak, avval elégettek meg és minekünk rétből nem parancsoltak és senkivel sem gondoltunk, se az nemes emberrel, se jobbágyival. Az szabadság felől, erdő és nyomás felől, tilalmastul elválva, szinte ugy tudom, mint az első tanu. Ezeket gyermekségemtül fogva tudom, hogy nemes ember jobbágyi soha nem mertek oda jönni követetlen.

3. Bor Benedek hit szerint igy valla, hogy gyermekségemtől fogva tudom, Serédy Gáspár idejétül fogva, hogy az Tokajhoz való jobbágy birta az erdőt és az nemesek jobbágyi nem birták. Az mely rét volt Zombort és baromjáró föld, — szántóföldnek, szőlőnek kivülötte, — szabadságunk volt, de az nemesek soha minket meg nem háboritottak, sem háborithattak. Azt is tudom, hogy Serédy György idejében *székelyek voltunk negyedfél esztendeig*, követetlen a mely közülök reá ment, megfogtuk, egy forintot vöttünk rajtok. Azt is tudom, hogy az nemesek jobbágyival össze, az tokaji szertül, törvénybül és egyéb dolgokból is függöttek; osztán azt is tudom, hogy mikor az Bogáti réte, Nemegyi réte tilalmas volt, *ha elosztották*, nem adtak az nemeseknek benne csak egy szálat is. Azt is tudom, hogy mindétig szabad volt az nyomás, hol az ő barmok járt; szabad volt az nemesek föld e is, azon képpen a mienk is — tilalmas kivül — szabad volt az zomboriaknak és nemeseknek is; ha penig valamikor a zomboriak rétet, avagy kötőfüvet bocsátták meg, még harmadnappal megizenték nekünk Mádra azelőtt és ugy mentünk reá; ezt is mind jól tudjuk, a felül megirt két tanuk is.

4. Kis Péter hiti szerint igy valla, hogy amitül fogva ember eszet emlitem, több negyven esztendejénél, hogy a nemesek és jobbágyi mind követve birták, azkit penig ott követetlen kaphattunk, behoztuk; és egy nemes embert is hoztunk volt be, tudom, és az nemes embert Páris Mihályt ugyan levontuk az fáról. Azt is tudom, hogy a fejértót soha nem birták a nemesek, se az jobbágyi és mind az Tokajhoz valókhoz hallgattak. Azt is tudom, hogy micsoda rétet, vagy penig egyebet megbocsáttak, harmad nappal megizenték. Az törvény dolgát, szabadság dolgát, ugy tudom, mint a több három.

Ibidem ut supra 16 die Juny Anno domini 1573.

II.

Nos Joannes Lengen judex primarius Madiensis, necnon jurati cives de eadem etc. Damus memoriae quibuslibet omnibus, quomodo et qualiter circumspecti cives de Zombor misissent hominem fidedignum, nempe Albertum pro executione causae, quam habent cum nobilibus

et eorum jobbagionibus, exorantes nos, ut fideliter de ea re, secundum ritum hujos regionis et tractus in negotia depositionis fidei, facere non dedignemur. Itaque intuentes jus et justitiam Dei et consvetudinem societatis, omnes in causam horum attractos diligenter fateri curavimus.

1. Judex primarius Joannes Lengel fide sic fassus est: Az keresztes hadkor az atyám is itt Mádon lakott és hallottam tőle, hogy mondotta azt, hogy soha az mádi erdő szabad nem volt az nemeseknek, sem jobbágyinak, hanem mindétig követték és hogyha nem engedték, ugyan el kellett szenvedniek és nála kül lenniek. Én magam ezt vallhatom, hogy én itt Mádon löttem ez világra is, de én is mind úgy tudom, mint az én atyámtól hallottam. Azt is tudom, hogy a zomboriak rétén kaszáltam ott, azhol az izomboraknak egyike és ugyanott halásztam is, azhol az zomboriak. Annak fölötte tudom, hogy baromjáró földök, mezejek mindenütt szabadságunkban volt, ismég a mi mezőnk is szabad volt az zomboriak barmainak, mind az nemesekével össze. Item azt is tudom, hogy az Nagy-szög, Bornyú-szög a nemeseknek se az jobbágyoknak soha szabad nem volt. Az tóknak eréről soha nem tudom — adtak-e harmad-halat az nemeseknek, vagy nem. Item tudom azt is, hogy mikor amit követtünk, tehát mindenkor az nagy-úr-szeresiektül követtük, miképpen, hogy ez elmult napokban mentem vala Zomborra, hogy a nagy-úr-szeresi birótul kérjek az úr szőllejének vagy két szekér kötő sásat, szombaton kérék és megengedé. Annak felette ismég megbocsátá a többit is hétfőre: hogy minden ember reá menne, mádiak is közönségesképpen, én ezt is otthon megmondám. Ez üdő közben, minthogy az úr dolga miá ismég az zomboriak nem érkeztek reá menni, akkorra, amikorra halasztották volt, vasárnapon értem, hogy megizente volt az zombori biró Mádra egy embertül, hogy elhalasztották, de az ember, azkitül megizente, igen részeg volt és nem mondotta meg az nap az izenetet, hanem másnap hétfőn, olykor immár, amikor mind elmentenek volt.

2. Kalmár Imre hiti szerint így valla, hogy mióta én Mádon lakom, attul fogva tudom, hogy az nemesek és se az ő jobbágyi nem birták a mi erdőnket követetlen, és jól tudom, hogy akkor, mikor főbiró voltam Mádon, az espán reám bizván, Fekésházy Gergely két köböl abrakért követte meg az erdőt tőlem és ő maga hozta meg, és úgy adtam fát néki. Azt is tudom, hogy az tilalmasokat az nagy-úr-szeresiek tartották és mi is azoktul függöttünk; szabadságunk penig igy volt vélek, hogy nekünk az zombori mező, baromjáró földe, réte, halászó vize és minden mezeje (szabad volt) mint szinte önmaguknak, de az erdő nem volt szabad az nemeseknek bér nélkül, hanem az nagy-úr-szereseinek

volt szabad az erdő és baromjáró földünk közönséggel nemeseknek is. Item soha sem volt szabad az nemeseknek, se jobbágyainak bevinni az mádiakat a nagy-ur-szeresiek ellen, és azt is tudom, hogy soha sem volt szabad az nemeseknek az megbocsátás előtt kaszálniok.

3. Batos Antal megesküvén igy valla azhogy az felül megirt tanu, maga ugy mondja, hogy Zombort lött volna.

4. Miklós Kovács hiti szerint ugyan olyan képpen valla, mint az felül megirt tanuk.

5. Császár György hiti szerint igy valla, miképpen Miklós Kovács negyedik tanu.

6. Tót Pál hiti szerint ugyan úgy valla, mint az felül megirt négy tanu; de ezt is mondá, hogy tudom *midőn egynéhány esztendeig székely voltam*, az nemes ember jobbágyát valahol tanáltam, de megfogtam és behoztuk az erdőrül és megbüntettük.

7. Szász Máté is szinte úgy valla hit szerint, miképpen a felül való tanuk és ezt is vallá, hogy az nemes ember jobbágyának nem volt szabad az erdő követetlen.

8. Pap Antal hiti szerint igy valla, mint az több tanuk, de ezt is mondá, hogy mikor sársat arattunk volna, kijöve Zomborról Tót Pál: az biróképe, hatod magával és kifogá egy lovamat, a másikat az biróét is kifogá és bevivé az két lovat, azt mondá, hogy ha büntetés férne hozzánk, tehát megbüntetnének bennünket, vagy az mádi biró büne volna, vagy kié, és mi mindjárt kimenénk az tóból, azhol sársat arattunk vala. Ezzel nem elégedvén az nemesek jobbágyi az sibilyeiek kijövének fegyveres kézzel, a másik lovamat is kifogák és magamat szekeremmel egyetemben bevisznek a tokaji földről és láttam, hogy az népet fegyveres kézzel üzték.

9. Biró István megesküvén, úgy valla, mint a felül megirott tanuk, ezt hozzá tévén, ezt is vallá, hogy soha sem tudja, hogy az nemesek és az ő jobbágyi hajtották volna az mádiak marháit be a zombori földről, se ő magokat nem tudom, hogy bevitték volna és büntették volna, és azt sem tudom, hogy soha kaszáltak volna az Nagy-szögben, Bornyú-szögben, se az nemesek, se az sibilyeiek.

10. Visy Antal mádi, megesküvén, hit szerint igy valla, az szabadság dolga felül, mint az felső tanuk. Az tó és erek felől ezt vallá, hogy vagyon annak huszonöt esztendeje, hogy Zombort laktam és halász voltam; jól tudom, hogy Mátyus Péter Zombort régi vén ember vala, *ő osztotta az halászok és az urak közt az halat, kinek mennyi rész jutott benne, melyet fogtak tilalmas tóban; tudom, hogy huszonöt résznél többre rakta le az halat. De legelsőbben amely négy ház Tokajhoz való jobbágy volt, azok vették fel az urnak heted részét, annak felette amely*

nemesek szakattak Tokajhoz, azoknak részeit jobbágyi vötték fel, de Tokajhoz való volt. Tudom azt is, hogy Fekésházy Ferencznek a Fekésházy Gergely bátyjának *ez részek közül járt egy rész és tudom, hogy másfél hala jutott volt.* Kövér Ferencznek is azonképpen egy, és hogy látta, hogy kevés, nem hozta el, hanem ott hatta, mert szégyenlette elhozni. Azt is tudom, hogy az nagy tó erét az Nagysércz erét betétette a biró az halászokkal, hogy az hal ki ne menjen belőle; mikor az viz apad és az érben kis halakat fogtak, járt az Tokajhoz való birónak asztalára, úr embere tartására, vagy espánéra. De ezt ugyan bizonynyal nem tudom, hogy a nemeseknek egyet sem adtak. Amikor penig az derék tavát az ereknek meggyalmoltuk, azkor az halnak két része járt az uraknak, az harmada az halászoknak, amiképpen felül megirtuk.

11. Illés Péter is hiti szerint az szabadság dolga felől úgy valla, amint a több tanuk Kalmár Imre etc. azt is mondván, hogy az nemesek jobbágyiban ötöt is behoztunk az szabad erdőről és megbüntettünk. Azmint penig ez dolog indult, hit szerint ezt vallja, hogy: mikor arattunk volna azonban, jöve ki egy kocsin zombori Tót Pál hatod magával, hát az biró lovát egyet kifogott, másikat Pap Antalét és azt mondá, hogy arra vinné el, hogy ha büntetés esnék rajtunk, megbüntettetnének az sársért, és hogy megtilta tőle Tót Pál, mindjárt kijöttünk belőle. Az után az nemesek jobbágyi, az sibilyei rész ki volna, ismég előnkbe jövének kerülvén, igaz utunkban jövén a más ur földén, nem az övékén hatalmasul, úgy cselekedtek velünk, amint akartak, kit szidtak, kit hagyigáltak és még asszonyi állatokat is tétova kergették fegyveres kézzel, én magamat penig elvittek lovammal, szekeremmel szinte, ki most is oda vagyon, és ők tötték azhova tötték. Annak felette immár mikor ugyanazon nap oda jöttünk volna az mádi biróval, menénk az zombori Tokajhoz lévő biróhóz Veres Alberthez, vele öszve menénk az Sybillyében, azhol az szekerek voltak, ez rajtunk esett dologért és tilta Veres Albert főbiró mind törvényre, udvarbiróra, kapitányra, camarára és ő felsége képére, hogy az elhozott marhát megadnák és törvénytelen ezt ne cselekednék; de nem adák, hanem most is oda vagyon. Ismég ezt is tudom, és mondám az sibillyei biró előtt, hogy ez háboruság között, ez Dobra Simon az „neste lelkével" szitkozódott volna, az Tokajhoz való biró ezt hallván Veres Albert, fogatni kezdé az szitokért és az Kövér Ferencz birája azt mondá, hogy: „Nem fogom, mert te énnekem nem parancsolsz, sem az kapitány, mert nékem más uram van." Monda ismég Veres Albert az főbiró „Fogd meg az Isten tisztességéért, azki igy szitkozódik, mert én is megbüntetem". De azt mondá, hogy nem fogja. Ez ellen ez Veres Albert Tokajhoz való biró monda „Nem

vagy hát te igaz biró, hogy azkit fogatnak veled ilyen vétekért, meg nem fogod.“ Lengyel János az mádi főbiró és ez dolog felől ugyan ezent vall, mint ez Illés Péter. Mert mind együtt voltak akkor és együtt jöttek alá Mádról is hétfőn. 26-a die Junii, anno Domini 1573.

Az Orsz. Levéltárból a szepesi kamarához intézett jelentések közül

közli: Tagányi Károly.

ASPREMONT JÁNOS GOBERT GRÓF GAZDASÁGI LEVELEI.

I.

Lieber Inspector.

Ich musste zu wiederholten malen erfahren dass meine Befehle in betreff der einzuschickenden Geldrimessen, geradeweg verzögert werden und derlei Verzögerungen setzten mich bisher ausser Stand meine hiesigen Zahlungen auf bestimmten Tag entrichten zu können und ich befand mich immer in der Nothwendigkeit mich auf das Wohlwollen meiner Inspectoren und Oberbeamten zu verlassen, so dass sie nur zu meinen Gefällen nur dann und nur so viel einschiketen wann und wiefiel es ihnen beliebete, nicht wann und wieviel ich zu meinen unentbehrlichen Ausgaben hier nöthig habe.

Es sind bereits 5 Jahre verflossen, wehrend welchen ich meine Güter um einen nahmhaften Theil vermehrt habe, und immer dahin besorgt war, dieselben durch innerliche Einrichtung in einen fruchtbringenden Stand zu versetzen, ich musste mich während dieser Zeit zufrieden geben, dass mir derlei getroffene Einrichtungen, die Hälfte aller Einkünften aufgezehret haben, nun hoffe ich sind meine Güter in solchem Stande dass sie jeder unbefangene Kenner und Wirthschaftskundiger für mehr als mittelmässig gut halten müsse.

Dis alles wohl in die genaueste Erwägung gezogen und für richtig befunden vorausgesetzt finde ich mich berechtigt zu sein mit meinen allseitigen Gütern ganz andere Führkerungen zu treffen und ganz besondere Massregeln einzuschlagen, aus keiner anderen Absicht, als um mich zufriedenen leben zu machen und im Stande zu sein alle meine onerosen Zahlungen von Zeit zu Zeit bestreiten zu können.

Ich denke wenn ich jenen zwei Herrschaften welche dem Makowitzaer Inspectorat untergeordnet sind, einer jeglichen insbesondere nicht nur die Summa welche sie jährlich, sondern auch die Jahreszeit in welcher sie von 3—3 Monaten ihre Quartalsquota in meine hiesige Hauskassa einliefern sollen, bestimme, so wird es denselben umso viel leichter fallen, das, was von ihnen gefordert wird, zu bewerkstelligen: denn warum hat es bisher immer so viel Mühe gekostet, eine nahmhafte Rimesse einzuschicken? Villeicht darum, weil selbe oft zu

jählings gefordert wurde, und der villeicht bis dahin sorglose Beamte zu wenig beflissen war, eine auf jeden Fall der Abforderung fertige und bereite Cassa zu halten; ist aber einmal die Summe und die Zeit zur Lieferung derselben bestimmt, so ist der Beamte einerseits versichert, dass über die bestimmte Summa von ihm nicht gefordert wird, und anderseits hat er Zeit genug von einem Quartal zum anderen die bestimmte Quota zu sammeln, zu betreiben und einzuschicken. Was endlich ich dabei gewinne, ist das wesentlichste, nämlich dass ich in Ordnung und Stand sein werde, bestimmte Zahlungen auch zur bestimmten Zeit zu entrichten.

Um zu diesem meinem Ziel und Ende richtig zu gelangen, habe ich mir angelegen sein lassen, zwischen meinen Bedürfnissen und den Einträgnissen meiner Güter eine ebenfalls richtige Proportion zu treffen, Kraft welcher die zwei diesem Makovitzaer Inspectorat unterstehenden Herrschaften eine Summe von 18,000 Jährlich zu liefern haben werden, und zwar so, dass Makovitza 15, Nagy-Sáros aber wenigstens 3 in Summen also 18 Tausend einbringe. Es beklage sich hierüber keiner von den 2 Theilen, als bürdete ich ihm dadurch eine Last auf, die über seine Kräfte ist, nein, die Last ist billig und nicht zu gross, und hat es ja Jahre gegeben, in denen weniger eingekommen, so ist uns darum weniger eingekommen, weil man nicht alle Kräften hat wirken lassen, weil man einen Theil dieser Kräften anderstwohin fast unentbehrlich hat verwenden müssen; nun da diese Nothwendigkeit zum grössten Theil schon überwunden schon gehoben ist, so kann weder da, noch dorther wieder die bestimmte Summa von 18 Tausend eine Gründliche Einwendung gemachet werden. Vielmehr bin ich überzeugt und lebe in der zuversichtlichen Hoffnung, die puren Gefällen dieser beiden Herrschaften, binnen wenigen Jahren durch einen unermüdeten Fleiss, Wirksamkeit und Thätigkeit meiner Beamten durch kluge Einsicht und treffliche Anstalten der Inspector auf etliche und 20 Tausend gebracht zu sehen. Freilich müssen bei einer solchen Einrichtung die Ausgaben theils eingeschränket, theils gänzlich eingestellt werden, freilich darf der Beamte, wenn ich so was bestimme, die Hände nicht in den Sack stecken, wie dieses und jenes mir nutzbar gemacht, wie dies oder jenes Erzeugniss verbessert, vermehrt, an mann gebracht und zu Geld geschlagen werden können denn hierin besteht die ganze Vollkommenheit eines jeglichen Wirthschaftsbeamten und überhaupt kann ich jenem Wirthschaftsmann der nicht bei jeder Gelegenheit beflissen ist, die bisherigen Einkünften immer höher und höher zu treiben, nicht das ganze Lob einer klugen Wirthschaftskunst beilegen.

Es wurde mir aber dies wenig oder gar nicht ersprisslich sein, wenn

ich nicht zugleich die Zeiten bestimmete in welcher mir von da oder dorther die festgesetzten Quota eingeschickt werden solle, ich halte mich hierin wiederum nach dem Maasse meiner hiesigen Bedürfnissen. und will einmal für Allemal festgesetzt haben dass 4mal des Jahres u. z. in der Mitte der Monate Februarius, Majus, Augustus und November allezeit der 4-te Theil der bestimmten Summe mit 4500 eingeliefert werde; ich benenne hiemit die Zeit nicht in welcher von denen die Rimesse abgehen, sondern in welcher sie hier unverbrüchlich eintreffen soll; ich sage unverbrüchlich, denn kann ich von einem und jedwederen Arendator eine unverbrüchliche Beobachtung der Zeit, sogar auch dann wenn der Pachtschilling im vorhinein erlegt werden muss, fordern, so weiss ich nicht, warum ich nicht ebenfalls meinem Beamten diese unverbrüchliche Zeitbeobachtung vorschreiben könnte. Die dazu gehörigen Anstalten klug und vorsichtig zu treffen will ich ganz meinem Inspector überlassen. Er wird sorgen dass die jedesmaligen Quartalsquota schon im vorhergehenden Monat bereitet, ja dasselbe aus der Sároser in die Makovitzer Hauptkasse noch zur Zeit überbracht und von dennen mit eingehenden Monate sei es hernach mittelst Schmölnitzer Wechsels, oder jeder anderen sicheren Gelegenheit abgehen könne. Ich will dieses so festgesetzt, so unverbrüchlich befolget wissen, dass ich im Falle der Nichtbefolgung oder Unterlassung keine Entchuldigung annehmen, ja selbst die Nachlässigkeit des Schuldträgers nach Maass der Umstände durch suspension oder gänzliche Cassation ahnden werde.

Jedoch muss ich zur gänzlichen Richtigkeit noch jenes herfügen dass ich die mir einzuschickenden Interessequittungen, und alle sonstigen in meinem Namen gemachten Zahlungen wie bisher statt baarem annehmen und bei jedesmaligem Quartals-Rimesse aufrechnen lassen will.

Die erste Quartals-Rimesse nach dieser Bestimmung werde ich auf vorgeschriebene Art im Monate Februar 1783 und so nachgehends allemale in den übrigen 3 Quartalsterminen zu bestimmter Zeit erwarten.

Mein diessfälliger Befehl und in allen Theilen wohldurchdachter Plan solle allsogleich nicht nur den Nagy-Sároser, sondern auch allen übrigen Beamten, die zur Befolgung derselben mitarbeiten können und Amtswegen müssen, besonders aber jenen, denen die Geldmanipulation obliegt, auf eine gehörige Art kundgemachet werden, auf dass niemanden eine Ausflucht zu was immer für eine Entschuldigung übrig bleibe.

Ich hoffe übrigens mich in allen Stücken so deutlich ausgedrückt zu haben, dass ich von Jedermann verstanden werden könne, sollte sich nichtsdestoweniger ein oder anderer Anstand hervorthun der einer weiteren Erklärung bedarf, oder sollte sich da oder dort eine Ein-

wendung machen lassen was ich zwar so wenig als das Erstere vermuthe, so solle dem Inspector daran gelegen sein, die Sache wohl zu überdenken, sich darüber zu berathschlagen, und nach befundener Sache mir hierüber seine Vorstellung respective Anfrage aber in einem ganz besonderen Schreiben, welches sich auf keinen anderen Gegenstand beziehen soll zu machen.

Wien, 15. Novb. 1782.

Johann Gobert Graf von Aspremont,
Lynden und Reckheim.

II.

Lieber Herr Director!

Aus der vorigen Jahresfechsung werden 50 Fass von Bodrog-Keresztur und 30 Fass Wein von Nagy-Torony jedes à 2½ Ducaten auszuführen angetragen und nicht anderst,

Mein Principium ist den Schnitt mit zwei oder drei Tage vor anderen bei den zeitigsten Früchten anzufangen, und von einem Haus so viel Leute, als dazu kommen wollen zuzulassen und so viel Tage, als von einem Haus Leute dazukommen, in der Roboth zu acceptieren, sohin die Früchte in dem Kränzen wohl austrocknen zu lassen. Die frühzeitiger ausgeschnittenen Früchte haltet man allgemein davor, geben den stärksten Teig. Die in Kränze wohl zusammen gelegten Früchte, wenn auch ein üble Witterung kommt, leiden weniger Schaden. Die Inquilini und subinquilini, mit wem sie forderniss schuldig sind, sollen sich zum herrschaftlichen Schnitt begeben, und die officianten da man nicht weiss was für gefährliche Witterung folgen möchte, sind schuldig mit dem Schnitt zu eilen. Eine Stund ist glücklicher als die Andere, das gut ausgetrocknete Heu und die Körner muss man beim guten Wetter zusammenführen, wohl zusammen legen, das zusammenführen nicht aufschieben und wieder die üble Witterung und Winde gut bedecken.

Um die Drescher muss man sich bei Zeiten besorgen, damit zum Herbstanbau von der allerschönsten, besten und vollkommensten Sorte Körner die Provision in hinlänglicher Quantität ausgereutert, gesäubert und zum Feldanbau praeparirt werde, auf dass nicht aus Mangel des Vorrathes im Feldbau eine Hämmung geschehe. Die Binder sind zu ermahnen was allda bis zum Weinlesen nöthig sein wird, bei Zeiten zu verfertigen.

Da es Gott gefällig war, durch Ungewitter und Feuerstral zu Ober-Tvaroscza meinen Maierhof heimzusuchen, zwei Knaben zu er-

schlagen und mich, annebst in 11 Kälbern ausser einen Indian, auch in den übrigen Pacht- Geflügel- Vieh, 1½ Wanne Butter, allen Inventar Instrumenten und die übrigen Maierleute an ihren Habschaften zu verlustigen ist solches mit Dank anzunehmen: und wiemahlen traditioni transferantur dominia, und die 3 Kübel Conventionsfrucht den Maierleuten schon übergeben war, so erlaube ich doch selbe ihnen zu ersetzen, den Maierhof baldmöglichst herzustellen, den Zins für das Geflügel- Pacht- Vieh per 13 fl. item die 1½ Wanne Butter zu relaxiren und was im übrigen in dieser Maierei abgeht, einzuschaffen. Denen vom Fritskaer Wirtshaus das Bauholz herüberführenden Bauern passiere ich auf einen jeden Wagen, ein Maass Wein zu geben. Dem zu Langenau durch einen Donnerstreich gewordenen Abbrandler relegiere ich den heurigen Zins und die rückständige Robboth.

Wenn etwa ohnweit um die so abgebrannten Gebäu dürre Eichbäume sich befinden, verordne ich, selbe allsogleich ab zu hauen: denn die Erfahrniss bringts mit sich, dass dergleichen Bäume solche Ungewitter und Feuerstrahlen an sich ziehen.

Nach dem Schnitt recommandire ich, aus allen Maiereien den zeitigen Dung auf die 2mal umgeackerte Felder rein auszuführen und ausbreiten zu lassen, damit es unter den Feldbau komme.

Wien, 27. Juli 1784.

Johann Gobert Graf von Aspremont,
Lynden und Reckheim.

III.

Lieber Herr Inspector!

In die obere Herrschaften wird zum Transport von Hegyaljaer Allodial Wein dass Fass à 10 fl. Von unseren Allodial Weinen, als von Szerencser, Megyaszaer, Kérer das Fass à 8 fl. Vom Hegyalljaer Zehnt Wein 6 fl. Von aus Hegyaljaer als nehmlich Szerencs, Megyaszó und Kérer Zehnt Wein à 4 fl. passiert.

Nunmehro stehet dem Herrn, samt den Nagy-Sároser Provisor zu die Wahl zu bestimmen, von was Sort und wie viel Fässer jeder zur Versehung der Schänk- und Wirtshäuser und zum Verkauf untern Reifen Transportiren zu lassen gesinnet sei.

Von Onód und Nagy-Thoronya wird keine Ausfuhr zugelassen denn das Productum wird allda verbraucht.

Wenn man die Reife an Weinleser Geschirren und Sechtern mit alten Schindelnägeln anheftet, und vor dem Weinlesen in Wasserhaltende Bedinge wirft, damit sich solche ansaufen, so können sie

mehrere Jahre gebraucht werden, ohne mehrmaligem Abbinden: nur sind die Binder selbe zu machen anzuhalten; denn wer wird zulassen können, dass von Jahr zu Jahr allda bis 420 Bäume in den Wäldern ihrer Rinde entblösst werden und folglich verdörren sollen? Die Binder sind zu verhalten, dass sie von Tannenholz die Sechter machen, und die Reife oben und unten an zwei Seiten mit Schindelnägel anheften sollen. Es soll als circulariter verboten werden dass sich niemand unterstehe, einen Baum, wie zeithero die Haut abzuziehen, ich dulde solche Schadenzufügung in den Waldungen nicht.

Es ist die Zeit das Bauholz, die Klötze zu die Sägmühle und Schindel vorrath zu besorgen.

Mit dem Wein auch den Hanftransport zu befördern soll nicht ausser Acht gelassen werden.

Die Aufrechterhaltung der Wälder ist fleissig zu besorgen.

Statt der aus dem Dienst tretenden wird recommandirt in meine Dienste gesund und fleissige Leute aufzunehmen.

Es wird anbei anempfohlen zum Kurimaer Parochial Hausbau die erforderlichen Materialien a proportione diesen Winter hindurch zusamm zu führen.

Die Zusammenmachung der Rechnung soll fleissig betrieben werden.

Wien, 28. Dezb. 1784.

Johann Gobert Graf von Aspremont,
Lynden und Reckheim.

Közli: Gróf Zichy István.*)

*) Midőn időközben váratlanul elhúnyt munkatársunk közleményét melyet maga keresett és írott ki az ónodi levéltárból, közre adnók, nem tehetjük ezt a nélkül, hogy korai halála fölött, egyszersmind igaz, mély fájdalmunknak ne adjunk kifejezést. Súlyos vesztesége az, ifjú tudományuknak is, amely iránt oly meleg érdeklődést, és oly őszinte lelkesedést talán senki sem tanusított mint a megboldogult főúr.

A szerkesztő.

UTASITÁS A SZENTMIKLÓSI UDVARBIRÓ RÉSZÉRE.

(INSTRUCTIO.) EGREGIO MARTINO BAKAY PROVISORI BONORUM SZENT-MIKLÓS DIE 1 MARTII ANNO 1698 FACTA.

Jóllehet a tökéletes jámbor szolgának hivatala az, hogy minden irás és parancsolat kivül is, a mi böcsületes hivatalban állitják be, abban szorgalmatosan eljárjon és ugy viselje magát, hogy mind ura szolgálatjának, s mind maga böcsületének igazán meg is feleljen és noha nem kételkedünk, hogy Bakay Márton uram is udvarbiróságában és annak a jószágnak és jövedelmének gondviselésében és administrátiójában ugy nem viselné magát, mint az hü és tökéletes szolgákat illendő, nevelvén azzal urához való kötelességbeli igazságát s a maga böcsületét is.

Mindazonáltal mivel az jó rendtartás magával szokta hozni azt, hogy minden hivataloknak bizonyos rendi és reguláí legyenek, a kiknek folyási szerint, kiki hivatalában lévén, hasznosan és megfeddhetetlenül alkalmaztassa magát, illendőnek itéltük, hogy Bakay Márton uramnak is, hivataljához képest illendő instrukcziója is volna, kihez ő kegyelme alkalmaztatván dolgait: annyival jobban, hasznosabban és böcsületesebben szolgálhatna urának. De mivelhogy az időnek alkalmatlansága miatt semmi derekas instrukcziója ő kegyelmének mostan nem volt, szükségesnek itéltük, hogy az ide alább megirt néhány egynehány punktumokat Instrukczió helyett adjuk ő kegyelmének:

Mindeneknek előtte szükséges, hogy udvarbiró uram az Istent félje, magát ő kegyelme ugy viselje, hogy jó példájával és szelidségével, mind az szegény jobbágysággal szerettesse magát, s mind az külső szomszédságokkal, ura kára nélkül mindazonáltal.

Mivel ennek a jószágnak veszekedő nehéz határai vannak s potens nagy emberrel is nagy a dolog, s igen be is mentenek a munkácsi tisztviselők a határokba; a mennyire lehet, oltalmazza igen az határokat, hogy a mennyire immár a munkácsiak bementek a határba, annál beljebb ne menjenek, azért a mennyire lehet tilalmazza őket, hogy valamint nagyobb abususban és praescriptióba ne menjen a határoknak hatalmasul való possesiója: ugy kell mindazonáltal ő kegyelmének alkalmaztatnia magát, hogy a miről ő maga erejével nem tehet, infor-

málja az urakat ő ngokat az olyan violentiákról és várjon tovább az ő ngok resolutiójától.

Mivel a jószágnak immár urbariuma vagyon, kivántatik, hogy biró uram necsak a neki adatott urbariumból megtudja és megkeresse az jószágnak állapotját és a jövedelmet, hanem szükségképpen kivántatik az is, hogy ő kegyelme gyakran személye szerint is meglátogassa és megtekintse és ugy megtanulja osztán, honnét, mikor és mi módon kelletik gróf ur ő nagysága jövedelmét egybegyüjteni.

Kivántatik az is, hogy a minemü ingó vagy ingatlan *marha*, Inventárium szerint adatik kezéhez udvarbiró urnak, hogy azt igazán beirja számadásaiban, és abból ha valamit erogál tartozik igaz számot is adni róla, mind szintén másféle urbariumba specifikált proventusokról. — Az erdők és hegyek, a kiket Szent-Miklóshoz birhatnak pacifice: mily karban legyenek, azt udvarbiró ur tudhatja. Ha azért oly makkos erdei vannak a jószágnak, hogy disznókat bőven hizlaltathatni rajtok, azt kivánja az ő kegyelme indusztriája, hogy efféle marhát mennél többet hizlaltathat a makkon, annyit hizlaltasson és az ott való szükségen kivül, a mit pénzzé tehet bennök, pénzzé tegyen, jó áron adja el, oly helyekre hajtatván őket eladni, a hol jobb árat itél lenni, amaz szorgalmas gondviselés alatt, hogy husokat vagy kövérségüket, a mennyire lehet, meg ne ejtsék a kövér disznók; ilyen majorságot pedig mennél felesebbet és jobb fajokat tarthat, annyit és olyat tartson udvarbiró ur. A mikor pedig afféle marhák malaczoznak, azokon kivül a kiket magnak kell hagyni, a többi malaczokat pénzzé teheti udvarbiró ur, szaporitva azzal is az urak ő nagyságok pénzbeli jövedelmét és számot tartván azért mindezekre is.

A juhok és tehenek is hasznos jövedelmünk lehet, kiknek mind sajtjok, vajok, bőrjük, husok és a juhoknak gyapjuk is pénzen szoktak eladatni. Ha mik azért ezek körül is a majorság szaporitására és némely ott való szükségen kivül valók, szorgalmatoskodjék udvarbiró ur, hogy azokból is haszonnal pénzt teremthessen az urak ő nagyságoknak, s a szerint a gyapját, vaját, sajtját a juhoknak, s a szerint a teheneknek is hasznát vegye. Ha mi még vagyon, azt is pénzzé tegye ő kegyelme, kivévén mindazonáltal belőle azt, a mi ezekből az ott valók szükségére mértékletesen elkel. Ha olykor a juhoknak vagy teheneknek mi bőrök esnék, abból is szerezhet pénzt ő kegyelme az urak számára.

Ha az hegyek és erdők arravalók, hogy őzeket és egyébb holmi efféle vadakat verhetnek a hegyekben, az szerint császár és fogolymadarat is foghatnak, a mikor annak ideje vagyon, vadásztasson és madarásztasson udvarbiró ur, s adja el pénzen azokat is ő kegyelme,

kiket Kassára vagy Eperjesre felküldhet, mikor annak ideje vagyon és jó pénzen eladhatja, szaporitván azzal is az urak ő nagyságok jövedelmét. A szántásra és vetésre, hogy udvarbiró ur jó gondot viseljen, arra intés nem szükséges, az minthogy arra is, hogy ő kegyelme takarékosan minden majorságokat és veteményeket betakaritson, hites emberekkel számláltassa meg a csürökben avagy asztagokban való berakását a gabonának és egyébb majorsági vetéseknek, s a szerint a cséplések után azokkal is méresse fel. Mert azt a jó gazdaság magával hozza; mennyi buza pedig, zab, árpa és holmi efféle majorság teremjen a jószágban, nem tudjuk, mindazonáltal udvarbiró ur szorgalmatossága leszen az is, hogy az ott való szükségen kivül, ha mit ő kegyelme ezekben a majorságokban pénzzé tehet, azt semmi uton el ne mulaszsza, kiváltképpen mikor a gabonának is ára vagyon.

A szőlők munkáltatására is nagy vigyázása legyen ő kegyelmének, hogy minden munkáját az ő idejében kellessen megadni és takarékosan, s a mennyire lehet, kár nélkül Szent-Miklósra vitetvén a borokat, azon legyen ő kegyelme, hogy tökéletes, hites ember vigyázzon mindenkor reájok, a ki töltögesse és tisztán tartsa a borokat, s ha lengyeleknek való lészen, módot is keressen benne, hogy eladhassa jó pénzen, s ha látja hasznát belőle az uraknak (kire szorgalmatosan vigyázzon s fel is keresse annak utját) készpénzen is vegyen jó borokat s adja el jó pénzen a lengyeleknek, szaporitván azzal is az urak ő nagyságok jövedelmét. Meglássa azt is ő kegyelme, szorgalmatosan, hogy a korcsmák is a jószágban meg ne fogyatkozzanak borbul.

Széna mennyi teremjen a jószágban, nem tudjuk, de ha mi a majorság eledeléből megmarad, abban is, ha itéli udvarbiró ur, hogy fogyatkozás nélkül lehet meg, tegye azt is pénzzé, ugy kivánván a jó szorgalmatos gondviselőnek hivatala és az urakhoz való hüsége.

Tyuk, lud, tikmony s holmi efféle apró majorságok minden majorban mennyire szaporodnak s mind egyébaránt a jószág adójából menynyire telik ki, azt udvarbiró uram tudhatja; de mivel az urak itt nem laknak, a mi a majorság conservatióján és az ott való szükségen kivül leszen valami szükséges, hogy pénzzé tétesse azokat is mindenestül udvarbiró ur, hol pedig Zluha uram jószág, tyuk, lud, tikmony és hol efféle apró konyhára való jövedelmet pénzre forditotta volna, maradjon abba és pénzül exigállja azt is, udvarbiró uram.

Ott való béreseket, majorosnékat, drabantokat és holmi afféle cselédet csak annyit tartson udvarbiró uram, a mennyivel beéri mind mind az majorság körül és mind az udvarokra való vigyázatra és a kik nélkül szintén el nem lehet ő kegyelme, megkimélvén az iránt is a költséget, kiknek conventiójuk szerint adja meg fizetésüket.

Az udvarházakra szorgalmatos gondja legyen udvarbiró urnak, hogy el ne pusztuljon, jó födéllel tartván a házakat és a szerint a palánkat is, s kerteinek sövényét oltalmazza hiven, ha mi fogyatkozás olykor esnék, ottan mindjárt reformáltassa, kiváltkép a mit pénz nélkül a jószággal végbevitethet, arra igen vigyázzon ő kegyelme, hogy ott pénzt ne költsen, ha mindazáltal egyébb nem lehetne benne, hanem költséggel kellene valamit tatarozni, azt se mulassza el, eltávoztatván azirán is a nagyobb kárt.

A felsővidékiek maradjanak csak abban most, a mint eddig voltak, szolgáljanak és adózzanak is a szerint, kiről informálni fogják urukat ő nagyságokat, s ha ugy fog ő nagyságoknak tetszeni, hogy pénzben végezzenek velök szolgálatjokról is, az ő nagyságuk jó tetszése lészen.

Ha mi készpénze leszen udvarbiró urnak. kit az urak számára kelletik beadni, jól meglássa azt is ő kegyelme, hogy szorgalmatos gondviselés alatt legyen az a pénz és ha vagy az uraknak adja vagy az ő nagyságaik parancsolatjából mások kezéhez vagy olykor bizonyos elmulhatatlan szükségre a helmeczi vagy varannói udvarbirónak ad valamennyit benne, elegendő quietantiát vegyen mindenkor azoktól, avagy attul, a kiknek vagy a kinek kezéhez adja a pénzt, a szerint ha mi egyebet is bort, gabonát, ludat, tyukot és holmi effélét a jószág jövedelméből akárkinek administráljon is, quietantiát vegyen mindenkor attól is, kit maga számadására megtartson.

Történik néha az is, hogy az ur szolgái találkoznak oda menni kik szabadosabban kivánják vala a gazdálkodást, a mint kivántatik. Ebben is azért udvarbiró ur szemes legyen és a mértékletes gazdálkodást ne is exidálja, söt a mit az urak emberire és szolgáira költ a jószág jövedelméből, ugyanott mindjárt feliratván rendszerint, mindazt, mit elköltt, quietáltassa magát azokkal róla, hogy jövőben evvel is ne aggraváltassék számadása, mindazonáltal, ha rendkivül költ és tékozlás képpen, bár quietáltassék is róla, de ő kegyelme számadása leszen.

Rendetlen birsággal ne terhelje udvarbiró uram a szegénységet, de ha mi oly vétkekért birságolni kell őket is, törvény szerint cselekedjék inkább mint törvényen kivül, ugy is ha mi birság esik, a mi abból a tisztviselőnek jár, ugy mint harmadrésze vagy negyedrésze azt ad interim magának veheti udvarbiró uram, de a többit az urak számára megtartsa és szorgalmatosan számadásába is beadja.

Ha mi pörök pedig vagy violencziák történnek a jószágon vagy jobbágyok ellen, kiváltképpen a külső szomszédoktól, azon legyen udvarbiró uram, hogy az iránt az urak igazságát el ne mulassza, hanem mind protestátiokkal s contradiktiokkal, obviáljon az ilyen hatalmaskodóknak és törvénynyel is persekválja az ily violenseket, kiről mind-

azonáltal informálja az urakat ő nagyságokat voltaképen. Efféle törvényes dolgokban pedig konzultálja ő kegyelme Csernei Pál és Kigyossy István uraimékat is és egyébb törvénytudó jó akaróit is az uraknak.

Mire egyébbiránt, ha udvarbiró ur negligentiája miatt mi kár esik a jószágban vagy annak határiban, ő kegyelmének fog tulajdonittatni az a kár.

Szükséges, hogy ha a jószágnak bizonyos könyve nincsen, kibe a jószágban történt dolgokat beirják, csináltasson olyan könyvet is udvarbiró ur és ha mi oly dolgok történnek a jószágban vagy törvények szolgáltatása is, azokat szorgalmatosan beirassa a könyvbe, a törvényeket pedig egész proczeszszusával együtt, sőt a birák nevei is az ily törvényes proczeszusokba beirassanak, kivántatik az is, specifikálván ipejét, napját, helyét, afféle törvényes per folyásának és az egyébb dolgoknak is, kiket azon könyvben szükséges leszen beirja.

Oda fel a bárányokról elfelejtettük volt emlékezni, jól meg kell látni, s a ki nem arra való közülök, a helyett mást kell bevetni e juhok közé és az olyan haszontalan juhokat a kos bárányokkal együtt pénzzé kell tenni, a szerint a dézsma bárányokat is, a ki nem arra való eladhatni, ha lesznek olyak.

Ezekre a fölül megirt dolgokra udvarbiró uramő kegyelme szorgalmatosan vigyázzon és mindenkor jó számot is tartson, sőt mindezeken kivül, ha mit ő kegyelme ura javára, hasznára föltalálhat, minden uton felkeresse, és mindenekben az ő nagyságok javát promoveálja, jövedelmüket bün nélkül szaporitsa, a károkat pedig eltávoztassa, azt kivánván az ő kegyelme urakhoz való igazsága, hüsége, hites kötelessége és maga becsülete, kit megcselekedvén ő kegyelme, ugy várhatja az uraknak is ő nagyságoknak hozzája való kegyelmességőket és grácziájokat, kibeu ne is kételkedjék semmit is, a mint hogy elhitták miből hogy mennél jobban lehet, ugy fogja ő kegyelme magát alkalmaztatni.

A minémü asztagok vannak ottan, azokat tisztartó uram Nádasdy uram ő nagysága embereivel együttelcsépeltesse és azután számol, hat részre dividálya és excedálván a hatodik részt, ami attól megmarad, ugy mint az öt részt in duas rectas partes elosztván, ugy vegye aztán pro percepto mind a hatodik részt, mind pedig az öt résznek a felét, annak erogatiojáról is számot adjon.

A vámoknak és malmoknak proventusok is hasonlóképpen kivántatik, hogy dividálja tiszttartó uram, Nádasdy uram ő nagysága embereivel együtt és ugy vagyon pro percepto.

A hg. *Eszterházy* család kismartoni levéltárából (Rep. 25. fasc. E. No. 325). Közli: Virágh Elek.

TESSEDIK SÁMUEL ADOMÁI, ÖNÉLETIRÁSÁNAK MEGVILÁGOSITÁSÁHOZ.[1]

Első közlemény.

1.

Midőn ezelőtt ötvenkét esztendővel Tessedik Sámuel, mint pap Szarvasra jött: ott a papi udvarban, öt gabonásveremtől körülvéve, nem több, csupán egyetlen *ákáczfát* talált, mely Szarvason valószinüleg a legelső volt. A vermek többször égettettek ki; ámde közvetlen szomszédságukban az ákáczfa, csodálatos módon mindig kiállotta a vermek kipörkölését.

S amint néhány év mulva a poroszok nagy királya, Frigyes, az ákáczfa müvelésének és használatának tanulmányozására három udvari kertészét, egyiket Amerikába, másikat Angliába, harmadikat Franczia-országba küldötte ki; s erre csakhamar *Medikus* mannheimi igazgató az ákáczfáról az ő XXI. kötetét irni megkezdette: Tessedik Sámuel is annyira figyelmére méltatta e tárgyat, hogy gyakorlati gazdasági tanintézetén e nemes fa tenyésztéséről és felhasználásáról egy egész héten át felolvasást tartott. S midőn azután a gazdasági gyakornokok Vidovich jószágkormányzó s az uradalmi tisztviselők asztalánál, de az iparosoknál és földmüvelőknél tartott szállásaikon is e fa sokoldalu hasznairól beszélnének, s midőn a szarvasi lakosok hallanák és látnák, miként eteti Tessedik teheneit és borjait e fa galyaival és leveleivel, mely tehenek a csordán a többiek közül annyira kitüntek, hogy kettő közülök 1820. évben 260 forintért volt eladható, mig egyéb tehenek ára borjastól 40—50 forint volt; ezen és egyéb szembeötlő tények által a köznép az ákáczfa ültetésére annyira ösztönöztetett, hogy most,

[1] Az eredeti német kéziratnak czime: *Anekdoten zu der Erläuterung der Biographie S. Tessedik's.* — T. S. önéletirását, mely *Zsilinszky Mihály* államtitkár forditásában önálló füzetben is megjelent (1873), 1817—18. év telén, ötven évi papi müködésének betöltése után állitotta össze. Jelen *Anekdoták* az önéletirásnak sok tekintetben kiegészitését képezik. A kéziraton évszám kitüntetve nincsen, de azon körülményből, hogy az 1. pontban 1820. évre hivatkozik, következtethető, hogy az érdemes agg lelkész e gyüjteményt élete utolsó évében, közel halála előtt állitotta össze. (Megh. 1820. decz. 27.)

midőn ezeket irom, mintegy száz lakóház, kert, szállás, szőlőskert mellett, ha több nem, bizonyára *néhány százezer* kisebb-nagyobb ákáczfa nyujt enyhadó árnyat, mérsékli a levegőt, bő táplálékot ad a méheknek, csökkenti a tüzveszélyt és Szarvas mostani és következő lakóinak tüzelő-, asztalos-, épitő-, kerékgyártó-fát, szőlőkarót és egyéb fanemeket szolgáltat. Sőt a faültetésnek ezen feltünő példája a szomszédos községekre: Orosházára, Berényre és a többire is kihatással van. Verba movent, exempla trahunt.

2.

Midőn a nagy császárnő, az ország igazi anyjának áldott uralkodása alatt nagyon aszályos esztendő következett, ugy, hogy legelő és és takarmány hiányában nagyon sok állat hullott el: az ország anyjának rendeletére kihirdettetett, hogy a szükséget szenvedők, más nemzetek példájára takarmánynövényeket: luczernát, stájer herét, baltaczimet, perjefüvet, csabairét, mohart, s másokat vessenek és szükségükön igy segitsenek. A császári rendelet kihirdetésénél Tessedik Sámuel néhány földmüvelőt felkaczagni s ekként nyilatkozni hallott: „A tanácsbeli urak talán bolondgombát ettek, hogy azt rendelik, hogy a paraszt füféléket“ vessen (mert ugy értették, hogy a füveket apró darabokra vágva kelleni elvetni).

Tessedik azonban felhasználta ezt a szép alkalmat a takarmánynövények miveléséről szóló tanitásra, és Mózes I. k. I. fej. 11—12. 29—31. verseiből bebizonyitotta, hogy a bölcs teremtő mindjárt a világ teremtésekor atyailag gondoskodott a takarmánynövényekről, megmutatván ezáltal az embereknek és kezeikbe letevén az aszályos, terméketlen évek valódi ellenszerét.

Tessedik tehát, egy Bécsbe utazó urasági tisztviselő, Vánosi ur által az első két font luczerna- és perjefü-magot Bécsből meghozatta és ezen növényeket a papi kertben oly szerencsés sikerrel müvelte, hogy saját és két nejének iparkodása folytán ötven év alatt nemcsak néhány száz mázsa luczernamag termesztetett, hanem mintegy százötven szorgalmas szarvasi földmüvelő által, levissimo calculo máris ezer mázsánál több állittatott elő. E mag nagyrésze nemcsupán Magyarországon, hanem két év óta még Nürnbergbe is szétküldetett. A pénznek mily nagy és Szarvasra nézve hasznos forgása ez: mázsáját csupán 100 forinttal számitva, már százezer forintot tesz!

3.

Lang Borbála, anyai ágról nagyanyám, egy felső-ausztriai régi birtokos családból származott. Midőn ősei, vallásuk miatt kivándorolni

voltak kénytelenek, hiteles okmányokat kaptak, hogy azon esetben, ha ők, vagy gyermekeik és utódaik az uralkodó katholika vallásra visszatérnek, régi birtokaikat visszakövetelhetik. A vallásához buzgón ragaszkodó nagyanya azonban, halála előtt az összes okmányokat elégette, nehogy utódai közül valakit a kapzsiság az uralkodó vallásra való áttérésre csábitson.[1]

4.

Midőn Tessedik Sámuel báró Prónay Gáborral és Benczurral a pozsonyi iskolai és tanügyi bizottsághoz küldetett ki: gróf Balassa, Skerletz és főt. Felbiger prépost urak az egész bizottságot Szempczre, az ottani iskola vizsgálatára meghivták. Ez alkalommal, midőn gróf Balassa a szempczi iskola[2] egyéb előnyei között a különösen rajztanitást és a fiatal növendékek szép munkáit emelte ki: a jelenlevők egyike[3] orrát fintorgatta, mondván: A mi lakatosmestereink Debreczenben, bár rajzolni soha sem tanultak, épp oly jó lakatos munkákat készitenek, mint ezen rajzra tanitott lakatosinasok.

Gróf Balassa Tessediket stante pede birónak választván, ezt mondá: N. ur! én Nógrádmegyében egy uj kastélyt épittetek, melyhez lakatosmunkát kivántam rendelni. Hivatok egy debreczeni lakatosmestert, s mondom neki: „Kastélyomhoz szükségem van ötven franczia, huszonöt német és tiz közönséges zárra; el tudja-e készitení? darabját mily áron? s mennyi idő alatt?“ „Igen — válaszolt a mester — de csak akkor számithatjuk ki, ha a munka készen lesz; mert ahhoz sok minden: idő, vas, szén és segédek kellenek. Látom már — mondá a gróf — hogy ezen . . . .-val semmit sem kezdhetek.“ Elhivattam tehát egy szempczi lakatosmestert és eléje adom ugyanazon kérdéseket. Az udvarias lakatosmester kiveszi zsebéből irótábláját, rövid idő alatt franczia, német és közönséges lakatot rajzol reá s ráirva mindegyiknek mindjárt az árát is és biztosit

[1] Josephy Pál, Tessedik veje, előbb a szarvasi gazd. tanintézet tanára, később jolsvai ev. lelkész és szuperintendens e ponthoz a következő genealogiai jegyzést iktatta be.

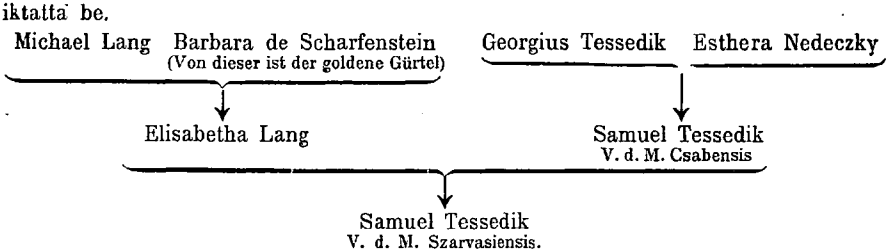

[2] A szempczi iskolára vonatkozólag bővebb adatokat közöltem A *gazdasági szakoktatás kezdetei hazánkban* czimü czikkemben, l. *Köztelek* 1893. 12. sz.

[3] Joséphy szerint a hires Hatvani, debreczeni tanár.

hogy a munka egy hó, legföljebb öt hét alatt teljesen készen lesz; mert hisz mühelyében ötven legénynyel dolgozik.

N. urnak erre arczába szökött a vér, Tessedik pedig fölmentetett a birói döntéstől: vajjon a rajzolás szükséges és hasznos-e a lakatosnak?

5.

Midőn Tessedik egy alkalommal tanuló-szobájában ülve, terveket kovácsolt a földmüves népnek az ő saját eszmekörében való reális felvilágositására: két utazó ur lépett be e szavakkal: „Oly sokat hallunk már beszélni az ön tanintézetéről, mutassa meg nekünk, de szaporán és röviden, mert kevés időnk van és már megrendeltük, hogy fogjanak.“ „Ejnye, gondolá Tessedik, ki egyuttal nem tudta, mit feleljen, — hisz az intézet nem Guk-kasten; hogy annak lyukába egy krajczárért bekandikálni lehessen.“

6.

Egy más alkalommal nyáron, este 9 órakor M. ur jött hozzám, hogy a gazdasági kertet megtekintse. „Holnap reggel szolgálatára állok“ — mondá Tessedik. — „Még ma szeretném látni“ — felelt az utas. Tessedik elméne és körülvezette az utazót. Ez lehajlott s a sötétben a földön össze-vissza kaparászott, minden tárgynál kérdezve: „Mi ez?“ — „hát az?“ — és emez?

Az utas néhány nap mulva Budára menvén: ott egyik legelső asztal vendége volt. Ebéd fölött szóba került Tessedik tanintézete. „Én — ugymond az utas — Szarvason jártam és látni akartam egyet-mást a gyakorlati gazdasági kertben, de igazán, ad animam — semmit nem láttam.“ „Igen ám — válaszolt az elnök ur, ki az egész dologról ki tudja mely genius által már tudomást nyert — igen uram, ha ön Szarvason valamit látni akar, akkor a gazdasági gyakorlati kertbe ne este 9 órakor, sötétben, hanem nappal menjen s akkor ön is látni fogja azt, a mit már sok más utazó láthatott.“

7.

Midőn a török háboru idején a császári hadseregnél a gyakori és sulyos szállitások körül igen sok és nagy hütlenség követtetett el, a sok terhes szállitás hosszu időn át fizetetlenül maradt, mert a hadsereg által rendesen utalványozott összegek a vállalkozók által elsikkasztattak s azok is, kik a legtöbb terményt szolgáltatták be, hihetetlen módon bosszantattak és károsittattak. Utóbbiak közé tartozott Tessedik is, ki kénytelen volt e kiáltó igazságtalanságok folytán Zimonyba utazni

és kérvényében a nagy császárt nem csupán e káros visszaélések megszüntetésére kérni, hanem egyuttal a megszüntetésre szolgáló módozatokat is elébe adni. Alkalma volt itt Tessediknek az uralkodóval igen különböző fontos tárgyakról kimeritően értekezni. Az uralkodó Tessediket Banovce-ra, az ott tartózkodó császári és királyi hadbiztoshoz, Geneine tábornokhoz utasitotta az ügy további tárgyalása végett.

Midőn Tessedik Zimonyból és Banovceból nyolcz nap mulva hazatért, asztalán találta a magas rendeletet, mely szerint

először —

másodszor —

harmadszor —[1]

Alig hirdettetett ki ezen rendelet vasárnap a templomban s alig kezdetett meg ugyanazon vasárnapon az elrendelt összeirás: az elsikkasztott pénzek hét helyről már is megindultak s hétfő délig valóságos tallér-eső zudult a két év óta ki nem elégitett terménysszállitókra. Fényes bizonyitéka ez annak, milyen tevékenyen láttattak el az ügyek József császár uralkodása alatt.

8.

Banovce-ban beszélé nekem Geneine tábornok ur, hogy ő, mint országos biztos, Pesten Wiegandnál tizenkét példányt vett *Landmann*-omból[2], azokat beköttette és Magyarországon tett utjai alatt a jobb házakban eladogatta. Sajnos azonban, a könyvek ő excellenciájának avval a ritka kijelentéssel küldettek vissza, hogy egy hazaáruló (proditoris patriae) e müvét nem kivánják használni. S a nagy hazafi, gróf Széchenyi, e müvet mégis magyarra fordittatta és 1786. évben Pécsett saját költségén kinyomatta. Ennyire eltérők az emberek nézetei és itélete a még oly egyszerű és világos tárgyak fölött is! De hát a hályogos szem mindent rosszul lát. S ugyan melyik szemorvos fogja e beteg szemeket kigyógyitani?

9.

Tessedik papi hivatalában ez idő szerint már tizenharmadik társa oldalán dolgozik. Valamennyi idősebb vagy ifjabb társnak megvoltak a maga különös nézetei, szándékai, szokásai, jó és selejtes előitéletei,

[1] A rendelet részletezése a szövegből hiányzik.

[2] Tessedik műve: Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe. H. n. (Pest) 1784., gróf Széchenyi Ferencz költségén Kónyi János által meglehetős hibásan magyarra fordittatott és Pécsett 1786. kiadatott. — Schwartner (Statist. 1809. I. 347.) sötét szinezete miatt e munkát elitéli.

tanulmányai, elvei az iskolai és egyházi ügyekben és saját kedvencz eszméi, kedvtelései, szeszélyei gazdaságban, és — Tessediknek is megvoltak a magáéi. Majdnem mindegyik megkivánta és követelte, hogy Tessedik mindenben hozzájuk alkalmazkodjék. Sőt némelyik még imponálni is akart! S nekem hajolnom, hallgatnom, simulnom, türnöm kellett. Exempla sunt odiosa — egy példát felvilágositásul mégis fölemlitek.

Midőn társaim egyike, egy nagytekintélyü, nagyérdemü, nagytudományu férfiu, ebéd után rendszerint nem tett egyebet, mint egy sötét szobában föl s alá járt, legyeket csapkodott, dohányzott, — Tessedik pedig könyvei és irásai közt ült: megkérdezték tanitványai, miért ül, olvas, ir, elmélkedik mindig, holott a kolléga ur mindezt nem teszi, hanem vendégségeket, lakodalmakat, keresztelőket és halotti torokat (ivótársaságokat) látogat. Mit feleljen erre Tessedik? — Nolle velle hallgatnia kellett s azt gondolni, amit az egyszeri barát: „De domino superiore semper bene loqui, officium suum facere taliter, qualiter, et mundum sinere currere, sicuti currit, nam mundum — non emendabimus.

Erre aztán azt következtették Tessedikről, hogy még nem képezte ki magát, nem tanult még eleget. Ekkor ő a tudós Huctius, avrancher-i püspökkel vigasztalta magát. Midőn ez a nagy férfiu püspöki székét elfoglalta, de a helyett, hogy vendégeskednék, folyton tanult és féléjszakákon át gyertya mellett tanuló-szobájában ült; kiváncsiak voltak papjai megtudni, ugyan mit müvel az ő püspökük éjszakákon át? Egy hosszu lajtorját támasztottak ablakához s ime ott látták a püspököt ülni kvartánsokkal és foliansokkal elszigetelve. Elhatározták erre, hogy a királyhoz folyamodnak és kérik ő felségét: lenne szives ő felsége nekik egy már tudós püspököt adni, mert hisz ez a mostani éjjel-nappal még mindig tanul.

10.

Viskovitz grófné egyizben Prágából Szarvasra jöve, mint társörökös beutazta a Harrucker-féle birtokokat. Ez alkalommal a gyakorlati gazdasági kertet és az ipariskolát is megtekinteni óhajtotta. Midőn a kertben a herésen és a perjésen átmenni akarna, de a sürü és magas füben előre nem haladhatott, ezt mondá: „Kilencz napja utazom már birtokaimon, mindenütt száraz fü zörgött lábaim alatt, itt pedig a bő istenáldástól lépni is alig tudok.“

Azután az iskolásgyermekeket kivánta látni, leült a tanterem ajtajába, elléptette maga előtt a gyermekeket, kivált a lányokat s nagy csudálkozással hallgatta azután, a mint a szarvasi iskolásgyermekek karban a prágai ipardalokat harmonikusan énekelték. Ezen dalnál: *Seid mir*

heilig anmuthsvolle Tage — a grófné könyekben tört ki, elküldé szolgáját pénzes erszényéért, melyben uj garasok voltak, szétosztá azt a karbeli leánykák közt és két forintot adott egy iskolai zászló beszerzésére, mely még most is megvan és iskolai szünnapokon dal és zene közt vitetik a jókedvü gyermekek előtt a játszóhelyre.

11.

Midőn Békésvármegye adminisztrátora, Lovász, Szarvasra jött: sötét rágalmazások folytán Tessedik ellen annyira fölingerült volt, hogy a berágalmazott hazaárulóval beszélni, sőt őtet látni sem akarta. Midőn aztán a kegyelmes urnak, a hidhoz menve, az iskolai és intézeti épület szárnya szemébe ötlött, kérdezé: Micsoda épület ez? Hisz ez egy szabályos épület, holott én egy karrikaturáról hallottam. Tovább menve, megtekinté az épület frontját. Megállott és mondá:

Ej kivülről oly szép ez az épület; meg kell néznem a belsejét is. Bent a lépcsőházban ő exczellencziáját 170 szövő asszony fogadta. Arra a kérdésére, hogy mit akar itt ez a sok asszony? — bemutatták neki a szarvasi, czigari és erdélyi gyapjuból készült finom munkáikat.

Ő exczellencziája kérdezé: Honnét kaptátok a selymet e finom szövéshez? — Hisz ez gyapju, nem selyem — válaszoltak a nők.

A kegyelmes ur erre lábával dobbantott és mondá: Hát szabad a főnököt ennyire vakmerően és szabadon meghazudtolni és megcsalni? A ki Tessediket ezentul rágalmazni meri, ugy mint eddig történt, az minden kimélet nélkül elveszti hivatalát. Ezentul békét hagytak Tessediknek, de csak addig, mig a főispán élt.

12.

Midőn Tessedik a zsinat alatt tanintézetének megvizsgálására, a tudós Berzeviczy Gergely elnöklete alatt kiküldött bizottság előtt fölemlitette a sok költséget, melyet neki az intézet alapitása és fentartása okozott s egyuttal oda nyilatkozott, hogy azt sok gyermekére való tekintettel egyedül tovább már nem sokáig teheti; s utána az érdemes elnök, Berzeviczy szót kérve, a bizottságnak előterjeszté, hogy immár elég, hogy Tessedik saját keservesen szerzett vagyonából tizenhétezer forintot áldozott az intézetre: azt mondá az ülnök urak egyik érdemesebbje: Adjon hozzá még tizenhétezret, annál nagyobb dicsőség lesz!

Igy lehet, még bizottságoknál is hazafiak és hazafias vállalkozásuk fölött — gunyolódni!

13.

Midőn a zsinat befejezése után Tessedik, Balog Péterrel, Prónay Lászlóval és Crudy szuperintendenssel együtt a zsinati iratok előterjesztésére II. Lipót császárhoz kirendeltetett és ez a mély és éleslátásu

uralkodó két fontos kihallgatás alatt Tessedik tanintézetét is megemlité, a következő, előttem örökké felejthetlen nyilatkozatot tette: Magyarország ilyen intézetek nélkül soha sem fog más nemzetek fokára fölemelkedhetni. Ön, mint hazafi, az intézetnél már megtette a magáét; most rajtam a sor, hogy én is hozzájáruljak az ön intézetéhez.

Egy királyi bizottság küldetett ki a tanintézet megvizsgálására. Minden megtörtént, a mi rendeltetett: ekkor meghalt az uralkodó, nagyon is korán az intézetre és annyi sok más jóra, a mi vele együtt eltemetve lőn.

14.

Mennyi időt és erőt igényelt a kiterjedt fontos levelezés, leginkább ennek tárgyaiból tünik ki:

1. Festetits György gróffal három éven át a keszthelyi tanintézet alapitása és berendezése, a grófi uradalmak részére nevelt öt egyén tárgyában, a kupferzelli takarmánykamrákról, minők Magyarországon eddig még nincsenek, de szükségesek. [1]

2. Jankovich orosz császári államtanácsos és Sztratimirovits karlóczai érsekkel, valamint Zamborsky archipresbiterrel, a Szent-Pétervár mellett lévő Carskoje-zeloi orosz császári tanintézet hiányainak pótlásáról. [2]

[1] A keszthelyi Georgikonra vonatkozó levelezés után kutattam a keszthelyi levéltárban, azonban Tessedik levelei a Georgikon régi irásai közt feltalálhatók nem voltak.

[2] Sztratimirovits karlóczai érseknek e tárgyban Tessedikhez intézett egyik levele fenmaradt s ekként hangzik:

[Kivül] An wohlehrwürdigen Herrn Samuel Tessedik Prediger bey der Evang. Gemeinde und Director des Oeconomisch. Instituts zu Szarvas. — [Belül] Wohl Ehrwürdiger! Ein von dem Herrn Staatsrathe Jankovics v. Mirievo aus St. Petersburg erhaltenes Schreiben veranlasset mich dieses unbekannterweise an Sie zu erlassen, und es gereicht mir zum besonderen Vergnügen, dass ich auf diese Art eine Gelegenheit erhalte in einiges Verhältniss Ihrer Bekanntschaft zu treten. Der Herr v. Jankovics erinnert sich an Ihnem einen Mitschüler und Schulfreund zu Pressburg gehabt zu haben, und hoffet um so leichter das was er wünscht von Ihrer Güte zu erhalten. Er hat alles Gute von ihrem nützlichen Institute zu Szarvas gehört, und wünschte eine nach allen Theilen detaillirte Nachricht und Beschreibung dieses Instituts zu erhalten. Ich glaube zwar dass diesen seinem Wunsche am besten, ohne ihrer Ungelegenheit Genüge geleistet werden könnte, wenn das von Herrn Molnár angekündigte oekonomische Werk samt ihren Zusätzen bereits herausgekommen wäre: weil dies aber noch nicht der Fall ist, und mir bis nun noch nicht bekannt geworden ist, ob und in wie bald dieses Werk ans Licht treten dürfte, so hielt ich es dafür, dass man die gewünschte Nachricht an der Quelle selbst am besten erhalten könne. Ich bin daher bemüssiget, Sie auf das höflichste zu ersuchen, Sie wollen die Güte haben und mir sobald als möglich eine solche umständliche Beschreibung, solche mag in schon gedruckten oder noch ungedruckten Schriften bestehen, überschicken. Und damit ich desto eher in den Stand gesetzt werde, dem Wunsche des Herrn v. Jankovics zu entsprechen, so bitte ich sich bei Übersendung der Post zu bedienen, wo ich dann nicht ermangeln werde alle Spesen mit Dank zu vergüten. Ich verbleibe übrigens mit wahrer Hochachtung Ew. Wohl Ehrwürden ergebenster Stephan v. Stratimirovics Erzbischof und Metropolit. Karlovicz am 16t. Febr. 1803.

3. Becker Zakariás tanácsossal Gothában, a szarvasi tanintézetről.

4. André tanácsossal Brünnben, a *Patriotisehe Tageblatt,* az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* tárgyában, továbbá §§-ok a magyarországi bormüvelésről.

5. Mayer Frigyessel a szarvasi tanintézetről és a magyar földmüvelőnek fölsegitéséről.[1]

6. Schedius egyetemi tanárral a nagyszentmiklósi gyakorlati gazdasági tanintézetről.[2]

7. Lübeck dr.-ral nehány czikk iránt a *Patriotische Wochenblatt für Ungarn* czimü folyóiratban.

8. Gertinger gyógyszerészszel a burgundi répából és jávorfa nedvéből való szörp- és czukorgyártásról.[3]

9. A nápolyi királynő titkárával a magyar szóda, székső, natrum Hungariae tárgyában.

10. Ambrózy Sámuellel az egyházi és iskolai évkönyvek tárgyában.

11. A nagyváradi tankerületi igazgatósággal; a magas országos kormánynyal; a vármegyével; az egyházi és iskolai felügyelőséggel; a senioratussal a szarvási intézet tárgyában.

12. Neustädter számtanácsossal a császári és királyi kamarai jószágokra szükséges egyének kiképzéséről.

13. Mindezen levelezések nagy része különböző folyóiratokban megjelent s az irónak alkalmat nyujtott arra, hogy az ipar magvait még távoli országokban is, oly talajon hinthesse el, melyet Tessedik soha nem látott, soha nem ismert, söt megnevezni sem hallott.

Az intézet 420 iratából és okmányából e levelezések iránt közelebbi adatok találhatók.

[1] Mayer Frigyes kupferzelli lelkészszel való levelezése külön is megjelent, Tübinga, 1785.

[2] A nagyszentmiklósi gazdasági iskolának Tessedik által készitett tervezete megjelent a Schedius *Zeitschrift von und für Ungarn* czimü folyóirata 1802. évi I. k. s állitólag külön füzetben is.

[3] A répatermesztésről és a czukorgyártási kisérletekről terjedelmes iratokat dolgozott ki, melyeknek czime, kéziratainak jegyzéke szerint: *„167. kurze Übersicht der ökonomischen Manipulationen mit den Runkelrüben 1800.“* és *„168. Nachricht an das ungarische Publikum über Runkelrüben-Zucker, nebst den hieher gehörigen Gertingerischen Documenten von den Zuckerfabrikation aus Runkelrüben in Eperjes“* czimet viseltek. Sajnos, mindkét irat elveszett vagy lappang.

(Vége következik.)

Közli: Ruisz Gyula.

A BETHLENI ITALMÉRÉS SZABÁLYOZÁSA 1641-BEN.

Mü Rettegen Belső-Szolnok vármegyében lakó Széky István eggyik nemes főbiró, Dési Szabó István Deák vice-ispán, és Bodroki Balás vice szolgabiró: Adjuk tudására mindeneknek, az kiknek illik; Hogy in Anno praesenti 1641. die 19 February hivata ki minket tisztünk szerént az Tekintetes és Nagyságos hallerkői Haller István Uram ő nagysága az mi kegyelmes Urunknak ő nagyságának eggyik böcsületes tanácsa és Küküllő vármegyének főispánja, ugyanezen Belső-Szolnok vármegyében *Bethlenben*, hogy itt az Nemes Ország articulussa continentiája szerént az renddel való korcsomárlást secundum quantitatem bonorum diversorum patronorum sinitálnók, minden ur és patronusok gondviselői, és birái azért (az Mentszenti uram ő kegyelme biráján kivül) jelenlévén seorsim et singillatim erős hüttel őköt megesketvén, az minémü quantitást urok jószágiról előnkbe adtak, az szerént ilyenképpen limitáltuk az korcsomárlásnak rendit.

Az urnak *Haller István* uramnak ő nagyságának itt Bethlenben mindenestől fogván, 33 jobbágy, puszta házzal és házhellyel lévén az ő nagysága jószága, ugy mint major pars legyen első kezdője az korcsomárlásnak, és egy végben áruljanak ki 8 negyvenes bort.

Mentszenthi uram ő kegyelme succedálván, mivel ő kegyelmének 20 házhelye vagyon, in toto korcsomároltasson 6 negyvenes bort.

Bethlen Ferencz uramnak ő kegyelmének 11 házhelye lévén az limitátió szerént korcsomároltasson 3 negyvenes bort.

Szalánczi László uramnak 5 házhelye lévén, korcsomároltasson 1 hatvanas bort.

Daniel Ferencz uramnak 3 házhelye lévén, rendszerént korcsomároltasson 1 harmincz-vedres bort.

Petki Farkas uramnak 2 házhelye lévén árultasson successió szerént 1 húsz-vedres bort.

Izdenczi Boldizsár uramnak 2 házhelye lévén, áruljon 1 húsz-vedres bort.

Polyák Andrásnénak 1 háza lévén, korcsomároljon az rend szerént 10 veder bort.

Mihály Deáknak hasonlóképen 1 házhelye lévén, korcsomároljon következés szerént 10 veder bort.

Mely articulus szerént való limitátiónkat mikoron az ur Haller István uram ő nagysága megértett volna, kéváná ugyan mi általunk, Izdenczi uramtól, Mihály Deák uramtól, és Polyák Andrásnétól, — mivelhogy azok az helyek, az mellyen most ő kegyelmek laknak, az vártól szakadtanak volna ki külömb-külömb patronusok által —, producálnák arról való donátiójokat, hogy abból látnók meg, micsoda conditiókkal adták légyen ő kegyelmeknek azokat a helyeket, és illeti-e az rendszerént való korcsomárlás őköt avagy nem? alioquin ha nem producálják, ugyan mi általunk prohibeálja az úr ő nagysága ez három személyeket, hogy az korcsomárlást meg nem engedi nékik. Mely kévánságát az úrnak megértvén, ő kegyelmek is protestálának mi előttünk, hogy semmiképpen privilégiumokat nem producálják, mert igaz nemes emberek lévén, nem tartoznak törvény nélkül producálni, mivel némelyiknek közülök István királytól, némelyiknek pedig ez ország méltóságos fejedelmétől volna privilégiumok; hanem mikor az nemes vármegyének gyülése lészen, s az nemes vármegyének is úgy tetszik, készek igazságokat producálni avagy igaz nemességeket megbizonyítani; melynek az úr ő nagysága is annuálván sub praemissis conditionibus ő kegyelmeknek is az limitátió szerént való szabados korcsomárlásokat rendszerént helybenhagyá, akarván ő nagysága magát tartani mindenekben az nemes ország erről irt articulusához.

Melyet mi is irtunk meg fide nostra mediante. Datum in Bethlen die et anno supranotatis.

Három pecséttel ellátott eredetije a gróf *Bethlen* családnak a magyar nemz. muzeumban elhelyezett levéltárából.

Közli: —*a.*—*o.*—

MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI KÖNYVÉSZET.

1893—94.

Összeállítja: BARCZA IMRE.

Acsády Ignácz. A jobbágyi adozás Miksa király korában. (1894. Akad. Értesitő.)

— Két pénzügytörténeti tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák költségvetése 1565—1604-ig. II. A jobbágyadózás 1564—76-ban. Buda-Pest, 1894. Akadémia.

— A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után.

— Régi magyar birtokviszonyok 1494—1598. (Budapest, 1894. Akadém. 60.)

Adatok Szt.-György város levéltárából. (Inventarium clenodiarum arcis Bozin et pertinentiarum ejusdem prima die Decembris conscriptum anno 1586.) (Történelmi Tár, 1893.)

Barabás Samu. Sepsi szék adózása országgyülési követei számára. 1665—1668. (Történelmi Tár, 1894.)

B. F. A régi magyar tisztviselők fizetése. Történeti értekezés. (Egyetértés, 1893. márcz. 7.)

Büchler Sándor. Zsidó letelepedések Európában a XV—XVII. században, főtekintettel Magyarországra. (M. Zs. Sz. 1893.)

Buvár. Régi magyar strikek, (a kolozsvári ötvöslegények strike-ja.) Pesti Napló, 1893. Feber 5.

Csánki Dezső. Magyarországi történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. II. kötet. Buda-Pest, 1894. Akad. 14.

Érsekujvár erődítési költségei. 1639—44. (Hadtört. Közlem. 1894.)

Farkas Róbert dr. Kassa áru-megállitójoga. A város titkos levéltárának adatai alapján. Kassa, 1893.)

Földes Béla. Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez. (Akadém. Értesitő, 1894.)

Földes János. II. József császár vadászati rendszabálya. (Erdészeti Lapok. 1894.)

Gőecze István. Hadiélelmezés az 1664-ik évi hadjáratban. (Hadt. közl. 1893.)

Gömöry Gusztáv. Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben. (Hadtört. Közl. 1894.)

Illésy János dr. Az 1557—58-ki várvizsgálatokról. (Hadt. Közl. 1894.)

Kemény Lajos ifj. A czéhek történetéhez 1457. decz. 19. (Tört. Tár 1893.)

— Szüney István javadalmai 1635. május 5. (u. o. 1893.)

— Kassa város statutumai a XVI. század második feléből. u. o. 1893.)

— Az ipar történetéhez: I. 1693. márcz. 26. II. 1699. ápr. 14. (u. o. 1893.)

Kluch János. Magyarországi uradalmak összeirása. Anno 1412—1582. (Tört. Tár. 1894.)

A „Köztelek" fejlődése 1832. óta. („Hazánk" 1893. decz. 24.)

Krejcsi Ferencz. A Buda-Prágai országut a XV. században. (Tört. Tár. 1894.)

Magyarország II. József alatt. (Magyarország 1893. decz. 24.)

Matlekovits Sándor. Magyarország államháztartásának története. 2 kötet és bevezető rész.

— Adatok Magyarorsz. államháztartásának történetéhez. Budapest, 1894. 10 frt.

Mennyivel járultak az örökös tartományok a háboru költségeihez 1592-ben. (Hadt. Közl. 1894.)

Merényi Lajos. Várday Pál érsek ingóságai. 1553. (Tört. Tár. 1894.)

— Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. (Hadt. Közl. 1894.)

Összes kimutatás a bányavidéki kapitányság várairól, végházairól azok várőrségéről és fentartási költségeiről. (Hadt. Közl. 1894.)

A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczy György idejében. Tartalma: I—II. rész. Rákoczy székfoglalásának költségei. III. rész. A sóbányák jövedelme. IV. A pataki kincstárban elhelyezett pénz. V. A csiki vashámor költségvetése. (Tört. Tár. 1894.)

B. Radvánszky Béla. Thurzó Szaniszló udvartartása 1603-ban. (Századok 1893.)

Reizner János. Az Eszterházyak pápai levéltárában őrzött czéhlevelek. I. (Tört. Tár. 1894.)

Révész Kálmán. A kassai ref. egyház gondnoka számadásai 1682—88. (Tört. Tár 1894.)

Sasinek Ferencz. Zólyom város számadáskönyvei 1400-ból. (Tört. Tár. 1893.)

S. Ernő. A Dunagőzhajózási társulat története. (Egyetértés, ápr. 18.)

A magyar pósta története. (Pesti Napló 1894. jan. 18.)

Szilágyi Sándor. Bethlen Gábor és a bányavárosok. A bányavárosok administrátiójának történetéhez szolgáltatnak igen becses adalékot. (Tört. Tár. 1893.)

Szitnyay József. A bányavárosok helyzete 1575-ben. (Száz. 1893.)

Tagányi Károly. A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai. (Köztelek, nov. 15. 1893.)

Török István. Zálogleveél 1679-ből. (Tört. Tár. 1894.)

Ujlaky István. Egy XVI-ik századi limitatió. (Tört. Tár. 1894.)

Veress Endre Hunyadvármegyei nagy éhség 1603-ban (Tört. Tár. 1893.)

Weber Samu Árak a Szepességben 1419—1836-ig. (Tört. Tár. 1894.)

Wertheimer Ede. Rainer főherczeg magyarországi utazása 1816-ban. (Budapesti Szemle 1894.)

Zoványi Jenő. Magyarországi szövetkezett ötvösczéhek a XVII. században.

— A sárospataki lakatosok, bádogosok, puskamüvesek, asztalosok, fejérmüvesek és órások czéhlevele 1608-ból. (Tört. Tár. 1893.)

A MINDSZENT-ALGYŐI URADALOM TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA: REIZNER JÁNOS.

I.

Birtokviszonyok és igazgatás.

Csongrád és részben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, Szegedtől északra, a Tisza mindkét partján terül el a *Pallavicini* őrgróf család szép és nagyértékü uradalma, mely Pallavicini Edvárd őrgrófnak a magyar udvari cancelláriánál 1835-ben letett, Csongrád vármegyében 1839-ben kihirdetett és 1842. évben legfelsőbb megerősitést nyert végrendelete értelmében *elsőszülöttségi hitbizományt* képez.

A 66,032 hold birtok területen kivül, a hitbizomány állagához tartozik még a budapesti Andrássy-úti palota, mely a budavári Zichy-féle eladott palotát (miniszterelnöki palota) pótolja, valamint a jamnitzi, Morvaországban fekvő uradalom is.

A mindszent-algyői birtoktest a következő részletekből áll:

1. Péteri birtok (Pestmegyében) 6949 hold. Ez az 50-es években szereztetett és csatoltatott a hitbizományhoz; de ebből épp mostanában 4425 hold eladás alatt áll.

2. Mindszenti gazdaság, 2629 hold;

3, Tömörkény puszta 1251 hold;

4. Sövényházi gazdaság s illetőleg külön község, 55,173 hold. mely magában foglalja az ányási pusztát (6154 hold) úgy a baksi, pusztaszeri, levelényi, percsórai, dóczi, hantházai, homoki, farki stb. gazdaságokat s majorokat.

Egy évtizeddel ezelőtt az uradalmi birtokállomány a 68,000 holdat jóval meghaladta. De Sándorfalva helység alapitása alkalmával (1879. évben), úgy a farki rétből való elidegenités (2865 hold) és a most eladásra kerülő péteri birtoktest levonása után a hitbizományi birtok 61,607 holdat képez.

Érdekes, hogy e terjedelmes birtoktest, mely mostanában müvelés alatt álló szántóföldekből, erdőkből legelőkből, vizállásokból stb. áll, miként került együvé. Mert régen ez a latifundium több önnálló s külön birtokra volt szakadva és több birtokos közt megoszolva; s hol ma

pusztai gazdaságok majorjai fehérlenek, gulyák legelésznek, ott régen népes városok, virágzó helységek állottak, melyek a másfél százados török uralom alatt teljesen elpusztultak s némely helységnek még a neve is elnyészett és teljesen feledésbe ment.

Ilyen helységek és külön birtokok voltak a következők:

1. Péteri, hol benczés monostor is volt (Péter monostora). Zsigmond király idejében a Győaljai vagy Győi később pedig a Zeleméri család birta.[1]

2. Tömörkény, mely IV. Béla király idejében a Csanád nemzetség birtokát képezte,[2] később a szeri Pósa család kezére került.[3] A török hódoltság elején a 64 portából álló helységben Zay Ferencz Liszty Jánosnak, és Viczmándy Jánosnak voltak részjószágai.[4] Ugyanezen időtájban, a szegedi defterben előforduló bejegyzés szerint a falu 9080 asper adót fizetett a török császárnak. s a tiszai átkelés pedig 31,185 aspert jövedelmezett. Három évvel később a révnek 4 haví bevétele 3434 asperre rugott, s az 52 ház adója 1060 aspert, a kapujövedelem 965, a juhadó 2041, méhkastized 82, kertadó 48, halastó 108, buzatized (41 kila 35 a-rel) 1435, árpatized (20 kila 12 a-rel) 240, kölestized (16 kila 25 a-rel) 400 aspert jövedelmezett s egyéb járulékokkal együtt Tömörkény összes 4 havi bevétele 9217 aspert tett.[5]

3. Ányás vagy Ányásszeg 1280-ban Morján comes birtoka volt, ki azt a Mária-szigeti apáczáknak adományozta.[6] Később Ányás is a Győi majd a Pósa nemzetség kezébe került,[7] a török hódoltság elején pedig Dóczy Miklós özvegyének birtokában volt.

4. Pusztaszer, régen Szer, már az Árpádházi királyok idejében helység, a XV. században mezőváros (oppidum) volt. Az ősi szeri Pósa nemzetség székhelye, hol benczés rendü apátság és vámszedő hely is volt, 1471-ben a Pósa nemzetség fiága kihalván, Pusztaszer a hozzá tartozó Győ, Tömörkény, Szent-György, Ányás és Körtvélyes helységekkel együtt a gúthi Ország és a Nádasdi Ongor családoknak adományoztatott, de a leányági ivadékok is, nevezetesen a Macedoniai, a ghimesi Forgács, a Geszti és a szeri Zeleméri családok is jogot tartottak hozzá.[8] A török hódoltság elején szeri részbirtokosok voltak: Losonczy János,

[1] *Dr. Csánki D.* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. köt. 682. 687. lap.

[2] Árpád kori új okmánytár VII. k. 429 lap.

[3] *Dr. Csánki D.* i. m. I. 684. lap.

[4] Földváry István adókirovása 1561-ből.

[5] Magyaroszági török kincstári defterek, I. köt. 89 és 119—120. lap.

[6] Fejér. Cod. Dip. V. k. 3. r. 59. l.

[7] Pesty Frigyes. Magyaroszág helynevei I. k. 127. l.

[8] *Dr. Csánki D.* i m. I. k. 678. és 686.

Muthnoky István és Szentlőrinczi Farkas; de a Zeleméry és Jakabházy családok a hódoltság alatt jogigényüket folytonos tiltakozásokkal igyekeztek fentartani.[1]

5. Dócz. A XV. században a Pósa és a Zeleméry családokat uralta. A török hódoltság elején Földváry István királyi rovó, ott 11 portát irt fel, mint Mágocsy Gáspár tulajdonát.

6. Sód, Dócztól észak-keletre, a mostani percsorai major fölött volt ez a XV. századbeli helység,[2] melynek templomromjait s alapfalait Burg Ete ispán úr társaságában, 1893. évben eszközölt ásatásaim alkalmával feltártam.

7. Körtvélyes helység a Tisza jobbpartján feküdt, a percsórai major környékén, a Körtvélyes halastó (a mai dóczi-tó) mellett.[3] A helynév Anonymusból is ismeretes. 1266-ban Nána comes és neje az általuk egy negyed részben birt körtvélyesi tiszai révet a margitszigeti apáczáknak hagyományozták.[4] A hely később a Pósa és Zeleméry családok birtokába került;[5] a hódoltság kezdetén pedig 24 porta után adózott s ekkor Lőrinczy Farkas, Saffarith János, Gávay Simon, Dóczy Miklós, Zay Ferencz, Liszty János, úgy Ramocsay György voltak részbirtokosai. Körtvélyes nevét ma a Tisza balpartján, H.-M.-Vásárhelyhez tartozó puszta tartja fön.

8. Sövényháza. Kézai Simon mester krónikája szerint Attila székhelye. Mint helység, több középkori oklevélben szerepel.[6] A török hódoltság kezdetén 8 portából állt és Móricz Lőrincz, Kovács Gáspár és Berényi Béter birtokában volt.

9. Fark helység, a Tisza jobbpartján Algyő és Tápé között, meg a mult század elején is fennállt.[7] A török hódoltság elején 19 portából álló helység volt és Groczay Pál, úgy Turki János birtokát képezte. Később a Fáy család birtokába jutott s a jobbágyok földes uraiknak Fülekre és Rimaszombatra hordták tartozásaikat. A török uralom vége felé Fáy György lejárt Farkra, s a tizedet maga szedte be. De egy alkalommal Omer szegedi pasa katonái elfogták s bezárták. Fogságában, hü farki jobbágyai táplálták és csak Szeged visszavétele után szabadult ki. Fáy György halála után három fia a kurucz mozgalmakban vevén

[1] Pallvicini őrgróf levéltár Sándorfalván (Csongrád vm.)
[2] *Dr. Csánki D.* i. m. I. k. 687. lap.
[3] U. O. VI. k. 687. lap.
[4] Ortvai. Magyarország régi vizrajza. I. köt. 450. lap.
[5] Pesty Frigyes, i. m. I. k. 202. l.
[6] *Dr. Csánki D.* i. m. I. k. 683. lap.
[7] U. O. 680. lap.

részt, Fark helységet hütlenség czimén a szegedi kincstári hivatal lefoglalta.[1]

10. Kovárd, a Tisza jobbpartján a nagyfai kanyarulatnál. A Földváry-féle összeirás szerint 1561-ben Goroczay Pálnak 7, Farkay Jánosnak 9 és Zay Ferencz, Liszty János és Viczmándy Mátyásnak 69 portája volt itt; vagyis összesen 85 porta.

11, Serkéd. Sövényháza fölött terült el és a szegedi határra dült. 1561-ben a nyitrai káptalant uralta.

12. Algyő. Győ (Gew), Felgyő, és Győalja igen régi hely. A dömösi prépostság alapitó levélében (1138), mint a prépostság birtoka emlittetik.[2] Albert király 1439-ben Győt, a Győi. Győaljai családnak adományozta,[3] de 1454-ben győi földesurakul a Pósa és Tary családok szerepelnek.[4] 1514-ben zerdahelyi Imreffy Mihály Algyőt mágocsi Porkoláb Mártonnak átadta cserébe ennek baranyamegyei birtokaiért, s a következő évben abban a király meg is erösitette.[5] A Földváry regestrum szerint utóda Mágocsy Gáspár Algyőn 14 portával birt.

A török hódoltság alatt az algyői rév bevétele 1555-ben 9661 asper volt; három év mulva négy havi bevétel ugyan ebből 1737 asperre rugott, — a mely időszakról 28 ház után a kapuadó 700 asper, a juhadó 965 és 359 darab után 1324 asper, a méhkastized 150, halastó jövedelem 308 asper és az Algyőhöz tartozó sövényházi buza és árpatizedekkel együtt az összes algyői bevételek 7612 aspert tettek.[6]

13. Mindszent, mely egykor az uradalom főhelye volt, szabad kun szállást képezett s földesurai nem voltak.[7] De 1561-ben a Földváry-féle lajstromban már mint Mágocsy Tamás birtoka 6 portával szerepel. A török kincstárnak 1558-ban a mindszenti révből, 16 háztól, a méhkas, hal, buza és árpatizedből stb. négy hóról 4136 asper jövedelme volt.[8]

Ezeken kivül az uradalom területén volt még Aranyos és Apor helység, melyeknek holfekvését bizton meg nem állapithatjuk; de valószinü, hogy Tömörkény körül feküdtek, mert mindig e helységgel együtt szerepelnek. Birtokokosuk is a szeri Pósa nemzetség volt.[9] A Földváry-féle lajstromban Apor, mint már elpusztult hely, Mágocsy Tamás birtokakép van bejegyezve.

[1] Pallavicini Őrgr. levéltár Sándorfalván.
[2] Fejér. Cod. Dipl. II. k. 100 l.
[3] Pesty Frigyes i. m. I. k. 126.
[4] *Dr. Csánki D.* i. m. I. k. 681. 686. 687.
[5] Pesty i. m. 125. 126. l.
[6] Magyarországi török kincstári defterek. I. k. 89 és 119—120. lap.
[7] Fejér Cod. Dipl. X. köt. VI. r. 540. lap.
[8] Magyarországi török kincstári defterek. I. köt. 120. lap.
[9] *Dr. Csánki D.* i, m. I. k. 686 és 679, l.

E szerint az uradalom területén egykoron *tizenöt helység* állt, a mi fölött épen nem csudálkozhatunk. A régi földesurak külön majorsági gazdálkodást csak ritkább esetekben űztek. Az ő hasznuk a jobbágyság uri szolgálataiból és szolgálmányaiból telt ki. A robot és a dézsma mindenre elégséges volt s annyi terménybeli járandóság, jószág-illetmény stb. lett évről évre beszolgáltatva, hogy mindjárt értékesiteni csak ritkán sikerült. A földesurak majorsági birtokain nem a termelésre, hanem inkább az állattenyésztésre forditottak gondot, mert a jószág szállithatóságánál fogva is kelendőbb volt, semmint a mag, a gabona.

A felsorolt 15 helység közül az uradalom területén s illetőleg ennek körzetében, ma már csak Mindszent, Algyő, és az 1879. évben alapitott Sándorfalva községek állanak. A többi mind elpusztult a török uralom alatt.

Lipót király a fegyverrel visszafoglalt részek birtokviszonyainak rendezésére a neoaquistica bizottságot állította fel, hol mindenki igazolni tartozott régi birtoka jog czimét. A másfél századig tartó dúlások következtében a tulajdonos családok kihaltak, vagy okleveleiket elvesztették, vagy a felvidékre menekülve el is feledkeztek a hódoltság alá tartozott birtokairól. Igy nem is igen jelentkeztek igénylők, vagy ha jelentkeztek is, mint például a Jakabházy család, Kecskemét város, Fáy család, stb., jogaikat a különben is részrehajló s kapzsi osztrák birák igazoltnak el nem fogadták.

A felsorolt pusztákat ennélfogva hosszabb időn keresztül a szegedi kamarai felügyelőség kezelte. Később pedig gróf Cornsburg aradi főispán és az Arad, Békés, Csanád és Csongrád megyei kincstári javak igazgatójára bizattak. Ettől birták bérbe a szegediek Sövényháza, Dócz Serkéd és Fark pusztákat évi 110 frtért.[1]

A neoaquistica bizottságnál különben felmerült az a terv is, hogy Szeged városát a Temesközben birt és a török fenhatóság alatt Százegyházán, Szentivánon, Szőreghen és Gyálán megmaradt birtokaiért kárpotolni kellene.[2] A város hatósága lépéseket is tett, hogy e pusztákat az elaggott szegények és az ispotály javára adományul felkérje,[3] de ezen törekvései hiába valók voltak.

A távolabb eső Ányás pusztát, a város érdemekben gazdag főjegyzője, később főbirája, Tömösváry János József adományul elnyerte ugyan; de ő is csak rövidebb ideig élvezhette, mert 1722. évben leszármazók nélkül elhalván, Ányás puszta újra visszaszállt a koronára.[4]

1 Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1727. év 443. lap.
2 Szeged város titkos levéltára 5. 6. 11. és 21. sz.
3 Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1724. év 83. lap.
4 Szeged város közigazgatási levéltára 1722. évi iratok.

Később Ányás pusztát a felség Andrássy Zsigmondnak adományozta, ki 1719—23-ban gr. Károlyi Sándor szathmármegyei s később csongrádmegyei birtokainak, főfelügyelője, s 1727-benCsongrád vármegye alispánja majd követe is volt.[1] Az uratlan s jobbágyokkal benépesült Mindszent és Algyő helységeket pedig, a hozzá tartozó pusztákkal együtt, 1733. évi deczember 4-én. III. Károly király, fiági örökösödéssel, hűséges szolgálatokért gr. Erdődy Györgynek, a magyar királyi kamara elnökének adományozta.[2] Mária Terézia 1767. évi február 11-én kelt szabadalmi levelével pedig megengedte, hogy az örökösök a Tiszán az algyői réven vámot szedhessenek, — a mindszenti átkelésnél való dijszedés pedig 1827. évben engedélyeztetett.

Az új szerzemény azonban csak mintegy negyven évig (1733—1775) volt az Erdődy család birtokában. A szerző fia gr. Erdődy Kristóf már gyakrabban küzdött pénzzavarokkal, s ezek miatt az új szerzeményt egymásután megcsónkitani kényszerült. Igy az 1775-ben Lovász István csongrádmegyei alispánnak soknemü szolgálatait azzal jutalmazta, hogy a Kurczaréten, egy nagyobb töltésekkel elkülönitendő területet engedett át tulajdonul. Jószágfelügyelője. Csiba Péter[3] pedig. ugyancsak szolgálataiért és kölcsöneinek törlesztéseképen a serkédi pusztát kapta, a mit azután Csiba 6000 frton a tanulmányi alapnak elzálogositott. Majd Dócz szigetet, mit azelőtt a csongrádiak árendáltak, 1766-ban három évre 10,000 frt kölcsön tőke használatáért Szeged városának adta zálogba. De már 1773-ban, 20,000 frt kölcsöntőke záloga czimén Dócz puszta és a sziget, a rajta lévő kertészséggel együtt olováczi báró Bernyákovics vagy Bernátffy Ferencz kezeire jutott. Sőt az 1765. évben, Dócz kivételével, Kristóf gróf az egész uradalmat gróf Battháni Strattman Lajosnak adta zálogba.

A visszaváltás azonban nemsokára megtörtént, mert az 1775. évi aug. 28-án kelt barátságos egyezmény értelmében gr. Erdődy Kristóf 500,000 frt tartozása fejében az egész mindszent-algyői, nemkülönben a pozsonymegyei szomolányi uradalmat már a „méltóságos genuai urak"-nak, ujabb hitelezőinek zálogositotta el.

1775-től fogva tehát a mindszent-algyői uradalom új kezekre került. A zálogosok mintegy 28 évig birták azt, kiket a hivatalos iratok is mindenkor csak a fentebbi czimen emlegetnek. Tulajdonkép egy genuai közkereseti társaság, egy bankház volt „*Domus mercantilis Genuae sub nomenclatura Cugini Brentani Cimaroli stabilimenta*" czim alatt. Ennek tagjai s betétesei voltak a többi közt gr. Brentano, Masello Durazzio, márki, de Solignac, József Alajos levag Pallavi-

[1] Athenaeum 1842. év I. r. 11. sz.

[2] Pallavicini örgr. levéltár Sándorfalván.

[3] Róla maradt fenn a „Csibafai dülő" helynév.

cini márki, Jacobo Philippo Tely stb. A zálogos hitelezők meghatalmazottja Brentano Ferencz, utóbb Solignac lovag volt, kik Bécsben székeltek. Az inspektorok, kiknek egyike „főlátó"-nak czimezi magát a megfelelő deputatumon kivül 500 frt járandóságot élveztek; — az ügyészek 300 frtot, számtartó 200 frtot, kasznár és pinczemester 150 frtot, juhászati intéző 120 frtot, az ispánok pedig 80—80 frtot kaptak fizetésül.

A zálogbirtokos „méltóságos genuai urak" Kecskemét várossal, báró Bernyakovics-csal a gr. Károlyi nemzetséggel, a csanádi püspökséggel a birtok használat és a határok miatt nagy perekbe bonyolódtak. E mellett a franczia háború kitörése után az egész uradalom állami zárlat alá került, mivel a földesurak ellenséges állam (Respublica cisalpina) alattvalói voltak. A zárlat csak 1801. évben oldatott fel.

Ily körülményeknél fogva a zálogbirtokosok az uradalmon túladni s kölcsöntőkéjüket megmenteni igyekeztek. Az ügylet olykép oldatott meg, hogy a mindszent-algyői uradalmat. gr. Erdődy Józseftől örökáron megvásárolta gróf Zichy Leopoldina, Pallavicini Károly János őrgróf ezredes ifjú özvegye. Vételárban Erdődy Józsefnek 50,000 frtot adott s ezen felül a genuai urak zálogkövetelése kiegyenlitéseül 215,218 frt 30 krt téritett meg. Az egyezséget I. Ferencz király is jóváhagyván, 1804. évi jan. 28-án a szokásos adomány levelet Zichy Leopoldina és örökösei, a Pallavicini őrgrófi nemzetség részére kiadta.[1] 1804

A birtokba vezetés még az 1803. évi ápr. 18—19. napjain megtörtént, mely alkalommal a Károlyi nemzetség a szomszédság elővételi jogánál fogva tiltakozott. Kecskemét, az Ötves vagy Jakabházy család, báró Bernyákovics, a tanulmányi alap, stb. — igényeiket mind bejelentették. Zichy Leopoldina az Ötves családdal s illetőleg Kecskeméttel Pusztaszerre egyezséget kötött, megosztozván a peres birtokon. A többi igénylőket is kielégitvén, az uradalom összes pereit szivós kitartással és férfiúi erélylyel befejezte és megszüntette; szóval a birtok és jogviszonyokat megnyugtatólag rendezte.

Ő kezdte meg az allodialis földeken a majorsági gazdálkodást, mert azelőtt a jobbágyokon kivül csak feles kertészek termeltek dohányt és sáfrányt az uradalomnak. 1804-ben Algyőn magtárt, tiszti lakot és majort épittetett; Bakton, Serkéden istálókat juhaklokat és majorokat állittatott, szarvasmarha tenyésztést kezdett s idegen fajokat honositott meg. A „svajczer járás" dülő elnevezés még ez időből keletkezett. Levelényen pedig nagy birkatenyésztést rendezett be. A befektetések és épitkezések még a későbbi években is folytak.

[1] Pallavicini Károly őrgróf ezredes a genuai társaság egyik részbetétese volt. A Pallavicini család honfiusitását már az 1804. évben kérte, de csak az 1827. évi 43. t. cz. által nyerte meg.

Amint fia, Edvárd őrgróf nagykorú lett, a mindszenti részt ennek engedte át. Edvárd őrgróf itt külön vezette a maga gazdaságát s 1830-ban emeltette a mindszenti tiszti házat. A kerületbe tartozó majorokat is ő alapitotta. Az özvegy őrgrófnő pedig az „algyői kört" egész 1846-ban bekövetkezett haláláig magának tartotta fenn. Majdnem legutóbbi időig minden év nyarán huzamos ideig Algyőn tártozkodott, hol udvarházában Csongrádmegye és Szeged város előkelősége sűrün találkozott.

Az uradalomnak sok baja volt a jobbágyokkal s ezek sorából a mindszentieknek a kurczaréti sertéslegelő iránt, a szántások a robotszolgálatok stb. iránt keletkezett pereit emlithetjük. 1832-ben indult meg a mindszentiek legelő-elkülönitési pere; ugyanakkor kezdődött az algyeviek nádlási és legelő-elkülönitési pere, melyek csak az utóbbi időkben fejeztettek be.

A szomszédsági viszony is kedvezőtlen volt. A makóiak és szegediek a Porgány-ér halászatát háborgatták, a kistelekiek pedig gyújtogatásokkal rettegtettek. 1839-ben a tömörkényi és 1841-ben a hantházai szénakazalokat, s ugyancsak 1839-ben a baksi juhaklot hamvasztották el. Az ányási uradalommal pedig gyakori villongások támadtak. 1811-ben Szkoberda Mihály az Andrássyak ányási ispánja a cseléd séget felfegyverezve, ellenség módjára a mindszenti uradalomra tört, hol a kazalokat felgyújtotta, az ellenállókra reál öviöldöztetett s a jószágokat elhajtotta. Ebből azután nagyobb hatalmaskodási per (actus maioris potentiae) keletkezett. A tarthatatlan állapotoknak Edvárd őrgróf az által vetett véget, hogy 1821-ben az ányási uradalmat megvette, birtokba vezetése azonban csak 1841-ben történt.

1848/9-ben azon alkalomból, hogy Pallavicini Alfonz őrgr. főrendiházi tag az országgyülésről igazolatlanul elmaradt, az uradalom zárlat alá helyeztetett. Az átvonuló hadseregek részére elhordott 200 mázsa szénán kivül az uradalomnak a zárlat 21,023 frt megtérületlen kárt okozott.

Az urbérváltságból az uradalom 132,450 frt gyarló kárpótlást nyert. E mellett az új viszonyok s illetőleg a dohányegyedárúság behozatalával a dohány termeléssel foglalkozó kertésztelepeket is nagyobbrészt feloszlatni kelle.[1] Közbiztonsági érdekből ugyanekkor lettek megszüntetve a pusztaszeri, homoki stb. csárdák.

Alfonz őrgróf a hitbizomány állagát a volt Orczy-féle péteri pusztával nagyobbitotta. 1854—61-ben kisebb részletekben Kecskés Gábor-

[1] 1850-ben a kertészségek s ezek népessége e következő volt: Tóhajla 34, Kis-Pusztaszer 236, Ányás 1016, Dongér 414, Baks 604, Bánom 85, Hantház 844, Homok 596, Dócz 458, Sövényháza 332 stb. (Lásd, Palugyay. Magyarország leirása. Pest. 1854. IV. k. 464—484. l.)

tól, dr. Grünhut Jakabtól, gr. Szapáry Józseftől, báró Mayer Henrik és nővérei Pouthonné s d' Isola-nétől ezek birtokrészleteit összevásárolta.

Ő alatta az uradalom értéke és jövedelmezősége rendkivül fokozódott, különösen az ármentesitések által, melyek óriási befektetéseket vettek igénybe. Kisebb töltések, melyek bizonyos területeket a vizek elboritásától megóvtak, már a régibb időkben is léteztek. 1821-ben készült a kenderes-kovárd-i, 1827-ben a sártói, úgy a disznós-sövényházi valamint a hármas-i töltés. 1830-ban kapcsoltattak össze a gyevi és szegedi töltések, a mely úton a „baktó" nevü nagy rét ármentesült. De különösen a percsorai töltés érdemel emlitést, mely által 11,000 holdnyi dúsan termő föld ármentesült. Alfonz őrgróf egyuttal nagymérvü erdősitéseket is tett.

Ede őrgróf 1839. évi julius 13-án az ügyészséghez intézett őrgrófi parancsolatában megengedte, hogy a tiszti jelentések jövőre *magyar* nyelven intéztessenek hozzá: Alfonz őrgróf illetőségi helyéül mindig Algyőt vallotta.

Az uradalom birtokterülete 1870. évben „Sövényháza" néven önálló községgé alakitatott.[1]

II.

Termelés és Jövedelem.

Az uradalom régi számadásai jobbára fennmaradtak, s ezek szerint az 1748. évben a mindszent-algyői birtok összes nyers bevétele 2910 frtra rugott. Ebben a két helység jobbágyszolgálmányai és az allodiális puszták s haszonvételek jövedelmei is mind beunfoglalvák. Állt pedig ez a bevétel a következőkből.

Mindszent helység urbéri és dézsmaváltsága	687 frt
és 5 hordó sózott hal	
Pusztaszer bérlete	550 „
Pusztaszeri csárda	150 „
Dócz bérlete	250 „
Porgányér halászata	300 „
és 8 hordó sózott hal halászata	
Gyevi fok halászata 4 hordó sózott potykán felül	150 „
Algyő helység urbéri és dézsmaváltsága	200 „
Sövényházi és serkédi feles jövedelem	34 „
Fark bérlete	17 „
Kovárdi kertészektől	45 „
Kenderesi „	32 „
Farki „	20 „
Sövényházi „ két telep	435 „
Serkédi „	40 „

[1] Pallavicini őrgróf levéltár aktái Sándorfalván az idézett évekről.

Ugyanezen módon 1750-ben a bevétel már 3181 frtra, 1759-ben pedig 5393 frt 42 krra rugott. Ez utóbbi jövedelem részletezve:

Mindszent Tömörkénynyel és a csárdával együtt urbérváltságkép (a 8-ad és 9-ed kivételével) a 10 hordó sózott halon kivül fizetett	1504	frtot
Félévi földesuri korcsmától	450	„
Pusztaszer bérlete	380	„
Dócz „	550	„
Algyő urbérváltsága, Sövényháza felével, a sörkédi korcsmával, a mészárszék és halászattal együtt, a 3 hordó sózott halon felül	323	„
A tápéiaknak szántásra átadott 30 kaszásnyi farki föld után	100	„
Porgány halászata 20 hordó sózott halon felül	300	„
Gyevi fok, 12 hordó sózott halon felül	200	„ [1]
Az összes kertészségektől	597	„ 42 kr.

Mint ebből látjuk a jövedelem a jobbágytartozások megváltásából, halászat, korcsmák és puszták bérletéből, és a kertészségek censusából telt ki. De a kertészek igen rosz fizetők voltak. Az 1746—65. évekről felszaporodott hátrálékuk 1474 frt 52 ½-drra rugott, a miből vajmi csekélység folyt be. [2] Majorsági vagyis allodialis gazdálkodásról szó sem volt, s e tekintetben jellemző az uradalom 1765. évi leltára, a mely összes fundus instructust a következőkben tünteti fel:

1. Tavalyi 8-ad buzából számadás szerint pozsonyi mérő (mely még a mezőn a sok esőzéstől megromolva és dohosodva, már csak sertéseknek való.)	13 ½
2. Zab, magtárban, pozs. mérő	38
3. Sörkédi pusztán széna, öl	2
4. „ „ szalma, öl	2 ½
5. Bika: öreg 2 darab negyedfü 1 dr, harmadfü 3 dr, tavalyi 2 dr, idei 20 dr. összesen	28 dr.
6. Tinó: hetedfü 3 dr, hatodfü 13 dr, ötödfü 32 dr, negyedfü 27 dr. harmadfü 30 dr, tavalyi 28 dr, összesen	133 „
7. Tehén öreg	18 „
8. Üszö: negyedfü 41 dr, harmadfü 20 dr, tavalyi 27 dr, idei 25 dr, összesen	133 „
9. Sertések (Sörkéden): kan (öreg) 4 dr, 2 éves 1 dr, 1 éves 11 dr; — kocza (öreg) 56 dr, 2 éves 18 dr, 1 éves 62 dr; ártány (öreg) 53 dr, 2 éves 9 dr, 1 éves 45 dr. Idei kan és emse, melyeket osztályozni nem lehetett 90 dr. összesen	349 „
10. Sövényházi pusztán *magyar juhok:* kos öreg 8 dr, tavalyi 28 dr, idei 66 dr, — juh, öreg 128 dr, toklyó (1 éves) 50 dr, idei nöstény 49 dr, ürü (öreg) 157 dr. összesen	486 „

[1] Urad. levéltár 10. sz.

[2] U. a. 39. sz.

11. Ingóságok: 1 fenyőfaasztal, 3 faszék, 2 uj s 1 avit ágy fenyőfából; 1 vasalt tölgyfaláda (uraság kaszszája); 1 vasalt pozsonyi félmérő; 1 szénametszö; Algyőn s Mindszenten 24 darabból álló 218 akónyi hordó; romladozó erdélyi fenyőfa deszka 23 drb; boltnak való deszka 6 drb; szolnoki egész fenyőszál 2 drb, darabolt 9 drb; állásfa és kecskebak 6 drb; Algyőn és Sörkéden itató válu 3 drb.[1]

Az uradalomnak tehát egy kaszája, egy ekéje stb. sem volt. Még az uradalom saját szükségletére (deputatom és jószág részére) sem veteményeztek, mert a 8-ad és 9-ed jövedelem mindent fedezett. Hogy ez mennyire rugott, elegendőleg tájékoztat bennünket egy 1763 évben kelt összeirás,[2] a mely szerint Sövényházán 82 jobbágynak 137 hold földjén, 8-ad-adás alá tartozó következő mennyiségü termése volt: öszi buza 1729 pozsonyi mérő, tavaszi buza 30. p. m. árpa 809 p. m., zab 586 p. m., lencse és borsó 52 p. m.

Az uradalomban rendes urbéri szolgálat régen soha sem volt, s a két jobbágy-helység mint fentebb láttuk, tartozásait egyezségileg váltotta meg. Igy az 1762-évben kötött egyezség szerint, az algyői jobbágyok évenként 860 frtot fizettek két részletben, s ezért az uraság lemondott a terményekből kivenni szokott kilenczedről, de az öszi és tavaszi vetés 9-edes szalmája az uraság gyevi majorjába volt beszállitandó A helység használhatta a sövényházi járást Fark és Szomolya oldallal egész Nádasérig és Szénaságig. Birta a halászatot is; tartozott azonban a sövényházi kaszállótól a széna 8-adát megadni és behordani, ezenfelül a rétekről, amennyiben lehetett és kellett, 8 öl széles, 5 öl magas 100 boglya szénát kaszálni és behordani, — 4000 kéve nádat vágni és behordani. A helység tartozott még a tisztházak javitása, kertelések és határok ujitása, kerülések, bélyegzések s a gulya és a ménes téli legeltetése alkalmával szükséges őrizetet és segitséget adni. Végül az uraság felföldi tisztei jövetele alkalmával tartoztak „mértékletes előfogatot“ adni Sáregyházhalmáig, Mindszentig vagy Félegyházáig.[3]

Az 1766. évben 12 évre kötött szerződés szerint a váltságösszeg már 1465 frtot tett, a mely alkalommal a község gyarapodására a fentebbi összegbe betudva átadta az uraság a korcsmáltatást is 250 frtért; a mészárszéket 11 frtért; a tiszai kishalászatot (piritytyel és keczével) 50 frtért; a gyevi és sövényházi 9-ed és 8-adot 300 frtért: — a barom és svajczer járást (melyért a szegediek 700 frtot igértek) 450 frtért; — de tartoztak megtürni az urasági dohánykertészek lovai és

[1] Urad. lev. 40. sz.
[2] Urad. levélt. 36. sz.
[3] Urad. lev. 34. sz.

barmai legelését, — a sövényházai legelőt 10 frtért; Szomolyahát és Nagyfa kaszálókat 230 frtért; Förtő és Tamás kaszálókat 150 frtért; pálinkafőző kazánokat 4 frtért; az urasági kuria allodialis legeltetését 10 frtért; Nagysár és Gyevifok nádlását Kinosig, — fentartván az uraság saját épületeire szükséges nádvágáshoz való jogát. [1]

Ugyanily váltságot kötött Mindszent helység is a földes uraággal.

Az 1772. évben azonban a Mária Terézia-féle rendszeres urbarium lépett életbe, a mely alkalommal a földes ur és jobbágyság közötti viszony, illetőleg tartozás a következőkben állapittatott meg.

Algyő 20. jobbágy telekből áll (egyenként 38 hold szántó és 28 hold kaszáló földből) A jobbágyok tartoztak 1153 marhás és 3020 kézi robotot szolgálni s Algyőről 9-edet, Farkról pedig 8-adot adni mindenféle terménytől, beleértve a lent és kendert is. Ezenfelül évi árendakép 88 frt készpénzt, 22 itcze főzött vajat, 44 kappant s ugyanannyi csirkét, s 266 tojást beszolgáltatni.

Mindszenten 46 jobbágy telek lett megállapitva az előbb emlitett illetőséggel. A jobbágyok tartozása 2831 marhás, és 7972 kézi napszámból, 271 frt árendából, 54 itcze főzött vajból, 108 kappan és ugyanannyi csirke s 653 tojás megadásából állt. A terményekből Mindszentről 9-edet, Tömörkényről pedig 8-adot kelle adni. [1]

Az urbarium behozatalától fogva az uradalom bevételei fokozatosan emelkedtek, mert a községek gyarapodtak, s a községeknek átengedett jogok és javadalmak értéke fokozódott. A földesur ugyan ezentul is kiegyezett jobbágyaival, rendszerint 6—6 évre, de a váltságösszeg a korábbihoz képest mind jelentékenyebb lett. Igy például a Mindszent helységgel 1777-ben kötött egyezség szerint a 9-ed és 8-ad természetbeni megadása mellett a helység 3651 frt 38 krt fizetett váltságkép, nevezetesen: árendaúl 220 frtot, a 8313 gyalog napszámért, 10 krjával 2771 frt 10 krt, (kiköttetvén, ha az uraságnak évenként 60 napszámra szüksége lenne, azt ugyanennyiért tartozik a helység előállitani); csirke, vaj és tojás váltságul 127 frt 54 krt; 30 egész telekkel biró gazda által adandó 1—1 borju helyett, minden gazda 3 krjával összes váltságul 7 frt 59 krt; nádlásért 106 frt; zsellérek után 95 frt; házzal biró zsellérek robotja után 285 frt; házatlan zsellérek után 38 frt; a hosszu fuvar váltságánál pedig semmi sem számittatott. [1]

Ez uton az uradalom jövedelme annyira fokozódott, hogy 1803-ban, a midőn gr. Zichy Leopoldina a méltóságos genuai uraktól azt megvette, már 20,703 frt 15 kr. nyers bevételt tudott felmutatni. Ez összegből

[1] Urad. levélt. 65. sz.
[1] Urad. levélt. 57. sz.
[1] Urad. lev. 96. sz.

az urbéri szolgálmányok 4946 frt 12 krt, az átkelések 1400 frtot, malmok jövedelme 168 frt, koresmák 2489 frt 36 krt, mészárszékek 90 frt, halászat jövedelme 1310 frtot, földesuri földek bérlete 5343 frt 3 krt, földesuri kaszálók 178 frt 39 krt, földesúri legelők 510 frt, nádasok 1882 frt 45 kr, 9-ed és 8-ad 2239 frt, boltok bére 80 frt stb. jövedelmezett.[1] Ugyanekkor az uradalom ingóságai (a jószág-állomány eltekintésével) 65 frt 2 kr. értéket képviseltek. Ez ingóságok közt volt némely butornemü, mérleg, bélyegző, 12 kasza, tűzfecskendő stb.[2] Az uradalom tiszti és szolgaszemélyzete pedig ugyanekkor a következőkből állt: 1 felügyelő, 1 ügyész, 1 számtartó, 1 kasznár, 1 beszedő, 1 pinczemester, 2 ispán, (Algyőn és Mindszenten egy) 1 irnok, 1 kádár, 4 huszár Algyőn, 3 pedig Mindszenten, 3 csősz (2 Algyőn, 1 Mindszenten) 1 juhászati felügyelő, 1 aprómarha csordás, 1 kanász, 1 csordás[3]

Az uradalom jövedelmezősége gr. Zichy Leopoldina alatt tetemeken fokozodott, s megkétszereződött. Igy például az „algyői kör"-nek (vagyis az uradalom egyik felének) összes bevételei 1846-ban már 24,237 frtra emelkedtek. Nevezetesen a nádasok bérlete 9370 frtot, a halászat 6030 frt, a malmok 330 frtot, koresmák 345 frtot, urbéri taksák 622 frtot, s a vegyes haszonbérek 7540 frtot hajtottak.[4]

Már fentebb említők, hogy Zichy Leopoldina grófnő nagy épitkezéseket, befektetéseket tett, s az allodialis birtokon is gazdálkodást üzött, különösen az állattenyésztésre fektetvén sulyt. De a termés jórészben az uradalom szükségleteire s illetőleg az állattenyésztésre (ökrök, tehenek, sertések, birkák táplálására) lőn felhasználva. S ha olykor-olykor a termés a szükségletnél bővebb lett, vagy az állatállományban előfordult rendkivüli változásnál fogva el nem fogyott, akkor a termésfölösleget *közárverésen* értékesitették.

Igy 1833-ban a mindszenti magtárban eladásra hirdettetett több száz köböl árpa 5 frtjával, 600 köböl zab 3 frt 30 krajczárjával, Tömörkényen tavalyi gyep-széna, ölenként 55—60 frtjával és ányási réti lágy széna ölenként 80 frtjával[5].

Különben is a termelés nem annyira a gabnanemüekre irányult, melynek kivitele az időben alig-alig volt, hanem a dohánytermelésre, mert a dohánynak — állandó és nagymérvü kivitele következtében — mindig kedvező ára volt,

A dohánytermelést kertészek üzték. 1791-ben az uradalomban

[1] Urad. lev. 410. sz.
[2] Urad. lev. 416 sz.
[3] Urad. lev. 427. sz.
[4] Urad. lev. 890. sz
[5] Urad. lev. 689. sz.

összesen 254 kertész volt kik a dohánytermelést a maguk javára üzték s az uraságnak árendát, nevezetesen az idézett évben is 4622 frt 90 kr bérösszeget fizettek, s fizettek volna, ha szokás szerint hátrálékban nem maradnak.[1] A kertészek jobbára szegediek voltak, s dohánytermésüket Szegeden, Deakovics Pál nagykereskedőnél értékesitették.[2] Leopoldina grófnő tehát a kertészek árendáját tetemesen leszállitotta; ellenben a dohánytermésétől 8-adot vagy 9-edet szedett. Ez uton az uradalomnak 1805-ben 5242 font dohánytermése volt.[3] De 1836-ban Szegeden Sinának, Monaszterly Illésnek és Wodjaner Sámuelnek már 225,914 font dohányt adott el az uradalom.[4] A termelés később még nagyobb arányokat öltött.

A dohánytermelés mellett a sáfrány-kertészet is virágzott. Az 1837. évben, a sáfrány kertészekkel kötött szerződés, a következő felettébb jellemző rendelkezéseket foglalt magában.

Az uradalom Szent-György pusztán 18 kertésznek átad 39½ hold földet sáfránytermelésre, s tartoznak a kertészek 2507 és fél font „száraz és jóféle sáfrány-virágot" az uraságnak beszolgálni. Tartoznak évenként 36 pozsonyi mérő száraz sáfránymagot gyüjteni, beszolgáltatni, mely veteményezésre ismét kiadatik, csak az utolsó évről fog visszamaradni. A kertész-telepre idegent bebocsátani nem szabad, s mindenkit jövetele okáról ki kell vallatni. Egyébként a sáfrányföldet ha megtrágyázták, repczét is vethettek bele, kizárólag saját javukra. Ezenfelül ingyen kaptak 9 hold veteményes és 18 hold szántóföldet, Tömörkényen legeltetést; de ezért viszont tartoztak az uraságnak 180 gyalog napot szolgálni, s aratáskor a szokásos rész mellett beállani.[5]

Még az erdők jövedelme is szerepel néha a számadásokban. Igy például 1807. évi február 27-én kötött szerződés szerint az uradalom Szeged városának téglaégetésre szükséges 300 öl fa szállitása iránt vállalt kötelezettséget.[6])

Az állattenyésztés legfőkép a juhászatra, a gyapjutermelésre irányult.

A juhállomány és a gyapjutermelés azonban felettébb változó volt. Igy volt ez különben nemcsak az uradalomnál, hanem Mindszent helység juhos gazdáinál is. E tekintetben felettébb jellemző Mindszent helység elöljáróságának 1799. évben kelt azon folyamodása, hogy a „boldog üdőben" földjük és legelőjükhöz képest minden sessio után

[1] Urad. levéltár 309. sz.
[2] Urad. lev. 322. sz.
[3] Urad, lev. 632. sz.
[4] Urad. lev. 749. sz.
[5] Urad. lev. 891. sz.
[6] Urad. lev. 469. sz.

150 juhot tarthattak [1] de a vármegye által mostan életbeléptetett szabályzat, az idők mostohasága és a döglés következtében most már csak alig 9 ezer font gyapjut adhatnak el, holott az előbb 17—18 ezer fontot vihettek piaczra [2]

Az uradalmi juhállomány 1835-ben 6465 drb volt, [3] de 1839-ben már 15729 drbról számoltak be a juhászok, a mikor alig volt egynéhány dögbőr, a mivel az elhullásokat a juhászok igazolni szokták. [4]

1849-ben a téli gyapjunyirás eredménye 197 mázsa 69 font volt, s külön osztályba vétetett az anyagyapju, kosgyapju, apáczagyapju, toklyugyapju, lábgyapju stb. [5]

1820-ban a juhoknak himlő elleni oltása már általános gyakorlatban volt. Volford Mátyás számadó juhász juhainak meddőségét azzal indokolta, hogy azoknak himlő elleni beoltása az üzekedés alatt történvén, a károsodás öt nem terhelheti. [6]

Felettébb érdekes azonban az a tapasztalat, hogy a mindszentalgyői uradalomban s illetőleg Szeged és környékén a merinó juhok behozatala és elterjedése sokkal régibb keletü mint azt általában tartották. Gr. Batthány Lajosnak tulajdonitják a merino juhok meghonositását, kinek 1793. évben érkezett az első szállitmány. De az 1765. évi uradalmi leltárban már előfordul a „magyar juh“ megjelölés, bizonyságul annak, hogy már az időben, más — nem magyar — faju juhokat is ismertek. A későbbi iratokban az uj, idegen faj, — „summás“, „német-birka,“ vagy „bürge-juh“ néven szerepel; s hogy ez alatt csakis a merinó faj juhokat kell értenünk, az Algyő helységnek egy 1779-ik évben, az uriszékhez intézett folyamodásából is kitetszik, melyet kiváló bizonyitó erejénél fogva egész terjedelmében a következőkben közlünk, megjegyezvén: hogy a summás vagy német birka-juh tulajdonságainak leirása teljesen a merino juh képét állitja elénk.

merino juhok

Tekintetes Uri széke!

Herke János határunkbéli és a Mltgos. uraságunknak árendás kertésze, önnön felfuvalkodásából arra törekedett, hogy a mi nyilvánvaló ellenkezésünkre summás, ugy nevezett: német birka-juhokat szerzett magának s a mi terheltetésünkkel hajtott határunkba; noha pedig a mi határunk s közönséges legelőnk azon kivül is, hogy igen szük, az

[1] E szerint Mindszent helység régi juhállománya 6000—6900 drb körül lehetett.
[2] Urad. lev. 385, sz.
[3] Urad. lev. 714. sz.
[4] Urad. lev, 793. sz.
[5] Urad. lev. 914. sz.
[6] Urad. levéltár 528. sz.

árvizektől is szokott elnyomattatni, de különben is a dohány termesztő kertészeknek az Mtgos uraságnak csak különös kegyelméből meghatározott részünkre teendő fizetésért engedtetik a mi közönséges legelőnkön jószágot tartani, minthogy pedig eféle jószágot az igaviselő lakosok közönséges megegyezésből maguknak sem engednek tartani, annyival inkább egy árendás kertész, ki csak zsellér a legelő határban, a lakosoknak terheltetésekre nem képzet, hogy törekedjen.

Az eféle jószágot határunkba jönni méltán ellenezhetjük, mivel lakosainknak csupán magyar juhaink vannak, melyek közé ha német birka-juhok jönnek, következő terheltetések önkényt tapasztaltatnak, ugymint:

1-ször. A német birka-juhok között a rühnyavalya szüntelen uralkodik, mely ha magyar juhokba kerül, a nagy szőr miatt orvosolni sokkal nehezebb.

2-szor. A szarvasmarha a birka-juhoknak büdössége miatt a mezőt utálja s nem legel a nyomán; mivel pedig a legelő igen szük, a juhoknak és marháknak különös és különös legelője nem lehet.

3-szor. A magyar juh-gyapju annál kelendőbb, ha számosabban találtatik egy helységben; ha pedig birka-juhok kerülnek a határba, a magyar juhoknak meg kell kevesebbedni és igy a magyar juh tartó gazdák e részben is sérelmet fognak szenvedni.

4-szer. A német birka-juhoknak tartása hasznos ugyan, ha azokat valaki számosabban tarthatja, de mi tölünk mint szegény emberektől az ki nem telhetik; ellenben pedig a magyar juhokból ha kevesebbet tarthatunk is, annyival több hasznát vesszük, hogy ez a fejésre is nagyobb hasznu és a bőrét is ruházatunkra inkább alkalmaztathatjuk.

5-ször. A mi határunknak minémüsége, minthogy nagyrészrül vizfutta föld, alkalmatosabb a magyar juhoknak, mint a német birkának legelésire.

Mindezen okokra nézve eltökéllett szándékunk és akaratunk, hogy mi csupán magyar juhokat, mint eddig tartottunk, ugy ezután is fogunk tartani és a német birka-juhoknak közikbe való bocsájtásával következhető kárunkat eltávoztatni igyekezvén, alázatosan esedezünk a tekintetes uri széknél, hogy a fentnevezett Herke János árendás kertészt a német birka-juhoknak határunkban való béhozásátul és tartásátul eltiltani méltóztasson. Mely alázatos esedezésünk mellett gratiájában ajánlottak vagyunk

a tekintetes uri széknek

alázatos szegény szolgái

Algyő helysége községe. [1]

[1] Urad. lev. 151. sz.

De az uri szék és az uraság Herke János német „birka-juhait az algyői legelőről nemcsak hogy ki nem tiltotta, sőt Szekeres József Szeged város főügyészének is megengedte, hogy 500 drbból álló „bürge-juh" nyáját is az algyői, serkédi és svájczer járáson legeltethesse. Ez által az emlitett legelők annyira elromlottak s elbüdösödtek, hogy az algyeviek legelő jószágai azt nem járhatták s ennek következtében Algyő helység 1781-ben az emlitett járások bérletéről lemondani kényszerült.[1]

Az uradalom területén a 30—50-es évek alatt még jelentékeny mérvü sziksóseprés, sőt sziksófőzés is volt. Ezen túl még a méhészet érdemel emlitést, mely azonban csak a jobbágyoknál volt elterjedve, még pedig oly mérvben, hogy minden gazdának volt legalább is 4—7 raj méhe, a mit nem is tartottak az időben valami soknak. Algyő és Mindszent már a török hódoltság alatt is a szegedi defterhez jelentékeny méhkas tizedet szolgáltattak be.[1] Ma a két helységben méhészetről szó sem lehet, holott száz évvel ezelőtt az algyői 90 telkes gazdának átlag mintegy 450, az algyői 393 telkes gazdának pedig átlag mintegy 1965 raj méhe lehetett. Hogy ez az átlagos számitás mennyire alapos, az kiderül Bánfi Bálint és Szétsi Pál mindszenti méhes gazdáknak 1792. évben az uri székhez intézett kérelméből és a mindszenti elöljáróságnak ez ügyben kelt felvilágositó nyilatkozatából, melyeket jellemző voltuknál fogva egész terjedelmében az alábbiakban közlünk.

[1] Magyarországi török kincstári defterek I. kötet 119—120. lap.

Tekintetes Úri széke.

A régi törvény szerint alkalmasint tudjuk, minemü dézmája lehetett az méhrajnak és az raj fiainak.

Az mult esztendőben pedig erre az becsületes mindszenti tanács nem vigyázván, minden ötödikét (akár raj, vagy annak rajzatja volt is) dézmául kivette, holott mi eddig mindenkor akár pénzben, akár természet szerint kilenczedikét fizettük, hogyha némelykor dézmáltak; az pótolást pedig nem 12-ővel, hanem 6 krral fizettük és az rajzatbul soha dézmát nem adtunk.

Erre való nézve ennek tovább való megvizsgálását alázatossággal instáljuk a tekintetes urszékét

Mindszenten die. 24. apr. 1792.

alázatos szegény szolgái
Bánfi Bálint és *Szétsi Pál*
méhes gazdák.

A mindszenti tanács ezen instantiára feleletét adja következendő képen, ugymint: A mltgos uraséggal a regale beneficiumok iránt tett

[1] Urad. lev, 187. és 188. sz.

contractusban ki vagyon téve az méhek dézmája, nem különben a tized dézmára is a méhek felvétetnek. Ezen méheknek a 9-ed dézmája az urbariumban az váltóra egy raj a xr. 6, határoztatott meg. A tizedre való nézve is ezen meghatározást considerálván, a két dézmára minden rajtól 12 kr számláltatik. Minthogy pedig Mindszenten a méhnek tenyészete igen csekély, ugy hogy kinek 4, kinek 6 vagy 7 raj méhe találtatnék, szüségképen egy egész raj méh ki nem adattathatott, hanem mint váltók a két dézmára egyszersmind per 12 kr desummáltattak; mely által senkinek a törvény rendeltetésén felül terheltetése nem volt. Ezeket jelentvén, gratiájába ajánlottak vagyunk a tettes ur székének

alázatos szolgái
N. N. Mindszent helysége
birái.[1]

Ezek után befejezem már is terjedelmes közleményemet s csak azt emlitem még fel, hogy az uradalom levéltárában a többi közt fenmaradt két terhes kötetben Mindszent s Algyő helyiségek és az uradalom 1786. évi katasztere mely minden egyes jobbágy vagyoni helyzetéről teljes képet nyujt.

1786

[1] Urad. lev. 316. sz.

ADATOK.

AZ ALSÓ-LENDVAI URAD. TISZTSÉG UTASITÁSA 1719-BŐL.

1.

Elsőben és mindenek felett tisztjeimnek parancsoltatik, hogy Istenfélők legyenek és a magok lelke üdvösségére jól vigyázzanak. Minden tehetséggel azon legyenek, hogy a tévelygést és eretnekséget kiirthassák, és egyedül az egy igaz üdvözítő római hitet öregbithessék és szaporithassák.

2.

Minthogy lehetetlen, hogy minden dologra in particulari, commissio- vagyis parancsolat adassék: parancsoltatik azért gondviselőimnek, hogy a várnál, majorimban, s más gazdaságimban, a hol mi szükséges lészen, szorgalmatos gondot viseljenek. Nemkülönben az uraság szőllőire s azok munkáltatására, ugy szintén szántásra és vetésre, szénának és sarjúnak takaritására, ezeknek száraz és jó időben való behordására igyekezzenek, és igy kárvallás nélkül mindenek az ő idejekben bétakartassanak.

Item az is parancsoltatik tisztjeimnek, hogy nemcsak a járandó censuális vagy arendális pénzt, hanem bort, gabonát, és más — urbárium szerint való — proventusokat és jövedelmeket jó idején beszedjenek és takarjanak, ezekről engem mindenkor gyorsan és voltaképen tudósitsanak, a bevett jövedelmekből penig: minden kántoron vagy fertál esztendőben egy extractust és azon idő alatt bevett pénzt, mely az egy fertál esztendőben bejött, minden mentség és halasztás nélkül kezemhez hozni vagy küldeni tartoznak.

3.

Okvetetlen penig tartoznak minden fertál esztendőben a közönséges pénzbeli jövedelmet beszedni és azt kezemhez küldeni, tisztök elvesztése alatt.

A fertálesztendőt penig igy köll érteni: hogy az első terminus legyen utolsó martii, a második utolsó junii; a harmadik utolsó szeptembris; a negyedik utolsó decembris.

A mi penig az extraordinaria s más pénzbeli jövedelmeket illeti,

minthogy külömb-külömb-féle módon bejönnek s bevitetődnek: tartoznak azért a tisztjeim azokat is minden halasztás nélkül bevenni és incassálni.

4.

Nemcsak jószágimra, hanem jobbágyimra is tartoznak szorgalmatos gondot viselni, hogy így az ő röstségök és gondviseletlenségök miatt el ne pusztuljanak, s máshová el ne széledjenek, *hanem inkább az ő oltalmuk igazságos igazgatások által gyarapodjanak* és szaporodjanak.

A szegény jobbágyságot penig nem fölöttébb pénzben, hanem csak annyira, a mennyire az ő értékjekhez képest romlás nélkül possibilitás lészen, és az érdemök hozza magával, igazságosan kölletik böntetni.

5.

Továbbá minden tisztemnek, s gondviselőmnek tudtára légyen, hogy senki közülök valamely uj épületbe vagy más dologba ne ereszkedjék magától, hanem az olyanról engem tudósítson és hiremmé adjon, tőlem ez iránt parancsolatot és reselutiót várván.

A majorságbeli épületeket penig, de legfőképen a majorokat, pajtákat, kasznárházakat, pinczéket, malmokat, présházakat, kertöléseket, s egyéb efféle uraságbeli aeconomivumokat (melyek az uraságnak készpénzbe nem telnek, hanem az uraságbeli molnárok és jobbágyok munkája által véghez mennek), nemcsak conserválni tartozzanak, hanem augeálni is igyekezzenek.

6.

Ismég azt is kivánom, hogy a tisztjeim minden fertál esztendőben jószágimban való történt dolgokról seriatim és particulariter tudositsanak; hogy tudhassam én is minémü állapotban vannak a jószágim, mind pedig tisztjeim gondviselése miben légyen.

7.

Ami a költséget illeti, senki ne merészeljen magátul valami költséget tenni az uraságnak specialis commissiója nélkül, kivévén a conventionális és gazdaságbeli költséget; különben cselekedvén, maga erszényéből fogja az olyast megfizetni.

8.

Esztendőnként minden számadó tiszt újesztendő nap után hatodfél hónap alatt az ő számadásával készen legyen, hogy júniusnak 24. napján azokat az én *Rationaria officiámnak* minden mentség nélkül beadják, tisztinek elvesztése, vagy penig száz tallérnak büntetése alatt.

9.

Néha a tiszteknek röstsége és gondatlansága miatt történnék, hogy a jószágban külömb külömb-féle restantiák maradnak, melyeket magok számadásiba föltesznek, és sokszor jobbágyim s tisztjeim között az olyan restantiák el is vesznek, legfőképpen ha medio tempore valamely tisztemnek halála történik. Tartozik azért feljebb emlitett büntetés alatt esztendőbéli számadásába az olyatén restantiákat szám szerint föltenni, és megmutatni, hol és kinél legyenek azok név szerint; hogy onnan kitetszhessék, ha az olyatén restantiák a tisztnek röstsége és gondatlansága miatt, vagy pedig a lehetetlenség miatt löttek-e? Mert ha a tisztnek röstsége miatt estek ezek a restantiák, akkor a tiszt azokat megfizeti az uraságnak.

A korcsmárosokat, penig a mi illeti, ha a bort kimérte vagyis árulta, tehát azonnal minden hordóktul számot vegyen tőle a kinek tisztiben s hivataljában vagyon; ha pedig adóssa marad, s meg nem fizetheti, akár életben legyen a korcsmáros akár nem, az olyatén kár nem másnak, hanem gondviselőimnek tulajdonittatik.

Ezen alsólendvai jószágban a mint ekkoráig szokás volt az uraság számára korcsmákat folytatni, abban tovább is meghagyatik, tudniillik Szent-Mihály naptul Szent-György napig, ha az uraság borát a falukon és városokon árultatják, a korcsmárosnak minden akótul két garast szokás fizetni. Szent-György naptól fogvást penig, Szent-Mihály napig egyedül az uraság korcsmája lévén mindenütt, akkor az uraság borát a jobbágyság rendre árulni tartozván :a kocsmározástul semmi fizetés nem engedtetik.

10.

Minthogy szép az egyesség, azért itt a jószágban levő kasznárok, kulcsárok, és több szolgáim, tartoznak a följebbvaló tiszttel, úgymint tisztartómmal, egyet érteni, s minden kárvallásoknak eltávoztatásaért tőle függni, hogy igy magokat ne súlyositsák.

Megengedtetik penig a kasznárnak, hogy midőn a pajtátúl a szórott gabonát maga kezihez veszi, mindenféle őszi és tavaszi gabonát értvén, minden száz köböl után három köböl (a szemnék a kasznárházokban való conservatiója és elhintetődés miatt) a számadáskor passiroltattassék néki, hogy azon száz után való három köblöt mindjárt a pajtánál magának kivegye és számadásba föl ne tegye; hanem tartozik a rovások szerint a gabonát egészben maga számadásába bétenni, és ott a számadásban a passirolt három köblöt a quantitásból defalcátióba venni. A gabonát penig, földnek szokása szerint, ha tetézve veszi be a pajtánál, tetézve ki is adja; és a méréskor tiltva légyen a köbölnek

edényét kézzel vagy lábbal megütni, vagy másképp megrázni, hogy a pajtánál való mérés minden fortély és csalárdság nélkül meg tartattassék. Az alja a megszórt gabonának penig a ki lészen, az uraság majorságbarmainak szükségére fordittassék. Szorgalmatos gondja leszen arra is a kasznárnak, hogy a gabona gyakran és minden héten a kasznárházokban meghányattassék, és szoró lapáttal megszellöztettessék, hogy az uraságnak kára ne következzék.

A kulcsárnak penig Kismartonban és egyéb jószágokban régi bévött szokás szerint minden tiz csöbör borra egy oda való icze bor töltelék minden héten engedtetik; melyet a *lendvai* mértékre redigálván, tészen tizenöt lendvai akó borra egy lendvai icze bor minden hétre tőteléknek a mustoknak megakolása után, a mint hogy ezen ordinári tőteléken kivül megengedtetik a mustoknak háromszori tőtelékje, a tiszttartónak, porkolábnak, és más hiteles embereknek jelenlétekben.

Caeterum ha bor iránt akarminemü commissio lészen, akinek mit fog adni, azzal quietáltassa, akár pedig tiszttartómmal is vagy a várbeli porkolábommal, akiknek az ilyen tudtokra legyen, hogy így jövendőben a számadását legitimálhassa.

11.

A több interveniáló dolgokban tovább mit kellessék cselekedni: a tisztjeim által minden fertál esztendőben genuine adandó relátiótul köll várni, és onnan az én következendő parancsolatom is fog függni.

12.

Továbbá köteleztetnek a gondviselőim, hogy minden esztendőben Sz.-György napkor a határokat megjárják, a hol szükséges és hasznos leszen, megerősitsék és megujitsák, a mellé penig egy határkönyvet köll csinálni és abban minden határoknak circumferentiáját specifice föltenni és irni.

Ha pedig a határok iránt valami visszavonás vagy pör támadna, tartoznak arról gondviselőim mennél hamarább engemet tudósitani.

13.

Minden tiszt avagy számadószolga, kivánom, hogy magáról reversalist adjon, hogy a midőn számadása censuráltatik, annyiban, a mennyiben convincáltatik, minden mentség és exceptió nélkül annak submittálja magát.

14.

Jövendőben, ha valamely jobbágynak maradék nélkül való halála történnék: az egész ingó és ingatlan értékire a tiszttartó az uraság kezit

tegye, és hiteles személyek előtt mindeneket conscribáljon, s engem azonnal tudósitson, ugy hogy ha valakinek igazságos keze lészen az olyan értékhez, igazságot tehessen neki.

15.

Az uraság Ambtbéli pecsétje, az occurráló több expeditiókon kivül, leginkább arra a végre rendeltetik, hogy a szőlők és más mindennemü fundusok birásában az eddig való sok rendetlenségek, confusiók és kérdések tolláltassanak, s oly móddal a jó rendtartás behozassék s observáltassék, valamint a kismartoni, fraknói és többi jószágokban rendelve vagyon.

Azért minden ember, akár nemes, akár nemtelen, a ki a dominiumban jurisdictióm alatt levő szőlőt, földet, rétet, avagy más fundust bir, és tovább is birni akar, fegyverlevelét az ambtbeli pecsétem alatt magának kivenni tartozik, a mely is fundamentoma légyen a possessor igazságos jussának és birásának; mert ez ilyen levél nélkül senkinek igazságos birását az uraság ez után nem ösmeri; aminthogy ha valamikor valaki, akár nemes, akár nemtelen, az olyatén jurisdictióm alatt levő fundust avagy ingatlan jószágot másnak eladja és kezibül kibocsátja: a vevő az eladónak előbbeni fegyverlevelét kezihez vévén, esztendőnek forgása alatt tartozik azon előbbi levelit a tisztházban előadni, és más uj fegyverlevelet maga nevére kivenni, mely mellett az uraságtól örökös oltalma lészen mindaddig, valameddig a vevő az olyatén vött jószágot másnak ismét el nem adja.

A fegyverlevélnek penig nagyobb taxája ne legyen, hanem a mennyi áron eladatik a jószág, minden forinttul egy pénz és azonkivül az irónak tiz pénz.

Az olyan fegyverleveleknek speciális prothocoluma legyen, melybe szóról szóra beirattassanak, és az ő fegyverlevelek is, melyeket a vevők visszaadnak, conserváltassanak.

16.

Tanuságnak okáért gondja legyen arra is, a kinek incumbál, hogy minden esztendőben a hegyeken dézsmálásnak idején a czédula-váltópénzt beszedje, és a ki kezéhez veszi: az autenticált conscriptió mellé kivánom, az ilyen is, hogy tétessék.

17.

Az attestátiókat a mi illeti, azokat a tisztek nemcsak a birótul, hanem két esküttől is subscribálva vegyék, a kik a dolgot bizonyosan tudják; ottan voltaképen a dolog, hely és idő feltétessék, tudniillik min-

dennemü dolog, micsoda helyen és időben és kik előtt történt legyen; micsoda szembeli termés gabona micsoda mértékkel avagy köböllel méretett, hogy adatott el? Ennek nagyobb elhitelére vehet magánakbizonyságlevelet azon helynek magistratusától is, a hol eladatik a gabona. Hasonlóképen a korcsmákra pénzen vett borról is, hány hordó bor, micsoda és hova való termés? Micsoda csöbörrel vagy akóval? mennyi áron? melyik időben vette légyen? distincte specificálni és elégségesen mutatni köll. Ugyszintén: mikor adatott ki a korcsmára? és minemü áron árultatott ki?

Az attestátiót pedig nem kell az esztendőnek utolsó napjára halasztani, hanem akkoron kell venni, a midőn a dolog történt, és a bizonyság a dologról el nem feledkezett.

Az attestátiót megiratván és készittetvén: a ki magáról adja, ha nem tud olvasni, megolvastassék előtte, hogy jövendőben a dologról meg tudjon emlékezni. A ki penig a dologról semmit nem tud, sem pedig jelen nem volt, bizonyságlevelet azoktól venni tiltatik; mert a ki bizonyságot adni akar, annak a dolgot, melyről bizonyitást teszen, valóságosan tudni kelletik, ugy hogy az a nemes censura előtt mindenkor a tött bizonyitást igaz hitivel is merje megerősiteni, máskép a hamis bizonyságlevelet adó 32 forintban, — az olyan pedig, a ki aféle hamis bizonyságu levéllel magának használni kiván, toties-quoties 64 forintban megbüntettessék.

18.

Mihelyen a gabonának bétakarása végbemegyen, azonnal mindenféle termésből, jóból és alábbvalóból három vagy négy keresztet el köll csépöltetni, s mennyi lött belőle? azoktól, a kik jelen voltak, bizonyságot vegyen, engemet arról mindjárt tudósitson.

19.

Parancsoltatik kiváltképen tisztjeimnek az is, hogy az uraság malmiba olyan molnárokat kell befogadni és bevenni, kik magukat jó kezességgel securussá tegyék és a molnári mesterséget jól tudják és értsék; ha penig a malomba kő vétetik, azt maga vagy ahhoz értő molnár által a maga költségén tartozzék megfaragni és helyére annak rendi és módja szerint tenni.

20.

A mi penig az ártányoknak hizlalását illeti, tudva légyen a molnároknál, kik az uraság malmiban vannak, ugy hizlalják őket, hogy egyik-egyik legalább három mázsát nyomjon, ha penig annyi nem lenne,

a mennyi hija lészen, minden fontra 10 dénárt számlálván, tartozzanak megfizetni.

Mindazonáltal, hogy a molnárok meg ne károsodjanak, oly ártányokat köll a hidasokba vetni, kik alkalmatosak s esztendeikre nézve is jók legyenek. Ellenben penig ha az uraság a hizlalókért pénzt akarna fölvenni, tehát minden hizlalóért 10 forintot számlálván, tartozzanak letenni a molnárok.

21.

Minden esztendőben a jószágban hány és mennyi szekér széna és sarju takartatott: specifice fel köll irni, hogy ebből meg lehessen tudni, az uraságnak és majorságnak szükségén kivül mennyi szénát tehetni pénzzé, vagy fordithatni ökrök hizlalására.

22.

Minthogy a majorbeli marha ugyis a konyhasáfársághoz számláltatik, parancsoltatik azért az ispányoknak mostanságtul fogva, hogy mindenekre igaz számot tartsanak, és az esztendőnek végin azokat kezemhez küldeni, a tized és apró nevelkedő marhát, ugyszintén mindenféle szerszámot és eszközt, kik a gazdaságban és majorokban kivántatnak, inventáriumba szám szerint feltevén, azokról minden esztendőben számot adjanak azon eszközök elvesztésének büntetése alatt.

23.

Az én gondviselőimtől azért ezt is kivánom, hogy a vetésre szorgalmatos gondviselés legyen, tudniillik: minden hold föld specifice felirattassék, és minemü maggal vettetett be.

Ugyszintén parancsoltatik, hogy a majorságszőllők hány és mennyi kapásra valók, minden esztendőben mennyi bujtás tétetett: ezekrül hiteles emberektől magának testimonialist vévén, számadásában megtudhasssa bizonyitani.

Ezekre azért a jelenvaló punctumokra, mind a mostani, mind jövendőbeli alsólendvai dominiumban levő tisztjeim és gondviselőim magok directiójára s azoknak megtartására obligáltatnak és köteleztetnek.

(Kismártoni főlevéltár: Fasc. G. Nr. 39. Rep. 60.)

Közli Dr. Merényi Lajos.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS AZ ORSZÁGOS MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET.

A legnagyobb magyarnak oly bámulatosan sokoldalu tevékenységét, kezdeményező erélyének frisseségét abból a sorozatból is láthatjuk, amit az O. M. G. E. levéltárának első tárgymutatója (1828—41 évekből) elénk tár. Hervadhatatlannak mutatja nekünk e nemes küzdőnek érdemeit a magyar közgazdaság körül.

Ime itt a sorozat:

Széchenyi István gróf a lótenyésztő-társaságot szabályoztatni kivánja. 1828. decz. hó 8-án. 38. sz. Pesti lóversenyzési jegyzőkönyv.

Széchenyi István gróf az u. n. ostorfutást kivánja divatba vétetni. 1829. febr. 7. 46. sz. Pesti lóversenyzési jzőkönyv.

Széchenyi István gróf egy lóversenyre készitő intézet felállitását inditványozza. 1829. febr. 7. 47. sz. Pesti lóversenyzési jkönyv.

Széchenyi István gróf 10 frtos aláirás utján állattenyésztő társaság felállitását inditványozza. 1830. febr. 2. 57. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf az állattenyésztő-társaság elnökségét ideiglen elvállalja. 1830. jul. 13. 72. sz. (m. f,)

Széchenyi István gróf Uri nevü angol földmivest bemutatja, kit ő és gróf Andrássy György a földmivelői ösmeretek terjesztése végett hozatott. 118. sz. (m, f.)

Széchenyi István gróf Andrássy gróffal oly gazdasági eszközök mintáit, sőt egész müszereket igér hozatni, melyek az annyira szükséges *gazdasági társaságnak* kezdetül szolgálhatnak. 1833. márczius 17. 118. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf az egyesület dolgait hirlapok utján kivánja közzététetni. 121. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf választottsági tagok választása iránt inditványt ad elő.

Széchenyi István gróf az Angliából hozatott müszereket a Közteleken kiállitotta. 126. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf a társaság majorját „Köztelek"-nek javasolja neveztetni. 1833. május 26. (m. f.)

Széchenyi István gróf Uri nevü skót gazda segitségével, példány-gazdaságot inditványoz állitani. 144. sz.

Széchenyi István gróf ő cs. kir. fölségét egy állandó pályadij alapitására inditványozza felkéretni. 24. (Gazd. egy. jkönyve.)

Széchenyi István gróf a lóiskola ügyének aláirás utján eszközlendő előmozditását elvállalja. 35. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf a királydij megállapitása végett fáradozik. 36. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf az egyesület számára egy ingatlan jószág megvásárlását inditványozza 20.000 pengő forinttal igérvén hozzájárulását. 52. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf az egyesület jövedelméből egyhatodot tőkésiteni inditványoz. 54, sz. (1836.)

Széchenyi István gróf az egyesület nagyobbszerü feladatairól szól. 67. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf inditványozza, hogy az elnök gróf által István herczeg kéretnék meg az egyesület részes tagjául. 67. sz.

Széchenyi István gróf al- vagy szakosztályokat illető terve elfogadtatik. 68. sz.

Széchenyi István gróf a lóversenyi alosztály elnökségét elvállalja. 71. sz.

Széchenyi István gróf példány-gazdaságul Rákost ajánlja. 71. sz.

Széchenyi István gróf és Andrássy István gróf uj aláirási iv fejezetet terjesztenek elő. 120. (m. f.)

Széchenyi István gróf a lóverseny-egyleti elnökségről lemond. 122. sz,(m. f.)

Széchenyi István gróf 1500 frtot alapit. 130. (m. f.)

Széchenyi István gróf egy amerikai szivattyura figyelmezteti az egyesületet. 147. sz. és szőlőiskola megvétele iránti szerződés javaslata. 163. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf az egyesület pártfogása iránt főherczeg Nádort inditványozza megkéretni. 149. sz. (m. f.)

Széchenyi István gróf sopronvasi szederegylet keletkezését bejelentvén, az egylet szabályait és saját selyemről szóló értekezését bemutatja. 152. sz.

Széchenyi István gróf a M. naptár tiszta hasznából részeltetni kivánja a szerkesztőket. 20. sz.

Széchenyi István gróf a sopronvasi szederegylet jelentését és névkönyvét bemutatja. 114. sz.

Széchenyi István gróf a sopronvasi szederegylet haladását jelenti. 130. sz.

Ő alapitotta, ő tette nagygyá az egyesületet, minden ténykedéséből, amit a megfakult betük nekünk elmondanak, e lánglelkü férfiu határtalan hazaszeretete és munkássága árad reánk. Vajh a második ezredév hasonló fényességü csillagal ajándékozná meg nemzetünket.

Közli: Paikert Alajos.

TESSEDIK SÁMUEL ADOMÁI, ÖNÉLETIRÁSÁNAK MEGVILÁGOSITÁSÁHOZ.

Második, befejező közlemény.

15.

A zsinat alkalmával Tessedik a nádor, Lipót főherczeg ő királyi fensége által kihallgatásra hivattatván: vele, gróf Eszterházy József kamarás jelenlétében, a kincstári erdőkből származó fának a Körösön való szállitásáról, *egy gazdasági társaság felállitásáról* és munkálatainak a szarvasi tanintézetnél leendő koncentrálásáról és megvizsgálásáról, nem különben egyéb fontos tárgyakról értekezett és alkalma nyilt e fejedelem mély ismereteit és hazafias szellemét közelebbről megismerhetni. Mily nagy volt fájdalma, midőn e herczeg halálával, a haza javára irányuló szép reményei és kilátásai ujból eltemettettek!

16.

Midőn Tessedik gazdaság-neveléstani tanulmányutjából, nejével, Markovics Teréziával a hazába visszatért, külföldi terményekkel és iparkészitményekkel megtöltött néhány ládát hozott magával a pozsonyi fővámhivatalhoz, hol azok az ott lakó kamarai elnök által megszemléltettek és tulajdonosuk, nejével együtt, a kamarai elnök látogatására meghivatott. Szerencsés volt Tessedik ezidőtől fogva ő excellenciája valódi hathatós támogatásában részesülni: termányeit ő excellenciája horvátországi birtokain a legjobb sikerrel honositotta meg. Ezenkivül fia Sámuel a szarvasi tanintézeten letett vizsgálat után az elnök által egy arany koronázási éremmel ajándékoztatott meg.

17.

Midőn Hegelmüller lovag, legmagasabb rendeletre, arábiai utjára indult volna, felhivta Tessediket, szolgáltasson át neki néhány kérdést a Keleten való kutatásra és földeritésre. Milyen váratlan élvezetet nyujtott e felszólitás! Egy falusi pap Szarvasról egész Arábiáig hasson

— — s a jót innen terjeszsze el hazájában? Mily kellemes ténykedés a hazafira nézve![1]

18.

Midőn Tessedik, Prónay Gáborral és Benczurral a pozsonyi tanügyi bizottsághoz kiküldetett, az egész Európában hiressé vált nagy tanférfiuval, Felbiger pozsonyi préposttal, mingyárt az első ülés és tárgyalás után igaz barátságot kötött. S gyakran megtörtént, hogy e két kebelbarát a prépost pozsonyi lakásáról az esti órákban a városban együtt sétálgatott, közben a másnapi ülésre kitüzött tárgyakat egymással előzetesen megbeszélgették. Egy katolikus prépost és egy evangelikus falusi pap! Oly jelenség, melyet Pozsonyban sem tudtak megfejteni; nem csuda tehát, ha még Szarvasig is elterjedt a hir; Tessedik bizonyára vallását akarja és fogja megváltoztatni. S midőn azután később a tanintézet épületének frontjára két iparalakot hozattam Pestről Szarvasra és a Tisza mellett egy csárdánál a mezőturi vásárra menő kőrösi iparosok e kőalakokat látva, kérdezték: Micsoda Máriaképek czek? — s e kérdésre azt a feleletet kapták: Ezen alakok a szarvasi iskola frontjára fognak felállittatni, — akkor a Tessedik jóhirneve és hitele felől támadt monda annyira megerősödött, hogy még néhány év mulva is ez alakoknak az iskola épületéről való eltávolittatása határoztatott el. Az előitéletek ereje az emberek és keresztények fejében ennyire erős még a 19. században is!

19.

Tessedik éveken át sürgette tanintézetének megvizsgáltatását, mert szemére hányták, hogy tervéhez hütlenné lett. Az egyik azt mondá: nagyon kibővitette; a másik meg azt: nagyon összevonta. (Luther pedig azt mondá a sirból: *Sie sprechen schlecht, es ist nicht recht, Sie haben's nicht gelesen;* — én pedig hozzágondoltam: *und haben's nicht verstanden!*)

Balog Péter ur ő exczellencziája belátta, hogy egy páratlan megvizsgálás legjobban dönt a fölött: kinek van igaza. Elrendelte tehát, hogy a megvizsgálást tizenkét egyén teljesitse és annak eredményét dolgozza föl, azon időpontig, a mig ő kegyelmessége vármegyéjéből visszaérkezik és az operatumot átnézheti. Ez közhirré tétetett; azonban a kiküldött időre csupán két küldött: Miletz csabai lelkész és Masznitius csabai postamester jelent meg. A többi kiküldött üres mentegetőd-

[1]) Högelmüller lovag a kormány megbizásából arabs mének vásárlására 1807. évben indult Keletre. Tessedik megfelelt a felhivásnak; iratjegyzékének 211., 216. pontjai alatt fölvéve vannak a kérdések, melyeket Hegelmüllernek átszolgáltatott.

zései levéltáramban vannak; az intézet irományai közt levő sajátkezü levelek igazolják, hogy mennyire üresen hangzanak! Lelk. XII. 18—20.

20.

Midőn a pesti zsinaton, az iskolai ügyek fölött támadt heves tárgyaláson Tessedik, a javitandó tanmódszer különböző elleneseivel szemben, a szót vinni kénytelen volt, de végül mégis csak győzött: a teremből való kimenetelkor azt mondá egyik tisztán látó legelső mágnássunk Tessediknek: „Barátom! a praesidiumot ön ma a fejével vezette de az a —llel való praesidiumot másoknak kell átengednie. Sok egyéb anekdótát elhallgatok itt; azok csupán egy Chronica scandalosa-ban foglalhatnak helyet.

21.

Ezeren kérdezték és kérdezik folyton: honnét rendelkezik Tessedik a sok kisérlethez, utazáshoz, gazdasági, nevelésügyi és theologiai tekintélyes könyvgyüjteménye létesitéséhez, idővel és pénzzel, egy tizenhárom ezer lélekből álló nagy községben, annyi hivatalbeli teendő és kiterjedt levelezés, annyi sok gyermeknevelés és egyéb számos akadály mellett?

Be kell számolnom:

1. Idő: mert ez volt hite: „Non parvum temporis habemus, sed multum perdimus;“ mert soha nem játszott, nem traktált, nem dohányzott, harmincz egynéhány év óta keresztelőket, lakodalmakat, halotti torokat, névünnepeket nem látogatott. Mindezek helyett a természet tanulmányozásában és gazdaságában több élvezetet talált, mint a menynyit a föntnevezett, időt és pénzt szétforgácsoló vendégeskedések neki nyujthattak.

2. Pénz: mert a fényüzést nem kedvelte, tehát azt drágán meg nem fizette.

3. Mert nem tartott disz- és parádés lovakat, nem olyan cselédséget, melyet naponkint hasznosan nem foglalkoztathatott, nem tett üdülő utazásokat, következésképp nem adott és nem is fogadott el időt és pénzt pazarló traktamentumokat.

4. Mert a lutriba soha sem tett.

5. Mert gyermekeit soha sem hagyta henyélni, hanem mindkét nembelieket, a mennyire csak tehette, a házban, a kertben, a földön, a méhesben mindig hasznosan foglalkoztatni törekedett.

6. Mert mindig mérsékletesen étkezett, bort, kenyeret, kávét, csokoládét, likőrt, aszubort és rumot igen ritkán és igen mérsékelten élvezett.

7. Mert nem épitett czéltalan diszépületeket, aedificare domos et pascere corpora multa. . .

8. Mert gratulációkat nem fogadott és senkihez nem ment gratulálni.

9. Mert tortákat, pástétomokat, czukorsüteményeket, fagylaltot s az összes gyomorrontó és az erszényt kiüritő külföldi füszereket kerülte és Isenflammnak a füszerekre vonatkozó meghatározását gyermekeinek többször előterjesztette: „A füszerek külföldi virágok, gyümölcsök, héjak, gyökerek, melyeket mi okos európaiak a nagy világtengereken át Ázsiából, Afrikából, Amerikából, életünk és erszényünk veszélyeztetésével behozunk és nyalánkság gyanánt élvezünk, hogy ugyis kevés és gyönge életerőnk néhány évvel hamarább kialudjék."

10. Mert a drága cselédet kerülte és megelégedett az olcsóbbal. Egy 20—40 forint bérrel biró nőcseléd több hasznot hajtott a háztartásban, a kertben és a szántóföldön, mint egy szakácsné 70—120 forint *V.* bérrel. Ki mondja meg nekem, mit jelent e *V* betü? *Vétket* jelent! Én, mint egy 12—13.000 lélekből álló község papja, 96 forint fizetéssel birok; s a szakácsnémnak 100 forintnál többje legyen?

11. Mert megbecsülte és fölhasználta a kicsiségeket, miket mások megvetettek, eldobtak, lábbal tiportak. Deus et natura ex minimis faciunt maxima: quare non sequimum Deum et naturam?

Nota. Midőn Pozsonyban tanultam, észrevettem, hogy egy heves záporeső után a *Schöndorfer* utczában, de főleg a *Barmherzige* utczában a burkolat kövei közt igen sok ócska vas maradt vissza. Összeszedtem és nem egy kalapra valót Rausch kovács mesterhez vittem, ki e vasdarabokat oly jól megfizette, hogy a kapott pénzen „Die redenden Thiere" czimü müvet teljesen beszerezhettem. Ezen, most már feledésbe ment szép munkából jobban megtanultam ismerni Istent és a természetet, az állatokat és embereket, mint sok logikából, metaphysikából és a sok rendszerből. Igy tanultam én a kicsiségeket megbecsülni és fölhasználni. S. D. G.

22.

Midőn tizenkét év előtt a forrongás Szarvason annyira fejlődött, hogy a Tessedik ellen felszitott emberek közül néhányan őt könyveivel, müszereivel együtt az ablakon át akarták kidobni: csupán két ember találkozott, ki ez őrült dühvel szembeszállni bátorkodott. Az egyik akkori biró, Povázsaj János volt, ki ég felé emelt kezekkel kérte ezen — — embereket, ne tegyék ezt, előadva nekik a rossz következéseket, melyeket az ügy egész Szarvasra, gyermekeikre s utódaikra bizonynyal maga után von. A másik egy még élő kis takácsmester, Lósz volt. Ez az ember; házában öt-hat szarvasi gazdát hallott Tessedik ellen lármázni, szitkozódni, dühöngeni. Egyideig hallgatta, aztán meg-

kérdezte az egyik dühöngőt: Micsoda roszat követett el veletek vagy gyermekeitekkel szemben Tessedik? — Válasz: Nekem és gyermekeimnek soha nem vétett. — További kérdés: De jót csak tett veletek és gyermekeitekkel? — Felelet: Ő igen, sok jót! A templomban igen értelmesen tanit bennünket és ájtatosan imádkozik; segit rajtunk, a hol tud és lehet; gyermekeinket is tanitja az iskolában; templomot és iskolát épittet számunkra; miket nélküle soha nem kaptunk volna. — További kérdés: Miért lármáztok és dühöngtök tehát ellene? — Felelet: Hisz mások is, előljáróink is azt teszik, azoknak pedig tudni kell, miért korholják őt. (Az irónak Aristides jut eszébe.)

Lósz most a másodikat szólitja meg, kikérdezé őt, mint az elsőt s ugyanazon válaszokat nyeri. Igy a harmadikat, negyediket, hatodikat. Erre azt mondja Lósz: Kedves szomszédaim, olyanok vagytok hát ti, mint a kutyák: ha egy dühösen ugat, a többi kutya is felugrik, kiszalad és csahol, a nélkül, hogy tudná, miért és kire ugatott az első. Mert ha én az összes szarvasiakat igy egyenként megkérdezném, mint titeket, valamennyien ugy felelnének, mint ti. Menjetek hát haza, aludjátok ki magátokat és a jövőben okosabbak legyetek, mint ma voltatok.

24.*

Tessedik egészségének fentartását nemcsak könyvekből tanulta hanem tapasztalt orvosok régi mondásaiból, fölépült aggok régi leveleiből, folyóiratokból stb. is. Példák: Pauer, Pozsonyban; Isenflamm, Erlangenben; Boerhave *Aussprüche*; Hufeland *Vom Frottieren*; Spalding *Vom Wechsel der Kleider*. Az öreg Balázsovics leveléből: a tárnicsgyökér használata rozsolisban. A svédcsöppek, a császártea élvezete.

25.

Midőn a szarvasi iskolai és tanintézeti épület épitése már megkezdetett: igen aszályos nyár köszöntött be. Téglaégetéshez fát, a Kőrös sekély vizállása miatt nem lehetett kapni; a szalma takarmánynak volt szükséges, nád is kevés termett. Drága volt most a jó tanács, hogy az épités meg ne akadjon!

Azonban észrevette Tessedik, hogy a szarvasi szöllőskertekben igen sok térméketlen öreg fa áll és egyéb sürün ültetett fák is, beárnyékolás által kárt okoznak a szőlőben. Vasárnap a templom előtt közhirré tette, hogy mind a négy szöllőskertben a térméketlen fák pénzért, gabonáért, kenyérért felbecsültetnek, kivágatnak és téglaégetésre fordittatnak. A szöllősgazdák jelenjenek meg hétfőn az első, kedden a

* A 23. pont kimaradt. — R.

második, szerdán a harmadik, csütörtökön a negyedik szőllőben: ott a kiszáradt, hasznavehetetlen, káros fákért pénz és gabona, a vágásért és behordásért pedig kenyér és pénz fog kiadatni. Nehány száz ember jelentkezett s ennek folytán a munka oly gyorsan haladt előre, hogy négy nap mulva a téglaégetéshez hasábfa s több ezer köteg rőzsefa is állott rendelkezésre.

S ezáltal nem csupán a téglaverés és égetés volt folytatható és az épités gyorsitható; hanem egyuttal a szőllőskertek a sürün álló fáktól is kitisztittattak, miáltal azok müvelése megkönnyittetett és a bor jósága is előmozdittatott.[12]

Közli: Ruisz Gyula.

---

[12] Az 1—12. pontig terjedő részt Tessedik sajátkezüleg irta, a többi idegen kézirása.

AZ URBÉRISÉG ELSŐ RENDEZÉSE 1725-BEN TOLNAMEGYE ÁLTAL.

Ismeretes, hogy a jobbágy jogait és kötelezettségeit első sorban a földesur akarata szabályozta s hogy a kettő közti viszonyt csak a Mária Therézia urbériuma határozta meg véglegesen s tette állandóvá.

Annál meglepőbb és fontosabb az alábbi szabályzat, amely majdnem egy *félszázaddal előbb*, bár nem az egész országra kihatólag, de mégis *egy egész vármegyében az urbériséget általánosan rendezte.*

Tudtunkra ez az *első* és *egyetlen* kisérlet, e téren, s annak dicsősége *Tolnavármegyét* illeti, mely ezen szabályzatot az 1725. évi november 6-án Szekszárdon tartott közgyülésében az ugynevezett árendás jobbágyokra nézve kidolgoztatta. Annál érdekesebb volna tehát ismerni azokat konkrét körülményeket, amelyek a vármegyét e szabályzat kidolgozására inditották, nemkülönban keresztülvitelét a gyakorlatban stb. — de erre már csak Tolnavármegye levéltárának adatai nyujthatnának fölvilágositást.

* * *

Urbarii per I. Comitatum Tolnensem elaborati tenor talis est:

Anno Domini 1725. Die 6 mesnis novembris sub continuata Generali Congregatione I. hujusce Comitatus Tolnensis in oppido Szekszard celebrata, elaboratum est urbarium respectu Incolarum similium, qui alias Arendatitii vocitabantur, salvo nihilominus jure Dominali, itaque:

Primo: Minden gazda, az kinek vagyon vonyós marhája, egy pár vonyós marhátul tartozni fog esztendönként egy tallért fizetni, akár ló akar ökör legyen, hat darabig; marhátlan pedig aki tudniillik: maga házában lakik egy forintot, zsellér vagyis rideg ember, ki másnál lakik den. 50 idest ötven pénzt.

Secundo: Minden gazda, kinek maga ekéje jár, tartozni fog az urnak esztendőt által szekerével szolgálni tizenkét nap, akinek pedig csak két marhája volna, az olyatinnal összefogván hasonló szolgálatot tenni tartoznak; ugyanaz marhátlan emberek is, az kik tudniilik már fölleb megneveztettek, hasonlóképpen tizenkét napi számra köteleztetnek, ezenkivül:

Tertio: Az marhás gazdák obligáltatnak ugarra, keverésre, és vető

szántásra is, ugyan tavaszra is egy- egy napi szántással ugy, hogy kinek ekéje vagyon maga, két marhájuk pedig összefogván viszik véghez azon munkát.

Qvarto: Ezenkivül minden gazda, akar marhás, akar marhátlan, ugy a zsellér is egy-egy baglyára való szénát fog az uraság számára kaszálni, és takaritani, s azt közönségessen kazalba össze is hordani. Ugyan

Qvinto: Minden gazda egy hoszabb utat maga ura akarattya szerént tartozni fog tenni, ollyat, vagy tudniillik mint Paks Budához, Győrhöz; ezen kivül:

Sexto: Eddig való, és szokásban vett mindennemü prokreátióbul kilenczedet, vagy is tizedet igazán kiadni, azt összehordani, szemül aztat odavinni, ahová az uraság kivánni fogja, tudniillik veremben, vagy granariumhoz, ugy a majorság gabonáját is összehordani, s vinni obligáltatnak.

Octavo: Az korcsma és mészárszék fél esztendeig engedtetett az lakosoknak oly conditió alatt mindazáltal, hogy azalatt is a fél esztendő alatt: a sör és pálinka árultatást az uraság maga számára fogja folytatni, ha pedig a helységnek fog tetszeni azalatt sört és pálinkát árultathat, a marhanyelv pedig az uraságnak jár.

Nono: Ha ezeken kivül az uraság, más munkát kiván végbenvitetni, az ollyatin munka censusban imputáltatik.

Decimo: Senki az uraság hire nélkül, akar minémü jószágot ne merészeljen eladni, jószága elvesztése alatt. Actum Anno die et loco quibus supra.

Másolata az orsz. Levéltár helytartótanácsi osztályában az 1740. évi urbariális iratok között. *ab.*

MAGYARORSZÁG KI- ÉS BEVITELI

Summarischer Dreyssigst,

Über die vom ersten January bis letzten Decembris 1752 aus verschiedenen Ländern in das König- und beiläufig das

Namen deren Waaren, Sachen, Viehs u. Effecten	Nach dem Gewicht, Stuck,									
	Oesterreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Armaturen ... ... fl.	12803	529	252	—	2797	—	7	—	—	18
Aschen und Potaschen Z.	4	5332	—	6705 3/4	—	13813	—	648	—	—
Bier ... ... Eimer	641	86	—	57	—	—	—	1058	15 1/2	—
Blei ... ...Zenten	632 3/4	—	69 3/4	—	87 1/2	—	325 3/4	—	—	165 1/2
Brandwein... ... ... Eimer	25 3/4	382	2	142 1/4	5 1/4	2 3/4	856 1/2	1	5 3/4	60 1/4
Butter und Käs ...Zenten	98	3186 3/4	47 1/2	200	104 1/2	9 1/4	637 1/2	22	276 1/2	—
Confect... ... ... fl.	1747	—	—	100	707	—	—	910	—	12
Decken und Teppich ... fl.	1057	581	397	—	245	45	10	173	2513	590
Eisen und Eisenwaar. fl.	227521	439	14597	107	463	25	177	21863	284	38400
Farben ... ... fl.	4598	691	5609	—	15579	—	71	74	45	1008
Federn ... ... fl.	97	19	90	770	5	—	83	100	—	—
Fisch: Fluss- und Teich-Fisch ... ... fl.	248	125099	526	2884	535	—	64	3151	47	337
Fisch: Meer-Fisch ... fl.	8123	180	23044	—	16746	—	2561	—	—	15
Flachs, Hanf u. Werch Z.	367 3/4	3112 3/4	616 1/4	4154 1/4	111 1/2	—	115 1/4	6	178 1/2	20
Fleisch, frisches ... ... fl.	—	3257	—	168	—	—	55	67	—	1413
„ geselchtes, geräuchertes... ... ... ff.	251	298	—	25	—	40	96	36	1835	—
Galanterie-Waar ... ... fl.	3212	254	170	—	3230	—	467	279	15	—
Garn und Zwirn ... ... fl.	10984	2330	6543	1500	4991	2904	2890	70	189	—
Gewürz und Spezerei fl.	39512	378	23071	190	44259	450	1010	183	31	1021
Glas ... ... fl.	6734	28	6293	364	3725	—	238	31	4	6
Gold und Silbergespinnst-Arbeit ... ... fl.	3655	600	475	—	17792	—	30	—	—	—
Gold und Silber Leonisch Pfund	480	—	323 1/4	—	3952	—	—	—	—	—
Haar ... ... fl.	1166	548	6	26	—	20	—	140	—	—

FORGALMA AZ 1752. ÉVBEN.

Kauf- und Handlungs-Extract

reich Hungarn ein- und ausgeführte Waaren, Sachen, Vieh und Effecten, mithin was die Quantität Capital ausmache, als:

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Banatus Tem. Slav. et Croatia		Türkey		Welischland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.				
										fl.	fl.
4	105	—	10	—	—	—	—	—	—	15863	662
—	—	—	—	—	5881	—	4147 1/2	4	36527 1/4	25	178752
—	32	—	—	—	—	—	—	656 1/2	1233	778	1789
—	162 1/2	—	—	—	—	—	—	1115 3/4	328	12076	5133
2	53 3/4	—	—	77 1/2	—	—	—	974 3/4	642	12039	4283
6 1/2	80 1/4	—	—	18 3/4	—	4 3/4	—	1194	3498 1/4	14587	29674
—	90	—	—	417	—	—	—	—	—	2871	1112
1018	39	—	—	131	—	—	—	—	—	5371	1428
178	25932	114	2494	...	—	—	—	—	—	243334	89260
—	576	—	1164	796	—	3	—	—	—	26701	3513
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	275	889
6618	816	—	—	—	—	—	—	—	—	8083	132287
3	265	—	—	5299	—	—	—	—	—	55776	460
1/4	58	—	—	—	—	—	—	1389 1/2	7351	12121	37017
15	2	—	—	—	—	—	—	—	—	70	4907
6949	6	—	—	23	10	—	—	—	—	9154	415
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7094	533
—	407	—	—	15	—	2548	—	—	—	28160	7211
167	2185	—	160	17848	—	—	—	—	—	125898	4567
138	435		—	738	—	—	—	—	—	18005	864
—	303	—	—	—	—	22892	—	—	—	44844	903
—	—	—	—	40	—	37	—	4832 1/4	—	10095	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1172	734

Namen deren Waaren, Sachen, Viehs u. Effecten	Nach dem Gewicht, Stuck,									
	Oesterreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbörgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	EInf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Häut und Fell, rohe ... fl.	2474	95495	565	56886	3344	1910	9945	10314	748	5469
„ dto gearbeitete fl.	29952	14692	26865	26448	46408	809	6340	1416	4091	867
Heu und Stroh ... ... fl.	282	38531	12	10	—	2	—	31	—	—
Holtz und Holtzwaar fl.	83127	7260	1366	41	113	20	585	1338	9598	358
Honig ... ... Eimer	30	3810¾	—	2661	—	919½	376	2216	13	—
Hopfen, Garten- und Erdgewächs ... ... fl.	4106	6293	12515	19650	285	1506	2027	3061	359	—
Jubellen ... ... fl.	228	...	—	—	1080	—	139	--	12	—
Inslicht... ... ... fl.	—	171	—	1374¼	—	16¾	—	56	90½	—
Kälber ... ... fl.	149	1522	114	28	5	—	9	—	134	25
Knoppern ... ...Metzen	4587	48309	812	36678	—	155	—	—	48	—
Körner: Waitz u. Getreyd fl.	49	166442	134	305	—	133	2369	612	3163	1363
„ Gersten u. Haaber fl.	—	105116	3	646	—	9	1533	549	1027	114
Hülsen-Frucht... ... ... fl.	4456	12716	559	321	—	444	93	1201	33	84
Kramereywaar ... ... fl.	137628	15578	32380	5048	78886	1386	3824	5431	5688	24103
Kühe ... ... Stück	47	738	12	153	—	—	44	1	234	13
Kupfer. rohes ... Zenten	14½	4¾	3½	—	—	—	—	14	—	—
„ gearbeites Zenten	23½	7½	¾	½	—	¼	—	123¼	3	154¼
Leinwath ... ... Stuck	16384½	696	18868	10581/2	35696½	15	76483	98	495	2882
Leinwath Cotton und Halbcotton ... ... St. E.	1278½	26	1156	679	1714½	—	21½	19	28	—
Materialwaar u. Mineralien fl.	37913	2880	5173	1490	9609	2523	2246	3833	—	3847
Messing, roh und gearbeites ... ...Zenten	124¾	½	½	—	53½	—	—	—	—	2½
Obst, Türkisch u. Wellisch fl.	7836	3315	198	82	12414	91	150	385	45	626
Ochsen ... ... Stuck	48	46775	—	23222	—	129	287	45	11050	20
Oel, Baumoel ... ...Zenten	372	277	2¾	72¾	38¾	—	—	2¼	½	½
Olitäten ... ... fl.	797	1040	6	1075	36	552	—	732	—	—
Papier ... ... Riess	1552	1	9862	—	3095	—	—	—	4	1462
Pferde ... ... Stuck	195	1224	6	222	20	9	367	150	339	2

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Banatus Tem. Slav. et Crotia		Türkey		Welischland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.			fl.	fl.
1679	2139	—	311	383	514	—	115	—	—	19138	173153
740	358	509	108	19506	516	250	1657	—	—	134961	46871
—	481	—	—	—	—	—	—	—	—	294	39055
260	2213	—	—	19	—	—	—	—	—	95068	11230
533	65	—	—	—	112	—	—	952	9784¼	5997	76506
61	1283	—	—	—	—	1946	—	—	—	21296	31793
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1459	—
431¾	—	—	—	—	1¼	—	—	522¼	1619¼	3374	14458
128	30	—	—	—	—	—	—	542	1605	1246	4669
140	270	—	—	—	—	—	3900	5587	89312	1883	33513
1316	252	—	—	—	1984	—	—	—	—	7031	171031
32	1911	—	—	—	—	—	—	—	—	2595	108345
1538	141	—	—	701	—	—	—	—	—	7380	14907
834	19693	—	3274	1253	—	2049	40	—	—	262542	74553
493	566	—	—	—	—	—	—	830	1471	7237	9817
79¼	312	—	—	—	—	—	—	97¼	330¾	1831	13976
80	2¼	—	—	—	—	—	—	106¾	288	2952	14321
9	2304½	—	61	586½	—	392	—	148915	7115	601288	27148
—	32½	—	1	194	—	1766	—	6158½	757½	71245	6044
1146	1172	—	98	8198	108	—	6	—	—	64285	15957
—	3¼	—	9	—	—	—	—	178¾	15¼	7766	991
164	33	—	—	21165	—	—	—	—	—	41972	4532
16425	2902	—	—	—	3050	—	—	27810	76143	703955	2418742
31¼	31¼	—	—	3902¾	—	—	—	4348	383¾	63190	3493
—	126	—	—	147	—	—	—	—	—	986	3525
—	940	—	137	23	—	2	—	14538	2540	28750	3154
297	149	5	—	2	5	—	20	1231	1781	24455	39162

Namen deren Waaren, Sachen, Viehs u. Effecten	Nach dem Gewicht, Stuck,									
	Oesterreich		Mähren		Schlesien		Pohlen		Siebenbürgen	
	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.
Pulver ... ... Zenten	109 3/4	—	—	—	—	—	—	—	—	5 1/4
Saltz : Meersalz in Croatien Zenten	—	...	—	—	—	—	—	—	—	—
Salniter ... ... Zenten	1 1/4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Schwefel ... ... Zenten	7 3/4	63 1/2	2 3/4	—	—	—	—	—	—	—
Schaaf ... ... Stuck	101	82016	...	18615	30	4805	1364	86	12683	13524
Schweine ... ... Stuck	25	37877	9	3658	—	31	131	14	441	222
Seife ... ...Zenten	1/4	27 1/2	—	78 1/4	—	11 1/4	—	142 3/4	78	36 1/2
Seiden-Zeig, reich ... fl.	286	—	1729	—	5305	—	—	—	—	—
dto ganz Seidenzeig ... fl.	14215	—	1264	—	22282	—	400	—	—	252
dto halb Seidenzeig ... fl.	2518	—	6343	—	4906	—	—	—	—	—
Seiden ... ... Pfund	2195 3/4	—	1174 1/4	—	150	—	162 1/2	52	—	—
Steine ... ... fl.	2934	2091	47	610	—	—	204	70	—	119
Taback ... ... Zenten	1 1/4	13008	19 1/4	6110 1/4	503 3/4	2813 1/2	125	5080 1/4	78	39 1/4
Tuch ... ... Stuck	3619	142	17864	3033 1/4	4167	2	16 1/2	23 1/2	5542	97
Wachs ... ...Zeuten	4 1/4	763	2	57 3/4	—	1 1/2	—	—	—	—
Wein ... ... Eimer	25338	16579	454 1/2	2639 1/4	3	14200 1/2	—	49832	2002	1226
Wildprät ... ... fl.	136	62762	—	102	—	35	—	—	—	—
Wolle ... ... Zenten	86 3/4	4565 3/4	6 1/2	6951 1/2	—	75	—	23 1/4	1	26 1/2
Zeig ... ... Stuck	4916 1/4	174 1/4	12250	—	19379	—	18	13	20	2 1/2
Zinn ... ... Zenten	148 1/2	1 1/2	102 3/4	—	14 3/4	—	1/2	1/2	1/4	6 1/4
Zucker ... ... Zenten	423 3/4	1/4	624 1/4	—	2528 1/4	—	3 1/2	1 1/2	—	13 1/2

Notandum: Dass jedoch von hievorstehenden Capitals-Summa all dasjenige zu defalciren komme, verfasste derley Mercantil-Extracten aus Oestrreich, Mähren, Schlesien, Pohlen, Italien, zeigen werden; sintemalen all solches pr. Transito in Hungarn gelanget, und unter

Schlüsslichen wird auch der Werth aller in diesen ganzen Jahr, als nämlichen â I-ma January Effecten (das immediaté Königl. Gut keineswegs mit darunter verstanden) nach deren 446230 3/4 fl.

A m. kir. orsz. levéltárból.

Mass, Zahl und Werth								Summa der Einfuhr	Summa der Ausfuhr	Capitale der Eingeführten Sachen	Capitale der Ausgeführten Sachen
Banatus Tem. Slav. et Crotia		Türkey		Welischland		Teutschland					
Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.	Einf.	Ausf.			fl.	fl.
—	60 1/2	—	—	—	—	—	—	109 3/4	65 3/4	4816	2387
—	—	—	—	29617	—	—	—	29617	—	41329	—
—	1	—	—	—	—	—	—	1 1/4	1	28	28
—	1	—	—	103	—	—	—	113 1/2	64 1/2	688	941
7712	57	—	15	—	—	—	—	21890	119118	22871	147817
11339	2893	—	—	—	324	—	—	11945	45019	33693	194367
88	—	—	—	1	—	—	—	167 1/4	296 1/4	1505	3818
—	—	—	—	956	—	80	—	—	—	8356	—
30	773	697	107	4473	—	2541	—	—	—	45902	1132
—	184	—	—	277	—	3519	—	—	—	17563	184
41 1/4	11 1/2	25	—	1433	—	89	—	5270 3/4	63 1/2	40758	546
47	152	—	—	247	—	3	—	—	—	3482	3042
772	11 1/2	—	—	—	599 1/2	1/4	—	1508 1/2	27662 1/2	29673	145622
1420 1/2	115	—	33 1/2	370 1/2	—	833	—	33832 1/2	3446 1/4	546911	20309
21	1/4	1 1/2	—	1 1/2	2019 1/2	—	7	30 1/4	2849	1561	168153
113 1/2	8077	—	—	105 3/4	2	—	91	28016 3/4	92648	67234	817931
228	—	—	—	—	—	—	—	—	—	364	62899
1	15	—	—	—	—	—	27	95 1/4	11684	2042	248405
—	110 1/2	—	1	8	—	155	—	36747	301 1/4	302389	2663
—	1 3/4	—	—	—	—	—	—	266 3/4	10	7062	430
—	107 1/4	—	1/4	14	—	10 1/2	—	3604 1/2	124 3/4	182671	4877
									Zusammen	4199124	5692890

was die ex parte des Siebenbürgerischen Dreyssigst- und Temesvarer Maut-Wesens Ober-Amts und Teutschland, nacher Siebenbürgen, oder Temesvarer Banat eingeführet worden zu seyn, aussolch obigen sechs Rubriquen ebenfalls mit einbegriffen ist.

bis letzten Dezembris Anni 1752. frey ein- und ausgeführte privat- Sachen, Waaren, Vieh, und Dreyssigst-Beamten ganz-jährlich gemachten Anzeige hiemit ausgewiesen, in Summa betragend

A MUNKÁCSI PÁLI NEVŰ SZŐLŐHEGY 1625-ki SZABÁLYZATA.

Nos *David Bettaváry*, serenissimi principis Dni Dni Gabrielis Dei Gratia Sacri Romani Imperii Transilvaniaeque Principis, Partium Nequi Hungarios Domini Siculorumque Comitis et Camerae Cassoviensis Supremus prefectus, Consiliariusque, nec non omnitem arcium cis et ultra Tibiscanorum Supremus praefectus, ac *Joannes Balling de Gelse*, ejus Serenissimi Dni nostri clementissimi principis Arcis ac praesidii Munkacsiensis supremus Capitaneus.

Adjuk értésére mindeneknek, a kiknek illik ezen levelünk rendében, mind a mostani tisztviselőknek, mind dézmásoknak s mind pedig a következendőknek, hogy ezen jelenvaló 1625. esztendőben itt *Munkács várában* jelenlévén a mi Kegyelmes Urunk ő felsége alázatos Suplicatiójuk által megtalálván ezen Munkács városában levő emberek, minemü elpusztult *Páli*-hegy felől, könyörögvén azon, hogy ő felsége kegyelmességéből annak a hegynek dézmáját engedné egy dézmára, hadd épitenének és épülhetnének rajta; mely ebéli könyörgésöket ő felsége kegyelmesen meghallgatta és megengedé *az egy dézmára*, ugymint a *Nónára* és a decimától, hogy legyenek immunisok és ne tartozzanak tizedet adni; sőt a ki ujonnan épül, az erdőből épit szőlőt magának e megnevezett Páli hegyen, tehát tizenkét esztendeiglen való Szabadsága legyen és senkinek a tizenkét esztendő alatt dezmára ne adjon, hanem a 12 esztendő eltelvén, ugy adjon Nónát szőlőiből, a ki pedig parlagot becsültet meg, tehát hét esztendeiglen való Szabadsága legyen; a hét esztendő eltelvén, ugy adjon Nónát szőlőiből, de azon okkal, hogy a hegy népét és biráját kivigyék és jó lelkiismeret alatt megitéljék, ki mit ér és mennyi esztendőt érdemel, hogy engedjenek szabadságosan épülni, de a ki akar épiteni, mindgyárazt levelet vegyen, hogy valami fraus ne következzék esztendeinek eltelése felől; annak felette valaki két esztendő alatt e hegyen való szőlőjét épiteni nem igyekeznék és nem mozditaná épületét, tehát a hegy népe kimenvén, szabad legyen felbecsülni akárkinek és müvelni, hirré adván az illetőnek, és az már mindaddig is hozzá ne nyulhasson, valamig a gazdája akarja birni és kezéből ki nem akarja bocsátani. Mely ő felsége kegyelmes jóakaratjában mi is eleveáltal assecuráljuk a hegy népét pecsétünkkel és kezünk irásával meg-

erösitvén. Actum ac datum in acre Munkács, die 2-da Octobris Anno Millessimo Sexcentesimo vigesimo quinto. B. Bellavary ny. (P. H.) Idem qui Supra.

Ugyanezen Páli hegynek adománya és engedelme mellett ez is ususában volt s vagyon mind ez ideig, hogy ha ezen alább specificált punctumok ellen valakik véteni avagy engedelmeskedni nem akarnak, következendőképen büntetődnek; ugymint:

1-o. Gyümölcsoltó Boldogasszony napja előtt tizenötöd nappal szokott usualis törvénye volt a hegy népének és kimenetele a végre, hogy ha akkoron valaki valamely törvényes dolgot akar kezdeni, vagy szőlőtől eltiltani, vagy valamely parlagot beültetni, avagy valamely szomszéd szőlő-mesgyét igazittat, a ki akkoron hegy népe gyülésében nem compareál, tehát egy forint a büntetése, ha ok nélül elmulatja; hogyha pedig az olyatén személy elmulatja a tiltást, tehát azon esztendőben nem keresheti, oka, hogy a hegy népe törvényes kimenetelét elmulatta.

2-do. Husvét harmad napján *hegybíró-választás* szokott lenni, a ki akkor hegybiró-tételre nem compereál, tehát egy forint a büntetése; nemkülönben, ha a hegy népe valamely személyt, érdemes lévén ahoz, és el is viselhetné, hegybirónak válaszszanak és akaratoskodván, fel nem akarná vállalni, az olyatén két köböl borig fog büntetődni.

3-tio. Az új hegybiró ki szokta vezetni a hegynépet Szent-György napjakor a végre, hogy akkoron a gyepöt megvizsgálja a hegy népével együtt, kié jó és rossz, vagy a ki be nem vágta, tehát akkoron őszszel, ugy mint szüreti alkalmatossággal, egy köböl borban megbüntetődik.

4-to. Minthogy a hegy népe között szabad adás-vevés volt eleitül fogva, a mely ember szőlőt veszen örök áron, akár hegynépes, akár pedig idegen légyen, tehát a vevő *tartozik áldomással*, ugymint *három tál ételler*, egy *köböl borral* és egy *nyárs pecsenyével*, az eladó fél pedig tartozik egy máriással.

5-to. A mely gazda erdőből csinált, avagy plántált szőlőre szabadságot kér, tehát az olyan embernek régi hegytörvénye szerint, adtunk 12 esztendőig való szabadságot; a ki pedig olyan elhagyatott parlagot becsültet meg, tehát a hegy népe megvizsgálván, jó lelkiismeret szerint, az olyan parlagos szőlőre adtunk 7 esztendeig való szabadságot.

6-to. Ha történetből találtatik a hegyen, vagy szarvasmarha vagy béklós ló legyen, ha csak a kaszálón találtatik, tehát egy poltura a váltsága, ha pedig a szőlőkben találtatik, és szőlőbokrot talált kitörni, tehát egy homlitás-bokornak egy peták az ára, ha másodszor is azon marha a kaszálón találtatik, egy garas a váltsága; ha harmadszor találtatik, euplán büntettetik; hogy ha pedig öreg bokrot találna kitörni, melyen kék szőlő lenne, egy forintig büntettetik.

7-mo. Hogyha a sertés a hegyre be talál menni, ha a kaszálón találtatik és kárt nem tészen, első behajtásáért *egy pénz* lészen a váltsága, másodikért egy „*Grajczár*“, harmadszor pedig *egy poltura*; ha pediglen a szőlőben találtatik és kárt tészen, az olyan disznó megtövetik, az *orrjája* föttől a dézmás urnak küldetik; ez ususban volt a hegy népénél.

8-o. Hogy ha valamely embernek szőlőjében valami nagy fa találtatik, a mely a mesgye mellett lenne és másik szomszédjának a szőlőjében az árnyéka kárt tenne, tehát a hegy népe az olyat ki szokta vágni.

9-no. Hogyha valamely hegynépes ember a más szomszodos szőlőiből vagy szőlőtövet elvonna, vagy pedig szőlővesszőt magáéhoz elhuzva, tehát az olyan megbüntetődik egy hordó borig.

10-o. Szőlőkarót vagy gyümölcsfát elvinne valaki a szőlő alól s lopva a maga szőlője alá ültetne, tehát olyatén is érdeme szerint fog büntetődni, ugy hasonlóképen, a mely szőlőgazda a mesgye földjét, más szomszédjának földjét megbántaná avagy elkapálná, avagy a mesgyekövet kibontaná helyéből, az egy antalog-borig megbüntettetik.

11-o. Hogyha valamely szőlőmüvelő gazda avagy gazdasszony a cselédjét elküldi valamely gyümölcsért a szőlőhegyre; ha a cseléd a más gyümölcséhez találna nyulni, minthogy a cseléd nyalánk és a gazdája szőlője alatt oly gyümölcsöt nem találna, mint a másé alatt, tehát az olyan dologért a gazdát nem büntethetni, mert a gazda nem parancsolja azt, hogy a máséhoz nyuljon, hanem az olyan cseléd, ha meglátja a kerülő, hogy a máséhoz nyul, tehát *megvesszöztetik*.

12-o. Hogyha valamely gazda avagy gazdasszony *vasárnap* megyen a szőlőhegyre valamely gyümölcsért, szabad ugyan elmennie, de csak keszkenőben vagy kis gyermek-kosárkában szabad hozni; ha vasárnap a hegyre menvén gazda vagy gazdasszony, akárki is légyen és a gyümölcsfára gyümölcsért felhágna, vagy a földről is megrázva, és ha csak egy kerülő is megtalálná látni, azon cselekedetért egy forint a büntetése.

13-o. Hogyha valamely hegynépes a hegy népével egyet nem ért és a hegy népe törvényének nem engedelmeskedik, hanem minden hiábavaló dolgán mindgyárast a dezmáshoz fut, egy forintig megbünteti a hegy népe.

14-o. Nemkülönben, hogyha a hegyre kutyával vagy kopóval, akár hegynépes, akár idegen ur légyen is; ez nem szabad, minthogy a kutya főkép tavaszszal a szőlő növését le szokta törni termésestől, ha pedig jó a szőlő, meg is szokta enni; az olyan ebet tehát, akár hegynépes emberé, akár idegené, bár uraké legyen is, de ha kárt tészen, a kerülő meg szokta lőni, avagy más gazda is, ha meglátja.

15-o. Hogyha valamely ember a hegynépe gyepüjét megbontaná, minthogy az ökrös emberek nehányszor vadmezőségre vetik magokat, és akárki légyen, hegynépes vagy idegen, ha hegységes cselekszi, tehát egy forint a büntetése, ha pedig szekeres ember a factumon találtatik, *elvagdaltatik a kereke.*

16-o. Hogyha valamely hegynépes ember a *a szőlőhegyen káromkodna*, avagy helytelen való esküvést tészen, az olyan embert egy forintig megbünteti a hegy népe, jóllehet, ha idegen volna is, azért el nem engedődik.

17-o. Hogyha valamely ember szekérrel felmegyen a hegyre valamely dologért, az ökrét a kötélről el nem szabad bocsátania, hanem mig dolgát végzi, mindaddig kötélen tartsa, ha pedig elbocsájtja, bár a maga szőlője alatt is étetnie nem szabad; az olyanért egy forintig szokta megbüntetni a hegy népe.

18-o. Hogyha valamely szőlősgazda, akár idegen, a maga szőlőjében vagy a másában szőlőt lopna, főképen éjszaka és meg nem engedné magát fogni, szaladna, tehát az olyan tolvaj meglövetik kerülő vagy más által is, ha rajta kapatik.

19-o. Hogyha valamely gazda a szőlőjét meg hagyja a *madárnak enni*, pásztort nem fogad, sajnálja a fizetést, magára vagy a szomszédjára bizza és a madár megeszi, magának és a földesurnak szántszándékkal való kárt okoz, tehát az olyanokat két forintig szokta büntetni a hegy népe.

20-o. Hogyha valamely hegynépes ember szüreti alkalmatossággal fedetlen hadja a kádját, azaz künn az ég alatt, minthogy vannak olyan emberek, hogy ha zsengés idő talál lenni, annál inkább örül, hogy több bora légyen, ha vagyon is hajléka, az olyan embert megbünteti a hegy népe egy átalag-borig, minthogy az egész hegy népének a *termését meggyalázza.*

21-o. Minthogy ususában volt az is a hegy népének, hogy a midőn Isten ő szent felsége terméssel megáldja a hegyünket, tehát első zsengéjéből a gyümölcsnek, ugymint cseresznyéből s baraczkból szokott kedveskedni a föld népe a főtisztnek és és dézmásnak, annakutánna pedig szüreti alkalmatossággal *kötés-szőlőt szokott vinni, amikor a szüretet szokták kérni vagy a szőlőszedést.*

22-do. Minthogy a hegybiráknak hitökben és kötelességükben áll az, hogy éjjel s nappal szüretkori alkalmatossággal tartozó vigyázással szoktak lenni a szőlőmüvelő gazdák közül, ha valamely gazda valamely csalárdságban találtatnék, vagy mustját eltagadná avagy megzavarná, tehát az olyan embernek azon mustja *confiscaltatik.*

23-o. Hogy ha valamely gazda *vasárnapon* az aszalójában tüzelne

a szőlője alatt, avagy fát hordana melléje, az olyan törvénytrontó embert egy forintig megbünteti a hegy népe.

24-o. Minthogy az is ususában volt a hegy népének, hogy *szüreti alkalmatossággal* szabad volt fáradságok után a hegybiráknak egy gazdát meghagyni magok számokra, sem nem a legjobbat, sem nem az alábbvalót, hanem egy középszerü gazdát.

25-o. Szüreti alkalmatossággal szabad a marhát kibocsátani a járomból, de ugy hogy a gazdája reá vigyázzon, hogy vagy szőlőben, vagy széna alá ne bocsássa; mert ha a szőlőben vagy a széna alatt leli a kerülő, megköti; de szüret után ugyanazon tilalomban megmarad, valamint annakelőtte volt.

26-o. Minthogy az is ususában volt a hegy népének, hogy midőn esztendőn át hegykerülni az idegen hegynépesek nem jártanak, ugy mint a vidékiek, tehát szüretkor ezek egy köböl bort adnak a hegy népének, hogy ők érettök dolgoztak.

27-o. Hogyha valamely akár szőlősgazda, akárki idegen más légyen, ha vasárnapon találtatik *a hegyen,* tehát megbüntettetik egy forintig.

28-o. Ez is ususban *vagyon és volt eleitől fogva* a hegy népének, dézma alkalmatosságával a három hegy birái, ugymint Nagy-hegy, Pálihegy és Veres-hegyesi hegybirák a dézmásnak fáradtságaért ebédre *négy Máriást tartoznak* adni.

29-o. *Mindörökké ez is* ususában volt a hegy népének, hogy decima alkalmatosságával a hegybiráknak fáradtságokért két köböl bor adódott a dézmástól.

30-o. Ezen dolog is ususban vagyon a hegy népének, hogy soha senkinek *Sátoros ünnepeken*, karácsony, husvét, pünkösd s a többi ünnepeken a hegyen dolgozni szabad nem volt, mostanában sem engèdtetik.

Közli: Lehoczky Tivadar.

DEBRECZENNEK AZ 1807-IKI ORSZÁGOS SEGÉLYRE VONATKOZÓ INTÉZKEDÉSEI.

Ferencz császár letévén a „római szt. birodalmi császár" hangzatos czimét, mint Gentz 1806-ban irja, a birodalom sulypontját Magyarországba szándékozott áthelyezni s ez eszmének számos hive akadt még a Lajtán tul is. Lehet azonban, hogy a fölvetett eszme arra szolgált csupán, hogy Magyarország rendeit a Budán tartott országgyülésen megnyerjék az elárvult pénzügyek rendezésének. A napoleoni hadjáratok roppant pénzt emésztettek fel. Államkölcsön államkölcsönre halmoztatott, a folyton szaporitott papirpénz értéke végtelenül megcsökkent, ugy hogy kezdetben 36%, később 54% volt a bankópénz után szemben az arany és ezüsttel fizetett agió.

A rendek hozzájárultak az önkéntes megadóztatáshoz, mely a föntebbi törvényczikkben jutott kifejezésre s megajánlották a „segedelmet". A segedelem állott a *tisztajövedelem* után fizetendő *hatodrész* összegből és az *ingó javak értékének egy század részéből.* Hozzájárultak ehhez a papi, nemesi, városi s mindazon ingatlan birtokok, melyek urbéri terhektől mentesek valának, a müvészek, oklevelezettek, kereskedők, iparosok, haszonbérlők, tőkepénzesek, tisztviselők, hivatalnokok, nyugdijasok.

Mint a mezőgazdasági árak akkori mérőjét közlöm azon rendelkezést, mely Debreczenben 1808-ik év május hó 10-én e tárgyra nézve kibocsáttatott.

*

A közelebb mult 1807-ik esztendőben az országnak egybegyült rendei kegyelmes királyunk ő Felségének, azon országgyülésen hozott 2-ik Törvény Czikkely szerint oly segedelmet ajánlottak, hogy a nemesek, és a királyi s Privilégiállt városok polgárjai és lakosai, fekvő vagy ingatlan jószágaiból a mult 1807-dik esztendőben az alább meghatározott módon bevett tiszta jövedelmeknek egy hatodrészét, az ingó jók árának pedig századrészét a királyi kincstartó házba fizessék, mely alól az interesses pénzen szerzett jószágok sincsenek kivéve.

Mivel tehát ezen segedelemben e szabad királyi Debreczen városának minden renden levő polgárjai és fizetni tartoznak: a feljebb emlitett Törvény Czikkely szerint deputátió rendelődött és felesketődött a végre, hogy az adandó segedelemnek Clávissát dolgozza k., mely mindeneknek, kik a fizetés alá esnek, tehetségeknek s jövedelmeknek és az attól fizetendő segedelemnek meghatározásában és feladásában utasitásul szolgálhasson. Mely Deputátió munkája, aszerint, amint helybehagyódott és megállapitódott, ekképen következik:

Először.

Az ingatlan jószágok alatt értetődnek:

a) *A Béres és Ház után való Földek,* melyeknek minemüségéhez képest a jövedelemnek egy hatodrésze következendőképen határoztatik meg: Egy nyilas földet négy köblösnek vévén, (a minthogy négy köböl tavaszbuzából alkalmasint megtelik) minden Hold vagy köblös föld tiszta jövedelme átaljában, a költségeken kivül tevődik 3 R frtra, és igy egy nyilas föld jövedelme lesz 12 R frt. De mivel a földdel biró lakósok, minden nyilas földért 1 Rf 9 xrt fizetnek esztendőként a város Cassájába, és az ebbeli jövedelem hatodrészét a város fizeti: a lakosok tiszta jövedelmét csak 10 Rf 51 xrra tehetni, melynek hatodrésze 1 Rf 48½ xrt a segedelembe fizetik, a város pedig a földbér jövedelméből minden nyilas föld után fizet 11½ xrt.

A tengeri földek közmérték szerint ugy vevődnek fel mint a szántó földek következésképen egy hold tengeriföld jövedelméből kell fizetni 30 xrt fél holdtól 15 xrt sat. Vagyon pedig egy nyilas béres földben 18 tengeri nyilas.

b) *A csere kaszálók.* Ezeknek jövedelme ugy vevődik, mint a béresföldeké, azaz minden hold vagy szekeres bogjánnyi kaszálló jövedelme 3 R forint melynek hatodrésze 30 xr., de ebből a kaszálló bér kivevődik, és annak jövedelméből a város kifizeti a hatodrészt.

c) *Kerti Szőllők*: melyek a haszonvételhez képest ekképen Classificáltatnak.

1. A Bodrogfalvai, Köntös, Hatvan, Mester, és Uj kert. Ezektől minden kapa szőllőtől fizetődik 1 Rf.

2. A Homok, Csapó, Csige, Kos, és Toczós kertekben minden kapa után 45 xr.

3. A Turás, Varga, Téglás, és Posta keretben egy kapától 30 xr.

d) A liba és veteményes kert jövedelme minden kapa után 6 R frtra tevődvén, ebből 3 Rf. a segedelembe mégyen.

e) *A száraz malmok.* Egy-egy malom tiszta jövedelme, (kivévén a molnárnak járó egy negyedrészt, melynek használtól a molnár külön fizet) esztendőnként 72 Rfrtban vevődvén fel, ennek hatodrésze 12 Rforint a segedelembe fizetődik.

f) *A Házak.* Melyek eránt a feljebb emlitett Törvény Czikkely szerint meg kell jegyezni:

1. Hogy a lakó házak és gazdasághoz tartozó épületek a segedelem alá nem esnek, hanem a bérbe kiadott házak jövedelmének hatodrészét (kihuzva abból a házra vetett királyi adót) kiki tartozik a segedelembe fizetni:

2. A felesleg, vagy rangján felül való szobáktól, ha semmi haszon ninc[illegible] belőlük, kiki ugy tartozik fizetni, mintha bérbe ki vonánk adva. A h[illegible]nét

3. A mágnásoknak és Nemeseknek, kik a királyi városokban házat birnak a törvény szerint a Diaetalis Competentia öt szoba kihagyodik, a többitől fizetnek, ugy szintén a több városi lakosok is. Mindazáltal

4. Ha valakinek csak egy két szobája van is, és abban béres lakót tart: a házbérnek hatodrészét (kihuzván a házra vetett adót a segedelembe fizetni tartozik.

5. Kivétetnek a fizetés alól minden Vallásbeli külömbség nélkül az Eklésiák, Templomok, Parochiák, Oskolák, Ispotályok, Árva nevelő házak, Alamizsnából élő szerzetesek épületei, mindazáltal ha fekvő kapitálisok van, annak századrészét befizetni tartoznak. Kivétetnek végre a szent végre rendeltetett eszközök, és Templombeli készületek, valamint egyszóval minden közönséges épületek is.

g) Az Árendába adott kortsmák és egyébb Beneficiumok Árendájának hatodrészét a nemes város fizeti: azon jövedelmet pedig melyet az Árenda summán felül bévett az árendátor, tartozik jó lélekkel bévallani, és annak hatodrészét segedelembe fizetni.

h) A közönséges legelő mezők haszna is a tiszta jövedelmek közé számláltatván, az attól fizetendő segedelem ekképen határoztatik meg: hogy minden darabszámos Marhától fizetődjön 10 kr. Melyben azt kell megjegyezni, hogy a legelő hasznára nézve, a szarvasmarha vagy ló ha negyedfü vagy idősebb kettő tészen egy párt, a tavalyi négy egy párt, Juh, Kecske, és Sertés tiz egy párt, Tokjuh és Süldő husz megyen egy pár marhaszámba.

Másodszor.

Az ingó jókat ami illeti, melyek árának századrészét kiki tartozik befizetni ilyenek:

1. Mindenféle arany, ezüst, köves és más drága portékák, ezüst, és külső országi porczelán, asztali edények és készületek, gyertyatartók vagy ezüstből készült másféle eszközök, Gyöngyök, Gránátok, Gyémántok aranyos vagy ezüstös drága ruhák pompás házi eszközök, zsebbeli és asztali órák. Ezek és ezekhez hasonló eszközök mind a fizetés alá esnek; kivétetnek pedig az alól a Könyvek, kézben forgó fegyverek, hadi készületek, s mind a két nemnek rendszerint való öltözetei és házi eszközei is.

2. A marhák, lovak, juhok, sertések, sat. melyeknek ára és az attól fizetendő század rész, mind az egyaránysag kedvéért, mind a fizetők könnyebbségére nézve következendő képen határoztatig meg:

	Ára Rf	fizetédik tőle Rf	den
Egy pár I. Claszisu ökör mint a város Borhordó ökrei	300	3	—
Egy pár II. Claszisu „ „ „ „	200	2	—
„ „ III. „ „ „ „ „	150	1	50
„ „ IV. „ „ „ „ „	100	1	—
Egy pár I. Claszisu fejős tehén	200	2	—
„ „ II. „ „ „	160	1	60
„ „ III. „ „ „	120	1	20
„ „ IV. „ „ „	100	1	—
„ „ V. „ „ „	80	—	80
Egy pár I. Claszisu 3adfü tinó	100	1	—
„ „ II. „ „ „	80	—	80
„ „ III. „ „ „	50	—	50
Egy pár I. Claszisu rugott Tinó	40	—	40
„ „ II. „ „ „	30	—	30
„ „ III. „ „ „	24	—	24
Egy pár I. Claszisu 3adfü üsző	60	—	60
„ „ II. „ „ „	50	—	50
„ „ III. „ „ „	40	—	40
A Bikák idejekhez képest a tulkokkal egyaránt Claszificáltatnak			
Egy pár I. Claszisu szelid meddő tehén...	140	1	40
„ „ II. „ „ „ „ ...	100	1	—
Egy pár I. Claszisu ötödfü szilaj tinó ...	150	1	50
„ „ II. „ „ „ „ ...	140	1	40
„ „ III. „ „ „ „ ...	120	1	20
„ „ IV. „ „ „	80	—	80
Egy pár I. Claszisu 4edfü tinó	140	1	40
„ „ II. „ „ „	130	1	30
„ „ III. „ „ „	110	1	10

	Ára Rt	fizetődik tőle Rf	den
Egy pár I. Claszisu 4edfü Paripacsikó ...	220	2	20
„ „ II. „ „ „ ...	160	1	60
„ „ III. „ „ „ ...	120	1	20
Egy pár I. Claszisu 3adfü Paripacsikó ...	150	1	50
„ „ II. „ „ „ ...	100	1	—
„ „ III. „ „ „ ...	70	—	70
Egy pár I. Claszisu tavalyi csikó...	100	1	—
„ „ II. „ „ „	75	—	75
„ „ III. „ „ „	50	—	50
A kocsibeli és csak fényességre tartozó lovak, Paripák és Ménlovak ára ki nem tevődik, hanem kinek-kinek lelkére bizatik, hogy azoknak igaz árát szabván a századrészt bevalják.			
Egy pár I. Claszisu rugott üszö	24	—	24
„ „ II. „ „ „ „	18	—	18
„ „ III. „ „ „	15	—	15
Egy pár I. Claszisu Bial ökör	150	1	50
Egy pár jármos 4edfü Bial tinó	140	1	40
Egy pár harmadfü Bial tinó	80	—	80
Egy pár I. Claszisu Borjas Bial	100	1	—
„ „ II. „ „ „	80	—	80
Egy meddő Bial tehén	70	—	70
Egy harmadfü Bial üszö...	50	—	50
Egy tavalyi Bial üszö	30	—	30
Egy pár I. Claszisu szekeresló	250	2	50
„ „ II. „ „	200	2	—
„ „ III. „ „	100	1	—
„ „ IV. „ „	60	—	60
Egy pár I. Claszisu ménesbeli kancza ...	150	1	50
„ „ II. „ „ „ ...	100	1	—
Egy pár I. Claszisu 3adfü kancza...	100	1	—
„ „ II. „ „ „	60	—	60
Egy pár I. Claszisu tavalyi kancza	60	—	60
„ „ II. „ „ „	40	—	40
Egy pár I. Claszisu öreg sertés	60	—	60
„ „ II. „ „ „	50	—	50
„ „ III. „ „ „	40	—	40
Egy pár I. Claszisu tavalyi süldő	40	—	40
„ „ II. „ „ „	30	—	30
„ „ III. „ „ „	20	—	20
Egy pár I. Claszisu fias juh	25	—	25
„ „ II. „ „ „	20	—	20
Egy pár I. Claszisu tokjuh...	16	—	16
„ „ II. „ „	14	—	14
A kecskék idejekhez képest a juhokkal egyformán Clasificáltatnak			

3. Egy kas méh ára határoztatik 5 Rfra, ennek századrésze 5 dennár segedelembe megyen.

4. A tisztviselők és minden hivatalban levő személyek mind pénzbeli fizetéseknek mind Naturálében kiszabott Deputatumok árának századrészét tartoznak befizetni.

5. A kereskedők, mesteremberek, és kupeczek, tartoznak a kereskedésben és Mesterségben forgó portékák jószágok és mivek árának századrészét a fent irt módon segedelembe adni; de enekfelette a kereskedés és mesterség hasznából is hatodrészt fizetni: melyeknek feladása és bévallása, önön lelkiismeretekre bizatik.

6. Mivel a termések is, ha régibek esztendősnél, mint ingó jószágok a segedelem alá esnek: ezeknek ára ekképen határoztatik meg:

	Ára Rf	fizetődik tőle Rf	den
Egy köböl buza	8	—	8
„ „ kétszeres	6	—	6
„ „ rozs	4	—	4
„ „ árpa	4	—	4
„ „ zab...	2	—	2
„ „ szemes tengeri	6	—	6
„ „ köles	10	—	10
Régi bornak akója	10	—	10
Ó pálinka akója	20	—	20
Tavalyi pálinka akója	15	—	15

A Capitalisták csak a fekvő vagy letett úgy szintén külső tartományokba kölcsön kiadott Capitálisoktól fizetik a század részt: de az országban ellocált tőkepénzekből magok egyenesen semmit sem fizetnek. Mindazáltal hogy a fizetés terhe alól ki ne maradjanak, ily rendelés tétetett a törvényben, hogy mivel az adósok minden javaik árának századrészét a segedelembe fizetik: tehát ezen egy esztendőben minden száztól egy forinttal kevesebb interest fizessenek hitelezőiknek, mely csak anyi, mintha a capitalisták magok fizetnek a századrészt.

Ezen clavis szerint könyü átallátni, miképen kellesen mind az ingatlan jók jövedelmének hatod részét, mind az ingó jók árának századrészét bevallani. Ugyan azért minden utczában egy különös és előre felesketett deputatió van rendelve, mely a bévallásokat beirja és titokban tartja. Annak okáért kiki előtte tartván kegyelmes királyunk ő Felsége iránt tartozó hüségét és hazafiui szeretetét: minden javait és jövedelmeit melyek a fent irt mód szerint a segedelem fizetés alá esnek, jó lelkiismérettel vallja be: és arról a kiadandó nyomtatott forma szerint, az utczabeli deputatiónak, ilyen declaratiót tégyen:

Alábbirt, becsületemre és lelkiismeretemre vallom hogy az 1807

esztendőbeli 2-ik törvény czikkely rendeléséhez képest, az előmbe adatott clavis és utasitás szerint, ezen szabad királyi Debreczen városában s ennek határában levő ingatlan javaim egy esztendei tiszta jövedelmének hatodrésze tészen . . . . . for. kr.

Ingó javaim igaz árának századrésze . . for. kr.

Mind öszve . . . . . for. kr.

Mely summát az ő felségének ajánlott segedelemre, a kirendelt városi tisztviselő által a meghatározott időre, a cassába befizetni tartozom. Debreczen . . . . . hó . . . napján 1808-dik esztendőben.

Ha valaki a maga jövedelmeit és javait vagy eltitkolná, vagy kevesebbet adna fel: a deputatio szorosan megvizsgálja, és a mint találja, a szerint határozza meg a segedelmek mennyiségét, mely többé semmi változás alá nem esik.

A befizetés utolsó határa új esztendő első napja lészen, addig kiki tartozik a reá esett summát részenként befizetni, a ki pedig akarja és módja van benne, előre is egyszerre befizetheti. A ki e folyó esztendő utolsó napjáig egészen bé nem adja: Execució által fog a fizetésre szoritatni.

Végezetre, mivel az országnak minden jurisdictiói a fizetendő Segedelem menyiséghez képest minden forint után, hol többet hol kevesebbet ajánlottak a Nemzeti Magyar Muzeum felálitására: hogy ebben a tekintetben is megbizonyitássék ennek a városnak s ennek lakosainak a haza közjava előmozditása eránt való buzgósága: megálitatott, hogy erre a végre a Segedelembe fizetendő minden forint után kiki fizessen egy-egy Krajczárt, és azt a fejebb emlitett Declaratiojába beirja. Költ Debreczenben Május hó 10-ik napján 1808-ik esztendőben.

Kiadatott a deputació egyik tagja hites fő notarius
Kaszanyi János által m. k.

Ha az áralakulásokat az akkori időkkel tehát közel 90 év elteltével öszehasonlitjuk, láthatjuk azt, hogy az árak roppant magasak a mezőgazdasági termelvények és czikkekre nézve. Ez árak hites becsüsök által állapittattak meg, valodiságukhoz nem fér kétely, sőt talán azt mondhatjuk, alacsonyabbra szabattak a valódinál. Ez árak a pénz elértéktelenedett voltában lelik magyarázatukat.

Közli: Szüts Mihály.

VEGYESEK.

Magyar mértékek az 1715—20-iki években. Pár évvel a szatmári béke után az országgyülés felhatalmazása alapján először 1715-ben, másodszor pedig 1720-ban Magyarország vármegyéiben, sőt az utóbbi alkalommal még a határőrvidéki kerületekben is nagy országos adóösszeirás történt, mely felölelte nemcsak az adózó népesség minden rétegét, hanem mindennemü ingatlan birtokát is. Minden egyes adókötelesnél megállapitotta az összeirás, hány köblös szántóföldje, mennyi irtványa, rétje vagy szőleje volt. Hogy az összeirás eredményei hasznavehetők legyenek, a dolog természetéből következett, hogy egyenlő mérték alapján kellett készülniök a zország minden részében, különben a használatban levő helyi mértékek szertelen sokasága mellett a munkálatnak gyakorlati értéke vagy haszna nem lett volna. A kormány akként intézkedett, hogy az egyes vármegyékbe küldött összeíró biztosok minden fölvételnél egy és ugyanazon mértéket, a pozsonyit használják s ne a helyi, hanem a pozsonyi mérték szerint állapitsák meg az összeirt terület terjedelmét. Ezt az elvet a legszigorubban keresztülvitték s minden egyes vármegye összeíró biztosai a kamarától egy hiteles pozsonyi ürmértéket, egy itczét (media seu justa) kaptak, melynek segélyével a helyi mértékeket pozsonyira számitották át. Ez átszámitással nyitották meg tevékenységöket minden egyes vármegyében vagy járásban s mielőtt az összeirást megkezdték, először is azzal jöttek tisztába, hogyan aránylik a helyi mérték, első sorban az ür- és térmértékül szolgáló helyi köböl a pozsonyi köbölhöz, mely 64 pozsonyi itczéből állt (qui ex mediis seu justis nro sexaginta quatuor, id est 64, constat. Tolnamegye összeirása 1715-ből, valamint 1720-ból is. Ugyanez sok más összeirásban, melyek azt is mindenütt ismétlik, hogy az összeirók hitelesített ürmértéket hoztak magokkal s azzal a helyi mértékeket összemérve, felvételeiket kizárólag a pozsonyi alapján eszközölték). Munkálataikban a legtöbben csak arra szoritkoznak ugyan, hogy a helyi mértéknek pozsonyira való átszámitását röviden konstatálják. Némelyek azonban tovább mennek s feljegyzik az egyes helyi mértékeknek a pozsonyihoz való arányát. Minthogy ezzel a helyi mértékek nagyságának ismeretéhez

fontos adalékot nyujtanak, itt közlöm az összeirásokban előforduló s idę vonatkozó adatokat:

Turóczvármegyében 1720-ban, de már 1715-ben is, azt állitja a megyei hatóság, hogy sem a városokban, sem a községekben nincs többé semmiféle helyi mérték, hanem a megye egész területén kizárólag a pozsonyi mértéket és pedig valamint a hossz-, akképen a suly- és folyadékmértéket használják az üzleti és forgalmi életben. Ugyanezt állitják az összeirók 1720-ban *Krasznavármegyéről* (hoc in cottu una et eadem mensura utantur Posoniensi ubique) és *Kővár* vidékéről, csakhogy utóbb a részletes összeirásnál azt mondják, hogy egy helyi cseber 16 pozsonyi itczéből (ex 16 mediis Posoniensibus) áll. E szerint a pozsonyi folyadékmérték legföllebb hivatalosan lehetett befogadva, de a köznép még akkor is a régi mértéket használta.

Ellenben *Barsvármegyében* 1715-ben kiemelik, hogy minden egyes járásban más-más mérték divik, mely a hivatalosan eszközölt felmérés szerint következőleg aránylik a pozsonyi köbölhöz:

a nagy-sarlói szapu átszámitva tesz	$2^1/_2$	pozsonyi	köblöt,
a szent-benedeki „ „ „			
hat itczével kevesebbet, mint	2	„	„
a sarnói szapu átszámitva tesz	$1^1/_2$	„	„
az oszlányi „ „ „	$1^1/_2$	„	„

Esztergomvármegyében 1715-ben hivatalosan megállapitttatott, hogy egy helyi mérő 37, egy egész köböl pedig 74 pozsonyi itczét tész s igy a helyi köbölmérték 10 itczével nagyobb a pozsonyinál.

Győrvármegyében 1715-ben megyeszerte olyan mértékkel vagyis köböllel éltek a lakosok, mely egy egész vékával volt nagyobb a hiteles, azaz pozsonyi köbölnél (aequaliter per totum cottum tali mensura seu cubulo communiter omnes incolas usos fuisse, qui una integra quartalitate superabat justam metretam posoniensem, respectu cujus posoniensis solummodo ex tribus quadrantibus constabat)

A *Hajdu-kerület* 1720-iki összeirása Böszörmény városánál azt mondja, hogy 8 *debreczeni* köböl egyenlő 20 pozsonyi köböllel (8 cubuli debrecenienses 20 posonienses constituentes).

Abaujvármegye 1715-iki összeirásában megtaláljuk a pozsonyi és kassai köböl arányát, mely utóbbi szintén hires régi mérték s az északkeleti vármegyékben nagyon el volt terjedve. Az összeirók a kassai katonai élelmező hivataltól szereztek be egy hiteles mértéket s megállapitották, hogy a kassai köböl 2 pozsonyi köblöt tesz (compertum est singulum cubulum cassoviensem duos posonienses constituere).

Mosonvármegyében 1715-ben mindenütt az óvári köböl járt s az átszámitás szerint 5 óvári köböl kitett 4 pozsonyi köblöt, vagyis 1 óvári köböl nem 64, hanem 74 pozsonyi itczét tett.

Maga *Pozsonyvármegye* 1720-iki összeirása érdekes tájékozást ad arról, minő földterületet értettek egy köblös föld alatt. Azt mondja, hogy egy köblös föld az, melynek hosszusága 1600, szélessége 8 nagy lépést tesz (cubulus nro 1, cujus terra quoad longitudinem ad 1600, ad latitudinem vero 8 stat crassos passus extendebatur). *Somogy-*, valamint *Sopronvármegyék* 1720-iki összeirásai pedig gyakran emlitik, hogy két köblös föld egyenlő egy holddal.

A mi a folyadékmértéket illeti, az urna, magyarul cseber (*Baranyavármegye* 1715-iki összeirásában: urna vel csöbör) 64 pozsonyi itczéből állott. Ezt mondja a *Hajdu*-kerület 1720-iki összeirása Nánás városánál, 1715-ben *Csanádvármegye* akkor egyetlen községénél, Makónál s mások is minduntalan. De voltak helyi folyadékmértékek s fentebb már emlitettem, hogy *Kővár* vidékén egy cseber csak 16 pozsonyi itczét tett. Nagyobb volt ennél, de a pozsonyinál mégis kisebb a *muraközi* cseber, melyről Zalavármegye 1715-iki összeirásában azt mondják, hogy csak 56 pozsonyi itczét tartalmaz (urna insulana constituit justas posonienses 56.) Végül megemlitem, hogy *Zemplénvármegye* 1720-iki felterjesztése szerint egy ottani hordó — szintén állandó bormérték — 3 pozsonyi cseberből állt (vas hujaticum tres in se urnas posonienses complectens).

ACSÁDY IGNÁCZ.

Régi gabonamérték. E folyóirat mult évi folyamában (107. l.) egész sorozata volt felemlitve a régi gabonamértékeknek. Az ország déli részében, főleg Csongrádmegye déli és Bács-Bodrogmegye északkeleti részében is volt egy különleges, a pozsonyi mértéktől eltérő gabonamérték, mely a bácsmegyei Martonyos helységtől „*martonyosi köböl*“ néven szerepelt. A többi közt I. József király 1710. évben julius 30-án Szeged város részére kiadott szabadalmi levelében is emliti, hogy Szeged város a szorongatott császári hadak élelmezésére martonyosi mérték szerint 500 köböl gabonát és 2350 köböl zabot szolgáltatott be. A martonyosi köböl még a negyvenes években is szerepelt, s három pozsonyi véka képezett egy martonyosi köblöt.

REIZNER JÁNOS.

Helyreigazitás. Egyik dolgozótársunk arról értesit minket, hogy a folyóiratunk I. évfolyamának 117. és köv. lapjain „*Tokody Mihály*“ a 121. lapon pedig az eredeti német szövegben: „*Fekody Mihel*“ helyesen *Fekete Mihálynak* olvasandó. Neve után alig gondolnók, hogy kora egyik legelőkelőbb családjának volt tagja, mert az Orsz. Levéltár 24655. számu okirata szerint, őt tulajdonképen *Zerdahelyi Imreffy* Mihálynak hivták s a „Fekete“ név csak ragadványneve volt. Ezen adat arról is szól hogy 1525-ben e Zerdahelyi Imreffy Fekete Mihály 1000 frtot vévén kölcsön Héderváry Istvántól, annak fejében éppen a czikkünkben szereplő Vitány nevü várát és tartozékait kötötte le.

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED. FOLYÓIRATOK
Horváth Cyrill-Tudományos Könyvtár